

VILNIAUS UNIVERSITETAS

VILMA BUKAITĖ

LIETUVOS RESPUBLIKOS POLITINIAI
IR DIPLOMATINIAI SANTYKIAI SU PRANCŪZIJA
1919–1940 M.

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, istorija (05 H)

Vilnius, 2013 metai

Disertacija rengta 2008–2013 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

Doc. dr. Saulius Kaubrys (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H)

Konsultantė:

Dr. Dalia Bukelevičiūtė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H)

TURINYS

ĮVADAS	5
1. Lietuvos diplomatinio pripažinimo procesas	
1. 1. Prancūzijos vyriausybės požiūris į Lietuvos valstybingumą 1918 m.	29
1. 2. Lietuvos ir Prancūzijos politinių santykių užmezgimas (1919 m.–1920 m. gegužės mėn.)	38
1. 3. Prancūzų karinė misija Lietuvoje kaip politinė Prancūzijos atstovybė	51
1. 4. Prancūzijos įtaka Lietuvos tarptautinio pripažinimo procesui (1920 m. birželio–1922 m. gruodžio mėn.)	60
2. Vilniaus krašto problema kaip Prancūzijos santykių su Lietuva ir Lenkija barometras	
2. 1. Prancūzijos pastangos suartinti Lietuvą ir Lenkiją 1919–1923 m.	73
2. 2. Prancūzijos tarpininkavimas Lenkijai ir Lietuvai 1923–1929 m.	94
2. 3. Prancūzijos poveikis Lietuvos ir Lenkijos derybų atgaivinimo bandymams 1930–1937 m.	115
3. Klaipėdos klausimas kaip Prancūzijos užsienio politikos dalis	
3. 1. Lietuvos ir Prancūzijos nuostatų dėl Klaipėdos krašto priklausomybės paralelės bei priešpriešos 1920–1923 m.	128
3. 2. Prancūzijos poveikis Klaipėdos krašto administravimui 1923–1930 m.	143
3. 3. Prancūzija kaip Lietuvos ir Vokietijos tarpininkė Klaipėdos klausimo paaštrėjimo laikotarpiu, 1931–1935 m.	158
4. Prancūzijos ir SSRS sąveikos Lietuvos valstybės saugumo užtikrinimo projektuose 1920–1939 m.	
4. 1. Prancūzijos požiūris į Lietuvos ir SSRS santykius 1919–1930 m.	177
4. 2. SSRS ir Prancūzijos bendradarbiavimo XX a. 4 deš. įtaka Lietuvos politinei padėčiai	192
5. Prancūzijos poveikis Baltijos valstybių bendradarbiavimui	204
6. Lietuvos ir Prancūzijos santykiai tarptautinių politinių sukrėtimų laikotarpiu	
6. 1. Prancūzijos reakcija į Lenkijos ir Vokietijos ultimatumus Lietuvai	221
6. 2. Prancūzijos paramos Lietuvos saugumo užtikrinimui paieškos 1938 m. rudenį–1939 m.	233
6. 3. Lietuvos okupacija ir aneksija: Prancūzijos pozicija	243
7. Asmenybių įtaka Lietuvos ir Prancūzijos politiniams bei diplomatinims santykiams 1919–1940 m.:	
7.1. Institucijų ir asmenybių įtaka Lietuvos bei Prancūzijos politiniams ryšiams	

7. 1 A. Politikų ir valstybės institucijų įtaka	253
7. 1. B. Lietuvos ir Prancūzijos politinių santykių raiška viešojoje sferoje	267
7. 2. Lietuvos politinių interesų atstovavimas Prancūzijoje: žmogiškasis veiksnys	
7. 2. A. Reikalų patikėtinio O. Milašiaus požiūris į Lietuvos ir Prancūzijos dvišalių santykių raidą	273
7. 2. B. Pasiuntinio P. Klimo pastangos stiprinti Lietuvos ir Prancūzijos ryšius	283
7 3. Prancūzijos diplomatinių atstovų Lietuvoje kolektyvinis portretas	295
IŠVADOS	311
ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS	314

ĮVADAS

Pirmojo pasaulinio karo baigtis visiškai pakeitė Europos žemėlapi. Žlugo net kelios iki tol egzistavusios imperijos, o didžiama suvereniteto siekusių tautų sukūrė naujas valstybes. Jų saugumo, politines, ekonomines perspektyvas smarkiai veikė santykiai su Pirmojo pasaulinio karo laimėtojomis, ypač su Prancūzija ir Didžiąja Britanija. Tuo tarpu šios, siekdamos užtikrinti savo saugumą, negalėjo ignoruoti naujų mažesniųjų valstybių vaidmens žemyne. Tokią didžiųjų bei mažųjų Europos šalių tarpusavio priklausomybę nuo Paryžiaus taikos konferencijos 1919 m. iki pat aneksijos 1940 m. juto ir Lietuvos Respublikos politinio gyvenimo dalyviai.

Dar pirmojo Lietuvos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro Augustino Voldemaro suformuota saugumo koncepcija, pagal kurią savarankiškos politikos garantu laikyta Lenkijos – Vokietijos – SSRS trikampio kraštinių tarpusavio įtampa, vadovavosi dauguma Lietuvos politikų¹. Vis dėlto didžiųjų valstybių, ypač Pirmojo pasaulinio karo laimėtojų Didžiosios Britanijos bei Prancūzijos, pripažinimas ir parama buvo Lietuvos išlikimo, teritorinio vientisumo išsaugojimo ir išiliejimo į pilnaverčių šalių bendruomenę prielaida. Tiesa, orientaciją į Vakarų Europos valstybes bandę įgyvendinti lietuvių politikai buvo linkę rinktis Didžiąją Britaniją. Galima konstatuoti, kad per visą tarpukario laikotarpį Lietuvos ir Prancūzijos politiniai santykiai niekada nebuvo glaudūs ar labai geri. Akivaizdus dydžio², tarptautinio politinio svorio ir vaidmens skirtumas, nepanaši politinė raida, priklausomybė skirtingiems geopolitiniams regionams³, geografinis atstumas skyrė abi šalis.

Vis dėlto Lietuvos užsienio politikos architektai negalėjo ignoruoti Prancūzijos įtakos žemyno tarptautinėms politinėms aktualijoms. Lietuviai politikai siekė, kad Prancūzija pripažintų Lietuvą, paremtų jos priėmimą į tarptautines organizacijas, konsultavosi su šios didžiosios valstybės Užsienio reikalų ministerija, kilus svarbiems politiniams iššūkiams. Dėl šios priežasties atstovybės, vėliau pasiuntinybės Paryžiuje vadovas buvo vienas iš svarbiausių Lietuvos diplomatinės tarnybos narių. Lietuvos vadovams buvo svarbu įjungti savo šalį į didžiųjų valstybių tarptautinius susitarimus, galinčius apsaugoti nuo Lenkijos ar Vokietijos agresijos ir neprovokuoti visiško Prancūzijos atsiribojimo nuo atsakomybės dėl šios Baltijos valstybės politinio saugumo.

Tuo tarpu „svarbų Lietuvos vaidmenį regione“⁴ lėmė jau jos geopolitinė

¹ A. Kasparavičius. Augustino Voldemaro ir Stasio Lozoraičio valstybinės saugumo koncepcijos tarpukario Lietuvoje. *Lietuvos nacionalinis saugumas: teorija ir realijos*. Vilnius, 1994, p. 26–27.

² 1921 m. gyventojų surašymo duomenimis, Prancūzijoje būta 39, 2 mln. gyventojų, 1926 m. šis skaičius išaugo iki 40,7 mln, o 1936 m. iki 41,9 mln, žr. R. Schor. *L'Opinion française et les étrangers en France, 1919–1939*. Paris, 1985, p. 34.

³ Lietuvos geopolitinio kodo tyrinėtojai jos padėtį apibūdino kaip geopolitinę anomaliją, civilizaciniu, politiniu ir saugumo aspektais nestabilią zoną, esančią Rytų ir Vakarų civilizacijų paribyje, kuriai Europos geopolitinėse schemose tenka mainų objekto arba geopolitinių regionų barjero vaidmuo. Prancūzų geopolitikos tyrinėtojas Yves Lacoste visoms buvusioms sovietinėms respublikoms apibūdinti panaudojo „tarpinės Europos“ charakteristiką. Nors diskutuotina, ji irgi išryškina šių šalių buvimą dviejų civilizacijų paribyje. Jau tarpukario metais Lietuvos buvimas „konfliktų ir kontaktų“ zonoje buvo suvokiamas – įvardintas ne tik geografo Kazio Pakšto tyrinėjimuose, bet ir politikų viešosiose kalbose, diplomatiniam susirašinėjime, žr.: Č. Laurinavičius, E. Motieka, N. Statkus. *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai: XX amžius*. Vilnius, 2005, p. 26, 56; Y. Lacoste. *Géopolitique des frontières de l'Europe. Europe: quelles frontières*. Paris, 2007, p. 23; K. Pakštas. Baltijos respublikų politinė geografija. *Lietuvos geopolitika*. Vilnius, 1991, p. 194.

⁴ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus vedėjo Paul Bargeton raštas*

padėtis – SSRS artumas, kaimynystė su Vokietija ir Lenkija. Be to, Vilniaus bei Klaipėdos problemos skatino prancūzų politikus ir diplomatus sekti Kauno politinį pulsą, neapsiribojant vien formaliais kontaktais su šia Baltijos valstybe.

Šios disertacijos **objektas** yra Lietuvos politinių ir diplomatinių santykių su Prancūzija kaita 1919–1940 m. Jos analizė padeda suvokti Europos mažųjų ir didžiųjų valstybių ryšių sudėtingumą, bandant suderinti skirtingas žemyno saugumo ir politinio sambūvio vizijas.

Šaltinių apžvalga. Lietuvos ir Prancūzijos politinius ir diplomatinius santykius 1919–1940 m. išsamiausiai atspindi abiejų valstybių Užsienio reikalų ministerijų medžiaga. Vis dėlto vertingų detalių galima rasti ir privačiuose laiškuose, memuarinio pobūdžio tekstuose bei publicistikoje, abiejų valstybių spaudoje.

Oficialią, formaliąją dvišalių politinių ir diplomatinių santykių pusę atspindi Lietuvos bei Prancūzijos notos ir memorandumai abiemis aktualiais klausimais bei 1924–1935 m. pasirašytos sutartys. Šie dokumentai perteikia valstybės poziciją konkrečiais klausimais, tačiau dvišalių santykių raidos procese, priklausomai nuo aplinkybių, juose fiksuotos politinės laikysenos ar principai kartais buvo ignoruojami arba įgyvendinami tik dalinai.

Ministerijų diplomatinis susirašinėjimas – pranešimai, instrukcijos, atmintinės, cirkuliarinės notos, ataskaitos, laiškai veiklos klausimais, posėdžių protokolai, telegramos – teikia detalios informacijos apie abiejų valstybių užsienio politikos formavimo procesą. Šiuose dokumentuose gausu vertingų detalių apie užsienio politikos formavimo procesą, dauguma jų (ypač pranešimai, ataskaitos ir laiškai) atspindi ir autoriaus deklaruojamą poziciją aptariamais klausimais. Kadangi autorius neretai linkęs nutylėti kai kurias detales, subjektyviai ir ne visada teisingai vertina situaciją, o įvardintasis požiūris ne visada sutampa su asmeniniu, svarbu palyginti šiuose šaltiniuose pateikiamą informaciją su kitų ją papildančių šaltinių medžiaga. Be to, ne tik diplomatų svarstymai ir siūlymai, bet kartais ir nutarimai arba instrukcijose įvardinti užsienio politiką formavusiųjų nurodymai kartais įgyvendinami tik dalinai arba lieka visai neįkūnyti, taigi tyrimui svarbūs ir jų įgyvendinimą atspindintys dokumentai. Dėl šio riboto patikimumo tik diplomatinių ir politinių dokumentų visumos analizė leidžia suvokti dvišalių santykių raidos procesą.

Darbai naudojome Lietuvos centriniam valstybės archyve saugomą Užsienio reikalų ministerijos fondą (f. 383). Tyrimui vertingiausi yra jo 7 apyrašo dokumentai: Lietuvos delegacijos Paryžiaus taikos derybose medžiaga, su Prancūzų karinės misijos Lietuvoje ir Prancūzijos generalinio komisariato Baltijos valstybėse veikla susiję, pasiuntinybės (iki 1925 m. – atstovybės) Prancūzijoje veiklos dokumentai ir jos vadovo pranešimai, susirašinėjimas apie Klaipėdos prijungimą dėl Lietuvos, dokumentacija apie Vilniaus ir Klaipėdos problemas bei jų sprendimą Tautų Sąjungoje bei Lietuvos bandymus įsijungti į tarptautinius saugumo paktus. Informacijos ministerijos ir Lietuvos diplomatinės atstovybės Paryžiuje personalo bei organizaciniais klausimais pavyko rasti to paties fondo 2 ir 3 apyrašuose. SSRS ambasados Paryžiuje darbuotojams savavališkai perėmus Lietuvos pasiuntinybės ir privatų P. Klimo archyvą, didelė jo dalis buvo sunaikinta. Išlikusi medžiaga išgabenta į Maskvą, vėliau pasiekė Vilnių ir 1961 m. buvo įtraukta į 383 fondo 18 apyrašą. Jame saugomuose P. Klimo laiškuose yra užuominų apie politinius įvykius bei

ministerijos Protokolo tarnybai. Paryžius, 1932 04 08. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 87, p. 51; „Dėl mūsų geografinės padėties Santarvė niekada nepaliks mus vienus“, žr.: Lietuvos atstovo Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1921 03 29. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 107, l. 43; Lietuvos atstovo Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1921 11 28. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 107, l. 24.

pasiuntinybės darbą. Išliko 1935–1940 m. diplomatinio susirašinėjimo rankraščiai, pasiuntinybės kauptos prancūziškos ir lietuviškos spaudos politiniais klausimais iškarpos. Tyrimui buvo naudingas fonde esantis pasiuntinybės susirašinėjimas su Užsienio reikalų ministerija dėl santykių su Lenkija. Lietuvos vyriausybės fondo (f. 923) medžiaga padėjo rekonstruoti šios institucijos priimtus sprendimus tyrimui aktualia tematika.

Ir Lietuvos Respublikos Užsienio reikalų ministerijos fondo kaupimo aplinkybės, ir jo saugojimo istorija lėmė jo neišsamumą, fragmentiškumą. Naujoje valstybėje teko kurti ir naujas dokumentų kaupimo, tvarkymo bei saugojimo tradicijas. Užsienio reikalų ministerijos dokumentų grupavimo įvairovė liudija jų tvarkymo kaitą. Kai kuriais atvejais dėl asmeninės darbo manieros, dažnai ir dėl istorinių aplinkybių Užsienio reikalų ministerijos fonde stinga kai kurių ministrų ir įtakingiausių institucijos pareigūnų darbo dokumentų, taigi jų politinės orientacijos pobūdį ir politinę veiklą tenka rekonstruoti pagal viešus pareiškimus ir diplomatinį susirašinėjimą. Okupavus Lietuvą, Užsienio reikalų ministerijos slaptasis archyvas buvo sunaikintas, o ir dalis išlikusiųjų šaltinių prarasta, perkeliant medžiagą iš Kauno į Vilnių. Diplomatinio susirašinėjimo spragas užpildo neseniai atgautų Vakaruose išsaugotų pasiuntinybių fondų medžiaga, šiam tyrimui naudojome Lietuvos pasiuntinybės Londone fondo (nr. 648, ap. 1) bylas.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraštyne vertinga P. Klimo fondo (f. 191) medžiaga. Fondas sukomponuotas daugiausiai iš Lietuvoje po 1940 m. likusios P. Klimo artimųjų išsaugotos jo privataus archyvo medžiagos. Deja, su diplomatine veikla susijusi fondo medžiaga (b. 70, 73, 74) labai fragmentiška.

Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijos Diplomatinė archyvų centre saugomas Prancūzų karinės misijos, Prancūzijos generalinio komisariato Baltijos šalyse ir šios valstybės pasiuntinybės (iki 1926 m. – atstovybės) susirašinėjimas su Užsienio reikalų ministerija dėl santykių su Lietuva. Geriausiai išliko, manytume, medžiaga Klaipėdos klausimu (Correspondence politique et commerciale, Europe 1918–1940. Memel, 40 bylų): ne tik vadinamojo *prancūzmečio*, teritorijos perdavimo Lietuvai dokumentai, bet ir vēlesnis diplomatinis susirašinėjimas iki pat konvencijos signatarės įgaliojimų nutrūkimo 1939 m. kovą. Lietuvos fonde (Correspondence politique et commerciale, Europe 1918–1940. Lituanie) istoriniai šaltiniai išlikę labai netolygiai, net 80 iš 95 bylų apima laikotarpį nuo 1918 m. pr. iki 1929 m. pab. Jame sukaupta išsami XX a. 3 deš. medžiaga Vilniaus klausimu (29 bylos). 1936–1939 m. šaltiniai itin fragmentiški: kai kuriose bylose saugoma vos keliolika užsienio archyvuose kopijuotų Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos dokumentų lituanistine tematika. Fonde saugomi Kaune reziduojančių diplomatų informaciniai pranešimai Lietuvos užsienio ir vidaus politikos, šios Baltijos valstybės tarptautinio pripažinimo, politinio ir ekonominio bendradarbiavimo, atstovybės arba pasiuntinybės vadovų skyrimo bei veiklos organizavimo klausimais.

Informacijos apie Prancūzijos požiūrį į Lietuvą 1917–1918 m. esama Pirmojo pasaulinio karo metų Rusijos fondo bylose (Guerre 1914–1918. Russie, d. 704–706). Tyrimui panaudotos ir SSRS fondo (Correspondence politique et commerciale. Europe, 1918–1940. URSS, d. 692–705, 801–811, 965–975, 1095–1100, 1102) bylos Prancūzijos santykių su Baltijos valstybėmis ir SSRS klausimais, apie Rytų pakto rengimą ir Baltijos sąjungos kūrimą. Vilniaus klausimo medžiagą papildė Tautų Sąjungos Prancūzų biuro 1920–1940 m. dokumentai (16 bylų). Viši režimo laikotarpio fonde (Guerre 1939–1945, Vichy, 871, 874–876, 882) saugoma keletas bylų, teikiančių informacijos apie Lietuvos ir Trečiosios respublikos politinių bei diplomatinė ryšių nutrūkimą ir kontaktus su lietuvių diplomatais okupuotoje

Prancūzijoje. Jei medžiaga apie 1940 m. birželio–rugpjūčio mėn. gana išsami, vėlesnioji yra labai fragmentiška.

Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos rankraštyne saugomuose Marijos ir Juozo Urbšių fonduose (f. 14, 15) yra išlikę jiems adresuotų prancūzų kultūros veikėjų laiškų ir Baltijos valstybėse rezidavusių diplomatų laiškų. Kituose fonduose yra keletas Gabriel Padovani laiškų Vincui Bartuškaiti ir Liudui Girai⁵. Vilniaus universiteto rankraštyne saugomi P. Klimo laiškai Juozui Tumui-Vaižgantui, kuriuose yra ir informacijos apie jų autoriaus diplomatinę veiklą.

Išlikę dokumentai puikiai iliustruoja intensyviausių Lietuvos ir Prancūzijos santykių laikotarpį, o dalį šios temos XX a. 4 deš. aktualijų atspindi Klaipėdos fondo arba publikuota iš skirtingų archyvo fondų surinkta medžiaga. Istorikų teigimu, daug archyvinių šaltinių buvo prarasta arba sunaikinta Antrojo pasaulinio karo metais. Palyginus su Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerija, prancūzai gana atsainiai vertino būtinybę archyvuoti politinės ir diplomatinės veiklos dokumentus, nevengdami jų neatiduoti į archyvą arba pasiimti juos iš bylų asmeniniam naudojimui⁶.

Tyrimui fragmentiškai panaudoti britų ir čekoslovakų archyviniai šaltiniai, už galimybę juos pasitelkti autorė dėkoja dr. Vytautui Žaliui ir dr. Daliai Bukelevičiūtei.

Dar Lietuvos respublikos XX a. pirmojo valstybingumo metais buvo išleista keletas svarbių jos užsienio politiką charakterizuojančių dokumentų rinkinių: sutartys su užsienio valstybėmis, Vilniaus ir Klaipėdos klausimų medžiaga, parlamento posėdžių protokolai⁷. Prancūzų, britų ir rusų diplomatinių dokumentų rinkiniai, atskiru dokumentų rinkiniu publikuota Paryžiaus taikos konferencijos medžiaga⁸ padėjo aiškiau suvokti tarptautinę politiką formavusiųjų politinius siekius Baltijos valstybių regione. Juose atsispindi pozicijų derinimo įvairiais su Lietuva susijusiais, visų pirma Vilniaus ir Klaipėdos klausimais, procesas.

Naudodamasis Prancūzijoje prieinamais šaltiniais, dokumentų apie Lietuvos okupaciją ir aneksiją rinkinį dar 1981 m. paskelbė teisininkas ir istorikas Bronius Kazlauskas-Kaslas⁹. Lietuvos ir užsienio valstybių užsienio politikos dokumentų paskelbta lietuvių istorikų parengtuose solidžiuose šaltinių rinkiniuose, kurių

⁵ G. Padovani laiškai išseivijos lietuvių veikėjui kun. Vincui Bartuškaiti. Paryžius, Kaunas, 1918 02 27–1920 09 01. LNMM, f. 29, b. 1499, 10 l.; G. Padovani laiškai Lietuvos valstybės teatro direktoriui L. Girai. Paryžius, Kaunas, Grosseto-Prugna, 1926 05 06–06 18. LNMMB RS, f. 7, b. 601, 5 l.

⁶ A. Adamthwaite. *Grandeur et Misery. France's bid for Power in Europe 1914–1940*. London, New York, 1995, p. IX.

⁷ Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis, Kaunas, 1930, 1938, t. 1–2; *Conflit polono-lituanien: question de Vilna, 1918–1924*. Kaunas: Ministère des affaires étrangères, 1924, *Question de Memel: documents diplomatiques*. Kaunas, 1923, 1924, Vol. 1–2; *Seimo stenogramos*. Kaunas, 1922–1927; *Steigiamojo Seimo darbai*. Kaunas, 1920–1922.

⁸ *Documents diplomatiques français, 1920*, V. 1–3. 1921, V. 1–2, 1922, V. 1–2, 1923, V. 1, Paris, 1997, 1999, Bruxells, 2002–2010; *Ibid., 1e série (1932–1936)*. Paris, 1967–1984, V. 3, 5, 7, 9, 11–13; *Ibid., 2e série (1936–1939)*. Paris, 1963–1986, V. 1–3, 7–14, 16–19; *Ibid., 1939, 1940*, V. 1–2. Bruxells, 2002–2009; *Documents on Foreign British Policy 1919–1939, First series, V. 1, 1919, Second series, V. 7, 1929–1934, Third series, V. 4, 1939*. London, 1947, 1958, 1951; *Recueil des Actes de la Conférence. Partie I. Actes du Conseil Suprême. Recueil des résolutions*. Paris, 1934; *Recueil des Actes de la Conférence. Partie IV. Des Commissions de la Conférence. Questions territoriales. V. 2. Commission des Affaires Polonaises*. Paris, 1924; *Ibid., V. 7. Commission des Affaires Baltiques*. Paris, 1923; *Год кризиса 1938–1939. Документы и материалы*. Москва, 1990, т. 1–2.

⁹ *La Lithuanie et la Seconde guerre mondiale: Recueil des documents*. Paris, 1981, 336 p.

dauguma pasirodė po 2005 m.¹⁰.

Memuariniai tekstai, asmeniniai laišakai bei užrašai teikia individualizuotos informacijos tyrimui svarbiais klausimais, atspindėdami taip pat ir neformalią užsienio politikos klausimų pusę. Akivaizdžiai subjektyvus šių šaltinių pobūdis lemia, kad autorius galėjo savarankiškai rinktis teksto struktūrą, aptariamus klausimus ir norimas atspindėti detales. Gaila, nepavyko rasti 1919–1940 m. laikotarpio dienoraštinio ar asmeninių užrašų pobūdžio tekstų, glaudžiai susijusių su Lietuvos ir Prancūzijos politinių bei diplomatinų santykių tematika. Laiškuose ji irgi atsispindi fragmentiškai. Šių šaltinių labiau asmeninė, neformali paskirtis ir – dažniausiai – parengimas aptariamų įvykių vyksmo metu stiprina jų patikimumą, nors psichologinių veiksnių lemiamas subjektyvumas yra natūralus jų bruožas. Tuo tarpu atsiminimų, daugeliu atvejų įprasminančių jau keleto metų ar dešimtmečių senumo įvykius ir dažniausiai skirtų publikavimui, taigi plačiai auditorijai, patikimumas dar menkesnis.

Lietuvos santykiai su Prancūzija gana plačiai atspindimi ilgamečio pasiuntinio šioje valstybėje Petro Klimo memuaruose¹¹, jo Pirmojo pasaulinio karo metų dienoraštyje yra keletas tyrimui vertingų detalių apie Lietuvos vyriausybės formavimą ir delegacijos Paryžiaus taikos derybose išvykimą. Gaila, abu memuariniai tekstai buvo rengti okupuotoje Lietuvoje. Nors atsiminimai „Lietuvos diplomatinėje tarnyboje...“ parengti gana anksti, maždaug 1945 m., atrodo, greičiausiai savisaugos sumetimais jie buvo rašomi vengiant detaliai atspindėti ir interpretuoti užsienio politikos klausimus. Greičiausiai juos rengdamas autorius turėjo ir mažai parankinės literatūros. Ją gerokai plačiau naudojant parašyta knyga „Iš mano atsiminimų“, kurioje nemažai vietos skirta ir santykiams su Prancūzija iki 1923 m.¹²

O. Milašiaus epistoliniame palikime¹³ ir memuarinėje literatūroje apie šį poetą bei diplomata yra pavienių detalių apie jo profesinę veiklą. Deja, laiškuose bičiuliams, kurie nebuvo susiję su politine ir diplomatine sfera, galime rasti nebent informacijos apie bazines O. Milašiaus nuostatas Lietuvos santykių su Prancūzija klausimais ir autoriaus autorefleksiją apie diplomatinį darbą. Tarp šio poeto kūrybos

¹⁰ *Lietuvos okupacija ir aneksija*. Vilnius, 1993, 408 p.; *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais, 1915–1918*. Vilnius, 2006, 596 p.; *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 m.* Vilnius, 2008, 882 p.; *Lietuvos ir Lenkijos santykiai: nuo Pirmojo pasaulinio karo pabaigos iki L. Želigowski įvykdyto Vilniaus užėmimo (1918 m. lapkritis–1920 m. spalį)*. Vilnius, 2012, 703 p.; *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais: dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2013, 622 p.

¹¹ P. Klimas. *Dienoraštis: 1915.XII.1–1919.I.19: pradedamas P. Bugailišio užrašais 1915.VIII.23(10)–X.13*. Čikaga, 1988, 457 p.; *Ibid.*, *Iš mano atsiminimų*. Vilnius, 1990, 412 p.; *Ibid.*, *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje 1919–1940 m.* Vilnius, 1991, 186 p.; Į šios knygos tekstą kai kurie autoriaus rankraščio fragmentai liko neįtraukti, nors praleistuosiuose vertingos informacijos politinių santykių su Prancūzija klausimais nėra, pilnas tekstas: P. Klimas. *Kaizerinės okupacijos metai Lietuvoje (1915–1918 m.). Buržuazinės Lietuvos diplomatinėje tarnyboje (1919–1940)*. LMAVB RS, f. 191–12, [parašyta 1945, mašinraštis 1955].

¹² 1958–1966 m. rengtus autorius autocenzūravo, vildamasis jų publikavimo („Sovietiškai rašyti nelengva, nes faktus reikia perleisti per ypatingą spektrą“, žr.: Agento Ažuolo pranešimas. Kaunas, 1958 02 28. LYA, f. K–30, ap. 1, b. 877, l. 12. Spėtume, mažiausiai patikimas jų segmentas – siužetai, liečiantys Lietuvos ir Sovietų Rusijos santykių klausimą.

¹³ *O. V. de L. Milosz (1877–1939)*. Paris, 1959, 223 p.; *O. V. de L. Milosz. Lettres inédites et sept documents originaux*. Paris, 1969, 90 p.; *Ibid.*, *Lettres inédites à Christian Gauss*. Paris, 1976, 164 p.; *O. V. de L. Milosz: ténèbres et lumière*. Paris, 1977, 95 p.; Prancūzijoje nuo 1967 m. netgi leidžiamas O. Milašiaus biografijos ir kūrybos tyrinėjimų periodinis leidinys „Cahiers de l'Association 'Les Amis de Milosz'“.

gerbėjo André Silvaire pastangomis publikuotų gausių šaltinių yra ir O. Milašiaus politinės publicistikos rinktinė, kurios tekstai svarbūs rekonstruojant jo nuostatas Lietuvos ir Prancūzijos santykių klausimais¹⁴.

Tiriamai temai svarbių iškalbingų detalių yra ir kitų lietuvių valstybininkų ir diplomatų – Ernesto Galvanausko, Václavo Sidzikausko, Edvardo Turausko, Kazio Škirpos – bei Lietuvoje rezidavusių diplomatų Robert W. Heingartner, Leon Mitkiwicz memuaruose¹⁵. Naudingos medžiagos tyrimui yra Lenkijos ambasadoriaus Prancūzijoje Juliusz Lukaszewicz užrašuose¹⁶.

Deja, nepavyko užtikti teiginių apie Lietuvą iškilių prancūzų politikų Georges Clemenceau ir Aristide Briand atsiminimuose. Informatyvesni Lietuvos kaimyninėse valstybėse dirbusių prancūzų diplomatų ir kai kurių politikų atsiminimai¹⁷. Jei Latvijos pasiuntinybės pirmojo sekretoriaus Jean de Beausse dienoraštyje yra tik keletas detalių apie kontaktus su lietuvių diplomatais ir prancūzų diplomatų išvykimą, Antrojo pasaulinio karo metais ir netrukus po jo pabaigos rašyti André François-Poncet, Jules Laroche, L. Noël atsiminimuose gana gerai atsispindi jų tarpukario laikotarpiu susiklostęs požiūris į Lietuvą, yra naudingos informacijos apie Prancūzijos santykius su Lenkija ir Vokietija. Žinoma, karo metų patirtis keitė jų požiūrį į Prancūzijos užsienio politiką, skatindamas „užmiršti“ arba naujai vertinti kai kuriuos faktus, bet, atrodo, neypatingai kito jų požiūris į Lietuvą.

Apie Lietuvą rašyta ir Sąjungininkų karinės kontrolės komisijos, prižiūrėjusios vokiečių kariuomenės evakuavimą iš Baltijos valstybių teritorijos, pirmininko Albert Henri Niessel bei vieno iš komisijai talkinusių karininkų, kapitono René Vanlande, atsiminimuose¹⁸. Vis dėlto abu karininkai praleido Lietuvoje nedaug laiko ir išsamiau nesigilino į jos politinį gyvenimą, tekste daugiau dėmesio skyrė kariniam, o ne politiniam bendradarbiavimui su Lietuvos vyriausybe jų misijos metu. Gaila, Lietuvoje veikę prancūzų diplomatai apie ją rašė dar mažiau¹⁹. G. Dulong atsiminimus galėtume pavadinti pirma Lietuvos okupacijos ir aneksijos proceso studija, paskelbta Prancūzijoje. Deja, kiek asmeniškėsių ir pasiuntinybės reakciją atspindinčių duomenų joje, galima teigti, beveik nėra.

Tarpukario metais buvo paskelbta prancūzų publicistikos darbų ir kelionių

¹⁴ O. V. de L. Milosz. *Deux messianismes politiques*. Paris, 1990, 252 p.

¹⁵ G. Galva. *Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija*. Chicago, 1982, 440 p.; E. Turauskas. *Lietuvos nepriklausomybės netenkant*. Kauna., 1990, 288 p.; V. Sidzikauskas. *Lietuvos diplomatijos paraštėje*. Vilnius, 1994, 356 p.; L. Mitkiewicz. *Kauno atsiminimai, 1938–1939*, Vilnius, 2002, 327 p.; *Lithuania in the 1920's: a diplomat's diary*. Amsterdam, New York, 2009, 279 p.

¹⁶ *Diplomat in Paris, 1936–1939. Papers and Memoirs of Juliusz Lukaszewicz Ambassador of Poland*. Ed. by W. Jędrzejewicz. New York, London, 1970, 409 p.; *Diplomat in Berlin, 1933–1939. Papers and Memoirs of Stanislaw Lipski, Ambassador of Poland*. Ed. by W. Jędrzejewicz. New York, London, 1968, 679 p.

¹⁷ A. François-Poncet. *Souvenirs d'une ambassade à Berlin (Septembre 1931–Octobre 1939)*. Paris, 1946, 358 p.; J. Paul-Boncour. *Entre deux guerres. Souvenirs sur la IIIe république. Les lendemains de la Victoire, 1919–1934*. Paris, 1945, 435 p.; J. Laroche. *La Pologne de Pilsudski. Souvenirs d'une ambassade*. Paris, 1953, 234 p.; L. Noël. *L'Agression allemande contre la Pologne*. Paris, 1946, 510 p.; *Diplomate en Lettonie: Carnets de Jean de Beausse, premier secrétaire à l'Ambassade de France à Riga, décembre 1938–septembre 1940*. Paris, 2011, 280 p.

¹⁸ A. H. Niessel'is. Vokiečių iškraustymas iš Baltijos kraštų, memuarai: įnašas vokiečių galvosenai tirti Kaunas, 1938, 190 p.; R. Vanlande. *Avec le Général Niessel en Prusse et en Lituanie. La dernière défaite allemande*. Paris, 1922, 184 p.

¹⁹ G. Dulong. *Comment la Lituanie devint une république soviétique socialiste: notes d'un témoin. Revue des deux mondes*. 1955, nr. 3–4, p. 521–527; R. Ristelhueber. *La survivance des États Baltes. Op. cit.*, 1955, N. 10, p. 483–494; abu tekstai publikuoti ir dokumentų rinkinyje: *La Lituanie et la Seconde guerre mondiale: recueil des documents*. Paris, 1981, 17–22, 23–31.

po Lietuvą knygų²⁰. Lietuvoje populiarinamojo ir publicistinio pobūdžio studiją apie Prancūziją parengė žurnalistas Valentinas Gustainis.

Vertingos informacijos apie Lietuvos ir Prancūzijos dvišalių santykių 1919–1940 m. raidą yra abiejų valstybių spaudoje, skelbusioje publikacijų užsienio politikos klausimais. Lietuviškoje spaudoje skelbta interviu su politikais bei užsienio reikalų ministerijos vadovais, kuriuose yra informacijos ir santykių su Prancūzija tematika. Abiejų valstybių spaudoje yra skelbta Mato Bagdono, Lado Natkevičiaus, Petro Klimo, Edvardo Turausko, V. Gustainio, Bronio Railos ir kt. autorių analitinių, poleminių tekstų arba komentarų dvišalių santykių klausimais, informacinių pranešimų ir žinučių. Vertinga faktografinė medžiaga apie Lietuvos ir Prancūzijos politinius ryšius, įtakingų pareigūnų vizitus, diplomatų veiklą. Oficioze „Lietuvos aidas“ (1919–1928 m. – „Lietuva“) atspindima oficialioji valstybės nuomonė užsienio politikos klausimais, tuo tarpu opozicinėje spaudoje skelbta šios šalies sprendimų kritikos. Tyrime remtasi ir dienraščiais „Rytas“, „XX amžius“, „Lietuvos žinios“, laikraščiais „Vienybė“, „Krašto balsas“, „Socialdemokratas“.

Tyrime nesiekta atspindėti skirtingų politinių jėgų požiūrių į įvairius Lietuvos ir Prancūzijos santykių aspektus skalę. Taigi valstybės laikraštis dėl „ELTA“ korespondentų Paryžiuje publikacijose, interviu ir vedamuosiuose pateikiamos informacijos tiriamą temą neabejotinai yra šiam tyrimui vertingiausias lietuviškas periodinis leidinys. Disertacijai panaudota bazėje „Gallica“ prieinama prancūzų periodinė spauda („Le Temps“, „L'Humanité“, „Le Matin“, „L'Europe nouvelle“, „Le revue diplomatique“). Publikacijų ieškota pasitelkiant tyrimui svarbius raktinius žodžius. Daugiausia informacijos apie Lietuvą pavyko rasti užsienio politikos pusiau oficioze „Le Temps“, kurio vedamieji straipsniai buvo rengiami konsultuojantis su Prancūzijos užsienio reikalų ministerija ir atspindėjo jos poziciją. Informacijai apie Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos personalo kaitą, diplomatų paskyrimus, jų biografijų detales ir vardus naudotas žinynas „Annuaire diplomatique“.

Istoriografijos apžvalga. Lietuvos ir Prancūzijos politinių bei diplomatinių santykių tyrimui reikšminga istoriografija ėmė formuotis dar tarpukariu. Ilgainiui ji gausėjo ir įvairėjo. Šią kaitą norėtume išryškinti, istoriografijos analizei pasitelkdami chronologinį principą.

1919–1940 m. Lietuvos tyrinėtojai paskelbė mokslinių disertacijų ir kitų analitinių darbų valstybingumo atkūrimo, Vilniaus ir Klaipėdos klausimais, geopolitikos studijų, valstybės užsienio politikos analitinių apžvalgų²¹. Ypač aktuali Lado Natkevičiaus²² disertacija, taip pat Rudolfo Valsonoko²³ monografija. Prancūzų teisininkas Georges Scelle ir politikos tyrinėtojai René Battilat, Jean Meuveret taip pat yra paskelbę tyrimų Vilniaus, Klaipėdos klausimais, taip pat apie Lietuvos politinių institucijų raidą²⁴. Abu politikos mokslų darbai – daktaro disertacijos, taigi

²⁰ J. Maucière. *Sous le ciel pâle de Lithuanie*. Paris: Les petits-fils de Plon et Nourrit, 1926, 212 p. (apdovanota Société de géographie commerciale premija); *ibid.*, *Gens et Routes de Lithuanie*. Paris, 1931, 253 p. (apdovanota Académie Française premija).

²¹ C. Graužinis. *La question de Vilna*. Paris, 1927, 206 p.; M. Yčas. Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai ir jos pirmieji žingsniai. *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*. Kaunas, 1930 [perleista 1990], p. 63–102; D. Zaunius. Du Lietuvos užsienio politikos dešimtmečiai. *Lietuva 1918–1938: leidinys 20 metų Lietuvos Nepriklausomybės sukakčiai paminėti*. Kaunas: Spaudos fondas, 1938 [perleista 1990], 368 p.; V. Vileišis. *La Lithuanie et le problème de la sécurité internationale*. Paris, 1937, 245 p.

²² L. Natkevičius. *Aspect politique et juridique du différend polono-lituanien*. Paryžius, Kaunas, 1930, 355 p.

²³ R. Valsonokas. *Klaipėdos problema*. Klaipėda, 1932, 426 p.

²⁴ G. Scelle. *La situation juridique de Vilna et de son territoire, extrait de Revue Générale de droit*

Lietuvos politinės raidos klausimai dar tarpukariu tapo prancūzų akademinių interesų, tuo pačiu ir išsamios mokslinės analizės objektu. Prie istorijos tyrimų priskirtume ir Lietuvos politinių dokumentų analizės paremtas publicisto Henry de Chambon studijas apie Lietuvą²⁵.

Lietuvą okupavus, lietuviškoji historiografija „sus kilo“. Sovietų Lietuvos istorikai tyrinėjo valstybingumo laikotarpį, remdamiesi daugiausia lietuviškais bei lenkų archyviniais ir publikuotais šaltiniais, Lietuvos, didžiųjų SSRS akademinių centrų, tokių, kaip Maskva ar Leningradas bei Lenkijos bibliotekose prieinamais veikalais. Lietuvos ir didžiųjų Vakarų valstybių santykius išsamiau nagrinėjo Konstantinas Navickas, Regina Žepkaitė ir Robertas Žiugžda²⁶. 1988 m. disertaciją apie Baltijos Santarvės veiklą parengė Vytautas Žalys²⁷. Šiuose darbuose pateikta informacijos apie Prancūzijos poziciją svarbiais Lietuvos užsienio politikos klausimais. Vertingos medžiagos apie Prancūzijos požiūrį į Lietuvos valstybingumą paskelbta išsamia Lenkijos archyvinės medžiagos analize paremtoje R. Žepkaitės monografijoje „Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918–1922)“. Baltijos valstybių sąjungos kūrimąsi yra nagrinėjęs Estijos istorikas Heino Arumäe, Alberts Varslavāns²⁸.

1988 m. Jaroslavlio universitete Algis Rubcov apgynė disertaciją apie Lietuvos ir Prancūzijos santykius²⁹. Autoriaus pasitelkta Lietuvos ir Prancūzijos dvišalių santykių traktuotė yra ideologizuota ir schematiška, tačiau dalis išvalgų dėl Lietuvos suvereniteto pripažinimo ir Klaipėdos perdavimo jai lieka aktualios. Gausia faktografinė medžiaga paremtam tyrimui autorius panaudojo keletą prancūzų periodinių leidinių, taip pat ir užsienio politikos klausimais nemažai publikavusius laikraščius „Le Matin“, „Revue Baltique“, „Revue des deux mondes“, „L'Europe nouvelle“ ir pusiau oficiozą „Le Temps“.

Tuo tarpu išeivijos lietuvių istorikai galėjo remtis plačia istoriografinė

international publique. Paris, 1928; R. Battilat. *Origines et développement des institutions en Lithuanie*. Paris, 1932, 268 p.; J. Meuveret. *La Terroire de Memel et la politique européenne*. Paris, 1936, 210 p.

²⁵ H. de Chambon. *La Lituanie pendant la Conférence de la Paix (1919)*. Lille, Paris, 1931, 188 p.; Ibid., *La Lituanie moderne*. Paris, 1933, 308 p.; Ibid., *La tragédie des Nations Baltiques*. Paris, 1946, 225 p. (išsami studija apie Lietuvos okupaciją ir aneksiją). Nuo 1919 m. iki pat mirties 1955 m. H. Chambon palaikė ryšius su lietuvių diplomatais.

²⁶ K. Navickas. SSRS vaidmuo, ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920–1940 metais. Vilnius, Mintis, 1966, 336 p.; Ibid., *Литва и Антанта (1918–1920 гг.)*. Вильнюс, 1970, 139 p.; R. Žepkaitė. Konflikto tarp Lietuvos ir Lenkijos paaštrėjimas 1927 m. ir Tarybų Sąjungos pozicija. *Lietuvos istorijos metraštis 1972*. 1973, p. 87–103; Ibid., *Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918–1922)*. Vilnius, 1973, 193 p.; Ibid., *Diplomatija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939 m.* Vilnius, 1980, 314 p.; Ibid., Dėl Pabaltijo valstybių sąjungos (Baltijos Antantės) kūrimo 1919–1925. *Lietuvos istorijos metraštis 1984*. 1985, p. 38–51; Ibid. *Lietuva ir didžiosios valstybės 1918–1939*. Kaunas, 190 p.; R. Žiugžda. *Po diplomatijos skraiste: Klaipėdos kraštas imperialistinių valstybių planuose 1919–1924 metais*. Vilnius, 1973, 240 p.; Ibid. Klaipėdos klausimas 1919 m. Paryžiaus taikos konferencijoje. *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai*. Serija A. Istorija. 1976 t. 11, p. 8–98. Ibid., *Lietuva imperialistinių valstybių planuose 1917–1940*. Vilnius, 1983, 180 p.; Ibid., Lithuania in International Relations in the 1920s. *The Baltic in International Relations between the Two World Wars. Studia Baltica Stockholniensia*, N. 3, Upsala, 1988, p. 59–78.

²⁷ V. Žalys. *Lietuva Baltijos Antantės sistemoje 1934–1940 metais*. Vilnius, 1989.

²⁸ H. Arumäe. Der diplomatische Kampf um die Schaffung des Baltischen Bundes. *The Baltic in International Relations between...*, p. 25–42; A. Varslavāns. Baltic Alliance ant the International Politics in the first part of 1920ts. *Op. cit.*, p. 43–58.

²⁹ A. Ф. Рубцов. *Литва в политике французского империализма 1918–1924 м.* Под редакцией проф. В. С. Флерова. Томск, 1988, 229 с.

medžiaga, Vakarų valstybių archyviniais šaltiniais. Vis dėlto Lietuvos užsienio politiką jie turėjo tirti naudodami arba tautiečių išsaugotus politinius dokumentus, arba memuarinę literatūrą ir publikuotus šaltinius. Šiuo laikotarpiu paskelbta biografinių³⁰ ir dvišalių politinių santykių tyrimų³¹. Baltijos sąjungos kūrimo procesą išsamiai nagrinėjo išeivijos latvių istorikas Edgars Andersons³². Deja, išeivijos lietuvių istorikai neskyrė reikšmingesnių darbų Lietuvos ir Prancūzijos politiniams santykiams.

Tyrimui buvo svarbūs išsamūs ir gausių šaltinių analize paremti XX a. 7–8 deš. paskelbti Lenkijos istorikų Piotr Łossowski, Sergiusz Mikulicz veikalai Vilniaus bei Klaipėdos klausimų tematika³³. Tomasz Schramm paskelbė darbų apie Prancūzų karines misijas Vidurio Rytų Europoje, taip pat ir 1919–1921 m. veikusią Lietuvoje³⁴. Ne tik Lietuvos ir Lenkijos ministrų pirmininkų Augustino Voldemaro bei Józef Piłsudski, bet ir didžiųjų Europos valstybių politikų akistatai Ženevoje 1927 m. gruodžio mėn. buvo skirta Stanisław Sierpowski monografija³⁵.

Tuo tarpu išeivijos lenkų istorikas Piotr S. Wandycz yra vienas iš žinomiausių lenkų-prancūzų politinių santykių 1919–1936 m. tyrinėtojų³⁶. Gaila, jo pirmasis veikalas „France and Her Eastern Allies. French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno“ buvo parengtas, dar negalint naudotis Prancūzijos ir Lenkijos užsienio reikalų ministerijų archyvinių fondų medžiaga, tad jame pasitaiko netikslumų. Darbe yra vertingų detalių apie prancūzų ir britų požiūrį į Lietuvą 1919–1920 m.

Lietuva ir kitos Baltijos valstybės po okupacijos išnyko iš Prancūzijos istorikų tyrimų lauko. Tarkime, išsamiausiame veikale apie šios didžiosios valstybės ir Sovietų Rusijos santykius 1917–1924 m. Lietuva praktiškai visai neminima³⁷. Tuo tarpu Prancūzijos ir Lenkijos politiniai ryšiai buvo analizuojami, Georges-Henri

³⁰ A. Merkelis. *Antanas Smetona: jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*. Niujorkas: Amerikos lietuvių tautinė sąjunga, 1964, 740 p.; A. Gerutis. *Petras Klimas: valstybininkas, diplomatas, istorikas, kankinys*. Cleveland, 1978, 318 p.

³¹ R. Misiunas. The Role of the Baltic States in the Soviet Relations with the West during the Interwar Period. *The Baltic in International Relations between...*, p. 171–186; Ibid. Versailles and Memel. *Lituanus*, 1968, Vol. 14, N. 1, p. 65–93; J. P. Slavenas. Stresemann and Lithuania in the Nineteen Twenties. *Op. cit.*, 1972, Vol. 18, N. 4, p. 5–25.

³² E. Anderson. Toward the Baltic Union, 1920–1927. *Lituanus*. 1966, Vol. 12, N. 2, p. 30–56; Ibid., Toward the Baltic Union, 1927–1934. *Op. cit.*, 1967, Vol. 13, N. 1, p. 5–28; Ibid. Toward the Baltic Union, Initial Phase. *Op. cit.*, 1968, Vol. 14, N. 1, p. 17–39; Ibid., The Baltic Entente: Phantom or reality? *The Baltic States in Peace and War, 1917–1945*. University Park, 1978, p. 126–138; Ibid., The Baltic Entente 1914–1940: Its Strength and Weakness. *The Baltic in International Relations between...*, p. 79–100.

³³ P. Łossowski *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918–1920*, Warszawa, 1966, 415 p.; S. Mikulicz. *Kłajpeda w polityce europejskiej 1918–1939*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1976, 362 p.

³⁴ T. Schramm. *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej 1918–1938*. Poznań, 1987, 315 p.; S. Champonnois, T. Schramm. Francuska misja wojskowa na Litwie 1919–1921. *Lituanos-Slavica Posnanensia Studia Historica*. 1990, Cz. 4, s. 223–254.

³⁵ S. Sierpowski. *Piłsudski w Genewie. Dyplomatyczne spory o Wilno w roku 1927*. Poznań, 1990, 201 s.

³⁶ P. S. Wandycz. *France and Her Eastern Allies. French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno*. Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1962, 455 p.; Ibid., La Pologne face à Politique Locarnienne de Briand. *Revue d'histoire diplomatique*, 1981, N. 2–4, p. 236–263; Ibid., *The Twilight of French Eastern Alliances 1926–1936. French-Czechoslovak-Polish Relations from Locarno to the Remilitarisation of the Rhineland*. Princeton University press, 1988, 537 p.; Ibid., Avant-propos. *La Pologne et l'Europe du partage à l'élargissement (XVIIIe-XXIe siècles)*. Paris: Presse de l'Université Paris-Sorbonne, 2007. p. 11–19.

³⁷ A. Hogenguis-Seliverstoff. *Les relations franco-soviétiques 1917–1924*. Paris: PUPS, 1981, 316 p.

Soutou³⁸ darbuose netgi kvestionuojant ankstesnės prancūzų ir lenkų istoriografijos konstantą apie glaudų abiejų valstybių bendradarbiavimą po 1925 m. Tyrimui naudotos Jacques Barriéty publikacijos apie Prancūzijos santykius su Vokietija ir Didžiąja Britanija³⁹.

Prancūzijos užsienio politiką Vidurio Rytų Europos, taip pat ir Baltijos valstybių klausimais 1917–1921 m. plačiai tyrinėjo skandinavų istorikai Kalervo Hovi ir Kay Lundgren-Nielsen⁴⁰. K. Hovi pabrėžė, kad Prancūzijos užsienio politiką šiuo laikotarpiu labiausiai veikė būtinybė užblokuoti ir susilpninti Vokietiją bei Sovietų Sąjungą. Kiek sureikšmindamas, kaip liudija vėlesni prancūzų istorikų tyrimai, „sanitarinio kordono“ – stiprios federacinės Lenkijos vadovaujamos valstybių grupės kaip užtvaro nuo dviejų eventualių agresorių, – idėją, autorius vykusiai pagrindė Prancūzijos vyriausybės būtinybę po 1920 m. sudaryti sąjungos sutartis su Vidurio Rytų Europos valstybėmis. Straipsnį apie Prancūzijos požiūrį į Baltijos valstybes yra paskelbęs ir vokiečių istorikas Manfred Hagen, deja, darbe gerokai daugiau vietos paskyręs Latvijai ir Estijai⁴¹.

Tarp anglosaksų 1940–1990 m. istoriografijos darbų visų pirma šveicarų kilmės amerikiečių istoriko Alfred Erich Senn, vaikystėje ir jaunystėje daug bendravusio su išeivijoje atsidūrusiais lietuvių politikais, darbai⁴². Monografijoje apie didžiųjų valstybių požiūrį į Vilniaus problemą 1920–1928 m.⁴³, daugiausia remdamasis anglakalbiais šaltiniais ir lietuvių, anglų bei prancūzų spauda, išsamiai nagrinėjo lietuvių ir lenkų akistatą bei britų poziciją Vilniaus klausimu, ne taip detalai atskleisdamas prancūzų politinę laikyseną. Fundamentaliame veikale apie Tautų Sąjungos veiklą britų istorikas ir diplomatas Francis Paul Walters išsamiau aptarė ir Vilniaus bei Klaipėdos klausimų nagrinėjimą šioje institucijoje⁴⁴.

1940–1989 m. laikotarpiu Lietuvos ir užsienio istoriografijoje vertingiausių tyrimų paskelbta Lietuvos ir Prancūzijos politinių santykių 1918–1922 m. tematika. Lietuvių istorikai pateikė Lietuvos santykių su didžiosiomis valstybėmis, taip pat ir Prancūzija, 1919–1940 m. interpretaciją, išanalizavo pagrindinius dvišalių ryšių

³⁸ G.H. Soutou. L'impérialisme du pauvre. La politique économique du gouvernement français en Europe centrale et orientale 1918–1929. *Relations internationales*, 1976, N. 7, p. 219–239. Ibid., L'Alliance Franco-Polonaise ou comment s'en débarrasser (1925–1933). *Revue d'histoire diplomatique*, 1981, N. 2–4, p. 295–347; Ibid., La France et l'Allemagne en 1919. *La France et l'Allemagne entre deux guerres mondiales: actes du colloque tenu au Sorbonne (Paris IV) 15–17 janvier 1987*. Nancy, 1987, p. 9–20.

³⁹ J. Barriéty. Du projet d'alliance franco-britannique au projet de sécurité collective en Europe de Versailles à Locarno, 1919–1925. *Sécurité et coopération militaire en Europe, 1919–1955*. Paris, 2004, p. 31–43; Ibid. Les partisans français de l'Entente franço-allemande et la „prise du pouvoir“ par Hitler, avril 1932–avril 1934. *La France et l'Allemagne entre deux guerres ...*, p. 21–30.

⁴⁰ K. Hovi. *Cordon Sanitaire ou Barriere de l'Est? The Emergence of the New French Eastern European Alliance Policy 1917–1919*. Turku, 1975, 244 p.; Ibid. *Alliance de revers: Stabilisation of France's Alliance policies in East Central Europe 1919–1921*. Turku, 1984, 135 p.; Ibid., Die französische Baltikumpolitik in den Jahren 1918–1921. *The Baltic in International Relations between...*, 1988, p. 137–144; K. Lundgreen-Nielsen. *The Polish Problem at the Paris Peace Conference. A study of the policies of the Great Powers and the Poles, 1918–1919*. Odense, 1979, 605 p.

⁴¹ M. Hagen. Frankreichs Politik in der „Baltischen Frage“ 1919. *Zeitschrift für Ostforschung*, 1984, N. 4, S. 578–591 p. 578–591.

⁴² A. E. Senn. The Polish-Lithuanian War Scare, 1927. *Journal of Central European Affairs*. 1961, V. 21, p. 267–284; Ibid., *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*. Vilnius. 1992, 192 p.; Ibid., *A Research Seminar in Black and White*. Kaunas, 2004, 226 p.

⁴³ A. E. Senn. *The Great Powers, Lithuania and the Vilna Question 1920–1928*. Leiden, 1966, 238 p.

⁴⁴ F. P. Walters. *A League of Nations*. London, Oxford: Oxford University press, 1952, Vol. 1, 464 p. (tyrimui svarbi informacija pateikta tik t. 1).

siužetus. Deja, jau pati tyrimo tematika lėmė, kad istorinėse publikacijose būta ideologinio dogmatizmo. Iš dalies dėl riboto šaltinių prieinamumo nepaskelbta didelės apimties, išsamių Lietuvos užsienio politikos tyrimų. Skandinavų ir lenkų darbuose Prancūzijos santykiai su Baltijos šalimis tebuvo antraeilis tyrimo siužetas. Vis dėlto jų monografijose pateikta vertingos informacijos apie Prancūzijos vyriausybės požiūrį į Lietuvos valstybingumą ir dvišalius politinius santykius.

Atkūrus Lietuvos valstybingumą, lietuvių istorikai kvestionavo sovietmečiu įsitvirtinusių schematizuotus 1918–1940 m. Lietuvos valstybės užsienio politikos vertinimus. Mokslininkai naujai interpretavo Lietuvos politinius ryšius su didžiosiomis Europos valstybėmis – Didžiąja Britanija, Prancūzija, Vokietija ir SSRS.

Raimundas Lopata ir Aldona Gaigalaitė tyrinėjo lietuvių politinių interesų atstovavimą užsienyje Lietuvos valstybės kūrimosi ir valstybingumo įtvirtinimo pradžios laikotarpiu⁴⁵. Živilė Kriauciūnienė paskelbė vieną iš pirmųjų lietuvių istoriografijoje būtent Lietuvos ir Prancūzijos santykių analizei skirtų mokslinių straipsnių. Istorikė nagrinėjo Lietuvos kultūrinės ir politinės propagandos sklaidą Prancūzijoje pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais⁴⁶. Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos pastangas išspręsti Vilniaus klausimą 1920–1923 m. analizavęs Donatas Kupčiūnas⁴⁷ perteikė britų vyriausybės požiūrį į kolegų Paryžiuje politinius žingsnius, siekiant jo sprendimo. Tyrimas atskleidė, kad ieškodami įtampos tarp Lietuvos ir Latvijos švelninimo būdų, Londono politikai lygiai taip pat kaltino prancūzus pasyvumu ir geranoriškumo stoka, kaip ir šie – britus. Edmundas Gimžauskas interpretavo lietuvių ir Vakarų politikų laikyseną „Vidurio Lietuvos“ klausimu⁴⁸.

Lietuvių tyrinėtojams liko svarbūs 1918–1940 m. valstybingumo laikotarpio pamatiniai užsienio politikos siužetai – Vilniaus bei Klaipėdos klausimas. Monografiją apie Klaipėdos kraštą 1923–1939 m. parengusi Petronėlė Žostautaitė tyrė Lietuvos vyriausybės pastangas „sulietuvinti“ šią teritoriją, jos autonomijos raišką ir nacistinio judėjimo įsitvirtinimą joje⁴⁹. Svarbių publikacijų apie *prancūzmetį* Klaipėdos krašte, šios teritorijos prijungimą prie Lietuvos ir administravimą savo periodiniame moksliniame žurnale yra publikavęs Klaipėdos universitetas⁵⁰. Jame iš kituose moksliniuose leidiniuose tyrimus paskelbė⁵¹ lietuvių istorikai kaip vieną iš

⁴⁵ R. Lopata. *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 m.* Vilnius, 1996, 224 p.; A. Gaigalaitė. Lietuvos Tarybos diplomatija. *Mokslinės konferencijos „Iš Lietuvos diplomatijos istorijos“ medžiaga.* Kaunas, 1994, p. 22–38; *Ibid.*, Lietuva Paryžiuje 1919 metais. Kaunas, 1999, 167 p.

⁴⁶ Ž. Kriauciūnienė. Contacts politiques et culturels franco-litوانيens en 1918–1920. *Journal of Baltic Studies*, 1995, V. 26, N. 12, p. 57–66.

⁴⁷ D. Kupčiūnas. When Mediation Fails: Britain, France, and Settlement of the Vilnius Conflict, 1920–1923. *Diplomacy and Statecraft*, 2011, N. 22, p. 181–199.

⁴⁸ E. Gimžauskas. Diplomatinės pinklės ir sustabarėjusi mąstysena (Politikų peripetijos dėl „Vidurio Lietuvos“). *Darbai ir dienos*. 2004, N. 40, p. 237–251.

⁴⁹ P. Žostautaitė. *Klaipėdos kraštas 1923–1939.* Vilnius, 1992, 405 p.

⁵⁰ *Acta Historica Universitatis Klaipedensis IV: 1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje.* 1995, 93 p.; *Ibid. Vol. IX: Klaipėdos kraštas 1920–1924 m. archyvuose dokumentuose.* 2003, 160 p.; *Ibid. Vol. XVII: Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį.* 2008, 207 p.; *Ibid. Vol. XXI: Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai.* 2010, 253 p.

⁵¹ A. Gaigalaitė. Ernesto Galvanausko politinė veikla dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos. *Lietuvos istorijos metraštis, 1996 metai.* 1997, p. 137–159; A. Veilentienė. Klaipėdos sukilimo diplomatiniai aspektai. *Mokslinės konferencijos „Iš Lietuvos diplomatijos istorijos“ pranešimai.* Kaunas, 2000, d. 3, p. 21–33; D. Čičinienė. Tautininkų ir krikščionių demokratų bendradarbiavimas, sprendžiant Klaipėdos prijungimo problemą. *Lietuvos istorijos metraštis 2001,* t. 2, 2002, p. 113–148.

šalutinių tyrimo aspektų analizavo ir Prancūzijos reakciją į Klaipėdos sukilimą.

Darbu Lietuvos santykių su Lenkija ir SSRS tematika, geopolitikos tyrimų paskelbė Česlovas Laurinavičius⁵² ir Algimantas Kasparavičius⁵³. Jie naujai interpretavo kai kuriuos Lietuvos ir Lenkijos konflikto etapus. Išryškindami Rytų bei Vakarų politikų interesų sankirtas regione, jie įrodė, kad lietuvių ir lenkų politikų nenuolaidumas buvo parankesnis ne Prancūzijai ar Didžiajai Britanijai, o SSRS. Šie du istorikai išsamiai analizavo Lietuvos sutartis su sovietine valstybe – jų pasirašymo istorines aplinkybes, tikslus ir rezultatus⁵⁴.

Vytautas Žalys nagrinėjo prancūzų ir britų diplomatų tarpininkavimą, bandant išspręsti Lietuvos ir Lenkijos konfliktą⁵⁵. 1927 m. prancūzų tarpininkavimo epizodas išsamiai analizuotas ir solidžioje šios istoriko Lietuvos diplomatijos istorijos sintezėje⁵⁶. Deja, jau pasirodžiusiuose sintezės tomuose nagrinėjamas 1925–1931 m. laikotarpis, kai 1927 m. tebuvo vienintelis reikšmingas Lietuvos ir Prancūzijos politinių santykių suaktyvėjimo epizodas. Tad tyrimui svarbi visų pirma veikale pateikta Lietuvos santykių su Lenkija, Vokietija, SSRS ir Baltijos valstybėmis analizė.

Rytis Satkauskas nagrinėjo Lietuvos bylų Nuolatiname tarptautiniame teisingumo teisme pateikimo aplinkybes, eigą ir nuosprendžius⁵⁷. Jo monografija svarbi tyrimui, nes Prancūzija sekė bent dvejų iš trijų Lietuvos bylų šiame teisme

⁵² Č. Laurinavičius. Taikos sutarčių tarp Lietuvos–Sovietų Rusijos ir Sovietų Rusijos–Lenkijos kolizija: teisinis ir politinis aspektai. *Mokslinės konferencijos „Iš Lietuvos diplomatijos istorijos“ medžiaga*. Kaunas, 1994, p. 44–52; *Ibid.*, *Politika ir diplomatija: Lietuvos tautinės politikos tapimo raidos fragmentai*. Kaunas, 1997, 303 p.; *Ibid.* Dėl saugumo komplekso formavimosi Rytų Pabaltijyje. *Lietuvos diplomatija XX amžiuje: Lietuvos diplomatinės tarnybos 80-mečiui ir Lietuvos užsienio reikalų ministro Stasio Lozoraičio vyresniojo 100-osioms gimimo metinėms skirtos konferencijos pranešimai*. Vilnius, 1999, p. 119–125; *Ibid.*, Lenties ir garantijų apviltos (Baltijos valstybių dalia). *Darbai ir dienos*. 2002, nr. 30, p. 7–15; *Ibid.*, Dėl Lietuvos sąsajų su Europa XX a. raidoje. *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*. Vilnius, 2002, p. 115–120; *Ibid.* Baltijos valstybių paradoksai. *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*. Vilnius, 2007, p. 9–18; *Ibid.*, Probleminiai Lietuvos ir Lenkijos santykių 1920 m. aspektai. *Suvalkų sutartis: faktai ir interpretacijos*. Vilnius, 2012, p. 41–71; Č. Laurinavičius, E. Motieka, N. Statkus. *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai: XX amžius*. Vilnius, 2005, 412 p.

⁵³ A. Kasparavičius. 1926 m. rugsėjo 28 d. Lietuvos–SSRS nepuolimo sutarties atgarsiai diplomatinuose Europos sluoksniuose. *Lituanistica*. 1993, nr. 4, p. 9–20; *Ibid.*, Augustino Voldemaro ir Stasio Lozoraičio saugumo koncepcijos tarpukario Lietuvoje. *Lietuvos nacionalinis saugumas: teorija ir realijos*. Vilnius, 1994, p. 23–40; *Ibid.*, Kauno ir Maskvos „džentelmeniškas polonezas“ Varšuvai (1926–1936). *Lietuvos diplomatija XX amžiuje...*, p. 92–118; *Ibid.*, Don Kichotas prieš Prometėją (Tarpukario lietuvių–lenkų iracionalioji diplomatija). *Darbai ir dienos*. 2002, nr. 30, p. 49–72; *Ibid.* Paneuropos idėjų raiškos ir kontūrų Lietuvoje klausimu. *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*, p. 121–148; *Ibid.*, 1939 metų tarptautinė krizė Europoje ir Lietuvos politinės alternatyvos. *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*, 2007, p. 19–36; *Ibid.*, Lietuvos geopolitika ir diplomatija 1918–1940: nesėkmių priežastys. *Lietuva ir pasaulis: bendradarbiavimas ir konfliktas*. Vilnius, 2000, p. 45–64; *Ibid.* *Lietuva 1938–1939 m.: neutraliteto iliuzijos*. Vilnius, 2010, 392 p.

⁵⁴ Č. Laurinavičius. *Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartis*. Vilnius, 1992, 214 p.; A. Kasparavičius. *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje: 1926 metu Lietuvos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties analizė*. Vilnius, 1996, 400 p.

⁵⁵ V. Žalys. Lietuvos neutralumas ir jos saugumo problemos 1938–1939 m. *Lituanistica*. 1990, nr. 1, p. 49–51; *Ibid.*, Britų diplomatų tarpininkavimas Lietuvos–Lenkijos santykiuose 1934–1936. *Mokslinės konferencijos „Iš Lietuvos diplomatijos istorijos“ pranešimai*, d. 3, p. 70–90; *Ibid.*, Raktas į Vilnių – Paryžių? (Gabrielio Pauax diplomatinė misija 1927 metais). *Darbai ir dienos*. 2002, nr. 30, p. 73–90.

⁵⁶ V. Žalys. Lietuvos diplomatijos istorija 1925–1940 metais. Vilnius, 2007, t. 1, 583 p.; *Ibid.*, Vilnius, 2012, t. 2, d. 1, 378 p.; *Ibid.*, t. 2, d. 2, 374 p.

⁵⁷ R. Satkauskas. *Tarptautinis teisingumas ir Lietuva: Lietuvos bylos Hagos Nuolatiname tarptautinio teisingumo teisme*. Vilnius, 2008, 280 p.

eigą ir netgi buvo vieno iš skundų bendraautorė. Tautų Sąjungos, kurioje Prancūzijos vaidmuo buvo labai svarbus, pastangas išspręsti Lietuvos ir Lenkijos konfliktą nagrinėjo Gintautas Vilkelis⁵⁸.

Baltijos valstybių bendradarbiavimą ir SSRS bei Vokietijos pastangoms daryti įtaką Lietuvos, Latvijos bei Estijos politikai 1919–1940 m. išsamiai tyrinėjo Zenonas Butkus⁵⁹.

Paskelbta darbų apie Lietuvos Seimų įtaką valstybės užsienio politikai⁶⁰. Gaila, juose preciziškiau neapibrėžta, kokią įtaką ši aukščiausios šalies valdžios institucija turėjo Lietuvos santykiams su kaimyninėmis ir didžiosiomis valstybėmis, tarp jų su Prancūzija.

Paskelbta darbų, kuriuose tirti siauresni atskiri Lietuvos ir Prancūzijos politinių santykių 1919–1940 m. aspektai. Algis Kasperavičius nagrinėjo pasiuntinio Paryžiuje Petro Klimo požiūrį į Prancūzijos užsienio politiką ir Lietuvos santykius su šia valstybe, įvardytą jo diplomatinuose 1925–1929 m. pranešimuose⁶¹. Rytų pakto ir kitų daugiašalių susitarimų rengimo 1933–1935 m. procesą nagrinėjo D. Bukelevičiūtė⁶². Estela Gruzdienė tyrinėjo Prancūzų karinės misijos veiklą Lietuvoje 1919–1921 m.⁶³. Straipsnių apie šios Baltijos valstybės ir Prancūzijos politinių santykių užmezgimą, *Quai d'Orsay* poziciją autoritarinei santvarkai Lietuvoje įsitvirtinant, prancūzų vyriausybės reakciją į 1938–1939 m. Lietuvai pateiktus ultimatumus paskelbė disertacijos autorė V. Bukaitė⁶⁴.

Po 1990 m. publikuota nemažai Lietuvos politikų ir diplomatų gyvenimo bei veiklos tyrimų⁶⁵. Apie užsienio valstybių diplomatinį korpusą Kaune yra rašiusi Asta

⁵⁸ G. Vilkelis. *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje*. Vilnius, 2006, 232 p.; *Ibid.*, Tautų Sąjungos pastabos plebiscitu išspręsti Lietuvos ir Lenkijos konfliktą (1920 spalio 28–1921 kovo 3). *Lituanistica*, 1994, nr. 1 (17), p. 3–17.

⁵⁹ Z. Butkus. *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais*. Vilnius, 1993, 160 p.; *Ibid.*, SSRS intrigos Baltijos šalyse (1920–1940). *Darbai ir dienos*, 1998, nr. 7 (16), p. 141–159; Z. Butkus. Vokietijos ir sovietų politikos poveikis Baltijos Sąjungos kūrimui 1919–1940 metais. *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, nr. 20, p. 21–40; *Ibid.*, Įvadas. *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008, p. 41–87.

⁶⁰ A. Veilentienė. Steigiamojo Seimo vaidmuo Lietuvos užsienio politikoje. *Mokslinės konferencijos „Iš Lietuvos diplomatijos istorijos“ pranešimai*, d. 3, p. 91–109; *Ibid.*, *Lietuvos Respublikos Seimų įtaka užsienio politikai 1920–1927 m.: daktaro disertacija*. Vilnius, 2010, 304 p.; S. Grigaravičiūtė. Lietuvos Seimas ir konsulinio tinklo kūrimas 1920–1927 metais. *Istorija*, 2008, nr. 71, p. 3–12; D. Blažytė-Baužienė, M. Tamošaitis, L. Truska. *Lietuvos Seimo istorija: XX–XXI a. pradžia*. Vilnius, 2009, 559 p.

⁶¹ A. Kasperavičius. 1925–1929 m. tarptautinės ir Lietuvos politikos klausimai: skaitant Petro Klimo diplomatinis pranešimus iš Paryžiaus. *Lietuvos istorijos studijos*, 1996, nr. 3, p. 90–99.

⁶² D. Bukelevičiūtė. *Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalių santykių dinamika 1918–1939 metais*. Vilnius, 2010, 344 p.; *Ibid.* Vidurio Rytų Europos šalių požiūris į Keturių paktą ir jų konsolidacijos problemos 1933–1934 metais. *Istorija*, 2012, t. 86, d. 2, p. 25–36.

⁶³ E. Gruzdienė. Prancūzijos karinių misijų veikla Lietuvos 1919–1921 metais. *Darbai ir dienos*, 2010, nr. 54, p. 55–71; *Ibid.*, *Užsienio valstybių karinės misijos pirmojoje Lietuvos Respublikoje 1919–1940 m.: daktaro disertacija*. Kaunas, 2011, 189 p.

⁶⁴ V. Bukaitė. Lietuvos politinių ir diplomatinė santykių su Prancūzija užmezgimas (1918–1920): nepasitikėjimo mainai. *Lietuvos istorijos studijos*, 2011, nr. 27, p. 61–80. *Ibid.* Veikti nedera ignoruoti: Prancūzijos reakcija į 1938–1939 m. Lietuvai pateiktus ultimatumus. *Lituanistica*, 2011, t. 57, p. 115–128; *Ibid.*, Lietuvos ir Lenkijos konflikto paaštrėjimas 1927 m.: Józef Piłsudski kaip tautininkų autoritarinės santvarkos įtvirtinimo įrankis. *Lietuvos istorijos studijos*, 2012, nr. 30, p. 117–128.

⁶⁵ A. Veilentienė. Voldemaras Čarneckis – ministras, politikas ir diplomatas. *Mokslinės konferencijos „Iš Lietuvos diplomatijos istorijos“ medžiaga*. Kaunas, 1994, p. 57–67; *Ibid.* Valdemaras Čarneckis ir Lietuvos užsienio politikos problemos 1924–1925. *Mokslinės konferencijos „Iš Lietuvos istorijos“ pranešimai*. Kaunas, 1999, d. 2, p. 11–22; J. Skirius. Lietuvos užsienio reikalų ministro

Petraitytė-Briedienė⁶⁶.

Laurynas Jonušauskas ir Deividas Kertenis tyrinėjo Lietuvos užsienio reikalų ministerijos ir diplomatinės tarnybos veiklą 1940 m. birželio mėn. viduryje–rugpjūčio mėn. pradžioje, laikotarpiu nuo valstybės okupacijos iki aneksijos⁶⁷. Po jos Lietuvos atstovavimą Prancūzijoje perėmė Stasio Lozoraičio vadovaujama Lietuvos diplomatinė tarnyba.

Prancūzų istorikų susidomėjimas Baltijos valstybėmis po 1990 m. išryškėjo greitai. Tiesa, buvo publikuota istorijos sintezių ir istorijos populiarinimo, enciklopedinio pobūdžio leidinių. Tarp pirmųjų mokslinių straipsnių buvo Suzanne Champonnois straipsnis, kuriame ji konstatavo, kad tarpukario prancūzų politikų požiūris į Latviją ir Estiją skyrėsi nuo Lietuvos vertinimų⁶⁸. Be to, Baltijos valstybės iš „sovietinės erdvės“ grįžo į istorikų, tyrinėjusių Vidurio Rytų Europos valstybių tarpusavio ryšius bei santykius su Prancūzija 1919–1940 m., interesų lauką.

Vyresniosios kartos istorikas, jau minėtas G. H. Soutou, tyrinėjantis Prancūzijos pastangas užtikrinti valstybės saugumą 1919–1939 m., išryškino šios didžiosios valstybės bandymus neutralizuoti Vokietiją ir patraukti SSRS⁶⁹. Prancūzijos ir SSRS santykių 1933–1939 m. analizėje autorius parodė, kad prancūzų politikų bandymai sustiprinti ryšius su SSRS, siekiant izoliuoti Vokietiją, nepaisant keleto sutarčių sudarymo, nuolat patirdavo nesėkmes. Su jomis buvo susidurta tiek dėl valstybių interesų nesuderinamumo, tiek dėl *Quai d'Orsay* stiprėjusio formalaus požiūrio į Europos saugumo klausimus. Jo mokinys Frédéric Dessberg net keletą

A. Voldemaro taktika 1918 11 11–1920 06 19. *Op. cit.*, p. 3–9; A. Kasparavičius. Dr. Leono Bistro etiudas tarpukario Lietuvos užsienio politikoje. *Op. cit.*, p. 23–33; A. Gaigalaitė. Užsienio reikalų ministras Stasys Lozoraitis: tarp kolektyvinio saugumo ir neutralumo (1934 06 12–1938 12 05). *Op. cit.*, p. 35–42; *Lietuvos Respublikos Ministrai Pirmininkai (1918–1940)*. Vilnius, 1997, 480 p.; *Lietuvos užsienio reikalų ministrai (1918–1940)*. Kaunas: Šviesa, 1999, 428 p.; V. Žalys. Stasys Lozoraitis – Lietuvos užsienio reikalų ministras. *Lietuvos diplomacija XX amžiuje...*, p. 25–70; Z. Butkus. Stasys Lozoraitis sovietų diplomatų akimis. *Op. cit.*, p. 83–91; L. Tapinas. *Oskaras Milašius, arba Septynios vienvėdės Paryžiuje*. Kaunas, 1993, 478 p.; A. Streikus. *Diplomatas Stasys Antanas Bačkis*. Vilnius, 2007, 291 p.; A. Petraitytė-Briedienė. Lietuvos diplomatai Prancūzijoje (1918–1991). *Prancūzijos lietuvių bendruomenė: istorija ir dabartis*. Vilnius, 2009, p. 24–37; A. Eidintas. *Antanas Smetona ir jo aplinka*. Vilnius, 2012, 512 p.

⁶⁶ A. Petraitytė. Politika per kultūrą (Užsienio valstybių diplomatinis korpusas Kaune). *Darbai ir dienos*. 2002, nr. 30, p. 25–38; *Ibid.*, Užsienio valstybių diplomatinis korpusas Kauno kultūriname gyvenime 1923–1940 metais. *Kauno istorijos metraštis*. 2002, nr. 3, p. 143–156.

⁶⁷ L. Jonušauskas. Lietuvos diplomatinis atstovavimas Prancūzijoje 1940–1960 m. *Genocidas ir rezistencija*. 2000, nr. 8, žr.: <http://www.genocid.lt/Leidyba/8/laurynas8.htm> [žiūrėta 2009 07 05]; *Ibid.*, Lūžio ir iššūkio mėnesiai: Lietuvos diplomatinė tarnyba 1940–1941 metais. *Darbai ir dienos*. 2002, nr. 30, p. 167–196; *Ibid.*, *Likimo vedami: Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla, 1940–1991*, Vilnius, 2003, 414 p.; D. Kertenis. Lietuvos okupantų parankinė: Lietuvos TSR Užsienio reikalų ministerija. *Darbai ir dienos*, 2002, nr. 30, p. 227–248 p.

⁶⁸ S. Champonnois. The Baltic States as an Aspect of Franco-Soviet Relations, 1919–1934. A Policy or Several Policies? *Contact or Isolation? Soviet Western Relations in the Interwar Period*. Stockholm, 1991, p. 405–413.

⁶⁹ G. H. Soutou. Ordre européen et construction européenne XIX–XXe siècles. *Revue diplomatique*. 1997, N. 90, p. 127–143; *Ibid.*, Vichy, l'URSS, l'Allemagne de 1940 à 1941. *La France et l'Allemagne face à la Russie = Deutschland, Frankreich, Russland: Begegnungen und Konfrontationen*. München, 2000. *Ibid.*, L'Allemagne dans les projets de la sécurité collective de l'entre-deux-guerres. *Sécurité et coopération militaire en Europe...*, p. 65–83; *Ibid.*, Les relations franco-soviétiques de 1932 à 1939. *La France et l'URSS dans l'Europe des années 30*. Paris, 2005, p. 31–60; *Ibid.*, La France face aux crises des périphéries européennes aux XIXe et XXe siècles: la grande puissance en retrait? *La France face aux crises et aux conflits des périphéries européennes et atlantiques du XVII au XXe siècle*. Rennes, 2010, p. 47–56.

darbų paskyrė Prancūzijos, SSRS ir Lenkijos politinių santykių „neįmanomam trikampiui“⁷⁰. Analizuodamas šių trijų valstybių politinius ryšius kaip saugumo regione užtikrinimo paieškas, autorius įtaigiai parodė sudėtingą Prancūzijos perėjimo nuo glaudžių ryšių su Lenkija prie partnerystės su SSRS procesą. Pastangas abi šias sąjungininkes suvienyti lydėjusi nesėkmė, autoriaus nuomone, prisidėjo prie Vokietijos išgalėjimo Europoje po Adolfo Hitlerio atėjimo į valdžią.

Prancūzų istorikas Julien Gueslin neabejotinai išsamiausiai tarp prancūzų šiuolaikinių istorikų tyrinėja Prancūzijos santykius su Baltijos valstybėmis 1919–1932 m.⁷¹ Daugiausia vietos politinių jų ryšių analizei istorikas skyrė savo disertacijoje⁷². Mokslininkas laikosi pozicijos, kad ne tiek staigus mažųjų valstybių skaičiaus atsiradimas, kiek didžiųjų šalių nenoras prisitaikyti prie pakitusios tarptautinės sanklodos ir negebėjimas užkirsti kelią revizionizmo stiprėjimui trukdė darniam tarptautiniam sambūviui.

Prancūzų istorikas išryškino Prancūzijos Baltijos valstybėms numatytą vaidmenį tarptautinėje saugumo sistemoje. Jis analizavo Prancūzijos santykių su Vokietija ir Lenkija kaitos poveikį ryšiams su Lietuva, Latvija ir Estija. Jis išsamiai nagrinėjo skirtingų prancūzų ir britų politinių nuostatų įtaką Prancūzijos santykiams

⁷⁰ F. Dessberg. La coopération militaire franco-polonaise face à la Russie soviétique dans les années 1920. *Sécurité et coopération militaire en Europe...*, p. 139–152; Ibid., Les relations politico-stratégiques entre la France, l'Union soviétique et la Pologne (1924–1935). *Histoire des rapports diplomatico-stratégiques II*, Bruxxels, 2006, p. 29–41. Ibid., La France et les frontières de l'Est européen dans les années 1920. *Sécurité Européenne: frontières, glacis et zones d'influence. De l'Europe des alliances à l'Europe des blocs (fin XIXe siècle–milieu XX e siècle)*. Rennes, 2007, p. 23–34; Ibid., *Le triangle impossible. Les relations franco-soviétiques et le facteur polonais dans les questions de sécurité en Europe (1924–1935)*. Bruxelles, 2009, 440 p.; Ibid., Marches d'Empires: États-tampons et zones d'instabilité une approche française de la notion de périphérie aux XIX–XXe siècles. *La France face aux crises et aux conflits des périphéries...*, p. 31–46; Ibid. Éviter la guerre orientale à l'heure de la sécurité collective. *Des horizons de la politique extérieure française. Stratégie diplomatique et militaire dans les régions périphériques et les espaces seconds (XVI–XXe siècles)*. Bruxelles, 2011, p. 337–351.

⁷¹ J. Gueslin. *La France et les Pays Baltes de 1918 à 1923. Mémoire de Maîtrise sous la direction de M. R. Frank*. Paris, Université de Paris I-Pantheon-Sorbonne, juin 1996, 202 p.; Ibid., Genève ou crépuscule des impérialismes. Naissance d'une nouvelle rhétorique de la vie internationale dans la France de l'entre-deux-guerres. *Hypothèses*. 2002, N. 1, p. 273–279, žr: www.cairn.info/revue-hypotheses-2002-1-page-273.htm [žiūrėta 2009 08 17]; Ibid., La France face aux indépendances baltes de Brest Litovsk à la Conférence de la Paix (1918–1919). *Relations internationales*. 1998, N. 93, p. 53–65; Ibid. Prancūzija ir Lietuvos klausimas (1920–1923): tarp iliuzijų ir realios politikos. *Istorija*, 2002, nr. 51, p. 27–37 [teksto vertimas į lietuvių k. ne visur tikslus]; Ibid., Sécurité baltique et sécurité européenne: une synthèse problématique? *Sécurité et coopération militaire en Europe...*, p. 128–137; Ibid., Un premier pas vers l'Europe? L'opinion française et la question de l'européanisation“ des États baltes dans les années 1920. *Relations internationales*, 2006, N. 126, p. 56–65; Ibid., Le mythe des États tampons. L'opinion française, les États baltes et la naissance d'une nouvelle frontière entre l'Europe et la Russie. *Frontières du communisme. Mythologies et division de l'Europe de la révolution d'Octobre au mur de Berlin*. Paris, 2007, p. 105–117; Ibid., Que faire au „Mémelland“ après Versailles? La France entre nationalisme lituanien, particularisme allemand et Realpolitik (1920–1924). *Revue d'Allemagne et des pays de langue allemande*. 2009, N. 41, p. 59–74; J. Gueslin. „Entre deux mondes“: Oscar Milosz, croisades politiques et dilemmes d'un homme de lettres (1916–1925). *Les écrivains-diplomates. Pratiques, sociabilités, influences (XIXe–XXIe siècles), Actes du Colloque de Paris-La Courneuve (M.A.E.) des 12–14 mai 2011*. Paris, 2012, p. 336–350.

⁷² J. Gueslin. *La France et les Petits États Baltes: réalités baltes, perceptions françaises et ordre européen (1920–1932)*. Thèse de doctorat dirigée et soutenue sous la direction de M. prof. R. Frank. Paris, Université de Paris I-Pantheon-Sorbonne, 2004, 624 p. Disertacija apdovanota Jean Baptiste Duroselle premija, kasmet skiriama geriausioms disertacijoms tarptautinių santykių tematika.

su Baltijos valstybėmis, lygino šios didžiosios valstybės požiūrį į Latviją ir Estiją su nuostatomis dėl Lietuvos. Istorikas apibrėžė ir įtaigiai argumentavo Prancūzijos laikyseną esminiais politinių santykių su Lietuva klausimais. Jis įrodė, kad Klaipėdos krašto netektis gerokai mažiau, nei demonstruota, papiktino Prancūzijos vyriausybę, kuriai buvo paranku užbaigti teritorijos statuso neapibrėžtumo etapą, savaip „kompensuojant“ lietuviams Vilniaus netektį. Jis skyrė darbe gana daug vietos Prancūzijos poveikio Lietuvos ir Lenkijos santykiams 1920–1923 ir ypač 1927 m. analizei,

Istorikas disertacijoje pateikė ir įtaigų Prancūzijos santykių su Baltijos valstybėmis 1920–1932 m. portretą, išvengė klišių, įvardijo daug vertingų išvalgų, paneigė kai kurias anksčiau iškeltas hipotezes, atkreipė dėmesį į kitų istorikų darbuose įsivėlusias klaidas. Vis dėlto jis reikšmingą disertacijos dalį paskyrė Prancūzijos visuomenės nuomonės apie Baltijos valstybes, prancūzų spaudos polemikos dėl politinio bendradarbiavimo su jomis, ekonominių, kultūrinių ryšių bei propagandos įtakos politiniams Prancūzijos bei Baltijos valstybių santykiams analizei. Tik mažesnį tyrimo dalis skirta politinių Prancūzijos politinių santykių su Baltijos valstybėmis tyrimui. J. Gueslin apibrėžė Prancūzijos politinę laikyseną visais esminiais santykių su Baltijos valstybėmis klausimais, tačiau ją perteikė gana apibendrintai. Autorius stokojo šaltinių ir išsamesnių veikalų apie Lietuvos, Latvijos ir Estijos vidaus politiką, vyriausybės veiklą ir sprendimų priėmimo procesus. Istorikas išsamiau neanalizavo Lietuvos, Latvijos ir Estijos aukščiausios valdžios institucijų ir viešosios nuomonės poveikio šių valstybių politiniams santykiams su Prancūzija.

Prancūzų autoriai yra skyrę darbų Vilniaus bei Klaipėdos klausimams⁷³. *Prancūzmečiui* ir vėlesniam Prancūzijos požiūriui į Klaipėdos krašto politinę raidą skirtą monografiją parengė prancūzų istorikė Isabelle Chandavoine. Autorė išryškino esminius pasirinktos temos štrichus, nors išsamesnę šaltinių analizę skatintų polemizuoti su kai kuriais jos teiginiais, pvz., kad Prancūzijos generalinis komisaras Gabriel Petisné abejojo Klaipėdos krašto paskelbimo laisvąja valstybe perspektyvumu. Žurnalistė Claire Padych paskelbė išsamų apžvalginio pobūdžio, taip pat ir archyvinių šaltinių analize pagrįstą tyrimą apie Lietuvos ir Lenkijos demarkacinę, vėliau administracinę liniją 1919–1939 m. Magistro darbą apie Prancūzijos reakciją į Lietuvos ir Lenkijos konfliktą 1918–1920 m. yra parašęs Stéphane Wojciechowski, o apie šios didžiosios valstybės laikyseną Lietuvos pripažinimo klausimu – E. Masiulis⁷⁴.

Prancūzų istorikų veikalų, kuriuose nuosekliai, remiantis naujų šaltinių tyrimais, būtų interpretuojami Prancūzijos ir Lenkijos dvišaliai politiniai santykiai per visą 1919–1939 m. laikotarpį, po 1990 m. nepaskelbta. Tarp išsamiausių tyrimų – jau minėti F. Dessberg darbai, Isabelle Davion monografija apie Prancūzijos, Lenkijos ir

⁷³ I. Chandavoine. *Prancūzmetis Klaipėdoje ir kas po to (1920–1932)*. Vilnius, 2003, 191 p.; šiek tiek apie prancūzus Klaipėdoje yra rašęs prancūzų kolekcininkas ir parodos apie prancūzmetį Klaipėdoje kuratorius Bertrand Jusserand: B. Jusserand. Des Français à Memel/Klaipėda. *Cahiers lituaniens*, 2007, N. 8, p. 7–12; C. Padych. La frontière entre la Lituanie et la Pologne pendant l'entre-deux-guerres. *Guerres mondiales et conflits contemporains*. 2001, N. 1, p. 7–22; žr.: www.cairn.info/revue-guerres-mondiales-et-conflits-contemporains-2001-1-page-7.htm [žiūrėta 2009 09 12].

⁷⁴ S. Wojciechowski. *La France face au conflit polono-lituanien (1918–1921): Mémoire de Maîtrise rédigé sous la direction du Professeur Daniel Beauvois et soutenu en Sorbonne le 3 juin 1997*. Paris, 192 p.; E. Masiulis. *Les relations franco-lituaniennes de 1918 à 1923 – le problème de la reconnaissance par la France de l'indépendance de la Lituanie, Mémoire de Maîtrise d'histoire dirigé par J. Bariėty. Université de Paris I-Pantheon-Sorbonne, 1996*.

Čekoslovakijos tarpusavio bendradarbiavimą, siekiant jų saugumo užtikrinimo⁷⁵. Tyrimui naudota labiau apžvalginio pobūdžio Pierre le Gyet monografija⁷⁶. Remtasi ir kai kuriais pavieniais straipsniais, kuriuose nagrinėti atskiri Prancūzijos ir Lenkijos santykių etapai bei aspektai⁷⁷. Istorikė Sabine Dullin paskelbė monografiją apie XX a. 4 deš. SSRS užsienio politiką, kurioje daug vietos skirta šios šalies santykiams su Prancūzija, ne kartą minimos ir Baltijos valstybės⁷⁸. Svarbios informacijos ta pačia tematika Prancūzijoje publikuotame straipsnyje pateikė rusų istorikė Zinaida Belousova⁷⁹.

Lenkijos ir Prancūzijos santykius 1938–1945 m. analizavo lenkų istorikė Małgorzata Gmurczyk-Wronska⁸⁰. Deja, solidžiam ir išpūdingam šaltinių bei istoriografijos baze paremtame veikale, kalbant apie 1938–1940 m. laikotarpį, Lietuva beveik neminima. Darbų apie Lenkijos ir Prancūzijos santykius yra publikavę Jadwiga Wala ir Mariusz Wołos⁸¹. Lenkų istorikai A. M. Cienciala, Marek Kornat ir Tomasz Schramm pabrėžė Prancūzijos politikos Lenkijos klausimu pasyvumą XX a. 3–4 deš. sandūroje ir vėliau. Józef Beck politinės orientacijos – ryšių su Vokietija stiprinimo – pasirinkimą 1934 m. jie interpretavo kaip poreikio užtikrinti valstybės saugumą padiktuotą neišvengiamybę⁸².

Piotr Łossowski po 1990 m. lituanistine tematika paskelbė net keletą monografijų⁸³. Tyrimui vertingiausias iš jų skirtos Lietuvos ir Lenkijos santykiams 1921–1939 m. Istorikas jose detalizavo Prancūzijos paramą sąjungininkei šios konflikto su Lietuva metu. Naujausia P. Łossowski knyga apie 1938 m. kovo 17 d.

⁷⁵ I. Davion. *Mon voisin, cet ennemi. La politique de sécurité française face aux relations polono-tschecoslovaques entre 1919 et 1939*. Bruxelles, 2009, 472 p.

⁷⁶ P. le Goyet. *France-Pologne 1919–1939. De l'amitié romantique à la méfiance réciproque*. Paris, 1991, 396 p.

⁷⁷ G. de Castelbajac. *La France et la question polonaise (1914–1918). Recherches sur la France et la problème des Nationalités pendant la Première Guerre mondiale (Pologne, Ukraine, Lithuanie)*. Paris, 1995, p. p. 39–105; E. du Réau. Edouard Daladier. *The Conduct of the War and the Beginnings of the Defeat. The French Defeat of 1940*. New York, 1997, p. 100–127; J. M. Guieu. „L'insecurité collective“: L'Europe et la Société des Nations dans l'entre-deux-guerres. *Bulletin d'Institut Pierre Renouvin*. 2009, N. 30, p. 21–44.

⁷⁸ С. Дюллен. *Сталин и его дипломаты: Советский Союз и Европа 1930–1939 г.г.* Москва, 2009, 320 с.

⁷⁹ Z. Belousova. L'Union Soviétique et les problèmes européens: années 1933–1934. *La France et l'URSS dans l'Europe...*, p. 11–30.

⁸⁰ M. Gmurczyk-Wronska. *Polska – niepotrzebny aliant Francji? (Francja wobec Polski w latach 1938–1944)*. Warszawa, 2003, 547 p.

⁸¹ Šiam tyrimui panaudoti tik jų straipsniai: J. Wala. Une Pologne forte dans la nouvelle Europe vue par la France: unité nationale et protection des minorités. *La Pologne et Europe: du partage à l'élargissement...*, p. 111–118; M. Wołos. Le point de vue français sur la coopération de la France dans la guerre polono-bolchevique. *Des horizons de la politique extérieure française...*, p. 327–335. M. Wołos yra paskelbęs ir monografijas apie Lenkijos pasiuntinį Prancūzijoje Alfred Chłapowski bei Lenkijos ir SSRS santykius 1924–1932 m.

⁸² A. M. Cienciala. Polish Foreign Policy, 1926–1939, „Equilibrium“, Stereotype and Reality. Poland between Germany and Russia, 1926–1939: The Theory of Two Enemies. New York, 1976; A. M. Cienciala. La politique étrangère de la Pologne dans la période de l'apaisement et des révisions des traités. Les vues et la politique du maréchal Pilsudski et du colonel Beck, 1933–1939. *La Pologne et l'Europe du partage à l'élargissement (XVIIIe–XXIe siècles)*. Paris, 2007, p. 119–146; M. Kornat, T. Schramm. La politique étrangère de la Pologne 1918–1939 en débats. Des dilemmes et des réalités. *Revue d'histoire diplomatique*. 2010, N. 4, p. 343–368.

⁸³ P. Łossowski. *Konflikt Polsko-Litewski 1918–1920*, Warszawa, 1996, 253 p.; Ibid. *Stosunki Polsko-Litewskie 1921–1939*. Warszawa, 1997, 387 s.; Ibid., *Kłajpeda kontra Memel: Problem Kłajpedy w latach 1918–1939–1945*. Warszawa, 2007, 231 p.; Ibid. *Ultimatum polskie do Litwy 17 marca 1938 roku. Studium z dziejów dyplomacji*. Warszawa, 2010, 171 s.

Lenkijos ultimatumą Lietuvai patikslino informaciją apie Prancūzijos bandymus švelninti įtampą tarp abiejų konfliktuojančių valstybių.

Darbe nedaug remtasi vokiečių istoriografija, visų pirma Lietuvos ir Vokietijos santykius XX a. 3 – 4 nagrinėjusio deš. Joachim Tauber darbais⁸⁴. Veimaro Vokietijos Rytų politiką, taigi ir santykius su Lietuva tyrinėjo ir John Hiden⁸⁵. Šis autorius nelinkęs suabsoliutinti ekspansyvizmo svarbos Vokietijos Rytų politikoje. Kita vertus, manytume, jis nepakankamai įvairiapusiškai atspindėjo ilgalaikių šios valstybės politinių tikslų įgyvendinimui pasirinktą taktiką, ignoruodamas netiesioginio spaudimo kaimyninėms valstybėms apraiškas. Amerikiečių istorikas David M. Crowe⁸⁶, nagrinėjęs didžiųjų Europos valstybių požiūrį į Baltijos valstybes 1938–1940 m., naudojo daugiausiai britų ir amerikiečių archyvuose saugomus šaltinius, tad Prancūziją darbe minėjo gana nedaug. Be to, monografijoje gana plačiai rašoma apie Latviją ir Estiją, o apie Lietuvą – gerokai mažiau.

Tyrimui panaudota ir suomių istoriko Marko Lehti monografija apie Baltijos sąjungos idėjos raidą bei estų istoriko Magnus Ilmjärv monografija apie Lietuvos, Latvijos ir Estijos užsienio politiką 1920–1940 m.⁸⁷. Remtasi pavieniais Vakarų istorikų straipsniais atskirais tyrimui aktualiais aspektais⁸⁸. Kaip parankinę literatūrą naudojome keletą bendrojo pobūdžio veikalų ir istorijos sintezių⁸⁹.

Dar nežinomų arba mažai naudotų šaltinių pasitelkimas, užsienio istorikų veikalų analizė praturtino Lietuvos Respublikos 1918–1940 m. politinės istorijos šiuolaikinius tyrinėjimus. Tiesa, dar nėra paskelbta lietuviškų monografių, skirtų Lietuvos dvišaliams santykiams su Lenkija, SSRS, Vokietija ar Didžiąja Britanija, kurios būtų neabejotinai vertingos ir šios Baltijos valstybės politinių ryšių su Prancūzija analizei. Prancūzijos, Didžiosios Britanijos Vokietijos, SSRS ir Lenkijos tarpusavio politinių santykių 1919–1940 m. istoriografija yra labai gausi ir šiam

⁸⁴ J. Tauber. Die Memelfrage in Rahmen der litauisch-deutschen Beziehungen. *Deutschland und Litauen. Bestandaufnahmen und Aufgaben der historischen Forschung*. Lüneburg, 1995, p. 107–118; Ibid., Das Dritte Reich und Litauen 1933–1940. *Zwischen Lübeck und Novgorod. Wirtschaft, Politik und Kultur im Ostseeraum vo frühen Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert*. Lüneburg, 1996, p. 477–496.

⁸⁵ J. Hiden. Weimar revisionism and Baltic Security. *The Baltic in International Relations between...*, 1988, p. 145–156; Ibid., From War to Peace: Britain, Germany and the Baltic States 1918–1921. *Journal of the Baltic Studies*. 1998, V. 19, N. 4, p. 371–382; Ibid., *The Baltic States and Weimar Ostpolitik*. Cambridge, 2002, 278 p.

⁸⁶ D. M. Crowe. Great Britain and the Baltic States, 1938–1939. *The Baltic States in Peace and War*, p. 110–119; Ibid., *The Baltic States and the Great Powers 1938–1940*. Boulder, San Francisco, Oxford, 1993.

⁸⁷ M. Lehti. *A Baltic League as a Construct of the New Europe: envisioning a Baltic Region and Small State Sovereignty in the Aftermath of the First World War*. Frankfurt an Main, 1998, 550 p.; М. Ильмярв. *Безмолвная капитуляция. Внешняя политика Эстонии, Латвии и Литвы между двумя войнами и утрата независимости*. Москва, 2012, 807 с.

⁸⁸ R. J. Young. The Aftermath of Munich: The Course of French Diplomacy, October 1938 to March 1939. *French Historical Studies*, 1973, Vol. 8, No. 2, p. 305–322; M. J. Carley. The Politics of Anti-Bolshevism: The French Government and The Russo-Polish War, December 1919 to May 1920. *The Historical Journal*, 1976, Vol. 19, N. 1, p. 163–189; Ch. Alston. 'The Suggested Basis for a Russian Federal Republic': Britania, Anti-Bolshevik Russia and the Border States in the Paris Peace Conference, 1919, in: *History*. Vol. 91, N. 1, 2006, p. 24–44; J. M. Guieu. „L'insecurité collective“: L'Europe et la Société des Nations dans l'entre-deux-guerres. *Bulletin d'Institut Pierre Renouvin*. 2009, N. 30, p. 21–44; L. Clerc. Un médiateur lointain. La diplomacie française et des États nordiques (1900–1940). *Des horizons de la politique extérieure française*, 2011, p. 313–325.

⁸⁹ A. Adamthwaite. *Grandeur et Misery: France's bid for Power in Europe 1914–1940*. London, New York, 1995, 276 p.; H. Kissinger. *Diplomatija*. Vilnius, 2003. p. 206–358.; Z. Steiner. *The lights that failed: European international history, 1919–1933*. Oxford, 2007, 938 p.; Ibid. *The Triumph of the Dark: European International history, 1933–1939*. Oxford, 2011, 1222 p.

tyrimui buvo pasitelkta tik nedidelė jos dalis. Gerokai mažiau yra darbų, suteikiančių naujos, dar nežinomos informacijos lituanistine tematika, bet ilgainiui jų daugėja.

Lietuvių ir prancūzų istorikai jau nagrinėjo Prancūzijos įtaką Lietuvos užsienio politikai, ypač nepriklausomybės pripažinimo, Vilniaus ir Klaipėdos, klausimais. Esminiai dvišalių politinių Lietuvos ir Prancūzijos santykių bruožai jau įvardinti. Vis dėlto prancūzų istorikai, interpretuodami Lietuvos poziciją, stokojo informacijos apie diplomatiniam susirašinėjime neatspindėtą vyriausybės, Užsienio reikalų ministerijos, kitų institucijų įtaką dvišalių politinių santykių raidai, sprendimų priėmimo procesus. Tuo tarpu lietuvių istorikai tyrinėjo aktualius Prancūzijos politinius sprendimus, remdamiesi visų pirma Lietuvos ir Lenkijos politiniais dokumentais, diplomatinio susirašinėjimu bei spauda.

Naujumai ir aktualumas. Jau net dėl Prancūzijos vaidmens Europos gyvenime aktualu išanalizuoti Lietuvos politinius santykius su šia didžiąja valstybe. Prancūzija paveikė naujojo Europos žemėlapiu formavimąsi, buvo nuolatinė Tautų Sąjungos Tarybos narė ir neretai tiesiogiai tarpininkaudavo, sprendžiant tarptautinės politikos problemas. Vokietijai vis labiau stiprėjant, XX a. 4 deš. Prancūzijos tarptautinis politinis svoris mažėjo. Vis dėlto ir tuo metu Lietuvai buvo svarbūs šios Santarvės šalies bandymai suburti Vidurio Rytų Europos valstybes į daugiašalius saugumo susitarimus. Prancūzijos pozicija turėjo įtakos Lietuvos sprendimams, kai 1938–1940 m. jai buvo pateikti Lenkijos, Vokietijos ir SSRS ultimatumai.

Lietuvos ir Prancūzijos politinių bei diplomatinių santykių 1919–1940 m. tyrimas nepaskatino kvestionuoti esminių lietuvių ir prancūzų istoriografijos išvadų dėl Prancūzijos požiūrio į Lietuvą 1919–1940 m. Kita vertus, darbe patikslinama ir papildoma istoriografijoje pateikiama informacija apie Prancūzijos vyriausybės požiūrį į Lietuvos nepriklausomybę, įtaką šios Baltijos valstybės užsienio politikai, dvišalių santykių kaitos priežastis.

Disertacijoje analizuojama Lietuvos vyriausybės politika dėl santykių su Prancūzija. Apibrėžiamos priežastys, skatinusios skirtingoms politinėms jėgoms priklausiusių lietuvių politikų nepasitikėjimą šia didžiąja valstybe. Išryškinamas Lietuvai numatytas vaidmuo Prancūzijos rengtuose tarptautinio saugumo projektuose. Įvertinamas ryšių su SSRS, Vokietija ir Baltijos valstybėmis poveikis Lietuvos ir Prancūzijos dvišaliams politiniams santykiams 1919–1940 m. Pateikiama Lietuvos ir Prancūzijos politinių bei diplomatinių santykių šiuo laikotarpiu periodizacija. Analizuojamas abiejų valstybių Užsienio reikalų ministerijų vadovybės ir diplomatų poveikis dvišalių politinių santykių raidai.

Disertacijoje sąmoningai ypač daug vietos skiriama Prancūzijos pozicijos dėl santykių su Lietuva tyrimui remiantis šios valstybės Užsienio reikalų ministerijos diplomatinio susirašinėjimu. Analizuojamas istorikų plačiau nenagrinėtas prancūzų politikų ir diplomatų vaidmuo Lietuvai aktualiais klausimais Paryžiaus taikos konferencijos Lenkų ir Baltijos reikalų komisijose. Tiriama Prancūzijos kaip Klaipėdos konvencijos signatarės politinė laikysena 1925–1939 m., kuri prancūzų istoriografijoje kol kas nagrinėta fragmentiškai ir tik apimant 1925–1932 m. laikotarpį. Baltijos sąjungos kūrimosi procesą 1921–1925 m. istorikas J. Gueslin interpretavo per Prancūzijos santykių su Latvija ir Estija prizmę. Disertacijoje išryškinamas prancūzų vyriausybės požiūris į Lietuvos pastangas suformuoti trišalę sąjungą su kitomis dviem Baltijos valstybėmis. Skirtingai nei prancūzų istoriografijoje, išsamiai nagrinėjama prancūzų diplomatams Lietuvos vyriausybės perteikta pozicija dėl 1926 m. vykusių derybų su SSRS ir Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos reakcija į šių dviejų valstybių nepuolimo sutarties pasirašymą.

Istorinių šaltinių analizė padėjo atskleisti dar neskelbtų Prancūzijos poveikio

Lietuvos ir Lenkijos santykių raidai detalių. Disertacijoje apibrėžiama Prancūzijos generalinio karinio štabo įtaka L. Želigowski maišto organizavimui. Darbe apibrėžiamas 1927 m. vasarą Prancūzijai tarpininkaujant svarstyti Lietuvos ir Lenkijos susitarimo projektų turinys, patikslinama informacija apie Lietuvos pozicijas dėl derybų kaitą tų pačių metų rugsėjo mėn.

Dalis užsienio istorikų jau tyrinėtų Lietuvos ir Prancūzijos santykių XX a. 3 deš. aspektų nėra gerai žinomi lietuvių istoriografijoje. Disertacijoje jie interpretuojami, pasitelkus lietuviškų ir kitų prieinamų šaltinių bei mokslinių publikacijų analizę. Nagrinėjame Prancūzijos požiūrio į Lietuvos valstybingumą susiformavimą 1918 m. ir lietuvių politinio gyvenimo dalyvių pirmųjų kontaktų su prancūzų diplomatais bei politikais užmezgimą. Lietuvių istoriografijoje tik fragmentiškai tyrinėti 1919–1920 m. Prancūzijos ketinimai susieti Lietuvą ne su Lenkija, o su ketinta atkurti nesovietine Rusija.

Disertacijoje išryškinama Prancūzijos vyriausybės didžiulė įtaka vadinamojo pirmojo Hymanso projekto rengimui. Be to, istorinių šaltinių analizė padėjo atskleisti prancūzų istoriografijoje mažai pabrėžtą ir argumentuotą Prancūzijos skeptišką požiūrį į antrąjį Hymanso projektą. Darbe išsamiai argumentuotas šios didžiosios valstybės poveikis vėlyvam Lietuvos pripažinimui *de jure*. Išryškinama Prancūzijos politinių ryšių su Lenkija 1919–1940 m. dinamikos įtaka prancūzų politikų požiūriui į Lietuvą. Išryškinama Lietuvos santykių su Lenkija įtaka Prancūzijos projektams dėl Klaipėdos krašto priklausomybės. Pateikta išsamios informacijos apie generalinio komisaro Klaipėdos krašte prefekto Gabriel Petisné angažuotumą, siekiant laisvosios valstybės statuso suteikimo teritorijai.

Lietuvos ir Prancūzijos santykiai 1933–1940 m. užsienio istoriografijoje iki šiol bene visai išsamiau netirti, lietuvių istorikai juos taip pat gana nedaug nagrinėjo. Disertacijoje analizuojamas dar mažai tirta Prancūzijos įtaka tarpininkaujant tarp Lietuvos ir Vokietijos dėl Klaipėdos krašto statuto pažeidimų sureguliuojimo 1932–1935 m. Darbe argumentuojama Prancūzijos pozicija dėl Lietuvos įtraukimo į Rytų paktą 1934 m. ir trišalę savitarpio pagalbos sutartį 1939 m. Apibrėžiama Prancūzijos reakcija į 1938 m. Lenkijos ultimatumą Lietuvai ir Vilniaus krašto perdavimą šiai Baltijos valstybei. Nagrinėjamas Prancūzijos požiūris į Klaipėdos krašto prievartinį atskyrimą nuo Lietuvos, o vėliau – ir į šios valstybės okupaciją bei aneksiją.

Darbo tikslas: Naudojantis mokslinio tyrimo metodais išnagrinėti Lietuvos ir Prancūzijos politinių bei diplomatinių santykių dinamiką 1919–1940 m., išryškinant jos priežastis ir poveikį dviejų valstybių politiniam gyvenimui.

Tyrimo hipotezė: Dvišaliai Lietuvos politiniai ir diplomatiniai santykiai su Prancūzija 1919–1940 m. nebuvo glaudūs, kadangi abi valstybės stokojo svarių politinių argumentų jų stiprinimui.

Darbo uždaviniai: 1. Ištirti Lietuvos ir Prancūzijos diplomatinių santykių užmezgimo prielaidas bei kliūtis 1919–1922 m.

2. Išnagrinėti Lietuvos bei Prancūzijos politinių ir diplomatinių santykių intensyvumo kaitos priežastis, pagrįsti skirtingų jų etapų savitumą.

3. Pagrįsti santykių su Lenkija kaitos poveikį Lietuvos ir Prancūzijos dvišalių politinių ryšių intensyvumui. Išnagrinėti Lietuvos politinio bendradarbiavimo su SSRS, Vokietija, Didžiąja Britanija ir Baltijos valstybėmis įtaką santykiams su Prancūzija 1919–1940 m.

4. Įvertinti Prancūzijos vaidmenį užtikrinant Lietuvos tarptautinį saugumą ir teritorinį vientisumą tiriamu laikotarpiu.

5. Išanalizuoti Vilniaus ir Klaipėdos problemų poveikį Lietuvos politiniams bei diplomatiniams santykiams su Prancūzija.

6. Išryškinti Prancūzijos vyriausybės politinio spaudimo ir paramos Lietuvai prielaidas, aplinkybes bei veiksmingumą. Išnagrinėti Lietuvos vyriausybės naudotus būdus sušvelninti Prancūzijos politinį spaudimą jai.

7. Įvertinti Lietuvos ir Prancūzijos užsienio politikos formuotojų ir diplomatų poveikį dvišalių santykių formavimo procesui.

8. Ištirti Prancūzijos vyriausybės reakciją į Lietuvos valstybės okupaciją ir aneksiją.

Ginamos tezės: 1. Pagrindinis Lietuvos ir Prancūzijos politinius santykius stiprinantis veiksnys ir kartu svarbi jų raidos kliūtis buvo abiejų valstybių saugumo interesai.

2. Prancūzija nenoriai parėmė Lietuvos valstybingumo įtvirtinimą, visų pirma planuodama jos teritorijos prijungimą prie ketinamos atkurti nesovietinės Rusijos, o 1921 m. – susiejimą federaciniais ryšiais su Lenkija. Vis dėlto 1922 m. Prancūzija aktyviau nei Didžioji Britanija rėmė Lietuvos valstybingumo pripažinimą.

3. Lietuvos ir Prancūzijos santykiai buvo mažosios ir didžiosios valstybės ryšiai, kuriuose Prancūzijai dažniausiai tekdavo tarpininkės tarp Lietuvos ir jos kaimynių vaidmuo. Prancūzija laikė Lietuvos nesantaiką su Lenkija 1919–1923 m. ir Vokietija 1934–1935, 1938–1939 m. prielaidomis naujam daugiašaliam konfliktui, kuris grėstų karu. Šio pavojaus atoslūgiai skatino Prancūzijos pasyvią laikyseną dėl politinių santykių su Lietuva.

4. Prancūzija suvokė Lietuvą kaip eventualios Lenkijos, Vokietijos arba SSRS įtakos sferos valstybę ir XX a. 3 deš. siekė stiprinti Lenkijos įtaką šiai Baltijos valstybei. Netgi taikydama spaudimą Lenkijai, Prancūzija visų pirma ieškojo sprendimų, kurie stabilizuotų ir sustiprintų sąjungininkę, daug mažiau paisydama Lietuvos interesų.

5. Prancūzijos vyriausybei buvo svarbu silpninti Lietuvos ir Vokietijos ryšius. Paryžiuje buvo pritariama Lietuvos ketinimams valdyti Klaipėdos kraštą autonominiu statusu, tačiau jo perdavimą prancūzų politikai bandė sieti su Lietuvos ir Lenkijos santykių klausimo išsprendimu. Klaipėdos krašto perdavimas Lietuvai po sukilimo nepakenkė santykiams su Prancūzija, kuri 1932–1935 m. naudojo šios teritorijos konvencijos signatarės statusą kaip poveikio Vokietijos ir Lietuvos santykiams priemonę.

6. Lietuvos politiniai ryšiai su SSRS 1920–1926 m. neigiamai veikė santykius su Prancūzija, bet nebuvo esminė kliūtis jų raidai. Kita vertus, Prancūzijos diplomatinių santykių užmezgimas su SSRS 1924 m. ir bendradarbiavimas su Vokietija nuo 1925 m. skatino šią Santarvės valstybę silpninti politinius kontaktus su Lietuva.

7. Prancūzijos parama Baltijos sąjungos, kuriai priklausytų ir Lenkija, kūrimui 1921–1925 m. eliminavo Lietuvą iš šios organizacijos formavimo proceso. Prancūzijos politiniai santykiai su Latvija ir Estija buvo pasyvesni, bet kur kas mažiau komplikuoti.

8. Lietuvos politiniai santykiai su Prancūzija 1919–1929 m. buvo sudėtingi. Lietuvos politikai vengė provokuoti situacijas, kurios grėstų dvišalių santykių su šia didžiąja valstybe nutraukimu. Kita vertus, vadovaudamiesi visų pirma savo valstybės interesais, jie neretai priešindavosi Prancūzijos spaudimui. Tarp Lietuvos vyriausybės narių, įtakingų užsienio reikalų ministerijos pareigūnų ir diplomatų buvo mažai politinių ryšių su Prancūzija stiprinimo šalininkų.

9. Lietuva net dvišalių santykių atmosferai pagerėjus negalėjo tiek sustiprinti ryšių su Prancūzija, kad jai atsivertų politinės orientacijos į šią didžiąja valstybę pasirinkimo galimybę. Didžiųjų Santarvės valstybių politinės paramos stoka 1934–

1940 m. laikotarpiu lėmė Lietuvos akistatos su Vokietija ir SSRS neišvengiamumą.

10. Korektiški lietuvių diplomatų santykiai su Prancūzijos užsienio reikalų ministerija ir prancūzų – su Lietuvos švelnino dvišalių ryšių įtampą 1920–1923 m. laikotarpiu.

Chronologinės ribos. Tyrimui buvo pasirinktas Lietuvos ir Prancūzijos politinių bei diplomatinių ryšių palaikymo laikotarpis – 1919–1940 m. Pirmąją datą siejame su Lietuvos delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje darbo pradžia 1919 m. vasario mėn. ir Prancūzijos karinės misijos atvykimu į Kauną tų pačių metų kovo mėn. Antrąją chronologine riba laikome Prancūzijos pasiuntinybės Lietuvoje uždarymą 1941 m. rugsėjo 5 d., praėjus dešimčiai dienų po Lietuvos pasiuntinybės pastato perdavimo SSRS ambasadai. Vis dėlto Prancūzijos vyriausybės pamatinės nuostatos dėl Lietuvos valstybingumo perspektyvų susiformavo dar 1918 m. Dėl svarbos netrukus po to užsimegsiantiems dvišaliams santykiams jas analizuosime atskirame teksto poskyryje.

Tyrimo metodai. Tyrimui naudojami įvairūs kokybinės analizės metodai. Pagrindinis iš jų – probleminės analizės – dažniausiai pasitelkiamas rengiant politinės istorijos studijas. Analizuojant istorinius šaltinius ir mokslines publikacijas, siekiama pateikti nuoseklią Lietuvos ir Prancūzijos santykių 1919–1940 m. interpretaciją. Taikant šį metodą, polemizuojama su kai kuriomis ankstesnių tyrimų ta pačia tematika išvalgomis.

Nagrinėtoje medžiagoje yra daug naujų detalių, kurių įvedimas į Lietuvos mokslinę apyvertą padeda geriau suvokti Lietuvos ir Prancūzijos politinio bendradarbiavimo pobūdį, patikslina ir papildo turimą informaciją apie Lietuvos užsienio politiką. Dėl šios priežasties naudojome sintetinį tyrimo metodą. Lyginamasis tyrimo metodas buvo pasitelktas, siekiant išryškinti Lietuvos politinės laikysenos su Prancūzija ir Didžiąja Britanija, SSRS arba Vokietija, o tuo pačiu ir Prancūzijos – su Lietuva ir Lenkija arba su Lietuva ir kitomis dviem Baltijos valstybėmis skirtumus.

Kiti metodai naudojami epizodiškai, nagrinėjant siauresnius klausimus. Pavyzdžiui, kolektyvinė biografija yra aktuali atskleidžiant tyrimui mažiau svarbų Lietuvoje akredituotų prancūzų diplomatų veiklos pobūdį ir įtaką abiejų valstybių santykių raidai.

Vartojamos sąvokos. Svarbus Lietuvos ir Prancūzijos santykius tarpukariu nulėmęs veiksnys buvo jų tarptautinio svorio ir dydžio skirtumai, kuriems apibrėžti pasitelkiamos mažosios valstybės ir didžiosios valstybės sąvokos. *Mažosios valstybės* (angl. small country, small state, pranc. petit état, vok. Kleinstaat) sąvoka kaip politikos studijų elementas pradėta naudoti tik po 1945 m.⁹⁰. Vis dėlto manytume, kad ji ypač aktuali tiriant laikotarpio po Pirmojo pasaulinio karo Europos jėgų balansą. Pagrindiniai jas nuo *didžiųjų valstybių* (angl. great power, pranc. puissance, vok. Großstaat) skiriantys aspektai yra dydis, gyventojų skaičius ir poveikis tarptautiniams santykiams⁹¹. Lietuvos Respublika, 1923 m. turėjusi virš 2 mln. gyventojų⁹², 1919–1940 m. gerai atitiko mažos valstybės apibrėžtis, taip pat ir tokias: „pripažįsta, kad negali ji negali pačios jėgomis užtikrinti savo saugumo ir turi esmingai pasikliauti

⁹⁰ W. C. Møller. Some Thoughts on the Scientific Applicability of the Small State Concept: A Research History and The Discussion. *Small states in Europe and the dependance*. Wien, 1983, p. 37.

⁹¹ J. A. K. Hey. Introducing Small State Policy. *Small States in World Politics – Explaining Foreign Policy Behaviour*. Boulder, London, 2003, p. 2.

⁹² Lietuvoje 1923 m. buvo beveik 2 mln. 22 tūkst. gyventojų, žr.: Lietuvos gyventojai, pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys. Kaunas, 1926, p. XXXIV.

kitų pagalba⁹³, „kurios lyderiai yra įsitikinę, kad ji negali viena arba veikdama mažoje grupėje esmingai paveikti sistemą“⁹⁴, „laikoma nepavojinga kaimyninėms valstybėms“⁹⁵, stengiasi patekti į tarptautines organizacijas, kad užtikrintų savo saugumą, linkusi labiau rizikuoti ir išitraukia į tarptautinius konfliktus joms itin aktualiais klausimais, kai laiko šią riziką būtina⁹⁶. Pagal amerikiečių politologo Robert O. Keohane pateiktą valstybių santykio su tarptautine sistema tipologiją, Prancūziją dera priskirti prie tarptautinę politinę sistemą lemiančių valstybių (systeme-determining), ypač XX a. 3 deš., o Lietuvą – prie sistemos nepaveikiančiųjų (systeme-ineffectual) šalių⁹⁷.

Didžiajai ekonominei krizei pasiekus Prancūziją⁹⁸ ir Vokietijoje išvirtinus Adolfo Hitlerio vadovaujama nacionalsocialistų vyriausybei, išryškėjo prancūzų tarptautinės politikos negalios. XX a. 4 dešimtme. galima kalbėti apie Prancūzijos tarptautinio politinio svorio sąlyginumą. Jai tapo būdingos mažųjų valstybių užsienio politikos charakteristikos: naudojo ekonominius ir politinius užsienio politikos instrumentus, o ne karinius, prisijungė prie visų įmanomų tarptautinių susitarimų ir institucijų, stengėsi bendradarbiauti ir vengti konfliktų⁹⁹. Nepaisant to, ir Prancūzijos dydis, ir gyventojų skaičius¹⁰⁰, ir formalus tarptautinis svoris užsienio politikoje lėmė, kad ji ir toliau tebebuvo Vakarų pasaulio didžioji valstybė.

Darbe vartojame keletą neakademiškos sąvokų. Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai įvardinti naudosime tarptautinėje istoriografijos tradicijoje išvirtinusį *Quai d'Orsay* sinonimą¹⁰¹. Nors *tarpukaris* sąvoka kelia nemenką Lietuvos istorikų polemiką, ji naudojama Vakarų istoriografijoje (angl. interwar, pranc. entre-deux-guerres, vok. Zwischenkriegszeit). Reikšdama laikotarpį tarp dviejų pasaulinių karų, ji dažnai naudojama 1918 m. pab.–1939 m. rugpjūčio pab. istorijos įvykių tyrinėjimuose. Kiek generalizuodami ir pažeisdami chronologines ribas, vis dėlto vartojame *tarpukaris* sąvoką. Kaip XX a. 3 ir 4 deš., bent jau laikotarpio iki Antrojo pasaulinio karo pradžios eufemizmas ir jį apibūdinanti charakteristika, ši sąvoka, manytume, neprieštaruja akademinės retorikos principams.

Darbo struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, septyni dėstymo skyriai ir išvados. Pirmajame dėstymo skyriuje nagrinėjama Prancūzijos įtaka Lietuvos diplomatinio pripažinimo procesui. Antrajame skyriuje analizuojamas santykių su Lenkija poveikis Lietuvos ir Prancūzijos politiniams ryšiams 1919–1936 m.

⁹³ R. L. Rothstein. *Alliances and Small Powers*. New York, 1968, p. 29.

⁹⁴ R. O. Keohane. Lilliputians' Dilemmas: Small States in International Politics. *Small States in International Relations*. Washington, 2006 p. 60.

⁹⁵ L. Goetschel. *Small States outside and inside the European Union: Interests and Policies*. Boston, 1998, p. 13.

⁹⁶ C. Clarke, T. Payne. *Politics, Security and development in Small States*. London, 1987, p. 18.

⁹⁷ R. O. Keohane. *Op. cit.*, p. 59.

⁹⁸ Prancūzijos pramonės produkcijos indeksas (1929 m. – 100%) 1932 ir 1935 m. pasiekė 72, 1934 m. buvo 75, o 1938 m. – 76, atitinkamai Vokietijos – 1932 m. – 53, 1935 m. – 80, 1935 – 94, 1938 – 126, žr.: Indices de la production industrielle en divers pays de 1930 à 1939. A. Sauvy. *Histoire économique de la France entre les deux guerres*. Paris, 1984, V. 3, p. 323. Jau maždaug 1914 m. Prancūzija atsidūrė ketvirtojoje vietoje pasaulyje pagal pramonės pajėgumą ir penktoje vietoje pagal eksporto mastą, šiose srityse ją aplenkė Vokietija, žr.: P. Gauchon. *Géopolitique de la France. Plaidoyer pour la puissance*. Paris, 2012, p. 32.

⁹⁹ R. L. Rothstein. *Planning, Predicting and Policy Making in Foreign Affairs: Theory and Practice*. Boston, 1972, p. 5.

¹⁰⁰ 1921 m. gyventojų surašymo duomenimis, Prancūzijoje būta 39, 2 mln. gyventojų, 1926 m. šis skaičius išaugo iki 40,7 mln, o 1936 m. iki 41,9 mln, žr. R. Schor. *Op. cit.*, p. 34.

¹⁰¹ *Quai d'Orsay* (Orsė krantinė) pavadinimą, kilusį iš gatvės, kurioje įsikūrusi Prancūzijos užsienio reikalų ministerija, pavadinimo.

Trečiajame dėstymo skyriuje nagrinėjama Klaipėdos klausimo reikšmė Lietuvos santykiams su Prancūzija 1920–1935 m., apibrėžiant Vokietijos įtaką abiejų valstybių politiniams ryšiams. Ketvirtajame skyriuje tiriamas SSRS poveikis Lietuvos ir Prancūzijos santykiams. Penktajame skyriuje apibrėžiama Prancūzijos įtaka Baltijos sąjungos kūrimo procesui 1919–1934 m. Šeštajame skyriuje nagrinėjama Prancūzijos reakcija į 1938–1940 m. Lietuvą ištikusius politinius sukrėtimus. Septintajame skyriuje analizuojamas asmenybių ir institucijų poveikis politinių Lietuvos bei Prancūzijos santykių raidai ir diplomatiniam atstovavimui 1919–1940 m.

1. LIETUVOS DIPLOMATINIO PRIPAŽINIMO PROCESAS 1919–1922 M. IR PRANCŪZIJA

1. 1. Prancūzijos vyriausybės požiūris į Lietuvos valstybingumą 1918 m.

Jau nuo 1789 m. revoliucijos tarptautinėje politinėje retorikoje buvo pabrėžiamas Prancūzijos kaip žmogaus ir tautų teisių gynėjos vaidmuo. Kai Pirmasis pasaulinis karas paskatino Europos „Tautų pavasarį“, Paryžiuje susidurta su dilema. Prancūzų politikai sprendė, ar palaikyti tautų apsisprendimo teisę ir taip sutikti su žemyno „balkanizacija“, ar pasipriešinti mažų valstybių kūrimui, kad žemyninėje Europoje netektų kaktomuša susidurti su pavojingiausia agresore Vokietija.

Iki 1917 m. Spalio revoliucijos Prancūzijos vyriausybė rėmėsi patikima ir pakankamai stipria sąjungininke Rusija. Paryžiuje laikytasi pozicijos, jog Santarvės valstybių pergalės atveju Vokietijos okupuotos teritorijos bus gražintos ankstesnei jų suverenei¹⁰². Dėl šios priežasties prancūzų vyriausybė netoleravo jokio sąjungininkės vientisumui grėsmę keliančio tautinio judėjimo¹⁰³. Iki 1918 m. pavasario, kaupdama žinias apie Vokietijos okupuotas Rusijos teritorijas, Prancūzijos užsienio reikalų ministerija rinkosi stebėtojos poziciją – iš ambasadų Šveicarijoje ir Skandinavijos valstybėse gautų dokumentų apie Lietuvą raštu nekomentavo, nieko nesiteiravo, nedavė nurodymų¹⁰⁴. Ši pozicija pakito, kai 1918 m. kovo 3 d. buvo pasirašyta Brest Litovsko sutartis. Jos sumanytoja, nauja sovietinė Rusijos vyriausybė pareiškė pasitraukianti iš Santarvės. Prancūzų politikai reagavo į šią sutartį, atsisakydami pasyvios laikysenos dėl buvusių Rusijos imperijos teritorijų.

Quai d'Orsay itin baiminosi Vokietijos stiprėjimo, o ypač – jos teritorijos išaugimo. Taigi Prancūzijos vyriausybė buvo priversta suformuoti ir išreikšti savo poziciją dėl priešininkės užimtų žemių likimo. Ši neišvengiamybė apibrėžti Prancūzijos politinę laikyseną sutapo su artėjančios pergalės pasauliniame kare pojūčio stiprėjimu, lenkų politikų suaktyvėjimu ir Lietuvos nepriklausomybės paskelbimu.

Prancūzijos vyriausybės požiūris į lietuvių valstybingumo atkūrimo pastangas nuo 1918 m. pavasario pradžios iki pat Paryžiaus taikos konferencijos buvo prieštaringas. Viena vertus, Georges Clemenceau vyriausybė Lietuvos nepriklausomybės paskelbimą vertino priešišškai ir stengėsi sumenkinti jo reikšmę. Kita vertus, *Quai d'Orsay* negalėjo ignoruoti Lietuvos Tarybos veiklos, baimindamasi, kad ši teritorija nepatektų į Vokietijos įtakos sferą ir netgi kad kitų sąjungininkių įtaka regione nesustiprėtų¹⁰⁵.

¹⁰²P. S. Wandycz. *France and her Eastern Allies 1919–1925. French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno*. Minneapolis, 1962, p. 8.

¹⁰³K. Lundgreen-Nielsen. *The Polish Problem at the Paris Peace Conference. A Study of the Policies of the Great Powers and the Poles, 1918–1919*. Odense, 1979, p. 71.

¹⁰⁴Postūmiu Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai kaupiti medžiagą apie lietuvių politinę veiklą tapo Lozanoje įkurto Generalinio komiteto nukentėjusiems dėl karo Lietuvoje šelpti Vykdomosios Tarybos „Kreipimasis į geros valios žmones“, paskelbtas J. Gabrio leidžiamo žurnalo „Pro Lithuania“ 1916 m. nr. 2–3. Tuometinis užsienio reikalų ministras Aristide Briand paragino pasiuntinybių ir ambasadų vadovus rinkti medžiagą apie lietuvių politinį judėjimą, nes „jis gali būti paskatintas tokių pavojingų simptomų kaip ketinimas siekti Lietuvos atskyrimo“. Medžiagą kaupė Prancūzijos ambasados Berne, Romoje, Vašingtone, Petrograde ir Stokholme, daugiausiai informacijos diplomatai surinko apie vietos lietuvių organizacijų politinę veiklą ir padėtį pačioje Lietuvoje.

¹⁰⁵Č. Laurinavičius, E. Motieka, N. Statkus. *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai: XX amžius*.

Ankstesnę neutralią prancūzų diplomatų pranešimų apie lietuvių politinę veiklą retoriką kovo mėn. pakeitė angažuota ir gerokai agresyvesnė, ypač naujai paskirto ambasadoriaus Šveicarijoje Paul Eugène Dutasta pranešimuose: „Pangermanistų grupė <...> savo negarbingais manevrais iškėlė Lietuvos nepriklausomybės klausimą ir suteikė lietuviams viltį, kad šis klausimas bus išspręstas jiems visiškai palankiai arba bent jau tereiks padaryti nedidelių nuolaidų. Pangermanistai apgailestauja, kad dėl šių manevrų, palankių lietuviams, Lietuva, kuri turėtų tapti vokiečių kolonija, netampa pakankamai priklausoma nuo Vokietijos“¹⁰⁶.

Dar 1918 m. vasario 8 d. pagrindinė Šveicarijos lietuvius atstovaujanti institucija, Lietuvių tautinė taryba, parengė Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo prašymą. Dokumentas buvo sudarytas iš Lietuvos Tarybos 1917 m. gruodžio 11 d. memorandumo pirmosios dalies ir trumpos Lietuvos istorijos bei politinių siekių apžvalgos. Netrukus jis buvo įteiktas P. E. Dutasta ir kitų Santarvės valstybių ambasadoriams Šveicarijoje. Lietuvių tautinė taryba greit užmezgė kontaktus su Lietuvos Taryba ir ėmėsi tarpininkauti tarp Vasario 16-osios akto signatarų bei Vakarų politikų. Lietuvių tautinė taryba jau kovo 17 d. bei gegužės 8 d., į ankstesnio kreipimosi tekstą įterpusi Nepriklausomybės akto formulę, pakartojo G. Clemenceau vyriausybei prašymą pripažinti Lietuvos nepriklausomybę¹⁰⁷. Į nė vieną iš šių trijų kreipimųsi Prancūzijos vyriausybė niekaip nereagavo.

Prancūzija priešiskai vertino Lietuvos valstybingumo idėją ir jos šalininkus. Negatyvų požiūrį skatino jau minėtas priešiskumas separatizmui regione tarp Rusijos ir Vokietijos, Lietuvos politikų ryšių su įtakingais prancūzų visuomeninio ir politinio gyvenimo dalyviais nebuvimas, gaunamos informacijos subjektyvumas. Svarbūs informacijos apie Lietuvą šaltiniai buvo vokiečių spauda bei Paryžiuje veikę lenkų ir rusų politikai. Prancūzijos vyriausybė neturėjo informatorių Lietuvoje ir pavieniai raštu užfiksuoti bandymai pozityviai vertinti lietuvių tautinį judėjimą¹⁰⁸ „ištirpo“ tarp skeptiškų lietuvių tautinio judėjimo vertinimų gausos.

Quai d'Orsay apibrėžė poziciją dėl Lietuvos politinės ateities 1918 m. rugpjūčio–lapkričio mėnesiais. Formaliai pritardamas tautų apsisprendimo principui, užsienio reikalų ministras Stéphane Pichon instrukcijose prancūzų diplomatams stengėsi įrodyti jo nepritaikomumą Lietuvos atveju¹⁰⁹. 1918 m. rugsėjo mėn. instrukcijoje jis

Vilnius, 2005, p. 92; *Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon atmintinė „Conseil national Lituanien“*. *Paryžius, 1918 10 26*. Archives du Ministère des Affaires Étrangères de la France (toliau – AMAEF), Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 223; *S. Pichon telegrama ambasadoriui Šveicarijoje P. E. Dutasta, Paryžius, 1918 09 26*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, p. 185.

¹⁰⁶ *Prancūzijos ambasadoriaus Šveicarijoje P. E. Dutasta pranešimas užsienio reikalų ministrui „Nationalités. Les Lithuaniens. La situation actuelle et l'opinion“*. *Bernas, 1918 03 19*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 14.

¹⁰⁷ 1918 m. vasario 8 d. ir gegužės 8 d. Lietuvių tautinės tarybos kreipimaisi, buvo adresuoti Prancūzijos užsienio reikalų ministrui S. Pichon, kovo 17 d. – G. Clemenceau.

¹⁰⁸ *Prancūzijos kariuomenės 2ojo biuro agento 337a ataskaita. Annemause, 1918 10 26*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 56, l. 32; *Prancūzų spaudos biuro Berne direktoriaus P. É. Haguenin laiškas užsienio reikalų ministrui S. Pichon, Bernas, 1917 11 22*. AMAEF, Guerre 1914–1918, Russie, d. 705, p. 71.

¹⁰⁹ „Ypatingas Lietuvos atvejis turi būti svarstomas itin atidžiai“, žr. *Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon telegrama ambasadoriui Šveicarijoje P. E. Dutasta, Paryžius, 1918 08 09*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 111; „Lietuvių klausimas mums kelia sunkumų“, žr. *S. Pichon atmintinė „Conseil national Lituanien“*. *Paryžius, 1918 10 26*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 223; *Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon telegrama ambasadoriui Šveicarijoje P. E. Dutasta, Paryžius, 1918 09 26*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 185; *Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon instrukcija ambasadoriui Šveicarijoje P. E. Dutasta „Au sujet de la question lituanienne“*, *Paryžius, 1918 09 25*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie,

koncentruotai įvardijo Prancūzijos vyriausybės požiūrį į Lietuvos Tarybos politinius sprendimus: „Germanofiliška mažuma, kurios ekstremizmą ir antilenkiškus sentimentus skatina visuomenės skaldymo siekianti Vokietija, ikūrė Vilniuje „Tarybą“¹¹⁰. Lietuvos Taryba Paryžiuje buvo laikoma fiktyvia institucija, talkinančia Lietuvos žemių prijungimui prie Vokietijos: „pangermanistų grupė“, „atsitiktinė valdžia, <...> išrinkta per nereprezentatyvų ir skandalingai neteisėtą balsavimą“, besistengianti Lietuvoje sudaryti „nepriklausomos šalies regimybę“, „organizmas, praradęs tikrą autoritetą“, „fiktyvi ir negarantuota jokia laisve nepriklausomybė“¹¹¹. Nuosaikesnio prancūzų požiūrio į Lietuvos Tarybą apraiškų būta tik 1920 m. pavasarį, gerokai pakitus institucijos sudėčiai ir iki jos darbo pabaigos likus vos trims mėnesiams¹¹².

Lietuvos Tarybos išrinkimo aplinkybės, jos narių dažni vizitai į Vokietiją, susitikimai su tenyškščiais politikais, lojalumo Vokietijai pareiškimai vokiečių spaudai, kovo 23 d. Berlyne gautas valstybingumo pripažinimas pagal 1917 m. gruodžio 11 d. memorandumą, Vokietijos kariuomenės karininko Wilhelm von Urach paskelbimas Lietuvos karaliumi stiprino Prancūzijos vyriausybės nepasitikėjimą lietuvių politikais. Svariais Lietuvos Tarybos provokiškumo įrodymais laikytas ostmarkės naudojimas Lietuvoje ir delsimas rinkti parlamentą.

Prancūzijos vyriausybė buvo įsitikinusi, kad Lietuvos visuomenę visiškai tenkintų autonominės teritorijos statusas Lenkijos arba Rusijos valstybėje¹¹³. Nenuostabu, kad *Quai d'Orsay* abejota Lietuvos gyventojų daugumos parama nepriklausomybės idėjai ir tautinio judėjimo intensyvumu: „pačioje Lietuvoje tautinis judėjimas nesulaukia masių, įnikusių į kaimo darbus, paramos. <...> Nuotaikos Lietuvoje mums šiuo metu neleidžia manyti, kad dabar egzistuoja ryžtinga orientacija ir pakankamai stiprus tautinis siekis, kurie užsieniui pagrįstų nacionalinės Tarybos, turinčios realią galią, įsteigimą“¹¹⁴.

Paryžiuje trūko objektyvių žinių apie nepažįstamo ir tik dėl saugumo interesų tedominusio krašto ekonominį, kultūrinį ir politinį potencialą. Prancūzijos užsienio

d. 1, p. 174, 175.

¹¹⁰ *Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon instrukcija ambasadoriui P. E. Dutasta „Au sujet de la question lituanienne“, Paryžius, 1918 09 25.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 175.

¹¹¹ *Prancūzijos ambasadoriaus Šveicarijoje P. E. Dutasta pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Pichon „Nationalités. Les Lithuaniens. La situation actuelle et l'opinion“. Bernas 1918 03 19.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 4; *P. E. Dutasta pranešimas S. Pichon „Situation actuelle en France“. Bernas, 1918 11 30.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 56, p. 57; *S. Pichon telegrama ambasadoriams Berne, Romoje, Londone, Vašingtone ir Archangelske. Paryžius, 1918 10 27.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 224a.; *P. E. Dutasta pranešimas užsienio reikalų ministrui „Demande de la reconnaissance d'indépendance de la Lituanie“. Bernas, 1918 05 18.* AMAEF, Guerre 1914–1918, Russie, d. 706, p. 110.

¹¹² „Ji nudirbo naudingą darbą, rengdama būtiniausius įstatymus“, žr.: *46 savaitinis Prancūzų karinės misijos vadovo C. Reboul pranešimas karo ministrui. Kaunas, 1920 02 10.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 58, p. 16.

¹¹³ „Mes neturime jokių ypatingų priežasčių jausti simpatiją [lietuvių–V. B.] politikams, bet nepamirškime, kad jie teatstovauja mažumą, <...> o masė įvairiais būdais orientuojasi į tas pačias simpatijas, kurias skelbia Sajungininkai“, žr.: *Prancūzijos ambasadoriaus Šveicarijoje P. E. Dutasta pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Pichon „Situation actuelle en Lituanie“. Bernas, 1918 11 30.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 56, p. 60v.

¹¹⁴ *Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon instrukcija ambasadoriui P. E. Dutasta „Au sujet de la question lituanienne“, Paryžius, 1918 09 25.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 175; *S. Pichon telegrama ambasadoriams Berne, Romoje, Londone, Vašingtone ir Archangelske. Paryžius, 1918 10 27.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 224. Skeptiškas lietuvių politinio gyvenimo vertinimas ėmė kisti tik pirmajai prancūzų karinei misijai įsikūrus Lietuvoje bei pradėjus siųsti išsamius pranešimus apie šalies vidaus padėtį.

reikalų ministerijoje 1918 m. susiformavo pozicija, kad nepriklausoma Lietuvos valstybė bus negyvybinga, nuolat kartota iki maždaug 1923 m. Beje, jau 1918 m. svarbia kliūtimi suverenumo pripažinimui ministras S. Pichon vadino Lietuvos valstybės teritorijos „neapibrėžtumą“: „Kalbama apie tautą be aiškių etninių sienų, su ribomis, kurios tegali būti savavališkai nustatytos“¹¹⁵. Jis instrukcijoje diplomatams buvo nurodęs, esą „mums nesunku pripažinti nepriklausomą Lietuvą ir tai paskelbti su sąlyga, kad būsima valstybė apsiribos etnografinėmis sienomis“¹¹⁶. Vis dėlto sunku įsivaizduoti, kokia siena galėjo būti S. Pichon priimtina. Net kukliausiems tuometiniams Lietuvos valstybės ribų projektams visiškai prieštaravo prancūzų reikalavimas, kad jos sienos neturėtų kirstis su Rusijos ir Lenkijos teritoriniais reikalavimais.

Prancūzijos vyriausybės neigiamam požiūriui į Lietuvos valstybingumą turėjo įtakos gausios lietuvių emigracijos dvigubas, kartais net trigubas atstovavimas ir politinių vizijų skirtumai. Kaip jau minėta, su prancūzų diplomatais intensyviai kontaktus palaikė Šveicarijos lietuvių organizacijos, ypač veiklus jų narys Juozas Gabrys¹¹⁷. Neabejotinas Šveicarijos lietuvių veiklumas padėjo paskleisti informaciją apie Lietuvos egzistavimą ir propaguoti valstybingumo siekį. Kita vertus, įtakingiausių Šveicarijoje veikusių lietuvių tautinio judėjimo dalyvių prieštaringa reputacija, politinės spekuliacijos, skirtingos pozicijos aktualiais Lietuvos politinės ateities klausimais stiprino prancūzų diplomatų ir politikų nepasitikėjimą.

1918 m. rugsėjo mėn. Lozanos konferencijos metu kilo Lietuvos Tarybos atstovų Antano Smetonos, Augustino Voldemaro, Juozo Purickio bei Martyno Yčo rimtų nesutarimų su J. Gabriu¹¹⁸. Tad nuo 1918 m. rudens Šveicarijoje veikę lietuvių politikai neretai perteikdavo poziciją, kuri skyrėsi nuo Vilniuje veikusios Lietuvos nepriklausomybę paskelbusios institucijos, prieštaravo jai arba net ją diskreditavo.

Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje lietuviai politikai 1918–1923 m. buvo laikomi oportunistais, linkusiais bendradarbiauti tiek su Santarvės valstybėmis, tiek su Vokietija ir nuolat kaitaliojančiais politinę orientaciją, priklausomai nuo interesų¹¹⁹. Vis dėlto prareikęs Prancūzijos vyriausybė stengėsi remtis J. Gabriu. Iki 1921 m. Prancūzijos saugumo tarnybos turėjo sukaupusios visą bylą dokumentų, įrodančių jo bendradarbiavimą su Vokietijos slaptosiomis tarnybomis¹²⁰ ir tautinės veiklos finansavimą vokiečių lėšomis. Jo reputacijai Prancūzijoje pakenkė Vokietijos inspiruoto prieš Rusiją nukreipto Pavergtųjų tautų kongreso surengimas¹²¹. Vis dėlto

¹¹⁵ Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon telegrama ambasadoriui Šveicarijoje P. E. Dutasta, Paryžius, 1918 08 09. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 111.

¹¹⁶ Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon instrukcija ambasadoriui P. E. Dutasta „Au sujet de la question lituanienne“, Paryžius, 1918 09 25. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 176.

¹¹⁷ Prancūzams darė įspūdžio Prancūzijoje studijavusio lietuvių politiko svarių pažiūrų gausa: jis buvo gerai pažįstamas arba net bičiuliavosi su užsienio politikos oficiozo „Temps“ žurnalistais Charles Ribet, Jean Herbette, Eugène Lautier, istoriku Charles Seignobos, parlamentarais Pierre Dupuy, Édouard Herriot, Raymond Leygues, buvusiu ministru Albert Thomas.

¹¹⁸ A. E. Senn. *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*. Vilnius, 1992, p. 35.

¹¹⁹ Prancūzijos ambasadoriaus Šveicarijoje P. E. Dutasta pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Pichon. Bernas, 1918 03 23. AMAEF, Guerre 1914–1918, Russie, d. 706, p. 43; S. Pichon telegrama ambasadoriams Berne, Romoje, Londone, Vašingtone ir Archangelske. Paryžius, 1918 10 27. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 224; J. Gueslin. La France face aux indépendances baltes de Brest-Litowsk à la Conférence de la Paix (1918–1919). *Relations internationales*, 1998, N. 93, p. 55.

¹²⁰ Prancūzijos ambasadoriaus Šveicarijoje P. Beau atmintinė „Nationalités. Lituanie. Dzimidavičius“. Bernas, 1917 01 12. AMAEF, Guerre 1914–1918, Russie, d. 704, p. 25.

¹²¹ D. R. Watson. Jean Pélissier and the Office Central des Nationalités, 1912–1919. *The English Historical review*, 1995, Vol. 110, No. 439, p. 1197.

Prancūzijos vyriausybei imponavo J. Gabrio palankumas federacinės valstybės su Lenkija idėjai. Jo ir žurnalisto Jean Pélissier siūlymu, spalio mėn. ir lapkričio mėn. pradžioje Prancūzijos Atstovų Rūmų Užsienio reikalų komiteto pirmininkas Henry Franklin-Bouillon ėmė siekti, kad Lietuvos monarchu būtų karūnuotas vienas iš Orleano grafų arba kunigaikštis Jean de Guise. Prancūzų rojalistai šį Užsienio reikalų ministerijos nepalankiai vertintą¹²² sumanymą parėmė, bet jo atsisakyta, suvokus nepalankumą pačiai monarchizmo idėjai naujojoje valstybėje ir Prancūzijoje¹²³.

Lietuvių politikų reputacijai Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje pakenkė J. Gabrio išprovokuotas incidentas. 1918 m. spalio pradžioje, susitikęs su P. E. Dutasta, J. Gabrys parodė Lietuvos žemėlapi, parengtą pagal esą pritarimą Rytų Prūsijos prijungimui prie jos pabrėžusio JAV prezidento Woodrow Wilson duotus nurodymus susitikimo su vietos lietuviais metu¹²⁴. Dar iškalbingesnė buvo netrukus Lozano lietuvių informacijos biuro biuletenyje paskelbta informacija, esą spalio 24 d. W. Wilson netgi ėteikęs Lietuvių tarybos Washingtone pirmininkui pasirašytą dokumentą, užtikrinantį Lietuvos kaip nepriklausomos valstybės egzistavimą, „visų lietuviškų dalių sujungimą“, įskaitant Rytų Prūsiją iki Karaliaučiaus, pritarimą Klaipėdos ir Liepojos uostų prijungimui prie jos bei pažadėjęs greitą nepriklausomybės pripažinimą, apie kurį greit būsia paskelbta viešai ir pranešta sąjungininkams¹²⁵. Šis melagingas liudijimas buvo greit demaskuotas¹²⁶ ir *Quai d'Orsay* pareigūnams tapo teiginių apie lietuvių politikų avantiūrizmą ir nepatikimumą įrodymu.

Vis tiktai skirtingai nei Lietuvos Tarybos nariai, J. Gabrys 1918 m. rudenį Paryžiuje laikytas politiku, su kuriuo galima derėtis. Netgi žinodamas, kad spalio mėn. pabaigoje Lietuvos Taryba ir ketinama sudaryti nauja vyriausybė atsiribojo nuo šio lietuvių politiko¹²⁷, užsienio reikalų ministras S. Pichon Paryžiaus taikos derybų išvakarėse pakvietė jį atvykti į Prancūzijos sostinę. Prancūzų požiūris į J. Gabrių liko prieštaringas ir vėliau: tai jam drausta net įvažiuoti į Prancūzijos teritoriją, tai jam pavykdavo gauti rekomendaciją ministro pirmininko vardu¹²⁸, tai būdavo

<http://www.jstor.org/stable/577256?seq=7&Search=yes&term=Central&term=des&term=Nationalit%C3%A9s&term=Office&list=hide&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3DOffic%2BCentral%2Bdes%2BNationalit%25C3%25A9s%26wc%3Don%26acc%3Don&item=1&ttl=125&returnArticleService=showFullText&resultsServiceName=null> [žiūrėta 2010 07 03]

¹²² „H. Franklin-Bouillon, atrodo, linkęs susidomėti šiuo reikalu ir į jį aktyviam veikimui, ne be pavojų ir rizikos, įtraukti ir vyriausybę“, žr. *Užsienio reikalų ministerijos Politinių ir komercinių reikalų direkcijos vadovo P. de Margerie pranešimas ministrui S. Pichon. Paryžius, 1918 09 19*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 161.

¹²³ G. H. Soutou. Jean Pélissier et l'Office Central des nationalités, 1911–1918: un agent du Gouvernement français auprès des Nationalités. *Recherches sur la France et la problème des Nationalités pendant la Première Guerre mondiale (Pologne, Ukraine, Lituanie)*. Paris, 1995, p. 35.

¹²⁴ *Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon telegrama ambasadoriui JAV J. J. Jusserand, Paryžius, 1918 10 09*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 201.

¹²⁵ *Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon telegrama ambasadoriui JAV J. J. Jusserand „Reconnaissance de la Lituanie come d'État indépendant“ ambasadoriui Vašingtone. Paryžius, 1918 11 25*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 55, p. 9.

¹²⁶ *Prancūzijos ambasadoriaus JAV J. J. Jusserand telegramos užsienio reikalų ministrui, Vašingtonas, 1918 10 13, 10 15, 10 21, 12 01*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 208, 209, 212, 277.

¹²⁷ Prancūzijos ambasadoriaus Šveicarijoje P. E. Dutasta telegrama užsienio reikalų ministrui. Bernas, 1918 10 23. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 215.

¹²⁸ 1920 m. birželio 4 d. Prancūzijos Užsienio reikalų ministerija atsisakė duoti leidimą J. Gabriui atvykti į Prancūziją, o 1921 m. vasario 19 d. Prancūzijos ministras pirmininkas A. Briand J. Gabrių raštu rekomendavo Prancūzijos generaliniam komisarui Baltijos valstybėse de Sartiges, žr.: *A. Briand rekomendacija J. Gabriui. Paryžius, 1921 02 19*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 62, p. 154, 191.

prisimenamos jo sąsajos su Vokietija, tai viltasi jį esant palankų Prancūzijai¹²⁹.

Keičiantis politiniams interesams, kito ir prancūzų elgsena su kitais ne mažiau provokiškais laikytais Šveicarijos lietuvių politikais, pvz., Konstantinu Olšausku ir Vladu Dzimidavičiumi-Daumantu¹³⁰. 1917 m. gegužės mėn. K. Olšauskui atvykus į Paryžių, Užsienio reikalų ministerijoje atsisakyta jį priimti, o gruodžio mėn. ministras S. Pichon nurodė, kad po Spalio revoliucijos ši rezervuota laikysena nebeteko prasmės¹³¹.

Kaip jau minėta, Lietuvos valstybingumo pripažinimo galimybės Prancūzijos užsienio reikalų ministerija net nesvarstė ir ketino jos teritorijas įjungti į projektuojamas Lenkijos arba Rusijos valstybes. Šaltinių analizė liudija, kad Prancūzijos vyriausybė vengė atskirti Lietuvą nuo Rusijos, laikydamosi pozicijos, jog sovietinė santvarka Rusijoje išsilaikys trumpai. Kita vertus, rugsėjo–gruodžio mėn. vienprasmės, griežtos pozicijos neturėjo ir S. Pichon: „Lietuvos ir Lenkijos unija būtų geriausias sprendimas, bet mes šiuo atveju neatsižvelgiame į Rusijos poreikius“¹³².

Dokumentų analizė skatina daryti prielaidą, kad bent iki Lenkijos sienų klausimo iškėlimo Paryžiaus taikos derybose Prancūzijos vyriausybė buvo linkusi laviruoti arba net likti pasyvi: stengėsi nenuvilti ir nesupriešinti abiejų potencialių sąjungininkių ir net tikėjosi, kad Rusija ir Lenkija pačios susitars dėl ginčytinų teritorijų, anot S. Pichon, „Išankstinis absoliutus Lietuvos pripažinimas kirstųsi su Rusijos teritorinio vientisumo pripažinimu. <...> Lietuvos karalystės sudarymas tiesiogiai prieštarauja Lenkijos interesams ir numatytoms sienoms. Tarp šių tautų yra beveik neišsprendžiamų ginčų ir mes turime juos palikti sureguliuoti patiems, kad nepažeistume teisingumo ir nepakenktume jų laisvei“¹³³. Užsienio reikalų ministras instrukcijose pabrėžė, jog „Nedera talkinti Rusijos suskilimui į gabalus, koks bebūtų jos požiūris į tautų teisę nulemti savo likimą“¹³⁴, o „Rusija turi likti didžiąja valstybe“¹³⁵.

Kita vertus, Prancūzijoje stiprėjo Lenkijos politikų įtaka. 1917 m. įkurto Paryžiuje veikusio Lenkų tautinio komiteto (Komitet Narodowy Polski) vadovas Roman Dmowski, projektuodamas Lenkijos valstybę, Rusijos imperijos Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijas laikė būtina jos dalimi. 1918 m. rudenį Prancūzijos vyriausybė bent laikinai rėmė „kuo greitesnio stiprios Lenkijos“¹³⁶ sukūrimo

¹²⁹ Prancūzijos ambasadoriaus Šveicarijoje P. E. Dutasta pranešimas užsienio reikalų ministrui „Nationalités. Lituanie. Gabrys“. Bernas, 1918 02 19. AMAEF, Guerre 1914–1918, Russie, d. 705, p. 134; Note de M. Laroche „Visite de Gabrys“. Paris, le 29 01 21. Documents diplomatiques français 1921 (toliau – DDF). Paris, 2004, d. 1, p. 80.

¹³⁰ Prancūzijos karinio biuro Šveicarijoje pranešimas „A. s. du Comité Lituanien d'information du Lausanne“. Bernas, 1919 01 02. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 68, p. 1.

¹³¹ Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon telegrama ambasadoriui Šveicarijoje P. Beau. Paryžius, 1917 12 23. AMAEF, Guerre 1914–1918, Russie, d. 705, p. 101.

¹³² Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon atmintinė „Conseil national Lituanien“. Paryžius, 1918 10 26. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 223.

¹³³ Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon telegrama ambasadoriui Šveicarijoje P. E. Dutasta, Paryžius, 1918 08 09. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 111.

¹³⁴ Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon telegrama ambasadoriui Šveicarijoje P. E. Dutasta, Paryžius, 1918 09 26. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 185.

¹³⁵ Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon instrukcija ambasadoriui Šveicarijoje P. E. Dutasta „Au sujet de la question lituanienne“, Paryžius, 1918 09 25. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 174.

¹³⁶ K. Lunfgrén-Nielsen ir P. S. Wandycz cituoja 1918 m. gruodžio 20 d. *Quai d'Orsay* atmintinę, kurioje nurodoma, esą Vokietija iš tikrųjų pralaimėsianti tik praradusi lenkiškąsias teritorijas, Prancūzijos saugumui prie Reino būtina stipri jėga kitoje Vokietijos pusėje, Lenkijos sustiprinimas vokiškoms žemėms užtikrintų jos supriešinimą su Vokietija, be to, Lenkija esanti būtinas barjeras

sumanymą: „Mes turime skatinti kuo stipresnės Lenkijos atgimimą, jei norime, kad ji būtų gyvybinga ir naudinga. Tokios Lietuvos, kokios šiandien prašoma, sukūrimas susilpnintų Lenkiją ir teritoriniu, ir kariniu aspektais. <...> būdama Lenkijos orbitoje, ji lengvai atsikratytų germanofiliškų įtakų bei esminių saitų su šia šalimi ir galėtų vystytis pagal grynai tautinius siekius“¹³⁷. Būtent bendros valstybės su Lenkija sukūrimo siekis Paryžiuje 1918 m. buvo laikomas tikrojo lietuvių tautos apsisprendimo išraiška: „[Unijinė valstybė – V. B.] nustums lietuvių politikus germanofilus. Atsikratę šių politikų, lietuviai lengvai sutars su lenkais. Jie susieti religija ir ilgai bendra tradicija. Joks interesas jų neišskirs. Lietuva netaps gyvybinga be šios unijos“¹³⁸.

1918 m. spalio 23 d. įvyko pirmoji netiesioginė ketinamos sudaryti Lietuvos vyriausybės vadovo Augustino Voldemaro akistata su Prancūzijos vyriausybe: Berne ji priėmė ambasadorius P. E. Dutasta. Lietuvių politikas pajuto visų jį tuomet priėmusių Santarvės valstybių diplomatų pabrėžtiną santūrumą pokalbių metu¹³⁹. Tarptautinės politikos naujokas akivaizdžiai neteisingai suvokė diplomatinės retorikos plonybes. Ambasadoriui nurodžius, kad Prancūzijos vyriausybė negali pripažinti vokiečių princa valdovu pasirinkusios valstybės, A. Voldemaras pažadėjo įtikinti Lietuvos Tarybą suspenduoti W. Von Urach kandidatūrą. Grįžęs jis Tarybos posėdyje džiaugėsi gavęs pažadą, esą Prancūzija netrukus pripažinsianti Lietuvos valstybingumą¹⁴⁰. Tuo tarpu P. E. Dutasta pranešime užsienio reikalų ministrui pabrėžė, jog susitikimo su šiuo „ganėtinai įtartinu“¹⁴¹ lietuvių politiku metu vadovavosi turimomis instrukcijomis „nepaskelbti jokių aiškių deklaracijų“¹⁴² ir laikėsi „kuo rezervuočiausiai“¹⁴³.

Pirmoji Lietuvos vyriausybė stengėsi savo sprendimais įrodyti Lietuvos užsienio politikos orientaciją į Santarvės valstybes. 1918 m. lapkričio 11 d., vos patvirtinus kabineto sudėtį, A. Voldemaras pavedė išsiųsti radiotelegramą Spa konferencijos dalyviams. Joje prašė pripažinti naują valstybę ir suteikti pagalbą. Lapkričio 13 d. ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro A. Voldemaro įgalioti Lietuvos pasiuntinys Berlyne Jurgis Šaulys ir atstovas Berne V. Dzimidavičius-

tarp bolševikinės Rusijos ir Vokietijos. Dokumente pritariama Lietuvos valstybingumui (Vilniaus klausimas neminimas, Seinų gubernijoje Lietuvai numatomi tik Suvalkai, jai ketinama perduoti dalį Rytų Prūsijos), jei ši sutiks sudaryti karinę ar kitokio pobūdžio glaudžią sąjungą su Lenkija arba užmegs federacinius ryšius, žr.: P. S. Wandycz. *Op. cit.*, p. 22; K. Lundgreen-Nielsen. *Op. cit.*, p. 76.

¹³⁷ *Užsienio reikalų ministerijos Politinių ir komercinių reikalų direkcijos Europos skyriaus vadovo F. Berthelót pranešimas ministrui „Des affaires lituaniennes“*. Paryžius, 1918 09 19. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 161.

¹³⁸ *Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon instrukcija ambasadoriui Šveicarijoje P. E. Dutasta „Au sujet de la question lituanienne“*, Paryžius, 1918 09 25. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 177.

¹³⁹ R. Žepkaitė. *Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918–1922)*. Vilnius, 1973, p. 38.

¹⁴⁰ Lietuvos Valstybės Tarybos posėdžio protokolai Nr. 100, 1918 11 01, Nr. 105, 1918 11 01. *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai, 1917–1918*. Vilnius, 1991, p. 362, 379.

¹⁴¹ *Prancūzijos ambasadoriaus Šveicarijoje P. Dutastos pranešimas užsienio reikalų ministrui, 1918 10 28*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 62, p. 19.

¹⁴² „Jei jūs manote, kad sąžininga prancūzų jausmo išraiška gali būti blogai suprasta ir interpretuojama, palyginus su mažiau išmintingomis mūsų sąjungininkų deklaracijomis, aš esu pasiryžęs leisti <...> paliudyti prancūzų vyriausybės simpatijas Lietuvos reikalavimams. Jei <...> nepaskelbsite jokių aiškių deklaracijų, <...>, aš nematau kliūčių tam, kad <...> pasakytumėt, kad aš dėmesingai seku [lietuvių–V. B.] veiklą ir mane džiugins visos pastangos, kurias jie padarys, kad išvengtų vokiečių įtakos. <...> Jie turėtų suprasti, kad kiekvienas susisiejimas su mūsų priešais atitolina išsilaisvinimą ir atšaldo mūsų simpatijas“, žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon telegrama ambasadoriui Šveicarijoje P. E. Dutasta, Paryžius, 1918 09 26*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 185.

¹⁴³ *Prancūzijos ambasadoriaus Šveicarijoje P. E. Dutasta telegrama Užsienio reikalų ministrerijai. Bernas, 1918 10 23*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 215.

Daumantas kreipėsi į Prancūzijos ambasadą, prašydami perduoti vyriausybei pageidavimą dėl šios valstybės atstovybės Lietuvoje įkūrimo¹⁴⁴. Jau lapkričio pabaigoje vyriausybės posėdyje „nutarta pasirūpinti kaip galima greičiau užmegzti oficialinius ryšius su Anglija, Prancūzija, Švedija ir Amerika, nes dabar iš vokiečių pusės daugiaus kliūčių nebedaroma“¹⁴⁵. Gruodžio 15 d. į Spa taikos konferenciją buvo įgaliota nuvykti lietuvių delegacija, vadovaujama K. Olšausko, šiame tarptautiniame sambūryje turėjusi įvardinti lietuvių politinius lūkesčius¹⁴⁶.

Ruošdamasis Paryžiaus taikos konferencijai, kurioje „bus sprendžiama, ar Lietuva sugebės savitai valdytis, ar ji yra priaugusi tapti vėl nepriklausoma valstybe“¹⁴⁷, A. Voldemaras svariu politiniu kocziru laikė Lietuvos istorinio valstybingumo faktą, iš aukšto žvelgdamas į savarankišką politinę istoriją pradedančias Latviją bei Estiją. Tuo metu Prancūzijos vyriausybė nelaikė Lietuvos valstybingumo tradicijas turinčia šalimi. Tarp Baltijos valstybių ji palankiausiai vertino Estiją, kurią *de facto* pripažino jau 1919 m. gegužės 3 d., rezervuočiau – probolševikiška laikytą Latviją. Lietuvos valstybingumo idėjos nepalaikė nė viena prancūzų politinė partija. Konservatyviausios dešinėsios jėgos, skatinusios Rusijos monarchinės imperijos atkūrimą, numatė ir prieškarinį Lietuvos statusą. Centro ir kairiosios partijos rėmė Lenkijos arba Rusijos projektus, kuriuose Lietuvai ketinta suteikti autonomijos teises arba įtraukti ją kaip federacijos narę¹⁴⁸. Pažymėtina, kad buvo pastebėtos Lietuvos vyriausybės pastangos išryškinti orientaciją į Santarvės valstybes Paryžiuje¹⁴⁹. Prancūzijos ambasadorius Švedijoje Delavaud stengėsi paremti lietuvius, kaip ir kitus baltus: „Jie pasikliauja mumis dar labiau, nei Didžiąja Britanija ir nenustoja prašyti paramos“¹⁵⁰.

1918–1919 m. sandūroje nauju lietuvių politikų traukos centru tapo Paryžius. 1918 m. gruodžio mėn. Paryžiuje įkurtame Lietuvių informacijos biure jau dirbo Lietuvos vyriausybės įgaliotas kunigas Adomas Vilimavičius, inžinierius Ernestas Galvanauskas ir Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos tarnautojas rašytojas Oskar Vladislas de Lubicz-Miloszas-Milašius¹⁵¹. Po A. Voldemaro apsilankymo Šveicarijoje dar labiau suaktyvėjęs J. Gabrys irgi atvyko į Paryžių. Po pokalbio su S. Pichon Naujųjų metų išvakarėse lietuvių politikas kreipėsi į ministrą dar ir raštu, pabrėždamas esąs pasirengęs prireikus kuo skubiau išvykti į Lietuvą. Jis žadėjo pats sudaryti naują vyriausybę, kuri rūpintųsi kuo greitesniu visuotiniu balsavimu išrinkto parlamento sušaukimu. Be to, J. Gabrys paprašė Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo ir

¹⁴⁴ Prancūzijos reikalų patikėtinio Šveicarijoje G. Clinchant pranešimas užsienio reikalų ministrui „A. s. de la notification et de la constitution du premier Cabinet Lituanien“. Bernas, 1918 12 13. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 55, p. 10. Deja, atsakymo į šį prašymą rasti nepavyko.

¹⁴⁵ Lietuvos ministrų tarybos posėdžio protokolas. Vilnius, 1918 11 30. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 9, l. 18v.

¹⁴⁶ Lietuvos vyriausybė įgaliavo šią delegaciją pasirūpinti „pripažinimu 1) savystovės ir nepriklausomos Lietuvos susostine Vilniumi; 2) atsiuntimu kuo veikiausiai kariuomenės apsaugai krašto nuo anarchijos“ priėmė 1918 m. lapkričio 20 d., žr.: Lietuvos ministrų tarybos posėdžio protokolas. Vilnius, 1918 11 23. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 9, p. 8.

¹⁴⁷ Valstybės Tarybos pirmininkas Antanas Smetona. Lietuvos aidas, 1918, Nr. 132.

¹⁴⁸ J. Gueslin. La France et les Petits États Baltes: réalités baltes, perceptions françaises et ordre européen (1920–1932). Thèse de doctorat dirigée et soutenue sous la direction de M. prof. R. Frank. Paris, Université de Paris I-Pantheon-Sorbonne, 2004, p. 174–184, 219–220.

¹⁴⁹ „Pastebima žymi lietuvių evoliucija Antantės naudai po Vokietijos pralaimėjimo. Laikausi pozicijos, kad gali būti naudinga nesilpninti suartėjimo su Antante“, žr. Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon telegrama ambasadoriui A. R. Conty. Paryžius, 1919 01 07. AMAEF, Europe 1918–1940, d. 1, p. 295.

¹⁵⁰ J. Gueslin. La France et les Pays Baltes de 1918 à 1923. Mémoire de Maîtrise sous la direction de M. R. Frank. Paris, 1996, p. 51.

¹⁵¹ Toliau jo pavardę rašysime pagal Lietuvoje įsitvirtinusių tradiciją: Oskaras Milašius.

Santarvės vyriausybių globos naujajai valstybei: perduoti Liepojos ir Klaipėdos uostus, talkinti apsaugant Lietuvos sienos ir suteikti paskolą pirmiesiems valstybės kūrimo darbams¹⁵².

Sausio 12 d. į Paryžių atvykusi įgaliojimus dalyvauti Spa konferencijoje turėjusi K. Olšausko, Domininko Siemaškos, Simono Rozenbaumo ir Jurgio Daujoto delegacija buvo sutikta nesvetingai. Įtarus šnipinėjimu, visus keturis jos narius policija areštavo vos išlipus iš traukinio Paryžiuje. Lietuvos atstovai buvo internuoti viešbutyje ir stebimi, kol vyko susirašinėjimas dėl jų likimo. Istorikė Regina Žepkaitė, remdamasi informacija, jog K. Olšauskas į Paryžių išvyko po sausio 5 d. iš Berlyno, teigė, kad ši delegacija nepasiekė Spa¹⁵³. Vis dėlto skundą į Paryžių pasiuntė Spa konferencijoje dirbusios Sąjungininkų paliaubų komisijos pirmininkas gen. Alphonse Nudant¹⁵⁴, tad manytume, kad lietuvių delegacija bent jau susirašinėjo su Spa konferencijos rengėjais arba nuvyko į ją trumpam¹⁵⁵. Nors Prancūzijos nacionalinio saugumo gen. komisaras Winter ragino Užsienio reikalų ministeriją pritarti lietuvių deportavimui, S. Pichon paprieštaravus jie buvo paleisti.

Prancūzijos ambasada Šveicarijoje delė išduoti vizas ir iš Lietuvos 1918 m. pabaigoje išvykusiems Paryžiaus taikos derybų dalyviams A. Voldemarui, Martynui Yčiui, Petru Klimui, nes kilo įtarimų dėl jų susitikimų su vokiečių politikais Berlyne¹⁵⁶. Vis dėlto iš Vilniaus atvykstančią delegaciją *Quai d'Orsay* 1919 m. sausio mėn. vertino ne taip rezervuoti kaip ambasada Berne. Į Prancūzijos reikalų patikėtinio Šveicarijoje Georges Clinchant klausimą, ar galima jiems suteikti vizas, buvo atsakyta teigiamai, pridūrus: „Jie vis tiek mažiau įtartini nei Gabrys ir bent atstovauja mažumą, esančią Lietuvoje“¹⁵⁷. Panašu, kad Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje buvo

¹⁵² Lietuvių tautinio komiteto pirmininko J. Gabrio kreipimasis į Prancūzijos užsienio reikalų ministrą S. Pichon „*Note sur la nécessité d'intervention aliée en Lituanie*“. *Paryžius*, 1919 01 03. AMAEF, Europe 1918–1940, d. 2, p. 2.

¹⁵³ R. Žepkaitė. *Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918–1922)*. Vilnius, 1973, p. 41.

¹⁵⁴ Sąjungininkų paliaubų komisijos pirmininkas gen. Alphonse Nudant iš Spa pranešė į Paryžių apie savo įtarimus, kad į konferenciją deleguoti lietuviai esą Vokietijos agentai. Tik kreipęsi į Prancūzijos užsienio reikalų ministeriją, areštuotieji buvo paleisti. Jie skubiai pranešė Lietuvos vyriausybei, kad „būtinai ir tuojau reikalinga nauja komisija“, žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politinių ir komercinių reikalų direktoriaus pranešimas ministrui*. *Paryžius*, 1919 01 10. AMAEF, Europe 1918–1940, d. 54, p. 2; *Prancūzijos nacionalinio saugumo gen. komisaro paklausimas Užsienio reikalų ministerijos Politinių ir komercinių reikalų direktijos Europos skyriaus vadovui Ph. Berthelot „Au sujet de la surveillance de quatre envoyés lituaniens à Paris“*. *Paryžius*, 1918 01 12. AMAEF, Europe 1918–1940, Paix 1919, d. 30, p. 5; *Lietuvos delegacijos Spa konferencijoje vadovo K. Olšausko prašymas Prancūzijos ministrui pirmininkui G. Clemenceau*. *Paryžius*, 1919 01 13. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 54, p. 8; *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politinių ir komercinių reikalų direktijos Europos skyriaus pranešimas ministrui S. Pichon „Délégation du gouvernement provisoire lithuanien“*. *Paryžius*, 1918 01 16. Europe 1918–1940, Paix 1919, p. 6; P. Klimas. *Dienoraštis: 1915.XII.1–1919.I.19: pradedamas P. Bugailišio užrašais 1915.VIII.23(10)–X.13*. Čikaga, 1988, p. 301.

¹⁵⁵ P. Klimo teigimu, ši delegacija turėjo „visą mėnesį“ užtrukti Berlyne, negaudama vizos į Belgiją ir tik su Amerikiečių belaisvių komisijos protekcija nuvyko į Spa, žr.: P. Klimas. *Op. cit.*, p. 147.

¹⁵⁶ *Prancūzijos nacionalinio saugumo gen. komisaro paklausimas Užsienio reikalų ministerijos Politinių ir komercinių reikalų direktijos Europos skyriaus vadovui Philippe Berthelot „Au sujet de la surveillance de quatre envoyés lituaniens à Paris“*. *Paryžius*, 1918 01 12. AMAEF, Europe 1918–1940, Paix 1919, d. 30, p. 5; *Prancūzijos kariuomenės gen. štabo 2 biuro pranešimas [dėl M. Yčo – V. B.] Užsienio reikalų ministerijai*. *Paryžius*, 1919 01 27. AMAEF, Europe 1918–1940, Paix 1919, p. 7.

¹⁵⁷ *Prancūzijos reikalų patikėtinio Šveicarijoje G. Clinchant paklausimas Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai*. Bernas, 1919 01 22. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 54, p. 20. Paklausime minima Lietuvos delegacija, kuriai priklauso: A. Voldemaras, A. Smetona, J. Vileišis, A. Janulaitis, V. Čepinskis, J. Purickis, J. Šimkus, V. Lastauskis, S. Rozenbaumas, M. Yčas, P. Klimas. *Ibid.*, p. 19

nuspręsta bent laikinai vienodai traktuoti visus Lietuvos atstovus: „Mes nematome jokio skirtumo tarp įvairių atstovų, kurie atvyksta arba jau čia yra. Pagal tai p. Olšauskas, p. Voldemaras ir p. Yčas yra visai lygūs. <...> Per vieną iš mūsų paskutinių Lenkų komisijos susirinkimų, vasario 7 d., Gabrys ir Olšauskas buvo priimti kartu, nors ir jie neatrodė atstovaujantį tą pačią poziciją. Kita vertus, Olšauskas ateina į departamentą, lydimas Voldemaro. Visi bus išklaudyti“¹⁵⁸.

Palankiai sutikę J. Gabrij, *Quai d'Orsay* vadovai neskubėjo juo remtis. Visu pirma, jo derybos su Lenkų tautiniu komitetu dėl Lietuvos ir Lenkijos bendradarbiavimo patyrė nesėkmę. J. Gabrio pozicija, kad Lietuva privalo atgauti visas 1795 m. padalijimo išvakarėse jai priklausiusias teritorijas, kirtosi su lenkų politikų numatytomis Lenkijos sienomis, tad susitarimo pasiekti nepavyko. Vienintelis derybų rezultatas buvo 1919 m. vasario 5 d. bendra abiejų šalių atstovų deklaracija apie ketinimą bendradarbiauti karinėje ir ekonomikos srityse.

Antra, G. Clemenceau ministrų kabinetas, skirtingai nei siekė Lietuvių tautinės tarybos pirmininkas, neketino nei politiniais pranešimais, nei lėšomis arba karine pagalba paremti Lietuvos politinės transformacijos. Trečia, 1918–1919 m. sandūroje dėl geopolitinių sumetimų, rusų politikų spaudimo ir nepriimtinių lenkų politikų ambicijų Prancūzijos vyriausybė atsisakė Lenkų tautinio komiteto siekiamos „didžiosios Lenkijos“, į kurią įeitų ir Lietuvos teritorija, projekto. Pagrindinės sąjungininkės vaidmenį *Quai d'Orsay* rezervavo Rusijai. Naująją federacinės valstybės idėją propagavo ir Paryžiaus taikos konferencijos išvakarėse Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijos įkurto Tyrimų komiteto (Comité d'Études) parengtos istoriko Ernest Denis bei lingvisto Antoine Meillet parengtos studijos apie Lenkiją ir Lietuvą¹⁵⁹.

1918–1919 m. sandūroje netikėtai sustiprėjo Lietuvos vyriausybės pozicijos. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija nors kartais kiek ir padelsusi, bet leido atvykti į Paryžiaus taikos konferenciją Lietuvos vyriausybės atstovams. Jų veikimas Paryžiaus taikos derybose buvo parankus G. Clemenceau vyriausybei, kuri siekė apriboti lenkų politines ambicijas, kuo labiau atskirti Lietuvą nuo Vokietijos, užkirsti kelią naujos valstybės ryšių su Sovietų Rusija užmezgimui, lietuviams diegti naują autonomijos idėją ir paskatinti Lietuvos įjungimą į bandomą atkurti Rusiją.

1. 2. Lietuvos ir Prancūzijos politinių santykių užmezgimas (1919 m.–1920 m. gegužės mėn.)

Laikotarpis nuo 1919 m. pradžios iki 1920 m. vidurio svarbus Lietuvos valstybingumo įtvirtinimui kaip jos aukščiausios ir krašto valdžios formavimosi, gynybos nuo karinės agresijos ir tarptautinio pripažinimo siekio metas. Paryžius dėl 1919 m. sausio 18–1920 m. sausio 21 d. jame vykusios Taikos konferencijos buvo

– kortelė be autoriaus ir datos: „Manau, kad reikia leisti šiai delegacijai atvykti. Jie vis tiek mažiau įtartini, nei Gabrys ir atstovauja bent mažumą, esančią Lietuvoje“.

¹⁵⁸ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politinių ir komercinių reikalų direkcijos instrukcija p. Degrand „Position prise vis-a-vis de la Lituanie“. Paryžius, 1919 02 08. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 55 p. 33.

¹⁵⁹ Institucija parengė istoriniais ir etnografiniais tyrimais pagrįstą valstybingumo siekusių šalių raidos apžvalgą – supažindino Prancūzijos vyriausybę su jų praeitimi ir teikė rekomendacijas dėl galimų jų politinių perspektyvų. E. Denis 1918 m. lapkričio mėn. pateiktame pranešime palaikė Baltijos šalių, Ukrainos ir Baltarusijos žemių ir Lenkijos federaciją. Pritardama jos sukūrimui, Prancūzijos vyriausybė abejojo tokio ambicingo projekto įgyvendinamumu, žr.: K. Lundgreen-Nielsen. *Op. cit.*, p. 74.

išskirtinai ir simboliškai Lietuvai svarbus įžengiant į tarptautinę areną. Svarbiausias tuometinis Lietuvos užsienio politikos tikslas buvo valstybingumo įtvirtinimas, kurio vienas iš esminių elementų – suvereniteto pripažinimas. Gana nepalankiai nusiteikus, bet su tam tikru susidomėjimu šiame tarptautiniame sambūryje sutikta A. Voldemaro vadovaujama delegacija ir Lietuvos vyriausybė privalėjo pagrįsti bei apginti savo valstybės teisę tapti Europos politikos subjektu. Sprendžiant Lietuvos nepriklausomybės politinio legitimumo klausimą, didžiausios Europos žemyninės valstybės tarp Pirmojo pasaulinio karo laimėtojų, Prancūzijos¹⁶⁰, pozicija buvo labai svarbi. Tiesa, pagal 1919 m. vasario 14–kovo 13 d. sudarytus prancūzų ir britų vyriausybių susitarimus Lietuva pateko į Didžiosios Britanijos interesų sferą¹⁶¹.

1919 m. vasario–rugpjūčio mėn. Lietuvos užsienio politiką formavo ir Kaune veikusi vyriausybė, ir į Taikos konferenciją atvykusi užsienio reikalų ministro vadovaujama delegacija¹⁶², kuri buvo vienintelė lietuvių institucija, palaikiusi tiesioginius ryšius su Prancūzijos vyriausybe. Susitikdami su Prancūzijos atstovais Taikos konferencijoje, lietuviai įgaliotiniai perteikdavo savo poziciją ne tik šios šalies vyriausybės vadovo G. Clemenceau pirmininkaujama tarptautiniam sambūviui, bet ir prancūzų vyriausybei. O lietuvių apsilankymų šios šalies Užsienio reikalų ministerijoje metu gauta informacija veikė Prancūzijos poziciją konferencijoje.

Lietuvos vyriausybės įgaliotoji delegacija¹⁶³ darbą Paryžiaus taikos konferencijoje pradėjo vasario mėn.¹⁶⁴. Jau patį Lietuvos valstybės įgaliotinių

¹⁶⁰ Prancūzijos delegacijai vadovavo ministras pirmininkas G. Clemenceau, joje dar dirbo užsienio reikalų ministras Stephen Pichon ir ministerijos generalinis sekretorius Jules Cambon, ginkluotės ministras Louis Louchet, buvusios Prancūzų ir amerikiečių karinio bendradarbiavimo komisijos narys ir G. Clemenceau padėjėjas André Tardieu. Kiti ministrų kabineto nariai menkai tedalyvavo teikiant delegacijai siūlymus ir net buvo prastai informuoti apie jos poziciją, kaip ir respublikos prezidentas Raymond Poincaré. Tuo tarpu Sąjungininkų karinių pajėgų vadas Ferdinand Foch turėjo gan didelės įtakos konferencijos dalyviams, žr.: D. Stevenson. *French War Aims and Peace Planning. The Treaty of Versailles: A Reassessment after 75 Years*. Washington, Cambridge, 1998, p. 93–94.

¹⁶¹ K. Hovi. *Cordon Sanitaire ou Barriere de l'Est? The Emergence of the New French Eastern European Alliance Policy 1917–1919*. Turku, 1975, p. 205.

¹⁶² 1919 m. pavasarį ir vasarą nesunku išvelgti Lietuvos užsienio politikos centro dvilypumą. Iki Lietuvos delegacijai konferencijoje vadovavusio A. Voldemaro grįžimo į Kauną rugpjūčio mėn., valdytojų administruojama Užsienio reikalų ministerija kuravo santykius su Lietuvoje veikusia Prancūzų karine misija, parengė Prancūzijos vyriausybei adresuotų oficialių dokumentų. Delegacija tarpininkavo vyriausybei, jos įgaliota parengdama arba pateikdama oficialius dokumentus, susitikdama su Prancūzijos vyriausybės nariais ir Užsienio reikalų ministerijos pareigūnais.

¹⁶³ Pirminė Lietuvos delegacijos sudėtis: A. Voldemaras, A. Smetona, J. Vileišis, A. Janulaitis, V. Čepinskis, J. Purickis, J. Šimkus, V. Lastauskis, S. Rozenbaumas, M. Yčas, P. Klimas, žr.: Prancūzijos reikalų patikėtinio Šveicarijoje G. Clinchant paklausimas Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Berne 1919 01 22. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 54, p. 20. Čia jau veikė minėtoji Spa konferencijoje dalyvavusi K. Olšausko, D. Siemaškos, S. Rozenbaumo ir J. Daujoto delegacija, J. Gabrys, taip pat Lietuvos vyriausybės įgaliotas kun. A. Vilimavičius-Vilimas, Paryžiuje įsikūrę inž. E. Galvanauskas ir O. Milašius. Vis tik pirmajame Lietuvos delegacijos posėdyje kovo 7 d. dalyvavo tik į Paryžių iš Lietuvos pirmiausiai atvykę A. Voldemaras ir M. Yčas bei E. Galvanauskas (visi trys išvyko liepos-rugpjūčio mėn.). Netrukus prisidėjo P. Klimas, T. Naruševičius, adv. Jonas Lopata (išvyko balandžio mėn.), vasarą – kunigai Juozas Dabužis, Pijus Bielskus ir Jonas Žilius, adv. Bronius Kazys Balutis. Posėdžiuose nedalyvavo, bet delegacijoje visą laiką dirbo O. Milašius, spaudos publikacijomis apie Lietuvą rūpinosi Jadvyga Chodakauskaitė, žr.: A. Gaigalaitė. *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*. Kaunas, 1999, p. 9–13.

¹⁶⁴ Tikslai A. Voldemaro atvykimo į Paryžių data nežinoma. Remiantis P. Klimo atsiminimais, jis atvyko vasario 13 d. Vis dėlto vasario 8 d. datuotame dokumente minimas jo apsilankymas *Quai d'Orsay* kartu su K. Olšausku, žr.: Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos *Politinių ir komercinių reikalų direktijos instrukcija p. Degrand „Position prise vis-a-vis de la Lituanie“*. Paris, 1919 02 08. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 55, p. 33. Beje, vasario 10 d. memorandumu Prancūzijos

atvykimą į Paryžių Prancūzijos vyriausybė laikė lietuvių politikų apsisprendimo atsiriboti nuo Vokietijos ir bendradarbiauti su Santarvės valstybėmis ženklu¹⁶⁵. Kaip ir kitų buvusios Rusijos imperijos teritorijoje susiformavusių valstybių atstovai, Lietuvos delegacija neturėjo juridinio statuso ir galėjo tik atsakyti į klausimus posėdžiuose, sprendžiančiuose su jai aktualius klausimus bei reaguoti į siūlymus arba sprendimus politiniais pareiškimais.

Bene pirmasis Lietuvos atstovų oficialus kreipimasis į Paryžiaus taikos konferencijos rengėjus buvo tuometinio delegacijos pirmininko K. Olšausko pasirašytas vasario 10 d. memorandumas. Remiantis argumentais, liudijančiais Lietuvos pasirengimą savarankiškam politiniam gyvenimui, prašyta pripažinti jos nepriklausomybę ir delegaciją priimti į taikos konferenciją. Deja, kaip valstybingumo paskelbimo dokumentą K. Olšauskas nurodė su Vokietija saisisių 1917 m. gruodžio 11 d. memorandumą¹⁶⁶. Prašymą priimti į Taiko konferenciją Lietuvos delegaciją 1919 m. vasario 16 d. pakartojo ir į Paryžių atvykęs A. Voldemaras¹⁶⁷. Abu kreipimaisi nesusilaukė jokios reakcijos.

Vis dėlto būtų neteisinga teigti, kad Lietuvos atstovai Paryžiuje buvo visiškai ignoruojami. 1918 m. pabaigoje dalyje jos teritorijos, taip pat ir Vilniuje, įsitvirtinus Sovietų Rusijos statytiniams, lietuviai kreipėsi į Prancūzijos vyriausybę dėl pagalbos organizuojant kariuomenę. 1919 m. vasario 12 d. Lietuvos ministras pirmininkas Mykolas Sleževičius išsiuntė *Quai d'rsay* prašymą prancūzų vyriausybei – atsiųsti karinių instruktorių ir ginkluotės bei leisti į Lietuvą grįžti Prancūzijoje atsідūrusiems lietuvių kariams. Kovo mėn. viduryje į Lietuvą išvyko dar J. Gabrio prašymu įkurta Prancūzų karinė misija. Lietuvos vyriausybė ketino remtis ir jos teritorijoje likusiomis demobilizuotomis buvusiomis Vokietijos kariuomenės pajėgomis. Vasario 19 d. A. Voldemaras įteikė memorandumą Santarvės ginkluotųjų pajėgų vadui maršalui Ferdinand Foch, o po savaitės – ir Paryžiaus taikos konferencijai, prašydamas numatyti išlygų Paliaubų sutarties vasario 16 d. pataisoms, kuriose vokiečių kariams buvo įsakyta pasitraukti už buvusios Prūsijos sienos su Rusija¹⁶⁸, šis prašymas buvo patenkintas.

Visų Paryžiuje atstovaujamų lenkų politinių jėgų projektuojama Lenkijos vizija kirtosi su dar Lietuvos Tarybos numatyta jų kuriamos valstybės statuso ir teritorijos apibrėžtimi. Jau 1918 m. lapkričio mėn. į Paryžių atvykęs vienas iš Lenkų tautinio komiteto lyderių, vėliau delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje pirmininkas R. Dmowski siekė, kad Lietuva specialiu statusu įeitų į unitarinę Lenkijos valstybę. Ignacy Paderewski, 1919 m. vadovavęs Lenkijos vyriausybei ir Užsienio reikalų ministerijai, rėmė federacijos su Lietuva sudarymo projektą. Tuo metu Józef Piłsudski, Vilniaus kraštą laikęs organiška Lenkijos dalimi, siekė, kad Lietuvos valstybė apsiribotų „grynai lietuviškomis“ teritorijomis, o tarp abiejų šalių būtų užmegzti intensyvūs, visų pirma ekonominiai ir kariniai ryšiai, skatinantys dar

vyriausybei delegacijos pirmininku įvardijamas K. Olšauskas. Vasario 19 d. notoje maršalui F. Foch A. Voldemaras pasirašo tik pavarde, po savaitės – jau nurodo esąs delegacijos vadovas. T. Naruševičiaus teigimu, gana vėlyva delegacijos darbo pradžia apsunkino jos veikimą, žr.: *Lietuvos ministrų tarybos posėdžio protokolas. T. Naruševičiaus ataskaita. Kaunas, 1919 05 31*. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 24, l. 51.

¹⁶⁵ Gueslin J. La France face aux indépendances baltes..., p. 59.

¹⁶⁶ *Lietuvos delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje pirmininko K. Olšausko memorandumas konferencijos pirmininkui G. Clemenceau. Paryžius, 1920 02 10*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 2. p. 22.

¹⁶⁷ P. Klimas. *Iš mano atsiminimų*. Vilnius, 1990, p. 189–190.

¹⁶⁸ *Convention additionnelle concernant la prolongation de l'armistice, en date du 16 février 1919. Trèves, le 16 février 1919*. <http://mjp.univ-perp.fr/traites/1918armistice.htm> [žiūrėta 2011 12 07].

glaudesnę sąjungą¹⁶⁹.

Lenkijos valstybės teritorijos klausimas Paryžiaus taikos konferencijoje buvo pavestas 1919 m. vasario 12 d. pradėjusiai darbą Lenkų reikalų komisijai¹⁷⁰. Lenkų diplomatai Paryžiuje rūpinosi prancūzų ir britų politikams pagrįsti strateginę Rytų Lietuvos ir Vilniaus svarbą 1919 m. vasario mėn. prasidėjusiame kare su Sovietų Rusija¹⁷¹, nors pats Lenkijos kariuomenės vadas J. Piłsudski laiškuose savo šalies delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje nariams šio argumento tarp savo paskatų neminėjo¹⁷². Kovo 3 d. Lenkijos delegacija įteikė notą Lenkų reikalų komisijai, kurioje gana abstrakčiai apibrėžė savo reikalavimus dėl Lietuvos: ši turinti būti autonomiškas Lenkijos vienetas su „specialiu režimu, paremtu lietuvių teisėmis“¹⁷³.

Negausi ir neįtakinga Lietuvos delegacija per visą darbo Paryžiaus taikos derybose laikotarpį juto nuolatinį Lenkijos politikų spaudimą. Delegacijos nariai stengėsi juos paveikti susitikimų metu, pateikė konferencijai įvairių pareiškimų. Reaguodama į lenkų notą, kovo 24 d. A. Voldemaro vadovaujama delegacija įteikė Taikos derybų Aukščiausiajai (Keturių) Tarybai memorandumą „Lietuvių reikalavimai“. Prašydama Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo, ji pagrindė valstybės politinius siekius, aptarė istorinę raidą ir siekiamas valstybės ribas, kurias patikslino balandžio 15 d. notoje Taikos konferencijos sekretariatui. Nepriklausomybės pripažinimo siekis dar kartą buvo pakartotas Estijos, Gruzijos, Latvijos, Lietuvos ir Ukrainos delegacijų vadovų kolektyviniame balandžio 19 d. laiške konferencijos pirmininkui G. Clemenceau¹⁷⁴. Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Rusų tarnyba diplomatiniam susirašinėjime į šį dokumentą reagavo pavadindama Baltijos valstybių pripažinimą „dideliu pavojumi taikai Europoje“¹⁷⁵.

Galima teigti, kad gausūs istoriniai, etnografiniai bei teisiniai argumentai lietuviams nepagelbėjo. Nors kovo 16 d. priimdamas Baltijos valstybių ir ukrainiečių atstovus, G. Clemenceau nurodė į jų valstybes „žiūrįs su simpatija“¹⁷⁶, Lietuvos delegacijos nariams jau kovo mėn. buvo akivaizdu, jo nepavyksta pralaužti Prancūzijos nepasitikėjimo sienos¹⁷⁷ – jos politikai neslėpė skeptiško požiūrio į Lietuvos valstybingumą.

Lietuvių istoriografijoje išitvirtinusią¹⁷⁸ versiją, kad svarbiausia sąjungininke

¹⁶⁹ K. Lundgreen-Nielsen. *Op. cit.*, p. 34, 36, 41, 52. Lenkų tautinio komiteto atstovas ryšiams su Prancūzijos vyriausybe Ezram Piltz laikėsi kitokios pozicijos, nei R. Dmowski – palaikė ne Lietuvos aneksiją, o uniją su ja. *Ibid.*, p. 36.

¹⁷⁰ Komisijai vadovavo prancūzų diplomatas Jules Cambon, jai priklausė Amerikiečių geografų draugijos pirmininkas Isaiah Bowman ir diplomatai: britų – William Tyrell, italų – Pietro de la Toretta, žr.: *Recueil des Actes de la Conférence. Partie IV. Des Commissions de la Conférence. Questions territoriales. Commission des Affaires Polonaises*. Paris, 1924, p. 1.

¹⁷¹ R. Žepkaitė. *Lietuva imperializmo tarnyboje. Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939*. Vilnius, 1980, p. 42.

¹⁷² K. Lundgreen-Nielsen. *Op. cit.*, p. 291–292.

¹⁷³ Exposé de M. Dmowski. Procès-verbal N. 4, le 6 mars 1919. *Recueil des Actes de la Conférence. Partie IV...*, p. 17.

¹⁷⁴ Lettre des délégués d'Estonie, Géorgie Lettonie, Lituanie et Ukraine. Procès-verbal N. 20, le 24 avril 1919. *Ibid.*, p. 143–144.

¹⁷⁵ J. Gueslin. *La France et les Pays Baltes...*, p. 57.

¹⁷⁶ A. Gaigalaitė. *Op. cit.*, p. 51.

¹⁷⁷ Šis nepasitikėjimas atvirai konstatuotas pirmosiose delegacijos rašytinėse ataskaitose vyriausybei, o dar aiškiau – 05 31 jos posėdyje delegacijos nario Tomo Naruševičiaus darytame pranešime, žr.; Trumpa Lietuvos taikos delegacijos Paryžiuje apyskaita nr. 3 nuo 1919 m. balandžio 4 d. ligi gegužės 14 d. Lietuvos valstybės valdžiai. Paryžius, 1919 05 14. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 16, l. 27; Ministrų kabineto posėdžio protokolas. T. Naruševičiaus ataskaita. Kaunas, 1919 05 31. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 24, l. 54.

¹⁷⁸ R. Žiugžda. *Lietuva imperialistinių valstybių planuose, 1917–1940*. Vilnius, 1983, p. 27–28; A. Ф.

žemyninėje Europoje Prancūzijos užsienio reikalų ministerija pasirinko Lenkiją ir atkakliai rėmė vadinamojo „apsauginio užtvaro“, sudaryto iš Suomijos, Baltijos valstybių, Lenkijos, Čekoslovakijos ir Rumunijos kūrimą, detaliam pagrindė suomių istorikas Kalervo Hovi¹⁷⁹. Vis dėlto istorinių šaltinių analizė skatintų labiau sutikti su istorikų Reginos Žepkaitės ir Julien Gueslin taip pat išsamiai argumentuota prielaida, jog Prancūzijos vyriausybė 1919 m. teikė pirmenybę sąjungai su kuo stipresne atkurta arba pertvarkyta demokratizuota Rusija, ketindama jai priskirti ir Baltijos valstybes¹⁸⁰.

Prancūzijos vyriausybei imponavo galimybė panaudoti Baltijos valstybių karines pajėgas kovai su bolševizmu. Kita vertus, ji nelaikė šių trijų šalių gyvybingomis ir galinčiomis egzistuoti savarankiškai, nenorėjo suformuoti Vokietijos pašonėje keletą galinčių konfrontuoti ir tarpusavyje varžytis valstybių, siekė teritoriškai sustiprinti ketinamąją atkurti Rusiją ir eliminuoti galimą baltų konfrontacijos su ja pavojų. *Quai d'Orsay* buvo suinteresuota glaudžiu Baltijos valstybių bendradarbiavimu. Dėl teritorinių pretenzijų viena kitai, skirtingų politinių iššūkių, nepasitikėjimo bei asmeninių ambicijų visų trijų Baltijos valstybių vyriausybės ir delegacijos šio ketinimo neįgyvendino.

Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnai laikėsi gana skirtingų asmeninių pozicijų dėl Baltijos valstybių. Diplomatas Jules Laroche, nuo 1920 m. vadovavęs Europos skyriui, rėmė Lenkijos stiprinimą. Jo pirmtakas, vėliau pradėjęs vadovauti Politinių ir komercinių reikalų direkcijai Philippe Berthelot bei Azijos ir Okeanijos skyriaus vedėjas Alexandre Kammerer 1919 m. propagavo rėmimąsi Rusija, su kuria būtų susietos taip pat ir Lietuva, Latvija, Estija. Ši pozicija 1919–1920 m. dominavo ministerijoje. Tuo tarpu Prancūzijos generalinis karinis štabas, įtakojamas maršalo Ferdinand Foch, atkakliai rėmė kuo tvirtesnių Lietuvos ir Lenkijos ryšių užmezgimą¹⁸¹.

Atrodo, būtent dėl ketinimų Lietuvą inkorporuoti arba į Lenkiją, arba į Rusiją, kurioje tikėtasi antikomunistinių jėgų pergalės, prancūzų politikai bent jau palaikė kontaktus su lietuviais. Prancūzų bandymas laviruoti sprendžiant Rytų Europos politinę ateitį kliudė intensyviai taikos derybų darbui – Didžiosios Britanijos delegacijos narys, *Foreign Office* kuravęs ryšius su Rusija ir Baltijos valstybėmis, James Hadlam-Morley tuomet rašytame dienoraštyje konstatavo, kad daugelio klausimų nepavyksta išspręsti, nes „diskusijose viskas priklauso nuo Rusijos. <...> Sutariama, kad svarstomas klausimas negali būti išspręstas, kol nebus suformuota bendroji politika dėl Rusijos“¹⁸². Lietuviams buvo naudingas prancūzų pozicijos dėl Lietuvos teritorijos prieštaravimas, nes siekdama nesovietinės Rusijos atkūrimo, Prancūzijos vyriausybė stengėsi atskirti Baltijos valstybių klausimą nuo Lenkijos klausimo. Lietuvių siekis, kad Lietuvos klausimas būtų svarstomas ne Lenkijos

Рубцов. *Литва в политике французского империализма 1918–1924 м. Под редакцией проф. В. С. Флерова*. Томск, 1988, p. 81; R. Lopata. *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais*. Vilnius, 1996 p. 139.

¹⁷⁹ K. Hovi. *Op. cit.*, p. 125–129, 152–156, 171–176; G. De Castelbajac. *La France et la Question Polonoise (1914–1918). Recherches sur la France et la probl me des nationalités...*, p. 86–88, 95–100.

¹⁸⁰ J. Gueslin. *Op. cit.*, p. 62–67; *Ibid.*, *La France face aux indépendances baltes...*, p. 61; J. Wala. *Une Pologne forte dans la nouvelle Europe vue par la France: unité nationale et protection des minorités. La Pologne et Europe: du partage à l'élargissement (XVIIIe–XXIe siècles)*. Paris, 2007, s. 112; R.  epkait . *Lietuva tarptautin s politikos labirintuose (1918–1922)*. Vilnius, 1973, p. 60–68.

¹⁸¹ K. Hovi. *Op. cit.*, p. 159–163; P. S. Wandycz. *Op. cit.*, p. 142.

¹⁸² Ch. Alston. 'The Suggested Basis for a Russian Federal Republic': Britania, Anti-Bolshevik Russia and the Border States in the Paris Peace Conference, 1919. *History*. Vol. 91, N. 1, 2006, p. 26.

komisijoje¹⁸³, sutapo su konferencijos rengėjų ketinimais¹⁸⁴. Jau gegužės 15 d. buvo sudaryta nauja Baltijos reikalų komisija¹⁸⁵.

Remdama antisovietines jėgas, Prancūzijos vyriausybė rūpinosi pasilikti galimybę kontroliuoti siekiamos atkurti Rusijos politikos. Pirmuosius Lietuvos pripažinimo ketinimus prancūzų diplomatai įvardino svarstydami nebolševikinės Rusijos sudėties ir santvarkos principus. Baltijos reikalų komisijos siūlymu, tarp Aleksandr Kolčak Omsko vyriausybės pripažinimo sąlygų buvo įtraukti reikalavimai užtikrinti Baltijos valstybių autonomiją, didesnę nei tautinėms mažumoms ir pasvesti jų, Rusijos ir Lenkijos santykių nustatymą Tautų Sąjungai, jei nepavyks susitarti tiesiogiai.

Atsakyme į Taikos konferencijos Aukščiausiosios Tarybos gegužės 24 d. notą dėl Omsko vyriausybės pripažinimo sąlygų A. Kolčak leido suprasti, kad neketina remtis Tautų Sąjunga, Lenkijai numatė tik autonomiją, o Baltijos valstybėms nepažadėjo net jos¹⁸⁶. Visgi net toks atsakymas, atrodo, buvo priimtinas Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Jos pareigūnai, apibūdinę santykius su Baltijos šalimis kaip „laikinus faktinius santykius su teisėtai egzistuojančiomis valstybėmis“¹⁸⁷, ėmė daugiau bendrauti su baltų diplomatais, tiesa, dažniausiai su estais. Ne veltui Prancūzijos atstovu Baltijos reikalų komisijoje tapo A. Kammerer, jau nuo kovo mėn. santykių su Rusija klausimais nemažai kontaktavęs su Martynu Yču¹⁸⁸. Danų istoriko Kay Lundgreen-Nielsen nuomone, Prancūzijos užsienio reikalų ministras S. Pichon nuprendė remti Lietuvos įjungimą autonominiu statusu į Rusijos teritoriją, paveiktas

¹⁸³ Lenkų reikalų komisijoje amerikiečių siūlymu įkurta šios šalies rytinių sienų reikalų pakomisijė pakvietė A. Voldemarą ir M. Yčą balandžio 24 d. posėdyje suteikti statistinės, etnografinės, ekonominės informacijos apie Lietuvą. Paminėtina, kad jis įvyko laiku, kai Lenkijos kariuomenė buvo užėmusi Vilnių ir veržėsi į Lietuvos teritoriją. Lietuvą posėdyje atstovavo A. Voldemaras, P. Klimas, D. Siemaška. Gegužės 10 d. įvyko Lenkų komisijos posėdis, kuriame dalyvavo Lietuvos delegacijos nariai. Atsakę į pateiktus klausimus jie pakartojo dar balandžio 24 d. įvardytą pageidavimą, kad jų teritorijos klausimas būtų sprendžiamas ne šioje, bet atskiroje Baltijos komisijoje.

¹⁸⁴ Dar balandžio 16 d. Taikos konferencijos Aukščiausioji Taryba priėmė sprendimą dėl Baltijos reikalų komisijos įkūrimo, o 24 d. – dėl jos organizavimo principų, žr.: Résolution du Conseil des Ministres des Affaires Étrangères. N. 48. Audition de représentants de la Conférence politique russe, le 25 avril 1919. *Recueil des Actes de la Conférence. Partie I. Actes du Conseil Suprême. Recueil des résolutions*. Paris, 1934, p. 312.

¹⁸⁵ Komisija baigė darbą rugsėjo 16 d., surengė 22 posėdžius. Jos nariais buvo amerikietis prof. E. Morison (vėliau R. Taylor, prireikus pavaduojami pulk. W. Green arba mjr. Devereix), diplomatas Esme Howard (vėliau D. Britanijos užsienio reikalų ministerijos sekretorius E. H. Carr), Albert Kammerer (Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Finansų tarnybos vadovas, prireikus pavaduojamas Celigny ir pulk. Aublet), italų diplomatas markizas de la Toretta (vėliau Brambilla, prireikus pavaduojami Visci), japonų diplomatas Otchiai (vėliau Haije, prireikus pavaduojami Kuriyama ir Ashida), žr.: *Recueil des Actes de la Conférence. Partie IV. Questions territoriales, 7. Commission des Affaires Baltiques*. Paris: Imprimerie Nationale, 1923, p. 1. Komisijos paskutinis posėdis įvyko rugsėjo 16 d., 2 bendri su Lenkų komisija posėdžiai vyko spalio 14 d. ir 1920 m. sausio 5 d.

¹⁸⁶ Ch. Alston. *Op. cit.*, p. 29.

¹⁸⁷ J. Gueslin. *La France et les Pays Baltes...*, p. 63.

¹⁸⁸ Santykių su Rusija klausimu M. Yčas nurodė, kad „Jeį svarios nepriklausomybės garantijos būtų suteiktos, galima vesti derybas dėl sąjungos, kurios glaudumas dabar dar negali būti tiksliai įvardintas“. Kammerer susidarė įspūdžio, kad Yčas linkęs susitarti su Paryžiaus rusais ir nenorėtų visiškai nepriklausomybės, kuri tuo pat metu neturėtų garantijų, pagaliau, kad jo vengimas viešai pasisakyti palankiai dėl jos prijungimo prie Rusijos sietinas tik su faktu, kad šioji dar neegzistuoja žr.: Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Rusų tarnybos vadovo Kammerer atmintinė apie susitikimą su M. Yču. Paryžius, 1919 03 03. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 2, p. 62–62v.

būtent A. Kammerer pateiktos pokalbių su M. Yču metu gautos informacijos¹⁸⁹. G. Clemenceau ministrų kabinetas iki pat 1920 m. pavasario kaupė informaciją apie galimą lietuvių politikų paramą autonomijos Rusijos sudėtyje projektui¹⁹⁰.

Lietuvos delegacija pajuto, kad konferencijos rengėjų spaudimą dėl santykių su Lenkija pavyksta sušvelninti, stiprinant ryšius su rusų išeivijos politikais: „prieš lenkų imperializmą vienas tuo tarpu ginklas yra gauti Rusijos atstovų pasipirties“¹⁹¹. Tiesa, lietuvių politikai sąmoningai neskelbė jokių viešų pareiškimų dėl galimos sąjungos su Rusija¹⁹². Rusų išeivijos politikus telkusios institucijos Rusų politinio pasitarimo narys Vasilij Maklakov, su kuriuo dažniausiai susitikdavo taip pat buvęs Dūmos narys M. Yčas, užtikrino lietuvių politikus, kad atkursimos Rusijos atstovai pripažįsta Lietuvos nepriklausomybę. Tą pačią nuostatą V. Maklakov pakartojo gegužės 10 d. dalyvaudamas Lenkijos reikalų komisijos posėdyje¹⁹³, kuriame dalyvavo ir Lietuvos delegacijos nariai. Į komisijos klausimus atsakė A. Voldemaras ir M. Yčas pabrėžė, kad „Lietuva siekia visiškos nepriklausomybės ir nenumato konfederacijos nei su Rytu, nei su Vakarų kaimynais“¹⁹⁴. Vis dėlto jiems nepavyko įtikinti susirinkusiųjų Lietuvos subrendimu valstybingumui. Lietuvių audiencijai pasibaigus, A. Kammerer apibendrino, kad lietuviai, nepaisant labai kategoriškų pasisakymų už nepriklausomybę, nebūtų labai priešiški susijungimui su Rusija, jei joje susiklostytų normalios sąlygos¹⁹⁵. Po poros dienų Prancūzijos užsienio reikalų ministras S. Pichon pranešė pasiuntiniui Lenkijoje Eugène Pralon, kad ketina remti Lietuvos įjungimą į Rusiją plačios autonomijos teisėmis, tiesa, ragindamas „vengti susikompromituoti problema, kurios sprendimas nepriklauso nuo Jūsų ir kurios sprendimas ne pagal lenkų lūkesčius išprovokuotų aštrią Lenkijos reakciją“¹⁹⁶.

Lietuvos delegacijos narių santykiai su prancūzų diplomatais per visą konferencijos laikotarpį liko formalūs. Didžiąją Britaniją atstovaujantiems pareigūnams bendrauti su lietuviais sekėsi geriau. Gerus santykius su Lietuvos delegacija buvo užmezgęs britų delegacijos narys, *Foreign Office* pareigūnas James

¹⁸⁹ K. Lundgreen-Nielsen. *Op. cit.*, p. 253.

¹⁹⁰ Palankiausiai tarp lietuvių politikų apie galimą plačią autonomiją Rusijos sudėtyje prancūzams yra pasisakęs Martynas Yčas, Paryžiuje labiausiai sietas su šio teritorinio pertvarkymo idėja. Nors į Lietuvą atvykęs Prancūzų karinės misijos vadovas 1919 m. pranešdavo, esą Lietuvoje egzistuoja palanki sąjunga su Rusija politikų grupelė, kitų pavardžių neįvardino, žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Rusijos reikalų tarnybos pranešimas ministrui S. Pichon. Paryžius, 1919 03 03*. AMAEF, Europe 1918–1940, d. 2, p. 61; *23 savaitinis Prancūzų karinės misijos Lietuvoje vadovo C. Reboul pranešimas Karo ministrui. Kaunas, 1919 08 28*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 4, p. 113.

¹⁹¹ *Trumpa Lietuvos taikos delegacijos Paryžiuje apyskaita nr. 3 nuo 1919 m. balandžio 4 d. ligi gegužės 14 d. Lietuvos valstybės valdžiai. Paryžius, 1919 05 14*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 16, l. 27.

¹⁹² Informacija apie Prancūzijos politinius tikslus per Lietuvos delegaciją pasiekė ir Lietuvos spaudą: „Lenkų pavojaus Lietuvai šandie jokie nebegresia. Bet tenka kovoti sunki kova su admiralu Kolčaku. Jo įgaliotinis Maklakovas kiek galėdamas dirba, kad patrauktų Lietuvą į federacinę Rusiją, žr.: Laiškas iš Paryžiaus. *Lietuva*, 1919, nr. 174.; „Prancūzija pirmiausiai norėtų matyt atstatytus Rusus ir turėtų su jais gerų santykių. Ligi tų Rusų nėra, Prancūzai vis tik nenorėtų iš anksto tuos santykius pagadinti. Ligi nenuspręstas Lietuvos likimas, trukdomi ir Rusijos reikalai. Prancūzai norėtų, kad lietuviai ir lenkai šiaip ar taip susitartų, sudarytų vadinamą „uniją“. Bet apie prijungimą Lietuvos prie Lenkų, jei lietuviai sąjungos nepadarytų, Prancūzai nė nemano“, žr.: Lietuvos politikos reikalai. *Lietuva*, 1919, nr. 204.

¹⁹³ A. Gaigalaitė. *Op. cit.*, p. 51; Procès-verbal N. 23, le 14 mai 1919. *Recueil des Actes de la Conférence. Partie IV. Questions territoriales, 2. Commission des Affaires Polonaises.*, p. 167.

¹⁹⁴ Procès-verbal N. 23, le 14 mai 1919. *Op. cit.*, p. 168.

¹⁹⁵ Procès-verbal N. 22, le 10 mai 1919. *Op. cit.*, p. 165.

¹⁹⁶ *Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon instrukcija pasiuntiniui Lenkijoje E. Pralon. Paryžius, 1919 05 12*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 13, p. 33

Simpson, palaikęs Baltijos valstybių vienybės idėją. Gegužės 29 d. jis susitiko su A. Voldemaru ir M. Yču, taip pat ir su Latvijos bei Estijos atstovais, siūlydamas pradėti derybas dėl Baltijos valstybių federacijos. Latviai ir lietuviai iš pradžių buvo sutikę parengti minimalių derybų reikalavimų sąrašą, bet jose dalyvauti atsisakė estai. Jau tuomet A. Voldemaras nurodė, kad Lietuva „nevengsianti sąjungos su Rusija, jei ši tikrai taps demokratine ir federacine, tokiu atveju ji susijungtų panašiomis sąlygomis kaip vokiečių žemių federacija, su savo geležinkeliais, paštu, armija ir atstovavimu užsienyje“¹⁹⁷. J. Simpson bei A. Voldemaro susitikimuose Rusijos klausimas neabejotinai svarstytas ir toliau. Liepos mėn. pr. Lietuvos delegacijos vadovas privačiame J. Simpson adresuotame laiške pakartojo savo požiūrį dėl galimų atstovaujamos valstybės saitų su Rusijos federacija. A. Voldemaro nuostatos kirtosi su lietuvių delegacijos daugumos ir su M. Sleževičiaus vyriausybės pabrėžiamu visiškos Lietuvos nepriklausomybės principu. Ministro pirmininko nurodymu, delegacija liepos mėn. atsisakė laviravimo politikos.

Jau kovo 4 d. Lenkų reikalų komisijos Lenkijos ir Vokietijos sienos pakomisijė sutarė dėl Vokietijos sienos nuo Čekoslovakijos iki Baltijos jūros, liko tik Rytų Prūsijos problema¹⁹⁸. Lietuvių delegacija, siekdama šios teritorijos prijungimo prie Lietuvos, iš pradžių bandė remtis palankiomis Mažosios Lietuvos organizacijomis. Konferencijai buvo pateiktos jų deklaracijos apie siekį, kad Rytprūsiai taptų Lietuvos dalimi. 1919 m. gegužės 7 d. instrukcijoje ministras pirmininkas M. Sleževičius paragino lietuvių delegaciją atvirai kelti šios teritorijos priklausomybės Lietuvai klausimą¹⁹⁹. Deja, netrukus Lietuvos delegacijai beliko konstatuoti, kad „preliminarios taikos sąlygos, kurios liečia Prūsų Lietuvą, buvo sustatytos be mūsų atsiklausimo ir atsižvelgimo į raštus, kuriuos padavėme dėl Prūsų Lietuvos“²⁰⁰. Lietuvos vyriausybė ir delegacija dėjo daug pastangų, kad legitimuotų reikalavimus Rytprūsiose, bet Prancūzijos vyriausybei buvo svarbesnis pats Vokietijos susilpninimo faktas. Lenkijos ir Vokietijos sienos pakomisijė numatė atskirti nuo Rytprusių teritoriją į šiaurę nuo Nemuno, suformuodama gamtinę sieną tarp jos ir Vokietijos.

M. Sleževičiaus vyriausybė siekė, kad ši Baltijos pajūrio teritorija su Klaipėdos uostu būtų perduota Lietuvai. Vis dėlto Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje dar 1918 m. vasario mėn. išsikristalizavo idėja Klaipėdos uostą panaudoti Lenkijos išėjimui į jūrą. Netgi 1917 m. *Quai d'Orsay* buvo svarstytas sumanymas po karo Lenkijai laisvojo miesto statusu perduoti naudoti Dancigo uostą ir šiai valstybei skirti žemes, kurios leistų Augustavo kanalu ir Nemunu pasiekti Klaipėdą ar net Liepoją²⁰¹. Taigi Klaipėda geriausiu atveju buvo numatyta tapti bendrai Lietuvos ir Lenkijos naudojamu uostu. Klaipėdos krašto politinė ateitis priklausė nuo Rusijos ir Lenkijos raidos bei Lietuvos politinio statuso.

Tuo tarpu Lenkijos delegacijos vadovas Roman Dmowski vasario 28 d. ir kovo 3 d. įteikė Lenkų reikalų komisijos pirmininkui J. Cambon memorandumus. Juose siūlė dalį Rytų Prūsijos teritorijos perduoti Lenkijai, o dalį į šiaurę nuo Nemuno

¹⁹⁷ Ch. Alston. *Op. cit.*, p. 33–34.

¹⁹⁸ K. Lundgreen-Nielsen. *Op. cit.*, 1979, p. 198.

¹⁹⁹ *Lietuvos vyriausybės Taikos delegacijai instrukcijos ir atsakymai į pakeltus klausimus. Kaunas, 1919 05 07*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 11, l. 37.

²⁰⁰ *Trumpa Lietuvos taikos delegacijos Paryžiuje apyskaita nr. 3 nuo 1919 m. balandžio 4 d. ligi gegužės 14 d. Lietuvos valstybės valdžiai. Paryžius, 1919 05 14*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 16, l. 29.

²⁰¹ G. de Castelbajac. *Op. cit.*, p. 68, 96, 98. 1918 m. birželio 22 d. Paryžiuje įvykusioje Lenkų armijos pirmosios divizijos iškilmingos priesaikos ceremonijoje Prancūzijos prezidentas R. Poincaré viešai pažadėjo pasirūpinti, kad Lenkijai būtų suteiktas išėjimas į jūrą.

– Lietuvai, jei ši sutiks sudaryti federacinę valstybę su Lenkija²⁰². Politinius konferencijos sprendimus pagrindė lingvisto Antoine Meillet vadovaujama komisija, patvirtinusi, jog Klaipėdos krašte gyvena daugiau lietuvių, nei vokiečių.

M. Sleževičiaus vyriausybė pavėlavo, stengdamasi pagrįsti Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos būtinybę – Lenkų reikalų komisija medžiagą dėl Lenkijos ir Vokietijos sienos rengė nuo vasario mėn. pabaigos iki kovo 12 d. Sienos projekte jau buvo numatyta teritoriją atskirti nuo Vokietijos ir laikinai pavesti Sąjungininkų administravimui. Dar po savaitės jis buvo perduotas konferencijos Aukščiausiajai Tarybai ir siūlymui pritarta. Tuo tarpu Lietuvos delegacija pirmą memorandumą, kuriame argumentavo būtinybę prie atstovaujamos šalies prijungti visą Mažosios Lietuvos teritoriją ir jos gyventojų pritarimą liudijančias peticijas²⁰³ įteikė konferencijos Aukščiausiajai Tarybai tik balandžio 15 d. Gegužės 2 d. tai pačiai institucijai adresuotoje notoje A. Voldemaro vadovaujama delegacija paprašė Lietuvai perduoti Nemuno upyno teritoriją ir Klaipėdos uostą.

Gegužės 7 d. Versalio sutarties projektas buvo perduotas Vokietijos delegacijai. Gegužės 19 d. įvykusio antrojo Baltijos reikalų komisijos posėdžio metu Prancūzijos atstovas A. Kammerer konstatavo: „neabejotinai Klaipėdos teritorija bus atiduota Lietuvai“, vėliau pridurdamas: „bet kol ji vargiai valdo jau turimą teritoriją, būtų keblu jai patikėti vokiečių anksčiau valdytas žemes“²⁰⁴. Tik po gegužės mėn. vidurio informacija apie ketinimą Klaipėdos kraštą perduoti administruoti Santarvės valstybėms pasiekė Lietuvos delegaciją. Gegužės 20 d. nota ji nurodė apgailestavimą, kad sutarties projekte neįvardinta valstybė, kuriai numatyta perduoti Klaipėdos kraštą ir protestavo prieš ketinimą Nemuną paskelbti viena iš tarptautinei laivybai atvirų upių.

Birželio 5 d. Aukščiausioji Taryba išklaušė Lenkijos ministrą pirmininką Ignacy Paderewski, kuris pakartojo, kad jo atstovaujama vyriausybė pritaria „Tai labai svarbus uostas, gyvybiškai reikalingas Lietuvos gyvavimui“²⁰⁵. Birželio 16 d. Aukščiausios Tarybos vardu G. Clemenceau atsakė į Vokietijos delegacijos protestą dėl Klaipėdos krašto atskyrimo. Jis pabrėžė, kad ši teritorija visada buvusi lietuviška, tai vienintelis Lietuvos išėjimas į jūrą ir Klaipėdos kraštą esą numatyta, laikinai, kol šios valstybės statusas bus apibrėžtas, perduoti didžiosioms valstybėms“²⁰⁶. Lenkijos ir Vokietijos sienos pakomisijė nesiteiravo Lietuvos delegacijos pozicijos, nepaisant lietuvių pastangų jai įvardinti nuostatas dėl Klaipėdos krašto.

Birželio 19 d. Santarvininkų Aukščiausioji Taryba pritarė nutarimui dėl Klaipėdos krašto, kuriuo remiantis suformuota Versalio taikos sutartis: „Sąjungininkės laikosi pozicijos, kad Klaipėdos krašto atskyrimas neprieštarauja tautų apsisprendimo principui. Aptariamas regionas visada buvo lietuviškas kilme ir kalba. Faktas, kad Klaipėdos miestas didžiąja dalimi vokiškas, nepagrindžia šio regiono išlaikymo Vokietijos sudėtyje, ypač todėl, kad Klaipėda yra vienintelis Lietuvos išėjimas į jūrą. Nutarta, kad Klaipėda ir aplinkinė teritorija bus perduota Sąjungininkų valstybėms, nes

²⁰² R. Žiugžda. Klaipėdos klausimas 1919 m. Paryžiaus taikos konferencijoje. *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*. 1970, nr. XI, p. 88–89.

²⁰³ Mažosios Lietuvos inteligentijos dalis, rėmusi teritorijos prijungimą prie Lietuvos, 1918 m. lapkričio 16 d. įkūrė Prūsų lietuvių Tautos tarybą. Lapkričio 30 d. ji paskelbė šią politinę valią liudijantį memorandumą, vasario 6 d. ir balandžio 8 d. – dar dvi peticijas. Šie dokumentai ir buvo perduoti Paryžiaus taikos konferencijos Aukščiausiajai Tarybai.

²⁰⁴ Procès-verbal N. 2, le 15 mai 1919. *Recueil des Actes de la Conférence. Partie IV. Questions territoriales, 7. Commission des Affaires Baltiques...*, p. 15.

²⁰⁵ Procès-verbal du Conseil Suprême.. 5 juin. 1919. *Recueil des Actes de la Conférence. Partie I. Actes du Conseil Suprême*, p. 483.

²⁰⁶ H. de Chambon. *La Lituanie pendant la Conférence de la Paix (1919)*. Paris, 1931, p. 63–64.

Lietuvos statusas dar nėra nustatytas²⁰⁷. Sutartis nefiksavo Klaipėdos krašto priklausomybės Lietuvai: 28 ir 99 straipsniais ši teritorija perduota „Santarvės šalims ir jų partnerėms“, įpareigojant Vokietiją pripažinti šių „sprendimus dėl teritorijos ir ypač dėl vietos gyventojų“²⁰⁸. Sprendimas nulėmė Nemuno žiočių naudojimo problemą ir sukūrė papildomą konflikto su Lenkija precedentą. Lietuvai tegalėjo konstatuoti, kad konferencijos rengėjai „Sienas rėžė maža tepaisydami ir Lietuvos Tarybos delegacijos, ir pačių Mažosios Lietuvos gyventojų norų. Atrodo, kad kam nors yra naudinga, kad lietuviai negalėtų geruolu su vokiečiais sugyventi“²⁰⁹.

Tuo tarpu Baltijos reikalų komisija iš pradžių sprendė Latvijos ir Estijos teritorinius klausimus, praktiškai tik nuo birželio 13 d. pereidama ir prie trečiosios Baltijos valstybės. Daugiausia dėmesio komisija skyrė Lietuvos politinio bei ekonominio savarankiškumo ir sienų apsaugos klausimams. Prancūzų karinės misijos Lietuvoje vadovas Célestin Reboul komisijos prašymu parengtame pranešime palankiai atsiliepė apie šios Baltijos valstybės karinį ir ekonominį potencialą: „Lietuvių pajėgos yra pakankamos, kad atsilaikytų labai susiaurėjusiam fronte prieš bolševikus <...> Jie net prašo, kad iš krašto būtų nedelsiant evakuoti vokiečiai. <...> Reiktų atsižvelgti į krašto turtingumą ir svarbą rusų ir vokiečių ryšiams“²¹⁰. Jo teiginiai sutapo su liepos 7 d. įvykusiame komisijos posėdyje A. Voldemaro ir iš Kauno atvykusio Lietuvos Tarybos vicepirmininko Just. Staugaičio liudijimais: „Tvarka yra beveik visiškai įdiegta Lietuvoje. <...> Mes turime armiją, kuri išstumia lauk įsiveržėlius ir išsaugo vidinę tvarką be kitų karinių pajėgų pagalbos. Vokiečių pajėgos šalies viduje yra labiau dezorganizuojantis elementas“²¹¹.

1919 m. birželio 28 d. pasirašytoje Versalio taikos sutartyje, apibrėžiant Prancūzų politikams labai svarbų Vokietijos kariuomenės pajėgų išvedimo iš Baltijos valstybių siužetą, buvo paminėtos šios trys naujos valstybės²¹². Istorikas J. Gueslin jų įtraukimą į tarptautinį susitarimą ir ypač galimybės savarankiškai priimti sprendimus šalies gynybos klausimais paminėjimą laiko svarbiu Lietuvos, Latvijos ir Estijos pripažinimo proceso elementu²¹³. Vis dėlto Lietuvoje, kurios kariuomenė, stokodama amunicijos, 1919 m. kovojo su Lenkijos kariuomene, šis sąlyginio pripažinimo ženklas vargu ar buvo svarbus. Lietuvos delegacija, siekdama Prancūzijos paramos gynybos srityje, dažniausiai susidurdavo su nepasitikėjimu arba net priešišku. Jos bandymai „energingiau dirbti tarp militaristinių prancūzų instancijų, nes jos turi dabar 'žymią svarbą“, buvo nesėkmingi²¹⁴. Ne veltui gegužės 31 d. Lietuvos ministrų kabinetui

²⁰⁷ Résolutions du Conseil Suprême. N. 713. Memel. Réponse des Alliés. 16 juin 1919. Recueil des Actes de la Conférence. Partie I. Actes du Conseil Suprême, p. 250.

²⁰⁸ *Traité de Versailles 1919*. Nancy, Paris, Strasbourg, 1919, p. 66, <http://www.herodote.net/Textes/tVersailles1919.PDF> [žiūrėta 2010 08 25].

²⁰⁹ Laiškas iš Paryžiaus. *Lietuva*, 1919, nr. 174.

²¹⁰ Procès-verbal N. 7, le 13 juin 1919. *Recueil des Actes de la Conférence. Partie IV. Questions territoriales, 7. Commission des Affaires Baltiques...*, p. 59,

²¹¹ Procès-verbal N. 14, le 7 juillet 1919. *Op. cit.*, p. 144. Kartu su Just. Staugaičiu komisijos liepos 7 d. posėdyje lankėsi ir A. Voldemaras bei iš Lietuvos atvykę kanauninkas Grigaitis bei pulk. Gedgaudas.

²¹² XIV dalis, II sk.: „Siekiant užtikrinti taikos ir gero valdymo atkūrimą Baltijos provincijose ir Lietuvoje, visos Vokietijos karinės pajėgos dabar esančios šiose teritorijose, dabar turi grįžti už Vokietijos sienas, kai Sąjungininkų vyriausybės nuspręs esant tinkama pagal tarptautinę situaciją šiose teritorijose <...> ir jokių būdu neturi kliudyti toms nacionalinio gynimo priemonėms, kurias gali naudoti laikinosios Estijos, Latvijos ir Lietuvos vyriausybės, žr.: *Traité de Versailles 1919*. Nancy, Paris, Strasbourg, 1919, p. 66, <http://www.herodote.net/Textes/tVersailles1919.PDF> [žiūrėta 2010 08 25].

²¹³ J. Gueslin. *La France et les pays baltes...*, p. 64–65.

²¹⁴ *Lietuvių delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje 73 posėdžio protokolas. Paryžius, 1919 08 12*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 3, l. 73v.; *Lietuvos ministrų tarybos posėdžio protokolas. T. Naruševičiaus*

referuodamas apie delegacijos veiklą Paryžiaus taikos konferencijoje, jos narys T. Naruševičius konstatavo, kad „Prancūzai mums priešingi. Didžiausias mūsų priešininkas – tai prancūzų štabas“²¹⁵.

Liepos 2 d. Baltijos reikalų komisija pradėjo svarstyti Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybių pripažinimo *de facto* deklaracijos projektą. Ir tądien britų, ir rugsėjo 16 d. prancūzų pasiūlytame variante raginta siekti šių trijų šalių santykių su A. Kolčako vyriausybe užmezgimo bei politinių ryšių apibrėžimo. Baltijos reikalų komisija deklaraciją parengė ir liepos 26 d. pristatė Penkių Tarybos posėdyje, tačiau britų bei prancūzų politikai nepritarė Lietuvos, Latvijos ir Estijos pripažinimui. Anot S. Pichon, „Komisijos siūloma deklaracija nebus jiems priimtina, kaip ir Rusijai. Lietuvai iš tikrųjų nori visiško atsiskyrimo, su kuo Konferencija dabar negali sutikti. Autonomijos pažadai Baltijos valstybių nepatenkins, tačiau jokių kitokių pareiškimų negali būti paskelbta, nerizikuojant sudaryti Rusijai labai nepriimtina situaciją“²¹⁶.

Deklaracijos tekstą Baltijos reikalų komisija, atsižvelgdama į liepos 26 d. gautas pastabas, redagavo toliau, laukdama politinių pokyčių Rusijoje. Tik rugsėjo 28 d. dokumento tekstas buvo įteiktas komisijai priklausančių valstybių delegacijų aprobavimui, sutikimas dėl jo netrukus gautas iš britų, japonų italų. Vis tik spalio 10 d. amerikiečių delegacijos narys mjr. Tyler nurodė: „jo atstovaujama valstybė laikosi pozicijos, kad laikas trijų Baltijos valstybių pripažinimui netinkamas“ ir komisija kolektyvinio Baltijos valstybių pripažinimo klausimą išaldė²¹⁷. Jos posėdžio protokole liko nenurodyta Prancūzijos pozicija, bet ji, manytume, buvo nepalanki Lietuvos valstybingumui.

Prancūzijos vyriausybės nariai ir įtakingi Užsienio reikalų ministerijos pareigūnai nuolat rasdavo pasiteisinimų dėl vengimo pripažinti Lietuvos valstybingumą. Paryžiuje veikę lietuviai prancūzų delsimą kartais interpretuodavo net kaip Lietuvos vyriausybės pasyvumo pasekmę. Jie ragino ministrą pirmininką M. Sleževičių oficialiai kreiptis į Prancūzijos vyriausybę dėl nepriklausomybės pripažinimo: „Dabar gi valstybių valdžios net neturėdamos mūsų notos, nestato to klausimo, kad ir pripažinimo *de facto* formoje. Kad ir toks pripažinimas, kaip jį turi estai, jau daug mums padėtų“²¹⁸. Galbūt nelabai tiksliai interpretuodama didžiųjų valstybių politikų komentarus, delegacija mėgino vyriausybei įpiršti abejotina parlamento fikcijos idėją: „Jie nori, kad Lietuvoj būtų šioks toks Seimas. <...> Valdžia turėtų greičiausiu laiku tokį Seimą suorganizuoti (per 1–2 savaites) ir kad tas Seimas <...> išneštų visą eilę politikos pareiškimų, kurie paskiau būtų notifikuoti ir pranešti visoms valstybėms ir spaudai. <...> Patogiausia bus nerinkti ir nešaukti naujo Seimo, bet vėl sukviesti Seimą, kurs buvo jau sausio mėn., tik papildžius ar išplėtus“²¹⁹.

Pasirašius Versalio taikos sutartį, įtakingiausias politikai ėmė skirstytis iš Paryžiaus. Rugsėjo mėn. pabaigoje į Kauną išvyko ir Lietuvos delegacijos vadovas –

ataskaita. Kaunas, 1919 05 31. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 24, l. 54.

²¹⁵ Lietuvos ministrų tarybos posėdžio protokolas. T. Naruševičiaus ataskaita. Kaunas, 1919 05 31. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 24, l. 51.

²¹⁶ Notes of a Meeting of the Heads of Delegations of the Five Great Powers held in M. Pichon's Room at Quai d'Orsay, Paris, on Thursday, July 26 1919 at 3.30. *Documents on British Foreign Policy 1919–1939, First Series. 1919.* London, 1947, V. 1, p. 215.

²¹⁷ Procès-verbal N. 2, le 15 mai 1919. *Recueil des Actes de la Conférence. Partie IV. Questions territoriales, 7. Commission des Affaires Baltiques...*, p. 15.

²¹⁸ Lietuvos delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje 81 posėdžio protokolas. Paryžius, 1919 08 30. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 3, l. 82.

²¹⁹ Lietuvos delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje sekretoriaus P. Klimo laiškas ministrui pirmininkui ir Užsienio reikalų ministerijos valdytojui M. Sleževičiui, Paryžius, 1919 06 02. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 11, l. 243–244.

užsienio reikalų ministras A. Voldemaras, vėliau grįžo kiti delegacijos nariai. Parvykusieji viešojoje erdvėje stengėsi Prancūzijos poziciją išdėstyti kuo pozityviau: „Prancūzija nieko neturi prieš Lietuvos nepriklausomybę, tačiau ligi šio aktingai nerėmė to reikalo dėl kai kurių ekonominių ir militarinių atžvilgių“, tai pat diplomatai teigė, kad „Įtarimai, būk tai prancūzai nori Lietuvą atiduoti Lenkijai, nėra teisingi“, o „Prancūzija ir kitos Santarvės valstybės yra daug palankesnės Lietuvos nepriklausomybei, negu tai manoma Lietuvoje“²²⁰. Spalio 12 d. Baltijos valstybių delegacijų vadovus priėmė Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos generalinis sekretorius Philippe Berthelot. Atvykusieji paprašė kuo greičiau pripažinti Baltijos valstybes. Po šio susitikimo Lietuvos delegacijos vadovas T. Naruševičius pranešė vyriausybei, kad jos bus pripažintos *de jure* išsprendus jų sienų klausimus, o *de facto* jau netrukus²²¹.

Gruodžio 1 d. delegacija oficialiai baigė darbą, tačiau Lietuvos atstovavimas Prancūzijoje nenutrūko. Delegacijos pirmininko pareigas ėjusiam T. Naruševičiui dar spalio 10 d. Užsienio reikalų ministerijoje buvo pasiūlyta įkurti Lietuvos atstovybę Paryžiuje²²². Vyriausybei pritarus, gruodžio 1 d. jos vadovu tapo O. Milašius.

Prancūzijos vyriausybei turėjo imponuoti Ernesto Galvanausko vadovaujamos vyriausybės sudarymas spalio 7 d.²²³ Lietuvos kariuomenės gebėjimas atremti bermontininkų puolimą liudijo jos ryžtą apginti valstybingumą. 1920 m. balandžio 14–15 d. įvyko Steigiamojo Seimo rinkimai, tad prancūzų politikų kartotas antipatijos Valstybės Tarybai ir parlamento nebuvimo kaip kliūtis valstybingumo pripažinimui argumentas nebeteko prasmės.

Kuo greičiau pripažinti Lietuvos nepriklausomybę siūlė ir Prancūzų karinės misijos Lietuvoje vadovas C. Reboul²²⁴, ir O. Milašius. Prancūzijoje santykių atmosferą keitė pagrindinio G. Clemenceau kabineto politinio tikslo regione – iš Baltijos valstybių teritorijos išvesti Vokietijos kariuomenę – įgyvendinimas: paskutiniai vokiečių daliniai grįžo į Vokietiją maždaug 1919 m. gruodžio mėn. viduryje²²⁵. 1920 m. sausio mėn. sudarytas Alexandre Milerand kabinetas siekė įtampos regione švelninimo, ragindamas Lenkijos vyriausybę padaryti nuolaidų vardan politinių susitarimų su Lietuva. Prancūzijos ministras pirmininkas, vadovavęs ir užsienio reikalų ministerijai, rūpinosi, kad susiklostytų geri prancūzų administracijos Klaipėdos krašte santykiai su lietuvių politikais. Be to, Sovietų Rusijos vyriausybei

²²⁰ E. Galvanausko kalba 1919 m. rugsėjo 11 d. Kaune įvykusioje paskaitoje apie Paryžiaus taikos konferenciją: žr. Lietuvoje. Kaunas. Neseniai kauniečiai gavo progos... *Darbas*. 1919, nr. 7; tas pat: Lietuvos klausimas užsieniuose. *Karininkų žodis*. 1919, nr. 18.

²²¹ *Lietuvos delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje 93 posėdžio protokolas, 1919 10 10*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 249, l. 17.

²²² *Lietuvos delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje 92 posėdžio protokolas, 1919 10 10*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 13, l. 138.

²²³ „Santykiai su Lietuvos vyriausybe nuoširdūs, ypač su ministru pirmininku Galvanausku, labai frankofilu“, „Santykiai su Lietuvos vyriausybe vis dar labai nuoširdūs. Mes turime kuo labiau pasinaudoti frankofilų Galvanausko ir Kildo buvimu. Mūsų santykiai su ministerijų biurais žymiai pagerėjo“, žr.: 32, 34 *savaitiniai Prancūzų karinės misijos vadovo C. Reboul pranešimai karo ministrui. Kaunas, 1919 10 29, 11 17*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 4, p. 195, 249.

²²⁴ „Iš ilgų pokalbių, kuriuos šiomis dienomis vedžiau su visais Lietuvos vadovais, supratau, kad jie itin nekantriai laukia, kol Prancūzija pripažins Lietuvos nepriklausomybę“, „Mes nepaprastai pataisytume savo santykius su Lietuva, jei pripažintume jos nepriklausomybę. Anglai tvirtina, kad jų vyriausybė ketina pripažinti Lietuvą *de jure*“, žr.: 42, 52 *savaitinis Prancūzų karinės misijos vadovo C. Reboul pranešimas karo ministrui. Kaunas, 1920 01 08, 04 26*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 5, p. 11, 116.

²²⁵ K. Hovi. *Alliance de revers. Stabilisation of France's Alliance Policies in East Central Europe 1919–1921*. Turku, 1984, p. 66.

kontroliuojant didžiąją dalį buvusios imperijos teritorijos, Paryžiuje stengtasi laikytis nuostatos, kad pagrindinę grėsmę tarptautiniam saugumui kelia Vokietija, o sovietinė valstybė – jau antrinis nesaugumo faktorius²²⁶, nors demokratinės Rusijos valstybės atkūrimo vis dar siekta.

Bet kuriuo atveju, A. Millerand atsisakė G. Clemenceau kabineto nuostatos labiau nei kitas dvi Baltijos valstybes ignoruoti Lietuvą, netgi užsibrėždamas „nieko nevengti, siekiant stiprinti mūsų įtaką šioje valstybėje“²²⁷. Lietuvos ministras pirmininkas E. Galvanauskas, vasario mėn. pradžioje su vizitu lankydamasis Paryžiuje, turėjo pajusti šiltesnio *Quai d'Orsay* tono apraiškas. Jam lankantis ministerijoje, Rusijos poskyrio direktorius Carère nurodė, kad prancūzai pripažįstą tik pirmąją, daugiausiai teritorijos Lietuvai palikusia demarkacijos liniją²²⁸. Jo susitikimai su prancūzų verslininkais, tiesa, taip ir neperaugę į svarius susitarimus, turėjo liudyti Lietuvos siekius su Prancūzija užmegzti glaudžius ekonominius santykius. Tik pavienis palankumo Lietuvai gestas Prancūzijos Atstovų Rūmuose buvo jų nario Galhard-Baucel kovo 27 d. asmeninio kreipimosi į vyriausybę ir greičiausiai O. Milašiaus rašyto laiško perskaitymas. Abiejuose dokumentuose raginta kuo greičiau pripažinti Lietuvos valstybingumą²²⁹.

1920 m. gegužės mėn. Prancūzijoje viešėjęs Lietuvos užsienio reikalų ministras A. Voldemaras susitiko su Užsienio reikalų ministerijos generaliniu sekretoriumi Maurice Paléologue ir sužinojo, kad valstybingumo pripažinimo galima tikėtis jau greitai²³⁰. Nuolat kartoje, jog pripažintų tik parlamentą sušaukusią valstybę, prancūzų politikai, galima teigti, pažadą įvykdė. Kone Steigiamojo Seimo susirinkimo išvakarėse, 1920 m. gegužės 11 d.²³¹, Prancūzijos vyriausybė paskelbė *de facto* pripažįstanti Lietuvos vyriausybę. Nuo tada Lietuvos valstybingumą Prancūzijos vyriausybė bent oficialioju politiniu lygmeniu pripažino nebeginčytinu faktu. Jau kitą dieną Didžiosios Britanijos vyriausybės narys Andrew Bonar Law pažadėjo, kad Baltijos valstybių pripažinimo *de jure* klausimas bus keliamas artimiausiame Santarvės šalių vadovų susitikime²³². Vis dėlto birželio 10 d. įvykusiame jų posėdyje Prancūzija ir ypač JAV nepalaikė britų siūlymo.

1919 m. vasario–1920 m. gegužės mėn. Lietuvos ir Prancūzijos santykiai nuolat balansavo, rizikuodami nutrūkti, Lietuvos valstybei Paryžiuje net nesulaukus pirmųjų svarių jos tarptautinio pripažinimo gestų. Tenka sutikti su suomių istoriko K. Hovi teiginiu, kad Baltijos valstybės netapo tokios svarbios Prancūzijai, kokios siekė būti, o šios vaidmuo jose, sustiprėjus sąsajoms su Didžiąja Britanija, irgi sumenko²³³. Vis dėlto galima išvelgti bent jau Prancūzijos mažų žingsnelių link Lietuvos pripažinimo apraiškas 1919 m. pradžioje–1920 m. gegužės mėn. Netgi 1919 m. rugsėjo 17 d. pasirašyta Lietuvai gana nepalanki ekonominė sutartis, pagal kurią Prancūzija suteikė paskolą iš Vokietijos atsigabentų garvežių ir karinės amunicijos

²²⁶ Ibid., p. 50; F. Dessberg. *La France et les frontières de l'Est européen dans les années 1920. Sécurité Européenne: frontières; glacis et zones d'influence. De l'Europe des alliances à l'Europe des blocs (fin XIXe siècle – milieu XXe siècle)*. Rennes, 2007, p. 26.

²²⁷ Instruction de m. Milerand à M. Panafieu. Paris, 1920 03 04. *DDF 1920*. Paris, 1997, Vol 1, p. 295.

²²⁸ Lietuvos ministrų tarybos posėdžio protokolas. Kaunas, 1920 02 22. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 57, p. 53.

²²⁹ Paklausimas apie Lietuvą prancūzų parlamente. *Tauta*, 1920, nr. 12.

²³⁰ A. Voldemaro pranešimas ministrų kabineto posėdyje. Kaunas, 1920 05 12. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 57, l. 184.

²³¹ Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro A. Milerand kreipimasis į Lietuvos atstovybę Prancūzijoje. Paryžius, 1920 05 11. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 5, p. 126; Ibid., LCVA, f. 383, ap. 7, b. 90, l. 171.

²³² La reconnaissance des pays baltes. *Le Temps*. 1920, N. 21471.

²³³ K. Hovi. Die französische Baltikumpolitik in den Jahren 1918–1921..., p. 141.

pirkimui, buvo svarbi kaip ženklas, kad Lietuva laikoma valstybe, su kuria galima derėtis.

Paryžiaus politikų nerimas dėl Baltijos valstybių santykių su Sovietų Rusija intensyvėjimo²³⁴ 1920 m. pavasarį paskatino Prancūziją daryti politinių nuolaidų joms, bet vengti jų visiško pripažinimo. Prancūzijos vyriausybė iki pat metų pabaigos²³⁵ rėmė demokratinės santvarkos atkūrimo Rusijoje bandymus ir toliau skeptiškai vertino buvusių Rusijos tautų valstybingumo siekius. Atstovybės sekretorius J. Dobužis taikliai pastebėjo, kad „kol Prancūzija galės tikėti ateitimi galingos plačios Rusijos, tol jie ne[su]tikis mus pripažinti“²³⁶.

Lietuvoje Prancūzijos suteiktas *de facto* pripažinimas sutiktas gana abejingai. Informacija apie jį nepasklido lietuviškoje spaudoje. Žinia kiek pavėluotai pasiekė net Lietuvos užsienio reikalų ministeriją. Netgi Prancūzų karinė misija apie Lietuvos pripažinimą *de facto* sužinojo tik iš prancūziškų laikraščių²³⁷. Lauktos akimirkos džiaugsmą Kaune užtemdė Steigiamojo Seimo darbo pradžios euforija, taikos derybos su Sovietų Rusija ir nusivylimas Prancūzijos politika. Lietuvių politikų nuomone, šios didžiosios valstybės vadovai turėjo daugiausia galios svertų Europoje sustabdyti Lenkijos agresiją bei nulemti Klaipėdos krašto perdavimą Lietuvai. Tiesa, Prancūzijos vyriausybės politiniai sprendimai patvirtino lietuvių politikų nuogąstavimus, kad šie svertai naudojami taip pat ir Lietuvai nepalankiems sprendimams.

1. 3. Prancūzų karinė misija Lietuvoje kaip politinė Prancūzijos atstovybė

Dar 1919 m. sausio mėn. pabaigoje Lietuvos vyriausybė, siekdama sustiprinti Lietuvos kariuomenę, nutarė kviesiti prancūzų karinius instruktorius²³⁸. Prancūzijos ministras pirmininkas ir karo ministras Georges Clemenceau jau vasario mėn. priėmė sprendimą pasiųsti į Lietuvą Prancūzų karinę misiją. Jos vadovu buvo parinktas majoras Célestin²³⁹ Reboul, po susitikimo su J. Gabriu Prancūzijos karo ministerijai

²³⁴ Prancūzijos užsienio politikos formuotojai 1919 m. traktavo Sovietų Rusijos vyriausybę kaip vokiečių agentę ar bent jau palankų faktorių Vokietijos įtakos regione didinimui. Užsienio reikalų ministerijos įtakingi pareigūnai laikėsi prielaidos, kad abi valstybės bus linkusios siekti bendradarbiavimo, o kartu gali netrukus išprovokuoti naują tarptautinių konfliktą, kurio vienas iš galimų židinių būsiančios Baltijos valstybės, žr.: K. Hovi. *Op. cit.*, p. 144.

²³⁵ Prancūzijos užsienio reikalų ministras G. Leygues telegramoje komisarui Baltijos valstybėse A.-M. L. de Sartiges 1921 m. pr. įvardijo, kad demokratijos atkūrimo Rusijoje bandymams patyrus nesėkmę, jis nusprendė nebedelsti dėl Baltijos valstybių pripažinimo, žr.: M. Leygues, *Ministre des Affaires Étrangères, à M. Sartiges, Haut-Commissaire de la France aux Pays Baltes*. [télégramme]. Paris, 03 01 1921. *DDF 1920*. Paris, 2002, Vol. 3, p. 544.

²³⁶ *Lietuvos atstovybės Prancūzijoje sekretoriaus J. Dobužio laiškas Vakarų departamento direktoriui B. Balučiui. Paryžius, 1920 04 20*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 271, l. 15.

²³⁷ *Lietuvos atstovo Prancūzijoje O. Milašiaus telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Paryžius, 1920 05 21*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 73, l. 94.

²³⁸ *Lietuvos ministrų tarybos posėdžio protokolas. Kaunas, 1919 01 28*. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 24, l. 216.

²³⁹ *Prancūzijos kariuomenės Generalinio karinio štabo įsakymas dėl Célestin Alexandre Reboul paskyrimo Prancūzijos karinės misijos Lietuvoje vadovu. Paryžius, 1919 02 27*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 66, p. 19; Tas pats C. Reboul vardas nurodomas ir Prancūzų karinės misijos narių sąrašė, žr.: *Personnel de la Mission militaire française en Lituanie* [dokumentas be datos]. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 178, l. 4. Lietuvių ir lenkų istoriografijoje nusistovėjo tradicija C. Reboul vadinti Konstantino (Constantin) vardu. Kaip nebūtų keista, taip jis vadinamas ir lietuviškoje spaudoje, pvz., (Prancūzų karo misija atvažiavo Kaunan. *Lietuva*, 1919, nr. 59). Dėl prancūzų tradicijos pareigūnus (ne tik karininkus) įvardinti pavardėmis, pavyko rasti vienintelį prancūzišką šaltinį su jo pilnu vardu, jame pateiktu vardu ir remiamės.

pabrėžęs norįs prisidėti prie mažųjų valstybių kūrimosi ir kovos su bolševizmu²⁴⁰. Išvykstant į Lietuvą, jam skubiai buvo suteiktas papulkininkio (lieutenant-colonel) laipsnis. Gerokai didesnei papulk. François Gendre vadovaujama Prancūzijos karinei misijai Suomijoje²⁴¹ pavaldi institucija gavo solidų finansavimą²⁴².

Misijos nariai buvo įpareigoti Lietuvoje rūpintis informacijos ir propagandos sklaida²⁴³, stiprinti pasitikėjimą Prancūzija bei parengti dirvą būsimiems dvišaliams santykiams, turėjo neoficialaus diplomatinio atstovavimo įgaliojimus, rinko informaciją apie Lietuvos politinę situaciją ir kariuomenę. Be C. Reboul, nuo pat jos įkūrimo misijoje dirbo vyresnieji leitenantai Raoul Pujol ir Albert de Franques de Jonquières²⁴⁴, leitenantas Gabriel Padovani.

1919 m. kovo 19 d. į Kauną atvykusią misiją pasitiko Krašto apsaugos ir Susisiekimo ministerijų vadovai bei Valstybės Tarybos atstovai. Kitą dieną jos narius priėmė ministras pirmininkas Pranas Dovydaitis. C. Reboul pareiškimai teikė vilčių Lietuvos vyriausybei ir visuomenei. Jis pabrėžė „Lietuvai ir jos reikalams palankumą“, ir pažadėjo, kad misija talkins formuojant „galingą armiją, kuri galėtų apginti šalį nuo visų priešininkų ir iškovoti Lietuvai laisvę ir nepriklausomybę“, „padės sudaryti didelę ir galingą nepriklausomą Lietuvą“²⁴⁵. Spauldoje įvardinta nepamatuotų vilčių: „Jeigu svetima valstybė leidžia savo atstovus oficialiu būdu į Lietuvą, tai jau tuo būdu konstatuoja faktą Lietuvos valstybės esimą. Tada, kad galutinai Lietuvos valstybė būtų pripažinta, lieka tik vienas žingsnis“²⁴⁶. Tuo tarpu įtakingi lietuvių politikai turėjo nedaug iliuzijų: žinota, kad vienas iš neformalių misijos tikslų yra sušvelninti Lietuvos ir Lenkijos santykius, taip paskatinant jų ryšių stiprinimą.

C. Reboul detaliame susirašinėjime su Prancūzijos karo ministerija ne tik perduodavo informaciją bei pateikdavo vertinimus, bet ir siūlydavo dvišalio bendradarbiavimo būdus, ragino megzti ekonominius dviejų valstybių ryšius. Prancūzų karinės misijos kassavaitiniai pranešimai, siunčiami ir šios šalies Užsienio reikalų ministerijai, formavo Prancūzijos vyriausybės požiūrį į Lietuvos politines perspektyvas. Juose pateikta informacija G. Clemenceau vyriausybė vadovavosi Paryžiaus taikos konferencijos metu. Karininkas nuolat ragino Prancūzijos vyriausybę pripažinti Lietuvos nepriklausomybę²⁴⁷, o sulaukus pripažinimo *de facto*, iškart ragino

²⁴⁰ Prancūzijos kariuomenės 33-osios pėstininkų divizijos majoro C. Reboul laiškas Prancūzijos ministrui pirmininkui. *Ivry, 1919 01 11*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 66, p. 2.

²⁴¹ Nors G. Clemenceau iš pradžių numatė, kad Prancūzų karinė misija turėtų būti pavaldi analogiškai misijai Varšuvoje, „naujai ir detaliau išstudijavęs lietuvių klausimą“ užsienio reikalų ministras S. Pichon pasiūlė ją pavesta misijos Suomijoje kontrolei, žr.: *Karo ministerijos Generalinio karinio štabo 3A skyriaus instrukcijos Prancūzų karinei misijai Lietuvoje. Paryžius, [be datos, apie 02 24–28], 1919 03 08*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 66, p. 14, 25; *Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon pranešimas ministrui pirmininkui ir karo ministrui G. Clemenceau „Mission militaire française en Lituanie“*. *Paryžius, 1919 03 06*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 66, p. 22.

²⁴² *Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon instrukcija Politinių ir ekonominių reikalų direkzijai. Paryžius, 1919 03 17*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 66, p. 28; Prancūzų karinei misijai Kaune numatytas 50000 frankų biudžetas (iš kurio pusė pervesta iškart), penkiskart didesnis, nei analogiškoms misijoms Rygoje ir Taline, žr.: J. Gueslin. *Op. cit.*, p. 90.

²⁴³ Visų trijų Baltijos valstybių karinės misijos gavo vienodas rašytines instrukcijas.

²⁴⁴ Kiti misijos nariai, instruktoriai kpt. R. Cohendet, ltn. G. Gervais ir ltn. Donzeau į Lietuvą atvyko 1919 m. lapkričio-gruodžio mėn., 1920 m. sausio pr. misijoje dirbo aukštesnysis karininkas papilk. C. Reboul, 5 karininkai, 11 puskarininkių, 2 kapralai, 5 kareiviai, žr. *41 savaitinis Prancūzijos karinės misijos Lietuvoje vadovo papulk. C. Reboul pranešimas karo ministrui. Kaunas, 1920 01 01*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 67, p. 2.

²⁴⁵ Svečių priėmimas. *Lietuva*. 1919, nr. 61; Prancūzų karo misija Lietuvoje. *Lietuva*, 1919, nr. 60.

²⁴⁶ [Stojant naujam kabinetui į darbą...]. *Lietuva*, 1919, nr. 61.

²⁴⁷ „Iš ilgų pokalbių, kuriuos šiomis dienomis vedžiau su visais Lietuvos vadovais, supratau, kad jie itin

suteikti pripažinimą *de jure*²⁴⁸. Jis nemenkai prisidėjo Paryžiuje sklaidant mitus apie Lietuvos visuomenės provokišką orientaciją, menką nepriklausomybės idėjos ir vyriausybės palaikymą krašte: „Lietuvių tauta yra valstiečių tauta, kuri per daugiau nei amžių priespaudos be mokyklų ir savos valdininkijos sugebėjo išsaugoti savo tautiškumą, savo kalbą, savitus papročius. Ši tauta egzistuoja ir nėra dirbtinė“²⁴⁹.

Bene svarbiausias misijos tikslas buvo pataisyti Lietuvos santykius su Lenkija, jas suvienyti bendrai kovai prieš bolševikus ir politiniam bendradarbiavimui. Prancūzų karinės misijos vadovas, nerimavęs, kad netrukus maža šalis pateksianti į vokiečių arba rusų įtaką²⁵⁰, rėmė kuo didesnę teritoriją turinčios Lietuvos valstybės sukūrimą ir jos santykių su Lenkija sureguliuojimą. Siekdamas šio tikslo, veikė subtiliai, bet nesislapstydamas. Jis dėstydamas savo politines pažiūras ir lietuvių politikams bei karininkijai. C. Reboul dalyvaudavo lietuvių derybose su Lenkijos atstovais, kartu su Prancūzų karinės misijos Lenkijoje vadovu gen. Paul Henrys tarpininkavo konfliktuojančioms valstybėms. Iš pradžių ruošdamasis deryboms Prancūzų karinės misijos Lietuvoje vadovas lietuvių politikams netgi pateikdavo užklausimus apie šių lūkesčius²⁵¹. C. Reboul pageidavimu, Prancūzijos vyriausybė 1919 m. balandžio-gegužės mėn. ketino Prancūzų karinę misiją Lietuvoje pavesti analogiškai misijai Lenkijoje. Kilus diskusijoms tarp ministro pirmininko ir karo ministro G. Clemenceau bei ministro S. Pichon, ji tapo tiesiogiai pavaldi G. Clemenceau, tiesa, neilgai – jau birželio 17 d. instrukcija ji vis tik pavesta gen. P. Henrys²⁵².

Istorinių šaltinių analizė skatina pritarti prancūzų karinių misijų Vidurio Rytų Europoje tyrinėtojiui lenkų istorikui Tomasz Schramm, kad bandant spręsti lietuvių ir lenkų konfliktą, C. Reboul dažniausiai palaikė Lietuvą ir kaltino Lenkiją dėl derybų nesėkmės, nevengdamas dėl to konfliktuoti su gen. P. Henrys. T. Schramm tokią C. Reboul poziciją laiko dėsninga: anot jo, visame regione veikusios prancūzų karinės misijos perėmė tų šalių, kuriose buvo akredituotos, požiūrį į šių teritorinius konfliktus²⁵³. Žinoma, veikdama Lietuvoje, Prancūzų karinė misija gynė pirmiausiai savo valstybės politinius interesus.

C. Reboul kurį laiką ragino Prancūzijos vyriausybę Lietuvai suteikti protektorato statusą, tuomet irgi siūlydamas kuo greičiau pripažinti šią Baltijos

nekantriai laukia, kol Prancūzija pripažins LT nepriklausomybę. Jie tam teikia didžiulės svarbos“, žr.: 42 savaitinis Prancūzijos karinės misijos Lietuvoje vadovo papulk. C. Reboul pranešimas karo ministrui. Kaunas, 1920 01 08. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 5, l. 11.

²⁴⁸ 61 savaitinis Prancūzijos karinės misijos Lietuvoje vadovo papulk. C. Reboul pranešimas karo ministrui. Kaunas, 1920 06 16, žr. S. Champonnois, T. Schramm. Francuska misja wojskowa na litwie 1919–1921. *Lituanio-Slavica Posnanensia Studia Historica*. 1990, N. 4, s. 239.

²⁴⁹ 8 savaitinis Prancūzijos karinės misijos Lietuvoje vadovo papulk. C. Reboul pranešimas karo ministrui. Kaunas, 1919 05 11. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 66, p. 275.

²⁵⁰ 1, 20, 34 41 Prancūzijos karinės misijos Lietuvoje vadovo papulk. C. Reboul savaitiniai pranešimai karo ministrui. Kaunas, 1919 03 22, 08 07, 11 17, 1920 01 02. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 57, p. 86, 232, 328, AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 58, p. 3.

²⁵¹ Prancūzijos karinės misijos Lietuvoje vadovo papulk. C. Reboul paklausimas M. Sleževičiui. Kaunas, 1919 05 31. LCVA, f. 383, ap. 7, d. 54, l. 14.

²⁵² Prancūzijos ministro pirmininko ir karo ministro G. Clemenceau telegrama užsienio reikalų ministrui S. Pichon. Paryžius, 1919 04 30. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 66, p. 253; G. Clemenceau laiškas S. Pichon. Paryžius, 1919 05 13. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 66, p. 294; S. Pichon laiškas G. Clemenceau. Paryžius, 1919 06 17. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 66, p. 389.

²⁵³ T. Schramm. *Francuskie misje wojskowe w Państwach Evropy Środkowej 1918–1938*. Poznań, 1987, p. 48.

valstybę²⁵⁴. Šis sumanymas greičiausiai kilo kaip atsvara Lietuvos vyriausybės svarstymams apie D. Britanijos protektoratą²⁵⁵, Prancūzijos vyriausybės susidomėjimo nesulaukė. Prancūzų karinė misija stengėsi ne tik paveikti Lietuvos santykius su kaimynėmis, bet ir silpninti savo varžovės Didžiosios Britanijos įtaką šiai Baltijos valstybei.

Lietuvos istoriografijoje Prancūzų karinė misija vertinama negatyviai²⁵⁶, tačiau greičiausiai dalis jos sprendimų arba siūlymų buvo bent jau nežalingi arba net naudingi naujajai Baltijos valstybei²⁵⁷. C. Reboul ragino Prancūzijos vyriausybę stiprinti prancūzų vaidmenį Lietuvoje: „Lietuviai jau kurį laiką labiau bijo prancūzų, nei vokiečių. <...> Kai Prancūzija pripažins Lietuvą arba ją apsaugos, ši šalis bus automatiškai išlaisvinta iš Vokietijos įtakos. <...> Jei Prancūzija nepripažins Lietuvos arba nesuteiks svarios pagalbos, Lietuva kreipsis į kitas valstybes ir prancūzų misija nebepajėgs pasinaudoti ankstyvo atvykimo nauda“²⁵⁸.

Per visą misijos darbo laikotarpį C. Reboul daug laiko ir energijos skyrė Lietuvos kariuomenei. Atrodo, krašto apsaugos ministras Antanas Merkys vos atvykusiam prancūzui pasiūlė tapti generalinio karinio štabo viršininku. Prancūzų karininkas atsisakė šių pareigų, bet nedelsdamas parengė, jo nuomone, skubių būtinųjų kariuomenės stiprinimo veiksmų planą²⁵⁹. Misija stengėsi kuo tvirčiau susieti Lietuvą su Prancūzija karinės srities saitais. Įgyvendinta tik dalis sumanymų: prancūzų kariniai instruktoriai dėstė Kauno karo mokykloje, Lietuvoje buvo publikuotas Prancūzijos kariuomenės statusas, kuriuo remtasi kuriant lietuviškąjį, nuo 1920 m. lietuviai vyko į šią šalį studijuoti karo mokslų. Misija prisidėjo formuojant generalinį štabą, kuriant karininkų mokymo programas. Jos nariai dėstė karybos dalykus Lietuvos aukštuosiuose karininkų kursuose, vedė mokymus daliniuose, rengė lietuvių karininkams prancūzų kalbos kursus. Tiesa, į kone reguliarius C. Reboul prašymus paskirti būrelį patyrusių kariuomenės instruktorių Paryžiuje nereaguota, o 1920 m. vasarą Lietuvos karinė vadovybė nurodė šių jau nebepageidaujanti²⁶⁰.

Prancūzų karinė misija siekė susilpninti Vokietijos įtaką Lietuvoje. Jos

²⁵⁴ 12 savaitinis Prancūzijos karinės misijos Lietuvoje vadovo papulk. C. Reboul pranešimas karo ministrui. Kaunas, 1919 06 13. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 66, p. 384; Protektorato idėją C. Reboul keletą kartų siūlė lietuvių dvasininkai, žr. 41savaitinis Prancūzijos karinės misijos Lietuvoje vadovo papulk. C. Reboul pranešimas karo ministrui. Kaunas, 1920 01 02. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 5, p. 2.

²⁵⁵ A. Grodis. Lietuvos politinių partijų užsienio politikos nuostatos 1918–1919 metais: orientacija į Didžiąją Britaniją. *Lietuvos istorijos studijos*, 2011, nr. 28, p. 69–73.

²⁵⁶ R. Žepkaitė. *Lietuva tarptautinės politikos labirintuose...*, p. 70, 89, 97–102; Ibid., *Diplomatija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos santykiais 1919–1939*. Vilnius, 1980, p. 43–64, 89–98; 118–119, 128–129; P. Čepėnas. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. Vilnius, 1992, p. 581–606; E. Gruzdienė. Prancūzijos karinių misijų veikla Lietuvos 1919–1921 metais. *Darbai ir dienos*. 2010, nr. 54, p. 55–71.

²⁵⁷ Smarkiai išaugęs prancūzų kalbos pamokų skaičius Lietuvos mokyklose, prancūziškų filmų ir knygų gausėjimas Kaune sietinas su šios šalies karinės misijos veikla. C. Reboul rūpesčiu Prancūzijos vyriausybė Lietuvai padovanojo didelę siuntą vakcinos nuo raupų ir serumo nuo dėmėtosios šiltinės. 1920 m. Prancūzų karinė misija nemaža suma parėmė Kauno tvarkymo darbus po didelės žalos padariusio potvynio, žr.: *Prancūzijos karinės misijos Lietuvoje vadovo papulk. C. Reboul telegrama Karo ministrui. Kaunas, 1920 03 17*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 5, p. 41.

²⁵⁸ Pulk. C. Reboul pranešimas „De la nécessité d'intervenir immédiatement en Lituanie“. Kaunas. 1919 04 13. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 66, p. 199.

²⁵⁹ *Prancūzų karinės misijos vadovo C. Reboul laiško Lietuvos krašto apsaugos ministrui vertimas. Kaunas, 1919 [be datos, apie 03 22–04 01]*. LCVA, f. 384, ap. 3, b. 11, l. 20.

²⁶⁰ Lietuvos vyriausybė grįžo prie ketinimo kviesti prancūzų karinius instruktorius 1922 m. Prancūzijos vyriausybė jos prašymą sutiko labai palankiai ir prancūzų karininkų išvykimo į Lietuvą sąlygos buvo sėkmingai suderintos, bet po Klaipeidos „sukilimo“ Prancūzijos vyriausybė šią iniciatyvą užblokavo.

vadovas darė spaudimą Lietuvos vyriausybei, kvestionuodamas saitų su buvusia okupante neišvengiamumą²⁶¹. C. Reboul ragino sugriežtinti prekių išvežimą į Vokietiją, apmokestinant jas kaip ir kitą eksportą bei siekti kuo greitesnio ryšių ir susisiekimo priemonių perėmimo. Tiesa, jis pritarė vokiečių kariuomenės dalinių išlaikymui Lietuvoje, kol ši valstybė neturi stiprios kariuomenės²⁶². Siekdamas Vokietijos įtakos Lietuvoje sumažinimo, C. Reboul labai palaikė Mažosios Lietuvos prijungimą prie „didžiosios“. Deja, kai šio regiono administravimą perėmė gen. Dominique Odry vadovaujama Klaipėdos misija, lietuvių pasipiktinimą ir vėl pirmiausiai patyrė būtent Prancūzų karinė misija Kaune²⁶³.

1919 m. vasarą Lietuvos vyriausybė nusiuntė į Prancūziją karininkų delegaciją. Pulk. M. Gedgaudas, kpt. K. Tallat-Kelpša ir ltn. J. Biliūnas tarėsi su Prancūzijos Karo ministerija dėl ginkluotės atsiuntimo į Lietuvą. Priimant sprendimus šiose derybose, buvo atsižvelgta į rugsėjo 8 d. Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje C. Reboul darytą pranešimą apie Lietuvos politinę ir ekonominę padėtį²⁶⁴. Spalio mėn. pasirašius kontraktą ginklai buvo pasiūsti į Lietuvą²⁶⁵.

Prancūzijos karinei misijai nuolat priekaištauta dėl informacijos rinkimo apie Lietuvą ir žvalgybinio darbo. Vis dėlto Lietuvos užsienio reikalų ministerija buvo gerokai palankesnė už žvalgybinį darbą misijoje atsakingam ltn. A. de Jonquières²⁶⁶, nei jos vadovui C. Reboul. Jau nuo 1919 m. gegužės mėn. ministras pirmininkas M. Sleževičius lietuvių delegacijai Paryžiaus taikos derybose nuolat pabrėždavo nusivylimą prancūzų institucija, ragindamas siekti jos atšaukimo²⁶⁷. Tuo tarpu Prancūzų karinė misija įtariai vertino Lietuvos vyriausybės vadovo nurodymą pageidaujamų žinių politiniais klausimais raštu prašyti Užsienio reikalų ministerijoje²⁶⁸. Raginimų atšaukti Prancūzų karinę misiją būta ir 1919 m. pabaigoje, ir 1920 m. rudenį. Vis dėlto atstovo Prancūzijoje O. Milašiaus raminama²⁶⁹, Lietuvos vyriausybė vengė atviro politinio konflikto su misija.

²⁶¹ A. E. Senn tyrimai skatintų prielaidą, kad didžiulę vokiečių įtaką Lietuvos politikai išvelgęs C. Reboul perdėjo. Tiek dėl lietuvių politikų atsargumo su buvusiu okupante, tiek dėl pokarinio chaoso Vokietijos užsienio reikalų ministerija buvo gerokai mažiau veikė Lietuvos politiką, nei buvo linkusi manyti Prancūzija, žr.: A. E. Senn. *Op. cit.*, p. 46, 97–98, 104.; *ibid.* The Formation of Lithuanian Foreign Office 1918–1921. *A Research Seminar in Black and White*. Kaunas, 2004, p. 60–61.

²⁶² *Dėl santykių su lenkais, Lietuvių delegacijos ataskaita už darbą nuo 1919 04 24 iki 1919 05 29 vyriausybei. Paryžius, 1919 05 29. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 16, l. 29; Lietuvos vyriausybės taikos delegacijai instrukcijos ir atsakymai į pakeltus klausimus. Paryžius, 1919 05 07. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 11, l. 34.*

²⁶³ S. Champonnois, T. Schramm. *Op. cit.*, p. 226–227.

²⁶⁴ A. Gaigalaitė. *Op. cit.*, p. 152.

²⁶⁵ Į Lietuvą išsiųsta 7500 šautuvų, 2500 trumpavamzdžių (karabinų), 2000 pistoletų, 324 kulkosvaidžiai, žr. Ž. Kriauciūnienė. *Contacts politiques et culturels franco-litوانيens en 1918–1920. Journal of Baltic Studies*, 1995, V. 26, N. 12, p. 61.

²⁶⁶ T. Schramm. *Op. cit.*, p. 222.

²⁶⁷ „Su prancūzų misijos nariais Reboul ir Padovani esame labai atsargūs. <...> Būtų gerai, kad prancūzų valdžia juos atšauktų“, „Prašome padaryti žingsnius, kad būtų atmainyta fransų misija Kaune, mums labai nenaudinga“, žr.: *Lietuvos ministro pirmininko M. Sleževičiaus pranešimai Lietuvos delegacijai Paryžiaus taikos derybose, 1919 05 07, 08 01. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 11, l. 40, 3.*

²⁶⁸ *Prancūzų karinės misijos paklausimas M. Sleževičiui, 1919 05 04. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 54, l. 319.*

²⁶⁹ „Norėčiau atkreipti Jūsų dėmesį į [Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnų – V. B.] tvirtinimus apie kuo palankiausią ministerijai adresuotų [C. Reboul – V. B.] pranešimų *Quai d’Orsay* pobūdį. Per paskutinį pokalbį su A. Voldemaru mes pasidalinome nuogastavimas dėl pavoju, kuriuos gali sukelti [misijos – V. B.] personalo pakeitimas“, žr.: *Lietuvos atstovo Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1919 12 12. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 66, l. 27.*

Atviras palankumo Lietuvos ir Lenkijos ryšių stiprinimui demonstravimas sunkino Prancūzų karinės misijos santykius su Lietuvos vyriausybe. Ši įtarė Prancūzų karinę misiją Lietuvoje net Lenkijos skatinimu 1919 m. brėžiant naujas demarkacines linijas skverbtis vis giliau į abiejų valstybių ginčytinas teritorijas. Tikrai, vadovaujantis būtent jos vadovo pateikta medžiaga apie Suvalkų krašto lietuviškumą 1919 m. birželio 18 d. buvo nubrėžta pirmoji „nenaudinga Lietuvai demarkacijos linija be Vilniaus“²⁷⁰, atskirianti jos teritoriją nuo Lenkijos²⁷¹, kaip vėliau paaiškėjo, pati palankiausia lietuviams.

Lietuvos vyriausybės nepasitikėjimą Prancūzijos vyriausybės politika ir karinės misijos veikla perteikė 1919 m. rugpjūčio 17 d. įvykusi vyriausybės inspiruota demonstracija. Triukšmingai miniai pasirodę prancūzų institucijos atstovai išklaušė protesto kreipimąsi: „Prancūzai raižo kašneliais Lietuvos kūną, vis naujas linijas rėždami, ir atiduoda lenkams“²⁷². Ministras pirmininkas M. Sleževičius siekė, kad informacija apie ją pasiektų ir Paryžiaus Taikos konferencijos rengėjas: „Vakar dienos ūpas, prasiveržęs gaivališkai Kaune, persimes tuoj į provinciją ir apims visą kraštą. To judėjimo nesulaikyti. Ir su juo reikia skaitytis, manau, <...> ir Ententos valstybėms, jeigu jos mano vesti su Lietuva iš tikrųjų rimtą politiką“²⁷³.

Naujas didelis priešiskumo Prancūzų karinei misijai proveržis kilo lietuvių kovų su bermontininkais kulminacija tapusių Radviliškio kautynių metu. Papulk. C. Reboul, jo kolega iš D. Britanijos karinės misijos plk. Henry Rowan Robinson ir bermontininkų evakuaciją iš Baltijos valstybių prižiūrėjusi gen. Albert Henri Niessel vadovaujama Sąjungininkų karinės kontrolės komisija tapo naujų Lietuvos vyriausybės nepasitikėjimo Prancūzija apraiškų liudininke. Institucija nebuvo suinteresuota karinių pajėgų, kurias siekta nukreipti kovoms su Sovietų Rusijos armija, sutriuškinimu. 1919 m. lapkričio 22 d. ji pareikalavo sustabdyti persvarą mūšyje įgijusią Lietuvos kariuomenę, leisdama priešininkams pasitraukti.

Laikinas Lietuvos kariuomenės vadas generolas leitenantas Pranas Liatukas tokį prancūzų ir anglų įsikišimą laikė grubiu jos savarankiškumo pažeidimu ir atleido ofenzyvai vadovavusį pulkininką leitenantą Kazį Ladygą. C. Reboul į Lietuvos kariuomenės vadovybės pasipiktinimą reagavo itin jautriai: pabrėždamas apsaugojęs sustabdytuosius Lietuvos kariuomenės dalinius nuo nualinimo, jis kaltino lietuvius, kurie esą „labai nestabilios sielos ir negeba ilgai laikytis vienos idėjos“, „apsvaigo nuo lengvų pergalių“²⁷⁴, akivaizdžiomis negeranoriškumo apraiškomis ir kludymu

²⁷⁰ Lietuvos ministro pirmininko M. Sleževičiaus pranešimas Lietuvos delegacijai Paryžiaus taikos derybose. Kaunas, 1919 08 19. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 11, l. 2v.; siūlyta siekti C. Reboul atšaukimo, o A. de Jonquières įvardytas tarp esą galinčiųjų pasilikti Lietuvoje prancūzų karininkų.

²⁷¹ Annexe II. Procès-verbal N. 7, Séance du 13 06 1919. *Conférence de la Paix. Recueil des Actes de la Conférence. Commission des affaires Baltiques*, p. 83.

²⁷² Prie Kauno rotušės surengtam „mitingui dėl naujos demarkacijos linijos ir demonstracijai prieš visus okupantus“ buvo kruopščiai pasiruošta: jos metu himną sugiedojo choras, kuriam griežė du orkestrai, kalbėjo visų Lietuvos politinių partijų, žydų ir Amerikos lietuvių atstovai, minioje buvo plakatų, daug vėliavų, paskleista atsišaukimų. Vėliau minia patraukė link Laikinosios vyriausybės rūmų, kur į ją kreipėsi ministras pirmininkas M. Sleževičius ir kiti vyriausybės nariai. Demonstrantams pasiekus Prancūzų karinės misijos patalpas, minia šūksniais ir švilpimu perteikė savo pasipiktinimą. Visai kitokias emocijas, dėkingumą ir pagarbą, minia parodė Amerikos mitybos komisijai, o demonstracija buvo baigta miesto sode (anglų ir vokiečių atstovybės buvo tuščios arba į minios kvietimus nereagavo). Spaudos teigimu, joje dalyvavo apie 20 tūkst. žmonių, mitingai rengti ir kitose Lietuvos vietovėse, žr.: Protesto demonstracija Kaune 1919 m. rugpjūčio 17 d. *Lietuva*, 1919, nr. 180; Mitingas ir protesto demonstracija Kauno gatvėse 1919 m. rugpjūčio 17 d. *Lietuva*, 1919, nr. 183.

²⁷³ M. Sleževičiaus pranešimas Lietuvos delegacijai Paryžiaus taikos konferencijoje. Kaunas, 1919 08 19. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 11, l. 2v.

²⁷⁴ Raport tygodniowy plk. C. Reboula, 28 11 1919, žr.: S. Champonnois, T. Schramm. *Op. cit.*, p. 235.

išgabenant bermontininkų kariuomenę.

Didžiausia nepasitikėjimo Prancūzų karine misija banga Lietuvoje kilo 1920 m. rudenį. Prancūzijos vyriausybė siekė Lietuvos paramos Lenkijai kare su Sovietų Rusija. C. Reboul Vilniaus krašto grįžimą Lietuvai iš pradžių vertino labai palankiai, vildamasis šios šalies politikų priešiško Lenkijai susilpnėjimo. Liepos ir rugpjūčio mėn. jis nuolat stengėsi stabilizuoti Lietuvos ir Lenkijos santykius, siekdamas jų karinės sąjungos sudarymo. C. Reboul negalėjo pritarti lietuvių nesikišimui į šį karinį konfliktą. Be to, jis stengėsi, kad lietuviams atsiimant Vilnių suimtus lenkų karius Lietuvos vyriausybė traktuotų ne kaip kalinius, o kaip internuotus ir nuolat rūpinosi jų buities sąlygomis²⁷⁵. Jo spaudimas Lietuvos vyriausybei, kad ši atsižvelgtų į Lenkijos interesus, stiprino lietuvių jau anksčiau susidarytą nuomonę, kad Prancūzų karinė misija Lietuvoje talkina Lenkijos vyriausybei. Be to, misijos nariai, atrodo, rinko įvairią informaciją apie lietuvių karinius objektus²⁷⁶.

Rugsėjo mėn. C. Reboul vadovaujama institucija pateko į Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos ir Generalinio karinio štabo nesutarimų žirkles. Ministerija buvo linkusi, toliau neatsisakydama Lietuvos ir Lenkijos santykių sureguliuavimo siekio, palikti Vilnių Lietuvai²⁷⁷. Generalinis karinis štabas laikėsi pozicijos, kad gerus santykius su Sovietų Rusija palaikiusių lietuvių interesų reikia paisyti mažiau, nei su šia kovojančios Lenkijos, kurią vardan pačios Prancūzijos interesų reikia kuo labiau sustiprinti²⁷⁸. Po Suvalkų sutarties sulaužymo C. Reboul, evakuojant Lucjan Želigowski vadovaujamą „maištininkų“ užimtą teritoriją, Santarvės atstovų ir Lietuvos vyriausybės sutarimu vadovavęs laikinajai Vilniaus karinei komendantūrai²⁷⁹, labiau palaikė Lenkiją ir pritarė šiai karinei avantiūrai. C. Reboul ragino Prancūzijos vyriausybę pareikalauti naujų Lietuvos Seimo rinkimų, karinės sąjungos bei ekonominio bendradarbiavimo sutarties su Lenkija sudarymo ir kaip kompensaciją siūlė Lietuvai perduoti Klaipėdos kraštą²⁸⁰. Naujoji jo pozicija nesutapo su Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos politine laikysena ir jau kardinaliai kirtosi su Lietuvos interesais.

1920 m. rugsėjo–spalio mėn. C. Reboul vadovaujamos institucijos santykiai su Lietuvos vyriausybe ir kariuomene labai komplikavosi. Rugsėjo 1 d. Užsienio reikalų ministerijos valdytojas P. Klimas telegrafavo Lietuvos atstovybei Paryžiuje, dar kartą ragindamas siekti misijos atšaukimo²⁸¹. Nuo 1920 m. rudens K. Griniaus

²⁷⁵ 69 savaitinis Prancūzijos karinės misijos Lietuvoje vadovo papulk. C. Reboul pranešimas karo ministrui. Kaunas, 1920 08 11. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 5, p. 278.

²⁷⁶ Kauno kontržvalgybos skyriaus viršininko informacija Lietuvos Krašto apsaugos ministerijos žvalgybos skyriaus viršininkui. Kaunas, 1920 10 29. Kaunas, 1920 10 29. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 197, l. 13.

²⁷⁷ Lietuvos atstovo Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1920 08 02. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 73, l. 76, 76 v.

²⁷⁸ R. Žepkaitė. *Diplomatija Lietuvos imperializmo tarnyboje...*, p. 111.

²⁷⁹ Didžiosios Britanijos karinės misijos Baltijos valstybėse atstovo Lietuvai R. B. Pargiter pranešimas. Kaunas, 1920 10 10. PRO, FO, 371, 5374, N 1114, p. 45–47.

²⁸⁰ 81 savaitinis Prancūzijos karinės misijos Lietuvoje vadovo papulk. C. Reboul pranešimas karo ministrui. Kaunas, 1920 11 03. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 44, p. 184. Prancūzų karinė misija tarpininkavo tarp Lietuvos vyriausybės ir perversmo vadovų dėl netrukdomo Lietuvos institucijų iškėlimo ir turto išgabenimo iš užimtos teritorijos, žr.: 79 savaitinis Prancūzijos karinės misijos Lietuvoje vadovo papulk. C. Reboul pranešimas karo ministrui. Kaunas, 1920 10 20. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 44, p. 182; *Prancūzijos karinės misijos Lietuvoje vadovo papulk. C. Reboul kreipimasis „Suppression de la mission Militaire en Lituanie“ Karo ministerijai. Chambly, 1921 01 04.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 67, p. 70.

²⁸¹ Lietuvos Užsienio reikalų ministerijos valdytojo P. Klimo telegrama atstovui Paryžiuje O. Milašiui. Vilnius, 1920 09 01. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 73, l. 71.

vyriausybė vis stipriau ignoravo Prancūzų karinę misiją Lietuvoje, kuri ir toliau siekė sureguliuoti dviejų kaimyninių valstybių santykius.

Prancūzijos užsienio reikalų ministerija, pripažinusi *de facto* visas tris Baltijos valstybes, 1920 m. rugpjūčio mėn. įsteigė grynai diplomatinio pobūdžio atstovybę – generalinį komisariatą. Nuo rugsėjo mėn. Prancūzijos vyriausybė naujai institucijai delegavo visas politinių ir diplomatinių ryšių palaikymo Baltijos šalyse funkcijas. Priminsime, kad šios institucijos veiklos pirmieji mėnesiai sutapo su laiku, kai Prancūzų karinė misija ėmė vis aiškiau vadovautis ne Užsienio reikalų ministerijos, o Generalinio karinio štabo politine linija ir jos izoliuotumas Lietuvoje itin sustiprėjo. C. Reboul nesėkmingai mėgino misijos vaidmens susiaurinimą ignoruoti, išprovokuodamas biurokratinę painiavą ir nesutarimus su naująja institucija²⁸². Greičiausiai nusivylimas dėl neįgyvendinamų sumanymų, komplikuoti santykiai su Lietuvos kariuomene ir vyriausybe, nenoras apsiriboti siauromis karinio atstovavimo funkcijomis paskatino C. Reboul išvykti iš Lietuvos. Dar 1920 m. spalio baigiantis grįžęs į Prancūziją²⁸³, 1921 m. sausio mėn. pradžioje jis atsistatydino iš misijos vadovo pareigų ir konstatavęs, jog ši nebeatlieka užsibrėžto vaidmens, paragino ją uždaryti²⁸⁴. Tų pačių metų kovo 1 d. ji oficialiai baigė darbą.

Prancūzų karinės misijos veiklos rezultatai akivaizdžiai neatitiko jo vadovo užmojų. Gausios ir dažnai racionalios C. Reboul iniciatyvos dėl būdų sustiprinti Lietuvos ryšius su Prancūzija nesusilaukė prancūzų dėmesio. Prancūzų karinės misijos vadovui nepavyko pakeisti savo vyriausybės nuostatos Lietuvai teikti tik minimalią paramą. Akivaizdu, kad Prancūzijos vyriausybė mažai tepagelbėjo Lietuvai ginantis nuo bolševikinės, bermontininkų ir Lenkijos kariuomenės agresijos. C. Reboul raginimai suartinti konfliktuojančias valstybes, raminant lietuvius raginimais „užmiršti nesusipratimus“²⁸⁵ patyrė visišką nesėkmę. Prancūzų karinės misijos, taip pat ir jai klaidingai priskiriama veikla²⁸⁶, skatino Lietuvos vyriausybę laikyti Prancūziją priešininke ir remtis D. Britanija.

²⁸² Dėl maždaug mėnesį trukusio konflikto su Prancūzų karine misija dėl vizų išdavimo tvarkos, Prancūzijos generalinio komisaro Baltijos šalyse įgaliotinis Vilniuje L. Caumeau 1920 m. spalio pr. sustabdė vizų išdavimą, žr. *L. Caumeau telegrama Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Vilnius, 1920 09 30*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 22; *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro G. Leygues telegrama Generaliniam komisarui Rygoje A.-M. L. de Sartiges ir L. Caumeau*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 28; *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politinių ir komercinių reikalų direktoriaus Ph. Berthelot telegrama Personalo tarnybai, Paryžius, 1920 10 09*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 29.

²⁸³ „Aš konstatavau akivaizdų norą nutraukti santykius – tebūnie! Aš daugiau nieko neprašysiu iš vyriausybės, aš išvykstu atostogų“, žr.: *Lietuvos Užsienio reikalų ministro J. Purickio pokalbio su Prancūzų karinės misijos vadovu C. Reboul atmintinė. Paryžius, 1920 10 22*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 73, l. 72.

²⁸⁴ „Situacija tapo labai delikati. Lietuvos vyriausybė mus laiko Lenkijos draugais ir nuo mūsų slepia viską, kas įmanoma. Jos narių melagystės yra akivaizdžios, žr.: *Prancūzų karinės misijos Lietuvoje vadovo C. Reboul pranešimas Karo ministrui „Ça que fait la mission“*. Vilnius, 1920 09 29. AMAEF, ibid., d. 67, l. 64; „Mūsų naudinga įtaka kariuomenėje sumenkinta iki nulinės. <...> Šią vasarą lietuviai nebenorėjo instruktorių, kurių prašė pavasarį. Aš manau, kad karinės misijos Lietuvoje išsaugojimas nebetikslingas ir prašau palengva ją panaikinti. Ji kainuoja pinigus ir yra nenaudinga“, žr.: *Prancūzijos karinės misijos Lietuvoje vadovo papulk. C. Reboul kreipimasis „Suppression de la mission Militaire en Lituanie“ Karo ministerijai. Chambly, 1921 01 04*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 67, p. 71.

²⁸⁵ *Prancūzijos karinės misijos Lietuvoje vadovo papulk. C. Reboul nota Lietuvos vyriausybei. Kaunas, 1920 06 01*. LVCA, f. 923, ap. 1, b. 38, l. 128.

²⁸⁶ Kaune, esą, egzistavęs net gandas, jog C. Reboul „parsidavęs vokiečiams už pinigus ir esąs jų agentas“, žr.: *Lietuvos kariuomenės majoro A. Birono laiškas Krašto apsaugos ministrui K. Žukui. Kaunas, 1920 11 22*. LCVA, f. 383, p. 7, b. 73, l. 97.

Tenka bent iš dalies sutikti su istorikės Živilės Kriauciūnienės nuomone, kad Prancūzų karinės misijos įtaka Lietuvoje buvo nedidelė²⁸⁷. Manytume, visiškai nesėkmingos buvo jos vadovo pastangos remiantis aktualijomis fiksuoti Prancūzijos, Vokietijos, Sovietų Rusijos politinės įtakos permainas, labiau atspindėjusios C. Reboul lūkesčius ir baimes, nei tikrąją padėtį²⁸⁸. Jo nuolatinis siekis išryškinti esą stiprėjančią Prancūzijos įtaką Lietuvoje („Santarvė, o Prancūzija ypač, išsikovojo daug simpatijų“, „mūsų įtaka labai didelė“, „santykiai toliau gerėja“, „santykiai labai pagerėjo mums pripažinus Lietuvos nepriklausomybę“)²⁸⁹ labiau panašus į diplomatinę vingrybę arba saviapgaulės bandymą.

Prancūzijos generalinis komisaras Baltijos šalyse Anne-Marie Louis de Sartiges Lietuvos vyriausybei apie C. Reboul vadovaujamos karinės misijos uždarymą oficialiai pranešė tik 1921 gegužės 14 d.²⁹⁰ Prancūzijos karinį atstovavimą Lietuvoje pratęsė karinė misija Baltijos šalyse. Jau 1920 m. rugpjūčio mėn. į Rygą atvykus Prancūzijos generaliniam komisarui Baltijos šalyse A.-M. L. de Sartiges, Latvijos ir Estijos karinės misijos buvo sujungtos. Naujosios misijos vadovu Prancūzijos karo ministerija skyrė papulk. Christian Archen. Jos atstovu Lietuvoje tapo kapitonas Louis Abraham. Ši misija neturėjo diplomatinio atstovavimo įgaliojimų, tad dėl siaurai karinio jos pobūdžio ir galbūt dėl papulk. Ch. Archen interesų bei akiračio kasmėnesinės jo ataskaitos apsiribojo karinio bendradarbiavimo apžvalga.

Iki 1923 m. vidurio egzistavo galimybė šią misiją atnaujinti ir išplėsti. 1922 m. rugsėjo 20 d. Lietuvos užsienio reikalų ministerija kreipėsi į Prancūzijos atstovybę, prašydama G. Padovani talkinti dėl prancūzų karininkų-instruktorių atvykimo į Lietuvą²⁹¹. Lietuvių iniciatyva buvo gana palankiai sutikta Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje²⁹² kaip galimas būdas sustiprinti įtaką Lietuvoje ir rinkti informaciją iš Vokietijos bei Sovietų Rusijos. Atsiliepimai iš Lenkijos buvo prieštaringi: maršalas J. Piłsudski Prancūzų karinės misijos pasiuntimui į Lietuvą pritarė, o ministras pirmininkas Władysław Sikorski – prieštaravo. Prancūzijos ambasadorius Lenkijoje de Hector de Panafieu gana skeptiškai įvertino karinės misijos siuntimą ir ragino į ją skirti ne dėstytojus, o generalinio karinio štabo karininkus, kurie savo statusu galėtų veikti Lietuvos krašto apsaugos ministeriją, kariuomenės organizavimo procesą, dalyvautų rengiant karinius planus konfliktų atveju. Jis dar atsargiau vertino lūkesčius misijai padedant suaktyvinti Lietuvos ir Lenkijos karinį bendradarbiavimą²⁹³. Po trumpalaikio

²⁸⁷ Ž. Kriauciūnienė. *Op. cit.*, p. 62.

²⁸⁸ Tarp gausių pavyzdžių paminėtume vieną epizodą. Po Lenkijos paskelbto Lietuvos valstybės pripažinimo *de facto* jis mini džiaugsmingą šios žinios sutikimą Lietuvoje ir „akivaizdų santykių atlydį“ žr.: *64 savaitinis Prancūzijos karinės misijos Lietuvoje vadovo papulk. C. Reboul pranešimas karo ministrui. Kaunas, 1920 07 07*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 44, p. 127.

²⁸⁹ *41, 51, 57, 58 savaitiniai Prancūzijos karinės misijos Lietuvoje vadovo papulk. C. Reboul pranešimai karo ministrui. Kaunas, 1920 01 02, 03 10, 05 20, 05 26*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 5, p. 2, 96, 145, 148.

²⁹⁰ *Prancūzijos gen. komisarų Baltijos šalims A.-M. De Sartiges informacija Lietuvos užsienio reikalų ministerijai. Ryga, 1921 05 14*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 197, l. 7. Vadovavimas šiai institucijai buvo paskutinis papulk. C. Reboul karinės karjeros fragmentas. Prancūzijos užsienio politikos oficiozas „Le Temps“ jį greit priėmė korespondentu Baltijos valstybėse. Dar tais pačiais 1921 m., jau dirbdamas žurnalistinį darbą, C. Reboul vėl lankėsi Lietuvoje.

²⁹¹ *Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Vakarų departamento direktoriaus B. K. Balučio prašymas Prancūzijos atstovui G. Padovani. Kaunas, 1922 09 20*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 271, l. 109.

²⁹² *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui. Paryžius, 1922 09 30*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 270, l. 25 v.

²⁹³ *Prancūzijos ambasatoriaus Lenkijoje H. de Panafieu pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré „Au sujet instructeurs français pour l'armée lituanienne“*. Paris, 1922 10 12. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 67, p. 116.

epizodo spalio mėn. pabaigoje, kai Prancūzijos generaliniame kariniame štabe buvo nutarta geriau savo šalyje priimti ir apmokyti lietuvių karininkus, derybos dėl karinės misijos siuntimo vėl atgijo. 1923 m. sausio mėn. pradžioje misijos sudėtis buvo preliminariai patvirtinta, numačius galutines kontrakto sąlygas derinti ir toliau. Kelių derybų pabaigai užkirto Klaipėdos sukilimas, o kovo mėn. šios misijos siuntimo galutinai atsisakyta²⁹⁴.

Po 1921 m. veikusi Prancūzų karinė misija Baltijos šalyse nebedomino Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijos: Politikos ir komercijos direktijos direktijos vadovas Emmanuel Peretti de la Rocca 1923 m. gegužės 16 d. notoje Karo ministerijai konstatavo, kad ši misija nelabai turinti ką veikti ir jos funkcijas galintis atlikti ir Suomijos atašė²⁹⁵. Ji kurį laiką dar veikė karo ministro André Maginot rūpesčiu kaip žvalgybos dėl padėties Sovietų Rusijoje priemonė²⁹⁶ ir baigė darbą 1924 m. pr., kai jos vadovas Ch. Archen buvo paskirtas karo atašė Baltijos šalyse.

1. 4. Prancūzijos įtaka Lietuvos tarptautinio pripažinimo procesui (1920 m. birželio–1922 m. gruodžio mėn.)

Prancūzijos, vyriausybės pripažinimas *de jure* buvo svarbi Lietuvos tarptautinio pripažinimo proceso dalis. Lietuvių politikams jų valstybės pripažinimo klausimas atrodė aiškus, o 1920 m. vasarą – ir greit išsprendžiamas. Palankaus sprendimo pirmiausiai viltasi sulaukti iš Didžiosios Britanijos²⁹⁷. 1920 m. šis lūkestis buvo gana pagrįstas, nes britų politikai labiausiai palaikė Baltijos valstybių pripažinimo *de jure* siekius, nors neketino spausti kitų Santarvės narių dėl šio politinio tikslo. Tuo tarpu Prancūzijos vyriausybė dėsė, tikėdamasi sprendimą dėl Lietuvos, Latvijos ir Estijos ateities palikti susitarimui tarp Santarvės valstybių ir vis dar siektos atkurti nesovietinės Rusijos vyriausybės²⁹⁸.

1920 m. vasarą ir rudenį pagrindiniai Lietuvos užsienio politikos klausimai buvo valstybės santykiai su Sovietų Rusija ir su Lenkija. Šių abiejų valstybių karas, kurio raida itin dėmesingai stebėta Paryžiuje, gerokai sustiprino lenkų politikų tarptautines pozicijas. Prancūzijos vyriausybė, intensyviai rėmusi lenkų kariuomenę, stengėsi stiprinti Lenkijos ir Lietuvos politinius ryšius, skatindama abiejų valstybių karinį bendradarbiavimą, taigi ir lietuvių įsitraukimą į karinius veiksmus prieš Sovietų Rusiją.

Siekdama Lietuvoje atgaivinti pasitikėjimą Prancūzijos užsienio politika ir

²⁹⁴ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos reikalų direktijos Europos reikalų sk. instrukcija laikinajam atstovui Lietuvoje G. Padovani „*Officiers instructeurs en Lituanie*“. Paryžius, 1923 01 26. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 67, p. 164

²⁹⁵ Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos direktijos direktijos vadovas E. Peretti de la Rocca prašymas karo ministrui. AMAEF, Europe 1918–1940, Lettonie, d. 16, p. 168–169.

²⁹⁶ Gen. Maginot à M. Poincar. Paris, le 6 novembre 1923. DDF 1923. Paris, 2010, Vol. 1, p. 466.

²⁹⁷ Kaune 1920 m. gegužės mėn. antrojoje pusėje sklindė gandai, kad britų konservatorių lyderio Andrew Bonar Law rūpesčiu Didžiosios Britanijos vyriausybė galutinai pripažinsianti Lietuvos valstybingumą ir kad analogiško pasiūlymo jau sulaukusios Prancūzijos ir Italijos vyriausybės. Tačiau jei tikėsime *Quai d'Orsay* diplomatinio susirašinėjimu su Prancūzų karine misija, jokia didžioji valstybė, taip pat ir Didžioji Britanija tokio klausimo nekėlė, žr.: Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienių reikalų ministro A. Millerand atsakymas karo ministrui į paklausimą „*Reconnaissance de l'indépendance de la Lituanie*“. Paryžius, 1920 06 12. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 5, p. 184.

²⁹⁸ M. Millerand à M. Fabre [pasiuntinys Helsinkyje], le 29 mai 1920. DDF 1920. Paris, 1999, Vol. 2, p. 42.

suformuoti tvirtą lietuvių bei lenkų partnerystę, *Quai d'Orsay* rūpinosi priimti Lietuvai palankių politinių sprendimų ir kuo smarkiau apriboti Lenkijos politines ambicijas. Dar 1920 m. pradžioje ministrui pirmininkui E. Galvanauskui lankantis Prancūzijoje, Užsienio reikalų ministerijos Rusijos poskyrio direktorius **Carère** paminėjo, kad numatoma kartu pripažinti visas tris Baltijos valstybes²⁹⁹. Tą patį ketinimą buvo įvardinęs ir Prancūzijos ministras pirmininkas bei užsienio reikalų ministras A. Millerand, paskelbdamas apie Lietuvos vyriausybės pripažinimą *de facto*³⁰⁰.

Prancūzijos vyriausybė 1920 m. liepos 10 d. Spa konferencijoje palaikė sprendimą laikinai perduoti Vilnių administruoti Lietuvai. Lietuvių delegacija kėlė ir jų valstybės pripažinimo klausimą. O. Milašius vylėsi, kad jei Lietuvos ir Lenkijos santykiai kiek pagerėtų, „Prancūzija mus artimiausiomis dienomis ar savaitėmis parems pripažinimo *de jure* klausimu“³⁰¹. Didžiųjų valstybių atstovų tvirtinimas lietuvių diplomatai, kad jie Baltijos šalių pripažinimo dar nesvarstė, buvo nevisiškai teisingas. Didžiosios Britanijos ambasadorius Prancūzijoje Lindsay dar 1920 m. birželio 22 d. *Quai d'Orsay* įteikė notą, kuria ragino netrukus pripažinti Baltijos valstybes, tiesa, atsakymo į ją negavo³⁰². Vis dėlto Santarvės valstybių atstovai pažadėjo šio klausimo imtis specialioje Londone vyksiančioje konferencijoje, skirtoje Rusijos, Lenkijos ir Baltijos valstybių santykių klausimams, kurioje numatė priimti sprendimą ir dėl Vilniaus³⁰³.

1920 m. liepos–spalio mėn. Vilniaus krašto ir santykių su Lenkija klausimas, atrodo, absorbavo visą Lietuvos užsienio reikalų ministerijos ir ministro Juozo Purickio dėmesį. Siekdamas sustiprinti Lietuvos tarptautines pozicijas, jis išvyko į kelionę po Vakarų didžiųjų valstybių sostines. Spalio mėn. pradžioje atvykus į Paryžių, J. Purickiui teko visų pirma bandyti spręsti Vilniaus krašto priklausomybės ir Lietuvos teritorinio vientisumo problemas, pasiekusias kulminaciją po spalio 9 d. Lucjan Żeligowski „maišto“³⁰⁴. Archyvinių šaltinių analizė skatina prielaidą, kad ministras Paryžiuje nebandė atgaivinti Lietuvos tarptautinio pripažinimo klausimo, greičiausiai nesulaukė jokių palankaus sprendimo galimybės ženklų.

1920 m. rudenį dvišalių Lietuvos ir Prancūzijos santykių įtampa vėl sustiprėjo. Lietuviams buvo nepriimtina prancūzų politikų laikysena laikotarpiu, kai po „stebuklo prie Vyslos“ – laimėjimo prieš Raudonąją armiją mūšiuose prie Varšuvos – Lenkijos kariuomenė ėmė veržtis į Lietuvai administruoti priskirtas teritorijas. Prancūzijos vyriausybės nuostatas dėl Rytų Europos šiuo laikotarpiu veikė lūkesčiai dėl „didžiosios vieningos Rusijos, kuri siektų prijungti viską, kas nuo jos atskirta“³⁰⁵ atkūrimo. Kita vertus, Prancūzija nestabdė Lenkijos kariuomenės savivalės ir vengė politinių sprendimų, kurie tarptautinėse sferose būtų suprantami kaip Lietuvos pripažinimo ženklai. Lapkričio mėn. viduryje Tautų Sąjungos Asamblėjoje buvo svarstomas Baltijos valstybių narystės šioje institucijoje klausimas. Priėmimo

²⁹⁹ Lietuvos ministrų tarybos posėdžio protokolas. Kaunas, 1920 02 22. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 57, p. 53.

³⁰⁰ Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro A. Millerand kreipimasis į Lietuvos atstovybę Prancūzijoje. Paryžius, 1920 05 11. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 5, p. 126; Ibid., LCVA, f. 383, ap. 7, b. 90, l. 171.

³⁰¹ Lietuvos atstovo Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Purickiui. Paryžius, 1920 08 02. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 73, l. 76v.

³⁰² R. C. Lindsay to Curzon. Paris, 4 November 1920. PRO, FO, 371, 5379, N 2020, p. 202.

³⁰³ P. S. Wandycz. *Op. cit.*, p. 155. Anot P. S. Wandycz, Prancūzijai tokios konferencijos idėja nebuvo visiškai priimtina, nes prieštaravo jokių santykių su bolševikais nepalaikymo principui.

³⁰⁴ Lietuvos užsienio reikalų ministro J. Purickio pranešimas vyriausybei. Paryžius, 1920 10 12. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 73, l. 46, 47.

³⁰⁵ M. de Panafieu à M. Millerand, le 3 août 1920. DDF 1920. Paris, 1999, Vol. 2, p. 535.

komisijoje dirbęs prancūzų diplomatas René Viviani, remdamasis Prancūzijos pozicija dėl buvusios Rusijos imperijos sienų neliečiamumo, atsisakė dalyvauti balsavime. Taip buvo sukliudyta Lietuvos, Latvijos ir Estijos priėmimui³⁰⁶. Gruodžio 7 d. Baltijos valstybės Prancūzijos atstovų siūlymu, buvo priimtos tik į Tautų Sąjungos technines komisijas, svarsčiusias darbo, higienos ir tranzito klausimus.

1920 m. baigiantis, Lietuvos vyriausybė vėl ėmėsi pastangų atgaivinti pripažinimo *de jure* klausimą. Gruodžio mėn. O. Milašius ir tuometinis atstovas Tautų Sąjungoje A. Voldemaras susitiko su Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos generaliniu sekretoriumi Ph. Berthelot. Ir šio, ir vėlesnių lietuvių susitikimų su prancūzų diplomatais metu buvo akivaizdu, kad Lietuvos įtraukimo į Rusijos federaciją idėja *Quai d'Orsay* iškart užleido vietą šios Baltijos valstybės sąjungos su Lenkija projektui. O. Milašiui ir A. Voldemarui buvo pranešta, kad Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos pasiuntiniai Lenkijos vyriausybei Varšuvoje surengė demaršą, siekdami atkreipti dėmesį į sąjungos su Lietuva, sutvirtintos karine bei ekonomine sutartimi, netgi galimos federacijos, sudarymo būtinybę. O. Milašius interpretavo tokią sąjungą, dar nesuteikus Lietuvai tarptautinio pripažinimo, kaip užmaskuotą jos aneksiją³⁰⁷. Jis pabrėžė, kad derybų sėkmei gyvybiškai svarbios Santarvės valstybių garantijos dėl apsaugos nuo galimos Lenkijos agresijos ir būtinas Lietuvą pripažintimas *de jure*.

1920–1921 m. sandūroje *Quai d'Orsay* vadovybė nutarė nebesipriešinti sovietų valdžios įsitvirtinimui Rusijoje ir aktyviai nebesiekti sąjungininkės demokratinės Rusijos atkūrimo. Viena vertus, Prancūzijos vyriausybės pozicijos pokytis buvo parankus Lietuvai, nes Paryžiuje nuspręsta netrukus imtis Baltijos valstybių pripažinimo klausimo³⁰⁸. Kita vertus, naujojo ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro Georges Leygues politinę laikyseną dėl Lietuvos politinės ateities lėmė ir jo pirmtakams būdinga nuostata, esą „viena likusi Lietuva yra negyvybinga“³⁰⁹. Be to, Lenkijos tarptautinės pozicijos šiuo laikotarpiu nepaprastai sutvirtėjo – nepaisant kartais gana nesklaidžiai besiklosčiusio dvišalio bendradarbiavimo, ji tapo viena svariausių Prancūzijos sąjungininkių Vidurio Rytų Europoje.

Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos reikalų direktorius Emmanuel Peretti de La Rocca 1921 m. sausio mėn. užtikrino O. Milašių, esą Prancūzija remsianti Lietuvos suvereniteto išsaugojimą. Tiesa, jis pridūrė, kad sprendimai Lietuvos pripažinimo klausimu bus derinami su Lenkija: „Mes negalime Jūsų pripažinti, nepasitarę su Lenkija. <...> Aš Jus užtikrinu, kad lenkai nėra priešiški Lietuvos pripažinimui *de jure*, net palankūs. <...> Jūs galite būti užtikrinti Prancūzijos parama dėl visiškos nepriklausomybės išsaugojimo“³¹⁰. E. Peretti de la Rocca nurodė, esą 1920 m. gruodžio mėn. pabaigoje Prancūzija konsultavosi su Santarvės valstybėmis dėl Baltijos šalių ir Gruzijos pripažinimo. Jo teigimu, jei Italija iškart sutikusi, JAV kategoriškai pasipriešinusi, o Didžioji Britanija esą pritarusi tik galimam greitam Gruzijos pripažinimui, nieko neatsakydama dėl Lietuvos, Latvijos ir Estijos. Britų suinteresuotumas dėl politinės įtakos Baltijos valstybėse menko, sudarydamas palankią dirvą lenkų, arba vokiečių vaidmens stiprėjimui šiame regione, o prancūzų

³⁰⁶ Prancūzai dėl priėmimo Baltijos valstybių į Tautų Sąjungą. *Laisvė*, 1920, nr. 1.

³⁰⁷ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. *Paryžius*, 1921 01 14. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 107, l. 59, 62.

³⁰⁸ Prancūzijos užsienio reikalų ministro G. Leygues telegrama Generaliniam komisarui Baltijos šalyse A.-M. L. de Sartiges. *Paryžius*, 1921 01 03. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 6, p. 130.

³⁰⁹ M. Leygues à M. Sartiges, le 7 novembre 1920. *DDF 1920*, Paris, 2002, Vol. 3, p. 246.

³¹⁰ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. *Paryžius*, 1921 01 14. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 107, l. 1. 63, 65.

diplomatų įtakai sprendžiant šių trijų šalių klausimus – Santarvėje.

Visų trijų Baltijos šalių vyriausybės vylėsi, kad pripažinimą *de jure* pavyks gauti 1921 m. sausio 25–26 d. Paryžiuje vykusioje Ambasadorių konferencijoje. Sausio 26 d. buvo pripažintos tik Latvija ir Estija. E. Peretti de la Rocca tvirtinimu, konferencija ketinusi svarstyti visų trijų Baltijos valstybių pripažinimo *de jure* klausimą, bet Didžiosios Britanijos ministrui pirmininkui David Lloyd George prieštaraujant, šis klausimas iš dienotvarkės buvo išbrauktas. Latvijos užsienio reikalų ministrui Zigfrīds Meierovics pavyko įtikinti prancūzų diplomatus ir D. Lloyd George gražinti klausimą į dienotvarkę, o vakare sulaukta sprendimo dėl Latvijos ir Estijos pripažinimo. Lietuviai irgi pakartojo prašymą dėl savo valstybės pripažinimo, bet konferencija, „palankiai atsiliepusi“ dėl klausimo esmės, nutarė jį atidėti, kaip O. Milašius teigė Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos generalinis sekretorius Ph. Berthelot, ne daugiau dviems–trims mėnesiams³¹¹. Delsimui turėjo įtakos Tautų Sąjungos Tarybos pirmininko Léon Bourgeois raginimas Lietuvos pripažinimo klausimo imtis, kai jo vadovaujama institucija priims sprendimą dėl Vilniaus problemos³¹². E. Peretti de la Rocca lietuviams nepaminėjo, kad Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministro Georges Curzon neigiama nuostata dėl pripažinimo Lietuvai sutapo su prancūzų pozicija – Ph. Berthelot konstatavo, kad jis neįmanomas, „nes sienos dar nenustatytos“³¹³. Šio atsisakymo sulaukta netrukus po Lietuvos prašymo atidėti Tautų Sąjungos pajėgų siuntimą į Vilniaus kraštą³¹⁴.

Gavęs žinią apie Lietuvos valstybingumo pripažinimo atidėjimą, O. Milašius surengė demaršą *Quai d'Orsay*, pranešdamas apie „giliaus liūdesio jausmą“. Jis pridūrė, kad Lietuvos vyriausybė delsimo priežastis suprasianti, o visuomenė galbūt ne – Santarvės valstybės suinteresuotos stiprinti lietuvių pasitikėjimą jomis³¹⁵. Tarp lietuvių politikų 1919–1920 m. vyravo įsitikinimas, kad jų valstybė būsianti pripažinta bent jau ne anksčiau už Latviją ir Estiją. Lietuvos visuomenėje ir ypač politiniuose sluoksniuose Ambasadorių konferencijos sprendimas buvo netikėtas sukrėtimas³¹⁶.

Prancūzų karinės misijos teigimu, „kelias dienas lietuviai nešiojo tikrą gedulą dėl pripažinimo atidėjimo, vėliau prasiveržė nepasitenkinimas, apmaudas, pyktis“³¹⁷. Misijos vadovas lt. René Cohendet Ambasadorių konferencijos sprendimą pavadino

³¹¹ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1921 02 06. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 107, l. 51 v.

³¹² T. Naruševičiaus laiškas Lietuvos užsienio reikalų ministrui. [Parašymo vieta nenurodyta] 1920 02 06. LCVA, f. 373, ap. 7, b. 73, l. 4, 4v, 7, 13.

³¹³ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos politikos ir komercijos direktoriaus E. Peretti de la Rocca atmintinė „Reconnaissance *de jure* de la Lituanie“. Paryžius, 1922 02 23. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 7, p. 109; D. Kupčiūnas. When Mediation Fails: Britain, France, and the Settlement of the Vilnius Conflict, 1920–1922. *Diplomacy and Statecraft*, 2011, Vol. 22, p. 189; šis faktas buvo žinomas Lietuvoje ir skelbtas spaudoje, žr.: Bl. Bl. Prancūzų klastos. Lietuvos ūkininkas, 1921. nr. 6.

³¹⁴ Note de la Direction des affaires politiques et commerciales. Paris, le 24 janvier 1921. *DDF 1921*. Paris, 2004, Vol. 1, p. 45.

³¹⁵ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus kreipimasis Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos generaliniam sekretoriui Ph. Berthelot. Paryžius, 1921 01 27. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 6, p. 187–189; Prancūzijos užsienio reikalų ministro telegrama Prancūzijos komisariui Kaune „Protestationnements lituaniennes contre l'ajournement de la reconnaissance *de jure*“, Paryžius, 1921 01 29. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 6, p. 190–191.

³¹⁶ A. Šmidto pranešimas Estijos užsienio reikalų ministerijai apie Lietuvos reakciją į Latvijos ir Estijos pripažinimą *de jure*. Kaunas, 1921 02 09. *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais*. Vilnius, 2008, p. 204.

³¹⁷ Prancūzų karinės misijos laik. vadovo lt. Cohendet 93 savaitinis pranešimas. Kaunas, 1921 02 11. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 6, p. 222.

„puikiu būdu sustiprinti lietuvių priešišumą Lenkijai“³¹⁸. Jis siūlė analogiškas spaudimo priemones taikyti ir Lenkijai, kad ši taptų nuosaikesnė. Tos pačios nuomonės laikėsi ir Didžiosios Britanijos pasiuntinys Baltijos valstybėse Ernest Wilton³¹⁹. Lietuvių spaudoje kartota jau anksčiau susiformavusi nuomonė, esą Didžioji Britanija rėmusi Lietuvos pripažinimą, o Prancūzija šiam kliudžiusi³²⁰, visuomenėje sukėlė naują priešiško šiai didžiajai valstybei bangą.

Ministras pirmininkas Kazys Grinius 1921 m. vasario 1 d. pranešė apie Lietuvos pripažinimo *de jure* atidėjimą Steigiamajame Seime. Po trijų dienų pranešimą apie užsienio politikos aktualijas parlamente darė ir ministras J. Purickis, rūpinęsis sušvelninti su valstybingumo pripažinimu sietus visuomenės lūkesčius: „Pripažinimas yra tikrai jau esančio fakto juridinis formulavimas. Jokių ypatingų iš to atmainų nereikia tikėtis. Jei patys valstybės statyti nemokėsime, tai ir pripažinimas mums nepadės. Nereikia pasiduoti tuščiom svajonėm, kad atsiras koks užsienio geradaris, kuris viską pataisys, padės, padarys“³²¹. Ir O. Milašius, ir Prancūzijos atstovas G. Padovani ragino Lietuvos vyriausybę vengti radikalių politinių sprendimų ir išlaikyti valstybėje rimtį³²².

Santarvės valstybių delsimas ištūmė į keblią padėtį Lietuvos vyriausybę, vilkinusią derybas su Lenkija ir vengusią atvirai priešintis Tautų Sąjungos Tarybos kontroliuoto plebiscito Lenkijos laikinai administruotoje Vilniaus krašto teritorijoje, vadinamojoje „Vidurio Lietuvoje“, surengimui. Vasario 13 d. Lietuvos vyriausybė ryžosi oficialiai atsisakyti plebiscito. Prasidėjus vasario mėn. Londone vykusiai Ambasadorių konferencijai, O. Milašius manė gavęs svarų užtikrinimą, jog Prancūzijos vyriausybė remia Lietuvos valstybingumo pripažinimą. Vis dėlto Lietuva ir vėl jo nesulaukė, o Ph. Berthelot kaip esminę kliūtį šiam sprendimui įvardino lietuvių sprendimą dėl plebiscito³²³.

1921 m. vasario mėn. prasidėjo naujas maždaug metus trukęs ir, manytume, pats sudėtingiausias Lietuvos vyriausybės pastangų gauti Santarvės didžiųjų valstybių pripažinimą *de jure* etapas. Daugiausia Prancūzijos vyriausybės pageidavimu, trys tarptautinės politikos klausimai buvo, galima sakyti, „surišti“ į vieną grandinę. Tik suregulius Kauno bei Varšuvos santykius ir išsprendus Vilniaus klausimą, didžiosios valstybės ketino imtis Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo. Jį suteikus buvo numatytas Klaipėdos krašto prijungimas prie šios Baltijos valstybės. Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos vyriausybių siūlymu nuo 1921 m. balandžio mėn. iki gruodžio

³¹⁸ Ibid.,

³¹⁹ *Wilton to Gregory, 2 February 1921*. PRO, FO, 371, 6724, N 1799, p. 168–172; *Wilton to Curzon, 9 February 1921*. PRO, FO, 371, 6724, N 2078, p. 174.

³²⁰ Ir vėl Ententė apgavo. *Socialdemokratas*. 1921, Nr. 5; Prancūzų klastos. *Lietuvos ūkininkas*. 1921 Nr. 6, p. 2, 3; Nesiseka ar nepasitaiko? *Lietuva*, 1921, nr. 23; *Circulus viciosus*. *Lietuva*, 1921, nr. 24; Dėl Paryžiaus konferencijos mūsų nepripažinimo. *Lietuva*, 1921, nr. 29, Anglai ir Prancūzai. *Lietuva*, 1921, nr. 30.

³²¹ Užsienio reikalų ministerio pranešimas, 1921 02 04. *Steigiamojo Seimo darbai. 12 sąsiuvinis, 60 pos.* Kaunas, 1921, p. 595.

³²² G. Padovani patarė „keletą mėnesių laikytis išminties ir kantrybės“, žr.: *Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand. Kaunas, 1921 02 04*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 6, p. 243 v.; T. Naruševičius irgi ragino bent iki Londono konferencijos vengti bet kokių protesto apraiškų ir permainų vyriausybėje, žr.: *T. Naruševičiaus laiškas Lietuvos užsienio reikalų ministrui. [Parašymo vieta nenurodyta] 1920 02 06*. LCVA, f. 373, ap. 7, b. 73, l. 4, 4v, 7, 13; O. Milašius rekomendavo laikytis rimties ir vengti manifestacijų, žr.: *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1921 02 06*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 107, l. 51 v.

³²³ *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimai užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1921 03 01, 29* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 107, l. 49, 43

mėn. pabaigos su pertraukomis Briuselyje, vėliau Ženevoje vyko Lietuvos ir Lenkijos derybos dėl sąjungos sudarymo, tarpininkaujant Tautų Sąjungos Tarybos pirmininkui Paul Hymans. Jis Lietuvos delegacijai nurodė: „jei sąlygas priimsite, didžiųjų valstybių palaikymas užtikrintas, kitaip Vilniaus negausite, nebūsime *de jure* pripažinti“³²⁴.

Lietuvos diplomatai ir politikai nuolat kontaktuodavo su Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerijų pareigūnais, diplomatais ir įtakingais visuomenės atstovais, siekdami valstybės pripažinimo³²⁵. O. Milašius 1921 m. taip pat dažnai lankydavosi *Quai d'Orsay*, bandydamas švelninti lietuviams nepalankią institucijos poziciją. Lietuvos ir Lenkijos derybų išvakarėse jis prašė Prancūzijos ministrą pirmininką ir užsienio reikalų ministrą A. Briand pripažinti Lietuvos valstybingumą, „išsklaidyti nepasitikėjimo bei netikrumo atmosferą, įtvirtinti teisinę abiejų derybose dalyvaujančių valstybių lygybę“³²⁶. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos vadovybė 1921 m. dažnai kontaktavo su G. Padovani.

Prancūzijos vyriausybė 1921 m. nuosekliai ir pabrėžtinai atkakliai rūpinosi P. Hymans vedamų derybų sėkminga eiga, ketindama pripažinti ne Lietuvos respubliką, o Lietuvos ir Lenkijos federaciją: „šis projektas yra kaip federacijos pradžia be šio žodžio, kurio Lietuva nenori ir kuris, labai gali būti, parengtų pradžią dar glaudesnei abiejų šalių unijai“³²⁷.

1921 m. dažnai atsinaujindavusioje britų ir prancūzų politikų polemikoje dėl Lietuvos valstybingumo pripažinimo laikytasi skirtingų pozicijų. Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerijoje, irgi rėmusioje federacinės valstybės projektą, būta pareigūnų bei diplomatų, skatinusių neversti Lietuvos sudaryti sąjungą su Lenkija. Jie siūlė visų pirma siekti Lenkijos politinių nuolaidų, kurios pataisytų dvišalių santykių klimatą ir sustiprintų Santarvės valstybių įtaką Lietuvos vyriausybės pripažinimu³²⁸. Ministro pirmininko D. Lloyd George pozicija buvo palankesnė lietuviams, tuo tarpu užsienio reikalų ministro G. Curzon – daugeliu atveju sutapo su prancūzų politikų.

Tuo tarpu *Quai d'Orsay* vadovai laikėsi pozicijos, kad „Lietuvos pripažinimas *de jure* toli gražu nepalengvins, kaip apsimeta Kaunas, susitarimo su Lenkija ir paskatins lietuvių politikus sužlugdyti prancūzų pageidaujama susitarimą. Lietuva tokiu atveju pateks į Vokietijos dominavimą arba bolševikų tironiją“, o „Prancūzija pripažins Lietuvą, kai ši sutvarkys savo santykius su Lenkija“³²⁹. Tikėdamasi Lietuvos politinių nuolaidų, Prancūzijos užsienio reikalų ministerija lapkričio-gruodžio mėn. didino spaudimą lietuvių politikams. Nepripažinti Lietuvos, kol nesulaukta sėkmės

³²⁴ R. Žepkaitė. *Lietuva tarptautinės politikos labirintuose...*, p. 124.

³²⁵ Paminėtinas P. Klimo gana detalai aprašytas O. Milašiaus bandymas gauti A. Briand pritarimą Lietuvos pripažinimui *de jure* Briuselyje vykusių Lietuvos ir Lenkijos derybų pradžioje, balandžio 20 d., žr.: O. Milašius Petro Klimo dienoraštyje. *Metmenys*, 1977, nr. 34, p. 116; Lietuvos atstovas Didžiojoje Britanijoje T. Naruševičiaus rūpesčiu britų lobistai, tame tarpe ir parlamentariai pateikė kreipimąsi valstybės užsienio reikalų ministerijai, kuriuose įvardijo remią Lietuvos pripažinimą *de jure*.

³²⁶ *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus kreipimasis Prancūzijos užsienio reikalų ministrui ir ministrui pirmininkui A. Briand. Paryžius, 1921 04 06*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 180, l. 60.

³²⁷ M. Laroche à M. Berthelot. Paris, le 28 mai 1921. *DDF 1921*, Paris, 2004, Vol. 1, p. 628.

³²⁸ *E. Wilton memorandumas Užsienio reikalų ministerijai dėl Lietuvos pripažinimo de jure. Ryga, 5 April 1921*. PRO, FO, 371, 6725, N 4424, p. 101–106.

³²⁹ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos politikos ir komercijos direktoriaus E. Peretti de la Rocca telegrama ambasadoriams ir pasiuntiniams įv. valstybėse „A. s. protestations lituaniennes contre l'ajournement de la reconnaissance de jure“*. Paryžius, 1921 01 29. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 6, p. 193; *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos reikalų direktoriaus pavaduotojo J. Laroche atmintinė apie O. Milašiaus apsilankymą*. Paryžius, 1921 12 03. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 107, p. 70.

derybose su Lenkija, ragino ir P. Hymans³³⁰.

Reiktų pabrėžti, kad Lietuvos užsienio reikalų ministro J. Purickio politinis kursas atitiko bent kai kurias Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnų rekomendacijas, tarkime, jis daugiau energijos už pirmtakus skyrė bendradarbiavimui su Latvija ir Estija, bent iš karto neatmetė derybų su Lenkija siūlymų. Svarbiausias šio laikotarpio Lietuvos laimėjimas buvo priėmimas į Tautų Sąjungą 1921 m. rugsėjo 22 d., reiškęs Lietuvos valstybės teisinį pripažinimą tarptautinės politikos subjektu³³¹. Vis dėlto Santarvės šalys neprilygino Lietuvos narystės Tautų Sąjungoje šios valstybės tarptautiniam pripažinimui *de jure*.

Santarvės valstybės 1921 m. rudenį į keblią padėtį stūmė Lietuvos vyriausybę, turėjusią rinktis tarp nepriimtinių nuolaidų arba politinės izoliacijos pavojaus. Stiprėjo ir deryboms priešiška lietuvių visuomenės reakcija. „Lietuvos vyriausybė lyg riešutas, pateko į spaustukus“, – taip susiklosčiusią situaciją apibūdino tuometinis finansų, prekybos ir pramonės ministras E. Galvanauskas, dalyvavęs derybose su Lenkija³³².

Lietuvos užsienio reikalų ministerija tolimesnio jų tęsimo klausimą analizavo spalio–lapkričio mėn. sandūroje Kaune įvykusioje diplomatų konferencijoje. Suvokta, kad projekto atmetimas pakenks santykiams su Vakarų valstybėmis, sukliudys paspartinti tarptautinį pripažinimą *de jure* ir reikš „didžiausią tarptautinį smūgį Lietuvai“, net galimą politinę izoliaciją. Susiformavo dvi pozicijos: „Pripažinimas faktinai daug daugiau reiškia, negu tas paprastai nužiūrima“, – tokią nuostatą gynė T. Naruševičius ir Vaclovas Sidzikauskas. Petras Klimas ragino „daugiau dėmesio kreipti į gyvus reikalus, <...> negu į patogumus, sekančius iš pripažinimo *de jure* <...> Tai neturėtų kliudyti Italijai pakviesti į Genują, nes Lietuvos valstybė jau pripažinta“. Konferencijos dalyvių dauguma pritarė E. Galvanausko pozicijai, kad „Atmetus <...> projektą, lyg ir nustoja ryšiai su pasauliu ir ji nustoja juridinės pagalbos“³³³.

1921 m. gruodžio 24 d. pasitraukusi iš derybų, Lietuvos vyriausybė iš tikrųjų pateko į maždaug du mėnesius trukusią tarptautinę izoliaciją. Itin priešišškai reagavo Prancūzijos užsienio reikalų ministerija. Politikos ir komercijos direktoriaus pavaduotoja J. Laroche griežtai pabrėžė O. Milašiui: „Lietuvos vyriausybė toliau laikoma laikinąja, kol neatsisakys draugiškos laikysenos su Vokietija ir nesušvelnins santykių su Lenkija“, „Lietuva negalės likti viena tarp Rusijos ir Vokietijos ir ji tegali rinktis federaciją su Lenkija arba Rusija. Rusijos atsikūrimas bus ilgas, bet per dešimt ar penkiolika metų Rusija taps stipri. Ji nesutiks su Estijos, Latvijos ir Lietuvos nepriklausomybe. <...> ateityje Jūs negalėsite turėti savo užsienio politikos. Iš viso, Baltijos valstybių esama padėtis yra laikina“³³⁴.

Vis dėlto Lietuvoje ir Prancūzijoje vykę politiniai pokyčiai lėmė dvišalių santykių klimato kaitą. 1922 m. Lietuvoje vasario 2 d. buvo sudaryta E. Galvanausko

³³⁰ Prancūzijos ambasadoriaus Belgijoje P. de Margerie pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „A. s. de la reconnaissance éventuelle de la Lituanie“. Briuselis, 1921 05 30. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 7, p. 17.

³³¹ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1921 11 28. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 107, l. 20.

³³² G. Galva. Ernestas Galvanauskas: politinė biografija. Čikaga, 1982, p. 194.

³³³ Lietuvos užsienio atstovų konferencijos 7, 9, 11 posėdžių protokolai. Kaunas, 1921 10 27, 30, 31, 11 01. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 118, l. 132, 87, 86.

³³⁴ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimai užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1921 12 27. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 107, l. 13; *Ibid.*, 1922 01 31. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 270, l. 59–60v. Tą patį konsultacijų metu O. Milašiui nurodė ir Politikos bei komercijos direktorius E. Peretti de la Rocca bei Baltijos valstybių ir Rusijos klausimus kuravęs Europos skyriaus darbuotojas F. Grenard,

vadovaujama vyriausybė, kurioje užsienio reikalų ministro pareigos patikėtos Vladui Jurgučui. Lietuvos vyriausybės pripažinimas *de jure* buvo vienas iš pamatinių šios vyriausybės užsienio politikos tikslų, kurio buvo siekta atkakliai, nevengiant Vakarų valstybėms patrauklių politinių nuolaidų, rūpinantis sustiprinti Vakarų valstybių atstovų Lietuvoje palankią nuomonę apie permainas valstybėje, apriboti Vokietijos ir Sovietų Rusijos įtaką. Bent jau G. Padovani iki 1922 m. pabaigos nuolat palankiai vertino šios vyriausybės politinę laikyseną ir sprendimus. Siekdamas užsibrėžtų rezultatų, E. Galvanauskas noriai vykdavo į tarptautinius sambūrius arba susitikdavo su Vakarų valstybių politikais.

Prancūzijai pabandžius Baltijos valstybėms priskirti dalį buvusios Rusijos imperijos skolų, lietuviai šį klausimą susiejo su pripažinimo būtinybe. Gavęs pranešimą apie Prancūzijos reikalavimus, Užsienio reikalų ministerijos Vakarų departamento direktorius B. K. Balutis nurodė G. Padovani, jog skolų grąžinimui svarbu, kad Lietuva gautų pripažinimą *de jure*, turėtų aiškiai apibrėžtą teritoriją, gautų Vilniaus ir Klaipėdos kraštą³³⁵.

1922 m. sausio mėn. Prancūzijos ministru pirmininku ir užsienio reikalų ministru tapęs R. Poincaré³³⁶ stengėsi stiprinti Lietuvos ryšius su Lenkija, tačiau rinkosi nuosaikesnius būdus, nei A. Briand 1921 m. Naujasis vyriausybės vadovas nusprendė švelninti Prancūzijos santykius su Lietuva, kad įgytų jai didesnės įtakos ir susilpnintų jos ryšius su Vokietija.

Prancūzijos politinę laikyseną veikė E. Galvanausko vyriausybės pažadas padaryti bent simbolinių nuolaidų, palankių derybų su Lenkija atgaivinimui. Lietuvos vyriausybė 1922 m. vasario–kovo mėn. stengėsi sumažinti prastų santykių su pietine kaimyne poveikį valstybės tarptautiniam pripažinimui. Lietuvos užsienio reikalų ministras V. Jurgutis sausio 27 ir vasario 2 d. notomis kreipėsi į Lenkijos užsienio reikalų ministrą, siūlydamas tiesiogines derybas³³⁷. Netrukus konsultacijoje su Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnais O. Milašius išgirdo palankias intonacijas: E. Galvanausko ir V. Jurgučio nuopelnai Paryžiuje žinomi, pripažinimas esąs netolimos ateities, gal net kelių savaičių klausimas, o *Quai d'Orsay* netgi svarstoma, kas galėtų būti paskirtas pasiuntiniu į Kauną³³⁸.

E. Galvanausko pageidavimu, balandžio 6 d. pakeliui į Genujos konferenciją jį priėmė R. Poincaré. Manytume, būtent šis vizitas, palikęs gerų įspūdžių iškiliam prancūzų politikui, galutinai „atblokavo“ Lietuvos pripažinimo *de jure* procesą. E. Galvanauskas prancūzų politikui pabrėžė, kad santykių su Prancūzija pagerėjimas skatintų ir susitarimo su Lenkija paieškas, tačiau siekiant derybų sėkmės Lietuvai visų pirma labai svarbus pripažinimas. Atsakydamas R. Poincaré pritarė lietuvių pageidavimui ir žadėjo atsieti pripažinimo *de jure* ir Vilniaus klausimus – nes

³³⁵ Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriaus B. K. Balučio instrukcija Lietuvos atstovybėms. Kaunas, 1922 03 24. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 271, l. 232.

³³⁶ Kovo mėn. *Quai d'Orsay* buvo kiek pertvarkyta Baltijos valstybių kuravimo tvarka. Santykių su jomis klausimai buvo pavesti ministerijos darbuotojams, įgaliotiems dirbti santykių su Lenkija klausimais. Už Baltijos valstybių klausimus atsakingais tapo Politinių ir komercinių reikalų direktoriaus pavaduotojui Jules Laroche pavaldūs pareigūnai, kurių kompetencijai priklausė ir santykiai su Lenkija. Anksčiau juos kuravo Europos skyriaus darbuotojai, atsakingi už santykius su Rusija. Ankstesnioji tvarka grąžinta 1934 m. Nuo tada iki 1940 m. tas pats pareigūnas rūpinosi santykiais su SSRS ir Baltijos valstybėmis. Žr.: Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. 1922 03 22. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 270, l. 48.

³³⁷ G. Vilkelis. *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje*. Vilnius, 2006, p. 105.

³³⁸ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. *Paryžius*, 1922 03 06. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 270, l. 44, 45.

pastarasis tolinas pripažinimą³³⁹ – kas buvo itin paranku Lietuvos vyriausybei. Kitaip nei pirmtakas, pritarė Lietuvos tarptautinio statuso galutiniam įtvirtinimui³⁴⁰.

Lietuvos vyriausybė sunkiai gautą priėmimą dalyvauti Genujos konferencijoje, į kurią numatyta kviešti tik pripažintas valstybes, laikė svariu politiniu laimėjimu³⁴¹. Dėl Lietuvos priėmimo O. Milašius keletą kartų konsultavosi ir su prancūzų diplomatais. Lietuvos delegacija, vadovaujama ministro pirmininko E. Galvanausko, balandžio 12 d. konferencijoje įteikė notą politinius klausimus kuravusiai komisijai. Dokumente buvo įvardinta Lietuvos pozicija dėl Vilniaus ir Klaipėdos klausimų, pasiūlyta jų sprendimui sudaryti tarptautinę komisiją ir prašoma valstybės pripažinimo *de jure*. Anglijos ministrui pirmininkui D. Lloyd George parėmus, Lietuvos pateikti klausimai buvo patekę į konferencijos darbotvarkę, deja, vėliau iš jos išbraukti³⁴². R. Poincaré Didžiosios Britanijos ir Italijos vyriausybėms pateikė ir siūlymą nedelsiant *de jure* pripažinti Lietuvą³⁴³, tačiau britų bei italų diplomatai ragino neskubėti³⁴⁴. Genujoje įvykusiuose lietuvių politikų susitikimuose su Santarvės valstybių vadovais ir diplomatais, jų užsienio reikalų ministerijose buvo pabrėžiama, jog pripažinimą Lietuvai ketinama suteikti jau netrukus.

Daug pastangų siekiant Lietuvos pripažinimo dėjo reikalų patikėtinis Paryžiuje O. Milašius. Po Genujos konferencijos *Quai d'Orsay* jis vėl sulaukė užtikrinimo, kad kliūčių tekelti britų ir italų pozicija. Tiesa, pasiuntęs užklausimus kolegoms atstovams Didžiojoje Britanijoje T. Naruševičiui ir Italijoje J. Šauliui, O. Milašius sulaukė atsakymų, esą abi šalys sutinkančios neatidėliotinai pripažinti Lietuvą *de jure*³⁴⁵. Prisimindamas, kad Italijos vyriausybė ketino siūlyti Ambasadorių konferencijos narėms pripažinti Lietuvą atskirai, O. Milašius užsiminė apie tokią galimybę Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Jis sulaukė neigiamo atsakymo: „tai išprovokuos anglus, kadangi mes būtume suerzinti, jei jie pripažintų Lietuvą anksčiau, be to, tai sukeltų Lietuvoje pavojingų iliuzijų, visų pirma dėl laikysenos Vilniaus klausimu“³⁴⁶.

T. Naruševičiaus gautos žinios nebuvo tikslios. Dar 1922 m. pavasarį britų diplomatai Lietuvai Santarvės valstybių vardu perdavė konfidencialų siūlymą sureguliuoti santykius su Lenkija mainais į pripažinimą *de jure*, Klaipėdos krašto

³³⁹ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1922 04 07. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 270, l. 40, 41v.

³⁴⁰ „Būtų patrauklu suteikti satisfakciją Lietuvos viešajai nuomonei. Lenkijos užsienio reikalų ministerija sutiko be jokių sunkumų. Jokia svarbi priežastis dabar nekliudo Lietuvos pripažinimui. Jis mums leistų užmegzti pastovius santykius, kurie leistų veikti skatinant suartėjimą su Lenkija. Prancūzijos vyriausybė <...> nenori to daryti be Londono ir Romos“, žr.: Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro R. Poincaré depeša ambasadoriams Londone Ch. Saint Aulaire ir Romoje Barrère bei pasiuntiniui Lenkijoje H. de Panaftieu „A. s. reconnaissance de jure de la Lituanie“. Paryžius, 1922 04 24. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 7, p. 143–144.

³⁴¹ Teikiant kvietimus į Genujos konferenciją (oficialiai jų teikimą kuravo rengėjos Italijos vyriausybė) laikytasi pozicijos kviešti tik *de jure* pripažintas valstybes. Lietuvos padėtis buvo subtili, nes priėmimas į Tautų Sąjungą reiškė valstybės pripažinimą *de jure*, bet vyriausybė tokio pripažinimo dar buvo negavusi.

³⁴² P. Klimas. Lietuva Genujos konferencijoje. *Atspindžiai*. 1922, nr. 11, p. 3, 4.

³⁴³ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1922 06 12–16. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 270, l. 26v.

³⁴⁴ E. Ovey cirkuliare valstybės sekretoriaus vardu, skirtame Didžiosios Britanijos ambasadoriui Prancūzijoje Hardinge, pritariama ketinimui nekelti Lietuvos pripažinimo klausimo iki pat Genujos konferencijos pabaigos, žr.: Lord Hardinge to Curzon, 10 April 1922. PRO, FO, 371, 8062, N 3451, p. 77–80.

³⁴⁵ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1922 06 12–16. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 270, l. 31.

³⁴⁶ *Ibid.*, l. 31v.

perdavimą ir finansines paskolas³⁴⁷. Sulaukusi neigiamo atsakymo, Didžiosios Britanijos vyriausybė, suinteresuota ekonominių ryšių su Lenkija stiprinimu, pradėjo sieti Lietuvos pripažinimą *de jure* su Nemuno internacionalizacija. Užsienio reikalų ministras G. Curzon gegužės 16 d. Prancūzijos ambasadoriui Londone Charles Saint-Aulaire patvirtino pritaręs Lietuvos pripažinimui *de jure*³⁴⁸, tiesa, ragindamas šį pripažinimą susieti su Nemuno internacionalizacijos problema³⁴⁹.

Britų užsienio reikalų ministrui pavyko pakeisti R. Poincaré poziciją. Birželio 30 d. Santarvės valstybės sutiko pripažinti Lietuvos vyriausybę *de jure*, jei ši pasizadėsianti paisyti Versalio sutartyje numatytų reikalavimų dėl navigacijos Nemunu. Buvo priimtas sprendimas sudaryti specialią komisiją Nemuno internacionalizacijos klausimui ištirti. Jos vadovu tapo Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus vedėjas J. Laroche³⁵⁰. Liepos 2 d. informaciją apie rezoliucijos turinį gavo Lietuvos vyriausybė. Liepos 13 d. Ambasadorių konferencija išsiuntė jai oficialią notą apie pripažinimą su šia išlyga. Toks sprendimas, istoriko Donato Kupčiūno teigimu, buvo unikalus tarptautinio pripažinimo praktikoje, giminingas nebent Europos Sąjungos pripažinimo suteikimo Balkanų valstybėms procesui 1990 m.³⁵¹.

Anot prancūzų ir britų diplomatų, Kaune susidurta su sudėtinga dilema: naujiems Seimo rinkimams artėjant, valdantysis krikščionių demokratų blokas norėjo sutvirtinti pozicijas svariu užsienio politikos laimėjimu ir vyriausybės vadovas E. Galvanauskas, o ypač užsienio reikalų ministras V. Jurgutis ketino sutikti su Nemuno internacionalizacija, jei pavyktų ją atidėti iki Vilniaus klausimo išsprendimo³⁵². Tuo tarpu opozicinės partijos priešinosi svariai nuolaidai Santarvės valstybėms ir jų spekuliacijos apie Vilniaus išsižadėjimą grėsė diskredituoti krikščionis demokratų.

Rugpjūčio 4 d. Lietuvos vyriausybė atsakė į Santarvės valstybių notą. E. Galvanausko parengta³⁵³ ir užsienio reikalų ministro V. Jurgučio pasirašyta nota vadintina vienu iš prieštaringesnių Lietuvos politinių dokumentų. Nurodydama, kad sutinka laikytis tarptautinių įsipareigojimų dėl laivybos Nemunu, Lietuvos vyriausybė pridūrė, kad jie tetaikomi tik taikos sąlygomis. Notoje pabrėžta, kad Lietuva pasirengusi užmegzti draugiškus santykius su Lenkija ir atverti navigacijai Nemuną,

³⁴⁷ *Lord Hardinge to Foreign Office, 11 October 1922*. PRO, FO, 371, 8063, N 320, p. 131–132; *Lietuvos užsienio reikalų ministerijos posėdžio protokolas nr. 38. Kaunas, 1922 04 25*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 283, l. 56.

³⁴⁸ *Prancūzijos ambasadoriaus Londone Ch. de Saint-Aulaire paklausimas Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministrui G. Curzon. London, 5 May 1922*. PRO, FO, 371, 8062, N 4382 p. 90. *Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministro G. Curzon laiškas Prancūzijos ambasadoriui De Saint-Aulaire. Londonas, 16 May 1922*. PRO, FO, 371, 8062, N 4382, p. 97–98.

³⁴⁹ *Prancūzijos ambasadoriaus Didžiojoje Britanijoje Saint-Aulaire telegrama ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré. Londonas, 1922 05 17*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituania, d. 7, p. 165.

³⁵⁰ Suinteresuotumą dalyvauti šioje komisijoje Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai per pasiuntinį M. Zamoyski buvo įvardinusi Lenkijos vyriausybė. E. Peretti de La Rocca šį pageidavimą patenkinti atsisakė, argumentuodamas Lenkijos didžiuliu suinteresuotumu dėl komisijos priimtų sprendimų ir galimomis Lietuvos vyriausybės pastangomis akcentuoti komisijos sprendimų šališkumą. Ministerija pažadėjo palaikyti nuolatinį kontaktą su Lenkijos vyriausybe „ir informuoti apie sąlygas, kurioms esant jos interesai būtų geriausiai apginti“, žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministro ir ministro pirmininko R. Poincaré instrukcija pasiuntiniui Lenkijoje H. de Panafieu. Paryžius, 1922 08 02*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituania, d. 8, p. 2.

³⁵¹ D. Kupčiūnas. *Op. cit.*, p. 195.

³⁵² *A. Dilley to Balfour. 27 July 1922*. PRO, FO, 371, 8063, N 7276, p. 37–39, *E. Wilton to Balfour, 8 August 1922*. PRO, FO, 371, 8063, N7652, p. 67–69.

³⁵³ G. Galva. *Op. cit.*, p. 211.

jei ši laikysis išipareigojimu³⁵⁴. Rugpjūčio 15 d. O. Milašius šį dokumentą įteikė E. Peretti de La Rocca. Lietuvos vyriausybės nota *Quai d'Orsay* buvo sutikta labai nepalankiai. Ministerijos pareigūnai ragino Lietuvos vyriausybę paaiškinti arba patikslinti notos formuluotę, pabrėždami jos prieštarumą ir neaiškumą. Jie grasino O. Milašiui, kad ministerija gali būti priversta paraginti Ambasadorių konferenciją, kad ši atidėtų Lietuvos pripažinimą *de jure* ir nutrauktų Klaipėdos klausimo svarstymą³⁵⁵. Lietuvos reikalų patikėtinis primygtinai siūlė Lietuvos vyriausybei kompromisą: pateikti bent aiškinamąją notą, nes „be notos nebūsime pripažinti“³⁵⁶. Tuo tarpu Lietuvos vyriausybė neketino daryti nuolaidų³⁵⁷.

Lietuvos vyriausybei pavyko įtikinti G. Padovani, kad redaguojant notą teko atsižvelgti į viešąją nuomonę ir šiuo dokumentu „eita iki galimybių ribos“³⁵⁸. Jis ragino sustiprinti krikščionių demokratų pozicijas spalio 10–11 d. vykusiuose Pirmojo Seimo rinkimuose ir užtikrinti valstybės politinę orientaciją į Santarvės valstybes kuo greitesniu ir besąlygišku Lietuvos pripažinimu *de jure*³⁵⁹. Užsienio reikalų ministras V. Jurgutis pabrėžė G. Padovani, kad jei dokumentas nepriimtinas, tematas galimybę atsistatydinti³⁶⁰. Vis dėlto prancūzų diplomatus nepavyko pakeisti Prancūzijos vyriausybės pozicijos. Londone ir Paryžiuje laikytasi nuostatos, kad Lietuvos vyriausybė „nepilnai pritarė Versalio sutarties taikymui dėl navigacijos Nemunu“³⁶¹. Ambasadorių konferencijai artėjant, R. Poincaré perdavė pageidavimą, kad Lietuva patikslintų savo poziciją bent jau aiškinamojoje notoje. Jos nesulaukusi, Ambasadorių konferencija spalio 13 d. Lietuvos pripažinimą atidėjo, o Santarvės valstybės dar kartą kreipėsi laišku į jos vyriausybę, prašydamos patikslinti poziciją. Dokumente pabrėžta:

³⁵⁴ Lietuvos vyriausybės nota Ambasadorių konferencijai. Kaunas, 1922 08 04. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 8, l. 5–5 v.

³⁵⁵ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1922 09 30. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 270, l. 20; Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos politikos ir komercijos direktoriaus E. Peretti de La Rocca atmintinė „Visite du chargé d'affaires de Lituanie à M. de Peretti“. Paryžius, 1922 08 30. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 8, p. 37.

³⁵⁶ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1922 09 30. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 270, l. 25v.

³⁵⁷ „Lietuvos vyriausybė laikosi nuostatos, kad atsakymas yra pakankamai suprantamas ir negali būti įvairiai interpretuojamas. Ji mano, kad neįmanoma geriau paaiškinti to, ką norėta deklaruoti – kad ji aiškiai sutinka su Ambasadorių Konferencijos reikalavimais, bet nenusileis Lenkijai situacijoje, dėl kurios susidarymo vien tik ši tėra atsakinga“, žr.: Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré „A. s. reconnaissance du gouvernement lituanien“. Kaunas, 1922 10 09. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 8, p. 79.

³⁵⁸ Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimas užsienio reikalų ministrui R. Poincaré „A. s. des déclarations de m. Dobkevičius et M. Jurgutis“. Kaunas, 1922 09 20. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 8, p. 63.

³⁵⁹ Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimas užsienio reikalų ministrui „Reconnaissance de jure de la Lituanie“. Kaunas, 1922 09 18. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 8, p. 59.

³⁶⁰ Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré „Reconnaissance de jure de la Lituanie“. Kaunas, 1922 09 18. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 8, p. 59; V. Jurgučio grasinimas dėl atsistatydinimo buvo kiek spekuliatyvus. Jis baigė darbą vyriausybėje jau po 10 d., bet ne dėl užsienio politikos iššūkių, o imdamasis vadovauti finansinę reformą įvykdžiusiam Lietuvos bankui. Apie ketinimus imtis kitų pareigų V. Jurgutis jau anksčiau minėjo ir pačiam G. Padovani.

³⁶¹ Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro R. Poincaré instrukcija atstovui Lietuvoje G. Padovani „Reconnaissance de jure du gouvernement Lituanien“. Paryžius, 1922 10 02. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 8, p. 72; analogiška britų pozicija: Lord Hardinge to Foreign Office, 11 October 1922. PRO, FO, 371, 8063, N 320, p. 131–132; Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus atmintinė Ambasadorių konferencijai „Reconnaissance de jure du gouvernement Lituanien“. Paryžius, 1922 10 06. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 8, p. 78.

jei Lietuva siekianti pripažinimo, ji turinti užtikrinti Nemuno internacionalizaciją³⁶².

Lietuvos vyriausybė, sąmoningai padelsusi³⁶³, lapkričio 18 d. vis tik pateikė detalią aiškinamąją notą. Nekeisdama pozicijos, jau nuosaikiau įvardijo savo laikyseną dėl Nemuno internacionalizacijos. Jos nuolaida buvo palankiai sutikta Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje. Lapkričio 30 d. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija kreipėsi į Ambasadorių konferenciją, ragindama atsieti Lietuvos vyriausybės pripažinimo *de jure* ir Nemuno internacionalizacijos klausimus ir skatindama priimti palankų sprendimą. Britai, nors laikėsi pozicijos, kad „antroji nota niekuo nesiskiria nuo pirmosios, tik ilgiu, o pirmoji buvo laikoma netinkama“³⁶⁴, šįkart vengė provokuoti Lietuvos viešosios nuomonės neigiamą požiūrį į Didžiąją Britaniją ir „vardan Santarvės valstybių vienybės“³⁶⁵ pritarė Prancūzijos siūlymui.

Gruodžio 14 d. buvo priimtas Ambasadorių konferencijos sprendimas dėl Lietuvos vyriausybės teisinio pripažinimo, kitą dieną apie jį informuota Lietuvos vyriausybė. Gruodžio 20 d. Ambasadorių konferencija Lietuvos ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui adresuota nota oficialiai paskelbė apie šios šalies vyriausybės pripažinimą *de jure*³⁶⁶, primindama pažadą be išlygų vadovautis Versalio sutarties principais dėl navigacijos Nemunu.

G. Padovani konstatavo, kad Santarvės valstybių pripažinimas *de jure* Lietuvos vyriausybei buvo Kaune sutiktas gana abejingai, „šiek tiek šaltokai“: „Atrodo, ignoruojamas faktas, kad trys didžiosios valstybės pripažino jaunos valstybės teisę į tarptautinį gyvenimą ir susitelkta tik į tai, kad šis pripažinimas pavėluotas, suteiktas po užtrukusių dvejonų ir Klaipėdos likimas dar nesišspręstas“³⁶⁷. Gruodžio 28 d. Kaune įvykusi iškilminga manifestacija, skirta Santarvės valstybių pagerbimui, apsiribojo kariuomenės paradu ir priėmimu prezidentūroje. Lietuvos visuomenė į šiuos renginius nebuvo įtraukta: „Tik kelias demonstracijas sukviesti žmonės padarė, perėjo gatvėmis siųsti kareiviai, pasirodė prezidentas ir viskas buvo užmirę“³⁶⁸. Pripažinimo notos tekstas spaudoje buvo paskelbtas tik 1923 m. sausio 4 d.

Lietuvos tarptautinio pripažinimo procesas, palyginus su daugumos naujųjų valstybių, gerokai užtruko, sukeldamas nusivylimą Santarvės šalimis. Nekeista, kad jų pripažinimas šioje Baltijos valstybėje laikytas pavėluotu. Palankaus sprendimo sulaukta praėjus beveik penkeriems metams nuo Lietuvos valstybingumo paskelbimo, stabilizavus padėtį valstybėje, kurioje darbą spėjo baigti Steigiamasis Seimas, paskelbta valstybės Konstitucija, buvo suformuota visų lygių valstybės valdymo sistema, vyko finansinė ir žemės reforma, kuri buvo nustačiusi sienas bent su dalimi kaimyninių valstybių, dalyvavo tarptautiniuose sambūriuose ir palaikė diplomatinis

³⁶² *Ambasadorių konferencijos laiškas Lietuvos vyriausybei. Paryžius, 1922 10 13.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 8, p. 85.

³⁶³ 1922 m. lapkričio 4 d. Lietuvos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro E. Galvanausko instrukcija: „Į Poincaré laišką *de jure* atsakymas užtesiamas, nes laiškas padarė blogo išpūdžio į Lietuvos vyriausybę ir į politines sferas. Atsakymo turinys bus kaip ir mūsų pirmame laiške, pamainius tik formą“: *Lietuvos ministro pirmininko E. Galvanausko instrukcija atstovui Prahoje D. Malinauskui. Kaunas, 1922 11 04.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 108, l. 103.

³⁶⁴ *Foreign Office Minutes, E. Ovey. 12 December 1922.* PRO, FO, 371, 8063, N 10933, p. 174–178.

³⁶⁵ *Ibid.*

³⁶⁶ *Ambasadorių konferencijos nota apie Lietuvos pripažinimą de jure. Paryžius, 1922 12 20.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 295, l. 54, 54 v.

³⁶⁷ *Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimas užsienio reikalų ministrui R. Poincaré „A. s. reconnaissance du gouvernement lituanien“.* Paryžius, 1922 12 26. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 8, p. 158; analigiška nuomonė pakartota: *Ibid.*, „A. s. reconnaissance de jure du gouvernement lituanien et la presse lituanienne“. Paryžius, 1922 12 30. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 8, p. 161.

³⁶⁸ V. S. *De jure* ir Nemunas. *Lietuvos ūkininkas.* 1923, nr. 2.

santykius su daugiau nei dvidešimtimi valstybių. Iki 1922 m. gruodžio mėn. Lietuvą *de jure* jau buvo spėjusios pripažinti Sovietų Rusija, Vokietija, JAV, Baltijos ir Skandinavijos šalys, Vatikanas, dar kelios Europos bei Pietų Amerikos valstybės.

Tarptautinio pripažinimo proceso metu, kaip ir sprendžiant Vilniaus bei Klaipėdos klausimus, paaiškėjo, kad Lietuva ateityje negalės svariai remtis Santarvės valstybėmis. Teko atsisakyti ankstesnių iliuzijų, jog tarptautinėje arenoje galima tikėtis Didžiosios Britanijos paramos³⁶⁹. Tiesa, Prancūzijos pozicija lietuvių politikų nestebino: nuo 1919 m. šios šalies vyriausybė laikyta Lietuvos pripažinimo proceso blokuotoja ir jos negatyvus vaidmuo Santarvėje kartais buvo pervertinamas.

1922 m. pavasarį ir vasaros pradžioje Lietuvoje susiklosčiusi palanki Santarvės valstybėms politinė atmosfera jau liepos mėn. pakito. Rugsėjūčio–spalio mėn. atgijusią įtampą stiprino ir Lietuvos vyriausybė. Verta sutikti su istoriku J. Gueslin, kad britų ir prancūzų politikų laikysena Lietuvos valstybingumo, Vilniaus ir Klaipėdos klausimais liudijo šių tarpukario laikotarpiu dažnai skirtingų nuostatų ir nesutarimų varginamų šalių gebėjimą prireikus derinti pozicijas³⁷⁰. Kita vertus, toks, tegu ir trapus, bendrumas dėl požiūrio į Lietuvos nepriklausomybę skatino lietuvių politikus abejoti Santarvės valstybių palankumu ir orientuotis į Vokietiją, o vėliau – ir SSRS.

³⁶⁹ „Matomai anglai Klaipėdos, *de jure* klausimais baisėsi ir už prancūzus“, žr. *D. Zauniaus telegrama reikalų patikėtiniui Prancūzijoje O. Milašiui. Kaunas, 1922 10 09*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 171, l. 93.

³⁷⁰ J. Gueslin. *La France et les Petits États Baltes...*, p. 129.

2. VILNIAUS PROBLEMA – LIETUVOS IR PRANCŪZIJOS SANTYKIŲ BAROMETRAS

2. 1. Prancūzijos pastangos suartinti Lietuvą ir Lenkiją 1919– 1923 m.

Po Pirmojo pasaulinio karo keičiantis Europai, kilo net trisdešimt teritorinių ginčų. Į vieną iš ilgiausiai trukusių tarptautinių konfliktų³⁷¹ – prancūzų politiko Joseph Paul-Boncour žodžiais, permanentinį „beveik neišsprendžiamą“³⁷² – 1919 m. buvo įtraukta ir Lietuva. Vilniaus problema, abiejų konfliktuojančių pusių neišspręsta iki pat jų okupacijos, silpnino regiono politinį stabilumą, skatindama įsikišti sprendimo ieškojusias didžiąsias žemyno valstybes.

1918 m. pradžioje Lenkijos laikinoji vyriausybė paskelbė ketinimus siekti unijos su priešininkų „užimtomis Rusijos žemėmis“³⁷³. Rugsėjo mėn. ministras pirmininkas Georges Clemenceau Lenkų tautiniam komitetui pažadėjo: „Pergalės dieną <...> Prancūzija nieko negailės, kad atgaivintų laisvą Lenkiją, atitinkančią jos tautinius užmojus ir suformuotą jos istorinėse sienose“³⁷⁴. 1919 m. Lenkijos, kaip su Sovietų Rusija kariavusios valstybės, tarptautinė svarba sustiprėjo. Dar sausio 29 d. Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnų pasitarime rengiantis Paryžiaus taikos konferencijai buvo numatyta Lenkiją remti kaip kliūtį komunistinės Rusijos ir Vokietijos suartėjimui, užtvartą komunizmo plitimui ir atsvarą Vokietijai regione ir prireikus Lenkiją paremti kilus teritoriniams ginčams³⁷⁵.

Labai panašius argumentus, pagrįsdamas Lietuvos ir Lenkijos bendradarbiavimo svarbą, po pusmečio nurodė ir Prancūzų karinės misijos Lietuvoje vadovas Célestin Reboul. Išvykdamas į paskyrimo vietą, jis buvo informuotas, kad Prancūzijos vyriausybė „labai pageidautų“ šių valstybių suartėjimo³⁷⁶, tiesa, tuomet dar ne itin glaudaus³⁷⁷. Lenkija 1919 m. kariavo su Santarvės valstybių priešininke Sovietų Rusija. Generolo Józef Piłsudski vadovaujamos kariuomenės kaip karinės atramos regione reikšmė lėmė, kad Prancūzija dar 1919 m. sausio mėn. į ją išsiuntė

³⁷¹ Paradoxalu, tačiau ilgiausiai trukęs 1919 m. prasidėjęs teritorinis ginčas kilo tarp Prancūzijos ir D. Britanijos dėl Minquiers ir Ecrehos salų (jūrinės valstybių sienos). Jis tęsėsi iki 1953 m. Lietuvos ir Lenkijos ginčas dėl Vilniaus krašto buvo antras pagal trukmę, v žr.: P. K. Huth. *Democratic Peace and Territorial Conflict in the Twentieth Century*. West Nyack, 2003, p. 305.

³⁷² J. Paul-Boncour. *Entre deux guerres: Souvenirs de la Troisième république: Des lendemains de la Victoire, 1919–1934*. Paris, 1945, p. 168, 170.

³⁷³ Lenkijos provizorinės valdžios deklaracijos ištrauka. Varšuva, 1918 01 30. *Lietuva vokiečių okupacijoje pirmojo pasaulinio karo metais, 1915–1918*. Vilnius, 2006, p. 280.

³⁷⁴ D. Stevenson. *French War Aims and Peace Planning. The Treaty of Versailles: A Reassessment after 75 Years*. Washington, Cambridge, 1998, p. 91–92.

³⁷⁵ K. Hovi. *Cordon Sanitaire ou Barrière de l'Est? The Emergence of the New French Eastern European Alliance Policy 1917–1919*. Turku, 1975, p. 175.

³⁷⁶ C. Reboul laikė Lenkiją kliūtimi Vokietijos ir Sovietų Rusijos suartėjimui, užtvarta, sustabdžiusia Raudonosios armijos veržimąsi, galinčia apsaugoti Lietuvą nuo komunistinės įtakos bei degermanizuoti, žr.: *8 savaitinis Prancūzų karinės misijos vadovo C. Reboul pranešimas karo ministrui. Kaunas, 1919 05 11*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 66, p. 275–276.

³⁷⁷ Tolesni instrukcijos teiginiai: „Tačiau prancūzai suinteresuoti neatskirti Baltijos valstybių nuo Rusijos ir vengti politikos, kuri būsimą Rusiją skatintų jungtis su Prūsija prieš bendrą priešą – Lietuvos ir Lenkijos valstybę“, žr.: *Karo ministerijos Generalinio karinio štabo 3A skyriaus instrukcijos Prancūzų karinei misijai Lietuvoje. Paryžius, 1919 03 08*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 66, p. 25 v., 26.

2000 karinių instruktorių, balandžio 23 d. suteikė 4,6 mln. frankų paskolą, o birželio 14 d. abi valstybės pasirašė susitarimą, pagal kurį Santarvės karinių pajėgų vadas prancūzų maršalas Ferdinand Foch tapo aukščiausiuoju Lenkijos kariuomenės vadu³⁷⁸.

Lietuvos ir Lenkijos sienų klausimas Paryžiaus taikos konferencijoje buvo pavestas Lenkų reikalų komisijos kovo 20 d. buvo įkurtai Rytinių sienų pakomisijei³⁷⁹, vadovaujamai generolo Henri Le Rond³⁸⁰.

Lenkijos kariuomenei artinantis prie Lietuvos vyriausybės numatytos valstybės sienos, balandžio 5 d. Lietuvos delegacija įteikė notą Paryžiaus taikos konferencijos pirmininkui G. Clemenceau. Dokumente buvo pabrėžta, kad Lenkijos įsiveržimą į Lietuvos teritoriją Mykolo Sleževičiaus vyriausybė laikys agresija³⁸¹. Lenkijos kariuomenei artėjant links Vilniaus, balandžio 14 d., Lietuvos vyriausybė nutarė pradėti derybas su Lenkija ir kreiptis dėl politinės paramos į Santarvės valstybes. M. Sleževičiaus vadovaujamas ministrų kabinetas tą pačią dieną parengtoje notoje Prancūzijos vyriausybei priminė savo valstybės siekiamas teritorijas ir nurodė, kad karine agresija laikomam įsiveržimui prirėikus bus pasipriešinta³⁸².

Reaguodama į Lietuvos delegacijos notą, balandžio 10 d. Lenkų reikalų komisijos pirmininkas prancūzų diplomatas Jules Cambon kreipėsi į Paryžiaus taikos konferencijos Aukščiausiąją Tarybą. Jis ragino susirūpinti situacija, galinčia išprovokuoti rimtų incidentų įgalioti F. Foch „nustatyti priemones, kurios užkirstų kelią Lietuvos ir Lenkijos konfliktui arba paskatinant lietuvių ir lenkų kariškius sudaryti susitarimus, arba nustatant demarkacijos liniją, kurios abi pusės įsipareigotų nepereiti, arba dar kitomis priemonėmis, kurios leistų, jei įmanoma, sudaryti ir sąjungą prieš bendrus priešus bolševikus“³⁸³. Tą pačią dieną komisijoje nutarta išklausti Lietuvos ir Lenkijos delegacijų atstovus, taigi Paryžiaus taikos konferencijos rengėjai pradėjo mažiau ignoruoti lietuvių politikus.

Balandžio 17 d. Lenkų reikalų komisijos posėdyje dalyvavo Lenkijos ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministrą Ignacy Paderewski, kuris gana abstrakčiai nurodė, kad atstovaujama vyriausybė siekia federacijos su Lietuva sudarymo,

³⁷⁸ K. Hovi. *Op. cit.*, p. 193, 194, 195.

³⁷⁹ Istorikė A. Gaigalaitė tyrime apie Lietuvos delegacijos veiklą paminėjo prancūzų diplomato Joseph Noulens vadovaujamą Sąjungininkų komisiją Lenkijai, kurioje dirbo po vieną kitų Santarvės valstybių atstovą ir gen. Albert Henri Niessel (veikusią 1919 01 01–04 26). Remiantis prieinama literatūra, galima daryti išvadas, jog esminiai jos uždaviniai buvo Tešino, Rytų Galicijos problemų sprendimas ir Lenkijos sienų su Vokietija nustatymas, o Lietuvos ir Lenkijos sienos klausimo ji, atrodo, išsamiau netyrinėjo, pats komisijos pirmininkas buvo Baltijos valstybių teritorijų priskyrimo Rusijai šalininkas, žr.: A. Gaigalaitė. *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*. Kaunas, 1999, p. 38; K. Lundgreen-Nielsen. *The Polish Problem at the Paris Peace Conference. A study of the policies of the Great Powers and the Poles, 1918–1919*. Odense, 1979, p. 180–197; P. S. Wandycz. *Poland and her Eastern Allies 1919–1925: French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno*. Minneapolis, 1962, p. 32–35.

³⁸⁰ Kovo 16 d. gen. H. La Rond kvietimu Lietuvos delegacijos pirmininkas A. Voldemaras susitiko su juo Prancūzijos kariuomenės generaliniame štabe. Gen. La Rond išsamiai klausinėjo apie Lietuvos poziciją dėl sienos su Lenkija, primygtinai ragindamas abiem valstybėms kuo graudžiau bendradarbiauti, žr.: *Lietuvos delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje posėdžio protokolas. Paryžius, 1919 03 16*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 6, l. 11.

³⁸¹ *Lietuvos delegacijos prie taikos konferencijos nota konferencijos pirmininkui G. Clemenceau. Paryžius, 1919 05 05*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 14, l. 26–29.

³⁸² *Lietuvos vyriausybės nota Prancūzijos vyriausybei. Kaunas, 1919 04 14*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 2, p. 262.

³⁸³ *Paryžiaus taikos konferencijos Lenkijos reikalų komisijos pirmininko J. Cambon pranešimas Aukščiausiąjai Tarybai. Paryžius, 1919 04 10*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 13, p. 23.

pridurdamas, kad šioje federacijoje skirtingų tautų teisės bus gerbiamos³⁸⁴. Šis susitikimas vargu ar galėjo paspartinti pakomisijės darbą, kadangi jį stabdė jau Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos siekis pirmiausiai apsaugoti siekiamos atkurti Rusijos interesus. Jau balandžio 19 d. Lenkijos kariuomenė įžengė į Vilnių. Balandžio 24 d. tos pačios komisijos posėdyje dalyvavo Lietuvos atstovai Augustinas Voldemaras ir Martynas Yčas. Tiesa, jie tik perskaitė konferencijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkui G. Clemenceau adresuotą deklaraciją, siūlydami įkurti atskirą komisiją Baltijos valstybių klausimams, kurioje, jų nuomone, tikslingiau nagrinėti ir Lietuvos bei Lenkijos sienų problemą. Lenkų reikalų komisija konsultacijas su Lietuvos delegacija atidėjo, netgi keldama klausimą, ar kviesti lietuvius dar kartą³⁸⁵.

Konferencijos Užsienio reikalų ministrų taryba, dalyvaujant Lenkų reikalų komisijos pirmininkui J. Cambon ir užsienio reikalų ministru Stéphen Pichon, balandžio 26 d. nusprendė raginti Lietuvos bei Lenkijos vyriausybes, kad jos siektų susitaikymo ir susitarimo derybų keliu³⁸⁶. Po poros dienų A. Voldemaro vadovaujama delegacija oficialiai pranešė apie Lenkijos įsiveržimą į Lietuvą Santarvės valstybių lyderiams, prašydama uždrausti tolimesnį svetimos kariuomenės skverbimąsi. M. Sleževičiaus vyriausybė sutiko bendrai kovoti prieš Raudonąją armiją, jei Lenkijos vyriausybė įsakytų kariuomenei pasitraukti iš užimtų teritorijų ir pripažintų kaimynės nepriklausomybę bei teritorinį vientisumą³⁸⁷.

Tuo tarpu Lenkija stiprino pozicijas tarptautinėse politinėse sferose, pabrėždama buvusių Gardino ir Vilniaus gubernijų išvadavimą iš sovietinės okupacijos bei ketinimus gerbti tautų apsisprendimo teisę³⁸⁸. Po Vilniaus užėmimo grįžęs į Varšuvą, J. Piłsudski netrukus susitiko su Prancūzijos pasiuntiniu Eugène Pralon. Diplomatu išsamiai papasakojęs apie karinius veiksmus buvusioje Vilniaus gubernijoje bei įžengimą į jos centrą, Piłsudski pabrėžė išmintingo ir demokratiško užimtos teritorijos priklausomybės nustatymo bei administravimo svarbą³⁸⁹.

Santarvės valstybių diplomatams imponavo Lietuvos ir Lenkijos derybų

³⁸⁴ K. Lundgreen-Nielsen. *Op. cit.*, p. 277–278.

³⁸⁵ Komisijos pirmininkas J. Cambon buvo linkęs lietuvių nebekviesti, bet užsienio reikalų ministru S. Pichon nurodžius, kad į Paryžių pranešti apie santykių su Lenkija klausimus atvyks ir nauji Lietuvos vyriausybės įgaliotiniai iš Kauno, pritarė siūlymui juos priimti vėliau, žr.: Iš Sąjungininkų valstybių Užsienio reikalų ministrų tarybos protokolo, kuriame išryškėja Lenkų reikalų komisijos prie Taikos konferencijos veikla Lietuvos klausimu, svarstytas Lenkų įvykdytas Vilniaus ir Gardino užėmimas. Paryžius, 1919 m. balandžio 26 d. *Lietuvos ir Lenkijos santykiai: nuo Pirmojo pasaulinio karo pabaigos...*, p. 161.

³⁸⁶ Iš Sąjungininkų valstybių Užsienio reikalų ministrų tarybos protokolo, kuriame išryškėja Lenkų reikalų komisijos prie Taikos konferencijos veikla Lietuvos klausimu, svarstytas Lenkų įvykdytas Vilniaus ir Gardino užėmimas. Paryžius, 1919 m. balandžio 26 d. *Op. cit.*, p. 163.

³⁸⁷ Lietuvos vyriausybė siekė, kad Lenkija pripažintų buvusių Kauno, Vilniaus, Gardino, Suvalkų gubernijų, dalies Rytprūsių ir Kuršo priklausomybę Lietuvai, žr.: Annexe III. Situation en Lituanie. 1. Lettre de la délégation de la Lituanie. Paris, le 29 avril 1919. Procès-verbal N. 21, le 3 mai 1919. *Recueil des Actes de la Conférence. Partie IV. Questions territoriales, 2. Commission des Affaires Polonaises.* Paris, 1924, p. 159.

³⁸⁸ Iš Paryžiaus taikos konferencijos grįžęs I. Paderewski perspėjo, kad „Santarvės neparems aneksionistinių planų ir griežtų priemonių, o tik sustiprins senojo rusų režimo įtaką“, žr.: P. Łossowski. *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918–1920.* Warszawa, 1966, p. 80.

³⁸⁹ „Pokalbio metu generolas Piłsudski, man atrodė, įdėmiai sekė, kokį išpūdį man paliks jo žodžiai. Jam buvo svarbu, kad savo pasisakymais užtikrinčiau, kad jo politika nebus nepalankiai vertinama Paryžiuje“. Pranešime nurodoma, kad ši ofenzyva labai griežtai įvertinta Seime, bet viešoji nuomonė ją vertina itin palankiai, žr.: *Lenkijos pasiuntinio Prancūzijoje E. Pralon pranešimas užsienio reikalų ministru S. Pichon. Paryžius, 1919 05 04.* AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 13, p. 28–31.

surengimas³⁹⁰. Jų metu bandė tarpininkauti Prancūzijos karinių misijų abiejose konfliktuojančiose valstybėse vadovai. Balandžio mėn. viduryje, kaip jau minėta, C. Reboul į kartu su J. Šaulio vadovaujama lietuvių derybininkų delegacija (baigusia darbą gegužės 22 d.) išvyko į Lenkijos sostinę. Prancūzų karinės misijos Lietuvoje vadovas konsultavo ir nuo gegužės 29 d. porą savaitių Lietuvoje dirbusią Stanisław Staniszewski vadovojamą Lenkijos derybų misiją. Net lėtai vykusios ir nerezultatyvios derybos stiprino prancūzų ir britų politikų palankumą Lenkijai.

Gegužės 10 d. Lietuvos delegacija Paryžiaus taikos konferencijoje buvo dar kartą pakviesta į Lenkų reikalų komisijos posėdį. Jos pirmininkas A. Voldemaras pakartojo, kad lietuviai laiko Vilniaus guberniją savo valstybės teritorija. Jis užsiminė apie sąjungos su Rusija galimybę, aiškiai pabrėžė Lietuvos visuomenės priešiskumą sąjungai su Lenkija, nurodydė abejojus, kad ilgainiui užsimegs glaudūs politiniai ir ekonominiai ryšiai tarp abiejų valstybių³⁹¹.

Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje dar nebūta vieningos nuomonės dėl Lietuvos ir Lenkijos glaudžių politinių ryšių užmezgimo perspektyvų. Lietuvių politikų teiginiai sustiprino Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Azijos ir Okeanijos skyriaus vedėjo Alexandre Kammerer, ir ministro S. Pichon poziciją, kad Lietuvos ir Lenkijos sąjunga neįmanoma: „Lietuvių laikysena Lenkijos reikalų komisijoje rodo šios tautos didžiulį nutolimą nuo lenkų, tad vienintelis galimas sprendimas nenumato Lietuvos prijungimo prie Lenkijos, net federacine forma“³⁹².

Kita vertus, *Quai d'Orsay* pareigūnų politinėje retorikoje kristalizavosi ir būsimos federacinės lietuvių ir lenkų valstybės projekto kontūrai: „Nedidelio skaičiaus ir menkų savybių, ši tauta dabar yra labai silpna ir negalės gyventi be apsaugos. Ją gali gauti, tik susisiedama su valstybe, su kuria yra susijusi istoriškai, intelektualiai, ekonomiškai – Lenkija. Lenkijos pagalba nebus tironija, toli gražu! Civilizuotesnė trisdešimties milijonų žmonių tauta, sutinka lygiomis teisėmis sudaryti laisvą dviejų valstybių federaciją su dviejų milijonų lietuvių tauta, kurios žmonių dauguma vis dar nepaprastai atsilikę“³⁹³. Dokumentas išryškino ir arogantišką ministerijos požiūrį į Lietuvos visuomenę.

Deryboms Varšuvoje pasibaigus nesėkme, Lietuvos vyriausybės raginama, A. Voldemaro vadovaujama delegacija Paryžiaus taikos konferencijoje gegužės 23 d. paprašė Aukščiausiosios Tarybos sudaryti specialią ginčo tyrimo komisiją, tarpininkauti tarp konfliktuojančių valstybių ir pareikalauti Lenkijos kariuomenės išvedimo iš užimtos teritorijos³⁹⁴. Vis dėlto Santarvės valstybės, vadovaudamosi J. Cambon balandžio 10 d. pateiktais siūlymais ir skatinamos F. Foch, birželio 2 d. tik

³⁹⁰ Gegužės 2 d. buvo parengtas Paryžiaus taikos konferencijos Generalinio sekretoriato vadovo ambasadoriaus P. Dutasta kreipimasis į Lietuvos ir Lenkijos delegacijas Paryžiaus taikos konferencijoje, raginantis jų atstovaujamas vyriausybes nutraukus kovas sudaryti „susitarimą, kuris padėtų išvengti rimtų grėsmių, kurias sukeltų abiejų valstybių, kurių sąjunga reikalinga kovai su bolševikais, susipriešinimas“. Annexe III. Situation en Lituanie. 2. Lettres aus délégations polonaise et lituanienne. Paris, le 2 mai 1919. Procès-verbal N. 21, le 3 mai 1919. *Recueil des Actes de la Conférence. Partie IV. Questions territoriales, 2...*, p. 160.

³⁹¹ Procès-verbal N. 22, le 10 mai 1919. *Ibid.*, p. 165–167.

³⁹² *Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon telegrama Pasiuntiniui Lenkijoje E. Pralon. Paryžius, 1919 05 12* AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 13, p. 33.

³⁹³ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos memorandumas apie lietuvių tautą. Paryžius, 1919 05 15.* AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 2, p. 216. (Jo autorius nežinomas, galbūt tuometinis Politikos ir komercijos direktorius Pierre de Margerie, pareigas ėjęs iki 1919 m. birželio 28 d., kuo glaudesnių Prancūzijos ryšių su Lenkija užmezgimo šalininkas).

³⁹⁴ *Lietuvos delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje nota Konferencijos Aukščiausiajai Tarybai. Paryžius, 1919 05 23.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 16, l. 40, 41.

dar kartą paragino Lietuvą ir Lenkiją sureguliuoti santykius. Jos pabandė konfliktą nutraukti nustatydamas demarkacinę liniją tarp konfliktavusių valstybių. Birželio 6 bei 13 d. ją nustatyti paprašė ir Lietuvos delegacija.

Prancūzų karinės misijos Lenkijoje vadovo generolo P. Henrys nustatyta demarkacinė linija iš pradžių numatė Gardino guberniją, Suvalkus ir Seinus Lenkijai³⁹⁵. Tiesa, Baltijos reikalų komisija po ilgų diskusijų rekomendavo Užsienio reikalų ministrų tarybai klausimą dėl Suvalkų ir Seinų ištirti išsamiau³⁹⁶. Prancūzų karinė misija Lietuvoje ir birželio mėn., ir vėliau liepos mėn. pabaigoje pabrėžė Suvalkų, Seinų bei Kalvarijos ir jų apylinkių lietuviškumą, skatindama jas priskirti šiai valstybei³⁹⁷. Tuo tarpu Prancūzijos vyriausybės vadovas ir Paryžiaus taikos konferencijos pirmininkas G. Clemenceau ragino demarkacinę liniją apibrėžti, atsižvelgiant į sumanymus dėl būsimos sienos tarp Lietuvos ir Lenkijos (atrodo, šis principas kol kas taikytas tik buvusios Suvalkų gubernijos teritorijoms)³⁹⁸. Seinų, Suvalkų ir Kalvarijos priskyrimą Lietuvai jis siūlė nebent kaip laikiną sprendimą³⁹⁹. Lietuvos vyriausybės nuomonės dėl demarkacinės linijos nesiteirauta.

Birželio 15 d. Prancūzijos karo ministerija informaciją apie galutinį vadinamosios G. Clemenceau demarkacinės linijos variantą perdavė karinėms misijoms Lenkijoje ir Lietuvoje. Birželio 18 d. apie ją informuota ir Lietuvos vyriausybė. Prieš numatytą Lietuvos valstybės teritorijų, taip pat ir Vilniaus krašto priskyrimą Lenkijai protestavęs M. Sleževičius⁴⁰⁰ liepos 8 d. pranešė apie tolimesnius demarkacinės linijos pažeidimus C. Reboul, kuris tą pačią dieną paprašė Prancūzijos karinę misiją Lenkijoje griežčiau kontroliuoti lenkų kariuomenės veiksmus⁴⁰¹.

³⁹⁵ Procès-verbal N. 2, le 19 mai 1919. *Recueil des Actes de la Conférence. Partie IV. Questions territoriales, 7. Commission des Affaires Baltiques*. Paris, 1923, p. 17.

³⁹⁶ S. Wojciechowski. *La France face au conflit polono-lituanien (1918–1921): Mémoire de Maîtrise rédigé sous la direction du Professeur Daniel Beauvois et soutenu en Sorbonne le 3 juin 1997*. Paris, 1997, p. 103.

³⁹⁷ *Prancūzų karinės misijos Lietuvoje vadovo C. Reboul telegrama Karo ministerijai. Kaunas, 1919 06 05*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 3, p. 127; *19 savaitinio Prancūzų karinės misijos vadovo C. Reboul pranešimo priedas – pulkininko leitenanto G. Padovani ataskaita iš kelionės į buv. Suvalkų guberniją. Kaunas, 1919 07 31*. Europe 1918–1940, Lituanie, d. 44, p. 21.

³⁹⁸ Didžiosios Britanijos atstovai derybose laikė Lietuvą negyvybinga ir pavojingai priklausoma nuo Vokietijos. Tiesa, britai buvo nesuinteresuoti ir Lenkijos dominavimu regione. Lenkijos reikalų komisijos narys Robert Lord palaikė Lietuvos ir Lenkijos federacijos idėją, Vilnių ir Gardiną perduodant administruoti Lietuvai. Prancūzijos projektai dėl jų sienos nebuvo derinami su kitomis dviem Santarvės valstybėmis. JAV politikas ir diplomatas Robert Lansing ir Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministras A. J. Balfour Užsienio reikalų ministrų Taryboje įvardijo prielaidą, kad demarkacijos linija projektuojama kaip numatoma Lietuvos ir Lenkijos siena, bet Prancūzijos užsienio reikalų ministras S. Pichon jų svarstymus paneigė, žr.: K. Lundgreen-Nielsen. *Op. cit.*, p. 338, 339.

³⁹⁹ „Jei Taikos konferencija laikytusi pozicijos, kad Suvalkai, Seinai ir galimai Kalvarija turėtų būti numatyti Lenkijai, manau, kad Lenkijos pajėgos turi gauti leidimą vienos okupuoti šias teritorijas. Demarkacijos linija turi būti nustatyta pagal būsimą Lietuvos ir Lenkijos sieną“, žr.: *Prancūzijos ministro pirmininko ir karo ministro G. Clemenceau laiškas užsienio reikalų ministrui S. Pichon. 1919 06 08*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 3, p. 126 v.

⁴⁰⁰ *Lietuvos ministro pirmininko M. Sleževičiaus protestai dėl pirmosios demarkacijos linijos. Kaunas, 1919 06 19, 20*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 54, l. 3, 1. Protestą dėl Lenkijos politinių siekių pateikė ir Lietuvos delegacija, žr.: *Lietuvos delegacijos Paryžiaus taikos derybose memorandumas Santarvės Aukščiausiajai Tarybai „Ménaces annexionistes des polonais vis-à-vis des lituaniens“*. Paryžius, 1919 06 26. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 13, p. 59–80; Lietuvos delegacijos informacija apie naujas Lenkijos agresijos apraiškas buvo siunčiama nuolat, kai kuriais atvejais net kasdien arba kas antrą dieną, pvz., birželio 23, 25, 26 d.

⁴⁰¹ *Prancūzijos karinės misijos Lietuvoje C. Reboul ataskaita analogiškos misijos Lenkijoje vadovui gen. P. Henrys. Kaunas, 1919 07 08*. AMAEEF, *ibid.*, t. 66, p. 540–541; *Lietuvos delegacijos*

Liepos 12 d. Lietuvos delegacija informaciją apie pažeidimus pakartojo Paryžiaus taikos konferencijos Aukščiausiajai Tarybai, mėgindama perimti šios retoriką: Lenkijos savivalė kliudo Lietuvos išitraukimui į kovą prieš Sovietų Rusiją⁴⁰².

Maršalas F. Foch, gavęs ir G. Clemenceau nurodymus, liepos 7 ir 11 d. (kaip ir rugsėjo mėn.) instrukcijomis nurodė tarpininkauti Prancūzų karinės misijos Lenkijoje vadovui P. Henrys dėl Lenkijos kariuomenės atitraukimo už demarkacinės linijos⁴⁰³. Vis dėlto Lenkijai atsisakymo atveju jokių spaudimo priemonių nebuvo numatyta, P. Henrys gavo įgaliojimus priimti tolimesnius sprendimus savarankiškai.

Liepos 26 d. nustatyta antroji, vadinamoji F. Foch linija, Lenkijai perdavė administruoti jos užimtas žemes, taip pat ir Seinus bei Suvalkus. Kritiškai vertindamas nuolaidžiavimą Lenkijos savivalei, Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministras Arhur James Balfour Didžiojo penketo valstybių delegacijų vadovų pasitarime teiravosi, kokiais principais vadovaujantis ši nauja demarkacinė linija buvo nustatyta. Vis dėlto penkių šalių ekspertai pasitarimo dalyvius užtikrino, esą Lenkijai priskiriamos žemės esančios lenkiškos⁴⁰⁴. Sprendimą vėliau mėgino koreguoti karinės misijos Lietuvoje vadovas C. Reboul, siūlęs jas brėžti bent jau Juodosios Ančios upe, Seinus palikti Lietuvai. Keltume prielaidą, kad jo delsimą pranešti apie naują demarkacijos liniją lėmė pastangos pakeisti naują demarkacijos linija. Jam pavyko įtikinti užsienio reikalų ministrą S. Pichon⁴⁰⁵, bet Lenkijai priimtinas sprendimas nebuvo pakeistas.

Santarvės valstybių, taip pat ir Prancūzijos, vyriausybės nereagavo į į gausius ir išsamiai argumentuotus Lietuvos protestus dėl svarbių teritorijų perdavimo priešininkei bei skundus dėl tolimesnio Lenkijos kariuomenės veržimosi, netgi į grynai lietuviškas teritorijas⁴⁰⁶. Dėl šios priežasties Lenkijos pasiuntinys Prancūzijoje

Paryžiaus taikos derybose pirmininko A. Voldemaro nota Sąjungininkų Aukščiausiajai Tarybai. Paryžius, 1919 07 12. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 13, p. 93.

⁴⁰² A. Voldemaro laiškas Taikos konferencijos Aukščiausiajai Tarybai, 1919 07 12. *Conflit Polono-Lituanien. Question de Vilna 1918–1924. Kaunas, 1924, p. 28.*

⁴⁰³ Gen. P. Henrys buvo akivaizdžiai laikėsi pasyviai ir, atrodo, nesusilaukė dėl to nuobaudų ar griežtų priekaištų. *Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon telegrama pasiuntiniui Lenkijoje E. Pralon. Paryžius, 1919 07 12. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 13, p. 91; Notes of a Meeting of the Heads of Delegations of the Five Great Powers held in M. Pichon's Room at Quai d'Orsay, Paris, on Thursday, July 10 1919 at 3.30. Documents on British Foreign Policy 1919–1939, First Series. London, 1947, V. 1, p. 59; Santarvės karinių pajėgų vado maršalo F. Foch nota Lietuvos delegacijai Paryžiaus taikos konferencijoje. Paryžius, 1919 09 06. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 13, p. 160. Prancūzų žurnalistas H. de Chambon ne visai tiksliai nurodo, kad „lenkai liepos 11 d. F. Foch įsakymu buvo užsitikrinę prancūzų paramą“, žr.: H. de Chambon. *La Lituanie pendant la Conférence de la Paix (1919)*. Lille, Paris, 1931, p. 104.*

⁴⁰⁴ Notes of a Meeting of the Heads of Delegations of the Five Great Powers held in M. Pichon's Room at Quai d'Orsay, Paris, on Thursday, July 26 1919 at 3.30. *Documents on British Foreign Policy*, p. 204.

⁴⁰⁵ *Prancūzijos karinės misijos Lietuvoje vadovo papulk. C. Reboul telegrama Karo ministrui. Kaunas, 1919 08 14, 08 30. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 4, p. 59, 135; Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon laiškas ministrui pirmininkui ir karo ministrui G. Clemenceau. Paryžius, 1919 09 02. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 13, p. 157; Prancūzijos reikalų patikėtinio Lenkijoje Fouchet telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Varšuva, 1919 08 03. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 13, p. 123; J. Pilsudski „atrodo akivaizdžiai patenkintas naują demarkacine linija“, žr.: *Prancūzijos reikalų patikėtinio Lenkijoje Fouchet pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Pichon „Entretien avec le général Pilsudski“*. Varšuva, 1919 08 07. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 13, p. 133.*

⁴⁰⁶ 1919 m. rugpjūčio 5 ir 14 d. Lietuvos delegacija parengė notas Santarvės Aukščiausiajai Tarybai dėl antrosios demarkacinės linijos, kuriose pabrėžė patiriamą žalą, netekus valstybės sostinės Vilniaus ir religinio centro Seinų, negalint reikiamai naudotis geležinkeliu Daugpilis–Varėna–Gardinas. Rugpjūčio 30 d. Lietuvos delegacija, įgaliota vyriausybės vadovo M. Sleževičiaus, įteikė

Maurycy Zamoyski skatino vyriausybę toliau veržtis į Lietuvos teritoriją: „Konferencijos daugiau nedomina demarkacijos linijos klausimas. Jeigu Lenkijos valdžia norės šią liniją pakeisti, pakaks to, kad kariuomenė užims šią teritoriją, čia niekas dėl to nekels triukšmo“⁴⁰⁷.

Lietuvos vyriausybė suvokė tuometinį politinės situacijos grėsmingumą. Užsienio reikalų ministras A. Voldemaras, neseniai grįžęs iš Paryžiaus taikos konferencijos, rugsėjo 19 d. ministrų kabineto posėdyje Santarvės valstybes paradoksaliai, bet neabejotinai teisingai pavadino Lietuvos valstybingumo apsaugos nuo Lenkijos agresijos garantėmis: „Lenkai neokupavo visos Lietuvos tik dėl to, kad jiems Antantė neleido. Jeigu mes padarysime [su Sovietų Rusija – V. B.] paliaubas, lenkams Antantė labai greitai gali leisti užimti visą Lietuvą“⁴⁰⁸. Prancūzijos vyriausybę nepritarė Lenkijos savivalei, toliau ketindama Lietuvą politiškai susieti ne su Lenkija, o su Rusija. Be to, konfliktui aštrėjant G. Clemenceau ėmė atsargiau vertinti Lenkijos ekspansionizmą⁴⁰⁹. Abu argumentai greičiausiai turėjo įtakos, Santarvės valstybių atstovams parengiant trečiąją, gruodžio 8 d. nustatytą demarkacinę liniją ėjusią palei teritoriją, kurią Rusijos imperija laikė neginčijama savo valdų riba. Pagal ją Suvalkų kraštas buvo paliktas Lenkijai, o Vilnius perduotas Lietuvai.

1920 m. sausio 20 d. sudarytas Alexandre Millerand kabinetas, kurio vadovas kartu ėjo ir užsienio reikalų ministro pareigas, turėjo daug informacijos apie demarkacinės linijos pažeidimus. Naujoji vyriausybė atsisakė pasyvios pirmtako laikysenos dėl Lietuvos ir Lenkijos konflikto⁴¹⁰. Didžiajai Britanijai stiprinant įtaką Baltijos valstybėse, Prancūzija turėjo švelninti laikyseną, kad santykiai su jomis visiškai nesusikompliciuotų. Be to, A. Millerand buvo įsitikinęs, kad geri santykiai su kaimyninėmis valstybėmis sustiprintų Lenkiją⁴¹¹. Jis stengėsi sukurti Lietuvos ir

naują notą Santarvės Aukščiausiai Tarybai, kurioje išsamiai apžvelgė Lenkijos kariuomenės padarytą žalą okupuotoje teritorijoje. Santarvės valstybėms persiųsta daug nuo Lietuvos atskirtų teritorijų, ypač Seinų, gyventojų protestų, Lietuvoje vyko protesto demonstracijos. Rugsėjo 3 d. Lietuvos delegacija kreipėsi į maršalą F. Foch, prašydama sustabdyti tolimesnį Lenkijos kariuomenės veržimąsi. Šis Lietuvos vyriausybės ir visuomenės pasipriešinimas buvo svarbus politinės valios liudijimas, tačiau nekeitė Santarvės valstybių, taip pat ir Prancūzijos politikų nuostatų, žr.: *Lietuvos delegacijos Paryžiaus taikos derybose nota Aukščiausiai Tarybai. Paryžius, 1919 08 14*. LCVA., f. 383, ap. 7, b. 11, l. 337; *Télégramme du Président du Conseil des Ministres de Lituanie à la délégation de Lituanie à Paris en date du 27 août. Conflit polono-lithuanien. Question de Vilna...*, p. 37; *Lietuvos delegacijos Paryžiaus taikos derybose nota maršalui F. Foch. Paryžius, 1919 09 03*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 13, p. 187–190 ir kt.

⁴⁰⁷ Lenkijos pasiuntinio Paryžiuje M. Zamoyskio telegrama Užsienio reikalų ministerijai į Varšuvą, rekomenduojanti tęsti agresyvius veiksmus prie demarkacijos linijos su Lietuva. *Lietuvos ir Lenkijos santykiai: nuo Pirmojo pasaulinio karo...*, p. 320.

⁴⁰⁸ *Lietuvos ministrų kabineto posėdžio protokolas. Kaunas, 1919 09 19*. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 57, l. 126.

⁴⁰⁹ J. Gueslin. *La France et les Pays Baltes de 1918 à 1923. Mémoire de Maîtrise sous la direction de M. R. Frank*. Paris, 1996, p. 93.

⁴¹⁰ „Ypatinga su Rusija ir Vokietija besiribojančios valstybės padėtis Lenkiją tuo labiau skatina suvokti, kad jos santykiai su kaimynėmis iš anksto savaime mums svarbūs ir turės didelės reikšmės mūsų politikai. <...> Būtų neabejotinai neprotinga prašyti 1772 m. sienų ir didžiosios valstybės negali paremti šio prašymo“, žr.: M. Millerand à M. de Panafieu. Paris, le 4 mars 1920. *DDF 1920*. Paris, 1997, V. 1, p. 293, 294.

⁴¹¹ „Mes nuoširdžiai norime stiprios Lenkijos. Štai kodėl mes ją saugome nuo avantiūristinės politikos, kai konfliktuojama Rytuose, neatsižvelgiant ir į Vokietijos grėsmę ir taip sukelti pavojų egzistencijai“. A. Millerand instrukcija pasiuntiniui Lenkijoje H. de Panafieu. Paryžius, 1920 05 14, cituojama pagal: K. Hovi. *Alliance de revers: Stabilisation of France's Alliance policies in East Central Europe 1919–1921*. Turku, 1984, p. 51; Prancūzijos užsienio reikalų ministerija šiuo

Lenkijos susitaikymui palankią atmosferą, prireikus paremdamas ir lietuvių politinius siekius⁴¹². Prancūzijos ministras pirmininkas sutiko prisidėti parengiant britų pasiūlytą bendrą Santarvės valstybių griežtą notą, kurioje pasmerkė Lenkijos veržimąsi į Lietuvos teritoriją⁴¹³.

Balandžio 25 d. Lenkija vėl pradėjo metų pradžioje nutrūkusius karo veiksmus su Sovietų Rusija. Prancūzijos vyriausybė gana skeptiškai vertino šią karinę iniciatyvą⁴¹⁴. Tiesa, 1920 m. balandžio mėn. Prancūzijos karo ministerija per C. Reboul nurodė E. Galvanausko vyriausybei nesudaryti kliūčių Lenkijos kariuomenei veikti Vilniaus krašte. Tuomet Lietuvos politikai ryžosi nuolaidoms, turėdami informacijos apie A. Millerand palankumą Lietuvai.

Iš pradžių Prancūzijos vyriausybės vadovas tik ragino lietuvius su Lenkija „nenustoti laikytis korektiškai“⁴¹⁵. Gegužės mėn. pabaigoje, Raudonajai armijai įgijus persvarą, A. Millerand ėmė rūpintis, kad Lenkija sudarytų karinę sąjungą su Lietuva. Jis siekė užkirsti kelią galimam lietuvių bendradarbiavimui su sovietais ir stengėsi prireikus lenkams užtikrinti Lietuvos kariuomenės pagalbą. A. Millerand rūpinosi Lietuvos bei Lenkijos konflikto suregulavimu, ragindamas stipresniąją pusę padaryti politinių nuolaidų⁴¹⁶.

E. Galvanausko vyriausybė gegužės mėn. antrojoje pusėje–birželio mėn.

laikotarpiu santykių su Lenkija klausimą laikė sudėtingu – jos teritorinius reikalavimus prancūzai apibūdino kaip „beribus“, jie toli peržengė siektos atkurti Rusijos politikams priimtinas ribas. Juos įgyvendinus, būtų suformuota valstybė, turinti daug tautinių mažumų, taigi potencialiai krečiama vidinių konfliktų ir nestabili, žr.: M. J. Carley. The Politics of Anti-Bolshevism: the French Government and the Russo-Polish War, December 1919 to May 1920. *The Historical Journal*, 1976, Vol. 19, N. 1, p. 165; F. Dessberg. La France et les frontières de l'Est européen dans les années 1920. *Securité Européenne: frontières; glacis et zones d'influence. De l'Europe des alliances à l'Europe des blocs (fin XIXe siècle – milieu XXe siècle)*. Rennes, 2007, p. 23.

⁴¹² 1920 m. sausio mėn. pradžioje Prancūzų ir Anglų karinėms misijoms pasiūlius tarpininkauti dėl Lietuvos ir Lenkijos santykių atnaujinimo, ministras pirmininkas E. Galvanauskas nurodė, kad jis galimas tik lenkams pasitraukus už pirmosios demarkacinės linijos, su kuria lietuviai sutinka, jei Punksas ir Seinai busią gražinti Lietuvai, žr.: Lietuvos ministrų tarybos posėdžio protokolai. *Kaunas, 1920 01 10*. LCVA, ap. 923, f. 1, b. 57, l. 17.

⁴¹³ „Didžiosios Britanijos vyriausybė davė lordui Derbyui instrukciją siūlyti, kad Lenkijos ir Lietuvos konfliktui stiprėjant ir Lenkijai agresyvėjant reiktų kuo skubiau pakviesti abi šalis į Londono konferenciją. Panagrinėję nutarėm, kad tai priklausys nuo Paryžiaus konferencijos“, žr.: M. Berthelot à M. Millerand. London, le 31 mars 1920. *DDF 1920*, V. 1, p. 450.

⁴¹⁴ J. Piłsudski atnaujinus karinius veiksmus su Sovietų Rusija, Lenkijos ir Prancūzijos politinius ir karinius santykius buvo ištikę sunkumai. A. Millerand vyriausybė nurodė Prancūzų karinei misijai Lenkijoje nedalyvauti kariniuose veiksmuose, nes nenorėjo tiesiogiai remti pavojingos operacijos. Lenkų santykiai su Prancūzijos įgaliotu bendradarbiavimui gen. Maxime Weygand buvo irgi komplikuoti. Lenkijos nepasitenkinimą sukėlė jo atsisakymas tapti karinio štabo vadovu ir vadovauti ofensyvai kartu su J. Piłsudski. M. Weygand santykiai su Lenkijos karinio štabo vadovu Ta. Rozwadowski irgi buvo prasti. Tiesa, Prancūzija vienintelė siuntė karinę įrangą, ginkluotę ir šaudmenis Lenkijai. Karo laikotarpiu karinis bendradarbiavimas klostėsi sklandžiau, nei politinis, žr.: M. Wołos. Le point de vue français sur la coopération de la France dans la guerre polono-bolchevique. *Des horizons de la politique extérieure française. Stratégie diplomatique et militaire dans les régions périphériques et les espaces seconds (XVIIe-XXe siècles)*. Bruxelles, 2011. p. 333–335.

⁴¹⁵ *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro A. Millerand telegrama karo ministrui. Paryžius, 1920 05 27*. AMAEEF, AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 5, p. 162.

⁴¹⁶ *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro A. Millerand telegrama pasiuntiniui Lenkijoje H. de Panafieu „Lituanie et bolcheviki“*. Paryžius, 1920 05 02. AMAEEF, AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 5, p. 173. Istoriko Č. Laurinavičiaus duomenimis, 1920 m. gegužės – birželio mėn. sovietinė vyriausybė net keletą kartų mėgino įtikinti Lietuvą bendradarbiauti kare su Lenkija, žr.: Č. Laurinavičius. *Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartis (1920 m. liepos 12 d. sutarties problema)*. Vilnius, 1992, p. 133–140.

pradžioje gana rimtai svarstė galimybę bendradarbiauti su Lenkija⁴¹⁷, jei ši pripažintų Lietuvos nepriklausomybę. Įvyko keletas lietuvių ir lenkų karininkų susitikimų dėl galimos sąjungos. Vis dėlto Lenkija pripažino Lietuvą *de facto* tik liepos 4 d. Prancūzijos pasiuntinys Lenkijoje Hector de Panafieu ir Prancūzų karinės misijos Lietuvoje vadovas C. Reboul iškart numatė kuklias šio sprendimo pasekmes⁴¹⁸. Liepos 10 d. Lietuvos vyriausybė paskelbė Lenkijos ir Sovietų Rusijos kare ketinanti laikytis neutralumo⁴¹⁹. Tiesa, sovietų kariuomenei priartėjus prie Varšuvos, Kazio Griniaus vyriausybė per atstovą Prancūzijoje Oskarą Milašį ir C. Reboul dar kartą pabandė siekti, kad prancūzų politikai paragintų Lenkiją oficialiai atsisakyti pretenzijų į Vilnių ir pripažinti Lietuvą etnografinėse ribose⁴²⁰.

1920 m. liepos 10 d. Spa įvykusiame Sąjungininkų Aukščiausiosios Tarybos posėdyje Lietuvai pavyko pasiekti bent trumpalaikę pergalę. Tiesa, jo veikliausias dalyvis buvo ne A. Millerand, bet Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas David Lloyd George⁴²¹. Jame Lenkijos ministras Władysław Grabski sutiko su reikalavimais, kad Lenkijos kariuomenė neperžengtų 1919 m. gruodžio 8 d. linijos, sudarytų taikos sutartis su kaimyninėmis valstybėmis ir nedelsiant laikinai grąžintų Vilnių Lietuvai.

Kai Vilnių užėmusi Sovietų Rusijos Raudonoji Armija delės iš jo pasitraukti, Prancūzijos vyriausybė jau vengė tarpininkauti Lietuvai ir Lenkijai⁴²². Lietuva vėl atgavo Vilnių tik rugpjūčio 26 d., po to, kai „stebuklas prie Vyslos“ buvo vėl kardinaliai pakeitęs Lenkijos ir Sovietų Rusijos jėgų pusiausvyrą. Tiesa, Paryžiuje toliau bijota lietuvių ir sovietų susitarimų. Prancūzijos vyriausybė per generalinį

⁴¹⁷ Užsienio reikalų ministras A. Voldemaras apie sovietų pasiūlymą bendradarbiauti prieš Lenkiją: „Pagal aplinkybes net galim būti priversti prisidėti prie priešingos akcijos“. Jis nurodė, kad nerimaujama dėl galimos Lietuvos politinės izoliacijos, jei Lietuva veiktų kartu su SSRS, žr.: *A. Voldemaro telegrama Lietuvos atstovybei Prancūzijoje. Kaunas, 1920 05 15*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 77, l. 178, 179; *Prancūzų karinės misijos vadovo C. Reboul telegrama karo ministrui. Kaunas, 1920 06 02*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 5, p. 178.

⁴¹⁸ „Abejoju, ar jis turės poveikio, kurį galėjo sukelti prieš kelias savaites“, žr.: *Prancūzijos pasiuntinio Lenkijoje H. de Panafieu telegrama ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Millerand. Varšuva, 1920 07 06*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 13, p. 134; *65 savaitinis Prancūzų karinės misijos vadovo C. Reboul pranešimas. Kaunas, 1920 07 13*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 44, p. 129.

⁴¹⁹ Amerikiečių istorikas Alfred Erich Senn apibūdino lietuvių neutralitetą kaip „bankrutavusį/sužlugusį“ ir pažeistą, tačiau bent jau Prancūzijos vyriausybė netraktavo Vilniaus atsiėmimo kaip neutralumo pažeidimo. Žr. A. E. Senn. *The Great Powers and the Vilna Question 1920–1928*. Leiden, 1966, p. 34.

⁴²⁰ *Lietuvos užsienio reikalų ministro J. Purickio telegrama Lietuvos atstovybėms Londone ir Paryžiuje. Kaunas, 1920 07 29*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 74, l. 173; *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro A. Millerand telegrama pasiuntiniui Lenkijoje H. de Panafieu. Paryžius, 1920 08 02*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 5, p. 269–270; *Prancūzų karinės misijos vadovo C. Reboul telegrama karo ministrui. Kaunas, 1920 08 06*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 5, p. 282.

⁴²¹ Ištrauka iš Sąjungininkų Aukščiausiosios Tarybos posėdžio protokolo, kurioje atsispindi svarstytas Lenkijos pagalbos prašymas sovietų įsiveržimo grėsmės akivaizdoje, dalyvaujant jos premjerui W. Grabskiui, Lenkijos sutikimas pasiduoti sąjungininkų sprendimų valiai, be kita ko, ir Vilniaus klausimu. Spa, 1920 m. liepos 10 d. *Lietuvos ir Lenkijos santykiai: nuo Pirmojo pasaulinio karo pabaigos...*, p. 376–379; *J. Dobiūžio telegrama Lietuvos užsienio reikalų ministerijai. Paryžius, 1920 07 11*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 73, l. 85.

⁴²² „Vargu ar verta Prancūzijai imtis tarpininkės vaidmens. Iš viso nepanašu, kad įsikišimas palengvintų konflikto suregulavimą, nes grėstų užgauti lenkų savimeilę ir Varšuvoje įgytas simpatijas“, žr.: *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro A. Millerand instrukcija Prancūzijos patikėtiniui Lietuvoje L. Caumeau. Paryžius, 1920 08 26*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 14, p. 181.

komisarą Baltijos šalyse A.-M. L. de Sartiges rugsėjo mėn. pradžioje paragino Lietuvos užsienio reikalų ministrą Juozą Purickį sutikti su Lenkijos siūlymu pradėti derybas. Prancūzai rekomendavo lenkų politikams prireikus derybose nevengti nuolaidų ir neprovokuoti lietuvių⁴²³.

Prancūzijos vyriausybė palankiai sutiko žinią, jog rugsėjo 5 d. Lenkijos užsienio reikalų ministras Eustachy Sapieha kreipėsi į Tautų Sąjungos Tarybą⁴²⁴. Lenkija kaltino Lietuvą įsiveržimu į jos teritoriją ir neutraliteto sulaužymu. Lietuva, dar nebūdama šios tarptautinės institucijos narė, sutiko dalyvauti sprendžiant ginčą joje. Klausimą kuravo Tarybos pirmininkas, prancūzų diplomatas Léon Bourgeois ir Ispanijos bei Japonijos ambasadoriai Paryžiuje J. M. Quinones de Leon bei Shigaru Matsui⁴²⁵, tad nuo pat pradžių Prancūzija turėjo prielaidų daryti svarios įtakos jį sprendžiant.

Vykstant Lietuvos ir Lenkijos deryboms Kalvarijoje, vėliau Suvalkuose, kurių eigą kruopščiai sekė Prancūzų karinės misijos abiejose valstybėse, politinė situacija Prancūzijoje kito ne Lietuvos naudai. Sovietų Rusija įrodė gyvybingumą ir prancūzų politikai ėmė suvokti, kad kitokios Rusijos atkurti nebepavyks. Rugsėjo 24 d. sudaryta Georges Leygues, vadovavusio ir užsienio reikalų ministerijai, vyriausybė ryžosi dar labiau stiprinti Prancūzijos bendradarbiavimą su Lenkija, kurios suinteresuotumas dvišalių ryšių, ypač ekonominių ir karinių, plėtojimu irgi padidėjo. Tiesa, G. Leygues rūpinosi, kad Lenkija apsiribotų neginčytinomis etnografinėmis sienomis ir prireikus darytų nuolaidų Lietuvai⁴²⁶.

Spalio mėn. pradžioje gavusios naujos informacijos apie lenkų kariuomenės suaktyvėjimą ir galimus ketinimus užimti Vilniaus kraštą, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos vyriausybės spalio 6 d. pradėjo derinti bendro diplomatinio demaršo Lenkijai notos tekstą. Nors britų pozicija iš pradžių buvo griežtesnė, jie netrukus pritarė nuosaikiau suformuluotam prancūzų variantui⁴²⁷. Ši nota taip ir liko neįteikta. Jau kitą dieną po pirmuosius derybų rezultatus fiksavusios Suvalkų sutarties pasirašymo, spalio 9 d. į Vilnių staiga įžengė generolo Lucjan Żeligowski vadovaujami kariniai daliniai. Spalio 11 d. jis pateikė pasiūlymus Lietuvos vyriausybei, į kuriuos šios posėdyje balsų dauguma nutarta neatsakinėti.

⁴²³ „Jei Lenkija nori toliau naudotis moraline viešosios nuomonės parama, svarbu, kad jos vyriausybė pateiktų tarimosi su Lietuva įrodymų. Lietuvos klausimas spęstis lengviau, jei Lenkija parodys santūrumo ženklų, taip leisdama sau užsitikrinti sienas ir įtvirtinti dominuojančią įtaką. Būčiau laimingas žinodamas, kad Lietuvos vyriausybė atkakliai laikosi [lenkams] palankios laikysenos ir panaudoja visas savo galimybes sunkumams tarp abiejų šalių užkirsti“, žr.: *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro A. Millerand telegrama pasiuntiniui Lenkijoje H. de Panafeiu. Paryžius, 1920 09 01*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 15, p. 9–10; „Jei Lenkija toliau tęs savo klaidingą politiką, turėsime viešai atsizadėti savo paramos“, žr.: *A. Millerand telegrama pasiuntiniui Lenkijoje H. de Panafeiu. Paryžius, 1919 09 02*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 15, p. 13.

⁴²⁴ Anot istoriko G. H. Soutou, Prancūzijai Tautų Sąjunga buvo priemonė taikos metu tęsti karo metu egzistavusią įtakingųjų valstybių sąjungą. Tuo tarpu Didžioji Britanija buvo linkusi prisiimti tik arbitro rolę, vengdama įsipareigojimų, žr.: G. H. Soutou. *La notion de sécurité collective des accords de Locarno au pacte Atlantique. Sécurité et coopération militaire 1919–1955*. Paris, 2004, p. 19.

⁴²⁵ F. P. Walters. *A History of the League of Nations*. London, 1952, V. 1, p. 106.

⁴²⁶ „Lenkijai dera likti santūriai ir sąžiningai, pasitenkinti gerbti Lietuvos sienas ir Vilnių, kad ši šalis pakryptų link Lenkijos ir papildytų Baltijos valstybių sąjungą, vietoje patekusi į bolševikų arba Vokietijos rankas“, *Dépêche de M. Leygues à M. Panafeiu*. Paris, 1920 10 01. *DDF 1920*. Paris, 2002, V. 3, p. 28.

⁴²⁷ D. Kupčiūnas. *When Mediation Fails: Britain, France, and the Settlement of the Vilnius Conflict, 1920–1922. Diplomacy and Statecraft*, 2011, V. 22, p. 185.

Istoriko Julien Gueslin teigimu, Prancūzijos užsienio reikalų ministerija griežtai reagavo į L. Želigowski karinę avantiūrą⁴²⁸. *Quai d'Orsay* pareigūnai Vilniaus krašto užėmimą iškart siejo su Lenkijos vyriausybės politinėmis ir karinėmis iniciatyvomis. Vėliau Tautų Sąjungos Tarybos Karinės kontrolės komisija surinko ir tikslios informacijos apie lenkų „maištą“: „Gen. Želigowski avantiūra buvo parengta maršalo, įvykdyta ir tęsiama su jo sutikimu. Želigowski daliniai iš tikrųjų yra Lenkijos armijos dalis, finansuojama iš Lenkijos biudžeto, kaip ir visa užimtos teritorijos administracija. Kalbėdamasis su lietuvių politiniais sluoksniais, suvokiau, kad jie gerai žino šią situaciją, neturėdami jos įrodymų. Tęsdama panašią politiką, Lenkija tik sustiprins kaimynų nepasitikėjimą, baimę ir net pyktį. Prancūzijos vyriausybė pasitarinaus Lenkijos interesams, neslėpdama tiesos nuo maršalo“⁴²⁹.

Iš tikrųjų, Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje nerimauta, kad Vilniaus krašto okupavimas apsunkino lietuvių ir lenkų santykių sureguliuojimą. Didžiosios Britanijos pasiūlymu, G. Leygues pritarus, abiejų valstybių pasiuntiniai spalio 12 d. surengė demaršą Varšuvoje. Diplomatai reikalavo, kad Lenkijos vyriausybė oficialiai atsiribotų nuo L. Želigowski ofenzyvos. Tiesa, Prancūzijos vyriausybės pasipiktinimą kėlė ne tiek Vilniaus krašto atskyrimas nuo Lietuvos, kiek jo įgyvendinimo būdas. Britams siūlant net atšaukti pasiuntinius iš Varšuvos, prancūzai ragino veikti santūriau⁴³⁰. *Quai d'Orsay* vadovybė, nepalanki Lenkijos vadovui J. Piłsudski⁴³¹, griežta retorika pademonstravo požiūrį į Lenkijos pastangas „perdėtomis priemonėmis išplėsti savo ribas kaimynių sąskaita“⁴³². Vis dėlto maršalui pagrasinus atsistatydinti, Santarvės valstybės nedrįso toliau jį provokuoti⁴³³. Spalio 16 d. Lenkijos vyriausybė oficialiai paskelbė atsiribojanti nuo L. Želigowski savivalės, nors

⁴²⁸ J. Gueslin. *La France et les Petits États Baltes: réalités baltes, perceptions françaises et ordre européen (1920–1932)*. Thèse de doctorat dirigée et soutenue sous la direction de M. prof. R. Frank. Paris, Université de Paris I-Pantheon-Sorbonne, 2004, p. 206.

⁴²⁹ *Tautų Sąjungos Tarybos įgaliotos ginčo tarp Lietuvos ir Lenkijos Kontrolės komisijos pirmininko pulk. P. Chardigny Vilnius, 1921 01 30*. AMAEEF, Service français de SDN, d. 251, p. 96–97.

⁴³⁰ *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro G. Leygues telegrama pasiuntiniams kitose Santarvės valstybėse ir Varšuvoje „Action franco-britannique en Pologne“*. *Paryžius, 1920 10 09*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 16, p. 52.

⁴³¹ 1918–1919 m. Prancūzijos vyriausybė įtariai vertino J. Piłsudski kaip buvusį austrų armijos kareivį. Vertindama jo nuopelnus kovose su Sovietų Rusijos, nuolatos kritikavo dėl jo teritorinių ambicijų, polinkio nederinti sumanymų su Vakarų valstybėmis, teikti pirmenybę jėgos priemonėmis, o ne diplomatija pagrįstiems sprendimams, kaip buvo teigiama diplomatiniam susirašinėjime, nenuolaidumo ir nesukalbamumo. Jo vadovavimo Lenkijai laikotarpiais Lenkijos ir Prancūzijos santykiai komplikavosi. 1919–1920 m. J. Piłsudski įsikišdavo kiekvieną kartą, kai manydavo, kad Prancūzų karinė misija bando daryti įtaką Lenkijos vidaus politikai. Santykiai su po Paul Henrys vadovavimą PKM perėmusiu gen. A. Niessel buvo vidutiniai – su juo konfliktavo daug pareigūnų iš maršalo aplinkos, žr.: M. Wołos. *Le point de vue français sur la coopération de la France*, p. 333; Prancūzijos norą susilpninti J. Piłsudski įtaką valstybėje mini ir britų šaltiniai: Didžiosios Britanijos vyriausybės posėdžio protokolas. Londonas, 1920 10 18. PRO, FO, 371, 5401, N 879, p. 128–130. J. Piłsudski pasitraukus iš Lenkijos valdžios viršūnės, Lietuvos reikalų patikėtiniui Prancūzijoje O. Milašui *Quai d'Orsay* pareigūnai džiūgavo, „atsikratę šio abejotinai pasišventusio Prancūzijai avantiūristo, peštuko ir konspiratoriaus“, žr.: *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui*. *Paryžius, 1923 10 30*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 396, l. 17 v.

⁴³² *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro G. Leygues instrukcija pasiuntiniui Lenkijoje H. de Panafieu*. *Paryžius, 1920 10 11*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 16, p. 79.

⁴³³ *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro G. Leygues instrukcija pasiuntiniui Lenkijoje H. de Panafieu*. *Paryžius, 1920 10 16*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 16, p. 166; *Didžiosios Britanijos ambasados Paryžiuje pranešimas Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai*. *Paryžius, 1920 10 16*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 16, p. 168, 168 v.

palankumo jos rezultatui neslėpė.

Santarvės valstybės kreipė nedaug dėmesio į gausius lietuvių protestus ir susitaikė su susiklosčiusia padėtimi. Jos neprieštaravo Vidurio Lietuvos įkūrimui ir gana pasyviai reagavo į tolesnį L. Želigowski vadovaujama pajėgų veržimąsi į Lietuvos teritoriją, trukusį iki pat lapkričio mėn. vidurio. Tiesa, nepavyko rasti duomenų, kad Prancūzijos vyriausybė būtų skatinusi Lenkijos užimti Lietuvą⁴³⁴. Tuo tarpu C. Reboul ir ypač Prancūzijos generalinio komisaro Baltijos šalyse įgaliotinis Vilniuje L. Caumeau, vienintelis likęs mieste užsienio valstybės atstovas ragino G. Leygues vyriausybę leisti Lenkijai okupuoti visą Lietuvą.

Klausimas dėl Prancūzijos paramos J. Piłsudski pastangomis surengtai karinei operacijai yra sudėtingas⁴³⁵. Istorikas Stefan Wojciechowski argumentavo hipotezę, kad Prancūzijos užsienio reikalų ministerija prieš mažiausiai penkias savaites turėjo informacijos apie rengiamą L. Želigowski vadovaujama pajėgų įsiveržimą į Vilniaus kraštą⁴³⁶. Šio istoriko cituojami dokumentai leistų sutikti, kad bent lenkų diplomatų užuominų apie Lenkijos ketinimus pažeisti demarkacinę liniją Paryžiuje tikrai būta. Lenkų istorikas Piotr S. Wandycz nurodo, kad užuominų apie Lenkijos ketinimus *Quai d'Orsay* vadovybei mėgino duoti maršalas F. Foch⁴³⁷. Vis dėlto Prancūzijos ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras G. Leygues rugsėjo 20 d. nurodė Karo ministerijai vengti bet kokios paramos Lenkijos veržimuisi į Lietuvos teritoriją⁴³⁸. *Quai d'Orsay* dokumentuose nepavyko rasti įrodymų, jog ministerija buvo nors kiek konkrečiau informuota apie numatomą Lenkijos savivalę, juolab jos skatinimą.

Sutiktume su amerikiečių istoriko George Urbaniak prielaida, kad Prancūzijos vyriausybė Lenkijos savivalei nepritarė⁴³⁹. Tyrinėtojas priėjo išvados, kad Lenkija rugsėjo mėn. pabaigoje sulaukė paramos Prancūzijos generaliniame kariniame štabe. Jop turimais duomenimis, generolas Maxime Weygand nurodė Lenkijos pasiuntiniui Prancūzijoje M. Zamoyski, kad „visiškai suprantas lenkus, jei šie užbaigs su lietuviais jėga, bet reikia atsižvelgti į viešąją nuomonę ir ypač į Didžiąją Britaniją“⁴⁴⁰. Gen. P. Henrys dalyvavo planuojant karinę operaciją ir galimai be paties C. Reboul žinios⁴⁴¹, teikė lenkų diplomatams kai kuriuos jo pranešimus apie Lietuvos karinę ir

⁴³⁴ R. Žepkaitė. *Diplomatija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939 m.* Vilnius, 1980, p. 128–129.

⁴³⁵ Lenkų istorikas T. Radziwonowicz išsamiai aptarė Lenkijos rengimąsi sukilimui, bet galimos užsienio valstybių įtakos neminėjo, žr.: T. Radziwonowicz. *Lenkijos ir Lietuvos derybos Suvalkuose 1920 metų rugsėjo 30–spalio 8 dienomis. Suvalkų sutartis: faktai ir interpretacijos = Umowa Suwalkska: fakty i interpretacje.* Vilnius, 2012, p. 16–38.

⁴³⁶ S. Wojciechowski. *Op. cit.*, p. 162–165.

⁴³⁷ P. S. Wandycz. *Op. cit.*, p. 181.

⁴³⁸ *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro A. Millerand instrukcija karo ministrui. Paryžius, 1920 09 20.* AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 15, p. 153.

⁴³⁹ G. Urbaniak. *French Involvement in the Polish-Lithuanian Dispute 1918–1920. Journal of Baltic Studies*, V. 16, N. 1, 1985, p. 57.

⁴⁴⁰ *Ibidem.*

⁴⁴¹ Prancūzų archyvinuose šaltiniuose nepavyko rasti C. Reboul talkinimo L. Želigowski perversmui įrodymų. Pranešdamas apie „maištą“, prancūzų karininkas, atrodo, buvo gana sutrikęs: „Šis brutualus perversmas <...> man visai nesuprantamas“, žr.: *81 savaitinis Prancūzijos karinės misijos Lietuvoje vadovo papulk. C. Reboul pranešimas karo ministrui. Kaunas, 1920 11 03.* AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 44, p. 184. Be to, C. Reboul skundėsi Karo ministerijai, jog Lenkijos delegacija Suvalkų derybose be jo žinios buvusi informuota apie jo slaptų pranešimų turinį, kas esą kompromitavo Prancūzų karinės misijos Lietuvoje tarpininkavimo Suvalkų derybose pastangas. Tiesa, kadangi skundas parašytas jau po L. Želigowski „maišto“ ir jo kopija patekdavo į *Quai d'Orsay*, jame paskelbtų teiginių patikimumą reiktų dar tirti, žr. *Prancūzų karinės misijos vadovo C. Reboul telegrama karo ministrui. Kaunas, 1920 10 19.* AMAEEF, Europe 1918–1940,

politinę padėtį. Prancūzijos generalinio karinio štabo santykiai su Užsienio reikalų ministerija ir toliau buvo komplikuoti. Gali būti, kad ministerija apie lenkų karinę operaciją taip ir liko iš anksto neinformuota. Archyvinių šaltinių analizė skatintų prielaidą, kad Prancūzijos generalinis karinis štabas nepalaikė ryšių ir su pulk. Pierre Chardigny vadovaujama rugsėjo 20 d. sudaryta Tautų Sąjungos įgaliota Karinės kontrolės komisija, tarpininkavusia Lietuvai ir Lenkijai. P. Chardigny nepalankiai atsiliepė Vilniaus krašto užėmimą ir spalio 10 d. įvykusio griežto pokalbio su L. Żeligowski metu, ir spalio 15 d. susitikęs su Lenkijos vyriausybės nariais⁴⁴². Bet kuriuo atveju, akivaizdu, kad Prancūzijos paramos L. Żeligowski vadovaujamai karinei operacijai klausimą reiktų panagrinėti detaliau.

Po L. Żeligowski „maišto“ nei Tautų Sąjunga, nei Ambasadorių Konferencija nenorėjo imtis atsakomybės dėl komplikuoto Vilniaus klausimo. G. Leygues primygtinai ragino jį pavesti Tautų Sąjungai – kad „Lenkija gerbtų Lietuvą ir būtų santūri derybose su Rusija“⁴⁴³. Ginčo svarstymą tęsė Tautų Sąjungos Taryba, kuri spalio 28 d. rekomendavo užimtos teritorijos, vadinamosios Vidurio Lietuvos, teritorijoje surengti referendumą⁴⁴⁴. Tarptautinių pajėgų, kurias ketinta įvesti į teritoriją, kurioje turėjo vykti referendumas, sutelkimu rūpinosi Prancūzijos generalinis karinis štabas, prižiūrint maršalui F. Foch ir gen. M. Weygand. Santarvės valstybės, nors keletą kartu paraginusių išvesti lenkų karinius dalinius iš Lietuvos ir Lenkijos ginčo teritorijos, nepasitelkė jokių spaudimo priemonių. Tik lapkričio 22 d., lietuviams įgijus persvarą, buvo nutraukti kariniai veiksmai tarp Lietuvos kariuomenės ir L. Żeligowski vadovaujamų pajėgų ir pasirašytas susitarimas dėl paliaubų.

Prancūzija ginčo paaštrėjimo metu teikė pranašumą Lenkijai, stengėsi sudaryti galimybes jos pergalei ir talkino įteisinant susiklosčiusią situaciją⁴⁴⁵. Jau nuo spalio mėn. pabaigos Santarvės valstybių užsienio reikalų ministerijos pradėjo svarstyti Lietuvos ir Lenkijos federacijos idėją. Ji neabejotinai greit sulaukė *Quai d'Orsay* paramos. Ministerijos vadovybė iš pradžių numatė Lietuvos ir Lenkijos derybas pradėti po referendumo dėl Vilniaus krašto. Federacijos idėjos autorius, manoma, buvo Lenkijos užsienio reikalų ministras Eustachy Sapieha⁴⁴⁶. Paradoksalu, tačiau bene pirmasis iš lietuvių su federacinės valstybės projektu susipažino su E. Sapieha 1921 m. sausio mėn. pabaigoje susitikęs Juozas Gabrys. Didžioji Britanija irgi pritarė

Lituanie, d. 16, p. 227.

⁴⁴² P. Łossowski. *Op. cit.*, p. 318.

⁴⁴³ *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro G. Leygues instrukcija pasiuntiniui Lenkijoje H. de Panafieu. Paryžius, 1920 10 18.* AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 16, p. 204.

⁴⁴⁴ Santarvės valstybių prižiūrimą referendumą kaip galimą Vilniaus klausimo sprendimą dar 1919 m. liepos mėn. pabaigoje buvo siūliusi ir Prancūzų karinė misija Lietuvoje. C. Reboul teigimu, tik referendumas, surengtas „skrupulingai laikantis politinio garbingumo – visų karinių pajėgų išvedimo ir teritorijos laikino perdavimo Santarvės komisijai – galėtų parodyti, prie kurios valstybės turi būti prijungtas Vilnius. Bet jį teverta rengti, jei būtų tas pats, ar Vilnius priklausys Lietuvai, ar Lenkijai. Jei Lietuva turi tapti Rusijos provincija, būtinai reikia, kad Vilnius priklausytų Lietuvai“, žr.: *19 savaitinis Prancūzų karinės misijos vadovo C. Reboul pranešimas. Kaunas, 1919 07 31.* AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 44, p. 17.

⁴⁴⁵ *Didžiosios Britanijos ambasadoriaus Belgijoje G. Grahame pranešimas užsienio reikalų ministrui. 1920 10 22.* PRO, FO, 371, 5402, N 1075, p. 22.

⁴⁴⁶ Archyviniuose prancūzų šaltiniuose duomenų, kad E. Sapieha buvo siūlymo autorius, rasti neteko. *Quai d'Orsay*, ko gero, buvo informuota ne raštu. Tuo tarpu britų diplomatinuose dokumentuose sumanymo autorystė priskiriama E. Sapieha, žr.: J. Gueslin. *Op. cit.*, p. 209; A. E. Senn. *Op. cit.*, p. 63.

Lietuvos ir Lenkijos federacijos sudarymui⁴⁴⁷.

Panašiu laiku Tautų Sąjungos Taryboje stiprėjo nuostata atsisakyti referendumo – dėl lėšų tarptautinių pajėgų įvedimui stokos, jų sutelkimo komplikuotumo, nesutarimų dėl balsavimo teritorijos ir abejonių balsavimo reprezentatyvumu⁴⁴⁸. Prancūzų pulk. P. Chardigny vadovaujama šios tarptautinės institucijos įgaliota Kontrolės komisija ragino Vilniaus krašto ateitį apibrėžti tiesioginėse abiejų valstybių derybose. Komisija siūlė Vilniui suteikti specialų autonominių statusą, o Lietuvą ir Lenkiją susieti ekonomine bei karine sąjungomis⁴⁴⁹. Vasario 13 d. nota atsisakydama šio plebiscito, Lietuvos vyriausybė žengė Tautų Sąjungos Tarybos laukimą žingsnį: kovo 3 d. ši institucija priėmė rezoliuciją, kurioje paragino Lietuvą ir Lenkiją spręsti ginčą derybomis⁴⁵⁰.

Lietuvos padėtis gerokai pasunkėjo, kai A. Briand ir J. Piłsudski vasario 19 d. pasirašė Lenkijos ir Prancūzijos politinės sąjungos, o po dviejų dienų – dar ir slapta karinės sąjungos sutartį. Netrukus, kovo 18 d. pasirašytoje Rygos taikos sutartyje tarp Lenkijos ir Sovietų Rusijos siena tarp abiejų valstybių, fiksavusi faktinę padėtį, numatė Vilniaus kraštą Lenkijos teritorijoje. Tiesa, Santarvės valstybės, siekusios, kad Lenkija atsisakytų žemių, galinčių sukelti tarptautinių ginčų, dėl šią sutartį pripažinti, palikdamos galimybę keisti šios teritorijos priklausomybę⁴⁵¹.

Quai d'Orsay pareigūnas Fernand Grenard, kuravęs santykius su Rusija ir Baltijos valstybėmis, 1921 m. sausio mėn. pradžioje ragino O. Milašius Ženevoje tiesiogiai tartis su J. Piłsudski, kuris, esą, „tokio pobūdžio pokalbyje jis būtų labai palankus Lietuvai“⁴⁵². Ministerijos pareigūnas lietuvių diplomatai užtikrino, jog Lietuva derybų atveju galinti tikėtis svarios Prancūzijos paramos – „garbingo statuso“ ir lygiavertiškumo su Lenkija sąjungoje užtikrinimo. Šis siūlymas buvo pavėluotas, nes lietuvių bandymas 1920 m. gruodžio mėn. viduryje pradėti tiesiogines derybas patyrė visišką nesėkmę⁴⁵³. Patys *Quai d'Orsay* pareigūnai abejojo, jog J. Piłsudski derybų metu ieškos kompromiso. Ministerijos politikos ir komercijos direktorius Emmanuel Peretti de la Rocca O. Milašiumi tvirtino priešingai, nei F. Grenard: „Negalime pažadėti, kad paruošime maršalą, kad derybos leistų tikėtis palankaus

⁴⁴⁷ *Didžiosios Britanijos vyriausybės posėdžio protokolas. Londonas, 1920 10 18.* PRO, FO, 371, 5401, N 879, p. 128–130.

⁴⁴⁸ M. R. Mouton. *La Société des Nations et les intérêts de la France (1920–1924)*. Bern, 1995, p. 212.

⁴⁴⁹ *Tautų Sąjungos Tarybos įgaliotos ginčo tarp Lietuvos ir Lenkijos Kontrolės komisijos pranešimas „Sur la consultation populaire“.* Vilnius, 1921 01 29. AMAEEF, Service français de SDN, d. 251, p. 80.

⁴⁵⁰ „Girdėjau gandas, daugiau ar mažiau patikimus, kad Prancūzijos užsienio reikalų ministerija linkusi paremti Lenkiją nors ir suprasdama pavojų, kad tuo gali būti pakenkta Tautų Sąjungos prestižui, vis dėlto mano, kad kažkokia formulė gali būti rasta, kuri patenkintų Lenkijos apetitus ir nepakenktų per daug Tautų Sąjungos reputacijai“, žr.: *Balfour, Brussels, to Gregory, Foreign Office Minutes.* PRO, FO, 371, 5402, N1988, p. 218–225.

⁴⁵¹ „Lenkijos siena su Lietuva neaiški, bent jau dar nėra apibrėžta tarptautiniais Santarvės valstybėms dalyvaujant sudarytais ar jų pripažintais aktais. Esama riba teapibrėžia, kad teritorija, esanti į rytus nuo jos, Santarvės laikoma neiginčytinai lenkiška ir Lenkija [ši teritorija] administruoja dėl susiklosčiusios situacijos. [Riba] neužtikrina teritorijos priskyrimo Lenkijai. Rygos sutartis, sudaryta tarp Lenkijos ir Rusijos bolševikinės vyriausybės, ją numato Lenkijai, bet Santarvės vyriausybės šios sutarties dar nepripažino, žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos departamento apžvalga. Paryžius, 1921 04 26.* AMAEEF, Europe 1918–1940. Pologne, d. 222, p. 21–21 v.

⁴⁵² *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1921 01 14.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 107, l. 1. 61.

⁴⁵³ A. Kasparavičius. Don Kichotas prieš Prometėją: tarpukario lenkų iracionalioji diplomatija. *Darbai ir dienos*, 2002, nr. 30, p. 51–52.

rezultato⁴⁵⁴.

Quai d'Orsay 1921 m. pradžioje netgi pasirūpino Didžiosios Britanijos sutikimu prireikus perleisti Lietuvą į jos ir Lenkijos įtakos sferą⁴⁵⁵. Kita vertus, britų *Foreign Office* pareigūnai jau po L. Żeligowski avantiūros konstatavo abejoją geranoriško susitarimo galimumu, ragindami prireikus sprendimą primesti jėga: „dabar bus sunkiau nei bet kada tikėtis Lietuvos ir Lenkijos suartėjimo ir juo labiau unijos“⁴⁵⁶.

Prancūzijos užsienio reikalų ministerija ignoravo Lietuvos visuomenės ir politinių sluoksnių požiūrį į susitarimą su Lenkija. Paryžiuje laikytasi pozicijos, esą „pati sau palikta Lietuva yra negyvybinga ir vienintelis sprendimas, galintis padėti išvengti jos virtimo instrumentu Lenkijos rankose, yra taikos išsaugojimo šioje Europos dalyje užtikrinimas, sukuriant dar apibrėšimus ryšius tarp Lenkijos ir Lietuvos, išsaugant šios individualumą“⁴⁵⁷.

1921 m. kovo 3 d. Tautų Sąjungos Taryba paragino abi konfliktuojančias valstybes pradėti derybas. Jos prasidėjo Briuselyje balandžio mėn. pabaigoje, nors suintensyvėjo tik nuo gegužės 2 d., atvykus Lenkijos delegacijos vadovui Szymon Aszkenazy. Prancūzų archyviniai šaltiniai patvirtina istorikės Reginos Żepkaitės teiginį, kad Belgijos užsienio reikalų ministro ir Tautų Sąjungos Tarybos pirmininko Paul Hymans pasiūlytas pirmasis abiejų valstybių sąjungos projektas buvo pagrįstas E. Sapieha siūlyta federacinių santykių schema, ir Santarvės, o ypač prancūzų politikų, įvardintais politiniais principais⁴⁵⁸. P. Hymans neslėpė šių dviejų šalių įtakos projektui nuo Lietuvos delegacijos⁴⁵⁹. Tiesa, britai laikėsi pozicijos, kad pirmiausiai Lenkija turėtų pripažinti Lietuvą *de jure* ir jai perduoti Vilniaus kraštą⁴⁶⁰.

Naujasis Prancūzijos ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras Aristide Briand pateikė britų diplomatams siūlymus dėl derybų, kurie vėliau atsirado gegužės 20 d. pateiktame P. Hymans projekte: „Labai pageidautina tarp Lenkijos ir

⁴⁵⁴ *Politikos ir komercijos direktoriaus E. Peretti de la Rocca frazė, žr.: Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1921 01 14. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 107, l. 1. 65.*

⁴⁵⁵ R. Żepkaitė. *Op. cit.*, p. 146.

⁴⁵⁶ D. Kupčiūnas. *Op. cit.*, p. 186. Minimos Šiaurės departamento II sekretoriaus H. F. C. Crookshank ir atašė O. C. Harvey 1920 10 13 „minutės“.

⁴⁵⁷ *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro G. Leygues telegrama diplomatinėms atstovybėms Varšuvoje, Kaune, Londone, Romoje ir Berlyne „France et le conflit polono-lithuanien“.* Paryžius, 1920 11 07. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 17, p. 150.

⁴⁵⁸ R. Żepkaitė. *Op. cit.*, p. 149–151; E. Drummond kalbėjo su P. Hymans, jo nuomone, galimybės pasiekti susitarimą nedidelės. Jis skundėsi savo padėties keblumu – iš tikrųjų derybos vyksta tarp London ir Paryžiaus ir jis apie jų rezultatus sužino tik iš kitų šaltinių, tad norėtų garantijų, kad projektas, kurį jis pateiks, būtų palaikytas Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos tada jis galėtų efektyviai veikti, žr.: *E. Drummond to Balfour. Brussels, 1921 05 04. PRO, FO, 371, 6799, N 5613, p. 229–232.*

⁴⁵⁹ *Lietuvos delegacijos nario P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Purickiui. Briuselis, 1921 05 20. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 130, l. 45.*

⁴⁶⁰ Manau, mums pavyks įtikinti ir prancūzus, ir lenkus, kad Lenkija su Vilniumi, bet su nepatenkinta ir priešiška nusiteikusia Lietuva, su įtariai jos atžvilgiu nusiteikusiomis mažomis kaimyninėmis valstybėmis bus žymiai silpnesnė ir nesugebės tapti stipria tvirtove prieš Vokietiją, nei Lenkija be Vilniaus, tačiau draugiškose santykiuose su kaimyninėmis valstybėmis, žr.: *Eric Drummond to Crowe, Brussels, 1921 05 04. PRO, FO, 371, 6799, N 5613, p. 229–232.* Didžioji Britanija ir Prancūzija už kokią nors federacijos formą, jei ir ne taip pavadintą, tai savo esme. Galima būtų pagalvoti apie preliminarų ir provizorinį [Lietuvos ir Lenkijos – V. B.] susitarimą numatantį Lietuvai *de jure* ir Vilniaus krašto pripažinimą, Varšuvos schemos pasitelkimą, o toliau ir Klaipėdos krašto perdavimą Lietuvai, žr.: *Foreign Office to G. Graham Brussels. London, 1921 05 04. PRO, FO, 371, 6799, N 5371, p. 165–167.*

Lietuvos įtvirtinti kuo glaudesnius ryšius. Federacinė forma tam atrodo geriausia, bet Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos vyriausybė žino, kokią baimę lietuviai dabar jaučia žodžiui „federacija“. Gal sutiktume abiem pusėms pasiūlyti konvenciją, kuri būtų kvalifikuota kaip unijos sutartis. Žodis „unija“ yra daug mažiau preciziškas, nei federacija. Prekybos sutartis turi būti lengvai pataisoma per reliatyviai trumpą laikotarpį“, „Tikiuosi, kai santykiai bus užmegzti, laikas padarys savo darbą“⁴⁶¹. A. Briand vylėsi, kad jau rudenį pavyks pasiekti susitarimą, bet neabejojo, kad net ir po to Lietuvos vyriausybės požiūris į Lenkiją nebus itin palankus⁴⁶².

Prancūzų politikas rekomendavo užsienio reikalų ir valstybės karinės apsaugos sritis kuruoti Lenkijai. Jis siūlė pritarti dėl Vilniaus skyrimo Lietuvos sostine, jei Vilniaus kraštas gaus autonominį statusą, taip pat ir dėl Klaipėdos perdavimo lietuviams, jei uoste bus užtikrintos teisės Lenkijai. Pirmajame P. Hymans projekte⁴⁶³ į Vilniaus ir Kauno kantonus padalinta Lietuva turėjo sudaryti federaciją su Lenkija. Vilniaus kantonas turėjo faktiškai patekti į Lenkijos tiesioginės įtakos sferą. Anot istoriko J. Gueslin, prancūzų politikų ir kariškų nenorą perduoti Vilniaus kraštą tiesioginiam Lietuvos valdymui lėmė siekis, kad ši valstybė neturėtų bendros sienos su Vokietija ir Sovietų Rusija ir netaptų tiltu tarp šių⁴⁶⁴. Vilniaus kantono projektas faktiškai būtų sutrukęs šį miestą paversti Lietuvos sostine arba bent lietuvišku politiniu centru. Kita vertus, jis būtų užkirtęs kelią L. Želigowski administruotos teritorijos tiesioginiam įjungimui į Lenkiją.

Nors Lietuvos delegacija turėjo išpūdžio, jog P. Hymans esąs gavęs griežtą instrukciją užbaigti derybas rezultatyviai⁴⁶⁵, tokį tikslą vargu ar buvo galima pasiekti. Jos vyko sunkiai ir nenoriai, juolab kad Lietuvos delegacija tuojau suprato federacinį numatomos sąjungos pobūdį⁴⁶⁶. Abi valstybės vengė politinių nuolaidų ir siūlė alternatyvas. Lenkijos delegacija, „nematydama tolimesnių derybų prasmės“, atmetė Lietuvos delegacijos gegužės 30 d. pateiktą projektą, kuris gerokai skyrėsi nuo svarstomojo. E. Galvanausko vadovaujama Lietuvos delegacija siūlė, kad abi valstybės galėtų stiprinti dvišalius santykius, nesusisiedamos sąjunga. Projekte numatyta, kad Lietuva suteiktų lenkams kultūrinę autonomiją Vilniaus krašte, jei Lenkija jį grąžintų Lietuvai ir pripažintų šios valstybės suverenumą⁴⁶⁷. Birželio 4 d. derybos nutrūko, bet Tautų Sąjungos Taryba birželio 28 d. paragino tęsti susitarimo paieškas.

⁴⁶¹ M. Briand à lord Hardinge de Penthurst /D. Britanijos ambasadorius Prancūzijoje/, le 26 04 1921. *DDF 1921*, Paris, 2004, Vol. 1, p. 512; *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro A. Briand telegrama diplomatinėms atstovybėms Varšuvoje, Briuselyje, Londone ir Romoje. Paryžius, 1921 06 01. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 21, p. 56*. Apie užsienio politiką – „Lenkija ves Lietuvos užsienio politiką“, žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos direktoriaus E. Peretti de la Rocca telegrama Prancūzijos prefektui Klaipėdos krašte G. Petisnė. Paryžius, 1920 11 25. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 18, p. 91–92*. Prancūzų vardu neoficialiuose pasitarimuose lenkams ir lietuviams tarpininkavo pulk. Pierre Chardigny.

⁴⁶² *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro A. Briand instrukcija Sąjungininkų generaliniam komisarui Klaipėdoje G. Petisnė. Paryžius, 1921 06 27. AMAEEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 2, p. 102, 103.*

⁴⁶³ Derybų eiga smulkiai aptarta: P. Lossowski. *Stosunki polsko-litewskie 1921–1939*. Warszawa, 1997, p. 12–21; P. Klimas. *Iš mano atsiminimų*. Vilnius, 1990, p. 304–321; A. E. Senn. *Op. cit.*, p. 67–81.

⁴⁶⁴ J. Gueslin. *La France et les Pays Baltes de 1918 à 1923. Mémoire de Maîtrise sous la direction de M. R. Frank. Paris, Université de Paris I-Pantheon-Sorbonne, juin 1996*. Paris, 1996. p. 168.

⁴⁶⁵ *Lietuvos delegacijos nario P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Purickiui. Briuselis, 1921 04 29. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 129, l. 87.*

⁴⁶⁶ *Lietuvos delegacijos nario P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Purickiui. Briuselis, 1921 05 14. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 129, l. 39.*

⁴⁶⁷ P. Lossowski. *Op. cit.*, p. 17.

Verta sutikti su E. Galvanausku, kad nuo pat derybų pradžios Prancūzija ragino Lietuvos delegaciją susitarti su Lenkijos atstovais⁴⁶⁸. Tas pats P. Hymans prašymu buvo daroma ir Lenkijoje⁴⁶⁹. 1921 m. vasarą *Quai d'Orsay* pareigūnai stengėsi abiem pusėms įteigti, kad projektas tėra tik diskusijų bazė ir derybų metu prireikus bus padaryta nuolaidų. Politikos ir komercijos direktorius E. Peretti de la Rocca O. Milašiui pažadėjo ištirti Lietuvos siūlymą apsiriboti tik politinės sąjungos sudarymu, pasitraukimo iš derybų atveju gąsdindamas Lenkijos galutiniu įsitvirtinimu Vilniaus krašte⁴⁷⁰.

Rugsėjo 3 d. Ženevoje Lietuvos ir Lenkijos delegacijoms buvo pateiktas antras, atnaujintas P. Hymans projektas. Jis buvo kiek palankesnis Lietuvai, nei pirmasis, nes numatė Vilniaus krašto įjungimą į šią valstybę autonominiu statusu su teise atstovauti teritoriją ir Lietuvos Seime. Vis dėlto projekte ir vėl buvo numatytas federacinis valstybių ryšys. Šiam projektui jau rugsėjo 20 d. pritarė Tautų Sąjungos Taryba, bet Lietuvos ir Lenkijos vyriausybės jį sutiko itin nepalankiai.

Dar vasarą Didžiosios Britanijos pasiuntinys Baltijos valstybėse Ernest Wilton konstatavo, kad jokia Lietuvos vyriausybė negali priimti P. Hymanso projekto dėl viešosios nuomonės spaudimo⁴⁷¹. Lietuvos visuomenė ir politinės sferos buvo itin priešiškos derybų tęsimui. Susiklostė joms netinkama atmosfera: „visas pavasaris ir vasara 1921 m. pritvinko tokio nerimo, visokių būgštavimų ir gandų sklidimo“, „padorus pilietis nebegalėjo hymansininku dėtis“⁴⁷². Lenkijos vyriausybė irgi siekė derybų nutraukimo, nurodydama S. Aszkenazy provokuoti Lietuvą iš jų pasitraukti⁴⁷³. 1921 m. spalio 20 d. Lietuvos reikalų patikėtinis Prancūzijoje O. Milašius kreipėsi į Prancūzijos vyriausybę, prašydamas, kad ši paskatintų Lenkijos delegaciją geranoriškiau bendradarbiauti su lietuviais, bandant sureguliuoti Vilniaus konfliktą⁴⁷⁴.

Santarvės valstybės stengėsi, kad derybos nenutrūktų. Istorinių šaltinių analizė skatintų prielaidą, kad Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnai griežtino toną tik pokalbių su Lietuvos atstovais metu. O. Milašius lapkričio mėn. po susitikimo su *Quai d'Orsay* politikos ir komercijos direktoriaus pavaduotoju Jules Laroche pranešė Lietuvos vyriausybei: „Jūs tegalite tikėtis atgauti Vilnių tik sudarant tarp jūsų šalies ir Lenkijos sąjungą, analogišką iki karo egzistavusiai tarp Austrijos ir Vengrijos. Kito sprendimo nėra. Federacija. Daug kartų kalbėjau su *Foreign Office* atstovais. Visi siūlo Lietuvai ir Lenkijai kombinaciją, kuri reikštų gryną ir paprastą

⁴⁶⁸ G. Galva. *Ernestas Galvanauskas: politinė biografija*. Čikaga, 1982, p. 184.

⁴⁶⁹ *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro A. Briand telegrama diplomatinėms atstovybėms Varšuvoje, Briuselyje, Londone ir Romoje. Paryžius, 1921 06 01*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 21, p. 57.

⁴⁷⁰ *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1921 07 10–12*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 107, l. 38.

⁴⁷¹ *Prancūzijos pasiuntinio Latvijoje de Martel telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Ryga, 1921 06 10*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 21, p. 65; *Prancūzijos vyriausybė buvo smulkiai informuota apie politinę situaciją Lietuvoje ir viešosios nuomonės požiūrį į A. Hymanso projektą: Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimai ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Briand „A. s. de l'acceptation du projet du M. Hymans“, Kaunas, 1921 06 02, „A. s. Conceptions politiques lituaniennes“, 1921 08 18, „Les débats en cours de la Constituante lituanienne“, 1921 09 22, „A. s. Rejet du projet Hymans“, 1921 12 08*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 21, p. 6–7 v., 176–177; p. 284–285 v., d. 22, p. 127.

⁴⁷² P. Klimas. *Op. cit.*, p. 42; *Ibid. Iš mano atsiminimų*, p. 303.

⁴⁷³ R. Žepkaitė. *Op. cit.*, p. 153.

⁴⁷⁴ *Lietuvos reikalų patikėtinio O. Milašiaus parengtas memorandumas Lietuvos vyriausybės vardu Prancūzijos ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Briand. Paryžius, 1921 10 20*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 180, l. 19–19 v.

federaciją, vengiant ši žodį panaudoti dėl lietuvių antipatijos jam⁴⁷⁵. Tiesa, Lietuvių banko, gimnazijos ir našlaičių prieglaudos uždarymas Vilniuje, dar apkartinę derybų Ženevoje atmosferą, sukėlė didelį A. Briand pasipiktinimą. Jis itin griežtai vertino Lenkijos teritorinį ekspansionizmą: „Akivaizdžiai pageidautina, kad Lenkijos vyriausybė nustotų teikti dingstis savo priešininkų manevrams⁴⁷⁶. Prancūzijos pasiuntinys Lenkijoje H. de Panafieu iškart surengė demaršą S. Aszkenazy, ragindamas „atsižvelgti į tokių piktavališkų žingsnių galimas pasekmes laikotarpiu, kai pasaulio viešoji nuomonė nepalanki Lenkijai⁴⁷⁷“.

Nors rugsėjo 25 d. Lietuvos Steigiamasis Seimas nepalankiai įvertino antrąjį P. Hymans projektą, spalio–lapkričio mėn. sandūroje Kaune įvykusioje Lietuvos diplomatų konferencijoje buvo priimtas sprendimas tęsti derybas⁴⁷⁸. Gruodžio 3 d., netrukus po pasikėsinimo į ministrą pirmininką E. Galvanauską, Lietuvos vyriausybė priėmė sprendimą pasitraukti iš derybų. Gruodžio 24 d. užsienio reikalų ministro pareigas laikinai ėjęs P. Klimas telegrama tautų Sąjungos Tarybai oficialiai pranešė apie Lietuvos pasitraukimą iš derybų. 1922 m. sausio 13 d. jos buvo oficialiai nutrauktos. Nepaisant Lietuvos protestų⁴⁷⁹, Tautų Sąjungos Taryba priėmė rekomendaciją panaikinti neutraliąją zoną tarp Lietuvos ir Lenkijos, išvesdama tarp jų naują demarkacijos liniją.

Kaip atsiminimuose konstatavo E. Galvanauskas, „Tautų Sąjunga, ypač Didžioji Britanija ir Prancūzija, spaudė Lietuvą derėtis su Lenkija ir baigti bylą. Lietuvai nutraukus derybas, jie jau turėjo ką apkaltinti⁴⁸⁰. *Quai d'Orsay* pareigūnas F. Grenard akcentavo Lietuvos tarptautinį izoliuotumą, jai pasitraukus iš derybų. Jis ragino Lietuvą kuo greičiau pataisyti santykius su Lenkija – susitarti dėl prekybos bei prekių tranzito sutarčių. F. Grenard tvirtino, esą, Prancūzijos pasiuntinys Varšuvoje H. de Panafieu jau derasi su Lenkijos vyriausybe dėl autonomijos Vilniaus kraštui, kuri būsianti itin svarbi, tarp abiejų valstybių sudarant federaciją⁴⁸¹“.

Prancūzijos politikai nesistengė suvokti Lietuvos pozicijos. A. Briand laikė netgi antrąjį P. Hymans projektą pernelyg nuolaidžiu Lietuvai⁴⁸². Lietuvių pasitraukimą iš susitaikymo proceso, A. Briand nuomone, „nedaug prarandant“ jis laikė lietuvių „įžūlia laikysena⁴⁸³“. Prancūzų valstybininkas prognozavo, kad lietuvių

⁴⁷⁵ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimai užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1921 11 28, 12 27. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 107, l. 21, 12 v.

⁴⁷⁶ Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro A. Briand telegrama Tautų Sąjungos Tarybos pirmininkui L. Bourgeois. Paryžius, 1921 11 25. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 21, p. 304.

⁴⁷⁷ Prancūzijos pasiuntinio Lenkijoje H. de Panafieu telegrama ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Briand. Varšuva, 1921 11 21. Europe 1918–1940, Lituanie, d. 22, p. 86.

⁴⁷⁸ Lietuvos užsienio atstovų konferencijos 7, 9, 11 posėdžių protokolai. Kaunas, 1921 10 27, 31, 11 01. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 118, l. 132, 87, 86.

⁴⁷⁹ La télégramme du Gouvernement Lituanien au Conseil de la Société des Nations. Kaunas, le 24 décembre 1921. *Conflit polono-lituanien*, p. 319–320.

⁴⁸⁰ G. Galva. *Op. cit.*, p. 194.

⁴⁸¹ „Negalime palikti Jūsų vienu, būtumėte pavojingi taikai ir tarptautinei pusiausvyrai Europoje“, žr.: Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1922 01 31. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 270, l. 53v.

⁴⁸² Tautų Sąjungos tarybos pirmininkui L. Bourgeois paprašius, kad Prancūzijos vyriausybė tarpininkautų Lenkijoje, skatindama didesnę jos delegacijos derybose geranoriškumą, A. Briand atsakė, kad „Prancūzijos vyriausybė neintervenuos Varšuvoje, kad primestų sąlygas, priešingas Lenkijos interesui ir bendrai Prancūzijos interesams“, žr.: Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro A. Briand telegrama Tautų Sąjungos Tarybos pirmininkui L. Bourgeois. Paryžius, 1921 11 25. Europe 1918–1940, Lituanie, d. 21, p. 305.

⁴⁸³ Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro A. Briand instrukcija pasiuntiniui Lenkijoje H. de Panafieu. Paryžius, 1921 12 12. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 22, p.

ir lenkų santykiai patirs sunkų periodą, o Lietuva neabejotinai stiprins ryšius su Vokietija ir galbūt su Sovietų Rusija.

Kai 1921 m. lapkričio 30 d. L. Želigowski paskelbė apie 1922 m. sausio 8 d. Vidurio Lietuvoje numatomus Seimo rinkimus, Vilniaus problema, „paskutinė kliūtis Europos valstybių pacifikacijai“⁴⁸⁴ dar paaštrėjo. A. Briand teikė pirmenybę autonominio statuso suteikimui Vilniaus kraštui, suvokdamas, kad šios teritorijos aneksija dar sustiprintų Lietuvos nepalankumą susitaikymui su Lenkija. Jis rėmė plebiscito dėl teritorijos priklausomybės surengimą. Tiesa, A. Briand leido Lenkijai suprasti, kad Vilniaus krašto prijungimui prie jos griežtai neprieštarautų⁴⁸⁵. Vadovaudamasis šia Prancūzijos laikysena, 1922 m. vasario 1 d. vadinamasis Vilniaus Seimas pradėjo darbą, o vasario 20 d. pritarė Vidurio Lietuvos prisijungimui prie Lenkijos⁴⁸⁶.

Kovo 24 d. Lenkijos Seimas sutiko su Vidurio Lietuvos prašymu įsijungti į šią valstybę ir balandžio 6 d. Lenkijos vyriausybė paskelbė sutinkanti perimti Vilniaus krašto valdymą. Taigi *Quai d'Orsay* pareigūnai bandydami sutaisyti Lietuvą ir Lenkiją atsižvelgė tik į sąjungininkės poreikius⁴⁸⁷. 1922 m. kovo mėn. santykių su Lenkija ir Baltijos valstybėmis klausimus *Quai d'Orsay* kuravęs R. Brugère kaip būtina Lietuvos pripažinimo *de jure* sąlygą O. Milašui nurodė suartėjimą su Lenkija diplomatinių, konsulinių ryšių ir ekonominėje srityse, itin pabrėždamas susisiekimo geležinkeliu atnaujinimo svarbą. Pats O. Milašius abejojo, kad prancūzai pritartų Vilniaus perdavimui lietuviams. Skeptiškų prielaidų šiuo klausimu jam įvardino ir R. Brugère bei P. Chardigny⁴⁸⁸.

Tiesa, naujasis Lietuvos užsienio reikalų ministras Vladas Jurgutis nuolat Prancūzijos atstovui G. Padovani pabrėždavo suinteresuotumą kuo greičiau sureguliuoti santykius su Lenkija. Palankiai šiuos ketinimus vertinęs prancūzų diplomatas labai abejojo ministro ketinimų įgyvendinamumu, visų pirma dėl Lietuvos Seimo paramos stokos⁴⁸⁹. Tuo tarpu Prancūzijos vyriausybė 1922 m. balandžio mėn. stengėsi atsižvelgti į ministro pirmininko E. Galvanausko tvirtinimus, kad Lietuva

132.

⁴⁸⁴ *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus paaiškinimas Prancūzijos užsienio reikalų ministrui ir ministrui pirmininkui A. Briand. Paryžius, 1921 04 06.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 180, l. 60.

⁴⁸⁵ *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro A. Briand instrukcija pasiuntiniui Lenkijoje H. de Panafieu. Paryžius, 1921 12 12.* AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 22, p. 132.

⁴⁸⁶ Dar 1920 m. lapkričio 10 d. Lenkijos Seimas priėmė rekomendaciją prijungti Vilniaus kraštą prie Lenkijos.

⁴⁸⁷ Genujos konferencijoje D. Lloyd George paragino Santarvės valstybes išspręsti Vilniaus klausimą, tačiau Prancūzijos atstovai užkirto kelią tolimesnėms diskusijoms, pabrėždami, kad Politinių klausimų pakomisė tam neįgalota, žr.: G. Galva. *Op. cit.*, p. 227.

⁴⁸⁸ „Mes esame Lenkijos sąjungininkai ir Vilniaus klausimu laikysimės pasyviai. Visos iliuzijos Vilniaus klausimu būtų pavojingos. Manau, kad esama situacija dėl Vilniaus truks dar ilgus metus. Žinoma, ilgainiui ji gali pasikeisti, ypač jei Prancūzija bus Kaune atstovaujama pasiuntinio, turinčio įtakos *Quai d'Orsay*“, žr.: *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1922 06 12–16.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 270, l. 31 v.; Chardigny manė, kad jei Lenkijos rytų sienos klausimas bus keliamas, Vilniaus klausimas bus sprendžiamas šią teritoriją prijungiant prie Lenkijos, žr.; *Ibid.*, l. 29.

⁴⁸⁹ *Prancūzijos reikalų patikėtinio Lietuvoje G. Padovani pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré „A. s. de Jurgutis Ministre des Affaires Étrangères“. Kaunas, 1922 02 02.* AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 7, p. 101–102; *Ministerių kabineto deklaracija, 1921 12 17. Steigiamojo Seimo darbai, 32 sąsv., 152 posėdis, p. 11–17*; *Ministerio pirmininko pranešimas dėl Genujos konferencijos. 1922 06 02. Steigiamojo Seimo darbai, 43 sąsv., 210 posėdis, p. 60–69.*

norėtų siekti kompromiso dėl santykių su Lenkija ir mielai prašytų prancūzų tarpininkavimo⁴⁹⁰. Susitikime su juo Prancūzijos ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras Raymond Poincaré balandžio mėn. bent jau nurodė nelaikęs Vilniaus klausimo galutinai išspręstu, siūlydamas jį sureguliuoti tarptautinio arbitražo priemonėmis, jei Lenkija sutiktų. Prancūzija dar dėsė pripažinti rytinę Lenkijos sieną, palikdama galimybę manevrams Vilniaus klausimu⁴⁹¹. Tuo tarpu Lenkijos vyriausybė teigė laukianti pirmojo susitaikymo žingsnio iš Lietuvos vyriausybės⁴⁹². Rudenį O. Milašius *Quai d'Orsay* buvo duota suprasti, kad „Prancūzija nepripažino sausio 8 d. rinkimų, bet neketina nieko daugiau daryti Vilniaus klausimu“⁴⁹³.

Klaipėdos krašto užėmimas turėjo dramatiško poveikio Vilniaus klausimui. Po sukilimo, greičiausiai inspiruotas Lenkijos vyriausybės, pasiuntinys H. de Panafieu pasiūlė R. Poincaré pripažinti Vilniaus aneksiją⁴⁹⁴ ir greit gavo šio sutikimą: „Mes rekomenduojame Lenkijai iš Klaipėdos užėmimo pasipelnyti ir oficialiai pripažinti Vilniaus prijungimą“, „nebeturėdami atsargiai elgtis su Kauno Vyriausybe, mes būsimė laimingi pasinaudoti šia proga patenkinti Lenkijos lūkesčius dėl Vilniaus ir nedvejojame, kad sąjungininkai prisidės prie mūsų“, „Esame pasirengę visapusiškai remti Lenkiją, kad sureguliuotume jos rytinių sienų klausimą“⁴⁹⁵.

Dar 1922 m. rugpjūčio mėn. Tautų Sąjunga buvo į Vilniaus kraštą išsiuntusi naują komisiją, kuri 1923 m. vasario 3 d. pakartojo prieš metus įvardintą rekomendaciją neutraliąją zoną tarp konfliktuojančių valstybių padalinti ir pasiūlė demarkacinės linijos projektą. Jį vienbalsiai priėmė prancūzų politiko René Viviani pirmininkaujama Tautų Sąjungos Taryba. Diplomato Vaclovo Sidzikausko vadovaujama Lietuvos delegacija atsisakė sutikti su šiuo sprendimu, bet R. Viviani nurodė, kad jo galiojimas neginčijamas: jei Lietuva jėga pasipriešins, įsigalios 16 str, ji bus traktuojama kaip kariaujanti prieš Tautų Sąjungos nares⁴⁹⁶. Tautų Sąjungos Tarybos sprendimas suteikė Lenkijai teisinį pagrindą užimti jai priskirtąją neutraliosios zonos dalį, kas ir buvo padaryta 1923 m. vasario 15 d.⁴⁹⁷. Tą pačią dieną

⁴⁹⁰ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus atmintinė „Entretien avec M. Galvanauskas“. *Paryžius*, 1922 04 06. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 7, p. 136 v.

⁴⁹¹ *Wilton to Curzon, Riga, 1922 04 28*. PRO, FO, 371, 8062, N 4393, p. 100–102; Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. 1922 04 07. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 270, l. 40, 41v.; R. Žepkaitės teigimu, Prancūzija dėsė pripažinti Vilniaus kraštą Lenkijai, nenorėdama sutikti su sovietų valdžios įsitvirtinimu Rusijoje, tačiau istorikų tyrimai skatintų prielaidą, kad laukti skatino lūkesčiai dėl Lietuvos ir Lenkijos santykių, žr.: R. Žepkaitė. *Op. cit.*, p. 165, pvz., F. Dessberg. *Éviter la guerre orientale à l'heure de la sécurité collective. Des horizons de la politique extérieure française*, p. 342.

⁴⁹² 1922 m. viduryje, sužinojusi apie Ambasadorių Konferencijos ketinimą pripažinti Lietuvą, Lenkijos vyriausybė irgi nurodė sutiksianti pripažinti Lietuvą, jei „ši parodys nors mažiausių pastangų susitaikyti su Lenkija“, žr.: P. Łossowski. *Op. cit.*, p. 34.

⁴⁹³ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. *Paryžius*, 1922 09 30. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 270, l. 23v.

⁴⁹⁴ Prancūzijos pasiuntinio Lenkijoje H. de Panafieu telegramos ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré. *Varšuva, 1923 01 29, 30*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 22, p. 181–182, 185–187.

⁴⁹⁵ Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro R. Poincaré telegrama pasiuntinybei Varšuvoje, Ambasadorių konferencijai, maršalui F. Foch, Karo ir Jūsų ministerijoms. *Paryžius*, 1923 01 30. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 24, p. 188, R. Poincaré telegrama pasiuntiniui Lenkijoje H. de Panafieu. *Paryžius*, 1923 02 01. AMAEEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 7, p. 19.

⁴⁹⁶ Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro R. Poincaré telegrama pasiuntinybei Varšuvoje ir atstovybei Kaune. *Paryžius*, 1923 02 04. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 22, p. 197.

⁴⁹⁷ W. Śleszyński. Abipus demarkacinės linijos: pasienio zona ir neutralumo ruožas. *Darbai ir dienos*, 2004, nr. 40, p. 106; Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro R. Poincaré

Lenkijos vyriausybė kreipėsi į Ambasadorių konferenciją, prašydama nustatyti jos rytines sienas su Lietuva ir Tarybų Sąjunga. Po mėnesio Ambasadorių konferencija patvirtino Lenkijos sienas su Sovietų Rusija ir Lietuva, įteisindama Vilniaus krašto perdavimą šiai Prancūzijos sąjungininkei⁴⁹⁸.

Sprendžiant Klaipėdos klausimą, Ambasadorių konferencija kovo 7 d. įvardino reikalavimą, kad Lietuvos delegacija iki kovo 15 d. atvyktų į jos posėdį⁴⁹⁹. G. Padovani išpėjo Prancūzijos užsienio reikalų ministeriją, esą lietuviai atvyksta ne tiek dėl Klaipėdos, kiek dėl Vilniaus klausimo. E. Galvanauskui perspėjus, kad jis privalo užtrukti Lietuvoje ir prie kitų kolegų prisidės vėliau, Ambasadorių konferencija kovo 14 d. noriai kelioms dienoms atidėjo Lietuvos delegacijos audiencijos datą⁵⁰⁰. Kovo 15 d. Ambasadorių konferencija priėmė nutarimą, kuriuo patvirtino Lenkijos rytinę sieną, įtvirtindama Vilniaus krašto priklausomybę jai⁵⁰¹. Sprendimas buvo argumentuotas Lietuvos vyriausybės 1922 m. lapkričio 18 d. nota Ambasadorių konferencijai. Vis dėlto manytume, kad šios notos susiejimas su Ambasadorių konferencijos sprendimu dėl Vilniaus krašto buvo greičiau spekuliatyvus. Bent jau Prancūzijos vyriausybės nuostatos dėl šios teritorijos priklausomybės susiformavo dar iki 1922 m. lapkričio 18 d. notos gavimo.

Vasario–kovo mėn. prie Lietuvos ir Lenkijos administracinės linijos įvyko visa virtinė incidentų. Vasario 15 d. Lenkijos vyriausybė tvirtino prancūzams neabejojanti, kad Lietuva rengiasi kariniam puolimui, į kurį vėliau išitrauksianti SSRS. Lenkija grasino nedelsdama ginkluotos ofenzyvos imtis pati⁵⁰². Prancūzijos užsienio reikalų ministerija, skubiai ėmėsi raminti abi konfliktavusias puses. Vasario 17 d. ketinimus apsiriboti tik taikaus tarpininkavimo iniciatyva Lenkijos vyriausybei pabrėžė SSRS užsienio reikalų liaudies komisaras Georgij Čičerin. Vasario 22 d. Ambasadorių konferencija išsiuntė memorandumą Lietuvos ir Lenkijos vyriausybėms⁵⁰³. Po trijų dienų Santarvės valstybių diplomatai jį įteikė Kaune ir Varšuvoje kolektyvinio demaršo metu. Abi valstybės buvo paragintos išlaikyti taiką regione ir vengti pareiškimų, kurios provokuotų priešininke⁵⁰⁴.

Vilniaus problema išryškino Prancūzijos ir vienos iš naujų Europos valstybių

telegrama. Paryžius, 1923 02 18. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 25, p. 31.

⁴⁹⁸ Britų diplomatas ir istorikas F. P. Walters veikale apie Tautų Sąjungą apibūdino šį sprendimą kaip „abejotino teisėtumo“, „didelę klaidą“, žr. F. P. Walters. *Op. cit.*, p. 142, 143.

⁴⁹⁹ *Ambadorių konferencijos pirmininko R. Poincaré instrukcija Prancūzijos atstovui Lietuvoje G. Padovani. Paryžius, 1923 03 07. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 8, p. 128.*

⁵⁰⁰ *Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1923 03 13. AMAEEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 9, p. 173; Ambasadorių konferencijos rezoliucija „Affaire de Memel“. Paryžius, 1923 02 14. AMAEEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 9, p. 174.*

⁵⁰¹ Ambasadorių konferencijos nutarimas dėl Lenkijos sienų. *Lietuva, 1923, nr. 78.*

⁵⁰² „Łukasiewicz atrodo užhipnotizuotas idėjos, kad po kelių dienų prasidės kariniai veiksmai ir reikia jais pasinaudoti, nes po 3 mėn. padėtis nepagerės, o tada ir sovietai galės pulti“, žr.: Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos sk. darbuotojo L. Blanchet pranešimas sk. vedėjui J. Laroche. *Paryžius, 1923 02 22. AMAEEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 8, p. 75; „Pagal G. Padovani informaciją, Lenkijos ataka neutralioje zonoje neišvengiama. Imkitės demaršų Lenkijos vyriausybei, kad paragintumėt elgtis išmintingai“, žr.: Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus E. Peretti de la Rocca telegrama pasiuntiniui Lenkijoje H. de Panaftieu. Paryžius, 1923 02 15. AMAEEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 7, p. 258.*

⁵⁰³ Svarbu priminti Lenkijos vyriausybei suinteresuotumą išlaikyti išmintį ir kuo didesnę kantrybę dėl Lietuvos provokacijų“, žr.: *Ambadorių konferencijos telegrama Prancūzijos ambasadoriui Lenkijoje H. de Panaftieu „Affaire de Memel“. Paryžius, 1923 02 22. AMAEEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 9, p. 70.*

⁵⁰⁴ „E. Galvanauskas laikėsi ramiai ir sutiko, kad demaršas buvo iš principo pagrįstas“, žr.: *Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1923 02 26. AMAEEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 9, p. 87.*

Lietuvos politinių bei saugumo interesų priešpriešas. Net kai kuriose Vidurio Rytų regiono vizijose numatydami Vilnių Lietuvai, prancūzų politikai visų pirma nelaikė šios šalies verta politinio suverenumo ir savarankiško užsienio politikos. Lietuvos vyriausybė nesugebėjo pakeisti prancūzų politikų nuostatų, tad bent siekė kuo labiau apriboti Prancūzijos įtaką šiai Baltijos valstybei⁵⁰⁵. Net kritiškai vertindama ir siekdama pažaboti Lenkijos teritorines ambicijas, Prancūzija nepajėgė jų pažaboti Vilniaus krašte ir neretai vadovavosi šios sąjungininkės primetamomis politinės elgsenos schemomis.

Manytume, verta sutikti su J. Gueslin, kad lietuvių ir lenkų sąjungos nesėkmė apnuogino strateginiais apskaičiavimais pagrįstos Prancūzijos politikos, ignoravusios tautinius jausmus, ribotumą⁵⁰⁶. Prancūzų politikų sprendimai Vilniaus klausimu skatino Lietuvos viešąją nuomonę bei politinius sluoksnius tapatinti Prancūzijos ir Lenkijos interesus⁵⁰⁷, tad Vilniaus problema tapo svaria kliūtimi abiejų valstybių politinių ryšių stiprinimui.

2. 2. Prancūzijos tarpininkavimas Lietuvai ir Lenkijai 1923–1929 m.

Daugiau nei penkiolika metų, 1923–1939 m., pozicija Vilniaus klausimu kardinaliai skyrė Lietuvą ir Prancūziją. Prancūzijos vyriausybė tarpukariu tvirtino, kad 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencijos sprendimas buvo priimtas „amžių amžiams“⁵⁰⁸. „Niekas pasaulyje nepajudins piršto dėl mūsų Vilniaus klausimu“⁵⁰⁹, – taikliai apibūdino susidariusią padėtį Lietuvos reikalų patikėtinis Prancūzijoje O. Milašius. Tuo tarpu Lietuvos vyriausybė ieškojo būdų diskredituoti šios institucijos sprendimą ir teisinių bei politinių prielaidų Vilniaus susigrąžinimui.

1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencijos, kurioje esminės įtakos turėjo prancūzų politikai ir diplomatai⁵¹⁰, sprendimas sukrėtė Lietuvos visuomenę. Jį

⁵⁰⁵ Pvz., Vatikano Valstybės Sekretoriato pareigūnams teiraujantis, kokios tautybės Vatikano pasiuntinys Lietuvai būtų priimtinausias – vokiečių, olandas ar prancūzas, Lietuvos atstovas prie Šventojo Sosto J. Narjuskas vengė sutikti su prancūzo paskyrimu, tad pasiūlė, kad į Lietuvą galėtų atvykti italas, žr.: A. Kasparavičius. *Tarp politikos ir diplomatijos: Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika*. Vilnius, 2008, p. 104.

⁵⁰⁶ J. Gueslin. *La France et les Pays Baltes de 1918 à 1923...*, p. 178.

⁵⁰⁷ „Iš visų didžiųjų valstybių Lietuvai ypač žalingi pasirodė prancūzai. <...> Kur tik galėdavo, lietuviams prancūzai kenkdavo. Nieko gero iš prancūzų nematyt. <...> Kiek prancūzai yra pridarę pinklių Baltijos šalyse, norėdami pagilinti lenkų įtaką. Kiekvienas valstietis tai turi žinoti, kad jo priešas prancūzas yra ne mažesnis kaip ir lenkas“, žr.: Bl. Bl. Prancūzų klastos. *Lietuvos ūkininkas*. 1921, nr. 6.

⁵⁰⁸ „In saecula saeculorum“ – „amžių amžiams“ – taip, anot O. Milašiaus, tvirtino Prancūzijos užsienio reikalų ministras ir ministras pirmininkas É. Herriot, žr.: *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui. Paryžius, 1924 12 29*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 486, l. 10; tuo tarpu apibūdinimas „galutinai“ aptariamam klausimui buvo kartojamas dažnai, pvz., *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos sk. pavaduotojo de Lacroix atmintinė „Visite à M. Lacroix de M. Sidzikauskas, délégué de la Lituanie au Conseil de la Société des Nations“*. *Paryžius, 1923 11 02*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 26, p. 122; *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Puaux pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „Lituanie et Pologne“*. *Kaunas, 1927 03 12*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 31, p. 172 v.

⁵⁰⁹ *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui. Paryžius, 1923 10 05*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 396, l. 22 v.

⁵¹⁰ Paryžiuje veikusiai Santarvės šalis vienijusiai institucijai, kontroliavusiai Versalio taikos sutarties vykdymą, vadovavo Prancūzijos užsienio reikalų ministras, jos generalinio sekretoriaus pareigas per visą veikimo laikotarpį ėjo prancūzų diplomatas René Massigli.

priėmus, lietuvių ir prancūzų politikų nesantaika pasiekė ankstesnę 1921 m. kulminaciją. G. Padovani perspėjo Prancūzijos užsienio reikalų ministeriją, kad „Lietuvių ir lenkų susitaikymas, kuris prieš du metus atrodė galimas, dabar, panašu, neįmanomas, ypač po kovo 15 d., jei jau lietuviams keliamo sąlygą pripažinti lenkų suverenumą Vilniuje. Nuoskaudos paaštrėjo“⁵¹¹. E. Galvanauskas, Prancūzijos politiką laikęs Lietuvos tarptautinės izoliacijos priežastimi⁵¹², neteko ankstesnio didžiulio šios valstybės politikų, ypač R. Poincaré, pasitikėjimo. Tuo tarpu Lenkijos tarptautinės pozicijos stiprėjo, jos santykiai su Prancūzija, kaip lietuviams Paryžiuje buvo nuolat pabrėžiama, klostėsi „gerai kaip niekada“⁵¹³.

Prancūzija noriai primindavo lietuviams apie Lenkijos puolimo grėsmę. Bent jau O. Milašius dėl šio pavojaus įtikinti pavyko ir jis perspėjo Lietuvos vyriausybę: „Aš tikras, kad naujos įtampos tarp Lenkijos ir Lietuvos atveju Prancūzija atsisakys tarpininkės vaidmens ir leis žygiuoti prieš mus“⁵¹⁴. Nepaisant *Quai d'Orsay* pareigūnų perspėjimų nekelti Vilniaus klausimo Tautų Sąjungoje⁵¹⁵, Lietuvos vyriausybė dar bandė kvestionuoti Ambasadorių konferencijos sprendimą. Lietuva kovo 8 d. Tautų Sąjungos Tarybai įteikė memorandumą dėl neteisėto neutralios zonos su Lenkija padalijimo⁵¹⁶. Tuo tarpu Lenkija apkaltino Lietuvą šios institucijos nutarimo nevykdymu.

Diskusijos Taryboje baigėsi nerezultatyviai. Prie klausimo dėl Ambasadorių konferencijos nutarimo teisėtumo rugsėjo mėn. grįžo Tautų Sąjungos Asamblėja, nepaisant Prancūzijos atstovo jos Teisės komitete J. Barthélémy protesto, esą toks sprendimas griautų institucijos struktūrą⁵¹⁷. Lietuvos delegacija, kurią sudarė diplomatai V. Sidzikauskas, Dovas Zaunius ir Ignas Jonynas siekė Ambasadorių konferencijos sprendimo panaikinimo. Asamblėja jokio sprendimo nepriėmė, tad klausimą ketinta dar kartą nagrinėti kitoje jos sesijoje. Lietuvos vyriausybės pastangas, kad Lenkija nebūtų išrinkta nenuolatine Tautų Sąjungos Tarybos nare, 1923 m. vainikavo sėkmė⁵¹⁸. Vis dėlto Ženevoje akivaizdžiai niekas nenorėjo, kad Ambasadorių konferencijos sprendimas būtų pakeistas. Diskusijų dėl jo nepavyko išprovokuoti netgi privačiuose pokalbiuose⁵¹⁹. Po metų, 1924 m. rugsėjo mėn. lietuviai Asamblėjai vėl pateikė klausimą dėl Ambasadorių konferencijos 1923 m.

⁵¹¹ *Prancūzijos reikalų patikėtinio Lietuvoje G. Padovani pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré „Affaire de Memel, Pologne et Lituanie“*. Kaunas, 1923 05 09. AMAEEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 9, p. 105.

⁵¹² Teiginys pagrįstas JAV konsulo Lietuvoje liudijimu, žr.: A. E. Senn. *Op. cit.*, p. 116.

⁵¹³ *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimai ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui. Paryžius, 1923 10 30*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 396, l. 14, 17 v.

⁵¹⁴ *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas ministrui pirmininkui užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui. Paryžius, 1923 06 18*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 396, l. 32 v.

⁵¹⁵ Santykių su Lietuva klausimus *Quai d'Orsay* kuravęs R. Brugère: „Būtų ypač pavojinga Tautų Sąjungos Taryboje kelti Vilniaus klausimą, padarius joje didžiulę klaidą – atmetus labai lietuviams palankų P. Hymans antrąjį projektą“, žr.: *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui. Paryžius, 1923 10 05*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 396, l. 22.

⁵¹⁶ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos politikos ir komercijos direktoriaus E. Peretti de la Rocca teigimu, Tautų Sąjungos Taryba nekompetentinga keliamais Lietuvos vyriausybės klausimais, žr.: *E. Peretti de la Rocca pranešimas Prancūzų biurui Tautų Sąjungos Taryboje „Différend polono-lituanien“*. Paryžius, 1923 04 05. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 26, p. 6.

⁵¹⁷ A. E. Senn. *Op. cit.*, p. 118.

⁵¹⁸ *Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré „A. s. Lituanie et Société des Nations“*. Kaunas, 1923 10 23. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 26, p. 118.

⁵¹⁹ G. Vilkelis. *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje*. Vilnius, 2006, p. 124.

kovo 15 d. sprendimo teisėtumo. Pajutę nepalankią institucijos narių laikyseną, Lietuvos atstovai vėliau jį skubiai atsiėmė, pasilikdami teisę gražinti svarstymui vėliau. Jos nesėkme Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje neabejota⁵²⁰.

Quai d'Orsay vadovybė 1923–1925 m., itin jautriai reaguodavo į bet kokius gandus apie Lietuvos ketinimus jėga atsiimti Vilniaus kraštą. Po Klaipėdos sukilimo Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje kad ne tik lenkų, bet ir lietuvių karininkija, yra linkusi į avantiūrizmą, tad užsitikrinusi Vokietijos ar SSRS paramą, gali pulti Lenkiją. Iki J. Piłsudski perversmo prancūzų politikai tokiais ketinimais įtardavo tik Lietuvą, neabejodami dėl Lenkijos santūrumo⁵²¹. Paminėtina, kad Lietuvos vyriausybė 1925 m. birželio 9 ir 12 d. posėdžiuose yra bent jau svarsčiusi Užsienio reikalų ministerijos pareigūno Juozo Purickio parengtą planą dėl Vilniaus atsiėmimo sukilimo keliu, su šiuo planu buvo supažindinta ir Lietuvos šaulių sąjungos vadovybė⁵²².

Lietuvos ir Prancūzijos santykių įtampa kiek atslūgo, kai buvo pasirašyta Klaipėdos konvencija ir 1924 m. birželio mėn. viduryje abiejose valstybėse buvo sudaryti nauji ministrų kabinetai. Santarvės valstybės vėl paragino Lietuvą pataisyti santykius su Lenkija. Gegužės mėn. pabaigoje politikos ir komercijos direktorius J. Laroche nurodė Lietuvos reikalų patikėtiniui Prancūzijoje O. Milašui, jog Santarvės valstybės pageidaujančios jei ne draugiškų, tai bent normalių santykių tarp Lietuvos ir Lenkijos atkūrimo, konsulinių santykių užmezgimo ir Nemuno internacionalizavimo⁵²³. Birželio 2 d. tą patį pageidavimą pakartojo Ambasadorių konferencijos pirmininkas, Prancūzijos vyriausybės vadovas ir užsienio reikalų ministras R. Poincaré, įvardinęs lūkestį, kad vėliau abi valstybės pripažins viena kitą *de jure*. O. Milašius iš karto perspėjo Prancūzijos užsienio reikalų ministeriją, esą ši „gerai žino, kad tai neįmanoma“, „Lietuva atsakys, kad yra neabejotinai tos pačios nuomonės“, bet pridurs žodį 'Vilnius'⁵²⁴.

Naujasis Lietuvos užsienio reikalų ministras Valdemaras Čarneckis rugsėjo–lapkričio mėn. stengėsi ieškoti santykių su Lenkija įtampos švelninimo būdų ir siūlė abipusių nuolaidų kelią. Lietuvos vyriausybė sutiko atsisakyti Gardino ir Lydos, bet siekė Vilniaus krašto gražinimo, pažadėdama jam suteikti administracinę, kultūrinę ir žemėvaldos autonomiją⁵²⁵. V. Čarneckio bandymas įtraukti į konflikto su Lenkija sprendimą ir Santarvės valstybes, surengiant Romoje tarptautinę konferenciją,

⁵²⁰ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus vedėjo J. Laroche atmintinė „*Visite du ministre de Lituanie*“. *Paryžius*, 1924 05 30. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 26, p. 192.

⁵²¹ P.vz., Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro R. Poincaré telegrama pasiuntiniui Lenkijoje H. de Panafieu. *Paryžius*, 1924 05 24. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 26, p. 183.

⁵²² R. Žepkaitė. *Op. cit.*, p. 170–171; A. Veilentienė. Lietuvos geopolitinės orientacijos pakeitimas ir Vilniaus susigrąžinimo planas. *Istorija*, 2011, nr. 81, p. 7–8.

⁵²³ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus vedėjo J. Laroche atmintinė „*Visite du ministre de Lituanie*“. *Paryžius*, 1924 05 30. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 26, p. 192.

⁵²⁴ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus vedėjo J. Laroche atmintinė „*Visite du ministre de Lituanie*“. *Paryžius*, 1924 06 05. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 26, p. 205, 207.

⁵²⁵ Prancūzijos reikalų patikėtinio Lietuvoje G. Padovani pranešimas Prancūzijos ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui É. Herriot „*A. s. entretien avec M. Čarneckis*“. Kaunas, 1924 09 02. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 27, p. 18, 18 v.; G. Padovani pranešimas É. Herriot „*A. s. entretien avec M. Jonynas, relations polono-lituaniennes*“. Kaunas, 1924 09 18. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 27, p. 31; *Ibid.* „*Entretien avec M. Stulginskis*“. Kaunas, 1924 11 04. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 27, p. 65; Lietuvos užsienio reikalų ministro V. Čarneckio laiškas Prancūzijos ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui É. Herriot. Kaunas, 1924 10 17. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 27, p. 46.

Paryžiuje nesulaukė atgarsio. Tiesa, nepaisant labai priešiškos pirmosios Lenkijos reakcijos⁵²⁶, Władysław Grabski vyriausybė įgaliojo deryboms su Lietuva generolą Alexandr Babiański. Istorikas Algimantas Kasparavičius pagrindė sovietų intrigų destruktivų poveikį šioms deryboms⁵²⁷.

Nesėkmingai 1924 m. derybų baigčiai turėjo įtakos Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro Édouard Herriot negatyvus požiūris į Lietuvos siekį susigrąžinti Vilniaus kraštą. V. Čarneckis dar vylėsi atgaivinti derybas, jei pavyktų užsitikrinti didžiųjų valstybių paramą. Jis lapkričio 21 d. ilgiau nei valandą Prancūzijos atstovui G. Padovani argumentavo Lietuvos siūlymus, pabrėždamas, kad jų galutinis atmetimas „nepaliktų jokios išeities taikioms Lietuvos pastangoms susitarti su Lenkija“⁵²⁸. O. Milašius puoselėjo lūkesčių, kad É. Herriot tapus vyriausybės vadovu ir ministru pirmininku, Prancūzija geranoriškiau tarpininkaus sprendžiant konfliktą su Lenkija⁵²⁹. Vis dėlto, skatindamas šių dviejų valstybių santykių sureguliovimą, kairysis politikas neketino joms tarpininkauti⁵³⁰ ir juolab paremti Lietuvą.

Deja, É. Herriot vadovaujamos Ambasadorių konferencijos gruodžio 3 d. notoje Lietuvos užsienio reikalų ministrui Lietuva netgi buvo apkaltinta, skirtingai nei Lenkija, vengimu stengtis vardan taikaus susitarimo. Notoje buvo pabrėžta, kad Lenkijos sienų klausimo peržiūrėti neketinama ir rekomenduota grįžti prie birželio 2 d. laiške įvardintų bazinių konflikto sprendimo nuostatų⁵³¹.

Prancūzijos vyriausybės apsisprendimas užmegzti diplomatinis santykius su SSRS sukėlė Lenkijos vyriausybės nerimą, kad įtakinga sąjungininkė gali radikaliai pakeisti politinę orientaciją. Prancūzija patvirtino politinį lojalumą Lenkijai, lapkričio 6 d. su ja pasirašydama karinio bendradarbiavimo protokolą, kuriame buvo pakartotas ir Ambasadorių konferencijos 1923 m. kovo 15 d. nutarimas dėl Lenkijos rytinių sienų⁵³². Alfred Erich Senn teigimu, 1924 m. gruodžio 3 d. nota buvo „bendru sutarimu apibūdinta kaip griežčiausia iki tol Kaune gauta“⁵³³. Gali būti, kad šiuo dokumentu irgi visų pirma siekta pabrėžti Prancūzijos palankumą Lenkijai.

Griežta Ambasadorių konferencijos reakcija buvo rimta V. Čarneckio

⁵²⁶ „Lietuva turi galutinai atsakyti Vilniaus“, „Lietuviams leisti tikėti, kad jų lūkesčiai vieną dieną įsikūnys ar kad Prancūzija juos palaiko – bloga politika“, žr.: *Lenkijos pasiuntinio Prancūzijoje H. de Panafieu pranešimas Prancūzijos ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui É. Herriot. Paryžius, 1924 10 10.* AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 27, p. 41.

⁵²⁷ A. Kasparavičius. Lietuvos geopolitika ir diplomatija 1918–1940: nesėkmių priežastys. *Lietuva ir pasaulis: bendradarbiavimas ir konfliktas.* Vilnius, 2000, p. 57–59.

⁵²⁸ *Prancūzijos reikalų patikėtinio Lietuvoje G. Padovani pranešimas Prancūzijos ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui É. Herriot „A. s. entretien avec M. Čarneckis. La Lituanie et les frontières orientales“.* Kaunas, 1924 11 21. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 27, p. 73.

⁵²⁹ J. Gueslin. *La France et les Petits États Baltes*, p. 290.

⁵³⁰ G. Dessberg. *Le triangle impossible: les relations franco-soviétiques et le facteur polonais dans les questions de sécurité en Europe (1924–1935).* Bruxelles, 2009, p. 70.

⁵³¹ *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro É. Herriot telegrama Lenkijos pasiuntinui Prancūzijoje H. de Panafieu. Paryžius, 1924 11 20. 1923 04 20.* AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 27, p. 71.; Prancūzų politikas rūpinosi, kad abi pusės vengtų naujų konfliktų, diplomatiniam susirašinėjime su Lenkijos vyriausybe siūlydamas laikiną Santarvės valstybių tarpininkavimą, žr.: *Ambasadorių konferencijos pirmininko É. Herriot nota Lietuvos užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1924 10 23.* AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 27, p. 83.

⁵³² G. Dessberg. *Op. cit.*, p. 54.

⁵³³ A. E. Senn. *Op. cit.*, p. 138. Manytume, gruodžio 3 d. notos intonacija neprilygsta kai kurioms R. Poincaré 1923 m. sausio–kovo mėn. arba A. Briand bei *Quai d'Orsay* generalinio sekretoriaus Philippe Berthelot 1928 m. lietuviams rašytosioms.

politinė nesėkmė. Anot jo, É. Herriot nota Lietuvos vyriausybę itin nuvylė, nes ši stengusis „Pasiūlyti patį neskausmingiausią Vilniaus klausimo sureguliuavimo būdą ir tikėjosi sulaukti svarios prancūzų vyriausybės paramos. Lūkesčius, pradėjusius sklįsti ir plačiojoje visuomenėje, pakeitė didžiulis nusivylimas“. Galbūt 1927–1928 m. analogiškas pasiūlymas būtų buvęs Paryžiuje sutiktas geranoriškiau, tačiau 1924 m. pabaigoje Lietuvos vyriausybė, manytume, pervertino siūlomą dialogo su Lenkija būdą⁵³⁴.

Bet kuriuo atveju, V. Čarneckiui tapus užsienio reikalų ministru, Lietuvos politikai ir diplomatai pokalbių su Vakarų valstybių kolegomis metu vėl rodė suinteresuotumą pataisyti santykius su Lenkija. Dalis Lietuvos krikščionių demokratų bloko atstovų rėmė susitarimo su Lenkija paieškas. Santykių su Lenkija atgaivinimas, jų nuomone, paskatintų prekybos per Klaipėdos uostą intensyvėjimą, sustiprintų šalies ekonomiką, paskatintų politinių ryšių Santarvės valstybėmis sutvirtinimą ir tarptautinės viešosios nuomonės palankumą. Lenkijos vyriausybė irgi rūpinosi sureguliuoti santykius su Lietuva. Nuo 1924 m. pabaigos užsienio reikalų ministras Alexandr Szakryński stengėsi pradėti derybas.

1925 m. pradžioje Lietuva atskyrė Vilniaus problemą nuo santykių su Lenkija klausimo ir rinkosi tiesioginių kontaktų su Lenkija kelią, vengdama svariau remtis tarpininkėmis, juolab bekompromisiškai nusiteikusia Prancūzija. Sausio 5 d. Berlyne Lietuvos finansų ministras Vytautas Petrulis susitiko su Lenkijos užsienio reikalų ministerijos politikos departamento direktoriumi Juliusz Łukasiewicz. Jau vasario 4 d. pats V. Petrulis tapo Lietuvos vyriausybės vadovu. Ketinimai surengti abiejų valstybių derybas pradėjo realizuotis 1925 m. vasarą, joms pritarus birželio 9 d. įvykusiame Lietuvos vyriausybės posėdyje⁵³⁵. Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnai jau 1925 m. pavasarį pajuto Lietuvos ir Lenkijos santykių atlydžio atmosferą⁵³⁶, tačiau išsamesnės informacijos apie rengiamas derybas stokojo.

Vos ketvirtui dienų po Kopenhagoje vykusių derybų pradžios rugsėjo 1 d. praėjus, Lietuvos užsienio reikalų ministerija išsiuntė lietuvių delegacijai instrukciją nesėkmės atveju vengti atviro derybų nutraukimo, bent kol Tautų Sąjungos Taryba apsvarstys Lenkijos lietuvių tautinės mažumos skundą⁵³⁷. Kaune kilus protestams prieš derybas, G. Padovani pranešime Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje prognozavo derybų nesėkmę⁵³⁸.

V. Petrulio vyriausybei atsistatydinus sudaryto Leono Bistro kabineto

⁵³⁴ *Prancūzijos reikalų patikėtinio Lietuvoje G. Padovani pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré „A. s. Entretien avec M. Carneckis. Réponse de la Conférence des Ambassadeurs; élections des memeloises“*. Kaunas, 1924 12 17. AMAEEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 14, p. 90 v.

⁵³⁵ *Lietuvos ministrų kabineto posėdžio metu B. K. Balučio daryti užrašai santykių su Lenkija klausimu*. Kaunas, 1925 06 09. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 87, l. 8–19.

⁵³⁶ *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1925 03 25*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 556, l. 90.

⁵³⁷ *Lietuvos užsienio reikalų ministro V. Čarneckio telegrama Lietuvos delegacijos pirmininkui V. Sidzikauskui*. Kaunas, 1925 09 04. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 551, l. 117.

⁵³⁸ *Prancūzijos reiklė patikėtinio Lietuvoje G. Padovani pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „A. s. opposition lituanienne et la Conférence de Copenhague“*. Kaunas, 1925 09 08. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 27, p. 233, 233 v. Lietuvos vyriausybės pastangos sureguliuoti santykius su Lenkija, atrodo, buvo nenuoseklios. 1925 m. vasarą ir spalio mėn. pradžioje, rengiantis deryboms, krikščionių demokratų spaudoje ir ypač valstybės laikraštyje „Lietuva“ pasirodė straipsniai, kuriuose buvo pabrėžta Vilniaus netekties svarba valstybės politiniam gyvenimui ir nenuolaidumo Lenkijai būtinybė. Daugumos jų autorius buvo Juozas Purickis.

užsienio reikalų ministras Mečislovas Reinys nedaug bendravo su Prancūzijos atstovybe. Prancūzijos suartėjimas su SSRS bei Vokietija ir naujos europinės saugumo sistemos formavimasis spalio 16 d. pasirašius Lokarno sutartis skatino Lietuvos vyriausybės⁵³⁹ prielaidas, kad prancūzų politikų suinteresuotumas lenkų interesų gynimu menksta⁵⁴⁰. Iš tikrųjų, Prancūzija nuo 1925 m. sustiprino bendradarbiavimą su Vokietija, Lenkiją paversdama pakaitine sąjungininke⁵⁴¹.

1926 m. balandžio 6 d. pradėjęs eiti pareigas Prancūzijos ministras rezidentas Gabriel Puax paskutiniaisiais krikščionių demokratų dominavimo Lietuvos politiniame gyvenime mėnesiais turėjo nedaug erdvės idėjų dėl Lietuvos ir Lenkijos santykių sklaidai. Pirmajam diplomatinės veiklos Kaune mėnesiui pasibaigus, jis ragino *Quai d'Orsay*: „Vienintelė prancūzų diplomatijos paslauga, kurią ši galėtų suteikti Lietuvai, būtų jos sutaikymas su Lenkija, šiai sudarant galimybes įtvirtinti protektoratą buvusioje Didžiojoje kunigaikštystėje. Taip būtų užtikrinta šio krašto politinė ir ekonominė ateitis, Šiaurės Europoje įsitvirtintų mūsų interesus atitinkanti ir taiką užtikrinanti pusiausvyrą“⁵⁴².

Tiesa, kairiųjų politinių jėgų įsitvirtinimas Lietuvos parlamente ir vyriausybėje 1926 m. viduryje sustiprino G. Puaux lūkesčius dėl Lietuvos santykių su Lenkija sureguliuavimo. Lietuvos ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras M. Sleževičius dažnai prancūzų diplomatai pabrėždavo pageidavimą pradėti derybas su Lenkija⁵⁴³. Rugsėjo 23 d. datuotame pranešime G. Puaux interviu forma pateikė pokalbį su Lietuvos vyriausybės ir užsienio reikalų ministerijos vadovu, cituodamas: „Mes labai norime susitaikyti su Lenkija. Konfliktas kenkia mūsų politiniam gyvenimui ir paralyžiuoja ekonominę raidą. Bet viešoji nuomonė niekuomet nesutiks atsakyti Vilniaus reikalavimui“⁵⁴⁴.

⁵³⁹ Istoriko A. E. Senn teigimu, Lokarno nutarimų vaidmenį Prancūzijos ir Lenkijos santykiams itin kruopščiai analizavo užsienio reikalų ministras M. Reinys, žr.: A. E. Senn. *Op. cit.*, p. 153–154.

⁵⁴⁰ Ar galimas rytų Europos valstybių saugumo paktas? *Lietuva*, 1925, nr. 267, 269. Lenkų politikai nerimavo dėl Prancūzijos santykių su SSRS ir ypač – su Vokietija sustiprėjimo. Lenkija priešinosi Vidurio Rytų Europos valstybių įtakos tarptautinei politikai mažinimui ir siekė įtraukimo į Lokarno paktą. Dar 1924 m. liepos mėn. Lenkijos pasiuntinys Prancūzijoje A. Chłapowski pranešė Lenkijos užsienio reikalų ministerijai: „Jokia sutartis neįpareigoja Prancūzijos ginti rytines Lenkijos sienas“. F. Dessberg nuomone, į Lokarno paktus neįtraukdamas Lenkijos, A. Briand atsižvelgė į Maskvoje akredituoto prancūzų ambasadoriaus Jean Herbette pastabas, kad sovietų viešojoje nuomonėje jaučiamas stiprus nepalankumas perdėtoms lenkų ambicijoms Europoje, kuris gresia sustiprinti SSRS ir Vokietijos ryšius. Tiesa, nors A. Briand buvo linkęs Lenkijos įtaką regione mažinti, bet ministerijos gen. sekretorius P. Berthelot nepriimdavo sprendimų dėl SSRS, prieš tai nepasitaręs su Lenkijos užsienio reikalų ministerija, žr.: F. Desberg. *La coopération militaire franco-polonaise face à la Russie soviétique dans des années 20. Sécurité et coopération militaire en Europe...*, p. 149; *Ibid.*, *Le triangle impossible: les relations franco-soviétiques ...*, p. 102, 104.

⁵⁴¹ P. Wandycz. *La Pologne face à politique locarnienne de Briand. Revue d'histoire diplomatique*, 1981, N. 2–4, p. 238.

⁵⁴² *Prancūzijos ministro rezidento G. Puaux pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Briand „A. s. la Lituanie et la Pologne“*. 1926 05 06. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 59, p. 125. „Katalikų kabinetas, remiamas ambicingų generolų, sistemingai provokavo tautines/nacionalistines aistras“, žr.: *G. Puaux telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1926 08 14*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 59, p. 217.

⁵⁴³ Pz., *Prancūzijos ministro rezidento Lietuvoje G. Puaux pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „A. s. Nouvel aspect de la question de Vilna“*. Kaunas, 1926 06 30. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 28, p. 69; *Ibid.* „*La Lituanie et la Pologne*“. Kaunas, 1926 08 24. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 28, p. 224 v.

⁵⁴⁴ Kitos M. Sleževičiaus teiginių citatos: „Mes bijome, kad jei atkursime normalius santykius su Lenkija, Vilniaus reikalavimą nustūmę į antrąjį planą, jei Lenkija mums nenusileis, mes nebegalėsime jos paveikti“, „Jei Vilniaus klausimas bus sureguliuotas, mes nebeturėsime motyvų priešiskumui prieš Lenkiją. Mes nebesuurtėsime nei su sovietų valstybe, nei su Vokietija, mes

M. Sleževičiaus teiginiai G. Puaux skatintų kelti prielaidą, kad Lietuva siekė Lenkijos nuolaidų Vilniaus klausimu ir sutiko mainais sureguliuoti santykius su kaimyne. Derybų su Lenkija galimybės 1926 m. gegužės–spalio mėn. tyrė ir Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje P. Klimas. Jis dar L. Bistro vadovaujamai vyriausybei gegužės mėn. mėn. pranešė, kad „iš pokalbių su *Quai d'Orsay* Politikos departamento direktoriumi [Charles Corbin], Ekonomikos skyriaus šefu, senatoriumi Reynald, Paul-Boncouru, Herriot kabineto šefu, Paryžiaus komendantu gen. Souraud ir visa eile ambasadorių, ministerių, žurnalistų ir t.t. <...> bemaž visuomet teko išgirsti, kad noras ir pastangos rasti išeitį esąs taip pat lenkų pusėje“⁵⁴⁵.

Nepaisant M. Sleževičiaus ir P. Klimo užuominų, Prancūzijos vyriausybė nebeskubėjo sutaisyti Lietuvą ir Lenkiją. Lietuvos vyriausybė irgi veikė labai atsargiai, mechanizmų Vilniaus klausimo aktyvinimui tarptautinėse sferose nekūrė, rūpindamasi nepakenkti valstybės vidaus politikos stabilumui. Be to, Prancūzija šiuo laikotarpiu kentėjo nuo finansinės krizės ir daug dėmesio skyrė vidaus politikai. 1926 m. vykusios Lietuvos ir SSRS derybos, kuriose, buvo galima numanyti, ketinta paliesti ir santykių su Lenkija klausimus, taip pat neabejotinai skatino delsti. Susiklostė Lietuvos ir Lenkijos deryboms nepalanki nervinga įtampa tarp abiejų valstybių, provokuojamos pasienio incidentų ir pasikartojančių gandų apie vienos arba kitos pusės karinių pajėgų sutelkimą, atmosfera. Po gegužės mėn. įvykusio pasienio incidento Lenkija svarstė ketinimus siekti, kad administracinė pasienio su Lietuva linija būtų preciziškai apibrėžta, kas buvo ne visur padaryta. Užsienio reikalų ministras August Zaleski ketinimo atsisakė, Prancūzijos ambasadoriui Lenkijoje J. Laroche pasiūlius vengti „suteikti Lietuvos vyriausybei pretekstą kelti klausimą, kuris sudarytų Lenkijai daugiau rūpesčių, nei esama padėtis“⁵⁴⁶.

Lietuvos ir SSRS nepuolimo sutarties, nors šios turinyje „iš esmės nebuvo nieko naujo“⁵⁴⁷, pasirašymas skatino Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos⁵⁴⁸ vyriausybių nepalankumą ir ypač Lenkijos politikų priešišumą Lietuvai. Užsienio reikalų ministerijos generalinio sekretoriaus pavaduotojas Artur Knoll ambasadoriui

žinome, kad nei vienas, nei kitas nėra mūsų draugai. Priešingai, stengsimės labiau suartėti su latviais ir estais“, „Mes tenorime taikos ir ramybės“. Šis pokalbis, daugiau ar mažiau tiksliai fiksuotas, yra nuo pat vyriausybės darbo pradžios M. Sleževičiaus darytų pareiškimų G. Puaux kvintesencija, žr.: *Prancūzijos ministro rezidento Lietuvoje G. Puaux pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „La Lituanie et la Pologne. L'entrevue avec M. Sleževičius“*. Kaunas, 1926 09 23. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 29, p. 44–46v.

⁵⁴⁵ *Pasiuntinio P. Klimo pranešimas „Nauji Lenkijos projektai Vilniaus klausimui rišti“*. Paryžius, 1926 05 18. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 656, l. 91.

⁵⁴⁶ *Lenkijos ambasadoriaus A. Chłapowski laiškas Ambasadorių konferencijos pirmininkui, Prancūzijos ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Briand*. Paryžius, 1926 05 10. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 28, p. 137; *Prancūzijos Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche telegrama Užsienio reikalų ministerijai*. Varšuva, 1926 05 30. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 28, p. 154.

⁵⁴⁷ *Prancūzijos konsulo Lietuvoje G. Eybert pranešimas Prancūzijos užsienio reikalų ministrui A. Briand „Traité signé entre l'URSS et la Lituanie“*. Kaunas, 1926 10 05. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 29, p. 102 v.

⁵⁴⁸ *Prancūzijos ambasadoriaus Didžiojoje Britanijoje A. de Fleuriau telegrama Užsienio reikalų ministerijai „Pologne et Lituanie“*. Londonas, 1926 10 13. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 29, p. 151 v.

nurodė J. Laroche esąs nustebintas, kad 1921 m. Rygos sutartimi nebesuinteresuotumą Vilniaus klausimu pademonstravusi SSRS prie jo sugrižo. Pabrėžęs, kad „netaikūs sprendimai nesvarstomi“, A. Knoll nurodė, kad „nepasitenkinimas bus išreikštas tarpiniais sprendimais“⁵⁴⁹. Gavęs informacijos, kad Vokietijos užsienio reikalų ministras Gustav Stresemann žinojo apie rengiamos sutarties turinį ir jam pritarė, A. Knoll dokumentą jau pavadino SSRS ir Vokietijos provokacija prieš Lenkiją. Jam atsakydamas, J. Laroche ragino neprarasti santūrumo ir „vengti pakliūti į spąstus, <...> nes niekas Europoje nesupras ginklų griebimosi, jei ginčą galima išspręsti taikiais būdais“⁵⁵⁰.

SSRS vyriausybė pokalbių su prancūzų diplomatais ir politikais metu stengėsi sumenkinti nepuolimo sutarties su Lietuva teiginių apie Vilnių reikšmę. Prancūzijos ambasadoriui J. Herbette Užsienio reikalų liaudies komisariate buvo pabrėžiama, kad dokumentas neprieštarauja Rygos sutarčiai ir kad SSRS pasiruošusi pasirašyti analogišką susitarimą su Lenkija⁵⁵¹. Susipažinęs su prancūzams pateiktais sovietų paaiškinimais, Lenkijos užsienio reikalų ministras A. Zaleski pažadėjo nesiimti jokių radikalių priemonių prieš Lietuvą ir apsiriboti protesto nota SSRS. Tuo tarpu J. Laroche pažadėjo, kad prireikus Lenkiją parems Ambasadorių konferencija⁵⁵².

Lietuvos vyriausybė 1926 m. vasarą ir rudenį klydo, tikėdamasi, kad Santarvės valstybės gali pradėti diskusijas dėl 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencijos nutarimo. 1926 m. vasarą, Prancūzijos santykiams su SSRS atšalus, A. Briand ryžosi atgaivinti bendradarbiavimą su Lenkija⁵⁵³. Be to, prielaida, kad „Vilniaus klausimas kaip Lietuvai privalomos sostinės juo toliau, juo labiau įeina į Europos politikos abėcėlę, net tokioj Prancūzijoje“⁵⁵⁴ po Lietuvos ir SSRS nepuolimo sutarties pasirašymo ėmė kardinaliai prasilenkti su tikrove.

Spalio 20 d. Ambasadorių konferencija, J. Laroche pasiūlius, išsiuntė Lietuvos vyriausybei 1924 m. gruodžio 2 d. É. Herriot pasirašytajai giminingos intonacijos notą. Joje vėl buvo pabrėžtinai pakartota, kad Vilniaus klausimas yra galutinai išspręstas⁵⁵⁵. P. Klimas spalio 22 d. dar susitiko su Ambasadorių konferencijos pirmininku Jules Cambon ir išsamiai išdėstė Lietuvos poziciją. Prancūzų diplomatas atsakė, jog konferencija klausimą jau išsprendė ir negali „kiekvieną kartą reaguoti, kai kas nors išreiškia savo nepasitenkinimo senais nustatymais, kurie jau realizuoti. Jūs <...> įrodykite pasauliui, kad Jūs nusipelnėte

⁵⁴⁹ Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Varšuva, 1929 09 30. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 29, p. 72.

⁵⁵⁰ Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Varšuva, 1929 10 02. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 29, p. 79.

⁵⁵¹ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus Ph. Berthelot telegrama ambasadoriams Varšuvoje ir Maskvoje. Paryžius, 1926 10 03. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 29, p. 89; Prancūzijos ambasadoriaus SSRS J. Herbette pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „Traité entre l'URSS et la Lituanie“. Maskva, 1926 10 04. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 29, p. 91–97 v.

⁵⁵² Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Varšuva, 1929 10 06. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 29, p. 103–106.

⁵⁵³ F. Dessberg. Les relations politico-stratégiques entre la France, l'Union soviétique et la Pologne (1924–1935). *Histoire des rapports diplomatico-stratégiques II*, Bruxxels, 2006, p. 33.

⁵⁵⁴ Lietuvos pasiuntinio P. Klimo pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui L. Bistrui „Nauji Lenkijos projektai Vilniaus klausimui rišti“. Paryžius, 1926 05 18. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 656, l. 92.

⁵⁵⁵ Prancūzijos ambasadoriaus Didžiojoje Britanijoje M. de Fleuriau telegrama Užsienio reikalų ministerijai „Pologne et Lituanie“. Londonas, 1926 10 13. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 29, p. 151 v.

savi laisvę ir suverenitetą, o taip pat įtikinkite visus gerbti Jūsų teises“. „Ambasadorių konferencijoje mums nėra kas veikti, – taip diskusiją su J. Cambon apibendrino P. Klimas⁵⁵⁶.

Naują Lietuvos ir Lenkijos konflikto sprendimo paaštrėjimą tepraėjus vos dviem savaitėms po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo Kaune išprovokavo Lenkijos ministras pirmininkas maršalas J. Piłsudski. 1927 m. sausio 1 d. diplomatiniam priėmime jis pareiškė J. Laroche: „Kadangi lietuviai nurodo esą karo stovyje su Lenkija, nieko nesą lengviau, kaip imtis puolimo. Lenkiją išvargino nuolatinė grėsmė, keliamą valstybės, kuri paeiliui tampa tai vokiečių, tai sovietų instrumentu. Ar nereiktų nutraukti šią pavojingą padėtį, [Lietuvai] jėga primetant taiką“⁵⁵⁷. Lenkijos užsienio reikalų ministras A. Zaleski sustiprino J. Laroche nerimą, teigdamas, esą maršalas „pirmąkart kalbėjęs apie eventualią būtinybę priversti Lietuvą pripažinti taiką su Lenkija“⁵⁵⁸. J. Laroche džiaugėsi lenkų politikams sutikus, kad Prancūzijos vyriausybės tarpininkautų ieškant sprendimo.

Maršalo tvirtinimas, esą lietuviai pasienyje telkia šaulių būrius, greit buvo nesunkiai paneigtas. Prancūzijos užsienio reikalų ministras A. Briand nutarė pasinaudoti proga, siekdamas Lietuvos ir Lenkijos konflikto išsprendimo. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija ir jos vadovas noriai ėmėsi tarpininkavimo. A. Briand užmojis buvo palankiai sutiktas Paryžiaus politinėse sferose: lietuvius siekti susitaikymo 1927 m. ragino prancūzų politikai, parlamentarai, žurnalistai, įtakingi karininkai, visuomeninių organizacijų ir verslo sferų atstovai.

Naujasis Lietuvos ministras pirmininkas Augustinas Voldemaras rūpinosi, kad valstybė įveiktų tarptautinę politinę izoliaciją ir sutvirtėtų jos tarptautinis prestižas. Buvo svarbu, kad Santarvės šalys, suartėjusios su Vokietija, padėtų švelninti santykius su šia įtakinga, bet vis daugiau politinių

⁵⁵⁶ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui „Pasimatymas su Cambonu Ambasadorių konferencijos pirmininku“. *Paryžius*, 1926 10 25. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 673, l. 102v, 103, 104; tas pats – Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos departamento atmintinė „Audience donnée par Jules Cambon à M. Klimas“. *Paryžius*, 1926 10 23. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 29, p. 183.

⁵⁵⁷ Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche pranešimas Prancūzijos užsienio reikalų ministrui A. Briand, *Varšuva*, 1927 01 02. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 30, p. 68.

⁵⁵⁸ Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche telegrama Užsienio reikalų ministerijai, *Varšuva*, 1927 01 03. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 30, p. 70, 73.

pretenzijų dėl Klaipėdos krašto Lietuvai turėjusia kaimyne. Sutikti su derybomis greičiausiai skatino ir žinios apie autoritarinei santvarkai įsitvirtinus Lenkijoje atšalusius šios ir Prancūzijos politinius santykius⁵⁵⁹.

Lenkijos vyriausybė, A. Briand pasiūlius, vasario mėn. pradžioje siekė grįžti prie Kopenhagos ir Lugano konferencijose įvardintų reikalavimų. Varšuvoje ketinta pirmiausiai spręsti susisiekimo ir konsulinio atstovavimo klausimus⁵⁶⁰. Lenkijos vyriausybė teigė Prancūzijai „neatsisakysianti nieko, kas palengvintų derybų pradėjimą“⁵⁶¹. Į Kauną, jau paskirtas pasiuntiniu, vasario mėn. pradžioje buvo skubiai grįžo keturis mėnesius Paryžiuje praleidęs G. Puaux. Lietuvos vyriausybei noriai tarpininkavo pasiuntinys P. Klimas.

G. Puaux sausio mėn. pabaigoje pasiūlė surengti identiškus Santarvės valstybių diplomatų demaršus Kaune ir Varšuvoje, siūlant pradėti Lietuvos ir Lenkijos derybas. Idėją nenoriai sutiko J. Laroche ir ypač Lenkijos vyriausybė, iškėlusį dar 1923 m. įvardintą⁵⁶² reikalavimą dėl karo stovio panaikinimo. Lietuvių politinėse sferose ir ypač publicistikoje ši politinė nuolaida neretai tapatinta su Vilniaus atsisakymu⁵⁶³. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija, raginama ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche, iš pradžių ketino rinktis griežtesnes poveikio Lietuvai priemones. Nepaisant J. Piłsudski nepasitenkinimo, Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministras Austen Chamberlain griežtai prieštaravo kolektyviniam Santarvės valstybių diplomatų demaršui⁵⁶⁴. Dėl šios priežasties Prancūzijos,

⁵⁵⁹ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Voldemarui „Prancūzijos ir Lenkijos santykiai ir Rytų Prūsų tvirtovės.“ *Paryžius*, 1927 01 14. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 692, l. 92–97; P. Klimo pranešimas A. Voldemarui „Pasikalbėjimai su Henri de Jouveneliu ir Beaumarchais Pol. dep. direktorium“. *Paryžius*, 1927 01 22. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 692, b. 710, l. 367.

⁵⁶⁰ G. Puaux dvejojo konsulinio atstovavimo klausimo įtraukimo į planuojamą derybų programą perspektyvumu.

⁵⁶¹ Prancūzijos ambasadoriaus J. Laroche telegrama Užsienio reikalų ministerijai, *Varšuva*, 1927 02 02. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 31, p. 3, 3 v.

⁵⁶² Lenkijos pasiuntinio Prancūzijoje M. Zamoyski pranešimas Prancūzijos ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré. *Paryžius*, 1923 04 20. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 26, p. 36, 39.

⁵⁶³ Pvz., Kas iš Genevos? *Rytas*, 1927, nr. 277.

⁵⁶⁴ Kolektyvinio oficialaus demaršo Lietuvos užsienio reikalų ministrui klausimas buvo derinamas nuo sausio mėn. pabaigos, daugiau nei dvi savaites. A. Chamberlain tvirtino abejojęs tokio griežto demaršo sėkme ir jam pritarė tik palankesnėms aplinkybėms susiklosčius. Iš pradžių nenusileidęs ir raginęs ambasadorių Didžiojoje Britanijoje M. de Fleuriau veikti toliau, vasario mėn. viduryje A. Briand sutiko su britų kolegų siūlymu, kad Santarvės valstybių pasiuntiniai tą pačią dieną kiekvienas atskirai aplankytų A. Voldemarą ir pageidavimus įvardintų ne bendroje notoje, o žodžiu, savarankiškai pasirinkta retorika, žr.: Ambasadoriaus J. Laroche telegrama Užsienio reikalų ministerijai, *Varšuva*, 1927 02 02. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 31, p. 3 v.; Prancūzijos ambasadoriaus Didžiojoje Britanijoje A. de Fleuriau pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „Pologne et Lituanie“. *Londonas*, 1927 02 02. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 31, p. 4; A. de Fleuriau telegrama Užsienio reikalų ministerijai. *Londonas*, 1927 02 11. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 31, p. 44; Prancūzijos užsienio reikalų ministro A. Briand telegrama ambasadoriams Romoje ir Varšuvoje, pasiuntiniui Kaune. *Paryžius*, 1927 02 15. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 31,

Didžiosios Britanijos ir Italijos pasiuntiniai vasario 19 d. surengė švelnesnį demaršą. Kiekvienas atskirai apsilankęs pas Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje, A. Voldemarui įvardino pageidavimus, kad derybos su Lenkija kuo greičiau būtų pradėtos. Viena diena anksčiau analogiškas demaršas įvyko Varšuvoje.

A. Voldemaras ir prezidentas Antanas Smetona laikėsi tos pačios pozicijos dėl derybų su Lenkija principų kaip ir jų pirmtakai 1926 m. vasarą. Anot jų, jei Lenkija pripažinsianti, kad Vilniaus klausimas nėra galutinai išspręstas, bus galima spręsti ekonominius ir susisiekiimo klausimus, ginčo sureguliuojimą atidedant ateičiai⁵⁶⁵. Vasario 21 d. G. Puaux susitiko su A. Smetona. Prancūzijos pasiuntinys davė patarimų dėl vyriausybės deklaracijos tezių, kuriose buvo paminėti santykių su Lenkija klausimai⁵⁶⁶. Galbūt reaguodami į reikalavimą Vilniaus klausimu, prancūzai lietuviams pateikė Lenkijos užimtos teritorijos bendravaldystės pasiūlymą⁵⁶⁷. Vis dėlto A. Briand 1927 m. greit atsisakė 1921 m. jam labai realistiškai skambėjusių Lietuvos ir Lenkijos sambūvio Vilniuje pasiūlymų.

Lenkijos užsienio reikalų ministras A. Zaleski pateikė atsakymą Santarvės valstybėms pirmosiomis kovo mėn. dienomis. Prancūzų tarpininkai jį sutiko labai palankiai. A. Voldemaras įtikino G. Puaux ketinimu pradėti derybas su Lenkija. Kovo mėn. viduryje prancūzų diplomatas siejo didelius lūkesčius su laukiamu Lietuvos vyriausybės atsakymu. Lietuvių politikai jam teigė suprantą, kad greitas sostinės susigrąžinimas neįmanomas. G. Puaux netgi siūlė paraginti Lenkijos vyriausybę, kad ši viešai pareikštų, esą Vilniaus klausimas nėra išspręstas ir padarytų kultūrinių nuolaidų užimtos teritorijos lietuviams. Jis noriai skleidė tarp lietuvių politikų idėją, kad Ambasadorių konferencijos 1923 m. kovo 15 d. sprendimą gali kvestionuoti Lenkija⁵⁶⁸.

„Lengvas optimizmo gripas“ ir „šiltas vilties vėjas“, kaip P. Klimas

p. 75.

⁵⁶⁵ Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Puaux telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1927 02 21. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 31, p. 95.

⁵⁶⁶ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Voldemarui „Dėl santykių su Lenkija“. Paryžius, 1927 01 20. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 692, p. 88; Dokumente pabrėžta, kad santykiai su Lenkija esą „pasilieka kaip buvę“. Kita vertus, A. Voldemaras labai aptakiai nurodė esą prireikus vyriausybė sutiktų derėtis su Lenkijos atstovais, jei „šios derybos eis tais klausimais, kurie prisidės prie mūsų programos realizavimo“, „nepriklausomos ir stiprios Lenkijos buvimas mums reikalingas, nes tada ir nepriklausomos Lietuvos likimas būtų tikresnis“, žr.: Ministerių kabineto deklaracija, 1927 02 25. III Seimo stenogramos, 69 posėdis, p. 3.

⁵⁶⁷ Prancūzai buvo trumpam grįžę prie idėjos, kad Vilniaus kraštą, jam suteikus specialų statusą, galėtų bendrai valdyti ir Lenkija, ir Lietuva, žr.: Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Voldemarui „Dėl derybų su lenkais“. Paryžius, 1927 02 08. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 710, p. 358; *Ibid.* „Prancūzų viltys dėl atmainų santykiuose tarp Lietuvos ir Lenkijos“. Paryžius, 1927 02 23. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 692, p. 72; „Kas dėl bendravaldystės, nėra jokių šansų, kad Lenkijos vyriausybė su juos sutiks. Reikia suprasti, kad bendravaldystei būtina diplomatinė ir karinė sąjunga, siekiant apginti paribio regioną. Tai būtų užslėpta federacija arba unija. Negalima čia paskleisti šios idėjos, kai Lietuva dar teigia esanti karo stovyje“, žr.: Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Varšuva, 1927 02 08. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 31, p. 23.

⁵⁶⁸ Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Puaux pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „Lituanie et Pologne“. Kaunas, 1927 03 12. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 31, p. 172 v.

apibūdino prancūzų oficialiųjų politinių sluoksnių požiūrį į derybų pradžią⁵⁶⁹, ėmė sklaidyti, kai Lietuvos vadovai ėmė griežtinti poziciją dėl derybų su Lenkija. Jau kovo mėn. paskutinę savaitę A. Voldemaro atsakymo tekstą gavęs G. Puaux įspėjo *Quai d'Orsay* pareigūnus, kad iš dokumento neverta daug tikėtis. J. Laroche rūpinosi, kad kolega Kaune įtikintų A. Voldemarą bent paneigti karo padėtį.

Savo gerokai uždelstame atsakyme Santarvės valstybėms dėl derybų A. Voldemaras buvo pažadėjęs „netiesioginę užuominą apie karo padėties nutraukimo“⁵⁷⁰, tačiau šio pažado neįvykdė. Balandžio 3 d. Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Italijos pasiuntiniams jis įteikė savo derybų sąlygas. A. Voldemaras pasiūlė abiem valstybėms apsiikeisti pripažinimo *de jure* notomis ir pasirinkti kitų šalių diplomatinės atstovybes, kurios atstovautų Lenkiją Kaune, o Lietuvą Varšuvoje. Jo nuomone, tolesnės derybos tegalėjo vykti, Lenkijai pakeitus nuostatas Vilniaus klausimu. Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje konstatuota, kad A. Voldemaro siūlymai „neatrodo tokio pobūdžio, kad palengvintų derybas dėl tranzito“⁵⁷¹. G. Puaux pasiūlė A. Voldemaro notos nepateikti Lenkijos vyriausybei, o tik parodyti A. Zaleski neoficialiai. A. Voldemaro pateikti reikalavimai derybų nesužlugdė. Anot J. Laroche, Lenkijos užsienio reikalų ministro reakcija buvo nuosaikesnė, nei spėjo G. Puaux⁵⁷².

Dar gegužės 6 d. Lenkijos užsienio reikalų ministerija paruošė preliminarų atsakymo į balandžio 3 d. notą variantą. Jame „labai aptakiomis sąvokomis“ buvo pateiktas pasiūlymas dėl laikino sprendimo Vilniaus klausimu, atvertos galimybės administracinės linijos pakoregavimui⁵⁷³. J. Piłsudski šį dokumentą absoliučiai transformavo. Jame liko tik aptakios Lenkijos geros valios formulės ir reikalavimas, kad Lietuva aiškiai, viešai, iškilmingai ir be išlygų atskira nota paskelbtų atsisakanti karo stovio⁵⁷⁴. Lenkijos vyriausybės reikalavimai sukėlė daug nerimo G. Puaux, kuris ėmė įtarti, kad J. Piłsudski vyriausybė bando pasitraukti iš susitaikymo proceso. Prancūzų diplomatas prašė kolegą J. Laroche paveikti lenkus, kad šie be išlygų sutiktų bent pasikeisti su Lietuva pripažinimo *de jure* deklaracijomis⁵⁷⁵.

⁵⁶⁹ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Voldemarui „Prancūzų viltys dėl atmainų santykiuose tarp Lietuvos ir Lenkijos“. Paryžius, 1927 02 23. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 692, p. 71, 72.

⁵⁷⁰ Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Puaux telegramos Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1927 03 24, 26, 04 02. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 31, p. 202, 206, 218.

⁵⁷¹ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus Ph. Berthelot telegrama ambasadai Varšuvoje. Paryžius, 1927 04 08. MAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 31, p. 241; analogišką pastabą P. Klimui įvardino *Quai d'Orsay* Politikos ir komercijos direktorius Ch. Corbin, žr.: Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Voldemarui. Paryžius, 1927 05 23. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 710, l. 266.

⁵⁷² Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1927 04 11. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 31, p. 247.

⁵⁷³ Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1927 05 06. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 32, p. 37

⁵⁷⁴ Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1927 05 14. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 32, p. 52 (ta pačią dieną parengtas Lenkijos vyriausybės memorandumas yra p. 55–56); A. Zaleski tą patį reikalavimą J. Laroche pakartojo ir gegužės 27 d.

⁵⁷⁵ „Norėčiau priminti, kad vadinama karo padėtis nefigūruoja jokiame oficialiame vyriausybės nario vardu paskelbtame dokumente“, žr.: Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Puaux telegramos

Tuo tarpu G. Puaux pateko į prieštaringą situaciją. Lenkijos vyriausybė nieko nesiūlė mainais, reikalaujama A. Voldemaro ministrų kabinetui skausmingo žingsnio. G. Puaux nuomone, sutikusi su Lenkijos reikalavimais, Lietuvos vyriausybė būtų priversta atsistatydinti. J. Laroche stengėsi paspausti kolegą Kaune, ragindamas vadovautis ne lietuvių, o sąjungininkės interesais ir gąsdindamas sovietų bei vokiečių įtakos išaugimo Lietuvoje pavojumi⁵⁷⁶. Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos generalinis sekretorius Ph. Berthelot, tik gegužės 25 d. išsiuntęs Lenkijos memorandumą į Lietuvą, parėmė G. Puaux – paragino J. Laroche siekti, kad Lenkija laikytųsi nuolaidžiau. *Quai d'Orsay* užsibrėžė tikslą, kad abi valstybės apsiikeistų pripažinimo *de jure* notomis⁵⁷⁷.

Gegužės 28 d. susipažinęs su Lenkijos notos turiniu, A. Voldemaras pažadėjo duoti atsakymą, kuris „paliksiąs atviras duris“ karo padėties atšaukimui⁵⁷⁸. Istorikas Vytautas Žalys kėlė prielaidą, kad Santarvės valstybės oficialiai įteikė Lenkijos vyriausybės gegužės 14 d. memorandumą tik gegužės 31 d., nes G. Puaux užtruko rengdamas atsakymą į ją⁵⁷⁹. Vis dėlto prancūzų diplomatas į Paryžių pranešė, kad įvairius atsakymo variantus, ieškodamas kompromiso tarp lenkų ir lietuvių pozicijų, rengė kartu su A. Voldemaru⁵⁸⁰. Jie nutarė sujungti Lenkijos vyriausybės pageidavimą ir G. Puaux siūlymą: abi valstybės turėjo pasikeisti identiškomis pripažinimo deklaracijomis, o A. Voldemaras – dar ir pranešti apie karo stovio paneigimą⁵⁸¹.

Po A. Voldemaro susitikimo su A. Briand Ženevoje šie ketinimai buvo patikslinti birželio 19 d. G. Puaux namuose įvykusiame dviejų užsienio reikalų ministrų susitikime netoli Paryžiaus, Meudone. A. Voldemaras ir A. Zaleski sutarė, kad Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos teisininkai turėtų paruoš abiejų valstybių tarpusavio pripažinimo *de jure* formulę. Numatyta, kad ją tuo pačiu metu G. Puaux Kaune įteiks A. Voldemarui, o J. Laroche Varšuvoje – A. Zaleski. Dokumentą pasirašydamas, A. Voldemaras turėjo viešai paskelbti ir apie karo stovio atsisakymą. Klausimus, kuriais abiejų valstybių požiūris nesuderinamas, numatyta įvardinti atskiru protokolu. Ketinta jį paskelbti Lietuvos ir Lenkijos spaudoje kartu su

Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1927 05 20. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 32, p. 69.

⁵⁷⁶ *Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1927 05 20. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 32, p. 70.*

⁵⁷⁷ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus Ph. Berthelot instrukcija pasiuntiniui Lietuvoje G. Puaux „Rapports lituano-polonaises“. Paryžius, 1927 05 24. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 32, p. 109–110; Prancūzijos užsienio reikalų ministro A. Briand instrukcija G. Puaux „Pologne-Lituanie“. Paryžius, 1927 05 25. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 32, p. 116.*

⁵⁷⁸ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Puaux telegrama Prancūzijos užsienio reikalų ministrui A. Briand. Kaunas, 1927 05 28. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 32, p. 124.*

⁵⁷⁹ V. Žalys. *Lietuvos diplomatijos istorija, 1925–1940*. Vilnius, 2008, t. 1, p. 226.

⁵⁸⁰ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Puaux telegramos Prancūzijos užsienio reikalų ministrui A. Briand. Kaunas, 1927 05 30, 31. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 32, p. 128–130.*

⁵⁸¹ *Prancūzijos užsienio reikalų ministro telegrama pasiuntinybei Lietuvoje. Paryžius, 1927 06 08. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 32, p. 143.*

informacija apie abiejų valstybių tarpusavio pripažinimą. Sutarta, jog kitas A. Zaleski ir A. Voldemaro susitikimas įvyks Vilniuje, per Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos karūnavimo iškilmę, vėliau tikėtasi ir derybų pradžios⁵⁸².

Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos teisininkas Henri Fromageot ėmėsi ruošti Lietuvos ir Lenkijos tarpusavio pripažinimo *de jure* formulę. Vėliau lietuviams pasiūlius ją parengti patiems, ministerija noriai perleido atsakomybę už šio dokumento rengimą⁵⁸³. Prancūzų diplomatai ir valstybininkai, nepaisant incidentų Lietuvos ir Lenkijos pasienyje, iki rugpjūčio mėn. antrosios pusės tikėjo, jog jų santykius sureguliuoti netrūkūs pavyks.

Kai liepos mėn. pabaigoje G. Puaux po atostogų grįžo į Kauną, prancūzų politikai ir diplomatai jau buvo pradėję nerimauti⁵⁸⁴, nematydami jokių Lietuvos ir Lenkijos susitaikymo ženklų. A. Voldemaras ir A. Zaleski nepaskelbė jokių dvišalių santykių atlydį pranašavusių politinių dokumentų. Jie nesusitiko liepos 2 d. Vilniuje įvykusiose iškilmėse, kurios, skirtingai, nei teigė Lenkijos užsienio reikalų ministras, buvo akivaizdžiai politizuotos ir sukėlė didžiulį Lietuvos viešosios nuomonės pasipiktinimą.

Diplomatas V. Sidzikauskas atsiminimuose tvirtino, esą birželio 22 d. iš Paryžiaus grįžusį A. Voldemarą geležinkelio stotyje pasitiko būrelis karininkų, pabrėžusių, kad nutaręs pradėti derybas su lenkais, jis susilauktų rimto pasipriešinimo. V. Sidzikauskas teigė, kad A. Voldemaras apie pasitraukimą iš derybų G. Puaux pranešė, paneigdamas ankstesnius susitarimus: „Tamsta būsi mane klaidingai supratęs“⁵⁸⁵. Užuominų apie šią frazę G. Puaux diplomatiniam susirašinėjime rasti nepavyko. A. Voldemaras su G. Puaux bendravo jau pirmą šio parvykimo į Kauną dieną, rugpjūčio 18 d. Lietuvos vyriausybės vadovas tądien stengėsi demonstruoti pozityvų požiūrį į tolimesnę derybų eigą. Manytume, A. Voldemaras kelią derybų sustabdymui pradėjo rengti rugpjūčio 23 d. įvykusio

⁵⁸² A. Zaleski susitikime pabrėžė, kad Lenkijos vyriausybė gerbianti Lietuvos nepriklausomybę. Dar gegužės 27 d. A. Zaleski prašė prancūzų diplomatų perduoti A. Voldemaro vyriausybei, jog Aušros vartų Švč. Mergelės Marijos karūnavimo šventės metu tikintiesiems iš Lietuvos bus leista netrukdomiems atvykti į Vilnių, per Vatikaną žinia pasiekė ir Lietuvos vyskopus. Jau po poros dienų, turėdama informacijos, kad ši religinė šventė bus labai politizuota, Lietuvos vyriausybė pranešė, kad lietuviai joje dalyvauti neketina, tačiau A. Zaleski Meudone politinį jos pobūdį paneigė. Anot jo, Aušros Vartų Marijos kaip Lenkijos karalienės ir globėjos vaizdinio Lenkijos vyriausybė neeskaluos, žr.: *Prancūzijos pasiuntinio G. Puaux atmintinė „Pologne-Lituanie“*. Meudonas, 1927 06 19. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 32, p. 163–164; *Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1927 05 27*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 32, p. 123; *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Puaux telegrama Prancūzijos užsienio reikalų ministrui A. Briand. Kaunas, 1927 05 29*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 32, p. 127.

⁵⁸³ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus direktorius Ch. Corbin konstatavo, kad ministerija „neturinti absoliučiai jokių autoriaus ambicijų, priešingai, jos interesas, kad ji nebūtų 'įvelta'“. *P. Klimo laiškas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Voldemarui. Paryžius, 1927 07 25*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 710, l. 171.

⁵⁸⁴ Prancūzijos užsienio reikalų ministras Aristide Briand įpareigojo pasiuntinį G. Puaux priminti A. Voldemarui jo „taikingus ketinimus“, kartu pasiūsdamas ir H. Fromageot paruoštą pripažinimo *de jure* formulę, kurios esmę rekomendavo pakartoti lietuviškame oficialiame dokumente; žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministro A. Briand instrukcija pasiuntiniui G. Puaux „Lietuvos ir Lenkijos suartėjimo pastangos“*, Paryžius, 1927 08 01. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 33, p. 21.

⁵⁸⁵ V. Sidzikauskas. *Lietuvos diplomatijos paraštėje*. Vilnius, 1994, p. 103.

susitikimo su prancūzų diplomatu metu, siūlydamas Lenkijai nepriimtinas santykių užmezgimo pradžios formules⁵⁸⁶. Jau kitą dieną G. Puaux jam pasiūlė savo formulę, artimą H. Fromegeot projektui. Glaustame deklaracijos tekste, pabrėžus taikias Lietuvos vyriausybės nuostatas, buvo nurodyta, kad pripažinimo faktas nekeičia Lietuvos požiūrio sienos su Lenkija klausimu⁵⁸⁷.

Rugpjūčio 30 d. A. Voldemaras pateikė naują Lenkijos valstybingumo pripažinimo notos projektą. Jo tekstas tiek kardinaliai prieštaravo šios pageidavimams ir Meudone apsvarstytiems ketinimams, kad G. Puaux konstatavo: jei A. Voldemaras atkakliai sieks įteikti būtent tokią notą, pasitarimus su juo teks nutraukti⁵⁸⁸. A. Voldemaras sutiko pataisyti santykių su Lenkija užmezgimo dokumentus, bet ir G. Puaux, ir Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos vadovybė atkreipė dėmesį į pasikeitusias lietuvių politiko intonacijas. *Quai d'Orsay* siekė bent atšaukti Lietuvos karo stovį su Lenkija, tad ragino G. Puaux griežtinti pokalbių su A. Voldemaru toną⁵⁸⁹. Derybas bandė gelbėti P. Klimas, A. Voldemarui pasiūlęs ir savą karo stovio atšaukimo formuluotę⁵⁹⁰.

Reikėtų išsamiau patyrinėti A. Voldemaro nuostatų dėl derybų su Lenkija kaitos priežastis. Galbūt sunkiai nuspėjamas politikas iki 1927 m. vasaros pabaigos tyrė Lenkijos motyvuotumą atsisakyti agresyvios politinės laikysenos, siekiant susitarimo su Lietuva. Keltume ir kitą prielaidą, kad autoritarinis režimas dar tik stengėsi įsitvirtinti, tad skatino A. Voldemarą, anksčiau dažnai kritikavusį valdančiąsias politines jėgas dėl bet kokių susitarimo su Lenkija paieškų, nesuteikti progos opozicijos kritikai ar juolab perversmui prieš vyriausybę. Be to, Lietuvos vyriausybė turėjo informacijos, kad vadinamieji „plečkaitininkai“ būtent Lenkijoje rengiasi perversmui. Rugsėjo mėn. viduryje retrospektyviai vertindamas kuklius tarpininkavimo rezultatus, prancūzų diplomatas juos siejo su visuomenės nuomonės spaudimu arba galimomis Vokietijos intrigomis⁵⁹¹.

Spalio 11 d. A. Voldemaras pateikė Tautų Sąjungai protesto notą dėl lietuvių persekiojimo Vilniaus krašte, o dar po keturių dienų išsiuntė ir skundą, jog Lenkija nesilaiko dar 1919 m. Paryžiuje pasirašytos tarptautinės sutarties dėl tautinių mažumų teisių. Lenkų mokytojų persekiojimas Lietuvoje ar lietuvių Lenkijoje A. Briand mažai domino. Prancūzų politikų, įpratusių prie asimiliacionizmo dvasios, nešokiravo tautinių mažumų mokyklų uždarymas ir kiti lenkinimo metodai, taikyti tautinių mažumų kalboms, kai kurių prancūzų kalbininkų laikytoms dialektais arba

⁵⁸⁶ *Prancūzijos pasiuntinio G. Puaux telegrama užsienio reikalų ministrui A. Briand. Kaunas, 1927 08 23.* AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 33, p. 31.

⁵⁸⁷ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Puaux parengtas Lietuvos vyriausybei siūlomas Lenkijos pripažinimo de jure ir deklaracijos santykių su Lenkija klausimu projektas. [Paryžius, be datos, gautas 1927 08 24].* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 710, l. 94.

⁵⁸⁸ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Puaux telegrama Užsienio reikalų ministrui A. Briand. Kaunas, 1927 08 30.* AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 33, p. 44.

⁵⁸⁹ *Prancūzijos užsienio reikalų ministro telegrama pasiuntinybei Lietuvoje ir ambasadai Lenkijoje. Paryžius, 1927 08 31.* AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 33, p. 48, 49.

⁵⁹⁰ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo laiškas Lietuvos užsienio reikalų ministrui A. Voldemarui. Paryžius, 1927 10 10.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 692, l. 32a–33.

⁵⁹¹ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Puaux pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand. „Lituanie et Pologne“. 1927 09 17.* AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 33, p. 76–78.

geriausiu atveju 'primityviomis' kalbomis. Versalio sutarties, turėjusios apginti tautinių mažumų teises, rengėjai nesirūpino jos netaikymu, nes tikėjo, kad nebrandžios tautos linkusios pasiduoti sovietų ir vokiečių intrigoms – nesipriešino jų politinių lyderių areštams, žurnalų sustabdymui, kultūrinių ir ekonominių įstaigų uždarymui⁵⁹².

Vis dėlto A. Briand teikė didelės svarbos Lietuvos skundui. Prancūzų politikas buvo įsitikinęs, kad kreipdamasis į Tautų Sąjungą, A. Voldemaras nebeteo galimybės toliau išlaikyti karo padėtį, nes didžiosios valstybės Ženevoje privers jį atsisakyti⁵⁹³. Lietuvos ir Lenkijos santykių suregulavimas prancūzų valstybininkui buvo ypač svarbus, nes rugsėjo mėn. jis pradėjo rengti kolektyvinės Rytų Lokarno sutarties projektą. Jis vylėsi, kad į susitarimą pavyks įtraukti Lenkiją, Vokietiją, Baltijos valstybes ir Rumuniją. A. Voldemaro nuolaida turėjo atverti kelią šios sutarties sudarymui, o pagerėjus santykiams su Lenkija – ir pakeisti Lietuvos vyriausybės politinę orientaciją⁵⁹⁴.

Iki spalio mėn. vidurio *Quai d'Orsay* sunkiai sekėsi užsitikrinti britų paramą tarpininkavimo Lietuvoje misijai, kurią Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministras A. Chamberlain, atrodo, nuo pat pradžių vertino skeptiškai. Susipažinęs su Lenkijos gegužės 14 d. memorandumu, jis nurodė, kad Santarvės valstybių diplomatų pastangos tarpininkauti tokioms „užkietėjusioms priešininkėms“ esanti „nenaudinga ir netikslinga“. Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministras ragino Lietuvą ir Lenkiją palikti ramybėje, kol atsiras svaresnių galimybių jas sutaukinti⁵⁹⁵. J. Laroche laikėsi nuostatos, kad britų ambasadorius Varšuvoje Max Muller „nuolat rodė blogos valios šiuo klausimu“⁵⁹⁶.

Kita vertus, birželio mėn. Ženevoje vykusioje Tautų Sąjungos tarybos sesijoje A. Chamberlain talkino A. Briand, taip pat skatindamas A. Voldemarą

⁵⁹² Tiesa, prireikus Prancūzija tautinių mažumų teisių klausimus naudojo Lenkijai arba Lietuvai paspausti, tai buvo ypač juntama 1921, 1922 ir 1927 m., žr.: J. Wala. Une Pologne forte dans la nouvelle Europe vue par la France: unité nationale et protection des minorités. *La Pologne et l'Europe du partage à l'élargissement (XVIIIe–XXIe siècles)*. Paris, 2007, p. 116–118.

⁵⁹³ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Voldemarui „Pasikalbėjimas su Briand“. *Paryžius, 1927 10 20*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 711, l. 96; Lietuvos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus B. K. Balučio atmintinė apie G. Puaux apsilankymą. *Kaunas, 1927 10 28*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 710, l. 89; Lietuvos pasiuntinybės Didžiojoje Britanijoje K. Račkausko telegrama Lietuvos užsienio reikalų ministerijai. *Londonas, 1927 11 01*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 711, l. 71; P. Klimo atmintinė „Dėl bylos Tautų Sąjungoj, pasikalbėjimas su Briandu“. *Paryžius, 1927 11 30*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 766, l. 114.

⁵⁹⁴ G. H. Soutou. L'alliance franco-polonaise ou comment s'en débarrasser (1925–1933). *Revue d'histoire diplomatique*, 1981, N. 2–4, p. 311–323; P. Wandycz. *The Twilight of French Eastern Alliances 1926–1936. French-Czechoslovak-Polish relations from Locarno to the Remilitarisation of the Rhineland*. Princeton, 1988, p. 102. G. Stresemann 1927 m. gruodžio mėn. pradžioje Ženevoje atsisakė dalyvauti Rytų Lokarno pakte.

⁵⁹⁵ Prancūzijos ambasadoriaus Londone A. de Fleuriau pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „Pologne et Lituanie“. *Londonas, 1927 05 25*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 32, p. 119.

⁵⁹⁶ Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „A. s. M. Chamberlain et des négociations polono-lituanienes“. *Varšuva, 1927 06 18*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 32, p. 160.

užmegzti santykius su Lenkija⁵⁹⁷. Spalio mėn. viduryje Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministras vėl parėmė prancūzus. A. Chamberlain Paryžiuje susitiko su A. Zaleski ir griežtai paragino Lenkiją vengti karinių veiksmų, grasindamas kad jiems prasidėjus, britų viešoji nuomonė ir vyriausybė būtų Lenkijai nepalanki⁵⁹⁸.

A. Chamberlain spalio mėn. užkirto kelią prancūzų pastangoms pristesti Lietuvai karo stovio su Lenkija atšaukimą ir šios valstybės pripažinimą *de jure* ultimatumo keliu, ką siūlė Lenkijos ambasadorius Paryžiuje Alfred Chłapowski ir laikinai užsienio reikalų ministro pareigas einančio A. Knoll raginamas J. Laroche⁵⁹⁹. Lietuvos ir Lenkijos santykių problema buvo vienas iš daugelio Europos politikos klausimų, kuriuo prancūzams ir britams sunkiai sekėsi derinti pozicijas. Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerija dar nuo 1923 m. pavasario vengė remti Lenkiją poziciją konflikto su Lietuva klausimu ir 1927 m. balansavo prancūzų poveikį abiem mėginamoms sutaisyti valstybėms, neleisdama pernelyg padidinti spaudimo Lietuvai.

Prancūzijos užsienio reikalų ministerija stengėsi paveikti Lietuvos vyriausybę per P. Klimą. Jam susitarimo su Lenkija būtinybę nuolat pabrėždavo ir prancūzų žurnalistai, parlamentarai, įtakingi karininkai⁶⁰⁰. Su P. Klimu susitikęs G. Puaux grasino, esą Lietuva „turinti kuo blogiausią pasaulio opiniją ir Tautų Sąjunga būsianti dar kartą priversta kuo griežčiausia elgtis“. Anot prancūzų diplomato, galės net kilti klausimas, ar Lietuva liksianti Tautų Sąjungos nare, jei teigia esanti karo padėtyje su Lenkija. G. Puaux teigimu, netrukus galės įvykti koks nors šiai šaliai pavojingas sandėris, „kuris niekur neiššauksias jokio protesto ir užuojautos“⁶⁰¹. „Tas karo stovis taip suezino visus taikos apaštalus, kad jie tiesiog ruošiasi prieš mus į kryžiaus karą“, – ėmė nerimauti P. Klimas⁶⁰². Tiesa, lapkričio 29 d. jį priėmęs užsienio reikalų ministras A. Briand užuominomis paskatino tikėti, kad Lietuvos vyriausybei atsisakius karo stovio, paremtų Vilniaus grąžinimą lietuviams: „Jūs turite būti ramūs ir stiprūs savo tautinėms aspiracijoms pasiekti, jeigu norite, kad mes Jums padėtume“⁶⁰³.

Gausios Lietuvos ir Lenkijos nesantaikos apraiškos 1927 m. vasarą ir rudenį⁶⁰⁴ akivaizdžiai sunkino Prancūzijos tarpininkavimo pastangas. Jų kulminacija

⁵⁹⁷ V. Žalys. *Op. cit.*, p. 269.

⁵⁹⁸ *Ibidem*, p. 281; *Prancūzijos ambasadoriaus Londone A. de Fleuriau telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Londonas, 1927 10 11.* AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 33, p. 125–126.

⁵⁹⁹ *Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Varšuva, 1927 10 23, 24.* AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 33, p. 193–195, 200–201; *Prancūzijos ambasadoriaus Londone A. de Fleuriau telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Londonas, 1927 10 11.* AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 33, p. 190.

⁶⁰⁰ Pz., *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui „Dėl lenkų represalijų Vilniuje“.* Paryžius, 1927 10 10. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 711, l. 136; Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1927 10 12. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 711, l. 83;

⁶⁰¹ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui „Puaux pareiškimai“.* Paryžius, 1927 11 09. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 710, l. 30, 32, 33.

⁶⁰² *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui „Dėl mūsų bylos Genevoj“.* Paryžius, 1927 11 18. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 766, l. 209.

⁶⁰³ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo atmintinė „Dėl bylos Tautų Sąjungoj, pasikalbėjimas su Briandu“.* Paryžius, 1927 11 30. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 766, l. 114.

⁶⁰⁴ V., *Le Temps* publikavo A. Zaleski interviu, kur jis nurodė, kad Vilniaus klausimu Lenkija nedarys jokių nuolaidų, rugpjūčio 9 d. virš Kauno praskrido lenkų naikintuvas. Vilnius kaip Lietuvos

tapo J. Piłsudski apsilankymas Vilniuje lapkričio 22–23 d., kuomet maršalas tvirtino praleidęs bemiegę naktį, svarstydamas galimybę pulti Lietuvą.

Lietuvos ir Lenkijos santykių sureguliuavimo problema 1927 m. rudenį ir ypač Tautų Sąjungos Tarybos sesijai prasidedant paskatino retą visų didžiųjų Europos valstybių vadovų vienybę. Į Tautų Sąjungos Tarybos sesiją atvyko net keli didžiųjų valstybių užsienio reikalų ministrai. Gruodžio 5 d. A. Voldemaras susitiko su A. Briand, A. Chamberlain, G. Stresemann, Italijos delegacijos pirmininku Vittorio Scialoja, SSRS užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotoju Maksim Litvinov⁶⁰⁵, Tautų Sąjungos Tarybos pirmininku Kinijos atstovu Theong-Log ir generaliniu sekretoriumi E. Drummond. Visi jie stengėsi įtikinti lietuvių politiką, kad šis atsisakytų karo padėties su Lenkija⁶⁰⁶. Gruodžio 9 d. A. Briand dar kartą susitiko su A. Voldemaru, kuriam paminėjo, jog tądien Ženevą atvykęs J. Piłsudski tvirtina tenorįs tik taikos „ir kuo greičiausiai“⁶⁰⁷. Kaip vėliau Prancūzijos vyriausybei pranešė pasiuntinys G. Puaux, Kaune manyta, jog J. Piłsudski ketinąs paskelbti ultimatyvių reikalavimų Lietuvos vyriausybei, ir ne tik opozicinės jėgos, bet ir dalis vyriausybės šalininkų buvo įsitikinę, esą „atėjo paskutinės diktatūros dienos“⁶⁰⁸.

Gruodžio 10 d. rytiniame uždarame posėdyje įvyko Lietuvos ir Lenkijos vyriausybės vadovų J. Piłsudski ir A. Voldemaro akistata. Šaltinių analizė skatintų prielaidą kad ji buvo ne tokia dramatiška, kaip teigė kai kurie istorikai⁶⁰⁹, netgi baigėsi rankos paspaudimu⁶¹⁰. Lietuvos ministras

sostinė buvo 1927 m. rugsėjo mėn. buvo įvardintas naujos konstitucijos projekte. Lietuvos vyriausybė sugriežtino tautinių mažumų mokyklų pedagogams keliamus reikalavimus – 1927 m. vasarą jie turėjo išlaikyti lietuvių kalbos egzaminą, kas daugumai nepavyko. Spalio mėn. pradžioje Lenkijos vyriausybė paskelbė falsifikuotą lenkų pedagogų, esą, kalintų Varnių koncentracijos stovykloje, laišką. 1927 m. pavasarį–rudenį vyko „kova“ su lietuvių švietimo įstaigomis Lenkijoje, o lenkų – Lietuvoje. Rugsėjo 9 d. įvyko Tauragės sukilimas, kurio rengėjai daugiausia veikė Lenkijoje. Rugsėjo 15 d. įvyko pasienio incidentas, kurio metu žuvo lietuvis pasienietis. Spalio 9 d. surengtos L. Żeligowski „sukilimo“ metinės, kuriose dalyvavo ir ministras pirmininkas J. Piłsudski, lenkų politikų sakytose kalbose buvo gausu Lietuvos valstybei priešiškos retorikos.

⁶⁰⁵ M. Litvinov buvo atvykęs į Ženevą dalyvauti tuo pat metu vykusiame Tarptautinės nusiginklavimo konferencijos parengiamosios komisijos susirinkime, žr.: F. P. Walters. *Op. cit.*, p. 358.

⁶⁰⁶ Gruodžio 6 d. įvykusiame pirmajame uždarame tautų Sąjungos Tarybos posėdyje Prancūzijos, Didžiosios Britanijos ir Vokietijos užsienio reikalų ministrai A. Briand, A. Chamberlain ir G. Stresemann sutarė siekti, kad Lietuvos delegacija paskelbtų apie karo stovio su Lenkija atsisakymą ir sutiktų pradėti derybas su Lenkija dėl dvišalių santykių sureguliuavimo.

⁶⁰⁷ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo atmintinė „Apie mūsų bylą Tautų Sąjungoje gruodžio mėn. sesijoje“*. Ženeva, 1927 12 09. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 766, l. 43.

⁶⁰⁸ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Puaux pranešimas „Situation intérieure de la Lituanie“ Prancūzijos užsienio reikalų ministrui A. Briandui*. Kaunas, 1928 01 11. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 60, p 175.

⁶⁰⁹ P. Łossowski. *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stossunki polsko-litewskie 1883–1939*. Warszawa, 1985, s. 228–229; A. Garlicki. *Józef Piłsudski, 1867–1935*. Kraków, 2008, s. 726.

⁶¹⁰ F. P. Walters. *Op. cit.*, p. 400.

pirmininkas sutiko paskelbti apie karo stovio atsisakymą⁶¹¹. Tos pačios dienos vakare priimtoje Tautų Sąjungos Tarybos rezoliucijoje buvo pabrėžta, kad karo stovio atšaukimas nekeičia valstybių skirtingų pozicijų ginčytiniais klausimais. Šį sprendimą galima laikyti, tegu ir kuklia, tačiau prancūzų diplomatų tarpininkavimo pastangų sėkme, nors svariausiu jos garantu, ko gero, tapo visų didžiųjų valstybių vienbalsiškumas artėjant Tautų Sąjungos Tarybos sesijai. A. Briand iškart ėmėsi rengti dirvą būsimoms Lietuvos ir Lenkijos deryboms. Jo kvietimu A. Voldemaras tiesiai iš Ženevos su oficialiu valstybiniu vizitu nuvyko Paryžių, kur susitiko su valstybės prezidentu Gaston Doumergue, ministru pirmininku Raymond Poincaré, davė interviu spaudai⁶¹².

Lietuvoje A. Voldemaro apsiribojimą karo stovio su Lenkija atsisakymu stengtasi pristatyti kaip griežtą poziciją Vilniaus klausimu, tautinio išdidumo liudijimą ir gebėjimo išsaugoti valstybingumą įrodymą. Interviu Prancūzijos

⁶¹¹ J. Piłsudski tvirtino „Specialiai iš Varšuvos atvažiavęs sužinoti, ar tarp Lietuvos ir Lenkijos esąs karas, ar taika. Trokšta taikos. Tačiau A. Voldemaro deklaracija galutinai neišaiškina reikalo. Norėtų žinoti, kaip yra iš tikrųjų“. Dar įsiterpus G. Stresemann ir A. Briand, A. Voldemaras, pabrėžė, kad neatsisako ką tik įvardytų nuostatų, ir aiškiai pritarė pagrindiniams rengiamos rezoliucijos principams. Svarbiausia posėdžio vieta protokole sukonspektuota glaustai: „Į tiesmuką maršalo J. Piłsudski klausimą Voldemaras atsakė, kad nėra karo padėties tarp Lietuvos ir Lenkijos“, į ką Lenkijos vyriausybės vadovas reagavo: „Vienintelis dalykas, kurį gavo iš sesijos – kad tarp Lietuvos ir Lenkijos įsigali taika. Džiaugiasi tai sužinojęs ir pažada, kad visose Lenkijos bažnyčiose bus giedamas Te Deum“. Jo pašnekovas reagavo 'voldemariškai': „Užsakydamas 'Te Deum', ponas Piłsudski tvirtina, kad <...> pats yra pasiruošęs ištarti 'Taika ir ramybė geros valios žmonėms'. Bet noriu patikslinti, kad 'Te Deum' giedamas dviem atvejais: taikos ir pergalės. Tikiuosi, maršalo žodžiai sietini su pirmąja. Dar kartą patikinu, kad Lietuva siekia taikos ir jei yra nors kokia praktinė galimybė ją išsaugoti, yra pasiruošusi bendradarbiauti su Tautų Sąjunga ir Lenkija“, žr.: Tautų sąjungos Tarybos uždaro posėdžio dėl Lenkijos ir Lietuvos ginčo protokolai. Ženeva, 1927 12 10, cituojama pagal: S. Sierpowski. *Piłsudski w Genewie. Dyplomatyczne spory o Wilno w roku 1927. Poznań, 1990*, s. 179, 180. Remdamasis D. Britanijos archyvų šaltiniais, analogišką versiją pateikė ir istorikas V. Žalys, žr.: V. Žalys. *Op. cit.*, p. 339.

⁶¹² Užsienio reikalų ministras A. Briand surengė A. Voldemaro garbei oficialius pietus. Kaip vėliau prisiminimuose rašė pasiuntinys P. Klimas, „Tai buvo reta mažai valstybei suteikta garbė. Pietūs buvo puošnūs ir didelio žmogaus verti“, žr.: P. Klimas. *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, p. 101.

žurnalistams Lietuvos vyriausybės vadovas nurodė, esą Ženevoje priimta rezoliucija leidžia iš naujo kelti Vilniaus krašto priklausomybės klausimą, taigi panaikino 1923 m. Ambasadorių konferencijos nutarimą⁶¹³. Sunku patikėti, kad tarptautinės politikos sferose reikšmingos patirties sukaukęs A. Voldemaras tikrai manė, jog Tautų Sąjungos Taryba gali atšaukti kitų institucijų sprendimus ir nesuvokė priimtos rezoliucijos turinio. Teiginius apie Vilniaus klausimo atnaujinimą vyriausybės vadovas kartojo grįžęs į Lietuvą, kurioje kelionės į Ženevą rezultatus stengėsi panaudoti autoritarinės santvarkos prestižo sustiprinimui ir visuomenės konsolidacijai⁶¹⁴. Tą pačią tezę A. Voldemaras kartojo 1928 m. vykusių derybų metu, galbūt siekdamas Lenkiją rinktis: nutraukti derybas ar padaryti esminių nuolaidų Lietuvai.

Grįžęs į Lietuvą, A. Voldemaras laikėsi delsimo taktikos: „Neverta skubėti <...> Aš susidariau įspūdį, kad Lenkiją domina mažai klausimų“⁶¹⁵. Lenkijoje pasklidus informacijai apie jo pateiktą 1927 m. gruodžio 10 d. rezoliucijos traktuotę ir J. Piłsudski oponentai pradėjo kritikuoti lenkų laikyseną Ženevoje. Dėl to gruodžio mėn. pabaigoje ėmė nerimauti J. Laroche: „nieko negali būti blogiau būsimam Lietuvos ir Lenkijos konflikto suregulavimui“⁶¹⁶.

A. Zaleski jau 1928 m. sausio 8 d. parašė A. Voldemarui, siūlydamas derybas pradėti sausio 31 d., Kaune, Varšuvoje arba Rygoje. Jis pasiūlė derėtis visų pirma techniniais: pasienio susisiekimo, pašto, telefono ir telegrafo ryšių atkūrimo, geležinkelių susisiekimo bei tranzito klausimais. Nesulaukdamas A. Voldemaro atsakymo, J. Laroche sausio mėn. viduryje, kaip ir prieš metus, ragino surengti Santarvės valstybių pasiuntinių demaršą Kaune. A. Briand siūlė šią priemonę pasitelkti tik tuomet, jei A. Voldemaras visiškai vengtų tolimesnio santykių suregulavimą⁶¹⁷.

Lietuvos vyriausybės vadovas sutiko derybas pradėti kovo 30 d. Karaliaučiuje.

⁶¹³ Déclarations de M. Voldemaras sur des relations polono-lituaniennes; Déclarations de M. Voldemaras. *Le Temps*, 1927, N. 24227; Kas parvežta iš Ženevos. *Lietuva*, 1927, nr. 286.

⁶¹⁴ V. Bukaitė. Lietuvos ir Lenkijos konflikto paaštrėjimas 1927 metais: Józefas Piłsudskis kaip tautininkų autoritarinės santvarkos įsitvirtinimo įrankis. *Lietuvos istorijos studijos*. 2012, nr. 30, p. 126–127; Nuomonės, kad A. Voldemaro pateikta traktuotė buvo sąmoningai pasirinkta priemonė viešosios nuomonės palankumo vyriausybei sustiprinimui ir kelio tolimesnėms deryboms užkirtimui, laikėsi ir A. E. Senn, žr.: A. E. Senn. *Op. cit.*, p. 198.

⁶¹⁵ *Prancūzijos reikalų patikėtinio G. Eybert pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „A. s. une entrevue avec M. Voldemaras“*. Kaunas, 1927 12 19. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 36, p. 29.

⁶¹⁶ *Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche telegrama Užsienio reikalų ministerijai*. Varšuva, 1927 12 28. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 36, p. 61.

⁶¹⁷ *Prancūzijos užsienio reikalų ministro A. Briand telegrama pasiuntinybei Kaune*. Paryžius, 1928 01 17. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 36, p. 127.

Prancūzijos pasiuntinys Lietuvoje G. Puaux, akivaizdžiai nusivylęs kukliais 1927 m. tarpininkavimo pastangų rezultatais ir, jo tvirtinimu, pavargęs nuo A. Voldemaro megalomanijos⁶¹⁸, laikėsi gana pasyviai. Atrodo, jau 1928 m. žiemą jis pradėjo dėti pastangų gauti kitą postą, o kovo mėn. baigiantis išvyko į Paryžių. Su A. Voldemaru kontaktavęs Prancūzijos reikalų patikėtinis Georges Eybert buvo gerokai nuosaikesnis už pasiuntinį, labiau klausytojas ir pasakotojas.

Derybas iš pradžių su nepaprastai dideliu susidomėjimu sekė užsienio valstybių spauda⁶¹⁹. A. Voldemaras nepaisė *Quai d'Orsay* perspėjimų⁶²⁰, jog nenuolaidumas derybose Lietuvai grėstų politine izoliacija. Derybų metu Lenkijos delegacija demonstravo suinteresuotumą pasiekti susitarimą su Lietuva bent vienu iš techninių klausimų ir pabrėžė A. Voldemaro norą nutraukti derybas⁶²¹. Jau balandžio 2 d. buvo užbaigtas pirmasis derybų etapas – paskirtos trys komisijos, kurios turėjo tęsti derybas vėliau.

Birželio 8 d., po Tautų Sąjungos Tarybos sesijos, A. Voldemaras vėl nuvyko į Paryžių, kur susitiko su A. Briand. Po gegužės 8–liepos 7 d. Kaune vykusių derybų nesėkmės (jos nutrauktos, abiem pusėms nesugebėjus sutarti net dėl galutinio protokolo turinio) Lenkijos vyriausybė parašė skundus dėl Lietuvos delegacijos laikysenos jose Tautų Sąjungos generaliniam sekretoriui, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Italijos, Šveicarijos, Suomijos ir Vokietijos vyriausybėms.

Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos vadovybės kantrybė, stebint Lietuvos ir Lenkijos derybų procesą, seko. P. Klimui nesisekė *Quai d'Orsay* pareigūnus įtikinti gera Lietuvos vyriausybės valia, juolab kad A. Voldemaras Šaulių sąjungos suvažiavime skaitytame pranešime užsiminė ir apie Vilniaus atsiėmimą ginklu. Netrukus po to, birželio 26 d., pasiuntinį P. Klimą priėmė A. Briand. Prancūzijos užsienio reikalų ministras pabrėžė, kad tokie pareiškimai kenkia būsimums deryboms su Lenkija ir skatina prielaidas, kad Lietuva sąmoningai siekia jas sužlugdyti⁶²². Deryboms vėl nutrūkus, *Quai d'Orsay* generalinis sekretorius Ph. Berthelot, nepaisant A. Chamberlain raginimų veikti nuosaikiau, pasirūpino, kad Santarvės valstybių ir Vokietijos pasiuntinybių vadovai surengtų demaršą Kaune.

Ministerija pavedė G. Eybert „padėti“ A. Voldemarui „tiksliau suvokti

⁶¹⁸ „Aš nesu nusiteikęs negatyviai. Aš laikaisi labai konstruktyviai“, Lenkija „pasiduosianti ir sprogsianti pirma pasitaikiusia proga“, „Piłsudski neturįs politikos, o Zaleski autoriteto“, „Lietuvos padėtis Ženevoje geresnė, nei Lenkijos“, citavo keletą A. Voldemaro tezių apie galimas derybas G. Puaux, apibendrinamas, kad šio lietuvių politiko megalomanija vis labiau ir labiau trukdanti su juo susišnekėti, žr.: *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Puaux telegrama Užsienio reikalų ministrui A. Briand. Kaunas, 1928 03 19*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 37, p. 206.

⁶¹⁹ A. E. Senn. *Op. cit.*, p. 209–211.

⁶²⁰ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo telegrama Užsienio reikalų ministerijai Paryžius, 1928 03 25*. LCVA. f. 383, ap. 7, b. 796, l. 168.

⁶²¹ *Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Varšuva, 1928 04 14*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 38, p. 1.

⁶²² *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui „Briand'o susirūpinimas dėl santykių su lenkais“*. *Paryžius, 1928 06 28*. LCVA. f. 383, ap. 7, b. 796, l. 148–149.

savo įsipareigojimus ir atsakomybes“, pabrėžiant jog „Lietuvos vyriausybės akivaizdžiai demonstruojama bloga valia“ kelia Prancūzijos vyriausybei „labai nepalankų įspūdį“, pažeidžia „iškilmingai priimtus įsipareigojimus, kad bus nuoširdžiai dirbama, siekiant užmegzti tikrai taikius santykius su Lietuva“⁶²³. Liepos 22 d. surengęs demaršą, G. Eybert A. Voldemaro laikyseną apibūdino kaip cinišką ir agresyvią. Ministras demaršą pavadino „nedraugišku veiksmu, galinčiu paskatinti mūsų santykių pokyčius“⁶²⁴. Tuo tarpu Ph. Berthelot, *Quai d'Orsay* kalbėdamasis su Vokietijos ambasadoriumi von Hoesch, pabrėžė, kad J. Piłsudski galėtų „nepakenčiamai besielgiančią“ Lietuvą sunaikinti vos panorėjęs, taip greitai, kad nebūtų jokių diplomatinių sunkumų ar kliūčių, tam nesipriešintų net sovietai ir vokiečiai.

Lapkričio 3–7 d. Karaliaučiuje vykusių derybų sėkmės didžiosiose Europos sostinėse sėkmės, atrodo, net nebesitikėta. Prancūzijos požiūrį į Lietuvą nepalankiai veikė ir šios bei Lenkijos akistatos Tautų Sąjungos Taryboje, ypač gruodžio mėn. sesijoje. Lapkričio mėn. laiške P. Klimas perspėjo Lietuvos užsienio reikalų ministeriją, kad Paryžiaus politiniuose sluoksniuose byla „sudarė blogą atmosferą“: esą lietuviai „tyčiojasi viešai iš diplomatų“, lyg „nesijaučia savi Tautų Sąjungoj, kaip namie“, kad juos skatiną kažkokie „slapti rėmėjai“⁶²⁵. Lietuvių diplomatas neragino keisti politinės laikysenos, bet siūlė švelninti retoriką, o po mėnesio netgi tvirtino, kad lietuvių nelankstumas netgi sustiprino Lietuvos tarptautines pozicijas.

1928 m. Prancūzijos požiūris į Lietuvą supanašėjo su 1923 m. Didžiųjų valstybių nenoras kvestionuoti Vilniaus priklausomybę Lenkijai bei vienos arba kitos derybose dalyvavusios pusės nelankstumas lėmė prancūzų pastangų nesėkmę. Lietuvos konflikto su Lenkija raidą 1923–1928 m. lydėjo didžiųjų Europos valstybių interesų sąsajos, priešpriešos ir net transformacijos. Jei 1923 m. Vokietija *Quai d'Orsay* traktuota kaip priešininkė ir prireikus diplomatinės paramos stengtasi remtis britais, 1928 m. daug poveikio Lietuvai priemonių buvo derinama su vokiečių diplomatais. Lietuvos ir Lenkijos susitaikymo procesui greit įstrigus, A. Briand atsisakė ketinimų Vidurio Rytų Europos saugumą garantuoti atskiru paktu ir susitelkė naujų

⁶²³ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus Ph. Berthelot telegrama pasiuntinybei Kaune. Paryžius, 1928 07 12. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 38, p. 220–221.

⁶²⁴ Prancūzijos reikalų patikėtinio Lietuvoje G. Eybert telegrama Užsienio reikalų ministrui A. Briand. Kaunas, 1928 07 23. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 39, p. 272.

⁶²⁵ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo laiškas Lietuvos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriui B. K. Balučiui. Paryžius, 1928 11 21. LCVA. f. 383, ap. 7, b. 796, l. 135.

tarptautinio saugumo alternatyvų paieškom.

Prancūzijos politinė laikysena 1928 m. skatina kelti prielaidą, kad tuo metu ji buvo praradusi suinteresuotumą Lietuvos valstybingumo išsaugojimu. Tuo tarpu A. Voldemaro vadovaujama Lietuvos vyriausybė sąmoningai pasirinko izoliaciją – jos vadovas į prancūzų diplomatų demaršą netgi ryžosi reaguoti grasinimu. Naujojo Lietuvos užsienio reikalų ministro D. Zauniaus nuomone, Lietuvos užsienio politika 1928–1929 m. pirmojoje pusėje buvo priėjusi liepto galą⁶²⁶. Kita vertus, A. Voldemaro politinės laikysenos preciziškesniam įvertinimui derėtų išsamiau panagrinėti J. Piłsudski politinius tikslus, 1927 m. pradžioje keliant Lietuvos ir Lenkijos santykių problemą. Kol kas negalima atmesti galimybės, kad ir jis siekė Lenkijos politinių ryšių su Prancūzija atgaivinimo ir autoritarinės santvarkos sustiprinimo, konsoliduojant visuomenę Lietuvos keliamo pavojaus eskalavimu. Nuo 1927 m. vidurio ir 1928 m. Lenkija ne mažiau vengė ieškoti kompromiso su Lietuva. Vis dėlto prancūzų diplomatiname susirašinėjime, ypač 1928 m., geranoriškumo stoka daug dažniau buvo kaltinama Lietuva.

1928 m. Lietuvos ir Lenkijos ginčas persikėlė į prancūzų tarptautinės teisės žinovų ir publicistų darbo kabinetus. Gegužės 1 d. Lietuvos vyriausybės įgaliotas, P. Klimas pateikė klausimą „pagal teisę ir teisėtumą, ar Lietuvos Respublikos Vyriausybę saisto, ar ne Ambasadorių konferencijos 1923 m. kovo 15 d. nutarimas dėl Lenkijos sienų su Lietuva?“ trims žymiesiems prancūzų teisininkams, Paryžiaus tarptautinės teisės instituto nariams Albert de Gouffre de Lapradelle, Louis le Fur, André N. Mandelstam. P. Klimo biografas diplomatas Albertas Gerutis jų neigiamą atsakymą įvertino kaip Lietuvai nepriimtino nutarimo „teisės ir politinių pagrindų apardymą“⁶²⁷. 1928 m. buvo išleistos ir kelios tiek Lenkijos, tiek Lietuvos pozicijos šalininkų knygos apie Vilniaus klausimą prancūzų kalba⁶²⁸.

1927–1928 m. nei Lietuvai, nei Prancūzijai nepavyko naujai perinterpretuoti 1920 m. rudenį – 1921 m. susiklosčiusių politinių santykių. Karo padėties atšaukimas tebuvo vienintelis svaresnis Prancūzijos užsienio

⁶²⁶ Lietuvos užsienio reikalų ministro D. Zauniaus laiškas pasiuntiniui Maskvoje J. Baltrušaičiui. Kaunas, 1929 09 26. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 920, l. 16.

⁶²⁷ A. Gerutis. Petras Klimas. Valstybininkas, diplomatas, istorikas ir kankinys. Cleveland, 1978, p. 132.

⁶²⁸ Pzv. R. Martel. *Lenkija ir mes: Legenda ir istorija, chimeros ir realybė*. Vilnius, 2013, 192 p. (1928 m. pirmą kartą išleista prancūzų k. Paryžiuje); G. Scelle. *La situation juridique de Vilna et de son territoire, extrait de Revue Générale de droit international publique*. Paris, 1928; S. Kutrzeba. *La Question de Vilna*. Paris, 1928; C. Graužinis. *La Question de Vilna*. Paris, 1927, 225 p.; Lietuvoje paskelbta V. Geližinius. *Der litauisch-polnische Streit und die Möglichkeit seiner Lösung*. Kaunas, 1928; apie teisininkų išvadas: R. de Martel. *Encore la question de Vilna. Le cri des peuples*. 1929, N. 2.

reikalų ministro A. Briand laimėjimas. Prancūzijos ministrų kabinetų nuostata XX a. 3 deš. derinti dėmesio Lietuvai ženklus su Varšuva blokavo glaudesnius Paryžiaus ir Kauno ryšius⁶²⁹. Prancūzijos vyriausybė nenoriai susitaikė su Lietuvos principine nuostata niekaip nesusisieti ir nepalaikyti beveik jokių ryšių su Lenkija, kurią laikė Lietuvos „užsispyrimo“⁶³⁰ apraiška. Prancūzų diplomatai Lietuvai klijavo priešiškas „skausmingo Europos taško“⁶³¹. „bjauraus vaiko“⁶³², „kirtiklio smaigalio, nukreipto į naująją Europą“⁶³³ etiketes. Tuo tarpu prancūzų spaudoje dramatiškai aprašyta administracinė linija⁶³⁴ 1923–1929 m. toliau skyrė dvi konfliktavusias valstybes.

⁶²⁹ Prancūzijos polinkis derinti politinius sprendimus dėl Lietuvos su Lenkija XX a. 3 deš. Sutrukdė įgyvendinti kai kuriuos prancūzų karinio bendradarbiavimo, politikų vizitų ir apdovanojimų lietuvių politikams bei karininkijai sumanymus. Netgi 1931 m., Prancūzijos ir Lenkijos santykiams jau gerokai atvėsus, svarstant valstybinių apdovanojimų įteikimo lietuviams klausimą, Prancūzijos užsienio reikalų ministerija nusiuntė paklausimą, ar toks žingsnis neįžeis Lenkijos politikų, žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministro A. Briand paklausimas ambasadoriui Lenkijoje J. Laroche „Attribution des distinctions honorifiques françaises à des Lituaniens“*. *Paryžius*, 1931 03 17. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 87, p. 30.

⁶³⁰ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Paul-Boncour „Les partis d'opposition et la politique d'extérieure“*. Kaunas, 1933 04 20. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 89, p. 95.

⁶³¹ J. Laroche. *Op. cit.*, p. 54.

⁶³² „Lietuva kurį laiką neabejotinai Europoje vaidino 'bjauraus vaiko' vaidmenį“, žr.: R. Ristelhueber. *La survivance des États Baltes*. *Revue des deux mondes*. 1957, N. 10, p. 483.

⁶³³ *Prancūzijoje studijuojančių lietuvių protesto laiškas Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos politikos ir komercijos direktoriui J. Laroche dėl Laisvosios politinių mokslų mokyklos profesoriaus R. Pignon paskaitos apie Lietuvą*. *Paryžius*, 1925 01 28. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 10, p. 12.

⁶³⁴ „Lankydamasis [Lietuvos ir Lenkijos pasienyje], aš mačiau tikrą karo stovį: karinėmis priemonėmis saugomą sieną, karinių kampanijų įrangą apsirūpinusias ginkluotas pajėgas abiejose pusėse: apkasus, nedidelius postus, sargybinius. Ir Nemuno užės negalima kirsti. Draugai, tėvai, gyvenę abiejuose upės krantuose, buvo paradoksaliai atskirti, kai jų šalys atgavo nepriklausomybę. Abiems šalims neturint pašto ir geležinkelio susisiektimo, reikėjo plaukti į upės vidurį, kad paduotum ranką ar persimestum keletu žodžių. Tai buvo dar blogiau, nei Lenkijos ir Rusijos pasienyje, kurį aš irgi aplankiau“, žr.: J. Paul-Boncour. *Op. cit.*, p. 169. Lenkijai palankūs arba lenkų kilmės prancūzų publicistai administracinę liniją tarp Lietuvos ir Lenkijos vaizdavo kaip „neįveikiamą barjerą, apjuostą užtvais ir spygliuotomis vielomis“, „labiau nepereinamą, nei kalnų grandinė ar dykumą“. Netgi P. Klimas, apibūdinamas padėtį pasienyje, pabrėžė, esą „netgi višta negali kirsti sienos, kad palestų grūdų pas kaimynus“, žr.: M. Petras Klimas, *Ministre de Lituanie à Paris*. *L'Europe nouvelle*. 1925, N. 388. 1928 m. pradžioje administracinę liniją kelionės į Lietuvą metu aplankęs prancūzų žurnalistas V. Orying buvo nusivylęs, neradęs plačiai detalizuotų karinės mobilizacijos ir nepereinamumo ženklų, žr.: *Enfin! Notre envoyé special M. Venceslas Orying est à Kovno*. *Le Petit Parisien*. 1928, N. 18578.

2. 3. Prancūzijos poveikis Lietuvos ir Lenkijos derybų atgaivinimo bandymams 1930–1937 m.

Quai d'Orsay pareigūnai 1930–1937 m. toliau skatino Lietuvos ir Lenkijos konflikto sprendimą, siekdami jei ne dviejų valstybių bendradarbiavimo, tai bent įtampos regione atoslūgio. Vis dėlto jie veikė gerokai pasyviau, dažniausiai apsiribodami pozicijos įvardinimu lietuvių arba lenkų diplomatams. Po Lietuvos ir Lenkijos derybų nesėkmės 1929 m. Prancūzija prarado suinteresuotumą tarpininkauti tarp šių valstybių⁶³⁵. Iš Paryžiaus beveik nebebuvo siunčiama rašytinių instrukcijų prancūzų diplomatams dėl Lietuvos ir Lenkijos santykių, *Quai d'Orsay* nebederino pozicijų šiuo klausimu su britais ir italais.

Tiesa, Prancūzijos ambasadorius Varšuvoje Jules Laroche kurį laiką dar nenustojo minėti siekio susieti Lenkiją ir Lietuvą sąjunga⁶³⁶, bet tai buvo greičiau jo asmeninės regiono vizijos padiktuotas siūlymas, gerokai skyręsis nuo ministerijos nuostatų. Istorikas G. H. Soutou priėjo išvados, kad Prancūzijos politiką Lenkijos klausimu smarkiai veikė ir santykių inercija. Jam nepavyko archyvuose rasti laikotarpio po 1930 m. vyriausybės ar užsienio reikalų ministerijos išsamesnės santykių su Varšuva perspektyvos analizės. Istorikas konstatavo, kad Lenkijos teritorinių problemų svarba Prancūzijos užsienio politikai po 1930 m. nuolat mažėjo⁶³⁷.

Prancūzų diplomatai laikė Lietuvos ministrą pirmininką ir užsienio reikalų ministrą A. Voldemarą vienu iš svarbiausių galimo susitarimo priešininkų⁶³⁸. Naujo Lietuvos užsienio reikalų ministro Dovo Zauniaus paskyrimas lapkričio 8 d. sudarė prielaidų konflikto sušvelnėjimui. Dar rugsėjo mėn. pabaigoje būsimasis ministerijos vadovas diplomatiniam susirašinėjime konstatavo, kad ankstesnė Lietuvos politinė laikysena buvo pernelyg radikali ir dėl to pavojinga, ją būtina švelninti⁶³⁹.

Tautų Sąjungos Taryba toliau svarstė vieną iš Lietuvos ir Lenkijos santykių aspektų – tranzito problemą. Jau pirmajame tarptautiniame sambūryje po paskyrimo ministru, 1930 m. sausio mėn. viduryje Ženevoje įvykusioje Tautų Sąjungos Tarybos sesijoje, D. Zaunius susitiko su Prancūzijos užsienio reikalų ministru A. Briand ir net Lenkijos užsienio reikalų ministru A. Zaleski. Skirtingai nei pirmtakas, jis sutiko atsiųsti institucijai visą reikalingą informaciją santykių su Lenkija klausimais. Grįžęs į Kauną, pats D. Zaunius pabrėžė Prancūzijos pasiuntiniui René Ristelhueber, kad jo susitikimas su A. Zaleskiu skirtingai, nei rašė Lietuvos spauda, neapsiribojęs vien tik mandagumo vizitu. Teiginį, kad Lietuva nekeis laikysenos Tautų Sąjungoje, „jei tai jai

⁶³⁵ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo nuomone, 1928 m. derybų nesėkmė 1929 m. I pusm. dar nepalankiai veikė Lietuvos ir Prancūzijos santykių atmosferą, žr.: *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pirmojo pusmečio pranešimas užsienio reikalų ministrui „Prancūzija“*. *Paryžius*, 1929 06 29. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 856, l. 92.

⁶³⁶ *Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche pranešimas „Voyage de A. Lednicki en Lituanie“*. *Varšuva*, 1932 06 29. AMAEEF, Service français de la SDN, d. 263, p. 12.

⁶³⁷ G. H. Soutou. *Op. cit.*, p. 339.

⁶³⁸ „A. Voldemaras džiaugėsi galėdamas supainioti šį santykinai gana paprastą klausimą, pasitelkdamas procedūrinis formalumus, kuriais vadovaudamasis netgi suabejojo Tautų Sąjungos kompetencija“, žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministro A. Briand atmintinė „D. Zaunius et la Société des Nations“*. *Paryžius*, 1930 01 18. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 80, p. 5.

⁶³⁹ *Lietuvos užsienio reikalų ministerijos generalinio sekretoriaus D. Zauniaus laiškas pasiuntiniui Maskvoje J. Baltrušaičiui*. *Kaunas*, 1929 09 26. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 920, l. 15. Kairiojoje spaudoje 1929 m. pab.–1930 m. vasarą būta užuominų būta užuominų apie Lietuvos ir Lenkijos susitarimo reikalingumą, žr. Užsienio politikos klausimais. *Lietuvos žinios*, 1929, nr. 263; J. A. Herbačiauskas. Vilniaus vadavimo klausimas. *Lietuvos žinios*, 1930, nr. 160, 161.

nebus naudinga“, Prancūzijos pasiuntinys R. Ristelhueber suvokė kaip užuominą apie pokyčių galimybę⁶⁴⁰.

Quai d'Orsay neturėta informacijos, kad keisdamas Lietuvos poziciją, D. Zaunius turėjo netgi platesnės paramos – sausio mėn. pradžioje įvykusiame posėdyje, kuriame dalyvavo prezidentas A. Smetona, ministras pirmininkas Juozas Tūbelis, pasiuntinys Vokietijoje Vaclovas Sidzikauskas ir užsienio reikalų ministras, nutarta nebeignoruoti Lenkijos siūlymo pradėti derybas⁶⁴¹. Pakitusi Lietuvos vyriausybės laikysena buvo akivaizdi ir A. Briand palankiai vertino dar Ženevoje išvelgtas kitokios Lietuvos vyriausybės nario retorikos apraiškas⁶⁴².

Vis dėlto Lietuvoje ketinimų dėl derybų su Lenkija gana greitai buvo atsisakyta. Po pusmečio, liepos 17 d., į Vilnių susitikti su maršalu J. Piłsudski nuvykęs Lietuvos vyriausybės įgaliotinis, artimas A. Smetonos bičiulis Lietuvos banko valdytojas advokatas Vladas Stašinskas, atrodo, neturėjo nurodymų dėti daug pastangų, kad derybos kuo greičiau būtų pradėtos⁶⁴³. Po šio nesėkmingo bandymo Prancūzų biuro Tautų Sąjungos Taryboje ir *Quai d'Orsay* pareigūnai rekomendavo pasiuntiniui R. Ristelhueber pabrėžti D. Zauniui Lietuvos susitaikymo su Lenkija būtinybę ir pasiūlyti, jei būtų pageidaujama, Tautų Sąjungos tarpininkavimą⁶⁴⁴. Įvykdes šiuos nurodymus, prancūzų pasiuntinys gavo atsakymą, kad Lietuvoje keisti santykių su Lenkija neketinama: „vargu ar politinė laikysena dėl Lenkijos iš esmės pakito“⁶⁴⁵. Derybų su Lietuva ketinimų kuriam laikui atsisakyta ir Varšuvoje, bet A. Zaleski konstatavo kaimyninės valstybės politinės laikysenos sušvelnėjimą⁶⁴⁶.

Tautų Sąjungos konsultacinė ir techninė susisiekimo bei tranzito komisija 1930 m. rugsėjo 4 d. pateikė išvadą, kad susisiekimas tarp Lietuvos ir Lenkijos neatitinka tarptautinių susitarimų, rekomenduodama atgaivinti susisiekimą Lentvario–Kaišiadorių geležinkelio linija ir leisti prekių tranzitą Nemunu. Spalio mėn. viduryje, kalbėdamasis su prancūzų diplomatais, D. Zaunius tvirtino netrukus ketinąs vykti į Paryžių ir paskirti derybų datą. Jau po mėnesio *Quai d'Orsay* buvo perspėta, kad Lietuvos vyriausybė rengiasi atkakliai priešintis susisiekimo su Lenkija atkūrimui ir Kaune nesama jokių dvišalio atlydžio ženklų⁶⁴⁷.

1931 m. sausio 23 d. D. Zaunius Tautų Sąjungos Taryboje pareiškė, kad Lietuva nesutinka su komisijos išvada. Jau kitą dieną institucija priėmė sprendimą kreiptis į Nuolatinį tarptautinio teisingumo teismą Hagoje. Sesijos metu Prancūzijos delegaciją nustebino Lenkijos delegacijos konfidencialios užuominos prancūzams,

⁶⁴⁰ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber telegrama Prancūzijos reikalų ministerijai. Kaunas, 1930 01 21.* AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 80, p. 9.

⁶⁴¹ R. Žepkaitė. Lietuvos ir Lenkijos vadovų slaptų derybų epizodas (1930). *Lietuvos istorijos metraštis 1981.* Vilnius, 1982, p. 42.

⁶⁴² *Prancūzijos užsienio reikalų ministro A. Briand atmintinė „D. Zaunius et la Société des Nations“.* Paryžius, 1930 01 18. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 80, p. 5.

⁶⁴³ Absurdišką, net komišką J. Piłsudski ir V. Stašinsko susitikimo eigą yra aprašęs istorikas A. Kasparavičius. Don Kichotas prieš Prometėją: tarpukario lenkų..., p. 66.

⁶⁴⁴ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos depeša-analizė pasiuntiniui Lietuvoje R. Ristelhueber „Établissement des communications entre Pologne et Lituanie“.* Paryžius, 1930 03 22. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 83, p. 9.

⁶⁴⁵ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui „Lituanie et Pologne“.* Kaunas, 1930 06 23. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 83, p. 38.

⁶⁴⁶ J. Laroche teigimu, pokalbyje su vienu iš įtakingų prancūzų bendruomenės Varšuvoje narių, J. Piłsudski pasakęs, esą „Aš nebesirūpinu Lietuva“, žr.: *Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche pranešimas užsienio reikalų ministrui „Lituanie“.* Varšuva, 1930 08 06. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 83, p. 44.

⁶⁴⁷ *Prancūzijos reikalų patikėtinio G. de La Tournelle pranešimas užsienio reikalų ministrui „Relations lituano-polonaises“.* Paryžius, 1930 11 12. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 83, p. 102.

kad „yra klausimų, kuriuos geriau vertėtų palikti ramybėje, jie paprasčiau išsprendžiami savaime“⁶⁴⁸. Ko gero, Lenkija buvo nesuinterisuota tranzito klausimo perdavimu Hagos teismui. Jis nagrinėjo vadinamąja *Geležinkelio eismo tarp Lietuvos ir Lenkijos* byla rugsėjo 10–spalio 15 d. Lietuvos interesus gynė diplomatas Vaclovas Sidzikauskas, jos delegacijoje dirbo ir tarptautinės teisės žinovas A. Mandelstam.

Lietuvai palankus Nuolatinio tarptautinio teisingumo teismo nutarimas buvo priimtas vienbalsiai. Anot teisininko Ryčio Satkausko, teismo išvada *Geležinkelio eismo tarp Lietuvos ir Lenkijos* byloje „įtvirtino fundamentalią tarptautinės teisės taisyklę, kad valstybių priimti išipareigojami taikiai išspręsti tarpusavio nesutarimus reikšė ne tik pareigą pradėti derybas, bet tęsti jas kiek įmanoma, kad būtų pasiektas susitarimas“, kita vertus, kad „pareiga derėtis nereiškia pareigos pasiekti susitarimą“⁶⁴⁹. Nepavyko rasti duomenų apie Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos požiūrį į šią teismo išvadą, kuri apsunkino Lenkijos tolesnę rėmimąsi Tautų Sąjunga dėl konflikto su Lietuva. Vis dėlto keltume prielaidą, kad ji buvo prancūzams netikėta.

1932 m. pradžioje Prancūzijos pasiuntinys R. Ristelhueber konstatavo naują Lietuvos ir Lenkijos santykių pablogėjimą⁶⁵⁰. Tą pačią dieną, kai prancūzų diplomatas priėjo šios išvados, sausio 22 d., įvyko Lietuvos delegacijos Tautų Sąjungoje pasitarimas su prezidentu A. Smetona ir ministru pirmininku Juozu Tūbeliu. Jame nutarta tarptautinėje institucijoje laikytis nuosaikiai, neprovokuoti tolimesnio tranzito klausimo svarstymo, bet pasilikti galimybę vėl iškelti byla Lenkijai⁶⁵¹.

Tuo tarpu Prancūzijos suinteresuotumas Lietuvos ir Lenkijos santykių klausimu toliau mažėjo. 1932 m. sausio 14 d. A. Briand baigus darbą Prancūzijos vyriausybėje, vėliau tik Louis Barthou mėgino numatyti Vidurio Rytų Europos subregiono, kuriam priklausė Baltijos valstybės ir Lenkija, saugumo garantijas. Intensyvi vėlesnių Prancūzijos užsienio reikalų ministrų kaita⁶⁵² lėmė valstybės užsienio politikos labilumą, kurį stiprino tarptautinės ekonominės krizės padariniai, skatinę vyriausybes skirti daug energijos vidaus politikos klausimams. Prancūzija vengė regione angažotis politiškai, toliau ieškodama galingesnių politinių ir karinių sąjungininkių, taip stiprindama Lenkijos nesaugumo jausmą aktyvėjančiam Vokietijai. Lapkričio mėn. Lenkijos užsienio reikalų ministru tapus Józef Beck, „nenorėjusiam Paryžiuje jaustis sūnėnu“⁶⁵³, Prancūzijos ir Lenkijos santykiai dar pablogėjo, tad *Quai d'Orsay* pareigūnai mažiau paisė šios sąjungininkės poreikių⁶⁵⁴. Kita vertus, Prancūzijai buvo svarbu, kad Vokietija neišprovokuotų naujo tarptautinio konflikto, pernelyg neištrauktų į politinės įtakos orbitą Lenkijos arba Lietuvos.

1931–1935 m. akivaizdžiai aštrėjančiam santykiams su Vokietija, siekdama

⁶⁴⁸ Prancūzijos biuro Tautų Sąjungoje apžvalga „*Questions lituaniennes devant le Conseil de la Société des Nations. Reprise des relations entra la Pologne et la Lituanie*“. Ženeva, 1931 01 28. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 83, p. 149–150.

⁶⁴⁹ R. Satkauskas. *Tarptautinis teisingumas ir Lietuva: Lietuvos bylos Hagos Nuolatiniam tarptautinio teisingumo teisme*. Vilnius, 2008, p. 117.

⁶⁵⁰ Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrai „*Relations lituano-polonaises*“. Kaunas, 1932 01 22. AMAEEF, Service français de la SDN, d. 263, p. 5v–6.

⁶⁵¹ G. Vilkelis. *Op. cit.*, p. 170.

⁶⁵² 1932 m. sausio–1940 m. birželio mėn. pasikeitė 9 užsienio reikalų ministrai, É. Daladier, J. Paul-Boncour, P. Laval ministerijai šiuo laikotarpiu vadovavo po 2–3 kartus.

⁶⁵³ A. Cielenciala. Polish Foreign Policy, 1926–1939, „Equilibrium“, Stereotype and Reality. *Poland between Germany and Russia, 1926–1939: The Theory of Two Enemies*. New York, 1976, p. 59.

⁶⁵⁴ G. H. Soutou. *Op. cit.*, p. 345; P. Krüger. Politique extérieure allemande et les relations franco-polonaises (1918–1932). *Revue d'histoire diplomatique*, 1981, N. 2–4, p., p. 293.

išvengti ginkluotos agresijos ir sušvelninti tarptautinį spaudimą, Lietuva ieškojo politinių atramų Vakarų Europoje ir kaimyninėse šalyse. Jau 1932 m. kovo mėn. pabaigoje Prancūzijos pasiuntinys R. Ristelhueber įvardijo prielaidą, kad vengdama tarptautinės izoliacijos, Lietuvos vyriausybė greičiausiai ims švelninti santykius su Lenkija: „Vilniaus susigražinimas lieka pagrindinis Lietuvos užsienio politikos principas, bet suartėjimas nebeatrodo neįmanomas. Būtų paradoksalu, jei Lietuva nutoltų nuo Vokietijos ir suartėdama su Lenkija liktų SSRS sąjungininkė“⁶⁵⁵.

Balandžio mėn. bei vasarą prancūzų diplomatas kartojė, kad atmosfera Lietuvoje palankesnė deryboms, nei anksčiau, nes sušvelnėjo viešosios nuomonės nuostatos dėl santykių su Lenkija⁶⁵⁶. Iš tikrųjų, 1932–1936 m. Lietuvos ir Lenkijos užsienio reikalų ministrai kasmet susitikdavo Ženevoje. Kadangi apie jų pirmąjį susitikimą 1932 m. rudenį paskelbė lenkų spauda, gandai pasiekė Lietuvą jau ministrui grįžtant į Kauną. Prancūzijos pasiuntinys R. Ristelhueber pastebėjo, kad jie sukėlė sąmyšį Vokietijos ir SSRS pasiuntinybėse, o sovietų pasiuntinys net atvirai įvardijo nerimą dėl galimo Lietuvos ir Lenkijos suartėjimo⁶⁵⁷.

Siekdama išsklaidyti nuolaidžiavimo Lenkijai įspūdį, Lietuvos vyriausybė 1932 m. pabaigoje–1933 m. kovo mėn. viešojoje sferoje pabrėžė derybų negalimumą⁶⁵⁸. Vis dėlto iniciatyvų sureguliuoti Lenkijos ir Lietuvos santykius būta abiejose valstybėse. Lenkijos vyriausybė noriai demonstravo suinteresuotumą viešojoje erdvėje, derybų šalininkės „aureolę“ naudojo ir propagandos tikslams, pabrėždama Lietuvos nenorą jose dalyvauti. 1932–1937 m. Lietuvoje lankėsi ir su lietuvių politikais susitiko net keli Lenkijos atstovai, į Lenkiją vykdavo Lietuvos įgaliotiniai⁶⁵⁹. Prancūzijos pasiuntinys R. Ristelhueber nuolatos konsultuodavosi su Lenkijos įgaliotiniais Lietuvoje.

Lietuvos ir Lenkijos santykių sureguliovimo iniciatyvą perėmė lietuvių diplomatai. 1933 m. kovo 21 d. Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje P. Klimas susitiko su *Quai d'Orsay* politikos ir komercijos reikalų direktoriaus pavaduotoju André Laboulaye. Pabrėžęs, kad veikia privačiai, be jokios vyriausybės instrukcijos, P. Klimas nurodė manąs, jog atėjo palankus momentas sušvelninti Lietuvos santykius su Lenkija⁶⁶⁰. Jis siūlė atgaivinti derybas 1927 m. pagrindais: Lenkija pripažįstanti, kad

⁶⁵⁵ Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui „Possibilités de la nouvelle orientation politique“. Kaunas, 1932 03 29. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 80, p. 129–129 v.

⁶⁵⁶ Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui „Lituanie et Pologne“. Kaunas, 1932 08 13. AMAEEF, Service français de la SDN, d. 263, p. 15; Polemiką Lietuvos spaudoje santykių su Lenkija atgaivinimo klausimu išsamiai aptarė istorikė R. Žepkaitė, žr.: *Diplomatija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos...*, p. 228–234.

⁶⁵⁷ Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui „Lituanie et Pologne“. Kaunas, 1932 11 05. AMAEEF, Service français de la SDN, d. 263, p. 17 v.

⁶⁵⁸ „Lietuvos aide“ išspausdinta keletas straipsnių, griežtai atmetančių derybas su Lenkija, tarp jų ir užsienio reikalų ministro D. Zauniaus pareiškimas laikraščiui, žr.: Visų lietuvių tikslas – atgauti okupuotą Vilnių. *Lietuvos aidas*, 1932, nr. 292. 1933 m. kovo mėn. Lietuvos užsienio politikos „konstanta“, kad susitarimas su Lenkija įmanomas tik išsprendus Vilniaus klausimą, užsienio reikalų ministras D. Zaunius pakartojė Lietuvių tautininkų sąjungos suvažiavime ir vėliau plačiau visuomenei skirtame – net dviejuose politiniuose pranešimuose.

⁶⁵⁹ Varšuvoje, Kaune ir Vilniuje lankėsi daug įvairaus lygio abiejų vyriausybių įgaliotinių, žr.: P. Łossowski. *Stosunki polsko-litewskie 1921–1939*. Warszawa, 1997, s. 228–242, 246–260, 283–289, 294–297. Pvz., Kaune 1933 m. įsikūrė „Gazeta Polska“ žurnalistas Tadeusz Katelbach, o 1935–1936 m. Varšuvoje gyveno Lietuvos įgaliotinis „Lietuvos aidos“ žurnalistas V. Gustainis.

⁶⁶⁰ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos atmintinė „Visite de ministre de Lituanie“. *Paryžius*, 1933 03 21. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 84, p. 65. Analogiškų iniciatyvų Berlyne, tiesiogiai kontaktuodamas su Lenkijos pasiuntinybe, 1932 m. vasarą ir 1933 m. buvo ėmęsis Lietuvos pasiuntinys Berlyne J. Šaulys, 1933 m. liepos 27 d. Vilniuje susitikęs su J. Pilsudski.

Vilniaus klausimas nėra galutinai išspręstas, o Lietuva – kad tarp abiejų valstybių neegzistuoja karo padėtis. Lietuvių diplomatas nurodė, kad derybų iniciatyvos Kaunas imtis negali, tad reiktų geranoriško Lenkijos ir Prancūzijos postūmio.

Tuo tarpu Lenkija neparodė Lietuvai jokių suinteresuotumo sukurti geranorišką derybų atmosferą ženklų, netgi suintensyvino Lietuvai priešišką propagandą. Balandžio 20 d. Vilniuje buvo itin iškilmingai paminėta miesto užėmimo sukaktis, šventėje dalyvavo maršalas J. Piłsudski ir J. Beck. Į ambasadoriaus J. Laroche priekaištus užsienio reikalų ministras atsakė, neslėpdamas lenkų politinių nuoskaudų: „Lenkija nesanti didžiųjų valstybių kūrinys, Versalio taikos konferencijoje esą norėta padaryti Lenkiją mažą ir silpną“, niekas negali uždrausti švesti jos tapimo didele ir stipria valstybe⁶⁶¹.

Prielaidų naujoms Lietuvos ir Lenkijos santykių atlydžio paieškoms atsirado, Prancūzijos 1933 m. rugpjūčio 15 d. užsienio politikos pusiau oficiozui „Le Temps“ išspausdinus Europos Šiaurės Rytų regionui skirtą straipsnį⁶⁶². Tekste buvo paminėta, esą Lietuvos ir Lenkijos santykių atlydis jau juntamas. Šį gestą pastebėjo ir Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje⁶⁶³. Pozityvi lenkų spaudos reakcija ir užuominos dėl numatomų abiejų valstybių derybų dėl pasikeitimo politiniais kaliniais skatintų prielaidą, jog publikacija „Le Temps“ atsirado Lenkijos vyriausybės iniciatyva.

Didžiųjų Europos valstybių – Keturių pakto – pasirašymas Romoje 1933 m. liepos 15 d. sudavė lemiamą smūgį Mažajai Santarvei. Nors Prancūzija sutarties neratifikavo, Vokietijos kaimyninėse šalyse jau pats jos pasirašymo precedentas itin sustiprino nesaugumo pojūtį, nes Keturių pakto narės ketino rezervuoti kitų valstybių sienų peržiūrėjimo teisę. Lenkijos vyriausybė nenutraukė sąjungos su Prancūzija, bet stengėsi įtvirtinti regioninės didžiosios valstybės statusą – sureguliuoti santykius su kaimyninėmis šalimis ir stiprinti ryšius su Vokietija. Jau 1933 m. lapkričio–gruodžio mėn. Prancūzija turėjo informacijos apie Lenkijos ir Vokietijos suartėjimą. Analizuodamas jo galimas pasekmes, ambasadorius J. Laroche abejojo taikiu Lenkijos susitaikymu su Lietuva, kuri laikė neparankiu Vokietijai. Kita vertus, jis dvejojo Lenkijos puolimo prieš Lietuvą galimybe, nes šis pažeistų vokiečių interesus Baltijos valstybėse⁶⁶⁴.

Lietuvos vadovai 1933 m. pajuto, kad tradiciniame Vokietijos–SSRS–Lenkijos interesų įtampos trikampyje įvyko pavojingų poslinkių. Adolf Hitler įsitvirtinus Vokietijos valdžios viršūnėje, nacistinės jėgos sparčiai stiprėjo Klaipėdos krašte. Dar 1932 m. bent formaliai pagerėjo Lenkijos santykiai su SSRS, tad Lietuvai liko mažiau galimybių remtis sovietine valstybe.

1933 m. spalio mėn. pabaigoje pasiuntinys R. Ristelhueber *Quai d'Orsay* pranešė, kad D. Zaunius jam pirmąkart užsiminė pasirošęs pradėti derybas su Lenkija. Vis dėlto ministras „ne be kartėlio paminėjo nežinaš, kaip kalbėtis su žmonėmis, tvirtinančiais, kad klausimas net nekeliamas“⁶⁶⁵. Ministras abejojo, kad derybų iniciatyvai pritarėtų Lietuvos vadovai.

⁶⁶¹ Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Varšuva, 1933 04 22. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 84, p. 79.

⁶⁶² Dans le Nord-Est de l'Europe. *Le Temps*, 1933, N. 26824.

⁶⁶³ Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui „Article du 'Temps' et rapprochement lituano-polonais“. Kaunas, 1933 08 23. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 84, p. 88.

⁶⁶⁴ Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Varšuva, 1933 12 12. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 84, p. 109.

⁶⁶⁵ Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1933 10 24. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 84, p. 100.

Vis dėlto 1933 m. pabaigoje–1934 m. pradžioje, prezidentas A. Smetona ir ministras pirmininkas Juozas Tūbelis ėmė siekti santykių su Lenkija sureguliuavimo. Reiktų išsamiau patyrinti, ar D. Zauniaus ir pasiuntinio P. Klimo politinės iniciatyvos šiuo klausimu buvo suderintos su valstybės vadovais, ar gana savarankiškos, tik inspiruotos informacijos apie A. Smetonos ir J. Tūbelio nuostatų dėl santykių su Lenkija kaitos. Gruodžio mėn. viduryje D. Zaunius nurodė R. Ristelhueber, kad Lietuva norėtų pradėti derybas su Lenkija, bet jas sunkins lietuvių politinė konstanta – Vilniaus klausimas laikomas neišspręstu⁶⁶⁶. Tuo tarpu P. Klimas gruodžio 16 d. parengė memorandumą *Quai d'Orsay*, kuriame pabrėžė Lietuvos ir Lenkijos santykių sureguliuavimo būtinybę ir prašė Prancūzijos vyriausybę tarpininkauti siekiant šio tikslo⁶⁶⁷. Dokumento tekstas buvo suderintas su ministru D. Zauniumi.

Gruodžio 23 d. lankydamasis ministerijoje, P. Klimas generaliniam sekretoriui A. Léger įvardino pageidavimą, kad būsimo vizito į Varšuvą metu užsienio reikalų ministras Joseph Paul-Boncour įtikintų Lenkijos vyriausybę sureguliuoti santykius su Lietuva. Dviejų konfliktuojančių kaimynių suartėjimo svarbą lietuvių diplomatas grindė Vokietijos stiprėjimu, bendrais Lietuvos ir Lenkijos interesais bei pavojais. Jo tvirtinimu, jei Varšuva ieškotų susitarimo galimybių, Kaunas iškart būtų pasirengęs deryboms. A. Léger atsakė, kad prieš imantis šios iniciatyvos, svarbu oficialiai įsitikinti šios iniciatyvos sėkmės galimybe. Ragindamas J. Laroche ištirti Lenkijos vyriausybės poziciją, jis neslėpė dvejojant bandymo rezultatais. Nepaisant šios išlygos, A. Léger leido P. Klimui suprasti, kad prašymo neatmeta⁶⁶⁸. Gruodžio 16 d. memorandumas liko neįteiktas, galbūt dėl D. Zauniaus principinės pataisos, kad nederėtų prašyti Prancūzijos vyriausybės tarpininkavimo. Tiesa, ministras palankiai vertino P. Klimo iniciatyvą, gal net ją inspiravo, ką liudytų komentaras: „Jūs einate maždaug tuo keliu kaip aš siūlau“⁶⁶⁹.

A. Léger norėjo būti tikras, kad J. Paul-Boncour pasiūlymas Varšuvoje nepatirs nesėkmės⁶⁷⁰. Ambasadorius Varšuvoje J. Laroche pasikonsultavo su Lenkijos užsienio reikalų ministro kabineto šefu Stanisław Dembiński, kuris tvirtino, esą vyriausybė laikosi nuomonės, jog ankstesnių derybų nesėkmės priežastimi ministerijoje laikomas jų slaptumas. J. Laroche buvo tikras, kad sprendimą dėl derybų priims J. Piłsudski, tad šią konsultaciją laikė netiesioginiu būdu perduoti informaciją maršalui⁶⁷¹. Vis dėlto 1934 m. vasario mėn. kalbėdamasis su J. Beck, J. Laroche teiškirdo abstrakčių svarstymų, kad Lietuva labiau suinteresuota užbaigti konfliktą su Lenkija ir kad ši tenorinti derėtis tik su Lietuvos vyriausybės oficialiais įgaliotinais. Prancūzų diplomatas padarė išvadą: kol kas nepanašu, kad Lenkija būtų linkusi pradėti derybas⁶⁷². Tiesa, lenkų diplomato Juliusz Lukaszewicz teigimu, J. Beck

⁶⁶⁶ Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1933 12 15. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 84, 115.

⁶⁶⁷ Lietuvos užsienio reikalų ministro D. Zauniaus pastabos apie pasiuntinio P. Klimo memorandumą. Kaunas, 1934 01 12. LCVA, f. 383, ap. 18, b. 299, l. 7.

⁶⁶⁸ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus A. Léger telegrama atmintinė Varšuvoje J. Laroche „Relations lituano-polonaises“. Paryžius, 1933 12 23. AMAEEF, Service français de la SDN, d. 263, p. 32–33.

⁶⁶⁹ Lietuvos užsienio reikalų ministro D. Zauniaus pastabos apie pasiuntinio P. Klimo memorandumą. Kaunas, 1934 01 12. LCVA, f. 383, ap. 18, b. 299, l. 7.

⁶⁷⁰ Deja, minimas J. Paul-Boncour vizitas neįvyko, jį 1934 m. realizavo jau L. Barthou.

⁶⁷¹ Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Varšuva, 1933 12 27. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 84, p. 124–127.

⁶⁷² M. Laroche, Ministre à Varsovie, à M. Barthou, Ministre des affaires étrangères. Varsovie, 20 février 1934. DDF 1932–1939, *Je série* (1932–1935). Paris, 1970, V. 5, p. 763–766.

sprendimas siekti Lenkijos santykių su Lietuva normalizavimo buvo priimtas 1933 m. pabaigoje⁶⁷³. Lietuvos diplomatų aktyvumą rodo sprendimas 1934 m. sausio 11 d. netgi pasiūlyti galimo pirminio abiejų valstybių susitarimo formulę, kuri buvo įteikta Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai⁶⁷⁴. Paryžiuje buvo palaikomi ir tiesioginiai P. Klimo ir Lenkijos ambasadoriaus August Chłapowski kontaktai.

SSRS ir Prancūzijos pastangos paversti Lenkija sąjungininke prieš pagrindinę priešininę patyrė nesėkmę, kai 1934 m. sausio 26 d. buvo pasirašyta Lenkijos ir Vokietijos nepuolimo sutartis, smarkiai sukrėtusi prancūzų visuomenę ir politinius sluoksnius. Lietuvos spauda, netgi valstybės laikraštis, iš pradžių šį susitarimą vertino pozityviai ir gana nedviprasmiškai tvirtino, kad derėtų pasekti Vokietijos suartėjimo su Lenkija pavyzdžiu⁶⁷⁵. Vasario mėn. pradžioje jos intonacija pakito: publikuotos prancūzų spaudos apžvalgos, apibūdinusios sutartį kaip grėsmę Vidurio Rytų Europai, šią interpretaciją netruko perimti ir lietuvių politikos apžvalgininkai⁶⁷⁶. 1934 m. vasario 13–15 d. J. Beck lankėsi ir Maskvoje ir vienas iš jo tikslų, paties Lenkijos užsienio reikalų ministro teigimu, buvo sovietų priešiško požiūrio į Lenkijos ir Lietuvos suartėjimą neutralizavimas⁶⁷⁷. Vizito metu Lenkijos vyriausybė įsipareigojo 10 metų pratęsti 1932 m. kovo 5 d. pasirašyto nepuolimo pakto galiojimą, o SSRS vyriausybė – nesikišti į Lenkijos santykius su Lietuva⁶⁷⁸.

Lietuva turėjo ieškoti būdų taisyti santykius su kaimyne, sudariusia reikšmingas sutartis su Vokietija ir SSRS, užkirsti kelią galimam bendram Lenkijos bei Vokietijos veikimui prieš ją. P. Klimas pranešė, kad *Quai d'Orsay* aiškiai juntamas nepasitikėjimas naująja Lenkijos užsienio politika yra palankus Lietuvos pozicijų Prancūzijoje sustiprinimui, tiesa, dėdamas ir nepamatuotų vilčių: „prancūzai galės lengvai persiorientuoti mūsų naudai Vilniaus problemoj“⁶⁷⁹. Tiesa, Lietuvos vadovai tarpininke rinkosi ne Prancūziją, o Didžiąją Britaniją. Vasario 22 d. ministras pirmininkas J. Tūbelis susitiko su Didžiosios Britanijos laikinuoju reikalų patikėtiniu Thomas H. Preston. Kaip ir anksčiau, Lietuvos vyriausybė būtina susitarimo sąlyga laikė Vilniaus grąžinimą⁶⁸⁰.

Šaltinių analizė skatina kelti prielaidą, kad prancūzų diplomatai Varšuvoje bent iki 1935 m. pabaigos nebuvo informuoti apie britų tarpininkavimo pastangas.

⁶⁷³ J. Lukaszewicz. *Soviet Russia and the Baltic States 1933–1934*. Cambridge, April 22, 1943. *Diplomat in Paris, 1936–1939. Papers and memoirs of Juliusz Lukaszewicz Ambassador of Poland*. London, 1970, p. 379.

⁶⁷⁴ „Abi valstybės įsipareigoja ieškoti priemonių bendru susitarimu išspręsti problemas, kurios iki dabar kliudė užmegzti politinius ir ekonominius santykius, neatsisakant jokių klausimų, kokia bebūtų jų prigimtis ir dabartinis teisinis traktavimas, galintys pakenkti geriems valstybės santykiams“, žr.: *Lietuvos ir Lenkijos susitarimo siūloma formulė [be datos ir autoriaus, yra prierašas apie įteikėją ir datą pieštuku]*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 84, p. 152. Egzistuoja ir to paties dokumento rankraštis, autorius ir vieta nenurodyta, rašyta P. Klimo ranka, 1933 m. spalio mėn. data užrašyta pieštuku, žr.: LCVA, f. 383, ap. 18, b. 299, l. 6.

⁶⁷⁵ Reikšmingas susitarimas. *Lietuvos aidas*, 1934, nr. 23; A. Pakalniškis. Vokiečių-lenkų paktas ir Lietuva. *Rytas*, 1934, nr. 24.

⁶⁷⁶ A. N. Klaipėdos kraštas ir nacionalistų Rytų politika. *Lietuvos aidas*, 1934, nr. 34; Kaip reikia suprasti vokiečių lenkų susitarimą: temps nuomonė. *Lietuvos aidas*, 1934, nr. 34; Politinės pastabos. *Vairas*, 1934, nr. 3; M. Riomeris. Lietuvos–Baltijos padėtis tarptautinėje arenoje. *Vairas*, 1934, nr. 15.

⁶⁷⁷ *Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche telegrama užsienio reikalų ministerijai*. Varšuva, 1934 04 28. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 85. p. 36.

⁶⁷⁸ F. Dessberg. *Le triangle impossible: les relations franco...*, p. 332.

⁶⁷⁹ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui D. Zauniui*. Paryžius, 1934 04 18. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1511, l. 23.

⁶⁸⁰ V. Žalys. Britų diplomatų tarpininkavimas Lietuvos ir Lenkijos santykiuose 1934–1936. *Konferencijos „Iš Lietuvos diplomatijos istorijos“ pranešimai*. Kaunas, 2000, d. 3, p. 73.

Anksčiau Lietuvos ir Lenkijos klausimais derinusi poziciją su Prancūzija, Didžioji Britanija šįkart, ko gero, vengė šios Lenkijos sąjungininkės, siekdama nuolaidesnės J. Beck laikysenos ir misijos konfidencialumo. Sprendimui galėjo turėti įtakos ir abiejų didžiųjų valstybių politinės varžybos bei prasti britų ir prancūzų diplomatų, pvz., T. H. Preston ir R. Ristelhueber, santykiai. Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerijoje šios tarpininkavimo misijos sėkmė išvis labai abejota, britų diplomatai joje dalyvavo daug subtiliau ir atsargiau, nei prancūzai 1927 m.

Prancūzijos užsienio reikalų ministro L. Barthou vizitas Lenkijoje balandžio 22–25 d. Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje sukėlė nerimo dėl galimo Varšuvos ir Paryžiaus santykių atlydžio. P. Klimo žiniomis, Lietuva Varšuvoje vykusių susitikimų metu neminėta⁶⁸¹. Prancūzų diplomatai, prasidėjus deryboms dėl Rytų pakto, įdėmiai sekė Lietuvos ir Lenkijos kontaktus. Faktą, jog Lenkijos vyriausybė nusprendė birželio mėn. siųsti delegaciją į tarptautinę geležinkelių konferenciją Kaune, Prancūzijos ambasadorius Varšuvoje J. Laroche laikė svarbių permainų, sprendžiant ilgametį konfliktą, liudijimu: „Kad kai kas pasikeitė Lietuvos ir Lenkijos santykiuose ir kad šie pokyčiai svarbūs, daugiau netenka abejoti“⁶⁸². Vis dėlto aktyviau siekti, kad Lietuvos ir Lenkijos santykiai būtų sureguliuoti, juolab paremti Lietuvą Paryžiuje vengta. Užsienio reikalų ministerijos politikos ir komercijos direktoriaus pavaduotojas René Massigli netgi labai tiesmukai P. Klimui pareiškė: kol Lietuva boikotuoja Lenkiją, bet koks palankus Prancūzijos gestas „įgaunantis demonstracijos prieš Lenkiją reikšmės“, o susiklosčiusioje situacijoje Prancūzija „dar labiau varžosi santykius su Lenkija bloginti ir vesti prie iširimo“⁶⁸³.

Lietuvos politikai ir diplomatai 1934 m. vasarą net keletą kartų Lenkijai parodė pasirengimą tartis dėl dvišalių santykių sureguliovimo, Vilniaus klausimą siūlydami atidėti ateičiai. Tuo tarpu Lenkija į Lietuvos gestus reagavo pasyviai, siekdama esminės jos nuolaidos – sutikimo įtvirtinti Vilniaus priklausomybę Lenkijai⁶⁸⁴. Lietuvos vyriausybės suinteresuotumas derybomis su Lenkija, manoma, buvo viena iš priežasčių, lėmusių D. Zauniaus atleidimą⁶⁸⁵ ir S. Lozoraičio paskyrimą, formuojant naują J. Tūbelio ministrų kabinetą. Naujasis ministras skyrė daug energijos santykių su Lenkija problemos sprendimui, bet Vokietija buvo gerokai svarbesnė tuometinė Lietuvos užsienio politikos aktualija. Tokį išpūdį greit susidarė ir 1934 m. rugpjūčio mėn. pradžioje su S. Lozoraičiu bendravęs Prancūzijos reikalų patikėtinis Maskvoje Jean Payart. Ministras jam konstatavo, kad nors Lenkijos vyriausybė ir išreiškusi pageidavimą, kad santykiai būtų užmegzti, bet pati vengianti bet kokių nuolaidų vardan susitarimo. Prancūzų diplomato nuomone, derybų su Lenkija klausimą siekia išaldyti ir Lietuvos vyriausybė⁶⁸⁶. J. Beck irgi 1934 m. vasarą dvejojo, kad pavyks netrukus sureguliuoti Lenkijos santykius su Lietuva⁶⁸⁷. Tuo tarpu

⁶⁸¹ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui D. Zauniui. Paryžius, 1934 06 12. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 26. l. 76.

⁶⁸² Prancūzijos ambasadoriaus J. Laroche pranešimas užsienio reikalų ministrui L. Barthou. Varšuva, 1934 05 01. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 85. p. 38.

⁶⁸³ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui „Klaipėdos reikalai“. Paryžius, 1934 10 31. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 26, l. 138.

⁶⁸⁴ V. Žalys. *Op. cit.*, p. 77.

⁶⁸⁵ A. Gaigalaitė. Dr. Dovas Zaunius ir jo diplomatija ekonominių sunkumų Europoje laikotarpiu (1929 11 08–1934 06 12). *Lietuvos respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940)*. Kaunas, 1999, p. 284.

⁶⁸⁶ Prancūzijos reikalų patikėtinio SSRS Payart pranešimas „Conversation avec le Ministre lithuanien des Affaires Étrangères. Question de Vilna“. Maskva, 1934 08 06. AMAEEF, Service français de la SDN, d. 263, p. 34–37.

⁶⁸⁷ Prancūzijos pasiuntinio Latvijoje J. Tripier telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Paryžius, 1934

britų diplomatai 1934–1935 m. esmine kliūtimi jų konflikto sureguliuvimui laikė arogantišką ir nenuolaidžią J. Beck laikyseną⁶⁸⁸.

1935 m. sausio 2 d. Lietuvos prezidentūroje įvyko pasitarimas užsienio politikos klausimais, kuriame be prezidento A. Smetonos, užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio, kitų pareigūnų, dar dalyvavo ir pasiuntinys Prancūzijoje P. Klimas. Svarstyta Lietuvos politinė laikysena Europoje, stiprėjant Vokietijos spaudimui. Posėdyje net priimta Lenkijai siūlytina formulė dėl abiejų pusių derybininkų paskyrimo⁶⁸⁹. Greičiausiai vadovaudamasis prezidentūroje gautomis instrukcijomis, balandžio mėn. P. Klimas Ženevoje susitiko su Lenkijos užsienio reikalų ministru J. Beck. Pašnekovai sutarė dėl būtinybės atnaujinti susisiekimą tarp Varšuvos ir Kauno bei abiejose sostinėse įkurti kaimyninės šalies turizmo biurus. Šie žingsniai turėjo pradėti palaipsniū dvišalių santykių atlydžio procesą⁶⁹⁰.

J. Beck prancūzų diplomatams nurodė nedrąsinęs lietuvių diplomato pradėti derybas, bet ir vengęs atkalbinėti. Lenkijos vyriausybės narys šią P. Klimo iniciatyvą kildino iš Lietuvos santykių su Vokietija problemų ir nusivylimo Prancūzijos požiūriu į Baltijos valstybes derybose dėl Rytų pakto. Apie šį susitikimą akivaizdžiai žinota ir platesniuose prancūzų politiniuose sluoksniuose: jo rezultatų teiravosi 1920 m. tarp konfrontuojančių valstybių tarpininkavęs gen. Chardigny, Prancūzijos parlamento užsienio reikalų komisijos pirmininkas Paul Bastid.

Balandžio 18 d. ministras S. Lozoraitis memorandumu kreipėsi į Lietuvos prezidentą A. Smetoną, prašydamas paremti derybų su Lenkija sumanymą⁶⁹¹. 1935 m. pavasarį buvo sušaukta Lietuvos pasiuntinių užsienio valstybėse konferencija ir dauguma jos dalyvių pritarė S. Lozoraičio siūlymams, kuriuos palaikė ir dalis įtakingų karininkų⁶⁹².

1935 m. gegužės mėn. pabaigoje užsienio reikalų ministras S. Lozoraitis perskaitė pranešimą apie Lietuvos užsienio politiką Karininkų Ramovėje. R. Ristelhueber atkreipė dėmesį į jo pabrėžtą siekį palaikyti gerus santykius su visomis kaimyninėmis valstybėmis, taip pat ir Lenkija⁶⁹³. Prancūzų diplomatas laikėsi pozicijos, kad toks pareiškimas viešai parodė vyriausybės ketinimus dėl derybų.

Birželio mėn. J. Beck Lietuvai pateikė pasiūlymus dėl diplomatinių, konsulinių, ekonominių, ryšių klausimų ir medienos tranzito, numatė Lenkijos derybų delegacijos vadovą ir net galimą pasiuntinį Kaune⁶⁹⁴. Liepos mėn. pradžioje užsienio reikalų ministerijos gen. sekretorius J. Urbšys įvardino T. H. Preston Lietuvos poziciją. Jis pabrėžė, kad būtinu susitarimų elementu Lietuva laiko bendrą deklaraciją, jog Vilniaus klausimas laikomas neišspręstu. Lietuva ketino pradėti santykių su Lenkija sureguliuvimą derybomis dėl navigacijos Nemunu, susisiekimo

07 28. AMAEEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 698, p. 60.

⁶⁸⁸ V. Žalys. *Op. cit.*, p. 80, 81, 84, 87.

⁶⁸⁹ Tekstas rašytas P. Klimo ranka, priedaše nurodoma, kad įteikimas sustabdytas 1935 01 08 [rankraštis, autorius ir data nenurodyti]. LCVA, f. 383, ap. 18, b. 299, l. 24.

⁶⁹⁰ *Prancūzijos ambasadoriaus J. Laroche pranešimas užsienio reikalų ministrui. Ženeva, 1935 05 05.* AMAEEF, Service français de la SDN, d. 263, p. 48.

⁶⁹¹ *Lietuvos užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio memorandumas prezidentui A. Smetonai. Kaunas, 1935 04 18.* LCVA, f. 383, ap. 18, b. 299, l. 37–40.

⁶⁹² V. Žalys. Stasys Lozoraitis – Lietuvos užsienio reikalų ministras. *Lietuvos diplomatija XX amžiuje: Lietuvos diplomatinės tarnybos 80-mečiui ir Lietuvos užsienio reikalų ministro Stasio Lozoraičio vyresniojo 100-osioms gimimo metinėms skirtos konferencijos pranešimai.* Vilnius, 1999, p. 42.

⁶⁹³ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui „Discours du Ministre des affaires Étrangères“.* Kaunas, 1935 06 01. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 81, p. 147.

⁶⁹⁴ P. Lossowski. *Op. cit.*, p. 276.

geležinkeliais sutvarkymo, konsulinių santykių užmezgimo⁶⁹⁵.

Galimų derybų perspektyvų kontūrams ėmus ryškėti, Paryžiuje aktyvėjo Lietuvos ir Lenkijos santykių sureguliuavimo šalininkų iš politinių, karinių, spaudos sluoksnių kontaktai su Lietuvos pasiuntiniu P. Klimu. Vasario–birželio mėn. su juo susitiko buvęs Prancūzų karinės misijos Lietuvoje vadovas žurnalistas Célestin Reboul, generolai P. Chardigny, H. Le Rond, Albert Henri Niessel, užuominų dėl susitarimo svarbos būdavo pokalbiuose su žurnalistu Roland de Marès⁶⁹⁶.

Ženevoje vykstant Tautų Sąjungos Tarybos sesijai, J. Beck ir S. Lozoraitis susitiko net du kartus – rugsėjo 21 ir 23 d. J. Beck surengė atsakomąją vizitą S. Lozoraičiui Lietuvos delegacijos Tautų Sąjungoje atstovybėje. Prancūzijos diplomatai su J. Beck ir S. Lozoraičio susitikimais siejo Lenkijos politinės laikysenos santūrumą Klaipėdos klausimu, nepaisant Vokietijos spaudimo pademonstruoti lojalumą Berlynui⁶⁹⁷.

Vis dėlto dėl J. Beck nenuolaidumo derybos greit pateko į aklavietę. Lenkijai atsisakius įeiti į Rytų paktą, abipusio nepalankumo daugėjo ir jos bei Prancūzijos santykiuose. Galbūt šios įtampos vadintinas ir J. Beck nepalankus atsiliepimas apie naująjį Prancūzijos pasiuntinį Lietuvoje Georges Dulong. 1935 m. gruodžio 4 d. Lenkijos užsienio reikalų ministras nurodė naujajam Prancūzijos ambasadoriui L. Noël gavęs informacijos, esą G. Dulong pernelyg glaudžiai bendradarbiaujas su SSRS agentais, keldamas pavojų Lenkijos saugumo interesams. *Quai d'Orsay* generalinis sekretorius A. Léger, atrodo, net nemėgindamas pasidomėti įvardytąja prielaida išsamiau, pavedė L. Noël perduoti J. Beck, kad Prancūzijos vyriausybė visiškai pasitiki G. Dulong⁶⁹⁸.

1936 m. pradžioje J. Beck rinkosi dar agresyvesnę laikyseną dėl santykių su Lietuva. L. Noël pranešė Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai apie naują Lietuvai priešiškos propagandos kampaniją lenkų spaudoje. Jis net keliuose pranešimuose pabrėžė, kad neabejotinai vyriausybės inspiruotas puolimas pakenks kaimynių santykių stabilizavimui. Sausio 15 d. kalbėdamas Lenkijos Seime, užsienio reikalų ministras J. Beck griežtai kritikavo Lietuvą. Jo kalba Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje padarė labai neigiamo įspūdžio – lenkų ministras „pats sau užkirto visus kelius“⁶⁹⁹. Nepalankiai ji vertinta ir Paryžiuje, nors užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos direktorius Paul Bargeton ragino nepolemizuoti viešai, nebent Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos vyriausybėms pateikti pareiškimą ar kreipimąsi, fiksuojantį Lietuvos nepasitenkinimą J. Beck pranešimo retorika⁷⁰⁰.

Protesto memorandumą vasario 3 d., lankydamasis Paryžiuje, įteikė ministras S. Lozoraitis. Prancūzijos užsienio reikalų ministrui Pierre Flandin jis nurodė, kad

⁶⁹⁵ V. Žalys. *Britų diplomatų tarpininkavimas Lietuvos ir Lenkijos...*, p. 89.

⁶⁹⁶ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui „Klaipėdos reikalai“. *Paryžius, 1935 02 08*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1798, l. 147; *ibid.* „Pasikalbėjimas“ su *Massigli* Klaipėdos reikalais ir dėl santykių su Lenkija“. *1935 02 13*. ICVA, f. 648, ap. 1, b. 27, l. 93; *ibid.* „Generolo Chardigny vizitas“. *Paryžius, 1935 06 30*. LCVA, f. 383, ap. 18, b. 299, l. 34.

⁶⁹⁷ M. Bressy, Chargé d'affaires à Varsovie, à M. Laval, Ministre des affaires étrangères. Varsovie, 25 septembre 1935. *DDF 1932–1939, 1e série (1932–1935)*. Paris, 1984, V. 12, p. 330–331.

⁶⁹⁸ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus A. Léger telegrama ambasadoriui Lenkijoje L. Noël. *Paryžius, 1935 12 07*. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 87, p. 115.

⁶⁹⁹ R. Žepkaitė. *Diplomatija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ...*, p. 241.

⁷⁰⁰ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui „Vizitas Polit. departamento direktoriui P. Bargeton“. *Paryžius, 1936 01 18*. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 28, l. 29.

Lietuva vengs viešų protestų dėl Lenkijos spaudimo⁷⁰¹. *Quai d'Orsay* vadovas šio susitikimo metu Lietuvos ir Lenkijos santykių nekommentavo. S. Lozoraičiui buvo duota suprasti, kad Vokietijos spaudimui dėl Klaipėdos krašto atslūgus, Prancūzijos vyriausybė atsiribojo nuo Lietuvos saugumo problemų. Šis Prancūzijos pasyvėjimas, atrodo, buvo gana aiškiai juntamas ir Lietuvos visuomenėje – 1936 m. vasarą lietuvių spaudoje pasirodė net keletas publikacijų, kuriose abejota šios didžiosios valstybės politinėmis galiomis Europoje⁷⁰².

1935 m. pabaigoje–1936 m. pradžioje pakito *Quai d'Orsay* vadovybės pozicija, vertinant Lenkijos laikyseną dėl derybų su Lietuva. Lenkija buvo pradėta įvardinti kaip puolančioji šalis, tuo tarpu Lietuva – kaip besiginančioji nuo nepamatuoto Varšuvos spaudimo. Netgi jau anksčiau *Quai d'Orsay* vadovybėje būta ir nuostatos, kad „Deklaruodama visada esanti pasiruošusi atgaivinti santykius su Kaunu, Varšuvos vyriausybė irgi tikriausiai nepanaudojo visų priemonių, kurias daug galingesnė valstybė galėjo pasitelkti, kad užbaigtų šitą piktą ginčą, kuris kartais kliudė jos politiniam gyvenimui ir prisidėjo trikdant Europos politinę atmosferą“⁷⁰³.

Pirmasis Lenkijos kariuomenės atašė Leon Mitkiewicz, susipažinęs Užsienio reikalų ministerijos medžiaga dėl santykių su Lietuva, atsiminimuose tvirtino, kad 1936 m. Lenkijos vyriausybė pritarė derybų atnaujinimui⁷⁰⁴. Tiesa, Lenkija toliau reikalavo Lietuvos sutikimo pripažinti Vilniaus kraštą Lenkijos dalimi. Kovo 17 d. parengtame derybų sąlygų projekte Lenkija reikalavo, kad mainais į visišką dvišalių politinių santykių normalizavimą Lietuva nesiektų „bet kurios Lenkijos dalies pripažinimo ginčijama“⁷⁰⁵. Numatyta, kad apie teritorinių pretenzijų išsaugojimą Lietuva galėtų paskelbti, atkūrus dvišalius santykius. Lenkija žadėjo sureguliuoti kultūrinius, ekonominius santykius, gerbti Lietuvos suverenitetą.

Kovo 24 d. prezidentas A. Smetona Valstybės teatre perskaitė pranešimą „Lietuvių tauta ir jos paskirtis“, kuriame pakartojo Lietuvos nuostatą, kad deryboms su Lenkija būtinas Vilniaus klausimo išsprendimas⁷⁰⁶. Balandžio 4 d. prezidentas susitiko su T. H. Preston ir dar kartą priminė, kad Lietuva pritartų deryboms su Lenkija, jei ši iš pradžių sutiktų užmegzti kultūrinius ryšius ir sureguliuoti techninius klausimus, o vėliau – išspręsti Vilniaus klausimą. Nors abiejų pusių derybų pozicijos buvo giminingos, Lenkija neketino toliau tęsti derybas ir britų politikams nepavyko įtikinti J. Beck ieškoti kompromiso. Apibendrinamas susitikimo su juo Ženevoje 1936 m. rudenį rezultatus, S. Lozoraitis tegalėjo T. H. Preston konstatuoti, kad Lietuvai dera rūpintis kuo geresniu kariuomenės apginklavimu⁷⁰⁷.

Prancūzijos pasiuntinio Latvijoje J. Tripier nuomone, lenkų diplomatai

⁷⁰¹ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo atmintinė „Užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio pasikalbėjimai su Prancūzijos URM p. Flandin, gen. sekr. Léger ir Pol. dep. direktorium Bargeton Paryžiuje 1936 02 03“. Paryžius, 1936 02 03. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1867, l. 13.

⁷⁰² Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo atmintinė „Užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio pasikalbėjimai su Prancūzijos URM p. Flandin, gen. sekr. Léger ir Pol. dep. direktorium Bargeton Paryžiuje 1936 02 03“. Paryžius, 1936 02 03 LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1867, l. 16.; Lietuvos pasiuntinybės patarėjas L. Natkevičius ragino Užsienio reikalų ministeriją imtis priemonių, kad negatyvių publikacijų apie Prancūzijos politiką valstybės laikraštyje „Lietuvos aidas“ būtų vengiama, žr.: L. Natkevičiaus atmintinė „Pasikalbėjimas su p. Daniel Levi, Baltijos reikalų vedėju“. Paryžius, 1936 09 07. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 28, l. 226.

⁷⁰³ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus vedėjo P. Bargeton pranešimas ministerijos Protokolo tarnybai. Paryžius, 1932 04 08. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 87, l. 51. Tas pat, p. 52.

⁷⁰⁴ L. Mitkiewicz. *Kauno atsiminimai*. Vilnius, 2002, p. 26.

⁷⁰⁵ R. Žepkaitė. *Op. cit.*, p. 243.

⁷⁰⁶ Lietuvių tauta ir jos paskirtis. *Vairas*, 1936, nr. 4, p. 363.

⁷⁰⁷ V. Žalys. *Op. cit.*, p. 87.

atsainiai reagavo į Lietuvos pastangas atgaivinti pasitarimus dėl derybų. Jo teigimu, „įtakingas lietuvių pareigūnas“, susitikęs su Lenkijos pasiuntiniu Latvijoje Franciszek Charwat, perdavė prezidento A. Smetonos nuostatą, kad „Sovietų-vokiečių konflikto atveju Lietuva neturės kito pasirinkimo, tik suartėti su Lenkija“. Anot prancūzų diplomato, F. Charwat neteikė svarbos šiam gestui, „net įkarštis, su kuriuo jis vardino kontargumentus geranoriškam susitaikymui, kėlė priešingą išpūdį tam, kurio siekta“⁷⁰⁸. Reaguodamas į 1936 m. baigiantis naujai paaštrėjusią Lietuvos ir Lenkijos santykių įtampą, Prancūzijos generalinis karinis štabas, atnaujindamas Lenkijos ginklų pirkimo sutartį, iškėlė sąlygą, kad ši nepasirašysianti su kitomis valstybėmis jokių susitarimų, nukreiptų prieš savo kaimynines šalis, taigi ir Lietuvą⁷⁰⁹.

1937 m. sausio mėn. iš Kauno išvyko bene ilgiausiai veikęs Lenkijos įgaliotinis žurnalistas Tadeusz Katelbach. G. Dulong pranešė, kad 1937 m. rugsėjo mėn. J. Beck per Latvijos užsienio reikalų ministrą Vilhelms Munters perdavė išpėjimą Lietuvos vyriausybei, kad „jo kantrybė senka“⁷¹⁰. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija buvo informuota apie Lietuvai priešiškos propagandos pagausėjimą lenkų spaudoje. 1937 m. vasario mėn. L. Noël Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai rašė, jog lenkų politiniuose sluoksniuose į klausimą, ar kas keisis santykių su Lietuva klausimu, sulaukė atsakymo, kad niekas⁷¹¹. Tik birželio-liepos mėn. prancūzų diplomatas pastebėjo šiokią tokią lenkų propagandos atoslūgį. 1937 m. spalio mėn. pokalbio su L. Noël metu J. Beck vėl skeptiškai atsiliepė apie lenkų ir lietuvių santykių perspektyvas. Po naujo pasienio incidento lapkričio mėn. pradžioje Prancūzijos užsienio reikalų ministerija ėmėsi jau senokai Lietuvos ir Lenkijos santykių klausimu naudotos priemonės – diplomatinio demaršo. 1937 m. lapkričio 9 d. abiejų valstybių užsienio reikalų ministerijose apsilankė prancūzų diplomatai, ragindami skrupulingai vadovautis administracinės linijos priežiūros taisyklėmis ir pasieniečių kontaktų metu išsaugoti nuosaikumą⁷¹². Europoje sustiprėjus svarstymams apie Vokietijos keliamą naujo karo pavojų Prancūzijos vyriausybė stengėsi vengti bet kokių jį galinčių išprovokuoti situacijų.

Nedidelis ir pasyvus Lietuvos ir Lenkijos konflikto stebėtojos vaidmuo 1931–1937 m. buvo priimtinas Prancūzijos vyriausybei, siekusiai taikos įtvirtinimo Vidurio Rytų Europos regione, bet linkusiai vis mažiau dėti pastangų šiam tikslui.

x x x

Prancūzijos vyriausybė žinojo, kad santykių su Lenkija, netgi susisiekimu ar ekonominių klausimų, sureguliuavimo pastangos, atsisakant reikalavimų pirmiausiai spręsti Vilniaus priklausomybės klausimą, lietuvių politikams grėsė išstūmimu į politinio gyvenimo užribį ir juolab išstūmimu iš valdžios viršūnių⁷¹³. Visos Lietuvos

⁷⁰⁸ Prancūzijos pasiuntinio Latvijoje J. Tripier pranešimas užsienio reikalų ministrui „Pologne et Lituanie“. Riga, 1936 11 30. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 86, p. 9

⁷⁰⁹ Lietuvos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus J. Urbšio informacija pasiuntiniui Prancūzijoje P. Klimui. Kaunas, 1936 11 28. LCVA, f. 383, ap. 18, b. 299, l. 168.

⁷¹⁰ Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Dulong pranešimas Prancūzijos užsienio reikalų ministrui „La tension lituano-polonaise et l'acceptation d'ultimatum polonais“. Kaunas, 1938 03 22. AMAEEF, Service français de la SDN, d. 263, p. 194–196.

⁷¹¹ Prancūzijos ambasadoriaus L. Noël pranešimas užsienio reikalų ministrui „Rapports polono-lituanien“. Paris, 1937 03 09. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 86, p. 31.

⁷¹² Lietuvos užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio atmintinė „Pasikalbėjimas su pasiuntiniu G. Dulong dėl incidentų administracijos palinijų“. Kaunas, 1937 11 12. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2019, l. 64.

⁷¹³ Pvz., Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Puaux pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand. „Lituanie et Pologne“. Kaunas, 1927 03 12. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 31, p. 172.

politinės partijos naudojo Vilniaus klausimą politinėje propagandoje ir polemikoje. Kaip spaudimo valdančiosioms partijoms įrankį jį noriai pasitelkdavo opozicija. „Visi, kas buvo valdžioje, suprato *modus vivendi* su Lenkija būtinybę ir jos ieškojo. Visi, kas buvo opozicijoje, šaukė apie apgavystę kaskart, kai derybos su Varšuva prasidėdavo“, – 1928 m. konstatavo Prancūzijos pasiuntinys Lietuvoje G. Puaux⁷¹⁴.

Tuo tarpu Prancūzijos proteguojama ir kartais net provokuojama nenuolaidumui Lenkija vengė ieškoti kompromisų. Lietuvių poziciją ieškant susitarimo su Lenkija prancūzų politikai interpretavo per santykių su šia sąjungininke prizmę. Jiems sklandžiai klostantis, Lietuvos politikai Paryžiuje buvo kaltinami trumparegiškumu, užsispyrimu, nelankstumu, laikyti galimais karinio dviejų šalių konflikto provokatoriais. Lenkijos ir Prancūzijos santykiams atvėsus, prancūzų politikų intonacija pakito, tačiau ir jų ryžtas tarpininkauti dingo.

XX a. 3 deš. būtent Lietuva Paryžiuje visų pirma laikyta kliūtimi, formuojant Rytų Europos subregiono saugumo sistemą. Jei tikėtume, kad prancūzų politikams, visų pirma A. Briand, būtų pavykę suformuoti darniai funkcionuoti galėjusią Mažąją Santarvę ir Baltijos sąjungą jungusią saugumo sistemą Vidurio Rytų Europoje, reiktų konstatuoti, kad Lietuvos ir Lenkijos konfliktas lemtingai pakenkė šiam svarbiam strateginiam sumanymui. Vis dėlto nedarni ir pasyvi Mažosios Santarvės veikla skatintų prielaidą, kad prancūzų politikai nepakankamai suvokė Vidurio Rytų Europos naujųjų valstybių tautinio identiteto, sociokultūrinių transformacijų metu susiformavusių nuoskaudų, siekio veikti savarankiškai ir nenoro prarasti net dalį suvereniteto vardan kolektyvinio saugumo svarbą jų politiniam gyvenimui. Nesėkmingi Prancūzijos vyriausybės ketinimai 1921–1927 m. susieti sąjunga Lietuvą ir Lenkiją galėtų gerai iliustruoti šį, sakytume, tarpkultūrinį Vakarų ir Vidurio Rytų Europos politikų nesusikalbėjimą.

⁷¹⁴ Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Puaux pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „Lituanie et Pologne“. Kaunas, 1928 01 11. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 36, p. 101.

3. KLAIPĖDOS KRAŠTO PROBLEMA KAIP PRANCŪZIJOS IR LIETUVOS POLITIKOS JUNGTIS

3. 1. Lietuvos ir Prancūzijos nuostatų dėl Klaipėdos krašto priklausomybės paralelės bei priešpriešos 1920–1923 m.

1919 m. vasarą ir rudenį vykusiose Prancūzijos, Didžiosios Britanijos, JAV ir Italijos derybose dėl Klaipėdos krašto valdymo nutarta vokiečių karinių pajėgų išvedimo iš šios teritorijos priežiūrą pavesti Sąjungininkų karinei komisijai Baltijos valstybėse, vadovaujamai gen. Gough⁷¹⁵, o administravimą iki Santarvės įgaliotinių atvykimo – vokiečių pareigūnams. Didžiajai Britanijai, JAV ir Italijai atsisakius dalyvauti Klaipėdos krašto valdyme, priimtas sprendimas karinę jo apsaugą patikėti prancūzų batalionui. Jo vadovu numatyta paskirti aukšto rango karininką, kuris administruotų teritoriją. Valdymo išlaidas ketinta apmokėti iš teritorijos gautų pajamų bei ją perimsiančios valstybės lėšų⁷¹⁶.

Ratifikavus Versalio sutartį, 1920 m. sausio 10 d. Klaipėdos kraštas buvo atskirtas nuo Vokietijos. Vasario 15 d. Klaipėdos miesto rotušėje, dalyvaujant Santarvės valstybių, visų pirma Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos, atstovams, Vokietijos komisaras grafas Georg von Lambsdorf perdavė kraštą karinei Klaipėdos misijai, vadovaujamai generolo Dominique Joseph Odry. Birželio mėn. viduryje jai veiklą užbaigus, D. Odry pasirinko oberprezidento pareigas. Jam buvo patikėta įstatymdavystės, o kartu su misijos nariu, prefektu komisaru Gabriel Petisné – ir vykdomoji valdžia⁷¹⁷.

Klaipėdos krašto būsima priklausomybė Lietuvai 1919–1922 m. buvo šios valstybės užsienio politikos konstanta: „Kad Klaipėda bus priskirta prie Lietuvos, abejojimo nėra“⁷¹⁸. Vis dėlto numatomi šios teritorijos perdavimo Lietuvai terminai ir būdai nuolat likdavo neapibrėžti. Kaip jau minėta, Prancūzijos vyriausybė laikė Klaipėdos kraštą „apsauginio užtvaro“, turėjusio atskirti Vokietiją nuo Sovietų Rusijos, dalimi.

Quai d'Orsay pareigūnų tvirtinimas lietuviams, kad Lietuvą pripažinus *de jure*, jai bus perduotos ir šios nuo Vokietijos atskirtos Baltijos pajūrio žemės⁷¹⁹, iki

⁷¹⁵ Paryžiaus taikos konferencijos dalyvio, Lenkų reikalų komisijos nario, italų diplomato P. de la Toretta pasirašyti Sąjungininkų atstovų pasitarimo dėl Klaipėdos krašto administravimo nutarimai, adresuoti Paryžiaus taikos konferencijos generaliniam sekretoriui J. Noulens. Paryžius, 1919 08 23. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 1, p. 3.

⁷¹⁶ R. Žiugžda. Klaipėdos klausimas 1919 m. Paryžiaus taikos konferencijoje. Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. 1970, nr. XI, p. 96.

⁷¹⁷ Klaipėdos misija buvo įgaliota administruoti teritoriją, ji buvo pavaldi Ambasadorių Konferencijai ir veikė iki 1920 m. birželio mėn. vidurio. Vėliau visos misijos funkcijos buvo perduotos jos vadovui D. Odry, gavusiam gubernatoriaus pareigas ir nariui prefektui G. Petisné. Šis atvyko į Lietuvą kaip misijos pareigūnas, administracijos komisaras, ilgainiui jam pavaldžiai besiformuojančiai civilinei administracijai buvo perduodama vis daugiau funkcijų. 1920 m. birželio mėn. jis gavo civilinio prefekto komisaro pareigas, 1921 m. gegužės 1 d. tapo Sąjungininkų generaliniu komisaru, tuo tarpu gen. D. Odry buvo atšauktas į Prancūziją, žr.: B. Jusserand. Les Français à Memel/Klaipėda 1920–1923. *Cahiers lituaniens*, 2007. N. 8, p. 9.

⁷¹⁸ Lietuvos klausimas užsieniuos. *Lietuva*, 1920, nr. 110; frazė paminėta iš Didžiosios Britanijos iš Prancūzijos grįžusio užsienio reikalų ministro A. Voldemaro 1920 05 14 d. įvykusios spaudos konferencijos metu, nėra aišku, kiek tiksliai žurnalistai perteikė jo mintį, tačiau įvardyta nuostata tvirtai juntama diplomatiniam susirašinėjime, spaudoje, politinėje polemikoje.

⁷¹⁹ *Lietuvos ministrų tarybos posėdžio protokolas. Kaunas, 1920 03 19*. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 57, l. 98; *Lietuvos atstovo Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui A.*

1920 m. vėlyvo rudens slėpė taip pat ir vangumą, laukiant politinių perspektyvų atkurti nesovietinę Rusiją paaiškėjimo. Tik lapkričio mėn. galutinai nuspręsta, kad Klaipėdos kraštas su uostu turėtų atitekti Lietuvai, šiai sudarius sąjungą su Lenkija⁷²⁰. Prancūzija rūpinosi, kad ši teritorija taptų prieinama Lenkijai tiek, kiek būtina jos poreikiams, ekonominiams ir karybos tikslams, visų pirma siekdama užtikrinti savo saugumo interesus regione⁷²¹. Kaip 1936 m. pripažino prancūzų tarptautinės politikos mokslų tyrinėtojas Jean Meuvret, Klaipėdos klausimas 1920–1922 m. buvo atvirai susietas su Vilniaus klausimu⁷²².

Klaipėdos krašte susiklostė paradoksali situacija – Vokietijai priešiškos Prancūzijos įgaliotiniai D. Odry, vėliau G. Petisné nuo pat pradžių rėmėsi vokiečiakalbiais Klaipėdos krašto gyventojais ir jame įsikūrusiais vokiečiais. Oberprezidentas skubiai pasirūpino socialinėmis garantijomis iš Vokietijos atvykusiems vietos valdininkams, kad jie galėtų ir toliau eiti savo pareigas. Jis neketino atsisakyti šios kontraversiškos praktikos ir 1920 m. pavasarį net paragino Lietuvos politikus neerzinti „vokiečių, kurie turi tame krašte savo mokslą, turi administratyvių patyrimų“⁷²³, primindamas, kad jei būtų surengtas plebiscitas dėl jo priklausomybės, rezultatai greičiausiai būtų nepalankūs Lietuvai. Prancūzijos karininkas D. Odry labiau palaikė vokiečiakalbę gyventojų dalį, vietos politinę lietuvių veiklą laikydamas tik šių asmeninės tuštybės ir Lietuvos politinių intrigu pasekme⁷²⁴. Iš tikrųjų, prisijungimo prie Lietuvos šalininkų Klaipėdos krašte 1919–1922 m. buvo nedaug.

Pagal 1912 m. statistiką, vokiečiai akivaizdžiai dominavo tik Klaipėdos mieste ir apylinkėse (kone 80 % gyventojų), o visame krašte lietuviai sudarė gyventojų daugumą (beveik 52 %)⁷²⁵. Vis tik didžioji dalis jų buvo menkiau išsilavinę už vokiečius, politiškai pasyvūs ir labiau su Vokietija, nei su Lietuva tapatinęsi

Voldemarui. Paryžius, 1920 08 02. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 73, l. 76v.; Ta pati nuostata pakartota E. Galvanauskui ir O. Milašiui 1921 m. vasario mėn., žr.: *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1921 02 06*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 107, l. 52 v.

⁷²⁰ „Lietuva turi turėti išėjimą į jūrą – Klaipėdos kraštą. Taigi reikia sureguliuoti santykius tarp Klaipėdos ir Lietuvos su Lenkija, užtikrinant šiai dėl Klaipėdos uosto naudojimo ir klaipeidėčiams visas reikalingas garantijas. Venkite tai minėti susitikimuose su lenkų valdžia ir Klaipėdos gyventojais“, žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos direktoriaus E. Peretti de la Rocca telegrama Petisné. Paryžius, 1920 11 25*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 18, p. 92.

⁷²¹ L. Oberdörfer. Die Großmächte und die Zukunft des Memellandes 1919–1924/1925. *Memel als Brücke zu den Baltischen Ländern. Kulturgeschichte Klaipėdas vom Mittelalter bis in 20. Jahrhundert*. Osnabrück, 2011, p. 170, 176.

⁷²² J. Meuvret. *Territoire de Memel et la politique européenne*. Paris, 1936, p. 33.

⁷²³ *Lietuvos karinio atstovo Klaipėdos krašte kpt. L. Dymšos pranešimas Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1920 04 13*. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 22, l. 5.

⁷²⁴ D. Odry itin nepalankiai vertino Klaipėdos krašto lietuvius: „Tiesą sakant tik vokiečių valdininkų išstūmimą, kruopščiai slėpdami kad tegali šiuos pakeisti tik kandidatais iš mažiausiai kvalifikuotas pareigas. Tokie pat pretenzingi, kaip ir ambicingi, nesuvokdami nieko apie administravimą kaip ir apie viešuosius reikalus, nebijantys net dezorganizacijos, pilni ryžto patenkinti visas savo ambicijų ir asmeninius poreikius, šie keli triukšmadariai kliudo tikrai todėl, kad yra skatinami Lietuvos vyriausybė, kuri imasi ir kitų poveikio priemonių“, žr.: *Sąjungininkų okupacinių pajėgų vado gen. D. Odry ataskaita nr. 5. Ambasadorių konferencijos generaliniam sekretoriui. Klaipėda, 1920 04 05*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 1, p. 125“; „Lietuviai pageidauja administracijoje gauti darbo vietų dalį, atitinkančią jų tautiečių procentą teritorijoje, bet turi mažai pasirengusių administraciniam darbui“, žr. *Sąjungininkų okupacinių pajėgų vado gen. D. Odry ataskaita nr. 2. Ambasadorių konferencijos generaliniam sekretoriui. Klaipėda, 1920 02 22*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 1, p. 99–100.

⁷²⁵ R. Valsonokas. *Klaipėdos problema*. Vilnius, 1989, p. 39.

miestelių bei kaimų gyventojai. Be to, Pirmojo pasaulinio karo metais germanizacijos procesas dar suintensyvėjo. Net dar nesuvokietėję Klaipėdos krašto gyventojai noriau identifikuojosi su jo savastimi tapusia vokiečių kultūrine tradicija, o vokiečių kalbos mokėjimą suvokė kaip aukštesnio socialinio statuso, regiono bendrumo ženklą ir profesinės karjeros prielaidą⁷²⁶.

Tuo tarpu Lietuva siekė kuo greitesnio Klaipėdos klausimo sprendimo. Ji bandė stiprinti ūkinius saitus su Klaipėdos kraštu. Ministro pirmininko Ernesto Galvanausko sumanymu⁷²⁷ ketinta susieti šią pajūrio teritoriją su Lietuva, sudarant bendrą muitų erdvę. Dar 1920 sausio 13 d. Lietuvos vyriausybė įvardino šį pageidavimą būsimai Klaipėdos krašto administracijai, bet Paryžiuje nepritarta bet kokiam Lietuvos įtakos Klaipėdos krašte išankstiniam formalizavimui. Prancūzų administracija griežtai priešinosi šiam siūlymui, kurį Lietuvos vyriausybė įvairiais būdais 1920–1922 m. pakartojo keletą kartų⁷²⁸. 1920 m. balandžio 20 d. pasirašytu sutarimu Lietuva gavo leidimą prekių gabenimui naudoti Nemuną ir Klaipėdos uostą, su Lietuva buvo susietos ir prancūzų administruotos teritorijos komunikacijos: paštas, telefonas ir telegrafas⁷²⁹.

Klaipėdos krašto teritorija 1920–1922 m. stokojo būtinausių produktų ir pramonės žaliavų ir ketino užsitikrinti jų tiekimą, sudarydama prekybos sutartį su Lietuva. Derybos dėl jos rengimo prasidėjo netrukus po prancūzų administracijos atvykimo, bet vyko sunkiai. Jau 1920 m. kovo mėn. pradžioje D. Odry kreipėsi į Lietuvos vyriausybę, prašydamas parduoti javų. Svarstant jo prašymą, nutarta sutikti tik „jei jų pardavimą būtų galima panaudoti politiniams tikslams“⁷³⁰. Lietuvių vengimo dalyvauti derybose priežastis D. Odry suprato labai greit⁷³¹. Ekonominio spaudimo priemonės Klaipėdos kraštui Lietuvos vyriausybė iki 1922 m. pabaigos taikė net keletą kartų⁷³². Jos turėjo įtikinti Santarvės valstybes dėl krašto glaudžių ūkinių sąsajų su Lietuva, negebėjimo išgyventi iš savų išteklių, gal net paskatinti vietos gyventojus, kad šie ragintų suverenės greičiau priimti sprendimą dėl administruojamos teritorijos perdavimo. Toks Lietuvos vyriausybės pasirinktas poveikio būdas komplikavo jos santykius su Klaipėdos krašto administracija⁷³³.

⁷²⁶ A. Eidintas. Lietuvos propagandinė veikla ruošiant sausio sukilimą Klaipėdoje. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis, Vol. IV: 1923 m. sausio įvykiai Klaipėdoje*. Klaipėda, 1995, p. 29.

⁷²⁷ G. Galva. Ernestas Galvanauskas: politinė biografija. Čikaga, 1982, p. 285.

⁷²⁸ 1921 m. pradžioje lietuvių pasiūlytas ekonominės sutarties projektas, anot D. Odry, irgi faktiškai reiškė muitų uniją, žr.: *Sajungininkų okupacinių pajėgų vado gen. D. Odry ataskaita nr. 25. Ambasadorių konferencijos generaliniam sekretoriui. Klaipėda, 1921 02 05*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 2, p. 12–14.

⁷²⁹ Ekonominis krizis Klaipėdos krašte. *Lietuva*, 1920, nr. 61; Prašo Lietuvos pagalbos. *Lietuva*, 1920, nr. 17; Klaipėdos maisto klausimu. *Laisvė*, 1920, nr. 61.

⁷³⁰ *Lietuvos ministrų tarybos posėdžio protokolas. Kaunas, 1920 05 12*. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 57, l. 113. Lietuva stengėsi paveikti prancūzų administraciją ekonominiu boikotu – draudė klaipėdiškiams parduoti būtinausias prekes, taip pat ir grūdus pardavimą bei medienos gabenimą per Klaipėdą, kurioje šios žaliavos apyvarta lėmė ne tik uosto, bet ir pramonės (lentpjūvių, celiuliozės fabriko, amatų dirbtuvių) gyvybingumą.

⁷³¹ *Sajungininkų okupacinių pajėgų vado gen. D. Odry ataskaita nr. 5. Ambasadorių konferencijos generaliniam sekretoriui. Klaipėda, 1920 04 05*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 1, p. 127.

⁷³² Pvz., vengimas parduoti maisto produktus, naudoti užsienio prekybai Klaipėdos uostą (prekes gabenant per Karaliaučių ir Liepoją), įvežti į Klaipėdos kraštą medieną, tiek eksportui, tiek pardavimui vietos pramonės įmonėms. Paskutinį kartą sprendimas „Klaipėdos sieną uždaryti visai, motyvuojant generaline muitinių revizija“ buvo priimtas 1922 m. kovo 24 d. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos posėdyje, žr.: *Lietuvos užsienio reikalų ministerijos posėdis nr. 23. Kaunas, 1922 03 24*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 283, l. 196.

⁷³³ 1920 m. liepos 1 d. Lietuvai sustabdžius medienos pardavimą per Klaipėdos uostą ir taip dar pasunkėjęs prancūzų valdomos teritorijos ekonominei padėčiai, D. Odry kreipėsi į Prancūzijos

Istorinių šaltinių analizė skatintų prielaidą, kad jis Lenkijos ekonominę įtaką Klaipėdos krašte ir vargu ar turėjo pozityvios įtakos Santarvės politikų sprendimams.

Ne mažiau nesuinteresuota Lietuvos ir Klaipėdos krašto derybomis dėl prekybos sutarties buvo ir Prancūzija. Vykstant deryboms dėl Hymanso projektų, Ambasadorių konferencija 1921 m. vasario 26 d. instrukcijoje nurodė, kad muitų sąjungos privalu išvengti, prekybos sutartis galėtų būti nebent laikina ir turėtų Lenkijai užtikrinti laisvą medienos tranzitą Nemunu⁷³⁴. Nors kitų instrukcijų nepavyko, gali būti, kad Klaipėdos krašto administracija ir anksčiau gaudavo nurodymų apsunkinti derybas su Lietuva. Vasario 7 d. G. Petisnė, išsamiai pranešdamas apie derybų vilkinimą, apibendrina, kad jau metus laukia trišalių derybų tarp Klaipėdos krašto, Lenkijos ir Lietuvos pradžios⁷³⁵.

Tiesa, rugpjūčio 8 d. Ambasadorių konferencija paragino Klaipėdos krašto administraciją atnaujinti derybas dėl laikinosios prekybos sutarties⁷³⁶. Sąjungininkų generalinis komisaras G. Petisnė kreipėsi į Lietuvos vyriausybę, kuri šįkart vengė atnaujinti derybas. Vėliau atgaivintos, jos galutinai nutrūko 1922 m. rugsėjo mėn. 1921 m. rugpjūčio 17 d. G. Petisnė pradėjo analogiškas derybas su Lenkija ir 1922 m. balandžio 6 d. su pasirašė prekybos sutartį. Jis teiravosi Ambasadorių konferencijos ir dėl galimybės derėtis su Vokietija⁷³⁷.

1920 m. vasario 22 d. Klaipėdoje D. Odry priėmė Lietuvos užsienio reikalų viceministrą Petrą Klimą. Šiam pasiūlius į teritoriją pasiųsti Lietuvos atstovą, oberprezidentas pritarė, kad tokio pareigūno veikla būtų paranki administracijai, nes palengvintų gausių ekonominių klausimų sprendimą, nors galutinį sprendimą turinti priimti Ambasadorių konferencija. Šiai sutikus, Lietuvos atstovu į Klaipėdą balandžio mėn. pradžioje buvo pasiųstas kapitonas Leopoldas Dymša, manytume, pranešimuose vyriausybei gana tiksliai įvardinęs krašto socioekonominę padėtį ir visuomenės nuostatas.

D. Odry ne veltui P. Klimui nurodė, kad laikytų nepriimtina politinę agitaciją

vyriausybę, prašydama demaršu paveikti Lietuvą, ž.: *Sąjungininkų okupacinių pajėgų vado gen. D. Odry telegrama Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Klaipėda, 1920 07 01*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 1, p. 171; *Sąjungininkų okupacinių pajėgų vado gen. D. Odry ataskaita nr. 25. Ambasadorių konferencijos generaliniam sekretoriui. Klaipėda, 1921 02 05*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 2, p. 12–14. Jau pirmosiomis darbo dienomis Klaipėdos krašte Lietuvos įgaliotinis kapitonas Leopoldas Dymša konstatavo: „sunku yra ką nors tikrai sužinoti, <...> atrodo, kad prancūzai čia turi kažką prieš mus: lyg neužsitiki, lyg neužganėdinti“, žr.: *Lietuvos karinio atstovo Klaipėdos krašte kpt. L. Dymšos pranešimas Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1920 04 15*. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 22, l. 12.

⁷³⁴ Ambasadorių konferencijos nutarimas „Relations economiques entre Memel et Lituanie“ Paryžius, 1921 02 26. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 74, p. 63.

⁷³⁵ „Turiu pabrėžti p. Kraus, kurį pakėliau iš paprasto prekybos rūmų nario iki jų pirmininko ir padariau nuolat išrenkamu Tarybos pirmininku, sumanumą ir diskretiškumą. Jis labai sumaniai vadovavosi mano duotomis instrukcijomis ir pasinaudojo Lietuvos įgaliotinio klaida, kad suspenduotų derybas. Pasirūpinau prie derybininkų prijungti du Žemės ūkio rūmų narius, absoliučiai priešiškus projektui. Po aštuonių derybų dienų Žemės ūkio rūmų nariai pareiškė pasitraukį iš komisijos dėl perdėtų Lenkijos pretenzijų“. *Prancūzijos komisaro prefekto G. Petisnė telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Klaipėda, 1921 02 07*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 74, p. 54–55.

⁷³⁶ *Ambasadorių konferencijos nutarimas „Negociation d'un accord commercial provisoire entre la Lituanie et le Territoire de Memel“*. Paryžius, 1921 08 17. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 74, p. 76

⁷³⁷ *Prancūzijos laikinojo atstovo G. Padovani paklausimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui J. Purickiui*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 176, l. 7; *Sąjungininkų generalinio komisaro G. Petisnė prašymas Ambasadorių konferencijai. Klaipėda, 1921 09 06*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 2, p. 184.

ir manifestacijas Klaipėdos krašte – nei už, nei prieš kurią nors valstybę⁷³⁸. Lietuvos vyriausybė kurį laiką mėgino stiprinti politinę įtaką krašte, remdamasi Klaipėdos krašte remtis lietuviškąjį identitetą pabrėžusia Mažosios Lietuvos Tautos taryba. Iš pradžių Lietuvos vyriausybė bandė sustiprinti šios organizacijos statusą Klaipėdos krašte, siekdama paversti ją lietuvius atstovaujančia ar net teritorijos administravime dalyvaujančia institucija⁷³⁹. Vasario 20 d. P. Klimas ir Lietuvos Valstybės Tarybos narys Jokūbas Šernas dalyvavo Mažosios Lietuvos Tautos tarybos susirinkime⁷⁴⁰. Vasario 21–27 d. ši organizacija surengė keletą manifestacijų, kuriose ragino besąlygiškai prijungti Klaipėdos kraštą prie Lietuvos. 1921 m. vasario 21 d., liepos 18 d. ir 1922 m. birželio 9 d. ši organizacija priėmė memorandumus, kuriose apibrėžė bei argumentavo šį siekį. 1920 m. spalio 29 d. Lietuvos atstovas Paryžiuje Oskaras Milašius perdavė Prancūzijos vyriausybei Mažosios Lietuvos Tautos tarybos skundą dėl padėties Klaipėdos krašte ir liepos 18 d. memorandumą, kuriuose prašyta kuo greičiau šią teritoriją prijungti prie Lietuvos.

Kurį laiką į Lietuvą nebuvo įleidžiami Klaipėdos krašto gyventojai, negavę Mažosios Lietuvos Tautos tarybos vizos pase. E. Galvanausko vyriausybė siekė, kad ši visuomeninė organizacija tarpininkautų ir dėl būtiniausių prekių įvežimo iš Lietuvos į Klaipėdos kraštą. Į D. Odry, vėliau Prancūzų karinės misijos Lietuvoje vadovo Célestin Reboul protestus prieš šiuos reikalavimus Kaune atsižvelgta tik Ambasadorių konferencijos vardu įsikišus Prancūzijos vyriausybei⁷⁴¹. Mažosios Lietuvos Tautos tarybos pastangomis, kovo 12 d. ankstesnė septynių narių Klaipėdos krašto direktorija, į kurią įėjo vien vokiečiųkalbiai nariai, buvo papildyta dviem lietuviais. 1920 m. gruodžio 3 d. sprendimu direktorija buvo sumažinta, joje ėmė dirbti trys vokiečiai ir du lietuviai. Kovo 20 d. Mažosios Lietuvos atstovai Vilhelmas Gaigalaitis, Jurgis Strėkis, Kristupas Lekšas, Martynas Jankus buvo kooptuoti į darbą bėbaigiančią Lietuvos Valstybės Tarybą⁷⁴². Šis gestas turėjo greičiau simbolinės reikšmės Lietuvos visuomenei bei Klaipėdos krašto lietuviams, nei politinio poveikio. Lietuvos vyriausybė pasitelkė ir spaudos kampaniją, kurios metu siekta išryškinti lietuvių diskriminavimą, prancūzų vadovavimo metu kilusius ekonominius nepriteklus bei Lenkijos įtakos augimą krašte⁷⁴³.

Lietuvos atstovas Klaipėdos krašte L. Dymša perspėjo Lietuvos vyriausybę, kad vietos lietuviai „pasirašo didesniais priešininkais susiglaudino dviejų Lietuvos dalių, negu vokiečiai“⁷⁴⁴. Akivaizdu, kad Lietuvos vyriausybės nuostata, siekiant

⁷³⁸ *Sąjungininkų okupacinių pajėgų vado gen. D. Odry ataskaita nr. 3. Ambasadorių konferencijos generaliniam sekretoriui. Klaipėda, 1920 03 05.* AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 1, p. 107–108.

⁷³⁹ Bendradarbiavimas su Mažosios Lietuvos Tautos taryba svarstytas vasario 27 d. Lietuvos vyriausybės posėdyje. Ministrų kabinetas organizacijos veiklos finansavimui skyrė 100 tūkst. auksinų, žr.: *Lietuvos ministrų tarybos posėdžio protokolas. Kaunas, 1920 02 27.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 86, l. 46.

⁷⁴⁰ P. Klimas. *Iš mano atsiminimų.* Vilnius, 1990, p. 347.

⁷⁴¹ *Lietuvos užsienio reikalų ministro A. Voldemaro pranešimas Prancūzų karinės misijos Lietuvoje vadovui C. Reboul. Kaunas, 1920 03 13.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 30, l. 54; *C. Reboul protesto nota Lietuvos vyriausybei. Kaunas, 1920 03 18.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 30, l. 43; *Sąjungininkų okupacinių pajėgų vado gen. D. Odry ataskaita nr. 3. Ambasadorių konferencijos generaliniam sekretoriui. Klaipėda, 1920 03 20.* AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 1, p. 120.

⁷⁴² Cereemonijos metu Lietuvos Valstybės Tarybos posėdyje, vėliau iškilmingoje vakarienoje dalyvavo ir Kaune akredituoti diplomatiniai atstovai bei karinių misijų nariai. Jų vardu vakarienoje metu žodį tarė prancūzų karinės misijos narys pulk. Cohendet, žr.: P. Klimas. *Op. cit.*, p. 350.

⁷⁴³ A. Eidintas. *Op. cit.*, p. 30.

⁷⁴⁴ *Lietuvos karinio atstovo Klaipėdos krašte kpt. L. Dymšos pranešimas ministrų kabinetui. Klaipėda, 1920 04 15.* LCVA, f. 923, ap. 1, b. 22, l. 11.

Klaipėdos krašto prijungimo, remtis vietos lietuviais silpo. Jų paramos būtinybė vėl išaugo tik nuo 1922 m. vidurio, stengiantis paveikti sprendimą dėl teritorijos ketinusių priimti Ambasadorių konferenciją ir vėliau rengiantis sukilimui. Ir tuomet buvo sunku rasti lojalių klaipėdiškių, netgi dalis šiame dalyvavusių nebuvo autonomijos šalininkai: „Susijungimas su Lietuva daugeliui nepriimtinas. Mažosios Lietuvos veikėjai trokštų lietuviško 'freištato'. <...> Centralizmo aiškinimas ir propagavimas (griežtai už Lietuvą) nebūtų labai populiarus“⁷⁴⁵.

Prancūzų istorikų Julien Gueslin ir Isabelle Chandavoine nuomone, prancūzų administracija Klaipėdos krašte vykdė bent sąlyginai lituanizacinę politiką, įdarbindama lietuviškos kultūros vietos gyventojų, leisdama skaitymo ir rašymo lietuvių kalba mokymą bei tikybos dėstymą lietuviškai mokyklose, spausdindama oficialius dokumentus abiem kalbomis⁷⁴⁶. Tuo tarpu Lietuvos vyriausybė laikėsi nuostatos, kad prancūzų administracija skatina germanizaciją⁷⁴⁷. Galima sutikti, kad formalių galimybių lietuvių kalbos sklaidai Klaipėdos krašte *prancūzmečiu* atsirado daugiau, bet priimtais sprendimais menkai tepasinaudota. Administracija neieškojo būdų į krašto administravimą integruoti lietuvių kultūros vietos gyventojus.

Klaipėdos krašto vokiškosios kultūros gyventojams priimtinausias politinis sprendimas dėl teritorijos ateities buvo visiškos nepriklausomybės nuo kaimyninių šalių išsaugojimas, įkūrus laisvąją valstybę, kontroliuojamą Tautų Sąjungos. Didelė dalis politiškai aktyvių Klaipėdos krašto gyventojų buvo susivienijusi į Vokiečių-lietuvių Tėvynės sąjungą (Deutsch-litauisches Heimatbund). Ši partija 1921 m. liepos 7 d. memorandumu kreipėsi į Ambasadorių konferenciją, prašydama Klaipėdos kraštui suteikti savarankiškumą. Klaipėdos krašto taryba ir direktorija gruodžio 30 d. vienbalsiai priėmė rezoliuciją, kurioje prašė Ambasadorių konferenciją išklaudyti jos atstovų poziciją prieš priimant sprendimą dėl Klaipėdos krašto⁷⁴⁸.

I. Chandavoine teigimu, Sąjungininkų generalinis komisaras G. Petisnė laisvosios valstybės įkūrimo perspektyvą vertino atsargiai. Vis tik prancūzų diplomatinis susirašinėjimas skatintų prielaidą, kad jis buvo atkaklus laisvosios valstybės šalininkas. Daugumoje nuo 1920 m. spalio mėn. rengtų dokumentų, kuriuose minėjo Klaipėdos krašto politinę ateitį, G. Petisnė rėmė būtent ją. Argumentuodamas siūlymą suteikti jo administruojamai teritorijai laisvojo miesto statusą su teise vienodomis sąlygomis uostą naudoti Lenkijai ir Lietuvai, pareigūnas ragino atsižvelgti į vietos gyventojų poreikius⁷⁴⁹, pabrėžė siūlymo naudingumą

⁷⁴⁵ Lietuvos vyriausybės įgaliotinio D. Zauniaus pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui. *Klaipėda, 1923 02 13*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 378, l. 38.

⁷⁴⁶ J. Gueslin. Que faire du „Memelland“ après Versailles?: La France entre nationalisme lituanien, particularisme germanique et Realpolitik (1920–1924). *Revue d'Allemagne et des Pays de langue allemande*. 2009, V. 41, p. 63–64; I. Chandavoine. *Prancūzmetis Klaipėdoje ir kas po to (1920–1932)*. Vilnius, 2003, p. 37; 1921 m. vasario mėn. buvo priimtas sprendimas, jei tėvai pageidautų, mokykloje ne tik tikybos pagrindų mokyti lietuviškai, bet ir jaunesnio amžiaus vaikus (anksčiau tik paskutinės klasės mokinius) mokyti rašymo ir skaitymo lietuvių kalba.

⁷⁴⁷ Lietuvos ministrų tarybos posėdžio protokolas. *Užsienio reikalų viceministro P. Klimo pranešimas apie kelionę į Mažąją Lietuvą. Kaunas, 1920 02 23*. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 57, l. 95.

⁷⁴⁸ *Klaipėdos krašto tarybos ir direktorijos rezoliucija. Klaipėda, 1921 12 30*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 3, p. 6; *Sąjungininkų generalinio komisaro G. Petisnė pranešimas Prancūzijos ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Briand. Klaipėda, 1922 01 09*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 3, p. 4.

⁷⁴⁹ „Aš puikiai pažįstu pažįstu šią mažą teritoriją, kuria kasdien rūpinuosi jau 13 mėnesių; aš suprantu šių vos 130 000 gyventojų mentalitetą. Aš apvaikščiau kone kiekvieną kaimą. Tačiau, kai pasakysite 'Klaipėda atiduodama Lietuvai', čia atsiras savas Želigowski“, žr.: *Sąjungininkų generalinio komisaro G. Petisnė pranešimas Ambasadorių konferencijai. Klaipėda, 1921 06 30*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 2, p. 105 v. Sąjungininkų gen. komisaro prefekto

Lenkijai ir Prancūzijai⁷⁵⁰.

Anot tuometinio ministro pirmininko E. Galvanausko, G. Petisné Klaipėdos kraštą traktavo kaip būsimą prancūzų koloniją, kurioje šie „visada liksią“⁷⁵¹ ir rūpinosi glaudžių savo valstybės ekonominių ryšių su ja užmezgimu. Iš tikrųjų, jis stengėsi įtikinti Prancūzijos ministrą pirmininką ir užsienio reikalų ministrą Raymond Poincaré, kuris tuo metu vadovavo ir Ambasadorių konferencijai, kad Prancūzija ekonomiškai nesuinteresuota Klaipėdos krašto prijungimu prie Lietuvos⁷⁵².

Manytume, 1922 m. G. Petisné bandė net forsuoti sprendimo dėl Klaipėdos krašto priėmimą, kartais nevengdamas pabrėžtino atkaklumo ir intrigų⁷⁵³. Vasario mėn. jis ministrui pirmininkui pakartojo siūlymą Klaipėdos kraštui suteikti laisvosios valstybės statusą, prašydamas leidimo atvykti į Paryžių, kad galėtų plačiau informuoti Ambasadorių konferenciją apie klaipėdiečių lūkesčius. Vis tik R. Poincaré neskubėjo priimti sprendimo: „Dabar mums nederą provokuoti Sąjungininkų diskusijos apie būsimą Klaipėdos krašto statusą. Vargu ar britai dabar bus linkę atsisakyti nuostatos prijungti jį prie Lietuvos“⁷⁵⁴. Prancūzijos vyriausybės vadovas dar kartą dar kartą paragino G. Petisné palaukti ir balandžio mėn. pabaigoje, kai Sąjungininkų misiją ėmė ypač varginti lėšų stoka, tad tiek administracinį personalą, tiek karines pajėgas teko smarkiai sumažinti.

Lietuviškuose istoriniuose šaltiniuose ir istoriografijoje G. Petisné dažnai tapatinamas su Lenkijos įtakos Klaipėdos krašte augimu, tačiau prancūzų archyviniai šaltiniai neliudija šio pareigūno glaudaus bendradarbiavimo su lenkų politikais ar jų įgaliotiniais. Sąjungininkų gen. komisaro rašytuose dokumentuose lenkai dažniau buvo įvardinami kaip potencialūs konkurentai, o ne sąjungininkai ar proteguotina grupė⁷⁵⁵. Jo asmeninė pozicija dėl Lenkijos vaidmens Klaipėdos krašte skyrėsi nuo

dokumentuose institucijos pavadinimas buvo spausdinamas germaniškais rašmenimis.

⁷⁵⁰ „Lietuva bus paskatinta atsisakyti aneksijos užmačių, o Lenkija gaus atsarginį išėjimą į jūrą. Prancūzija pasinaudos administratorės teikiamomis privilegijomis, pavyzdžiui, monopoliu gintarui. Kai kurie ankstesni duomenys prieštarauja jo teiginiams, žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos reikalų departamento apžvalga „Memel“*. Paryžius, 1920 10 21. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 1, p. 234–235.

⁷⁵¹ G. Galva. *Op. cit.*, p. 287.

⁷⁵² Svariais Klaipėdos krašto neprijungimo prie Lietuvos argumentais G. Petisné laikė šios glaudžius ekonominius ryšius su Didžiąja Britanija ir artimus politinius ryšius su Vokietija, žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos reikalų departamento apžvalga „Memel“*. Paryžius, 1920 10 21. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 1, p. 234–235; Sąjungininkų gen. Komisaro Klsipėdos krašte *G. Petisné telegrama Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Klaipėda, 1920 12 08*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituania, d. 6, p. 105; *Lord Hardinge pranešimas Foreign Office. Paryžius, 1921 01 11*. PRO, FO, 371, 6725, N 553, p. 251–253.

⁷⁵³ 1922 m. sausio 9 d. G. Petisné pasiuntė A. Briand diplomatiniam susirašinėjimui nebūdingo turinio pranešimą: „Pranešu, kad per krašto Tarybos posėdį man buvo užduotas toks klausimas: 'Leiskite man, pone gen. komisare paklausti – visos teritorijos profesinės organizacijos po keletą kartų teiravosi, ar klaipėdiečiai bus išklaudyti, priimant sprendimą dėl teritorijos ateities. Būčiau labai dėkingas, jei gaučiau atsakymą į šį gyvybės ar mirties klausimą, tikslų atsakymą'. Štai ką aš pasakiau: 'Galiu atsakyti į klausimą, kuris man buvo užduotas ministro pirmininko. Žinau, kad ilgai teritorijos gyventojai, neišskiriant nė vienos partijos, rūpinasi būti tikri, kad jos atstovai bus išklaudyti prieš galutinai nusprendžiant dėl teritorijos statuso. Gerai, šiandien aš galiu pasakyti, kad Ambasadorių Konferencijos gruodžio 20 d. posėdyje jie sutiko“, žr.: AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 3, p. 3. 1922 m. vasario mėn. pabaigoje G. Petisné pabrėžė vokiečių įtakos Lietuvos politiniam gyvenimui stiprėjimą.

⁷⁵⁴ *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro R. Poincaré instrukcija Sąjungininkų gen. komisarui Klaipėdos krašte Klaipėdos krašte G. Petisné*. Paryžius, 1922 02 28. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 2, p. 69.

⁷⁵⁵ Pz., *Sąjungininkų gen. komisaro G. Petisné pranešimas Prancūzijos ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Briand. Klaipėda, 1921 06 21*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel.

Prancūzijos vyriausybės.

Nepaisant ir Lietuvos vyriausybės, ir reikalų patikėtinio Prancūzijoje Oskaro Milašiaus pastangų, prancūzai neskubėjo priimti sprendimo dėl Klaipėdos krašto. 1921 m. sausio mėn. pradžioje, jau ryškėjant Hymanso projekto kontūrams, O. Milašiui buvo nurodyta, kad palankų sprendimą dėl Klaipėdos krašto perdavimo Lietuvai užtikrintų sąjunga su Lenkija ir specialus susitarimas dėl tranzito⁷⁵⁶. 1921 m. birželio 24 d. Ambasadorių konferencijos nota numatė Klaipėdos krašto perdavimą specialiu autonominiu statusu Lietuvai, bet tik išsprendus santykių su Lenkija klausimą. Joje pakartota, jog privalu suteikti šiai kaimyninei valstybei galimybes ir toliau naudotis Nemunu bei uostu prekių gabenimui⁷⁵⁷.

Prancūzijos ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras A. Briand nepritarė siūlymui dėl laisvosios valstybės statuso suteikimo Klaipėdos kraštui: „nereikia kartoti klaidos, padarytos Dancige“⁷⁵⁸. Anot jo, nedera teritorijoje, gausiai apgyvendintoje vokiečių, įkurti laisvąją valstybę, netgi kontroliuojamą Tautų Sąjungos. A. Briand laikėsi pozicijos, kad tiesioginis Klaipėdos krašto prijungimas prie Lietuvos irgi grėstų paskatinti klaipėdiškių separatizmą, be to, apsunkintų galimybes Lenkijai naudoti Klaipėdos uostą. Politikas siūlė Lietuvai derėtų suteikti politinį suverenumą teritorijoje, išsaugant jos administracinę ir finansinę autonomiją bei užtikrinant Lenkijos teises uoste.

Paprašytas įvardinti savo nuomonę, Sąjungininkų generalinis komisaras G. Petisné itin skeptiškai įvertino ketinimą Klaipėdos kraštą net autonominiu statusu prijungti prie Lietuvos ir paprašė Ambasadorių konferenciją atsiųsti įgaliotinį, kuris prieš priimant sprendimą ištirtų vietos gyventojų nuomonę. Netrukus Sąjungininkų generalinis komisaras į Paryžių pasiuntė įvairių Klaipėdos krašto ekonominių ir profesinių institucijų atstovų rezoliucijas, kuriose prašyta Klaipėdos kraštui suteikti laisvosios valstybės statusą⁷⁵⁹.

Belgų politikui Paul Hymans tarpininkaujant Briuselyje, vėliau Ženevoje vykusios Lietuvos ir Lenkijos derybos tapo paskata lenkų suaktyvėjimui Klaipėdos krašte. Gegužės 9 d. Lenkijos užsienio reikalų ministerija sudarė įtakos stiprinimo Klaipėdos krašte programą. Ja siekta silpninti Lietuvos bei Vokietijos ekonominius ryšius su Klaipėdos kraštu, rūpintis užtikrinti prancūzų įtakos šioje teritorijoje padidėjimą. Lenkijos vyriausybė stengėsi, kad Klaipėdos krašto klausimas būtų atidėtas iki ginčo su Lietuva išsprendimo. Siekdama užsibrėžtų tikslų, Lenkijos vyriausybė rėmėsi visų pirma sąjungininke Prancūzija ir, žinoma, palaikė Klaipėdos

d. 2, p. 109.

⁷⁵⁶ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1921 01 14. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 107, l. 1. 63.

⁷⁵⁷ Ambasadorių konferencijos pranešimas Prancūzijos ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Briand. Paryžius, 1921 06 24. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 2, p. 96–97.

⁷⁵⁸ Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro A. Briand instrukcija Sąjungininkų generaliniam komisarui Klaipėdoje G. Petisné. Paryžius, 1921 06 27. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 2, p. 101.

⁷⁵⁹ Klaipėdos krašto Prekybos rūmų, Amatų rūmų, Žemės ūkio rūmų, Klaipėdos ir jos apylinkių žvejybos bendrovės, Prekybos, pramonės ir amatų darbininkų sąjungos, Žemės ūkio darbininkų asociacijos, Klaipėdos uosto teritorijos darbininkų susivienijimo rezoliucijos dėl Klaipėdos krašto politinės ateities. Klaipėda [be datų, G. Petisné lydimasis laiškas datuotas 1921 07 26]. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 2, p. 116–148; Prancūzų parlamentaras Léo Gerald, 1921 m. rugsėjo mėn. pirmojoje pusėje viešėjęs Klaipėdoje, lankėsi būtent tose institucijose, kurios prieš kiek daugiau nei mėnesį įvardijo siekį, kad Klaipėdos kraštas taptų laisvąja valstybe, žr.: *Sąjungininkų generalinio komisaro G. Petisné pranešimas Prancūzijos ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Briand. Klaipėda, 1921 09 13.* AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 2, p. 155–156, R. Valsonokas. *Op. cit.*, p. 80–81.

krašto tapimą šios administruojama laisvąja valstybe. Lenkų istoriko Piotr Łossowski nuomone, nors lenkų ekonominiai poreikiai buvo irgi svarbūs, suinteresuotumą Klaipėdos kraštu labiau skatino politinės priežastys – noras paveikti Lietuvą⁷⁶⁰.

Greitai Klaipėdos krašte pradėjo veikti Lenkijos konsulas, buvo įsteigta lenkų-klaipėdiečių prekybos bendrovė „Mempol“. Lenkijos suaktyvėjimą Klaipėdos krašte prancūzų administracija pajuto jau po dviejų mėnesių: G. Petisné pranešė, kad „Lenkai už nesvarbu kokią kainą perka, ką pajėgia. Jie perka žemes puikiose vietose, net prie uosto, taip pat geriausią miesto nekilnojamą turtą. Aš esu tikras, pinigai tam skiriami iš Lenkijos išdo“. Kai jis apie tai pasiteiravęs lenkų konsulo Marceli Szarota, šis atsakė: „Mes neturėjome čia lenkų, bet mes jų atgabensime. Geriausias būdas perduoti šią žemę Lenkijai yra ją nupirkti“⁷⁶¹. Tuo tarpu Lietuvos Steigiamasis Seimas į Lenkijos politikos suaktyvėjimą reagavo, 1921 m. lapkričio 21 d. priimdamas rezoliuciją, kurioje paragino vyriausybę pasirūpinti, kad susitarus su vietos gyventojais būtų užtikrintas šios pajūrio teritorijos susijungimas su Lietuva, klaipėdiškiams garantavus demokratiniiais principais pagrįstą autonomiją.

Anot istorikės Petronėlės Žostautaitės, Prancūzijos vyriausybė propagavo Klaipėdos krašte laisvosios valstybės idėją, kuri vėliau prigijo ir klaipėdiečių tarpe⁷⁶². Istorinių šaltinių analizė skatintų daryti priešingą išvadą: ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras R. Poincaré ją perėmė iš klaipėdiškių ir G. Petisné. 1922 m. gegužės mėn. teiraudamasis Lenkijos pozicijos, Prancūzijos vyriausybės vadovas kaip realiausius svarstomus projektus įvardino visišką teritorijos prijungimą prie Lietuvos (neabejotinai absoliučiai nepriimtina Lenkijai) ir laisvąjį miestą⁷⁶³. Tiesa, dalis *Quai d'Orsay* pareigūnų toliau rėmė Klaipėdos krašto perdavimą Lietuvai autonomijos teisėmis⁷⁶⁴. 1922 m. balandžio–birželio mėn. Prancūzijos vyriausybė ketino atskirti Lietuvos pripažinimo *de jure* ir Klaipėdos klausimus. Kaip buvo teigiama lietuviams, antrasis, kad būtų tinkamai parengtas, reikalaus bent pusmečio, jei į procesą įsijungs Tautų Sąjunga, klausimo sprendimas galės užtrukti net metus⁷⁶⁵.

Didžioji Britanija rėmė Klaipėdos krašto perdavimą Lietuvai kaip savotišką kompensaciją už Vilniaus krašto netektį, jei ji sureguliuotų santykius su Lenkija ir sutiktų su Nemuno internacionalizacija. Britai netgi zondavo galimybę perduoti Lietuvai Klaipėdos kraštą, jei ši susitaikys su Vilniaus netektimi⁷⁶⁶. Toks sprendimas, *Foreign Office* pareigūnų nuomone, paskatintų jaunos valstybės ekonominę raidą, silpnintų jos ryšius su Vokietija, būtų parankus britų prekybinių santykių su Baltijos šalimis vystymui. Lietuvos ir Lenkijos konfliktas skatino britus susilaikyti nuo

⁷⁶⁰ P. Łossowski. *Kłajpeda kontra Memel: Problem Kłajpedy w latach 1918–1939–1945*. Warszawa, 2007, p. 28–29.

⁷⁶¹ *Sąjungininkų generalinio komisaro G. Petisné pranešimai Prancūzijos ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Briand. Klaipėda, 1921 06 21, 07 08*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 2, p. 85–86, 109.

⁷⁶² P. Žostautaitė. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius, 1992, p. 18.

⁷⁶³ *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro R. Poincaré instrukcija pasiuntiniui Lenkijoje H. de Panafieu. Paryžius, 1922 05 22*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 3, p. 205 v.; *Lord Hardinge to FO. Paris, 1922 06 30*. PRO, FO, 371, 8062, N 6349, 155–156.

⁷⁶⁴ *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus telegrama Lietuvos užsienio reikalų ministerijai. Paryžius, 1922 08 10*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 271, l. 131.

⁷⁶⁵ *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. 1922 06 12–16*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 270, l. 31v.

⁷⁶⁶ *Lietuvos užsienio reikalų ministerijos posėdis nr. 38. Kaunas, 1922 04 25*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 283, l. 56.

aktyvios paramos Klaipėdos autonomijai⁷⁶⁷. Kitos dvi Santarvės valstybės – Italija ir Japonija – buvo mažai suinteresuotos šios teritorijos priklausomybės klausimu⁷⁶⁸.

Vokietijos vyriausybė, nors palankiai vertino laisvosios valstybės įkūrimo Klaipėdos krašte perspektyvą⁷⁶⁹, nenorėjo, kad jame įsitvirtintų prancūzų administracija. 1922 m. spalio pab. Lietuvos vyriausybę pasiekė žinios, kad Vokietijos diplomatai pabrėžia pritarimą Klaipėdos krašto kaip laisvosios valstybės idėjai. Užsienio reikalų ministerija davė instrukcijas O. Milašiui *Quai d'Orsay* pareigūnams priminti Vokietijos pastangas sustiprinti įtaką Klaipėdos krašte ir manipuliavimo šia teritorija galimybes⁷⁷⁰. Tuo tarpu Vokietijos vyriausybė nesėkmingai mėgino paveikti į Paryžių įvardinti politinių prioritetų įvardinti atvykusią delegaciją. Su jos nariais susitikęs Vokietijos pasiuntinys Wilhelm Mayer ragino pritarti Klaipėdos krašto autonomijai Lietuvoje⁷⁷¹. Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos galimybę Vokietija nepriešiška vertino jau nuo 1920 m.⁷⁷².

1922 m. pradžioje Lenkijos užsienio reikalų ministras Konstancy Skirmunt palaikė Klaipėdos krašto perdavimą Lietuvai autonomijos statusu, jei ši sutiks su Nemuno internacionalizacija ir suteiks lenkams teisę laisvai naudotis uostu prekybos reikalams. Tų pačių metų vasarą Lenkijos vyriausybė nurodė dar neprarandanti vilties dėl galimo santykių su Lietuva sureguliuavimo. Tiesa, jau tada jie ragino, kol tai įvyks, paskelbti Klaipėdos uostą prancūzų administruojama ir Tautų Sąjungos kontroliuojama laisvąja valstybe. Taigi, jos pozicija, galima teigti, sutapo su Prancūzijos⁷⁷³.

Liepos mėn. pradžioje įvykusioje Ambasadorių konferencijos sesijoje Santarvės valstybių atstovai nutarė priimti sprendimą dėl Klaipėdos krašto pripažinus Lietuvą. Kadangi šios valstybės ir Lenkijos santykių normalizavimas kol kas buvo akivaizdžiai neįmanomas, nutarta visų pirma siekti E. Galvanausko vadovaujamos vyriausybės besąlygiško sutikimo dėl Nemuno internacionalizacijos. Buvo sudaryta Nemuno internacionalizacijos ir Klaipėdos klausimų tyrimo komisija, vadovaujama Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos pareigūno Jules Laroche⁷⁷⁴. Informacija apie artėjantį sprendimo dėl Klaipėdos krašto priėmimą paskatino visų suinteresuotų grupių suaktyvėjimą 1922 m. vasarą ir rudenį Klaipėdos krašto lietuvių ir vokiečių kultūros gyventojai rašė peticijas bei memorandumus Ambasadorių konferencijai ir

⁷⁶⁷ Lord Hardinge pranešimas *Foreign Office*. Paryžius, 1921 01 11. PRO, FO, 371, 6725, N 553, p. 251–253; Britų memorandumas dėl pozicijos Klaipėdos klausimu *Ambasadorių konferencijoje*. 1922 07. PRO, FO, 371, 8063, N 7245, p. 20.

⁷⁶⁸ L. Oberdörfer. *Op. cit.*, p. 163.

⁷⁶⁹ Prancūzijos reikalų patikėtinio Vokietijoje de Saint Quentin pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré „*Question de Memel*“. Berlin, 1922 08 25. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 4, p. 190–191.

⁷⁷⁰ Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Europos Centro departamento direktoriaus Br. Dailidės instrukcija Lietuvos atstovybės patarėjui K. Dobkevičiui. Kaunas, 1922 10 24. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 292, l. 128.v

⁷⁷¹ L. Oberdörfer. *Op. cit.*, p. 193.

⁷⁷² A. Paura. *Lietuva Veimaro Respublikos ir Trečiojo Reicho užsienio politikoje*. Vilnius, 2006, p. 45; Z. Butkus. Bendrininkų kėslai: Vokietijos ir SSRS požiūris į Klaipėdos problemą 1923–1939 metais. *Darbai ir dienos*, 2000, nr. 21, p. 194.

⁷⁷³ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos direktijos pranešimas *Ambasadorių konferencijai* „*Statut de Memel*“. Paryžius, 1922 07 25. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 4, p. 43; Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos sk. vedėjo J. Laroche pranešimas *Ambasadorių konferencijai* „*Argumentation polonaise*“. Paryžius, 1922 12 06. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 4, p. 277.

⁷⁷⁴ Komisijos nariai, be J. Laroche, dar buvo Didžiosios Britanijos atstovas Sargent, Italijos – Omnis, Japonijos – Miyakoski.

Prancūzijos vyriausybei⁷⁷⁵. Suintensyvėjo lietuvių ir lenkų politikų bei diplomatų veikla, G. Petisné pastangos siekiant norimo sprendimo. Prisijungimo prie Lietuvos propaganda Klaipėdos krašte rūpinosi sausio 11 d. nauju šios valstybės atstovu jame tapęs Jonas Žilius. Lietuvos vyriausybė skyrė lėšų ir propagandai Klaipėdos krašte⁷⁷⁶.

Su įtakingais *Quai d'Orsay* pareigūnais 1922 m. vasarą ir rudens pradžioje susitiko ir parengė politinių kreipimūsi įtakingi prancūzų politikai ir aktyvūs visuomenės atstovai, remę vienokią arba kitokią Klaipėdos klausimo sprendimą. Deja, Lietuvos vyriausybei tarpininkavo tik žurnalistas, publicistas Olivier d'Etchegoyen ir mažųjų tautų interesus gynusios visuomeninės organizacijos Tautybių biuro vadovas Jean Pélissier, nesėkmingai skatinęs prancūzų parlamentarų ir vyriausybės narius paremti Klaipėdos krašto autonomiją Lietuvos sudėtyje⁷⁷⁷. Tuo tarpu laisvosios valstybės idėją propagavo G. Petisné giminaitis senatorius Anatole de Monzie, Atstovų rūmų nariai Henri Lorin, Léo Gerald, patys lankęsi Klaipėdos krašte lenkų politikai ir diplomatai, ypač pabrėžę vietos gyventojų ginkluoto pasipriešinimo prijungimui prie Lietuvos pavoju⁷⁷⁸.

Rugsėjo mėn. pabaigoje, Lietuvai faktiškai atsisakius besąlygiškos Nemuno internacionalizacijos⁷⁷⁹, atmosfera *Quai d'Orsay* lietuviams tapo itin nepalanki. Rugsėjo 27 d. Lietuvos reikalų patikėtini O. Milašius ir atstovybės sekretorių Kajetoną Dobkevičių priėmęs ministerijos darbuotojas Fernand Grenard tvirtino, esą Prancūzija esanti palanki Lietuvai Klaipėdos klausimu, bet „lietuvių užsispyrimas gališ lemti Klaipėdos netektį, kaip anksčiau Vilniaus. Santarvė nori, kad Nemuno atvėrimas būtų Lietuvos pirmas žingsnis naujos orientacijos linkme“⁷⁸⁰.

1922 m. lapkričio 6 d. Lietuvos delegacija, vadovaujama viceministro Petro Klimo, įteikė notą Ambasadorių konferencijos Klaipėdos komisijai, kurioje politiniais, ideologiniais ir ekonominiais argumentais pagrindė teritorijos perdavimo Lietuvai būtinybę⁷⁸¹. Lietuviai suvokė, kad daug tikėtis iš komisijos negali:

⁷⁷⁵ Liepos 13 d. O. Milašius perdavė Mažosios Lietuvos Tautos tarybos pirm. K. Lekšo pasirašytą skundą dėl lietuvių padėties, kuriame prašoma Klaipėdos kraštą autonomijos teisėmis prijungti prie Lietuvos. Liepos 31 d. Klaipėdos lietuviai parašė R. Poincaré adresuotą laišką, kuriame lietuvių organizacijų vardu pakartojo paramą prisijungimui prie Lietuvos. Lapkričio 21 d. Mažosios Lietuvos Tautos taryba dar kartą pakartojo poziciją naujame memorandume.

⁷⁷⁶ V. Žalys. Klaipėdos prijungimas prie Lietuvos 1923 m. ir vietos lietuviai. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis, Vol. IV*, p. 42.

⁷⁷⁷ Su Ambasadorių konferencijos Klaipėdos komisijos pirmininku, *Quai d'Orsay* Europos skyriaus vedėju J. Laroche spalio 15 d. susitiko O. d'Etchegoyen, o lapkričio 8 d. – J. Gabrys. J. Pélissier rugpjūčio mėn. pradžioje Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos vadovybės atstovams, vyriausybės nariams bei kai kuriems parlamentarams (tarkime, Atstovų Rūmų Užsienio reikalų komisijos pirm. Georges Leygues) pranešė, kad gegužės mėn. Tautybių biuras atliko tyrimą apie padėtį bei visuomenės nuomonę Klaipėdos krašte ir norėtų supažindinti su jo rezultatais, publikuotais atskira brošiūra. Jam nepavyko gauti audiencijos pas R. Poincaré, atrodo, ir kitų įtakingų politinių figūrų reakcijos nesulaukta. Nervingai į jo iniciatyvą reagavo G. Petisné, tyrimo rezultatus pavadinęs pamfletu.

⁷⁷⁸ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos sk. vedėjo J. Laroche pranešimas Ambasadorių konferencijai. Paryžius, 1922 11 03*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 4, p. 177.

⁷⁷⁹ Rugsėjo 20 d. santykius su Lenkija ir Baltijos valstybėmis kuravęs ministerijos pareigūnas R. Brugère O. Milašiumi pabrėžė, esą Ambasadorių konferencija sutiktų, kad Klaipėdos prijungimo statute galima numatyti Nemuno internacionalizavimą liečiančių punktų taikymo atidėjimą iki Lietuvos santykių su Lenkija suregulavimo, žr.: *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1922 09 30*. LCVA, f. 383, ap. 7. b. 270, l. 20.

⁷⁸⁰ *Ibid.*, l. 23 v, 24.

⁷⁸¹ Note remise par la Délégation de Lituanie à la Commission chargée à étudier le statut de Memel à la séance du 6 novembre 1922 au sujet de la question de l'attribution du territoire de Memel à la

„Klaipėdos prijungimas be išlygų neįmanomas“⁷⁸². Gruodžio 13 d. komisija parengė pirmąjį pasiūlymo dėl Klaipėdos krašto projektą, kuriame konstatavo, esą autonomijos šalininkai „neįtikino nei siekių nuoširdumu, nei pasitelktais argumentais“ ir į jų reikalavimus atsižvelgti neketinama. Projekte numatyta dešimčiai arba penkiolikai metų Klaipėdos kraštui suteikti Tautų Sąjungai pavaldžios laisvosios valstybės statusą, išsaugant galimybę sprendimą pakeisti, jei bus sureguliuoti Lenkijos ir Lietuvos santykiai arba šios „ūkis ir kultūra labiau išsivystys“⁷⁸³.

Prisijungti Klaipėdos kraštą ginkluotu puolimu E. Galvanausko vyriausybei pirmiausiai, dar vasario mėn. pasiūlė Lietuvos atstovas jame J. Žilius. Iš pradžių vyriausybė tokią idėją vertino atsargiai, bet jos neatmetė⁷⁸⁴. Sprendimą realizuoti šį sumanymą ministrų kabinetas priėmė rugsėjo 28 d.⁷⁸⁵ Gruodžio 22 d. Iš Mažosios Lietuvos Tautos tarybos narių buvo sudarytas formaliai sukilimo formą turėjai įgauti karinei operacijai vadovauti turėjęs Vyriausias Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas. 1923 m. sausio 3–5 d. Kaune ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras E. Galvanauskas, Lietuvos atstovas Klaipėdoje J. Žilius, „savanorių“ kariuomenės vadu paskirtas karininkas Jonas Polovinskas-Budrys ir Klaipėdos lietuvių atstovas Erdmonas Simonaitis parengė sukilimo planą.

Sausio 6 d. operacijoje dalyvavę šauliai ir karinės pajėgos, kaip I. Chandavoine pasakojo buvę „sukilėliai“, Kaune išlydėti su muzika⁷⁸⁶, traukiniu išvyko į pasienį. Tą pačią dieną gana tikslūs gandai apie Klaipėdos užėmimo ketinimą pasiekė britų, per juos – ir prancūzų diplomatus⁷⁸⁷. Lietuvos vyriausybė prieš rengdama sukilimą, užsitikrino Vokietijos neutralumą⁷⁸⁸ ir SSRS diplomatinę paramą⁷⁸⁹. Tuo tarpu Klaipėdos krašto aktyvūs lietuvių veikėjai ir joms oponavusios

Lituanie. *Question de Memel*. Kaunas, 1924, V. 2, p. 19–20.

⁷⁸² Lietuvos atstovybės sekretoriaus K. Dobkevičiaus telegrama ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui. Paryžius, 1922 10 25. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 281, l. 181. Lapkričio 7 d. komisija Lietuvos vyriausybei pateikė klausimą apie Klaipėdos krašto galimą poveikį valstybės politiniam ir ekonominiam gyvenimui, prijungus prie jos arba paskelbus laisvąją valstybę, apie galimybes užtikrinti Lenkijos interesų apsaugą vienu arba kitu atveju. Lietuvos atsakymas buvo gautas gruodžio 20 d.

⁷⁸³ Klaipėdos komisijos nario Sargent paruoštas pranešimo apie Klaipėdos kraštą projektas „*Intentions des Gouvernements Aliées en ce que concerne Memel*“. Paryžius, 1922 12 13. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 5, p. 298.

⁷⁸⁴ Anot užsienio reikalų ministro V. Jurgučio, J. Žiliaus pasiūlymo įgyvendinimas reikštų Versalio taikos sutarties pažeidimą ir grėstų Sąjungininkių puolimu prieš Lietuvą, bet idėja verta dėmesio ir iškilus būtinybei gali būti įgyvendinta kitokia forma, panaudojus vietos gyventojų jėgas, žr.: *Užsienio reikalų ministro V. Jurgučio instrukcija Lietuvos atstovui Klaipėdos krašte J. Žiliui*. Kaunas, 1922 02 12. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 366, l. 214.

⁷⁸⁵ V. Vareikis. Klaipėdos krašto užėmimas. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis, Vol. IV...*, p. 35.

⁷⁸⁶ I. Chandavoine. *Op. cit.*, p. 63.

⁷⁸⁷ A. Dilley to Foreign Office. Kaunas, 1923 01 06. PRO, FO, 371, 9255, N 173, p. 179; Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani telegrama Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1923 01 07. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 8, p. 175.

⁷⁸⁸ Vokietijos užsienio reikalų ministerijos vadovybė, sukilimui prasidėjus, nors ir įteikusi Lietuvai protesto notą vyriausybės vardu, iš karto pakvietė Lietuvos pasiuntinį Berlyne V. Sidzikauską taurėi šampano, žr.: V. Sidzikauskas. Lietuvos diplomatijos paraštėje. Vilnius, 1994, p. 12; Z. Butkus. Klaipėdos prijungimas prie Lietuvos 1923 m. dokumentiniai liudijimai. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis, Vol. IX: Klaipėdos kraštas 1920–1924 m. archyvinuose dokumentuose*. Kaipėda, 2003, p. 54.

⁷⁸⁹ Laikinai einančio užsienio reikalų ministro pareigas M. Litvinov 1922 m. gruodžio 22 d. nota, atrodo, nustebino Ambasadorių konferenciją ir R. Poincaré. Ketinta drauge į ją atsakyti po Loanos konferencijos, kurioje turėjo būti priimtas sprendimas dėl Klaipėdos krašto, žr.: Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro R. Poincaré telegrama ambasadoriams Romoje ir Londone. Paryžius, 1922 12 23. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 4, p. 310.

politinės jėgos rengė susirinkimus ir demonstracijas, skelbė politinius dokumentus, teritorijoje vyko streikai. Nepaisant Santarvės valstybių protestų ir pastangų politinio poveikio priemonėmis sustabdyti Klaipėdos krašto užėmimą⁷⁹⁰, sausio 10 d. prasidėjo puolimas. Jame dalyvavo ir nedidelė grupė klaipėdiškių. Jau sausio 15 d. jis baigėsi sukilėlių pergale⁷⁹¹. Sausio 17 d. E. Simonaičio vadovaujama direktorija pareikalavo, kad būtų evakuota prancūzų kariuomenė ir iš pareigų pasitrauktų G. Petisné. Po dar dviejų dienų Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas priėmė deklaraciją, kurioje skelbė apie Klaipėdos krašto „prisiglaudimą prie Lietuvos“ valstybės. Autonomijos propagavimu sukilimo laikotarpiu Klaipėdos krašte rūpinosi buvęs užsienio reikalų ministras, publicistas Juozas Purickis.

Prancūzijos karinis laivynas, gerokai nukentėjęs po Pirmojo pasaulinio karo, negalėjo pagelbėti negausiems Klaipėdos krašte dislokuotiems prancūzų pėstininkų daliniams. Teritorijoje tebuvo „saujelė“⁷⁹² – apie 250 – prancūzų karių ir karininkų⁷⁹³, prie jų prisidėjo dalis krašto policijos pajėgų ir laisvosios valstybės šalininkų. R. Poincaré vyriausybė ir visuomenė sutelkė dėmesį į Prancūzijos kariuomenės tuo pat metu vykdytą Ruhro okupaciją. Santarvės valstybės neketino siųsti karinių pajėgų į Klaipėdos kraštą⁷⁹⁴.

Sukilimo rengėjus, finansavimo šaltinius ir dalyvių kilmę, surinkusi „daug ir sutampančių liudijimų“⁷⁹⁵, sausio 28 d. preciziškai įvardino Santarvės valstybių ypatingoji Klaipėdos krašto komisija, vadovaujama prancūzų diplomato Georges Clinchant⁷⁹⁶. Prancūzijos atstovas Lietuvoje Gabriel Padovani iš esmės tą patį minėjo

⁷⁹⁰ „Atkreipiame dėmesį į blogą įspūdį, kurį įvykiai sukėlė Sąjungininkėms, ketinančioms parengti sprendimą dėl Klaipėdos krašto“, žr.: *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro R. Poincaré protesto nota Lietuvos vyriausybei. Paryžius, 1923 01 11*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 8, p. 208; Santarvės valstybių protesto kolektyviniai demaršai įvyko sausio 8 d. ir vasario 2 d., sausio 13 d. protesto notą nusiuntė Ambasadorių konferencija.

⁷⁹¹ Sukilimo parengimas ir eiga plačiai nagrinėti A. Gaigalaitės str.: Ernesto Galvanausko politinė veikla dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos. *Lietuvos istorijos metraštis 1996*. Vilnius, 1997, p. 137–158.

⁷⁹² Le Territoire du Memel. *Le Temps*, 1923, N. 21717.

⁷⁹³ Klaipėdos krašto apsaugai, nors iš pradžių į ją ketinta pasiųsti Sąjungininkų mišrias karines pajėgas, apie 1700 vyrų, 1920 m. paskirtas Prancūzijos kariuomenės 21as šaulių pėstininkų batalionas, apie 720 karių ir 30 karininkų, 1920 m. vasario mėn. pradžioje atvyko į Klaipėdą. 1921 m. pabaigoje šios pajėgos sumažinamos iki 625 žmonių, dar šiek tiek – 1922 m. balandžio mėn., o ypač smarkiai, iki 250 karių ir karininkų – vasaros pabaigoje. Jos buvo pavaldžios Versalio Sąjungininkų kariniam komitetui, 1920 m. vadovaujamam maršalo F. Foch., žr.: B. Jusserand. *Op. cit.*, p. 8; *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos departamento apžvalga „Memel“: 1919 09 03*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 1, p. 21; Prancūzų karinio jūrų laivyno šarvuoti kreiseriai 1923 m. pradžioje buvo dislokuoti Viduržemio jūroje, o didelio tonažo kariniai laivai į Klaipėdos uostą įplaukti negalėjo. Pasitelkus civilinį laivyną buvo įmanoma į Klaipėdą greit atgabenti nebent kelis šimtus karių, žr.: J. Gueslin. *Op. cit.*, p. 62. Sausio 17 – 24 d. atplaukė šeši prancūzų kariniai laivai ir vienas anglų vasario 19 d. išgabeno prancūzų karius ir administraciją.

⁷⁹⁴ *Foreign Office memorandum dėl karinių pajėgų siuntimo į Klaipėdos kraštą. Londonas, 1923 01 15*. PRO, FO, 371, 9257, N 543, p. 3.

⁷⁹⁵ *Santarvės ypatingosios Klaipėdos krašto komisijos pirmininko G. Clinchant telegrama Ambasadorių konferencijai. Klaipėda, 1923 01 28*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 5, p. 268; dar detalesnė informacija: *Santarvės ypatingosios Klaipėdos krašto komisijos pirmininko G. Clinchant ataskaitoje apie sukilimo surengimą ir vykdymą, 1923 03 06*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 420, l. 295–305.

⁷⁹⁶ Į sausio 22 d. sudarytą komisiją įėjo prancūzų ir italų pasiuntiniai G. Clinchant ir Aloisi bei britų konsulas Fry. Lietuvai buvo parankus A. Smetonos paskyrimas ypatinguoju atstovu Klaipėdoje, kadangi G. Clinchant jau buvo su juo susitikęs 1918 m., dirbdamas Prancūzijos reikalų patikėtiniu Šveicarijoje, ir gana palankiai apie šį lietuvių atsiliėpė, apibūdindamas kaip „nuovokų ir išvalgų“, žr.: *Prancūzijos reikalų patikėtinio Šveicarijoje G. Clinchant telegrama Užsienio reikalų*

ankstesnėse, sausio 7 ir 15 d. telegramose, nors Lietuvos užsienio reikalų ministerija atkakliai neigė vyriausybės sąsajas su Klaipėdos krašto užėmimu. Galima sutikti su amerikiečių istoriku Alfred Erich Senn, kad „paslaptys Lietuvos valstybėje buvo prastai saugomos“⁷⁹⁷.

Sukilimas sukliudė Ambasadorių konferencijos ketinimams 1923 m. sausio 10 d. Lozanoje priimti sprendimą dėl Klaipėdos krašto paskelbimo laisvąja valstybe. Nors dar sausio 29 d. Ambasadorių konferencija siūlė Santarvės šalims nutraukti diplomatinis santykius su Lietuva⁷⁹⁸, šių ketinimų greit atsisakyta. Prancūzijos vyriausybė jau 1923 m. sausio 16 d. numatė sutiksianti su Klaipėdos krašto suverenumo perdavimu Lietuvai, nepaisant senatoriaus A. de Monzie pastangų atgaivinti diskusijas dėl teritorijos statuso⁷⁹⁹. Vasario 16 d. Ambasadorių konferencijos priimtu sprendimu Klaipėdos krašto suverenitetas buvo perduotas Lietuvai, kuri turėjo užtikrinti teritorijos gyventojų autonomiją, Lenkijos teises naudotis uostu, atlyginti dar nepadengtas ankstesnes administravimo išlaidas.

Gandai apie rengiamą sukilimą Prancūzijos vyriausybė buvo pasiekę net keletą kartų: 1920 m. gegužės mėn., paskui 1922 m. pavasarį, kai dalis Lietuvos kariuomenės buvo perkelta į Žemaitiją. Užsienio reikalų ministras A. Voldemaras 1920 m. gegužės 14 d. susitikime su prancūzų politikais buvo perspėtas, kad „Klaipėdos krašto užėmimas sukurtų precedentą <...> lenkams“⁸⁰⁰. Šis grasinimas savitu būdu įsikūnijo 1923 m., tarpininkaujant R. Poincaré. Jis paskatino Santarvės valstybes pripažinti Vilniaus kraštą Lenkijai ir tesulaukė tik greičiau simbolinio britų pasipriešinimo⁸⁰¹.

Lenkijos puolimo grėsmė 1923 m. sausio ir vasario mėn. Lietuvoje kėlusį daug nerimo, buvo iš dalies perdėta, bet R. Poincaré, raginęs lenkus vengti bet kokių politinių ir karinių provokacijų, stengėsi palaikyti šią įtampą atmosferą⁸⁰², turėjusią

ministerijai. Berne, 1918 09 20. AMAEF, Europe 1918–1940, d. 1, p. 168.

⁷⁹⁷ A. E. Senn. *The Great Powers, Lithuania and Vilna Question*. Leiden, 1966, p. 179.

⁷⁹⁸ *Ambasadorių konferencijos pirmininko, Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro R. Poincaré telegrama atstovybėms Santarvės valstybėse, Lenkijoje ir Lietuvoje, Jūrų ministerijai ir maršalui F. Foch „A. s. de l'affaire de Memel“*. Paryžius, 1923 06 01. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 9, p. 99–101.

⁷⁹⁹ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos sk. apžvalga „Situation de Memel“*. Paryžius, 1923 01 16. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 6, p. 23. A. de Monzie vasario mėn. pradžioje kreipėsi į J. Laroche, ragindamas nesutikti Lietuvai perduoti Klaipėdos kraštą ir pradėti viešas diskusijas dėl jo ateities arba surengti plebiscitą teritorijoje, žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos sk. vedėjo J. Laroche pranešimas ministrui pirmininkui R. Poincaré „Question de Memel“*. Paryžius, 1923 02 03. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 7, p. 51.

⁸⁰⁰ *A. Voldemaro pranešimas. Lietuvos ministrų tarybos posėdžio protokolas. Kaunas, 1920 05 12*. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 57, l. 184.

⁸⁰¹ G. Curzon teigė, kad Vilniaus ir Klaipėdos klausimai nesusiję, tad Lenkijos rytinių klausimų klausimo liesti nevertėtų, bet Ambasadorių konferencijoje britų atstovas E. Phipps palaikė daugumos poziciją, kad Vilniaus kraštas turėtų būti pripažintas Lenkijai, žr.: *Prancūzijos ambasadoriaus Didžiojoje Britanijoje Saint-Aulaire telegrama Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Londonas, 1923 01 26*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 6, p. 236.

⁸⁰² Lenkijos vengimą griežtai ar juolab kariniais veiksmais reaguoti į Klaipėdos sukilimą (ryškiausias gestas buvo laivo „Komendant Piłsudski“ atplaukimas – tik keletui valandų), lietuviškoje historiografijoje dažnai siejama su sovietų spaudimu. Tam svarbios įtakos turėjo ir prancūzų raginimai išlaikyti neutralumą, pažadai užtikrinti Lenkijos poreikių įgyvendinimą ir sprendimas pripažinti rytines valstybės sienas. Lenkija sausio 12 d. maršalui F. Foch pasiūlė išsiųsti karines pajėgas, kurios padėtų numalšinti sukilimą, bet Prancūzijos užsienio reikalų ministerija šį siūlymą atmetė, žr.: P. Lossowski. *Op. cit.*, p. 51, 53; *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos direktoriaus E. Peretti de la Rocca telegrama pasiuntiniui Varšuvoje H. de Panaŕfieu*. Paryžius, 1923 02 15. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 7, p. 258; *Prancūzijos pasiuntinio H. de Panaŕfieu telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Varšuva, 1923 01 17*. AMAEF, Europe

silpninti lietuvių pergalės pojūtį ir paskatinti didesnę jų nuolaidumą. Dar vasario 12 d. Lenkijos vyriausybė pabrėžė reikalausianti besąlygiško teisių įtvirtinimo Klaipėdos krašte⁸⁰³. Tad 1923 m. vasario 16 d. Ambasadorių konferencijos sprendimas Lietuvai reiškė pavojingą pergalę.

Klaipėdos klausimas 1919–1924 m. buvo neabejotinai svarbi Lietuvos ir Prancūzijos politinė jungtis ir kartu santykių prieštarų šaltinis. Lietuvos vyriausybei sunkiai sekėsi užmegzti kontaktus su Klaipėdos krašto administracija 1920–1922 m., ypač kai vadovavimą jai perėmė G. Petisnė, ir pasirinktoji ignoravimo bei ekonominio spaudimo taktika dar labiau stiprino santykių įtampą. 1920–1923 m. Lietuva Paryžiuje pelnė nepaklusnios ir nesutramdomos šalies, kuri bendradarbiauja su Prancūzijos priešinkėmis Vokietija ir sovietine valstybe⁸⁰⁴, charakteristiką. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija 1923 m. tą pačią kritiką, kuria anksčiau apibūdindavo maršalo Józef Piłsudski valstybės formavimo principus, atvirai įvardindavo Lietuvos diplomatams bei politikams, nevengdama lietuvius pagąsdinti Lenkijos puolimo arba Prancūzijos diplomatinių santykių nutraukimo pavojumi⁸⁰⁵.

Prancūzų diplomatai Lietuvą laikė galima tolimesnių neramumų provokatore ir stebėjosi jos vyriausybės avantiūrizmu: „Tai vienintelis atvejis, kai 2,5 mln. gyventojų teturinti mažytė tauta veržėsi pažeisdama visus tarptautinės teisės principus be jokio preteksto į teritoriją, užimtą keturių didžiųjų valstybių, drauge sudarančių galingiausią pasaulyje jėgą ir įsivaizduoja jas nugalėjusi“⁸⁰⁶.

Radikaliomis priemonėmis Lietuvos vyriausybė sugebėjo pakeisti Prancūzijos ir kitų Santarvės valstybių nuostatas dėl Klaipėdos krašto priklausomybės, bet pateko į pavojingą politinę izoliaciją ir rizikavo būti priversta užmegzti ekonominius bei politinius santykius su Lenkija. Dvišalių santykių įtampa kulminaciją pasiekė 1923 m. vasario–kovo mėn., kai Ambasadorių konferencija, o per ją pirmiausiai Prancūzijos vyriausybė taikė Lietuvai didžiulį spaudimą ir Vilniaus, ir Klaipėdos klausimais.

„Drąsiausias tarpukario Lietuvos užsienio politikos žingsnis“⁸⁰⁷, Klaipėdos sukilimas ir vėlesnis lietuvių užimtos teritorijos prijungimas prie Lietuvos sudavė smūgį Santarvės valstybių politiniam ir kariniam prestižui. Lietuvos vyriausybės

1918–1940, Memel, d. 7, p. 33; *Ambasadorių konferencijos telegrama Prancūzijos pasiuntiniui Varšuvoje „Affaire de Memel“*. *Paryžius*, 1923 02 22. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 8, p. 70.

⁸⁰³ *Prancūzijos pasiuntinio Lenkijoje H. de Panafiu pranešimas Ambasadorių konferencijai dėl Lenkijos reikalavimų Klaipėdos krašte*. *Varšuva*, 1923 02 01. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 7, p. 177.

⁸⁰⁴ *Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré „A. s. Affaire de Memel, Pologne et Lituanie“*. *Kaunas*, 1923 05 09. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 10, p. 18. Anot J. Laroche, Lietuvos politika, esą „vadovaujasi *Wilhelmstrasse* direktyvomis“, žr.: *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui*. *Paryžius*, 1923 06 18. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 396, l. 31.

⁸⁰⁵ Europos sk. vedėjo pavaduotojo Lacroix teigimu, derybų nesėkmės atveju Santarvė ir ypač Prancūzija atsisakys paskirti pasiuntinius į Lietuvą, kas lygu diplomatinių santykių nutraukimui. Anot J. Laroche, „Lietuvos vengimas sutikti su Nemumo atvėrimu sukels lenkų įpykimą <...> Naujos įtampos tarp Lietuvos ir Lenkijos atveju Prancūzija atsisakys tarpininkės vaidmens ir leis Lenkijai žygiuoti“. Esą, Lietuvos politika „sukėlė karo pavojų visai Europai“, žr.: *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimai ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui*. *Paryžius*, 1923 05 09, 06 18, 08 25. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 396, p. 36, 32, 26 v.

⁸⁰⁶ *Santarvės ypatingosios Klaipėdos krašto komisijos pirmininko G. Clinchant telegrama Ambasadorių konferencijai*. *Klaipėda*, 1923 02 01. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 7, p. 7.

⁸⁰⁷ A. E. Senn. *Op. cit.*, p. 108.

siekiai užbaigti suverenios valstybės formavimo procesą, galutinai įsitvirtinti Baltijos pajūrio teritorijoje su uostu ir jį savarankiškai naudojant sustiprinti šalies ekonominę padėtį, nesusisiejant su priešininke Lenkija, prieštaravo Prancūzijos politiniams ir strateginiams interesams regione.

3. 2. Prancūzijos poveikis Klaipėdos krašto administravimui 1923–1930 m.

1923 m. vasario 16 d. Ambasadorių konferencijos sprendimas Lietuvos vyriausybei užmezgė koliziją: sutikti su Klaipėdos krašto perdavimu, vadovaujantis sąlygomis, kurios numatė būsimus autonominės teritorijos tiesioginius ekonominius ryšius su Lenkija, ar nenustoti siekti, kad ši negautų jokių teisių Klaipėdos krašte, toliau provokuojant Santarvės valstybes? 1923 m. pavasarį Klaipėdos klausimas buvo Lietuvos akistata ne tiek su Ambasadorių konferencija, kiek su Lenkija. 1923 m. vasario 16 d. sprendimas fiksavo dar 1922 m. Lenkijos vyriausybės įvardintus poreikius Klaipėdos krašte: galimybę prekių gabenimui naudotis Nemunu, pririekus ir geležinkeliais, gauti laisvąją zoną uoste, dalyvauti visos teritorijos ar bent uosto administravime, skirti prekybos klausimus kuruosiančius įgaliotinius⁸⁰⁸. Nepaisant šių sąlygų, Ambasadorių konferencijos sprendimas Lietuvai perduoti Klaipėdos krašto suverenitetą papiktino Lenkijos vyriausybę, prancūzus gąsdinusią nauju Vokietijos įtakos, „sukursiančios neįveikimą sieną tarp Baltijos valstybių ir Lenkijos“, išaugimu regione⁸⁰⁹.

Į Ambasadorių konferencijos sprendimą nervingai reagojo ir Lietuvos vyriausybė. Vasario 18 d. Prancūzijos atstovui Lietuvoje Gabriel Padovani teko išklaudyti ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro Ernesto Galvanausko „kartais aršią ir dažnai nepagarbią“ Ambasadorių konferencijos nutarimo kritiką⁸¹⁰. Prancūzijos vyriausybė neketino atsižvelgti į vasario 15 d. Lenkijos vyriausybės prašymo dėl rytinių sienų pripažinimo sukurtą įtampos kupiną atmosferą Lietuvoje ir pabrėžtinai griežtai reikalavo kuo greičiau sutikti su Klaipėdos krašto perdavimo sąlygomis. Lietuvos vyriausybė, patyrusi dar ir nemenką SSRS ir Vokietijos spaudimą laikytis nenuolaidžiai⁸¹¹, vengė po Vilniaus prijungimo prie Lenkijos provokuoti visuomenę nuolaidomis šiai priešininkei.

Santarvės valstybės ir visų pirma Prancūzija kovo 7 d. ultimatyviai paragino E. Galvanausko vyriausybę įvardinti poziciją dėl vasario 16 d. nutarimo⁸¹². Ji iš

⁸⁰⁸ „Įgyvendinant naudojimąsi susisiekimu bei prekių gabenimu jūra, upėmis ir žeme laisve pagal Lietuvos ir Lenkijos poreikius, <...> uoste įkuriant laisvąją zoną ir dalyvaujant jų kvalifikuotiems atstovams, bus suteiktos visos garantijos, kad Lietuva bei Lenkija gaus reikalingas prekybai lengvatas“, žr.: *Ambasadorių konferencijos rezoliucija dėl Klaipėdos krašto perdavimo Lietuvai. Paryžius, 1923 02 15*. AMAEF, Europe 1918–1940, d. 8, p. 7.

⁸⁰⁹ *Prancūzijos pasiuntinio Lenkijoje H. de Panafieu telegrama Prancūzijos užsienio reikalų ministrui ir ministrui pirmininkui R. Poincaré. Varšuva, 1923 02 19*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 8, p. 53.

⁸¹⁰ G. Padovani apie E. Galvanausko poziciją: „Jis daug kartų užsiminė, kad Lenkijai suteiktos privilegijos gali iššaukti karą ir neteisingumą, kuriuo vadovaujasi sąjungininkai, nuo kurių kenčia Lietuva, perkels atsakomybę ant šių pečių, nes jie, atrodo, nori provokuoti konfliktą. Jis pabrėžia, kad sąjungininkų pasiūlymas nepriimtinas ir nenumato galimybės derėtis tokiais pagrindais“, žr.: *Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1923 02 18*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 8, p. 40.

⁸¹¹ Z. Butkus. *Op. cit.*, p. 195.

⁸¹² G. Galva. *Op. cit.*, p. 325–326; *Ambasadorių konferencijos pirmininko R. Poincaré instrukcija Prancūzijos atstovui Lietuvoje G. Padovani. Paryžius, 1923 03 07*. AMAEF, Europe 1918–1940,

pradžią netgi tvirtino tegalinti atmesti reikalavimus⁸¹³. Tik R. Poincaré Ambasadorių konferencijos vardu pagrasinus, kad gavusios neigiamą atsakymą, Sąjungininkės vengs bet kokių derybų dėl Klaipėdos krašto bei laikys negaliojančiais ir niekiniais visus Lietuvos sprendimus jame⁸¹⁴, E. Galvanausko vyriausybė, paskutinę numatytą galimą sutikimo dieną, kovo 13 d.⁸¹⁵, verbaline nota pareiškė pareiškė be išlygų sutinkanti su vasario 16 d. sprendimu kaip baze deryboms⁸¹⁶. Dar nuo kovo 8 d. E. Galvanauskas rūpinosi susitikti su R. Poincaré ir kitais Ambasadorių konferencijos nariais. Iš pradžių paprieštaravus Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai, vėliau dėl politinės krizės Lietuvoje E. Galvanauskas Paryžių tepasiekė kovo 21 d. Be jo, Lietuvą atstovavo diplomatas Vaclovas Sidzikauskas bei Klaipėdos direktorijos pirmininkas Viktoras Gailius. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija atkakliai siekė, kad į derybas atvyktų ir Klaipėdos žemės ūkio rūmų pirmininkas von Dressler bei Prekybos rūmų pirmininkas Krauss. Kiek padelsusi, Lietuvos vyriausybė sutiko su jų dalyvavimu, rengiant statutą. Prancūzų lūkesčiai, kad klaipėdiškius pavyks panaudoti Lenkijos pozicijų sustiprinimui ir lietuvių laikysenos sušvelninimui, nepasiteisino, nes atvykusieji demonstravo lojalumą Lietuvos vyriausybei.

Pirmąjį Klaipėdos konvencijos projektą parengė Ambasadorių konferencijos igaliota Klaipėdos komisija, vadovaujama J. Laroche, tad prancūzų pozicija formuojant šį dokumentą buvo labai svarbi. Komisija nuolat kontaktavo su Lenkijos pasiuntinybe Paryžiuje ir pirminiame dokumento variante atsižvelgė į visus sąjungininkės reikalavimus: numatė suteikti 99 metams išnuomojamą laisvąją zoną uoste bei laisvo prekių gabenimo Lietuvos geležinkeliais teisę, skirti Lenkijos vyriausybės atstovui vieną vietą uostą administruosiančioje komisijoje, vadovaujamoje Tautų Sąjungos igaliojimo, įtvirtinti Nemuno internacionalizavimą⁸¹⁷. Projekto tekstas buvo iškart suderintas su Lenkijos vyriausybe, siekusia apginti ekonominius interesus ir greit išgauti Lietuvos vyriausybės pareiškimą dėl karo stovio atšaukimo⁸¹⁸. Skirtingai nei anksčiau, Lenkiją Klaipėdos konvencijos rengimo Ambasadorių Konferencijoje proceso metu rėmė ir Didžioji Britanija.

Lietuvos vyriausybės reakcija į šį kovo 25 d. galutinai paruoštą konvencijos projektą negalėjo būti palanki. Daugiausia nesutarimų kilo dėl tranzito ir uosto administravimo. Balandžio 5 d. Klaipėdos komisijos ir Lietuvos delegacijos posėdyje E. Galvanauskas detaliai argumentavo neigiamą atstovaujamos vyriausybės požiūrį į siūlomą projektą. Tuo tarpu Kaune užsienio reikalų viceministras Petras Klimas ir ministerijos Politikos departamento direktorius Bronius Kazys Balutis stengėsi įtikinti Prancūzijos atstovą G. Padovani, kad „bet kokia konvencija su žodžiu 'Lenkija' bus

Memel. d. 8, p. 128.

⁸¹³ *Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani telegramos Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1923 03 03, 08.* AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 8, p. 106, 135.

⁸¹⁴ *Ambasadorių konferencijos pirmininko R. Poincaré instrukcija Prancūzijos atstovui Lietuvoje G. Padovani. Paryžius, 1923 03 09.* AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 8, p. 136.

⁸¹⁵ Po konsultacijų su tarptautinės teisės specialistu André Mandelstam.

⁸¹⁶ *Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1923 03 13.* AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 8, p. 158.

⁸¹⁷ *Lenkijos pasiuntinio Prancūzijoje M. Zamoyski paklausimas Prancūzijos ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré. Paryžius, 1923 02 11.* AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 7, p. 177; Komisijos parengtas konvencijos projektas iš pradžių buvo perduotas Lenkijos vyriausybei, tik vėliau – Lietuvos, žr.: *Ambasadorių konferencijos Klaipėdos komisijos pirmininko J. Laroche pranešimas Ambasadorių konferencijos pirmininkui R. Poincaré. Paryžius, 1923 03 23.* AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 8, p. 227.

⁸¹⁸ P. Łossowski. *Op. cit.*, p. 61; Lenkijos pasiuntinio Prancūzijoje M. Zamoyski paklausimas Prancūzijos ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré. Paryžius, 1923 04 20. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituania, d. 26, p. 39.

nedelsiant atmesta tautos“⁸¹⁹.

Klaipėdos komisijai balandžio 11 d. buvo pateiktas lietuviškas kontrprojektas, kuris rėmėsi Steigiamojo Seimo 1921 m. lapkričio 11 d. nutarimu dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos autonominiu statusu ir 1923 m. sausio 19 d. Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto skyrių suvažiavimo Šilutėje deklaracija. Šis projektas radikaliai skyrėsi nuo Ambasadorių konferencijos siekiamų įtvirtinti nuostatų ir buvo nepriimtinas konvenciją rengusiai komisijai⁸²⁰. Pavieniai jo elementai pateko į vėlesnį amerikiečių diplomato Norman Davies rengtą konvencijos tekstą. Jau balandžio 13 d. derybos laikinai nutrūko.

Birželio mėn. viduryje Lietuvos vyriausybei buvo nusiųstas pataisytas Ambasadorių konferencijos konvencijos projektas. Pagal jį uosto direkciją turėjo skirti Klaipėdos valdžia, bet Lenkijos vyriausybės atstovas kartu su vienu Lietuvos įgaliotiniu ir klaipėdiškiu turėjo sudaryti uosto priežiūros tarybą. Nuostatos dėl laisvosios zonos išnuomavimo Lenkijai ir besąlygiško tranzito užtikrinimo šiai valstybei projekte išliko. Lietuvos vyriausybė atsisakė priimti ir šį projektą. Klaipėdos komisija bandė rengti naują dokumentą, dar labiau atitinkantį E. Galvanausko vadovaujamos delegacijos nurodytus principus. Ambasadorių konferencijos nuolaidos skatino Lenkijos vyriausybę nerimauti dėl tolimesnio jos vaidmens Klaipėdoje mažėjimo. Užsienio reikalų ministras Marian Seyda, siekęs, kad konvencija įsigaliotų tik kai Lietuva užtikrins Nemuno internacionalizavimą, liepos 13 d. nervingai reagavo į Ambasadorių konferencijos nuolaidas. Jis tvirtino, kad Ambasadorių konferencija toleruojanti „išskirtinai neleistiną Lietuvos valstybės elgesį“⁸²¹, tad Lenkijos vyriausybė nebedalyvausianti rengiant konvenciją.

Liepos 13 d. Ambasadorių konferencijos pateiktame antrajame konvencijos projekte, anot teisininko Rudolfo Valsonoko, buvo gerokai aiškiau apibrėžtas Klaipėdos krašto autonomiškumas, teisiųjų kompetencijų tarp suverenės ir jos valdomos teritorijos paskirstymas, Lietuva ir Klaipėdos sujungti bendra muitų sistema, įtvirtintas Lietuvos Konstitucijos ir tarptautinių susitarimų galiojimas autonominėje teritorijoje. Vis dėlto projekto tezės uosto režimo ir tranzito klausimais toliau užtikrino Lenkijai pozicijas Klaipėdos krašte⁸²².

Rugpjūčio 10 d. Klaipėdos komisija išsiuntė pakoreguotą antrąjį projektą Lietuvai, duodama mėnesį laiko apsisprendimui, ar sutinka priimti projektą besąlygiškai ir be jokių pakeitimų, ypač dėl tranzito ir Lenkijos laisvosios zonos uoste⁸²³. Akivaizdu, kad šie du reikalavimai buvo vargiai įgyvendinami – liepos ir rugpjūčio mėn. Lietuvoje vyko protesto mitingai prieš siūlomą Klaipėdos konvenciją.

⁸¹⁹ *Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré „A. s. entretien avec MM. Klimas et Balutis“.* Kaunas, 1923 07 18. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 10, p. 15.

⁸²⁰ Projekte buvo numatytas Lietuvos atstovas Klaipėdos krašte – gubernatorius – ir vyriausybės ministras Klaipėdos reikalams. Lietuvos prezidentui rezervuota veto teisė valstybės Konstitucijai prieštaraujantiems arba savivaldos kompetencijas peržengusiems seimelio išleistiems įstatymams, vyriausybei – veto teisė nekilnojamo turto sandoriams. Tranzito teisę numatyta įgyvendinti Lietuvos vyriausybės ir krašto valdžios „respektyvių kompetencijų ribose“. Klaipėdos uostą prižiūrėti ir išlaikyti ketino išipareigoti Lietuvos vyriausybė, o jo direktorių skirs susisiekimo ministras, žr.: R. Valsonokas. *Op. cit.*, p. 129–130.

⁸²¹ P. Łossowski. *Kłajpeda contra Memel: Problem Kłajpedy w latach 1918–1939–1945.* Warszawa, 2007, p. 63.

⁸²² R. Valsonokas. *Klaipėdos problema.* Vilnius, 1989, p. 141–142.

⁸²³ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimai ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui. Paryžius, 1923 08 25, 09 13. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 396, l. 26, 23.

Lietuvos vyriausybė rugsėjo 21 d. atsisakė sutikti su Ambasadorių konferencijos reikalavimu.

Rugsėjo 25 d. Ambasadorių konferencija perdavė bylą dėl Klaipėdos statuto Tautų Sąjungai. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija tokią išeitį iš Klaipėdos konvencijos problemos akligatvio vertino skeptiškai. *Quai d'Orsay* pareigūnai ne tik suvokė, kad bus sunkiau kontroliuoti dokumento rengimo procesą, bet ir baiminosi, kad Ženevoje bus plačiau remiamasi klaipėdiškių pageidavimais. Nerimauta, kad jie gali pareikalauti referendumo dėl Klaipėdos krašto priklausomybės, kuris neišvengiamai reikštų teritorijos prijungimą prie Vokietijos⁸²⁴. *Quai d'Orsay* per Lietuvos reikalų patikėtinį O. Milašių stengėsi įtikinti lietuvius priimti antrąjį projektą, gašdindama galimai nepalankiu Tautų Sąjungos sprendimu. Esą, su Ambasadorių konferencijos siūlymais sutikus, būtų galima „pataisyti santykius su Lenkija, susigražinti didžiųjų valstybių palankumą ir ilgainiui parengti dirvą Vilniaus klausimo išsprendimui“. Nerimaudamas dėl Tautų Sąjungos laikysenos Klaipėdos klausimu, O. Milašius ragino Lietuvos vyriausybę „būti santūria gruodį“⁸²⁵.

Rizikingas lietuvių nenuolaidumas lėmė jų pergalę. Gruodžio 15 d. lietuvių bylą svarsčiusi Tautų Sąjungos Taryba sudarė konvencijos rengimui komisiją iš neutralių šalių atstovų⁸²⁶. Jau 1924 m. sausio 29 d. *Quai d'Orsay* lankantis Tautų Sąjungos komisijos, įgaliotos rengti Klaipėdos statutą, pirmininkui N. Davies, ministerijos pareigūnai suprato, kad ši komisija nebus tokia palanki Lenkijai, kaip prancūzai norėtų⁸²⁷.

Kovo 24 d. Tautų Sąjungos Tarybai pateiktas N. Davies projektas, Ambasadorių konferencijos nuomone, buvo giminingas ankstesniesiems⁸²⁸. Vis dėlto vienu aspektu jis esmingai skyrėsi nuo J. Laroche vadovaujamos komisijos rengtųjų – Lenkijai nenumatė jokių teisių Klaipėdos krašte ir Lietuvai paliko tik Nemuno internacionalizavimo išipareigojimą. Susitelkusi Lenkijos įtakos Klaipėdos krašte mažinimui, Lietuvos vyriausybė gerokai mažiau stengėsi, kad konvencija kuo labiau sumažintų Vokietijos įtaką buvusiai šios valstybės teritorijai⁸²⁹. Anot teisininkės A. Raišytės-Daukantienės, Tautų Sąjungos Tarybos komisijos parengtoji konvencija Klaipėdos kraštui numatė laisvajai valstybei artimą statusą, nesuformavo mechanizmo, kuriuo būtų galima užkirsti kelią savivaldos institucijų savivalei, nereglementavo ginčų tarp jų ir valstybės įgaliotinių sprendimo tvarkos⁸³⁰. „Labai netobulame instrumente“⁸³¹ buvo menkai apibrėžtos valstybės ir krašto administracijos kompetencijos dėl ekonominės bei kultūrinės veiklos, teritorijos savivaldos pareigūnų skyrimo arba atleidimo tvarkos bei galių išimtiniais atvejais⁸³².

⁸²⁴ J. Gueslin. *La France et les petits États baltes: réalités baltes, perceptions françaises et ordre européen (1920–1932)*. Thèse de doctorat dirigée et soutenue sous la direction de M. prof. R. Frank. Paris, Université de Paris I-Pantheon-Sorbonne, 2004, p. 225.

⁸²⁵ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui. *Paryžius, 1923 10 05*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 396, l. 20, 22.

⁸²⁶ Pirmininkas JAV atstovas N. Davies, nariai Olandijos atstovas Kröller, Švedijos atstovas Hoernell.

⁸²⁷ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos sk. vedėjo J. Laroche atmintinė „Visite de Norman Davies“. *Paryžius, 1924 01 29*. *Paryžius, 1922 12 23*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 12, p. 52.

⁸²⁸ *Ambasadorių konferencijos sekretoriaus R. Massigli ataskaita apie derybas dėl Klaipėdos statuto*. Ženeva, 1924 02 27. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 12, p. 96.

⁸²⁹ P. Lossowski. *Op. cit.*, p. 61.

⁸³⁰ A. Raišytė-Daukantienė A. Klaipėdos krašto konvencija kaip Lietuvos teisės šaltinis. *Jurisprudencija*, 2003, t. 39, p. 50.

⁸³¹ F. P. Walters. *The League of Nations*. London, 1952, V. 1, p. 450.

⁸³² P. Žostautaitė. *Op. cit.*, p. 39–40; I. Chandavoine. *Op. cit.*, p. 111.

Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos nuomone, konvencija tik dalinai atitiko 1923 m. vasario 16 d. Ambasadorių konferencijos sprendimo principus⁸³³. *Quai d'Orsay* bandė pasitelkti Tautų Sąjungą, siekdama jų įtvirtinimo. Remdamasi Tautų Sąjungos įtakingu pareigūnu, prancūzų diplomatu Joseph Avenol, ji bandė pakeisti Lietuvai palankią Didžiosios Britanijos poziciją dėl konvencijos projekto ar bent jau paskatinti šią valstybę, kad ji sukliudytų britų bankų paskolos suteikimui Lietuvai⁸³⁴. Didžiosios Britanijos vyriausybė į šį spaudimą nereagavo ir siekė kuo greitesnio Klaipėdos klausimo išsprendimo.

Archyvinių šaltinių analizė skatintų prielaidą, kad *Quai d'Orsay*, nepaisant Lenkijos protestų dėl jos interesų ignoravimo konvencijoje bei klaipėdiškių skundų dėl padėties krašte⁸³⁵, buvo gerokai pavargusi nuo Klaipėdos klausimo, tad nebetikino jam skirti daug energijos⁸³⁶. Be to, Paryžiuje žinota, kad JAV demokratų partija buvo numačiusi N. Davies kandidatą prezidento rinkimuose, tarptautinėje arenoje jis anksčiau veikė kaip prezidento Woodrow Wilson patikėtinis⁸³⁷. Lietuvos vyriausybė rūpinosi užkirsti kelią galimiems Prancūzijos bandymams pakeisti konvenciją. O. Milašius Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje pabrėžė, jog delsimas reglamentuoti Klaipėdos krašto statusą provokuotų Lietuvoje neramumus⁸³⁸.

Gegužės 8 d. Lietuvos ir Ambasadorių konferencijos atstovai Paryžiuje pasirašė Klaipėdos konvenciją. Dokumento ratifikavimo procesas užtruko net iki 1925 m. rugpjūčio pabaigos. Šis delsimas buvo priimtinas tiek Lietuvai, tiek Prancūzijai. Po sukilimo lankydamasis Klaipėdos krašte, Lietuvos vyriausybės įgaliotinis Dovas Zaunius E. Galvanauskui pranešė: „Vietiniai veikėjai, ar tai darydami koncesiją gyventojų ūpiui, ar tai savo pačių iniciatyva, yra nusiteikę gana separatistiškai, čia norėtų kiek galint plataus savarankiškumo, susiliejamis su Lietuva tai jiems visiems kuone be išimties reiškia baidyklę. <...> Centralizmo aiškinimas labai būtų nepopuliarus ir jis galima daryti, bet negalima daug apie tai kalbėti“⁸³⁹. Priešiškumo atmosfera, ypač Lietuvos vyriausybei ėmusis skubios teritorijos lituanizacijos ir bent dalinės administravimo centralizacijos, skatino naująją Klaipėdos krašto suverenę padaryti nuolaidų 1923 m. gegužės 7–9 d., bet jos

⁸³³ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos departamento atmintinė dėl Klaipėdos klausimo. Paryžius, 1924 03 05. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 12, p. 66.

⁸³⁴ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos politikos ir komercijos direktoriaus J. Laroche atmintinė „Visite de M. Avenol. Question du Memel“. Paryžius, 1924 03 04. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 72, p. 161; „Tautų Sąjungos sekretorius buvo priblokštas šios paslaugos [privataus britų banko – V. B.] nederamumo, galinčio sukompromituoti vykstančias derybas dėl Klaipėdos reglamento“, žr.: Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro R. Poincaré instrukcija ambasadoriui Didžiojoje Britanijoje Saint-Aulaire „Question de Memel. Emprunt lituanien à Londres. Paryžius, 1924 03 12. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 72, p. 163.

⁸³⁵ Pvz., Vokiečių-lietuvių lygos protestas prieš pažeidimus Klaipėdos krašte. Karaliaučius, 1923 04 26. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 9, p. 71; V. Žalys. *Op. cit.*, p. 47.

⁸³⁶ O. Milašiaus teigimu, Prancūzijos užsienio reikalų ministerija kovo mėn. kreipėsi į spaudą, paragindama sustabdyti Lietuvos kritiką, taip pat ir Klaipėdos klausimu, žr.: Lietuvos atstovo Prancūzijoje O. Milašiaus telegrama Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Paryžius, 1924 03 11. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 486, l. 59. E. Galvanauskas, to prašydamas, buvo kreipėsi į R. Poincaré dar 1923 m. vasarą, bet gavo neigiamą atsakymą, žr.: Lietuvos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro E. Galvanausko nota Prancūzijos ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré. Kaunas, 1923 07 20. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 64, p. 40.

⁸³⁷ J. Gueslin. *Op. cit.*, p. 236.

⁸³⁸ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos sk. atmintinė „Visite de M. Milosch“. Paryžius, 1924 03 19. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 13, p. 16.

⁸³⁹ Lietuvos vyriausybės įgaliotinio D. Zauniaus pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui. Klaipėda, 1923 02 13. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 378, l. 39.

nesušvelnino klaipeidiškių nepasitikėjimo naująja suverene Lietuva⁸⁴⁰.

Lietuvos Seimas ratifikavo Klaipėdos konvenciją 1924 m. liepos 31 d. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija rugsėjo mėn. pradžioje skubino Lietuvos vyriausybę pateikti ratifikacijos dokumentą Ambasadorių konferencijai. Iš pradžių žadėjusi šį dokumentą nusiųsti iki rugpjūčio mėn. pabaigos, Lietuvos vyriausybė, atsiprašiusi už vėlavimą, rugsėjo 14 d. išgabeno jį į Paryžių⁸⁴¹. Spalio mėn. viduryje tuometinis Užsienio reikalų ministerijos politikos ir komercijos direktorius J. Laroche nurodė O. Milašiui, kad konvenciją gali pavykti ratifikuoti greitai, nes procedūrai greičiausiai nereiks parlamento balsavimo⁸⁴². Vis tik Paryžiuje dokumentas įstrigo gerokai ilgesniam laikui, nei iš pradžių manyta.

Klaipeidos krašto politiškai aktyvūs gyventojai norėjo, kad krašto administravimą reglamentuojanti konvencija būtų parengta, ratifikuota ir pradėtų galioti kuo greičiau – tada būtų galima savo politinės vizijos apgynimui pasitelkti Tautų Sąjungą⁸⁴³. Lietuvos vyriausybė pageidavo kuo ilgiau visiškai savarankiškai administruoti kraštą, vildamasi švelninti vokiečiųkalbių Klaipėdos krašto gyventojų persvarą Seimelio rinkimuose. Dėl šios priežasties Lietuvos užsienio reikalų ministras Valdemaras Čarneckis dar 1924 m. gruodžio mėn. pranešė Prancūzijos reikalų patikėtiniui G. Padovani, kad rinkimus Klaipėdos krašte ketinama rengti tik kai konvencijos signatarės ratifikuos šį dokumentą⁸⁴⁴. Ministro teigimu, delsti skatinąs vyriausybės nerimas dėl galimų nepamatuotų klaipeidiškių lūkesčių, jog kraštą įmanoma prijungti prie Vokietijos, dėl galimų manifestacijų ar kitokių neramumų. Paryžiuje santykius su Baltijos valstybėmis kuravęs *Quai d'Orsay* pareigūnas Raymond Brugère O. Milašiui 1924 m. pabaigoje nurodė, kad Prancūzija jau laikanti Klaipėdos krašto administravimą vidiniu Lietuvos politikos klausimu⁸⁴⁵.

Gruodžio 17 d. Ambasadorių konferencija priėmė sprendimą netrukus imtis konvencijos ratifikavimo ir sausio mėn. pradžioje jį galutinai išspręsti. Pageidavimą, kad konvencija būtų ratifikuota, įvardijo ir Lietuvos vyriausybė⁸⁴⁶. *Quai d'Orsay*

⁸⁴⁰ Beje, tuo metu Klaipėdoje viešėjusio E. Galvanausko pareiškimas, kad Lietuva teritorijai suteikia autonomiją, Ambasadorių konferencijai, laikinai likusiai suverene *de jure*, „sukėlė patį blogiausią išpūdį“ institucija pareiškė „rezervuojanti galimybę padaryti dėl šio incidento griežtas išvadas“, žr.: *Ambasadorių konferencijos pirmininko, Prancūzijos užsienio reikalų ministro R. Poincaré telegrama prancūzų diplomatinėms atstovybėms Kaune, Varšuvoje, Berlyne, Londone ir Romoje. Paryžius, 1923 05 10*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 26, p. 65.

⁸⁴¹ *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro É. Herriot telegrama reikalų patikėtiniui Lietuvoje G. Padovani. Paryžius, 1924 09 06*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 14, p. 33; *G. Padovani pranešimas É. Herriot „A. s. ratification de la Convention de Memel“*. Kaunas, 1924 09 25. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 14, p. 37–39.

⁸⁴² *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui V. V. Čarnekiui Paryžius, 1924 10 15*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 486, l. 23.

⁸⁴³ *Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui É. Herriot „A. s. embarras polonais“*. Kaunas, 1924 07 22. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 14, p. 9.

⁸⁴⁴ *Prancūzijos reikalų patikėtinio Lietuvoje G. Padovani pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré „A. s. Entretien avec M. Carneckis. Réponse de la Conférence des Ambassadeurs; élections des memeloises“*. Kaunas, 1924 12 17. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 14, p. 90 v.

⁸⁴⁵ *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimai užsienio reikalų ministrui V. V. Čarnekiui. Paryžius, 1924 12 31*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 486, l. 10 v.

⁸⁴⁶ *Prancūzijos reikalų patikėtinio Lietuvoje G. Padovani pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui É. Herriot „A. s. entretien avec M. Čarneckis. Réponse de la Conférence des Ambassadeurs; élections memeloises“*. Kaunas, 1924 12 17. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 14, p. 91; *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro É. Herriot instrukcija atstovui Lietuvoje G. Padovani „Ratification de la Conention relative au statut de Memel“*.

pareigūnai O. Milašiu teigė, jog ratifikavimas anksčiau atidėliotas, nes konvencijos tekstą analizavo ministerijos teisininkai⁸⁴⁷. 1925 m. sausio mėn. mėn. Paryžių pasiekė informacija apie lietuvių ir lenkų politikų bei diplomatų kontaktus, britams tarpininkaujant. Prancūzijos vyriausybė, tiesa, gerokai dvejojama, nutarė delsimą ratifikuoti konvenciją panaudoti kaip spaudimo priemonę Lietuvai, kad ši sureguliuotų santykius su Lenkija, ypač – įgyvendintų išipareigojimą dėl Nemuno internacionalizavimo⁸⁴⁸.

Apie 1925 m. sausio mėn. įvykusį pirmąjį finansų ministro V. Petrulio ir Lenkijos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriaus J. Łukasiewicz susitikimą G. Padovani pranešė informatorius. Vis dėlto prancūzų diplomatas neturėjo žinių apie pokalbių turinį ir susitikimo rezultatus⁸⁴⁹. Vasario 20 d. gavęs instrukciją ištirti Lietuvos laikyseną tranzito klausimu, G. Padovani informavo Prancūzijos užsienio reikalų ministeriją, jog jokių pokyčių nesą. Anot prancūzo, netgi Didžiosios Britanijos pasiuntinys Lietuvoje Teodor Vaughan palaikąs lietuvius ir „stiprinąs jų užsispyrimą“, skirtingai nei jo kolega Varšuvoje ambasadorius Max Muller⁸⁵⁰.

Tik balandžio mėn. pradžioje G. Padovani gavo Lietuvos užsienio reikalų ministerijos patvirtinimą, kad vyriausybė sutiktų užmegzti pašto, telefono ir telegrafo ryšius, leisti medienos tranzitą ir sutikti dėl lenkų medienos prekybos agentų, lydinčių Nemunu gabenamą krovinį, įleidimo į Lietuvą. Jam buvo pranešta apie atsisakymą įkurti Lenkijos konsulatą⁸⁵¹. G. Padovani persiuntė Prancūzijos vyriausybei Lenkijos derybų sąlygas, informuodamas, kad T. Vaughn gavo nurodymus aktyviau skatinti Lietuvos vyriausybę ieškoti susitarimo. Iki pat Lugano derybų pabaigos visų pirma Didžiosios Britanijos, o ne Prancūzijos vyriausybė, nors ne itin aktyviai, tarpininkavo tarp abiejų konfliktavusių pusių.

Paryžius, 1924 12 31. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 14, p. 93.

⁸⁴⁷ *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui V. V. Čarnekiui Paryžius, 1924 12 31.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 486, l. 10

⁸⁴⁸ „Japonija delsia ratifikuoti konvenciją. Departamento nuomone, ypač suvokiant neratifikavimą kaip spaudimo priemonę, Lietuvai, skatinant patenkinti teisėtus Lenkijos reikalavimus dėl laisvo tranzito Nemunu, verta pagalvoti, ar verta reaguoti į Japonijos delsimą. Dabar šis ketinimas prarado vertę, nes Lietuvos vyriausybė ką tik pažadėjo atsižvelgti į du iš trijų Lenkijos reikalavimų. Ar Lietuvos vyriausybė paveiks tokia spaudimo priemonė? Jie žino, kad Sąjungininkės vargiai ryšis pažeisti jų *beati possedentes* statusą. Mes irgi nesuinteresuoti delsti ir sunki dabartinė mūsų padėtis skatina ratifikavimu užsitikrinti administracinių išlaidų padengimą“, žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos direkcijos pranešimas Ambasadorių konferencijai. Paryžius, 1924 04 22.* AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 14, p. 159. Greit Paryžių pasiekė informacija, kad 1924 04 18 Japonijos imperatorius ratifikavo konvenciją.

⁸⁴⁹ *Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui É. Herriot „A. s. Ouverture du Niemen, propositions officielles de la Pologne“.* 1925 04 25. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 14, p. 174.

⁸⁵⁰ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos instrukcija pasiuntiniui Varšuvoje H. de Panafieu „Les rapports lituano-polonais et le libre usage du Niemen“.* *Paryžius, 1925 03 11.* AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 14, p. 133; Anot Prancūzijos ambasadoriaus A. de Fleuriau, Didžiosios Britanijos pasiuntinių Lietuvoje /Baltijos valstybėse/ ir Lenkijoje laikysena kardinaliai skiriasi. Rusų ir lenkų žinybos Foreign Office vadovas John Duncan Gregory tvirtino, kad ministerija labiau palaikanti pasiuntinį Lenkijoje M. Muller, bet atsargiai, žr.: *Prancūzijos ambasadoriaus Didžiojoje Britanijoje A. de Fleuriau pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Briand „A. s. des attitudes opposées des représentants britanniques en Pologne et dans des Pays Baltes“.* 1925 04 28. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 14, p. 176.

⁸⁵¹ *Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui É. Herriot „A. s. ouverture du trafic sur le Niemen“.* *Kaunas, 1924 04 07.* AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 14, p. 157.

Birželio mėn. pradžioje Lenkijos ambasada Prancūzijoje paprašė Ambasadorių konferenciją atidėti Klaipėdos konvencijos ratifikavimą. Nepaisant Didžiosios Britanijos raginimų ją ratifikuoti kuo greičiau, Ambasadorių konferencijoje prancūzų iniciatyva nutarta delsti, nepaskiriant jokios datos. Šikart prancūzai nevengė Lenkijai pademonstruoti, kad delsimas *Quai d'Orsay* neparankus: leidžia Lietuvai veikti visiškai savarankiškai Klaipėdoje, trukdo spresti Klaipėdos krašto administravimo išlaidų kompensavimo⁸⁵² klausimą, verčia atidėti konsulato įkūrimą Lietuvoje⁸⁵³.

Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnai per O. Milašių perdavė Lietuvos vyriausybei užuominą, kad susitarimas su Lenkija dėl tranzito paspartintų konvencijos ratifikavimą⁸⁵⁴. Liepos mėn. viduryje įvykusiame Ambasadorių konferencijos posėdyje prancūzų delegacija, „remdamasi politiniais argumentais“, vėl siūlė atidėti konvencijos ratifikavimą iki rugpjūčio mėn. pabaigos ar net rugsėjo mėn. pradžios – iki Tautų Sąjungos Asamblėjos susitikimo rugsėjo 7 d. išvakarių. Prancūzai ragino laukti Lietuvos ir Lenkijos derybų rezultatų. Britų reikalavimu, numatyta delsti iki rugpjūčio 25 d.⁸⁵⁵. Tą dieną Klaipėdos konvencija ir buvo ratifikuota.

V. Petručiui ir J. Łukasiewicz liepos mėn. Tilžėje dar kartą apsvarsčius būsimų derybų sąlygas, Lenkijos vyriausybė rugpjūčio 14 d. oficialiai pasiūlė pradėti derybas. Numatyti svarstyti klausimai, galima sakyti, sutapo su ankstesniais Prancūzijos siūlymais abiem valstybėms: Nemuno internacionalizacija, pašto, telefono ir telegrafo komunikacijos, konsulatų įsteigimas ir už gabenamą medieną atsakingų abiejų valstybių piliečių kelionių reglamentavimas. Lenkija ketino siūlyti prekybinių santykių užmezgimą palankiomis sąlygomis.

Apie galimybes imtis Nemuno internacionalizacijos klausimo Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnams užsiminė tik Lietuvos reikalų patikėtinis O. Milašius. Prancūzai atsakė, kad „optimistiškai žiūri į Nemunu plukdymo sutvarkymą, nes mano, kad šituo keliu galėsime pamažėl prieiti prie sureguliuojamo santykių su Lenkija“. Jie ragino leisti į Lietuvą įvažiuoti lenkų prekybos agentams, atkurti susisiekimą telegrafu ir telefonu tarp abiejų šalių bei įkurti Klaipėdoje Lenkijos konsulatą⁸⁵⁶.

⁸⁵² 1930 m. vasario 15 d. Lietuvos ir Prancūzijos vyriausybė sudarė protokolą Klaipėdos krašto okupacijos ir administracijos išlaidoms atlyginti. Įsigaliojo pasirašymo dieną. *Vyriausybės žinios*, 1930, nr. 374, eil. nr. 2565.

⁸⁵³ *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro A. Briand instrukcija ambasadoriui Lenkijoje H. de Panafieu „Ratification de Memel“*. *Paryžius*, 1925 05 26. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 14, p. 196. „Lenkijos vyriausybė supranta priežastis, kurias įvardijau, bet bijo, kad greitas ratifikavimas nepaskatintų Lietuvos vyriausybės atsisakyti dabartinių palankių nuostatų“, „Szkrynski atvyks liepos 5 d. ir viskas, ko jie prašo, tai neratifikuoti iki tada“, žr.: *Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje H. de Panafieu telegrama Užsienio reikalų ministerijai*. *Paryžius*, 1925 06 30. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 14, p. 207, 208.

⁸⁵⁴ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos direkcijos atmintinė „Dépot des ratifications de la Convention de Memel“*. *Paryžius*, 1925 06 09. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 14, p. 197.

⁸⁵⁵ „Lietuvos vyriausybė iki dabar vengė, kad įsigaliotų kai kurios konvencijos sąlygos, nieko nepadarė, kad palengvintų ekonominius santykius tarp Lenkijos ir Klaipėdos, nepasirūpino politinių ir ekonominių santykių su Lenkija užmezgimu“, žr.: *Prancūzijos delegacijos Ambasadorių konferencijoje atmintinė „Convention de Memel“*. *Paryžius*, 1925 07 16. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 15, p. 4, 5; *Ambasadorių konferencijos nutarimas „Ratification de la Convention de Memel“*. *Paryžius*, 1925 07 17. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 15, p. 11; *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos pranešimas ambasadoriui Lenkijoje „Ratification de la Convention de Memel“*. *Paryžius*, 1925 07 29. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 15, p. 18.

⁸⁵⁶ *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui*. *Paryžius*, 1925 07 06. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 556, l. 82.

Istorinių šaltinių analizė skatintų išvadą, kad *Quai d'Orsay* vadovybei buvo priimtinas antraplaniškas vaidmuo 1925 m. Lietuvos ir Lenkijos derybose. Rugpjūčio mėn. antroje pusėje, Kopenhagos deryboms artėjant, Lenkijos vyriausybė paprašė Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos paspausti Lietuvą, kad ši Kopenhagoje laikytųsi nuosaikiau. Didžiosios Britanijos vyriausybė netgi Prancūzijai pasiūlė surengti bendrą demaršą Kaune⁸⁵⁷. Prancūzai tuomet apsiribojo gana abstrakčiu raginimu G. Padovani „panaudoti visą savo įtaką jam priimtinais tinkamiausias būdais“⁸⁵⁸. Tiesa, Prancūzijos užsienio reikalų ministras Ambasadorių konferencijos vardu A. Briand derybų išvakarėse, rugpjūčio 31 d., išsiuntė dar vieną notą Lietuvos vyriausybei, kurioje skatino derybas baigti pozityviais rezultatais⁸⁵⁹.

Lietuvos ministras pirmininkas V. Petrulis apie pasitarimą su J. Łukasiewicz detales neinformavo netgi ministrų kabineto⁸⁶⁰, bet derybų kontūrams vis labiau ryškėjant ir gausėjant apie pasirengimus joms informuotų žmonių ratui, gandai apie jas pasklido Kaune. Václavo Sidzikausko vadovaujamos delegacijos išvykimo deryboms į Karaliaučių išvakarėse ministras pirmininkas V. Petrulis surengė spaudos konferenciją ir aptarė santykių su Lenkija suregulavimo planus. Delegacija buvo įpareigota apsiriboti techniniais klausimais ir net privačiuose pokalbiuose vengti politinių, nesutikti su konsulatų įkūrimu. Leon Wasilewski vadovaujamai Lenkijos delegacijai atsisakius padaryti nuolaidų dėl konsulinio atstovavimo, rugsėjo 5 d. jos nutrūko laikinai, numačius naują susitikimą spalio 10 d. Šveicarijoje, Lugane. Iškart po derybų ministras pirmininkas V. Petrulis pakvietė G. Padovani ir jam detaliai argumentavo derybų nesėkmės priežastis.

Spalio 8 d. G. Padovani pavyko pasikalbėti su į tolimesnes derybas su Lenkija, vykusias Lugane, Šveicarijoje beišvykstančiais Lietuvos delegacijos pirmininku Jurgiu Šauliu ir nariu Ignu Jonynu. Prancūzų diplomatas sužinojo esminius dalykus: kad lietuviai nesutiks su konsulinių santykių užmezgimu ir susisiekimo geležinkeliais reikalavimais, o jei esminės nuostatos nesutaptų, pasirašę protokolą apie derybų nesėkmę grįš į Lietuvą⁸⁶¹. Derybos Lugane užtruko ilgiau, spalio 10–25 d., jų atmosfera buvo gerokai nervingesnė. Lietuviai griežtai laikėsi nuostatos apsiriboti techniniais klausimais, tad lenkų delegacijos nenuolaidumas lėmė nesėkmingą susitikimo baigtį.

Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje laikytasi pozicijos, kad Lenkijai derybų metu pritrūko lankstumo. Šios valstybės diplomatai Lugano derybų metu dar kartą paprašė, kad *Quai d'Orsay* pareigūnai paspaustų Lietuvos vyriausybę geležinkelio susisiekimo bei konsulatų klausimu. Jiems buvo atsakyta, kad instrukcijos G. Padovani buvo duotos rugpjūtį, o nuo aktyvesnio veikimo „kol kas išmintingiau susilaikyti“⁸⁶². Ministerija paragino prancūzų diplomatus Varšuvoje

⁸⁵⁷ *Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje H. de Panafieu telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Varšuva, 1925 08 18.* AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 15, p. 29, 30.

⁸⁵⁸ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos politikos ir komercijos direktoriaus pavaduotojo J. Seydoux instrukcija reikalų patikėtiniui Lietuvoje G. Padovani. Paryžius, 1925 08 20.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lietuva, d. 27, p. 225; *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos politikos ir komercijos direktoriaus J. Laroche instrukcija reikalų patikėtiniui Lietuvoje G. Padovani. Paryžius, 1925 08 26.* AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 15, p. 31.

⁸⁵⁹ *Ambasadorių konferencijos pirmininko A. Briand nota Lietuvos vyriausybei. Paryžius, 1925 08 31.* AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 15, p. 69.

⁸⁶⁰ V. Žalys. *Lietuvos diplomatijos istorija, 1925–1940.* Vilnius, 2008, t. 1, p. 51, 53.

⁸⁶¹ *Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „A. s. Réprise des négociations polono-lituaniennes à Lugano“.* Kaunas, 1925 10 08. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 27, p. 244 v.

⁸⁶² *Prancūzijos užsienio reikalų ministro A. Briand instrukcija reikalų patikėtiniui Lenkijoje de Vaux*

Lenkijos vyriausybei „duoti suprasti, kad santūri ir išmintinga laikysena tegalinti užtikrinti galutinę sėkmę“⁸⁶³. Pranešdamas apie derybų pabaigą, Lietuvos poziciją rėmė ir G. Padovani. Anot jo, „Lietuvos vyriausybė sutiko su medienos tranzitu, telefono, telegrafo ir pašto ryšių atkūrimu, vizų režimu, visomis priemonėmis, svarbiomis konvencijos vykdymui. Jei Lenkija nemanė galinti tuo apsiriboti, vargu beižmanoma, kad ji gaus geresnes sąlygas“⁸⁶⁴. Lietuvos vyriausybė 1926 m. sausio mėn. medienos gabenimo Nemunu klausimą išsprendė, parengdama jai priimtinas taisykles⁸⁶⁵.

Du įvykiai rugsėjo–spalio mėn. liudijo esminius Klaipėdos krašto ir Lietuvos santykių bruožus. Rugsėjo 28 d. Ženevoje, Tautų Sąjungos Taryboje buvo svarstomas pirmasis Klaipėdos krašto gyventojų skundas dėl Klaipėdos konvencijos nesilaikymo. Lietuvos vyriausybė laikėsi pozicijos, kad atskiri asmenys ar institucijos neturi teisės teikti skundų Tautų Sąjungai – tai gali daryti tik jos Tarybos narės. Tautų Sąjungos Tarybos, kuriai tuo metu pirmininkavo prancūzų politikas Joseph Paul-Boncour, posėdyje, „nepaisant įžūlios Lietuvos atstovo [E. Galvanausko – V. B.] laikysenos“⁸⁶⁶, priėmė sprendimą, kad „rimtus pranešimus apie Klaipėdos konvencijos pažeidimus“ institucijos generalinis sekretorius turi teisę perduoti kaip informaciją, be komentarų, Tarybos narėms⁸⁶⁷. Tuo tarpu spalio 19 d. įvyko Klaipėdos Seimelio rinkimai, kuriuose svarią balsų daugumą gavo vokiečiakalbiai krašto gyventojai.

Prancūzijos reikalų patikėtinis Lietuvoje G. Padovani nuolat informuodavo *Quai d'Orsay* apie sunkiai besiklostančius Lietuvos vyriausybės ir klaipėdiškių santykius. Apibendrinamas juos, 1926 m. pradžioje G. Padovani išvelgė sunkiai suderinamą dviejų pozicijų prarają: „Teritorija nori būti traktuojama kaip federacinis regionas, kurio ryšių su Vokietija forma šiek tiek pasikeitė, o Lietuva, priešingai, stengiasi priversti gerbti savo visišką suverenitetą. Neįmanoma šių interpretacijų suderinti, jei nė viena pusė nenori daryti nuolaidų“⁸⁶⁸.

1925 m. rudenį ir vėliau Prancūzijos vyriausybė pasyviai stebėjo bręstančią Klaipėdos identiteto ir lojalumo problemą. Gal būtent šį atsainumą ministras rezidentas Gabriel Puaux glaustai pranešime įvardijo, konstatuodamas: „Mažai mums rūpi, kad lenkų mediena negali būti plukdoma Nemunu. Klaipėdos gerovė visai mūsų nedomina“⁸⁶⁹. 1926 m. pavasarį ir vasarą Prancūzijos vyriausybė neketino komplikuoti santykių su Lietuva. Ji vengė rengti demaršus Klaipėdos klausimais, nepaisant klaipėdiškių pastangų pateikti naujų skundų Tautų Sąjungos Tarybai ir G.

„Négociations lituano-polonaises: démarche de l'ambassade de Pologne“. *Paryžius, 1925 10 19*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 15, p. 153.

⁸⁶³ Prancūzijos užsienio reikalų ministro A. Briand instrukcija reikalų patikėtinui Lenkijoje de Vaux „Négociations lituano-polonaises: démarche de l'ambassade de Pologne“. *Paryžius, 1925 10 19*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 15, p. 153.

⁸⁶⁴ Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „A. s. Rupture des négociations lituano-polonaises de Lugano“. Kaunas, 1925 11 02. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 15, p. 182 v.

⁸⁶⁵ Tranzitinio miško Nemunu plukdymo taisyklės. *Vyriausybės žinios*, 1926, nr. 214.

⁸⁶⁶ *Prancūzų žinybos Tautų Sąjungoje pareigūno Réau pranešimas. Ženeva, 1925 09 28*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 15, p. 100.

⁸⁶⁷ *Tautų Sąjungos Tarybos posėdžio stenograma. Ženeva, 1925 09 28*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 15, p. 125.

⁸⁶⁸ *Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „A. s. plaintes memeloises à la Société des Nations“*. *Paryžius, 1926 01 02*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 15, p. 198.

⁸⁶⁹ *Prancūzijos ministro rezidento Lietuvoje G. Puaux pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Briand „A. s. la Lituanie et la Pologne“*. Kaunas, 1926 05 06. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 59, p. 126.

Puaux raginimų pasitelkti tokį svarstymą spaudimui, kad Lietuva imtųsi taisyti santykius su Lenkija⁸⁷⁰. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija neatmetė galimybės, kad paremdama klaipeidiškius „nesukeldama didelių rūpesčių“ sustiprintų bešališkos valstybės reputaciją⁸⁷¹. Ministerija buvo suinteresuota trukdyti pernelyg glaudžių Lietuvos ir Vokietijos santykių susiklostymui. *Quai d'Orsay* pareigūnai suvokė, kad klaipeidiškių nesutarimai su Lietuvos vyriausybe yra ilgalaikė kliūtis dviejų kaimyninių valstybių glaudiems ryšiams. Be to, Prancūzija siekė neskatinti Klaipėdos krašto gyventojų santykių su Vokietijos vyriausybe⁸⁷² stiprinimo. Ši prancūzų pozicija, anot lenkų istorikės Jadwiga Wała, tęsė ilgametės „tvarkos kažkieno sąskaita“ tarptautinės politikos tradicijas ir buvo gimininga pačios Prancūzijos tautinių mažumų politikai⁸⁷³.

1926 m. rugsėjį Vokietiją ruošiantis priimti į Tautų Sąjungos Tarybą, klaipeidiškiams vėrėsi galimybės pateikti skundus tarptautinei institucijai būtent per šią valstybę. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija 1926 m. gegužės mėn. Prancūzų tarnybai Tautų Sąjungoje su Lietuva susijusiais klausimais, taip pat ir Klaipėdos krašto gyventojų teisių, siūlė laikytis kuo nuosaikiau⁸⁷⁴.

Lietuvoje įsitvirtinus kairiosioms politinėms partijoms, pabrėžusioms noro ieškoti kompromiso dėl santykių su Lenkija, prancūzų nuostata neprovokuoti lietuvių dar sustiprėjo. Rugsėjio mėn. pabaigoje Klaipėdos krašto Seimeliui pateikus Tautų Sąjungos Tarybai skundą dėl prievolės Lietuvos aukščiausios valdžios išlaikyme, *Quai d'Orsay* paragino Prancūzų tarnybą lietuviams „parodyti pasitikėjimą ir nesudaryti nepatogumų, kurie pasitarnautų tik vokiečių įtakai“⁸⁷⁵. Tarptautinei institucijai ėmusis klaipeidiškių skundo, prancūzai parėmė Lietuvą. 1926 m. Tautų Sąjungos Tarybos teisinės komisijos išvada konstatavo, kad Klaipėdos konvencija nepripažįsta klaipeidiškiams peticijos teisės. Vis tik institucija leido jiems pateikti skundus Tarybos narėms⁸⁷⁶.

Užsiminus apie Vokietiją, verta grįžti prie Klaipėdos konvencijos ratifikavimo proceso. 1924 m. birželio mėn. A. Briand užsiminė Didžiosios Britanijos ambasadoriui Paryžiuje de Crewe, jog delsimą ratifikuoti šį dokumentą skatina „pokalbiai su lenkais ir vokiečiais“⁸⁷⁷. Vertinant Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos laikyseną 1925 m. Lenkijos pasirengimo deryboms su Lietuva ir jų

⁸⁷⁰ Prancūzijos ministro rezidento Lietuvoje G. Puaux pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Briand „*Memel et la Société des Nations*“. Kaunas, 1926 04 05. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 15, p. 268.

⁸⁷¹ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos pareigūno Clauzel pranešimas Europos skyriui „*Question de Memel*“. Paryžius, 1926 04 04. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 15, p. 283.

⁸⁷² P.vz., G. Puaux išpėjo Prancūzijos užsienio reikalų ministeriją, kad keletą Klaipėdos vokiečių ir vokiečiakalbių lietuvių politinių partijų suvienijęs Klaipėdos krašto kultūros sąjungos (Memellandischer Kulturbund) padalinys Vienybės fronto rinkimų komitetas greičiausiai palaikė glaudžius ryšius su Vokietija, žr.: Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Puaux telegrama užsienio reikalų ministrui A. Briand. Kaunas, 1927 02 06. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel. d. 16, p. 172.

⁸⁷³ J. Wała. Une Pologne forte dans la nouvelle Europe vue par la France: unité nationale et protection des minorités. *La Pologne et l'Europe du partage à l'élargissement (XVIIIe–XXIe siècles)*. Paris, 2007, p. 116, 118.

⁸⁷⁴ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos direkcijos nota Prancūzų tarnybai Tautų Sąjungoje „*Question de Memel*“. Paryžius, 1926 05 19. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 28, p. 291.

⁸⁷⁵ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus nota Prancūzų tarnybai Tautų Sąjungoje „*Question de Memel*“. Paryžius, 1926 08 28. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 16, p. 73 v.

⁸⁷⁶ V. Žalys. *Op. cit.*, t. 1, p. 157, 158.

⁸⁷⁷ J. Gueslin. *Op. cit.*, p. 271.

vyksmo metu, net sunku nuspręsti, kurie iš šių „pokalbių“ labiau skatino prancūzus delsti. 1925 m. balandžio 17 d. A. Briand po pertraukos vėl tapus užsienio reikalų ministru, ėmė sparčiai slūgti net keletą metų Prancūzijos ir Vokietijos santykius lydėjusi įtampa. Vokiečių istoriko Peter Krüger tvirtinimu, greitis, su kuriuo Prancūzija sutiko vėl įsileisti Vokietiją į didžiųjų valstybių gretas, priimdama į Lokarno susitarimą, vėliau į Tautų Sąjungą ir suteikdama nuolatinę vietą jos Taryboje, 1927 m. sudarydama prekybos sutartį, rodė, kad sąjunga su Lenkija Paryžiuje laikyta nepakankama atsvara šiai ilgametei varžovei ir priešininkei⁸⁷⁸.

Prancūzijos ir Vokietijos santykiai net maždaug ketvirtį tarpukario trukusioje vadinamojoje *Briando-Stresemanno epochoje*, 1925–1929 m., buvo priešaringi. Amerikiečių istorikas Anthony Adamthwaite juos apibūdino kaip „greičiau dvikovą nei duetą“⁸⁷⁹. Lietuvos geografinė padėtis lėmė, kad Prancūzijos vyriausybė rūpinosi blokuoti Vokietijos įtaką šioje Baltijos valstybėje, „dėl geografinių ir kitų priežasčių viename iš centrinių taškų sistemos, kurią Vokietija stengiasi suformuoti Europos Rytuose“⁸⁸⁰. 1927–1929 m. ši prancūzų politikos tendencija buvo susilpnėjusi. Kaip jau minėta, tuomet viena iš Prancūzijos bei Vokietijos bendradarbiavimo apraiškų buvo ir G. Stresemann parama A. Briand bandant atgaivinti Lietuvos bei Lenkijos santykius 1927–1929 m.

Kita vertus, A. Briand 1925–1930 m. laikė Lietuvą įrankiu, tarptautinės politikos objektu, kurio politinę gerovę prireikus galima paaukoti, siekiant regiono politinių įtampų atoslūgio. Prancūzų politikas stengėsi sušvelninti Vokietijos ir Lenkijos nesantaiką, kurią tikėjosi užbaigti, jei Vokietijai būtų gražintas Dancigo koridorius, o Lenkija gautų kitą išėjimą į jūrą, kuriuo turėjo tapti Klaipėda. Šiek tiek kisdami, tokie mainų planai net keletą kartų nuo 1925 m. svarstyti prancūzų ir vokiečių spaudoje, iš kurios pasiekdavo ir lenkų, sovietų bei lietuvių laikraščius⁸⁸¹. Vis dėlto jie keletą kartų diskutuoti ir prancūzų, lenkų bei vokiečių politiniuose sluoksniuose.

Bene pirmą kartą gandus apie tokius planus Lietuvos pasiuntiniui Maskvoje Jurgiui Baltrušaičiui 1925 m. gegužės mėn. juos paminėjo SSRS užsienio reikalų liaudies komisaras Georgij Čičerin⁸⁸². Vokietijos užsienio reikalų ministras G. Stresemann birželio mėn. diplomatiniam susirašinėjime iš tikrųjų paminėjo iš prancūzų gavęs pasiūlymą dėl Klaipėdos krašto perdavimo Lenkijai mainais į Dancigo koridorių ir Vilniaus gražinimo Lietuvai galimybę, tačiau ją įvertino rezervuotai⁸⁸³. Gandai pasikartojo 1926 m. vasario mėn. – esą, derybos dėl mainų vykstančios tarp Lenkijos ir Vokietijos, tuomet vokiečių konsulas Klaipėdoje skubiai juos paneigė⁸⁸⁴.

⁸⁷⁸ P. Krüger. La politique extérieure allemande et les relations franco-polonaises (1918–1932). *Revue d'histoire diplomatique*. 1981, N. 2–4, p. 273.

⁸⁷⁹ A. Adamthwaite. *Op. cit.*, p. 125.

⁸⁸⁰ *Prancūzijos ambasadoriaus Vokietijoje P. de Margerie pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „Allemagne et Lituanie“*. Berlynas, 1927 01 26. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 11, p. 146 v.

⁸⁸¹ A. Sm. Derybų ruoša? *Lietuvis*, 1925, nr. 19; V. I. Karas. Orientacijos klausimas. *Lietuvos žinios*, 1925, nr. 120.

⁸⁸² *Prancūzijos ambasadoriaus SSRS J. Herbertte pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „Appréhensions du gouvernement soviétique au sujet de la Lituanie“*. Maskva, 1925 05 20. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 10, p. 152.

⁸⁸³ J. Gueslin. *Op. cit.*, p. 271.

⁸⁸⁴ *Prancūzijos reikalų patikėtinio Lietuvoje G. Padovani pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „A. s. Démenti allemand rélqtif de soi-disants échanges de territoires polonais et lituaniennes“*. Kaunas, 1926 02 09. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 28, p. 4.

1926 m. birželio mėn. pabaigoje G. Stresemann Prancūzijos ambasadoriui Berlyne Pierre de Margerie nurodė esąs pasiryžęs „ekonomiškai ir finansiškai stabilizuojant Lenkiją“ sutikti su mainais už „geranorišką Dancigo koridoriaus sureguliuavimą“⁸⁸⁵. Rugsėjo mėn. P. de Margerie Prancūzijos užsienio reikalų ministrui netgi perdavė vokiečių siūlymą: Lenkijos patirtus nuostolius būtų galima kompensuoti, šiai užėmus Lietuvą ir Klaipėdos kraštą. Rugsėjo 17 d. Ženevoje įvykusio susitikimo su G. Stresemann metu A. Briand parėmė tokį ketinimą, bet ministras pirmininkas R. Poincaré, perspėtas Lenkijos ambasados, jau rugsėjo 18 d. surengė vyriausybės posėdį, kuriame pabrėžė kategoriškai prieštaraujant Versalio sutarties peržiūrėjimui. Lapkričio 12 d., reaguodamas į gandus apie Lietuvai pavojingo teritorinių mainų susitarimo galimybę, demaršą Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje surengė pasiuntinys P. Klimas. Prancūzų spaudoje buvo paskelbtas oficialus paneigimas, jog Prancūzijos vyriausybė neketina suteikti progų Rytų Europos teritoriniams pokyčiams.

Šie prancūzų vyriausybės žingsniai, atrodo, neįtikino naujosios tautininkų vyriausybės ir ministras pirmininkas bei užsienio reikalų ministras A. Voldemaras 1927 m. sausio mėn. viduryje nuogaštavimus dėl galimo Klaipėdos krašto prievartinės netekties įvardijo Prancūzijos pasiuntiniui G. Puaux. Vedamąjį šiuo klausimu paskelbė ir Lietuvos valstybės laikraštis⁸⁸⁶. Tiesa, *Quai d'Orsay* pareigūnai P. Klimui „kategoriškai paneigė bent šešėlių pritarimo mainų planams Lietuvos už Dancigą, laikydami tai vokiška fantazija“⁸⁸⁷.

Dar kartą prie to paties klausimo grįžta Ženevoje, 1927 m. gruodžio mėn. Tautų Sąjungos Tarybos sesijoje. A. Briand priminė mainų galimybę Lenkijos ministrui pirmininkui Józef Piłsudski ir Vokietijos užsienio reikalų ministrui G. Stresemann. Abu politikai pasiūlymą įvertino skeptiškai (Lenkija nenorėjo atsisakyti teritorijos, kurioje jau gyveno daug lenkų ir buvo statomas naujas Gdynios uostas), bet bent jau Prancūzijos ir Vokietijos užsienio reikalų ministerijose jis buvo dar kartą apsvarstytas⁸⁸⁸. Tačiau Prancūzijos užsienio reikalų ministras, atrodo, vylėsi įgyvendinti šią idėją arba ją pakartodamas sustiprinti vokiečių palankumą Prancūzijai. A. Briand kalbėjosi su Vokietijos ambasadoriumi Prancūzijoje Leopold von Hösch apie Dancigo koridoriaus ir Klaipėdos krašto mainų galimybę 1927 m. gruodžio 22, 1928 m. vasario 5 d. ir paskutinį kartą – 1929 m. lapkričio mėn.⁸⁸⁹ Prancūzų istorikas Georges-Henri Soutou šį A. Briand atkaklumą argumentavo *Quai d'Orsay* nerimu, jog Lenkijai gresia karo su SSRS pavojus ir lūkesčiu, kad toks susitarimas padėtų lenkams išvengti karo dviem frontais. Be to, ministras dar daugiau svarbos teikė santykių su Vokietija stiprinimui⁸⁹⁰.

*Prancūzų tyrinėtojų teigimu, teritorinių mainų Vidurio Rytų Europoje idėja Prancūzijos vyriausybėje ir užsienio reikalų ministerijoje nesusilaukė praktiškai jokios paramos*⁸⁹¹. Kaip jau minėta, itin priešiška ją vertino 1926 m. liepos–1929 m. liepos mėn. ministrų kabinetui vadovavęs R. Poincaré. Klaipėdos krašto atėmimą

⁸⁸⁵ G. H. Soutou. L'alliance franco-polonaise ou comment s'en débarasser (1925–1933). *Revue d'histoire diplomatique*, 1981, N. 2–4, p. 307.

⁸⁸⁶ Absurdiški planai. *Lietuva*, 1927, nr. 14.

⁸⁸⁷ P. Klimas kalbėjosi su neįvardintu Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnu dirbančiu ne Politikos ir komercijos direkcijoje, žr.: P. Klimo pranešimas A. Voldemarui „Dėl derybų su lenkais“. *Paryžius*, 1927 02 08. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 710, l. 359.

⁸⁸⁸ Z. Steiner. *The lights that failed: European international history, 1919–1933*. Oxford, 2007, p. 524.

⁸⁸⁹ G. H. Soutou. *Op. cit.*, p. 337; V. Žalys. *Op. cit.*, t. 1, p. 211.

⁸⁹⁰ G. H. Soutou. *Op. cit.*, p. 310, 311.

⁸⁹¹ J. Gueslin. *Op. cit.*, p. 276–277; G. H. Soutou. *Op. cit.*, p. 307.

kone neabejotinai būtų lydėjęs Lietuvos ginkluotas pasipriešinimas, kuriam Lenkija turėtų irgi atsakyti ginkluota agresija. Įsikišus SSRS, konfliktas grėsė nauju karu. Tokie „mainai“ būtų reiškę Versalio sistemos peržiūrą ir Prancūzijos atsiribojimą nuo ankstesnio taikos ir tautų santarvės bei tarpusavio pagarbos rėmėjos vaidmens, taigi pakenkęs jos tarptautiniam prestižui. Absoliučiai priešiška juos vertino Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministras Austen Chamberlain.

1926–1929 m. Tautų Sąjungoje sustiprėjo tendencija sprendžiant konfliktus skatinti abi puses susitarti tiesiogiai. Šia galimybe A. Voldemaro vadovaujama vyriausybė pasinaudojo, derybomis su klaipeidiškiams tarpininkavusiu G Stresemann 1927 m. spręsdama naują skundą dėl Klaipėdos konvencijos pažeidimų. Tokių jų bendradarbiavimą dar sustiprino 1928 m. sausio 29 d. Berlyne pasirašytas abiejų užsienio reikalų ministrų slaptas susitarimas spręsti ginčus dėl Klaipėdos krašto tiesioginiu susitarimu, prireikus pasitelkti tarpininko pagalbą arba naudotis arbitražo sutarties procedūra ir vengti jų svarstymų tarptautinėje arenoje, vadinamasis Voldemaro protokolas⁸⁹². 1927–1928 m. sandūroje prancūzų politiniuose ir diplomatinuose sluoksniuose svarstymų apie Vokietijos ir Lietuvos politinio susitarimo galimybę būta, jį minėjusių „įvairių gandų“, esą, kilę ir Berlyne. Prancūzijos reikalų patikėtinis Lietuvoje Georges Eybert tokio susitarimo pasirašymo prielaidą atmetė. Jo egzistavimą ambasadoriui Berlyne P. de Margerie paneigė Vokietijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnai ir informatoriai iš politinės aplinkos. Anot G. Eybert, atkreipusio dėmesį į A. Voldemaro laviravimą (įtampa su Vokietija – susitarimo paieškos su Lenkija ir atvirksčiai), toks dokumentas greit lemtų pavojingą Vokietijos ekonominį ir politinį išgalėjimą šioje Baltijos valstybėje⁸⁹³. Kita vertus, P. de Margerie pastebėjo, jog G. Stresemann ir kiti Vokietijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnai esą nesuinteresuoti „kad šiuo metu Lietuva būtų išardyta“⁸⁹⁴.

Lietuvos ir Vokietijos santykius taikliai apibūdino G. Puaux: abi šalys toliau tęsiančios „korektiškus abipusio nepasitikėjimo santykius, kuriems dabar buvo sukurta nuoširdumo iliuzija, nes abi partnerės savo derybų su Lenkija metu nenori būti apsunkintos konflikto su trečiąja kaimyne“⁸⁹⁵. Tiesa, darydamas šią išvadą, prancūzų diplomatas gerokai pervertino Lietuvos ir Vokietijos suinteresuotumą susitarti su Lenkija. G. Stresemann formavo užsienio politiką, kuri turėjo kuo labiau izoliuoti Lenkiją ir užkirsti kelią Rytų Lokarno sutarties sudarymui⁸⁹⁶. Siekdamas šių tikslų, G. Stresemann rūpinosi „plėtoti draugiškus santykius su Lietuva ir visomis išgalėmis remti jos dabartinę [tautininkų – V. B.] vyriausybę ekonomikos ir politikos srityse. Bet koks Lietuvos įjungimas į Lenkiją mums nepriimtinas. Mes suprantam, kad lenkai dar mažiau paisys autonominių Klaipėdos krašto teisių“⁸⁹⁷.

Voldemaro protokolas susilpnino Santarvės valstybių suinteresuotumą Klaipėdos krašto problemomis ir kartu stiprino Lietuvos priklausomybę nuo Vokietijos. Atoslūgis, parankus lietuviams, kadangi Lenkijos klausimas 1928–1929 m.

⁸⁹² V. Žalys. *Op. cit.*, 2012, t. 2, kn. 1, p. 184.

⁸⁹³ *Prancūzijos reikalų patikėtinio Lietuvoje G. Eybert pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „Allemagne et Lituanie“*. Kaunas, 1927 12 14. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 11, p. 190, 191.

⁸⁹⁴ *Prancūzijos ambasadoriaus Vokietijoje P. de Margerie telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Berlynas, 1928 02 04*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 11, p. 226

⁸⁹⁵ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Puaux pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „Allemagne et Lituanie“*. Kaunas, 1928 02 07. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 11, p. 231–232.

⁸⁹⁶ P. Krüger. *Op. cit.*, p. 281.

⁸⁹⁷ G. Stresemann instrukcija pasiuntiniui Lietuvoje, 1927 02 03, cituojama pagal: A. Paura. *Op. cit.*, p. 23.

gerokai pablogino Lietuvos padėtį tarptautinėje arenoje, baigėsi paskutinėmis 1929 m. tarptautinės politikos atostogų sezono dienomis. Klaipėdos klausimo komplikavimasis tradiciškai siejamas su G. Stresemann netikėta mirtimi 1929 m. spalio 3 d. vėlesne užsienio politikos kaita. Vis dėlto dar rugpjūčio 21 d. ministerijos Rytų departamento direktorius Oskar Trautmann Lietuvos pasiuntiniui Vaclovui Sidzikauskui pareiškė, kad tarp abiejų valstybių prasidedanti „rimta santykių ir pasitikėjimo krizė“⁸⁹⁸.

Jau nuo 1929 m. rudens vokiečių politikų ir diplomatų retorika, kalbant apie Klaipėdos kraštą, ėmė keistis, nors jo susigrąžinimo problema Berlyne dar nelaikyta tokia aktuali kaip kitų prarastų teritorijų. Vokietijos ir Prancūzijos glaudus bendradarbiavimas išsisėmė, vokiečiams pasiekus strateginius tikslus⁸⁹⁹. Tarptautinę politinę atmosferą veikė ir pasaulinė ekonominė krizė, kurią Vokietija pajuto dar 1929 m., o Prancūzija – 1931 m. pradžioje.

Vokietijos nacionalistinės darbo partijos pergalė 1930 m. parlamento rinkimuose veikė valstybės politinį gyvenimą, taip pat ir užsienio politiką. Rugpjūčio 8 d. Vokietijos okupuotų teritorijų ministras Gotfried Treviranus pareiškė, kad rytinių sienų revizija virsta programiniu vyriausybės klausimu⁹⁰⁰. Gegužės 22 d. Klaipėdos gubernatorius Antanas Merkys pareiškė nepasitikėjimą Otto Kadhien vadovaujamai direktorijai, kuri atsistatydino. Rugpjūčio 28 d. Martyno Reizgio direktorijos sudarymui pasipriešinęs Seimelis buvo paleistas. Rugsėjo mėnesį Vokietija perdavė Tautų Sąjungos Tarybai Seimelio narių skundą prieš Lietuvos vyriausybę – ji kaltinta gubernatoriaus savivale, vietos autonominės valdžios institucijų bei teismų funkcijų ribojimu. Skunde reikalauta direktorijos sudarymo partiniais principais, karo padėties bei cenzūros atšaukimo.

Prancūzijos užsienio reikalų ministerija, nerimaudama, kad Tautų Sąjungoje nepasigirstų siūlymų taikyti tautų apsisprendimo teisę ir surengti referendumą Klaipėdos krašte, rūpinosi, kad ginčas būtų išspręstas už institucijos ribų. Prancūzai palankiai įvertino D. Zauniaus pateiktą siūlymą vesti tiesiogines derybas su klaipėdiškiais⁹⁰¹. *Quai d'Orsay* pareigūnai 1930 m. rudenį pajuto Vokietijos retorikos Klaipėdos klausimu paaštrėjimą, bet į jį reagavo pasyviai. Dar 1931 m. vasarį Prancūzijos pasiuntinys Lietuvoje René Ristelhueber džiaugėsi, esą „Susitaikymo atmosfera užėmė ankstesnių kovų vietą. Abipusės nuolaidos klausimu, kuris iki dabar atrodė neišsprendžiamas tiesioginiu susitarimu, toks buvo abiejų pusių susipriešinimas, skatina tikėti, kad Lietuvos ir Vokietijos derybas lydi susitaikymo pastangos“⁹⁰².

⁸⁹⁸ V. Žalys. *Op. cit.*, t. 2, kn. 1, p. 206–208.

⁸⁹⁹ 1929 m. rugpjūčio mėn. pradėjo veikto Youngo planas, Vokietijos reparacijas sumažinęs iki trečdaliu 1921 m. numatytos sumos, kurią reikėjo išmokėti per 59 metus. Prancūzija išsipareigojo iki 1930 m. m. birželio iš Vokietijos teritorijų, demilitarizuotosios Reino zonos, išvesti karines pajėgas. Vokietija išvirtino didžiųjų valstybių tarpe ir užsitikrino Didžiosios Britanijos bei JAV politinę paramą. Beje, prancūzų istorikas G. H. Soutou didžiausia G. Stresemann politine sėkme laiko A. Briand Rytų Europoje kurtos saugumo sistemos, pagrįstos sutartimis su Vidurio Rytų Europos valstybėmis, projekto išaldymą, galutinai įtvirtinusį Vakarų ir Rytų Europos atskyrimą, žr.: G. H. Soutou. *L'Allemagne dans les projets de securité collective de l'entre-deux-guerres. Sécurité et coopération militaire en Europe, 1919–1955*. Paris, 2004, p. 70.

⁹⁰⁰ V. Žalys. *Op. cit.*, t. 2, kn. 1, p. 176.

⁹⁰¹ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos politikos ir komercijos direktoriaus pavaduotojo A. de Laboulaye atmintinė „Visite du chargé des affaires de Lituanie“*. *Paryžius, 1931 08 31*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 26, p. 137.

⁹⁰² Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „Lituanie et Allemagne“. Kaunas, 1931 02 02. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 26, p. 89.

1930 m. lapkričio mėn. Lenkija sulaukė pasiūlymo iškeisti Dancigą į Klaipėdos kraštą jau tiesiogiai iš Vokietijos. *Quai d'Orsay* pritarė Lenkijos sprendimui ir vėl atsisakyti, nors nuomonės prancūzų politiniuose sluoksniuose skyrėsi. Dalis prancūzų politikų, tokie kaip buvęs ministras Paul Painlevé, parlamentari Gaston Bergery, Henry de Jouvenel, taip pat socialistų partija, stambieji pramonininkai palankiai vertino Dancigo koridoriaus gražinimą Vokietijai⁹⁰³. Vis dėlto tuo metu Prancūzijos užsienio reikalų ministras A. Briand ir generalinis sekretorius Philippe Berthelot (1928–1929 m. sausio mėn. palaikęs mainų projektus) Vokietijos siūlymo nebeperėmė⁹⁰⁴. Itin aktyviai Lietuvos ir Lenkijos santykius stabilizuoti stengėsi A. Briand, Vokietijos laikysenai dėl Klaipėdos krašto agresyvi, iki pat vadovavimo Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai pabaigos 1932 m. sausio mėn. viduryje nekeitė ankstesnės stebėtojo pozicijos.

Klaipėdos krašto konvencijos rengimo procesas tapo Prancūzijos diplomatinio pralaimėjimu – prancūzai nepajėgė šioje autonominėje Lietuvos teritorijoje užtikrinti teisių savo sąjungininkei Lenkijai. Vis dėlto Klaipėdos konvencijos signatarės statusas stiprina šios didžiosios valstybės politinės įtakos Lietuvai prielaidas ir suinteresuotumą šios Vokietijos pašonėje buvusios autonominės teritorijos Baltijos pajūryje padėtimi. Sutiktume su istoriko Zenono Butkaus teiginiu, kad Santarvės valstybės nuolaidžiavo Vokietijos pastangoms daryti įtaką Klaipėdos krašte⁹⁰⁵ ir vengė ieškoti būdų švelninti tarp Lietuvos vyriausybės ir klaipėdiškių kilusią įtampą, 1924–1931 m. dažniausiai apsiribojo informacijos apie Klaipėdos kraštą rinkimu.

Kita vertus, bent jau Prancūzija 1924–1930 m. nuolaidžiavo ir Lietuvai. Lietuvos vyriausybei toks signatarės pasyvumas teikė galimybių gana savarankiškai taikyti užimtoje teritorijoje pagal savąją Klaipėdos konvencijos interpretaciją formuotą užsienio politiką. Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai 1926 m. apsisprendus ignoruoti klaipėdiškių politinius reikalavimus, Lietuvos vyriausybės veikimo laisvė administruotoje autonominėje teritorijoje padidėjo. Vis tik jai Santarvės valstybės priskyrė ir atsakomybę už situaciją, kuri Klaipėdos krašte klostėsi XX a. 4 deš. pradžioje.

3. 3. Prancūzija kaip Lietuvos ir Vokietijos tarpininkė Klaipėdos klausimo paaštrėjimo laikotarpiu, 1931–1935 m.

Kaip glaustai Klaipėdos krašto administravimo istoriją apibendrina tarptautinės politikos tyrinėtojas J. Meuvret, ši susidėjo iš periodų, kai teritoriją valdė direktorija, turinti Seimelio pasitikėjimą, bet nepalankiai vertinama gubernatoriaus ir kai gubernatorius sudarydavo jam priimtina direktoriją, neturinčią Seimelio pasitikėjimo⁹⁰⁶. Reiktų pridėti, kad gubernatoriaus pasitikėjimą turėjusios direktorijos buvo „lietuviškos“ – vadovaujamos Lietuvai lojalių Klaipėdos krašto gyventojų. Tuo tarpu Seimelio, kuriame visuomet daugumą sudarė vokiečiai, krašto gyventojai, pasitikėjimą gaudavo „vokiškos“, siekusios kuo platesnės krašto autonomijos ir ryšių su Vokietija stiprinimo. Naujo Klaipėdos direktorijos pirmininko Otto Böttcher, gavusio Seimelio pasitikėjimą, paskyrimas po ilgų ir sunkių derybų 1931 m. sausio 8

⁹⁰³ F. Dessberg. *Le triangle impossible: les relations franco-soviétiques et le facteur polonais dans les questions de sécurité en Europe (1924–1935)*. Bruxelles, 2009, p. 269.

⁹⁰⁴ G. H. Soutou. *Op. cit.*, p. 337.

⁹⁰⁵ Z. Butkus. *Op. cit.*, p. 193.

⁹⁰⁶ J. Meuvret. *Op. cit.*, p. 58.

d. rodė Vokietijos įtakos šioje autonominėje teritorijoje suaktyvėjimą.

Dar 1930 m. rugsėjo mėn. prasidėjusios Lietuvos vyriausybės derybos su Vokietijos vyriausybe, atstovavusia Klaipėdos krašto savivaldos institucijas, vyko sunkiai. 1931 m. vasario mėn. Lietuvos užsienio reikalų ministras Dovas Zaunius kreipėsi į Klaipėdos konvencijos signatares, teiraudamasis, ar šios negalėtų pateikti statuto interpretaciją dėl dar neišspręstų karo padėties, autonominės teritorijos teismų kontrolės ir mokesčių vyriausybės išlaikymui klausimų. Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje P. Klimas šį vyriausybės pageidavimą perdavė, Ženevoje susitikęs su šios Klaipėdos konvencijos signatarės atstovu Tautų Sąjungoje René Massigli⁹⁰⁷. Balandžio mėn. pabaigoje Prancūzijos reikalų patikėtinis Guy de La Tournelle pranešė *Quai d'Orsay*, kad Lietuvos vyriausybė abejojanti sėkminga derybų baigtimi. Jis informavo, kad lietuviai nepritaria prancūzų siūlomam ginčo sprendimui, tarpininkaujant trečiosioms valstybėms⁹⁰⁸.

Santarvės valstybių tarpininkavimas – tiesioginis arba pasitelkus Nuolatinį tarptautinio teisingumo teismą – turėjo sustiprinti Lietuvos vyriausybės ir Klaipėdos krašto autonominių institucijų ginčo tarptautinį pobūdį, didino Klaipėdos konvencijos signatarių atsakomybę dėl ginčo eigos. *Quai d'Orsay* palankiai sutiko D. Zauniaus prašymą dėl Klaipėdos konvencijos signatarių teisininkų komisijos, kurioje dalyvavo ministerijos teisininkas Jules Basdevant, tiesioginio tarpininkavimo. Tuo tarpu Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerija balandžio 18 d. siūlė paremti Vokietijos siūlymą dėl kolektyvinio skundo Nuolatiniam tarptautinio teisingumo teismui pateikimo⁹⁰⁹.

Gegužės 21 d. teisininkų komisijos pateiktos išvados buvo tik iš dalies priimtinos Lietuvos vyriausybei⁹¹⁰. Viena iš išvadų – kad Lietuvos vyriausiasis tribunolas nekompetentingas kontroliuoti Klaipėdos krašto teismus ir reikia paskirti specialų aukščiausiąjį prokurorą Klaipėdos kraštui iš vietos teisėjų – prieštaravo Lietuvos siekiams stiprinti teismų kontrolę autonominėje teritorijoje⁹¹¹. Pasiuntinys P. Klimas ją rengiant stengėsi įtikinti Prancūzijos atstovą komisijoje J. Basdevant, kad suverenė turi ir autonominės teritorijos teismų kontrolės galias⁹¹². Birželio 16 d. jis Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai įteikė pranešimą, kad Lietuvos vyriausybė laikosi kitokios Klaipėdos statuto interpretacijos dėl Vyriausiojo tribunolo kompetencijos⁹¹³. Birželio 30 d. Lietuvos valstybių Klaipėdos konvencijos signatarių užsienio reikalų ministerijose surengė demaršą, dar kartą oficialiai pareikšdami

⁹⁰⁷ *Prancūzų tarnybos Tautų Sąjungoje vadovo R. Massigli atmintinė „Affaire de Memel. Visite du ministre de Lituanie“*. Ženeva, 1931 02 04. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 26, p. 91.

⁹⁰⁸ *Prancūzijos reikalų patikėtinio Lieutvoje G. de la Tournelle pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „Affaires de Memel et relations lituano-allemandes“*. Kaunas, 1931 04 30. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 26, p. 106.

⁹⁰⁹ *Didžiosios Britanijos ambasados Paryžiuje nota Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Paryžius, 1931 04 18*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 26, p. 104–106.

⁹¹⁰ Prancūzijos, Didžiosios Britanijos, Italijos ir Japonijos teisininkai nurodė esą nekompetentingi priimti sprendimą dėl klaipėdiškių mokesčių dalies Lietuvos aukščiausios valdžios institucijomis išlaikyti. Jie konstatavo, kad Lietuvos vyriausybė turi teisę paskelbti karo padėtį Klaipėdos krašte tik esant ypatingoms, visuomenės ir valstybės saugumui grėsmingoms situacijoms – ši išvada buvo priimtina Lietuvos vyriausybei.

⁹¹¹ *Ambasadorių konferencijos valstybių teisininkų interpretacija dėl ginčytinų Klaipėdos krašto valdymo klausimų [be datos]*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 26, p. 116.

⁹¹² *Prancūzijos užsienio reikalų ministro A. Briand instrukcija pasiuntiniui R. Ristelhueber. Paryžius, 1931 06 15*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 26, p. 114–116.

⁹¹³ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai dėl Klaipėdos konvencijos interpretacijos. Paryžius, 1931 06 16*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 26, p. 125–126.

Lietuvos poziciją.

Nuo 1931 m. pavasario Vokietijos spaudos propaganda, itin priešišškai vertinusi Lietuvos politiką Klaipėdos krašte, vis agresyvesnė, o įtampa šioje autonominėje teritorijoje sparčiai augo, kol liepos ir rugpjūčio mėn. sandūroje pasiekė kritinę ribą. Istoriko Vytauto Žalio nuomone, šią įtampą, lydimą gandų apie galimus perversmo Klaipėdos krašte bandymus, sąmoningai eskalavo Lietuvos vyriausybė, galimai siekusi sudaryti prielaidas Klaipėdos konvencijos ir statuto peržiūrėjimui⁹¹⁴. Rugpjūčio 5 d. demaršą *Quai d'Orsay* surengė Vokietijos ambasadorius L von Hösch. Jis ragino Prancūzijos vyriausybę „lietuvių nacionalistų koncentracijai aplink Klaipėdą sustiprėjus“⁹¹⁵ imtis griežtų veiksmų. Britų diplomatai į gaudus apie perversmo pavojų reagavo nerimastingai – rugpjūčio 15 d. Didžiosios Britanijos ambasadorius Paryžiuje Ronald Campbell perdavė vyriausybės siūlymą Klaipėdos konvencijos signatarėms surengti bendrą demaršą Kaune.

Tuo tarpu Prancūzijos pasiuntinys René Ristelhueber buvo nusiteikęs gana skeptiškai, nors perversmo galimybės neatmetė⁹¹⁶. Vasaros atostogų sezonu gerokai ištuštėjusioje *Quai d'Orsay* jokių ypatingų politinių žingsnių nesimta, visų pirma, ko gero, suabejojus Vokiečių minimos avantiūros galimumu. Be to, R. Ristelhueber prašymu su Lietuvos krašto apsaugos ministerija susisiekęs Prancūzijos karo atašė Lietuvoje padėjėjas Chabannier perdavė ministro Balio Giedraičio užtikrinimą, jog dar gerokai anksčiau Žemaitijoje dislokuotos pajėgos neseniai buvusios net šiek tiek numazintos⁹¹⁷. P. Klimas rugpjūčio 11 d. Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos politikos ir komercijos direktoriaus pavaduotojui André Laboulaye paneigė bet kokį Lietuvos vyriausybės poveikį politinėms manifestacijoms Klaipėdoje ir juolab ginkluotos agresijos galimybę. Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai nepritarus, Santarvės valstybių diplomatinis demaršas dėl politinės įtampos Klaipėdos krašte nebuvo surengtas.

1931 m. vasarą–1932 m. pr. tiek Lietuva, tiek Vokietija bandė signatarėms siūlyti Klaipėdos krašto autonominio statuso pakeitimus. Lietuvos vyriausybė siekė Klaipėdos statuto pritaikymo prie Vokietijos įtakos suaktyvėjimo ir autonominės teritorijos nelojalumo situacijos – suverenės politinės galios išplėtimo, visų pirma teisės atleisti nelojalius pareigūnus, įskaitant ir direktorijos pirmininką. Tuo tarpu Vokietijos spaudoje ir politinėse sferose kartotas raginimas reikalauti Versalio sutarties peržiūrėjimo, plebiscito Klaipėdos krašte arba kitokio šios teritorijos atskyrimo nuo Lietuvos⁹¹⁸. Prancūzija negalėjo paremti nė vieno iš šių dviejų

⁹¹⁴ V. Žalys. *Op. cit.*, t. 2, kn. 2, p. 280.

⁹¹⁵ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos departamento pranešimas. Paryžius, 1932 08 06.* AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 26, p. 132.

⁹¹⁶ „Galime tikėti, kad [Lietuva – V. B.] atsižvelgs į veiksmo, kuris nebebus siurprizas ir už kurį ji bus atsakinga, sunkumą“, žr.: *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1931 08 06.* AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 26, p. 131; „Vokietijos vyriausybė, atrodo, truputį dramatinizavo paskutinius Klaipėdos krašto įvykius“. Jam lankantis Klaipėdoje (po rugpjūčio 6 d.) „miestas buvo išskirtinai ramus ir be jokių nerimo ženklų“. Vis tik R. Ristelhueber teigimu, „Lietuva yra siurprizų valstybė, nes jos gyventojai, iš principo apatiški, geba ryžtis nenumatytiems staigiems ir radikaliems šuoliams“ – šią tezę, manytume, galima interpretuoti ir kaip ironišką užuominą. Jį ypač stebino eskaluojama informacija apie 15 tūkst Lietuvos piliečių pasirašytą peticiją dėl Lietuvos politinių galių Klaipėdos krašte sustiprinimo būtinybės, tarp kurių pasirašiusiųjų, diplomato žiniomis, tebuvo geriausiai atveju 300–600 klaipėdiškių, žr.: R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „*Allemagne et les affaires de Memel*“. Kaunas, 1931 08 19. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 26, p. 150.

⁹¹⁷ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1931 08 07.* AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 26, p. 137.

⁹¹⁸ I. Chandavoine. *Op. cit.*, p. 137.

pageidavimų. *Quai d'Orsay* nebuvo suinteresuota Lietuvos pozicijų stiprinimu Klaipėdos krašte – ji negalėjo tikėtis, kad tam pritartų Didžioji Britanija. Diskusijos šiuo klausimu grėsė atviru konfliktu su Vokietija. Prancūzai nerimavo, kad nesukurtų prielaidų Vokietijai teisinėmis priemonėmis susigrąžinti Klaipėdos kraštą, juolab kad kanclerio Heinrich Brüning vyriausybė 1931 m. demonstravo pabrėžtiną suinteresuotumą kiek įmanoma glaudesnių ryšių su „atplėstosiomis teritorijomis“ teritorijomis palaikymu⁹¹⁹.

Maža to, Prancūzijos užsienio reikalų ministerija siekė, kad Lietuva kuo greičiau sutiktų su siūloma Klaipėdos Statuto interpretacija ir derybos būtų sėkmingai užbaigtos. Rugpjūčio 20 d. Klaipėdos konvencijos signatarės bendru memorandumu atsakė į Lietuvos vyriausybės pareiškimą dėl skirtingo Generalinio tribunolo kompetencijos interpretavimo. Prancūzai sutiko, kad dokumente būtų įrašyta, jog Lietuvos vyriausybei nepakeitus pozicijos, ginčą teksią perduoti į Nuolatinį tarptautinio teisingumo teismą⁹²⁰. Vis dėlto spalio 21 d. D. Zaunius Prancūzijos pasiuntiniui R. Ristelhueber pabrėžė, jog vyriausybė nekeis pozicijos dėl siūlomosios interpretacijos teismų kompetencijos klausimu ir tą patį pakartojo gruodžio 6 d.⁹²¹. Kiek atslūgus įtampai Klaipėdos krašte, konvencijos signatarės delsė.

1931 m. pabaigoje Lietuvos vyriausybė gavo informacijos, kad O. Böttcher direktorijos lėšomis gruodžio 17 d. slaptai nuvyko į Berlyną, kaip buvo nurodyta generalinio Vokietijos konsulo Töpke įgaliojime, „deryboms su valdžios įstaigomis, kurios turinčios svarbaus vokiečiams intereso“⁹²² ir ten susitiko su Finansų bei Užsienio reikalų ministerijų pareigūnais. D. Zaunius dėl galimos konvencijos signatarių reakcijos į O. Böttcher derybas Vokietijoje konsultavosi su pasiuntiniais Paryžiuje ir Berlyne P. Klimu ir V. Sidzikausku. Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje teiravosi Užsienio reikalų ministerijos teisininkų nuomonės. J. Basdevant ragino vengti griežtos baudmės ir bandyti tartis dėl autonominių institucijų savivalės apribojimo Berlyne arba Ženevoje⁹²³. Prancūzijos ir Italijos pasiuntiniai Lietuvoje paragino Klaipėdos gubernatorių Antaną Merkį atsisakyti ketinimo atleisti O. Böttcher. *Quai d'Orsay* pareigūnai rūpinosi raminti Lieutvą ir Vokietiją, tiesa, vengdami griežtų politinių demaršų Berlyne ir Kaune, palikdami abiems konfliktavusioms pusėms laisvę veikti.

1932 m. sausio 15 d. Lietuvos vyriausybė išsiuntė protesto notą Vokietijos vyriausybei. Gavęs Lietuvos ministrų kabineto pritarimą, vasario 6 d. gubernatorius A. Merkys įteikė direktorijos pirmininkui O. Böttcher pranešimą apie jo atstatydinimą, buvo atleista ir jo vadovaujama direktorija⁹²⁴. Lietuvos vyriausybės ryžtas atstatydinti visą direktoriją ir griežta Vokietijos priešiška laikysena liudijo naują abiejų valstybių santykių paastrėjimą, vėl sukėlusį nerimo Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje. Tą pačią vasario 6 d. Ženevoje vėl susirinkusi Klaipėdos konvencijos signatarių teisininkų komisija pateikė Lietuvos ir Vokietijos delegacijoms

⁹¹⁹ 1931 m. kovo mėn. Vokietija pasiūlė muitų uniją su Austrija, žr.: A. Adamthwaite. *Op. cit.*, p. 134.

⁹²⁰ *Klaipėdos konvencijos signatarių memorandumas Lietuvai [be datos, įteiktas 1931 08 20]*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 26, p. 148–149.

⁹²¹ Prancūzijos pasiuntinio R. Ristelhueber pranešimai užsienio reikalų ministrui A. Briand „Affaires de Memel. Interprétation du Statut“, „Affaires de Memel“. Kaunas, 1931 10 21, 12 06. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 26, p. 171, 185.

⁹²² R. Žiugžda. Vokietijos ir Lietuvos santykiai 1929–1933 m. Istorija, 1975, t. 18, d. 2, p. 19.

⁹²³ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos teisininko J. Basdevant atmintinė „Conversation avec M. Klimas sur le sujet de Memel“*. Paryžius, 1932 01 08. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 26, p. 185.

⁹²⁴ Iš pradžių atsisakęs palikti pareigas, O. Böttcher kurį laiką buvo internuotas ir sutikimą atstatydinti davė vasario 23 d.

Tautų Sąjungos Taryboje nuomone, kad O. Böttcher vizitas buvo nekorektiškas politinis žingsnis, bet nepakankama priežastis baudžiamajam persekiojimui ir atleidimui. Jie Lietuvai siūlė apsiriboti O. Böttcher pasiaiškinimo reikalavimu⁹²⁵. Lietuvos užsienio reikalų ministras D. Zaunius į šią rekomendaciją reagavo pastebėjimu, kad „problema pasiekusi tokį tašką, kad Lietuvos vyriausybė, nepaisant noro išgirsti patarimus, nebegali nusileisti“⁹²⁶.

Tuo tarpu Vokietijos kancleris H. Brüning vasario 8 d. pateikė Tautų Sąjungos Tarybai skundą dėl O. Böttcher prievartinio nušalinimo nuo pareigų. Jau vasario 13 d. institucija pradėjo svarstyti šį skundą. Lietuvą atstovavęs užsienio reikalų ministras D. Zaunius posėdžių metu detalai aptarė Vokietijos pastangas daryti įtaką Klaipėdos politiniam gyvenimui. Kovo 9 d. Tautų Sąjungos Taryba paskelbė esanti nekompetentinga spręsti šį skundą, rekomenduodama Nuolatinio tarptautinio teisingumo teismo arba arbitro tarpininkavimą. Dar vasario 23 d. ambasadorius L. von Hösch pakartojo Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos generaliniam sekretoriui Philippe Berthelot taip pat raginimą Klaipėdos konvencijos signatarėms kreiptis į Nuolatinį tarptautinio teisingumo teismą. Vokietija ir Didžioji Britanija atkakliai skatino Prancūziją imtis griežto diplomatinio spaudimo Lietuvai. Tuo tarpu Prancūzijos vyriausybė vasario mėn. vengė veikti pernelyg aktyviai. Prancūzijos delegacijos Tautų Sąjungoje vadovas R. Massigli netgi įtarinėjo, jog Lietuva ir Vokietija „žaidžia kažkokį sudėtingą žaidimą“⁹²⁷.

Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje toliau stengtasi išvengti kreipimosi į vadinamąjį Hagos teismą, kuriame Lietuvos pralaimėjimas laikytas kone neišvengiamu⁹²⁸, tad rūpintasi paveikti lietuvius ieškoti susitarimo. Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos pavedimu, R. Ristelhueber vasario 26 d. susitiko su D. Zauniumi. Lietuvos užsienio reikalų ministro pareiškimas, kad „neradus kompromiso su Vokietija, beliks atstatyti Seimelį“⁹²⁹ nedviprasmiškai liudijo, kad Kaune ketinama laikytis nenuolaidžiai. Vasario 27 d. gubernatorius A. Merkys nauju direktorijos pirmininku paskyrė E. Simaitį, kuris nesėkmingai bandė sudaryti naują direktoriją.

Kovo 5 d. Ženevoje su D. Zauniumi kalbėjosi ir Prancūzijos bei Didžiosios Britanijos delegacijų Tautų Sąjungoje vadovai R. Massigli ir John Simon. Jie vėliau susitiko su Vokietijos delegacijos atstovais. Klaipėdos konvencijos signatarių teisinės komisijos nariai bendravo su Lietuvos pasiuntiniu Berlyne, vienu iš geriausių

⁹²⁵ Prancūzijos užsienio reikalų ministro P. Laval telegrama Prancūzijos pasiuntinybei Lietuvoje. Paryžius, 1932 02 06. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 27, p. 9.

⁹²⁶ Prancūzijos pasiuntinio R. Ristelhueber telegrama Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1932 02 10. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 27, p. 40.

⁹²⁷ Prancūzijos tarnybos Tautų Sąjungos Taryboje vadovo R. Massigli telegrama Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Ženeva, 1932 02 08. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 27, p. 22.

⁹²⁸ „Yra daug šansų, kad Lietuva bus pripažinta kalta, kas lems Vokietijos sėkmę“, žr.: Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus Ph. Bethelot atmintinė „Visite de l'ambassadeur d'Allemagne“. Paryžius, 1932 02 23. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 27, p. 111. „Hagos teismo reikia kiek įmanoma vengti, nes labai gali būti, kad rezultatas bus nepalankus Lietuvai ir vokiečių nacionalistų propaganda jį laikys Vokietijos sėkme. Signatarėms tektų užimti poziciją, kad jos yra tarptautinio ginčo su Lietuvą statuse, perdėdant incidento reikšmę“, žr.: Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos direktoriaus pavaduotojo A. Laboulaye instrukcija „Affaire de Memel“. Paryžius, 1932 12 27. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 27, p. 129. Dar 1931 m. rugsėjo mėn. 25 d. teisininko Basdevant memorandume, privačiai įteiktame P. Klimui, buvo įvardinta, kad Lietuvos laukų pralaimėjimas Hagoje (tuomet – Vyriausiojo tribunolo kompetencijos klausimu).

⁹²⁹ Prancūzijos pasiuntinio R. Ristelhueber telegrama Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1932 02 26. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 27, p. 120.

Klaipėdos klausimo žinovų V. Sidzikausku, konsultavo D. Zaunių. Berlyne Prancūzijos vyriausybės vardu veikė ambasadorius André François-Poncet. Tarpininkai skatino abi konfliktavusias puses ieškoti būdų sudaryti naują direktoriją, kuri gautų Seimelio pasitikėjimą. Lietuvos užsienio reikalų ministrui siūlyta ginčą spręsti arbitražo keliu, tačiau jis atmetė absoliučios daugumos siūlytų Europos politinių figūrų kandidatūras. R. Ristelhueber nuomone, kovo mėn. pirmosiomis dienomis jau buvo pavykę D. Zaunių įtikinti dėl nuolaidų būtinybės. Lietuvos vyriausybė sutiko sudaryti direktoriją, į kurią, kartu su E. Simaičiu ir dar vienu lietuviu numatyta priimti ir tris vokiečiųkalbius Klaipėdos krašto gyventojus⁹³⁰.

Tuo tarpu Vokietijos, kurioje kovo 13 d. įvyko parlamento rinkimai, vyriausybė laikėsi nenuolaidžiai. Didžiosios Britanijos vyriausybės raginimu, kovo 19 d. Klaipėdos konvencijos signatarių pasiuntiniai Kaune atskirai įteikė Lietuvos vyriausybei identišką verbalines notas, kad naujos E. Simaičio direktorijos sudarymas irgi prieštarauja Klaipėdos statutui ir būtina kuo greičiau sudaryti Seimelio pasitikėjimą gausiančią direktoriją. Dokumente vėl buvo pabrėžta, kad sprendimo neradus, vienintelis būdas ginčo užbaigimui teliksiąs tik Hagos teismas⁹³¹. Kadangi Vokietijos naujienų agentūra „Wölf“ iš anksto pranešė apie demaršą kaip jau surengtą, D. Zaunius turėjo laiko jam pasruošti ir raštu išdėstė savo poziciją. Anot R. Ristelhueber, šis demaršas sukėlė „ypatingą Lietuvos vyriausybės nusivylimą“ ir Kaune interpretuotas kaip Santarvės valstybių supratingumo stokos liudijimas⁹³². Greičiausiai tokią D. Zaunius reakciją paskatino Lietuvos bylos patekimo į Nuolatinio teisingumo teismą neišvengiamybės suvokimas. Nepaisant šio diplomatų demaršo, kovo 22 d. gubernatorius A. Merkys paleido Seimelį ir paskelbė jo rinkimus gegužės 4 d.

Jau kovo 23 d. Prancūzijos užsienio reikalų ministras André Tardieu nusprendė, kad ginčą dėl Klaipėdos konvencijos traktavimo privalu perduoti Nuolatiniam tarptautinio teisingumo teismui. Šį sprendimą įgyvendinant, Prancūzijos užsienio reikalų ministerija suaktyvėjo: Paryžiuje jau per keletą dienų buvo parengtas Ambasadorių konferencijos skundo projektas⁹³³, kurį su nedideliais pataisymais aprobavo ir kitos Klaipėdos konvencijos signatarės. Balandžio 11 d. skundas dėl Klaipėdos konvencijos pažeidimo Hagoje buvo įteiktas⁹³⁴. Prancūzijos vyriausybė siekė ir Klaipėdos Seimelio rinkimų atidėjimo. Vis tik britams paprieštaravus, o japonų diplomatams vengiant siūlymą paremti, Paryžiuje atsisakyta ketinimo prašyti Hagos teismą, kad jis iki pat oficialaus verdikto paskelbimo uždraustų Seimelio rinkimus – „priemonę, kurios geras poveikis iš dalies abejotinas ir kurią Lietuva

⁹³⁰ Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber telegrama Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1932 03 11. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 27, p. 179.

⁹³¹ Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber telegrama Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1932 03 19. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 28, p. 17.

⁹³² Prancūzijos pasiuntinio R. Ristelhueber pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Tardieu „*Démarche des Puissances signataires a. s. des affaires de Memel*“. Kaunas, 1932 03 22. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 28, p. 27.

⁹³³ Klaipėdos konvencijos signatarių skundo Nuolatiniam tarptautinio teisingumo teismui projektas. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 28, p. 35–36.

⁹³⁴ Nuolatiniam tarptautinio teisingumo teismui buvo pateikti šeši Prancūzijos, Didžiosios Britanijos, Italijos ir Japonijos vyriausybių klausimai: 1) Ar gubernatorius turi teisę atleisti direktorijos pirmininką? 2) Jei taip, ar ši teisė egzistuoja tik esant tam tikroms sąlygoms ir aplinkybėms, kokios šios sąlygos ir aplinkybės? 3) Jei teisė atleisti pripažįstama, ar toks atleidimas reiškia kitų direktorijos narių įgaliojimų nutrūkimą? 4) Jei atleidimas tegalimas tik ypatingomis sąlygomis ir aplinkybėmis, ar J. Böttcher atleidimas atitiko tokias sąlygas ir aplinkybes, kai tai galima padaryti? 5) Ar nauja direktorija sudaryta teisėtai? 6) Ar Seimelio paleidimas, kol nauja direktorija dar nebuvo gavusi jo pasitikėjimo, yra teisėtas?

laikys ypač žeminančia⁹³⁵. *Quai d'Orsay* pareigūnai, Klaipėdoje rengiantis Seimelio rinkimams, per pasiuntinius P. Klimą bei R. Ristelhueber pakartojo dar 1931 m. įvardintą reikalavimą dėl karo padėties Klaipėdos krašte panaikinimo. Lietuvos vyriausybė jį įgyvendino tik dalinai – karo padėtis buvo sušvelninta. D. Zaunius užtikrino Klaipėdos konvencijos signatarių diplomatus, kad rinkimų komisijos paskirtos ir veikia tinkamomis sąlygomis, teisė balsuoti rezervuota tik Klaipėdos krašto gyventojų statusą gavusiems žmonėms, jame deklaruojantiems gyvenamąją vietą, teritorijoje suteikta spaudos ir susirinkimų laisvė⁹³⁶.

Gegužės 4 d. įvykę Seimelio rinkimai, nepaisant lietuvių skaičių galėjusio kiek padidinti rinkimų įstatymo pakeitimo, visiškai nepakoregavo ankstesnės Lietuvai nepalankios Vokietijai lojalių klaipėdiškių persvaros (24 vokiečiųkalbiai, 5 lietuviakalbiai)⁹³⁷. Užsienio reikalų ministras D. Zaunius jų rezultatus apibūdino kaip Lietuvos politikos Klaipėdos krašte fiasko⁹³⁸. Gubernatorius A. Merkys, kurio rekomendacijomis daugiausiai ir buvo paremta Lietuvos vyriausybės politika Klaipėdos krašte, atsistatydino.

Birželio 8 d. Nuolatinis tarptautinio teisingumo teismas Hagoje pradėjo svarstyti Prancūzijos, Didžiosios Britanijos, Italijos ir Japonijos skundą. Prancūzija teisme atstovavo buvęs Užsienio reikalų ministerijos teisininkas Henri Fromageot, o Lietuvą – Valstybės Tarybos narys, teisės profesorius Mykolas Riomeris. Rugpjūčio 11 d. teismo išvada Lietuvai palankiai atsakė į keturis klausimus iš šešių. Nepritarta tik dėl kitų direktorijos narių atleidimo ir Seimelio pasitikėjimo negavusios direktorijos sprendimo jį paleisti teisėtumo. Naujos direktorijos, kuri gavo naujojo Seimelio pasitikėjimą, sudarymas birželio 6 d., atitaisė netinkamais pripažintus Lietuvos vyriausybės sprendimus. Taigi, iš esmės teismas pripažino Lietuvos politinius sprendimus Klaipėdos krašte 1932 m. sausio–kovo mėn. teisėtai⁹³⁹.

Lietuvai buvo ypač svarbu, kad teismas, grindęs savo sprendimus vien juridiniais argumentais, pripažino suverenumo vientisumą ir nedalomumą visoje, taip pat ir autonomini statusą turėjusioje valstybės teritorijoje. Be to, konstatuota, kad tarptautinė teisė „neleidžia remtis tam tikrą klausimą reglamentuojančių statuto nuostatų nebuvimu Lietuvos suvereniteto apribojimui Klaipėdos autonomijos naudai pateisinti arba neleisti Lietuvai naudotis tam tikromis teisėmis tik dėl to, kad jos nėra vienareikšmiai įvardintos statute“⁹⁴⁰.

Atsižvelgus į anksčiau minėtą Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnų laikyseną dėl Lietuvos perspektyvų Hagoje, šis sprendimas jiems turėjo būti netikėtas. Jis smarkiai skyrėsi nuo Klaipėdos konvencijos signatarių teisinės komisijos rekomendacijų. Tiek Lietuva, tiek Klaipėdos konvencijos signatarės, vėliau

⁹³⁵ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos direkcijos pranešimai ministrui A. Tardieu „Affaires de Memel“*. Paryžius, 1932 04 05, 15. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 28, p. 104, 203.

⁹³⁶ Prancūzijos pasiuntinio R. Ristelhueber telegrama Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1932 04 28. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 28, p. 272.

⁹³⁷ Beje, Seimelio rinkimų išvakarėse Vokietijos diplomatai kreipėsi į *Quai d'Orsay*, prašydami surengti naują demaršą Kaune ir pareikalauti rinkimų dieną užtikrinti klaipėdiškiams balsavimo laisvę. Jiems buvo atsakyta, kad toks demaršas neseniai surengtas ir iš Lietuvos gautas pažadas nevaržyti rinkėjų teisių, tad jį kartoti netikslinga, žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministro A. Tardieu telegrama pasiuntinybei Kaune, ambasadoms Romoje ir Londone*. Paryžius, 1932 05 03. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 28, p. 2.

⁹³⁸ R. Žiugžda. *Op. cit.*, p. 24.

⁹³⁹ R. Satkauskas. *Tarptautinis teisingumas ir Lietuva: Lietuvos bylos Nuolatiniam tarptautinio teisingumo teisme*. Vilnius, 2008, p. 85.

⁹⁴⁰ *Ibid.*, p. 88.

interpretuodamos Statutą, neretai remdavosi Nuolatinio tarptautinio teisingumo teismo išvada. R. Ristelhueber itin palankiai apibūdino Lietuvos užsienio reikalų ministro laikyseną viso teismo proceso metu ir sulaukus jo išvadų: „D. Zaunius parodė didžiulę ramybę ir santūrumą“, teigdamas suvokęs, kad į šį teimą kreiptasi „ne dėl priešiško, o siekiant aiškumo painioje situacijoje“⁹⁴¹.

Vokietijoje Nuolatinio tarptautinio teisingumo teismo sprendimas dėl Klaipėdos krašto valdymo nesulaukė didesnio politinių sluoksnių bei visuomenės susidomėjimo⁹⁴², nes gerokai svarbesnė aktualija buvo Nacionalsocialistų darbininkų partijos derybos su prezidentu Paul von Hindenburg dėl vyriausybės sudarymo po neseniai įvykusių pakartotinių parlamento rinkimų.

Vokietijai nepavyko sukompromituoti Lietuvos politiką Klaipėdos krašte. Dėl pozicijų Klaipėdos klausimu susilpnėjimo ir vidinės politinės krizės Vokietija laikinai nutraukė spaudimą Lietuvai. Tuo tarpu Lietuvos vyriausybė šventė svarią politinę pergalę, „Lietuvai nuo širdies ne akmuo, bet kalnas nukrito“⁹⁴³, – apibendrino D. Zaunius, skaitydamas viešą paskaitą apie Hagos teismo sprendimą. 1931–1932 m. Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos pozicija švelnino bendrąją Klaipėdos konvencijos signatarių laikyseną dėl padėties šioje autonominėje teritorijoje, mažino ir Vokietijos galimybes daryti spaudimą Lietuvos vyriausybei, pasitelkus signatares.

Nuolatinio tarptautinio teisingumo teismo verdiktas sutvirtino Lietuvos pozicijas suverenumo Klaipėdos krašte klausimu, tačiau jos gyventojų neloyalumui stiprėjant, naudoti valstybės galias šioje autonominėje teritorijoje buvo vis sunkiau. Nuo 1932 m. Lietuvos vyriausybė nebegalėjo, ėtampai Klaipėdos krašte kilus, tarpininkavimui pasitelkti SSRS, kurią su Vokietija ėmė skirti ideologinė priešprieša. Britams nuosekliai remiant Vokietiją, bene vienintelės galinčios Lietuvą paremti valstybės buvo Italija ir Prancūzija.

Prancūzija 1932–1933 m. ieškojo naujų bendradarbiavimo su ėtakingomis Europos valstybėmis formų: stengėsi palaikyti nekonfliktiškus santykius su Vokietija, stiprino ryšius su Italija ir Didžiąja Britanija, atgaivino bendradarbiavimą su SSRS. Prancūzijos kairiųjų vyriausybė, vadovaujama Édouard Daladier, siekdama švelninti dar nuo 1930 m. juntamą santykių su Vokietija ėtampą, neatmetė ir politinio bendradarbiavimo su 1933 m. sausio 30 d. kancleriu tapusio Adolf Hitler vadovaujama vyriausybe. Pati ekonominės krizės metais nusilpusi Vokietija iki 1936 m. ieškojo *modus vivendi* su Vakarų šalimis⁹⁴⁴. Ideologiniai skirtumai ne iš karto tapo politinio bendradarbiavimo kliūtimi, juolab kad šiuo laikotarpiu Prancūzijos visuomenė ir politinės sferos nepažinojo ir nesuprato nacistinės doktrinos⁹⁴⁵.

1933 m. liepos 15 d. Prancūzijos vyriausybė kartu su Didžiąja Britanija, Vokietija ir Italija Romoje pasirašė Keturių paktą, galėjusį „atgaivinti“ *Europos koncertą*. Prancūzijos vyriausybei jis būtų reiškęs glaudžių ryšių su Versalio sutartimi apibrėžtų Europos valstybių sienų kvestionavimo ir vėlesnio keitimo šalininkais,

⁹⁴¹ Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber telegrama Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1932 08 17. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 29, p. 101.

⁹⁴² Prancūzijos reikalų patikėtinio Vokietijoje P. Arnal pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui É. Herriot. Berlynas, 1932 08 18. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 29, p. 103.

⁹⁴³ Lietuvos užsienio reikalų ministeris atsiveikino su bylomis dėl Klaipėdos. *Lietuvos aidas*, nr. 184.

⁹⁴⁴ K. J. Müller. Frankreich in der Sicht der Auswärtigen Amtes und der militärischen Führung. *La France et l'Allemagne entre deux guerres mondiales: actes du colloque tenu au Sorbonne (Paris IV) 15–17 janvier 1987*. Nancy, 1987, p. 31.

⁹⁴⁵ J. Bariéty. Les partisans français de l'entente franco-allemande et la „prise du pouvoir“ par Hitler avril 1932–avril 1934. *La France et l'Allemagne entre deux...*, p. 27.

revizionistais, užmezgimą⁹⁴⁶. Vis dėlto Prancūzija Keturių pakto neratifikavo ir jis neišsigaliojo.

R. Ristelhueber greitą padėties Klaipėdos krašte pablogėjimą prognozavo jau 1932 m. lapkričio mėnesį – „atmosfera netapo mažiau audringa“, „oficialus optimizmas ir demonstruojama ramybė neturėtų apgauti“⁹⁴⁷. 1933 m. pavasarį jis netgi baiminosi, kad santykių su Vokietija įtampa gali išprovokuoti drastiškiems žingsniams radikaliąsias jėgas Lietuvos kariuomenėje⁹⁴⁸. Pasiuntinys kėlė prielaidą, kad prasidėjusios derybos dėl prekybos sutarties su Vokietija užtruks ilgai ir bus priemonė pademonstruoti jos spaudimą Lietuvai⁹⁴⁹.

Iš tikrųjų, Klaipėdos autonomijos problemos bent iki 1933 m. rugpjūčio mėn. išnyko iš tarptautinės politinės arenos, bet ėmė gilėti, krašte sparčiai išplitus nacionalsocialistiniam judėjimui, noriai skatinamam ir finansuojamam Vokietijos vyriausybės. Birželio 1 d. buvo įkurta Krikščionių socialistų darbininkų sąjunga, o birželio 21 d. – Socialistinė tautos sąjunga. Jų tarpusavio varžytuvės ir pastangos diskredituoti kitas Klaipėdos krašto politines partijas iš pradžių skatino Lietuvos vyriausybės lūkesčius, kad toks susipriešinimas sustiprins lietuviškas vietos politines jėgas⁹⁵⁰. Jau liepos mėn. gubernatorius Vytautas Gylis paragino Lietuvos vyriausybę imtis priemonių, kad hitlerininkų organizacijos būtų uždraustos⁹⁵¹.

Rugpjūčio mėn. Juozo Tūbelio vyriausybei priėmus Teismų santvarkos įstatymą, kilo nauja Klaipėdos krašto institucijų polemika dėl valstybės kompetencijos autonominėje teritorijoje. Santarvės valstybių diplomatai į šį ginčą

⁹⁴⁶ D. Bukelevičiūtė. Vidurio Europos šalių požiūris į Keturių pakta ir jų konsolidacijos problemos 1933–1934 metais. *Istorija*, 2012, nr. 86, http://www.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=447&Itemid=430 [žiūrėta 2013 01 05]

⁹⁴⁷ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui É. Herriot „Affaires de Memel“*. Kaunas, 1932 11 07. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 29, p. 116; *R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Paul-Boncour „L'Hitlérisme et le territoire de Memel“*. Kaunas, 1933 04 23. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 29, p. 131.

⁹⁴⁸ „Vienas iš pagrindinių lietuvių charakterio bruožų yra užsispyrimas ir šioje šalyje nuostatos kinta per lėtai, kad galėtų staigiai pakrypti priešinga linkme. Oficialus optimizmas negali paslėpti Lietuvos vyriausybės rūpesčių. Armijoje dauguma vadų, užtikrintų tvarka, kurią įdiegė, palengva atitolo nuo politikos. Hitlerinės santvarkos pradžia Vokietijoje juos staigiai ištraukė iš šio pasyvizmo ir jų nuostatos dėl įvykių Vokietijoje ne visada sutampa su D. Zauniaus. Šioje situacijoje derybos dėl prekybos sutarties Tūbelio kabinetui yra didelis išbandymas“, žr.: *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Paul-Boncour „Des partis d'opposition et la politique extérieure“*. Kaunas, 1933 04 20. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 81, p. 3–4.

⁹⁴⁹ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas ministrui J. Paul-Boncour „A. s. négociations économiques avec l'Allemagne“* 1933 04 30. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 81, p. 6.

⁹⁵⁰ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas ministrui J. Paul-Boncour „Élections municipales et hitlérisme à Memel“*. Kaunas, 1933 06 10. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 29, p. 134.

⁹⁵¹ „Vyriausybės prestižas reikalauja griežtesnių priemonių sustabdyti visą nacionalsocialistinį bruzdėjimą Klaipėdos krašte. <...> Atėjo momentas, kai mes neatidėliojant privalome uždrausti naujai įsteigtoms politinėms partijoms veikti ir neleisti niekam steigti naujų partijų be komendanto leidimo. <...> Mano yra įsakyta rinkti medžiagą apie visokius susidūrimus, triukšmavimus ir tvarkos ardymą, ypač susirinkimuose, surengtuose paskutiniu laiku Sasso ir Neumanno šalininkų“, žr.: Klaipėdos krašto gubernatoriaus [V. Gylis – V. B.] slaptas raštas ministrui pirmininkui dėl hitlerininkų veiklos Klaipėdos krašte. 1933 m. liepos 4 d. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. Vilnius, 1961, t. 4, p. 467.

reagavo pasyviai⁹⁵². Tik spalio mėn. Klaipėdos konvencijos signatarės nutarė surengti demaršą Kaune, – negriežto pobūdžio, pabrėžiant „kuo draugiškiausia rūpesti“ – ir perspėti Lietuvos vyriausybę, kad įstatymas prieštarauja konvencijai⁹⁵³. Spalio 10 d. Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Italijos diplomatai įteikė Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriui S. Lozoraičiui pranešimą apie Santarvės valstybių poziciją dėl Teismų santvarkos įstatymo⁹⁵⁴. Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje itin baimintasi, kad klaipėdiečiai neparengtų skundo dėl šio įstatymo ir nepateiktų jo Tautų Sąjungos Tarybai bei joje nemėgintų kvestionuoti teritorijos priklausomybės Lietuvai. Pavojų mažino labiausiai suinteresuotos Klaipėdos krašto politine ateitimi Vokietijos išstojimas iš šios institucijos rugsėjo 8 d., bloginės jos santykius su Prancūzija. Klaipėdos konvencijos signatarių teisininkų komisija pateikė interpretaciją dėl Vyriausiojo tribunolo galių kontroliuoti Klaipėdos krašto teismus.

1933 m. pabaigoje kilo naujas Lietuvos ir Vokietijos konfliktas – intensyvus, daugiašakis, užtrukęs iki pat 1936 m. pradžios. Dar 1933 m. lapkričio mėn. pabaigoje Lietuvos pasiuntinybės Paryžiuje patarėjas Statys Girdvainis kreipėsi į Prancūzijos užsienio reikalų ministeriją ir pranešė, jog hitlerininkai kelia rimtų sunkumų Klaipėdos krašte. Jis prašė pateikti informacijos dėl *Quai d'Orsay* požiūrio į analogiškų politinių jėgų veiklą Santarvės valstybių po Pirmojo pasaulinio karo atskirtoje nuo Vokietijos Saaro srityje⁹⁵⁵.

Lapkričio 18 d. paskirtas Klaipėdos krašto gubernatorius Jonas Navakas ėmėsi griežtų priemonių nacistinio judėjimo apribojimui. Pranešdamas apie jas Prancūzijos pasiuntinys R. Ristelhueber nerimavo, jog pastangos kardinaliai suvaržyti priešiškas Klaipėdos krašto jėgas gali, jo žodžiais, „radikalai sukompromituoti“ Lietuvos politiką šioje autonominėje teritorijoje⁹⁵⁶. J. Navakas atleido daugelį Lietuvai nelobalių teritorijos valdininkų. Lietuvos saugumo agentams pateikus išsamios informacijos apie perversmo rengimą, 1934 m. vasario 8 d. išleidus Tautai ir valstybei saugoti įstatymas, suimti nacionalsocialistinių partijų lyderiai Theodor Sass ir Ernst Neumann, kiti perversmo rengėjai, vasario 22 d. uždarytos ir abi partijos. Iki rugpjūčio 7 d. truko didžiulio būrio suimtųjų tardymai⁹⁵⁷.

⁹⁵² „Didžiosios Britanijos reikalų patikėtinis man nurodė, kad jis perdavė klausimą savo vyriausybei, bet stokoja išpūdžio, kad ši geistų imtis iniciatyvos šiuo klausimu. Mano kolega Italijos pasiuntinys pasakė tą patį, pridėdamas, kad tai Prancūzija, kruopšti sutarties teksto prižiūrėtoja, turėtų nuspręsti, yra ar ne prieštaravimas tarp Kaune priimtų sprendimų ir statuto principų. Jam teisiniai klausimai yra antraplaniai dėl politinių aplinkybių“, žr.: *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Paul-Boncour „Nouvelle loi sur l'organisation judiciaire et Statut de Memel“*. Kaunas, 1933 08 05. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 29, p. 150.

⁹⁵³ *Prancūzijos tarnybos Tautų Sąjungoje vedėjo R. Massigli instrukcija pasiuntiniui Lietuvoje „Organisation judiciaire à Memel“*. Paryžius, 1933 10 08. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 29, p. 171.

⁹⁵⁴ Didžiosios Britanijos pasiuntinys ragino įteikti verbalinę notą ir buvo atsiuntęs jos projektą, Italijos pasiuntinys ragino apsiriboti žodiniu pareiškimu, tad buvo pasirinktas, kaip įvardijama pranešime, „atmintinės“ pobūdžio kreipimasis raštu. R. Ristelhueber teigimu, S. Lozoraitis diplomatams padėjo už „draugišką ir švelnų“ dokumento pobūdį, žr.: *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Paul-Boncour „Démarche des Puissances signataires de la Convention de Memel au sujet de la loi sur l'organisation judiciaire“*. Kaunas, 1933 10 10. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 29, p. 174–177.

⁹⁵⁵ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus vedėjo E. Charveriat atmintinė apie S. Girdvainio apsilankymą. Paryžius, 1933 11 30*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 29, p. 186.

⁹⁵⁶ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Paul-Boncour „Affaires de Memel“*. Kaunas, 1934 01 30. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 29, p. 207.

⁹⁵⁷ Apklausti 1237 žmonės, žr.: P. Žostautaitė. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius, 1992, p. 126.

Vokietijos vyriausybė reagavo į šiuos radikalius sprendimus Lietuvai priešiška propagandos kampanija. Vasario 23 d. Vokietijos pasiuntinys Erich Zechlin Lietuvos vyriausybei įteikė protesto notą, kovo 9 d. Vokietijos ambasada Paryžiuje ją persiuntė Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Kovo 14 d. Vokietija nutraukė ekonominius ryšius su Lietuva. *Quai d'Orsay* vadovybė šiuo laikotarpiu laikėsi pasyviai, gana palankiai Lietuvai. Skirtingai nei kai kuriais ankstesniais atvejais, Klaipėdos konvencijos signatarių teisininkų komisija pritarė, kad Tautai ir valstybei saugoti įstatymas neprieštarauja šios autonominės teritorijos statutui, tad taikytinas taip pat ir Klaipėdos krašte⁹⁵⁸.

Lietuvos pasiuntinys P. Klimas kovo mėn. Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje gavo išpūdžio, jog Vokietijai išstojus iš Tautų Sąjungos, prancūzai naują Klaipėdos problemos paaštrėjimą mielai panaudotų A. Hitler vyriausybės politikos kritikai⁹⁵⁹. Gegužės mėn. lankydamasis Berlyne, lietuvių diplomatas Prancūzijos ambasadoriui André François-Poncet pranešė, jog Lietuvos vyriausybė ketina pavišinti informaciją apie glaudžius Vokietijos vyriausybės ir Klaipėdos krašto nacistinių partijų, rengusių šioje teritorijoje perversmą, ryšius. Didėjant politinei įtampai Austrijoje ir Saaro krašte, P. Klimas siūlė Prancūzijos politikams Tautų Sąjungos Taryboje pademonstruoti, jog nacių veikimą sieja „smerktinas ir nesuderinamas su geros kaimynystės santykiais“, pavojingas metodas⁹⁶⁰. Lietuviams buvo paranku, kad A. François-Poncet buvo, kaip teigiama istorikų tyrimuose⁹⁶¹, vienas iš iš anksčiausiai nacizmo keliamą pavojų Prancūzijai supratusių diplomatų, gana daug bendravusių su Lietuvos pasiuntiniu Vokietijoje Jurgiu Šauliu. Kita vertus, jo pranešimai apie Vokietijos spaudimą Klaipėdos kraštui kelia išpūdžio, kad prancūzų diplomatas šio klausimo Vokietijos užsienio reikalų ministerijoje nediskuodavo, informaciją gaudavo tik iš vokiečių spaudos.

Prancūzų politikai vengė provokuoti Vokietiją ir nesistengė ją paveikti, kad būtų nutraukta Lietuvai priešiška spaudos kampanija ir ekonominis spaudimas. Balandžio mėn. P. Klimas susitikimo su *Quai d'Orsay* Politikos ir komercijos direktoriumi P. Bargeton metu pasiūlė surengti Klaipėdos konvencijos signatarių

⁹⁵⁸ *Prancūzijos užsienio reikalų ministro L. Barthou pranešimas pasiuntiniui Lietuvoje R. Ristelhueber „Affaires de Memel. Loi lituanienne pour la protection de l'Etat“*. Paryžius, 1934 03 23. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 29, p. 245; 1934 m. gegužės 19 d. Teisininkų komisijos išvada buvo oficialiai suformuluota raštu, žr.: AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 30, p. 31.

⁹⁵⁹ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui D. Zauniui „Dėl vokiečių notos Klaipėdos reikalais“*. Paryžius, 1934 03 07. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 26, l. 63. 1934 m. balandžio–rugsėjo mėn. Prancūzijos ir Vokietijos santykiai komplikavosi. Balandžio mėn. Prancūzija pasitraukė iš dvejus metus trukusios nusiginklavimo konferencijos, kurioje Vokietijai pavyko sumažinti kariuomenės ir ginkluotės apribojimus, be to, buvusiose Vokietijos imperijos žemėse suaktyvėjo nacistinis judėjimas. Vokietijos vyriausybė jau birželio mėn. ėmė demonstruoti nenorą priimti siūlymą stoti į Prancūzijos ir SSRS sumanytą Rytų paktą, savo poziciją oficialiai įvardindama rugsėjo mėn.

⁹⁶⁰ *Prancūzijos ambasadoriaus Vokietijoje A. François-Poncet telegrama. Berlynas, 1934 05 26*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 30, p. 39, 41.

⁹⁶¹ Istoriko A. Adamthwaite teigimu, A. François-Poncet buvo viena iš tik dviejų prancūzų politinių ir diplomatinė sferų įtakingų figūrų, jau 1933–1934 m. tiksliai supratusių nacizmo keliamą grėsmę Prancūzijai ir Europai. Jo teigimu, antrasis buvo Ch. De Gaulle, žr.: A. Adamthwaite. *Op. cit.*, p. 189. Pvz., „Vokiečių spaudos Lietuvai skirti priekaištai ir juo lydinti nepagarba nenustoja stebinti tuos, kurie žino, kaip nacionalsocialistai laiko kalinius, kas dedasi Gestapo rūsiuose, kuo tapo teisingumas Trečiajame Reiche. Bet negebėjimas susimąstyti tėra vienas iš mažiausių Reicho trūkumų“, žr.: *Prancūzijos ambasadoriaus Vokietijoje A. François-Poncet pranešimas užsienio reikalų ministrui P. Laval „La presse allemande et le procès de Kovno“*. Berlin, 1935 01 12. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 32, p. 17.

demaršą Vokietijos vyriausybei. Jis sulaukė pažado siūlymą apsvarstyti⁹⁶², bet bent jau užuominų apie tokio demaršo galimybę prancūzų archyvuose šaltiniuose rasti neteko. 1934 m. gegužės–rugsėjo mėn. prancūzų santūrią laikyseną su Vokietija greičiausiai skatino ir siekis vengti didesnės dvišalių santykių įtampos, pageidaujant šios valstybės įstojimo į užsienio reikalų ministro Louis Barthou rengtą Rytų paktą.

Prancūzijos pasiuntiniui Lietuvoje R. Ristelhueber paliko didžiulio išpūdžio Klaipėdos krašte sukauptos viešos ir konfiskuotos slaptos propagandinės medžiagos, birželio mėn. pristatytos tik užsienio diplomatom, vėliau eksponuotos netgi specialioje parodoje, gausa. Ją apžiūrėjęs, pasiuntinys konstatavo: „Ji tikrai išpūdinga. Knygos ir sąsiuviniai tokie pat, kokie naudojami hitlerinės Vokietijos mokyklose, kancleris juose vadinamas 'mūsų fiureriu', svastika yra pagrindinis motyvas piešimo užsiėmimuose, istorijos knygose Klaipėda minima tarp okupuotų žemių, o geografijos – įjungta į Reichą. Dalį vadovėlių lydi trumpa išanga, raginanti stoti į nacistinį judėjimą ir gauti rudą uniformą už tris markes. <...> Reikalų patikėtinis Neyrac grįžo iš kelionės po Klaipėdos kraštą, lydymas išpūdžio, kad lietuviai ten laikomi 'vargingais tėvais'“, „Dvasia, lydinti krašto savivaldą, priešiška Lietuvos suverenumui“⁹⁶³.

Tuo tarpu Vokietijos vyriausybė nuo Lietuvos diplomatų neslėpė, kad tarp abiejų valstybių niekada nebus gerų santykių, kol Klaipėdos kraštas negrįš ankstesniajai suverenei⁹⁶⁴. Lietuvos padėtį sunkino būtinybė ieškoti būdų užtikrinti Klaipėdos krašto tolesnį administravimą. Birželio 28 d. J. Navakas atleido iš pareigų Ottomar Schreiber vadovaujamą direktoriją ir iš Lietuvai lojalių vietos politikų sudarė naują, vadovaujamą Martyno Reizgio. Tokia institucija negalėjo gauti Seimelio, kuriame daugumą sudarė vokiečiakalbiai nariai, patvirtinimo. Liepos 27 d. ir rugsėjo 5 d. į Seimelio, kurio narių dalis suimta dėl sukilimo organizavimo, posėdžius neatvyko nemenka dalis jo likusių narių ir dėl kvorumo stokos iki lapkričio mėn. veikė nepatvirtinta direktorija. Ši situacija buvo paranki griežtos lituanizacinės politikos tęsimui, taigi Lietuvos vyriausybė buvo suinteresuota kuo ilgesniu Seimelio neveiksmingumu.

Liepos 6 d. Vokietijos ambasada Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai išsiuntė memorandumą, kuriame protestavo prieš Lietuvos politinius sprendimus Klaipėdos krašte⁹⁶⁵. Ministerija reagavo į šį memorandumą, primindama Lietuvos vyriausybei, jog naujoji direktorija privalo gauti Seimelio pasitikėjimą, o jo posėdis turi įvykti ne vėliau nei mėnesiui po direktorijos sudarymo praėjus⁹⁶⁶. Po Austrijos

⁹⁶² Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui D. Zauniui „Dar Klaipėdos reikalais“. Paryžius, 1934 04 17. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 26, l. 73.

⁹⁶³ Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui L. Barthou „Situation de Memel“. Kaunas, 1934 06 18. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 30, p. 43; *Ibid.* „Affaires de Memel“. Kaunas, 1934 06 29. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 30, p. 55.

⁹⁶⁴ V. Žalys. Stasys Lozoraitis – Lietuvos užsienio reikalų ministras. Lietuvos diplomatija XX amžiuje: Lietuvos diplomatinės tarnybos 80-mečiui ir Lietuvos užsienio reikalų ministro Stasio Lozoraičio vyresniojo 100-osioms gimimo metinėms skirtos konferencijos pranešimai. Vilnius, p. 29.

⁹⁶⁵ Vokietijos ambasados Prancūzijoje patarėjo R. Kōrster memorandumas Prancūzijos užsienio reikalų ministrui „Dėl įvykių Klaipėdos krašte“. Paryžius, 1934 07 06. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 30, p. 63; Vokietijos užsienio reikalų ministrui C. von Neurath perdavus R. Kōrster memorandumo kopiją Prancūzijos ambasadoriui Vokietijoje A. François-Poncet, šis atsakydamas pridūrė, jog „lietuviai pateikė tikslesnių priekaištų, skųsdamiesi, kaip ir Austrijos vyriausybė, nuolatiniu užsienio valstybės kišimusi per nacionalsocialistų partijos Rytų Prūsijos skyriaus vadovui Koch pavaldų asmenį į direktorijos reikalus“, žr.: Prancūzijos ambasadoriaus Vokietijoje A. François-Poncet telegrama. Berlynas, 1934 07 10. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 30, p. 72.

⁹⁶⁶ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos teisininko J. Basdevant išvada dėl Vokietijos vyriausybės

kanclerio Engelbert Dollfuss nužudymo ir nacionalsocialistinio pučo bandymo šioje valstybėje Lietuvą laikinai parėmė ir Didžioji Britanija – užsienio reikalų ministras Anthony Eden, darydamas pranešimą užsienio politikos klausimais Bendruomenių rūmuose, atmetė galimybę Vokietijai kreiptis į Tautų Sąjungą dėl padėties Klaipėdos krašte⁹⁶⁷.

Nepaisant to, rugpjūčio mėn. britų ir prancūzų diplomatai Lietuvos užsienio reikalų ministrui Stasiui Lozoraičiui priminė, jog susiklosčiusi situacija prieštarauja Klaipėdos statutui. Rugpjūčio 21 d., ministro įgaliotas, su Europos skyriaus vedėju Emile Charveriat susitiko Lietuvos pasiuntinybės patarėjas Statys Girdvainis. Prašydamas Prancūzijai vengti diplomatinio poveikio Lietuvai priemonių, kurias Vokietijos propaganda galėtų pasitelkti priešininkės diskreditavimui, jis pabrėžė, jog Lietuva yra pasirengusi suteikti visą reikiamą informaciją Klaipėdos konvencijos signatarėms⁹⁶⁸. Po poros dienų jis perdavė du Lietuvos užsienio reikalų ministerijos memorandumus apie padėtį Klaipėdos krašte.

Tuo tarpu Vokietijos vyriausybė rūpinosi, kad Klaipėdos konvencijos signatarės stiprintų spaudimą Lietuvai dėl M. Reizgio direktorijos veikimo. Po dar vieno nesėkmingo rugsėjo 9 d. Klaipėdos Seimelio posėdžio Vokietijos ambasada pasiuntė Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai protestą. Kaltindama Lietuvos vyriausybę dėl pasitikėjimo negavusios direktorijos veikimo, Vokietija pareikalavo surengti kolektyvinį Klaipėdos konvencijos signatarių demaršą Kaune⁹⁶⁹. Ir šį kartą Prancūzijos užsienio reikalų ministerija sušvelnino bendrąją signatarių poziciją. Skirtingai nei griežtą demaršą siūlė britai, prancūzai ragino vengti bet kokio viešo ir formalaus demaršo, Jie skatino kitas Klaipėdos konvencijos signatares apsiriboti susirūpinimo padėtimi įvardinimu Lietuvos vyriausybei. Kadangi britų ir italų pasiuntiniai nesutiko su siūlymu apsiriboti žodiniu pareiškimu, buvo parengtas ir rugsėjo 25 d. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos politikos departamento direktoriui Juozui Urbšui įteiktas trijų pasiuntinių bendras rašytinis pareiškimas⁹⁷⁰.

1934 m. rugsėjo 27 d. Santarvės valstybių teisininkų komisija paskelbė teisinis išvadas apie Klaipėdos krašto administravimą. Ji konstatavo, kad gubernatorius J. Navakas įvairiais sprendimais padarė net devynis Statuto pažeidimus. Komisija itin nepalankiai vertino Seimelio pasitikėjimo negavusios direktorijos veikimą⁹⁷¹. Gavusi šią išvadą, Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos vadovybė

memorandumo. Paryžius, 1934 07 24. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 30, p. 96.

⁹⁶⁷ J. Meuvret. *Op. cit.*, p. 68.

⁹⁶⁸ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus vedėjo E. Charveriat atmintinė apie Lietuvos pasiuntinybės patarėjo S. Girdvainio apsilankymą. Paryžius, 1934 08 21.* AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 30, p. 150.

⁹⁶⁹ Protestą įteikiant, ministerijos generalinis sekretorius A. Léger, atrodo, norėjo laimėti laiko arba parodyti ministerijos Vokietijai nepalankią poziciją – dokumentą įteikęs pasiuntinybės patarėjas K. Dumont buvo paprašytas pateikti papildomos informacijos. Jis atsakė nebeturįs ką pridėti ir po kelių dienų ateisias sužinoti signatarių atsakymo. *Vokietijos ambasados Prancūzijoje memorandumas dėl Lietuvos politikos Klaipėdos krašte. Paryžius, 1934 09 08.* AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 30, p. 181–182.

⁹⁷⁰ *Prancūzijos užsienio reikalų ministro L. Barthou instrukcija pasiuntiniui Lietuvoje „Démarche éventuell franco-anglo-italienne“.* Paryžius, 1934 09 22. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 30, p. 217; *R. Ristelhueber telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1934 09 25.* AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 30, p. 219. R. Ristelhueber teigimu, įteikus tokio pobūdžio bendrą kreipimąsi, „J. Urbšys buvo labai dėkingas ir prašė parduoti ministerijai jo padėką už tokį geranorišką dėmesį bei supratingumą“, žr.: *R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui L. Barthou „Démarche au sujet des affaires de Memel“.* Kaunas, 1934 09 25. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 30, p. 221.

⁹⁷¹ Klaipėdos konvencijos signatarių Teisininkų komisijos išvada. Ženeva, 1934 09 27. AMAEF,

spalio mėn. ėmė P. Klimui demonstruoti griežtesnę poziciją dėl Lietuvos politikos Klaipėdos krašte. Tiesa, nepavyko rasti instrukcijų prancūzų diplomatams imtis panašių priemonių Kaune.

Ministerijos politikos ir komercijos direktorius P. Bargeton tvirtino P. Klimui, esą susidariusi padėtis skatinanti netgi suabejoti Klaipėdos krašto priklausomybės Lietuvai tikslingumu. Politikos ir komercijos direktoriaus pavaduotojas R. Massigli, lietuvių diplomatui pasiteiravus apie valstybių demaršo Vokietijos galimybę, atsakė, jog demaršo turėtų labiau tikėtis Kaunas. Lietuvių diplomatas pabandė įtikinti R. Massigli paskelbti bent deklaraciją, kad konvencijos signatarės neleis Vokietijai pažeisti Klaipėdos krašto teritorijos ribų⁹⁷². P. Klimas paprašė ir demaršo metu Kaune vengti radikalių pareiškimų – šie grėstų vyriausybės atsistatydinimo būtinybe. Kad jis sukeltų „didelių rūpesčių“, pritarė ir R. Ristelhueber⁹⁷³.

Dėl bendro Santarvės valstybių demaršo dar nebuvo galutinai susitarta net lapkričio mėn. pabaigoje. Lietuvos vyriausybė pasiūlė surengti specialią S. Lozoraičio audienciją Prancūzijos, Didžiosios Britanijos ir Italijos diplomatams⁹⁷⁴. Lapkričio 22 d. ministras jiems įteikė paaiškinimą dėl Klaipėdos statuto pažeidimų⁹⁷⁵, kurių dalis buvo jau pašalinti. Netrukus, gruodžio 1 d., atsistatydino M. Reizgio direktorija, o gruodžio 4 d. sudaryta nauja, Jurgio Bruvelaičio. Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje į šį pokytį žvelgta nepatikliai, gal ir dėl lietuvių diplomatų neapdairumo – P. Klimas net keletą kartų, esą, buvo užsiminęs, kad toks manevras vyriausybei padėtų laimėti laiko ir laikinai suspenduotų direktorijos nelegalumo problemą⁹⁷⁶.

Artėjant gruodžio 14 d. prasidėjusiam priešvalstybine veikla kaltintų nacionalsocialistų teismo procesui⁹⁷⁷ ir stiprėjant būtinybei Klaipėdoje sušaukti Seimelį naujosios direktorijos patvirtinimui, Lietuvai priešiška Vokietijos propaganda⁹⁷⁸ nepaprastai suaktyvėjo. Apie ją Prancūzijos užsienio reikalų ministeriją

Europe 1918–1940, Memel, d. 31, p. 2–17.

⁹⁷² Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui „Klaipėdos reikalai“. Paryžius, 1934 10 12, 10 31. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 26, l. 126, 138; Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos direktoriaus pavaduotojo R. Massigli atmintinė „Visite de ministre de Lituanie“. Paryžius, 1934 10 31. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 31, p. 50;

⁹⁷³ Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui p. Laval „Affaires de Memel“. Kaunas, 1934 10 16. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 31, p. 30.

⁹⁷⁴ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui „Klaipėdos reikalai“. Paryžius, 1934 11 14. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 26, l. 156.

⁹⁷⁵ Lietuvos užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio pranešimas Santarvės valstybėms dėl vyriausybės politikos Klaipėdos krašte. Kaunas, 1934 11 22. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 31, p. 95–97.

⁹⁷⁶ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos direktoriaus P. Bargeton pranešimas „Memel. Démission de Reisgys“. Paryžius, 1934 12 03. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 31, p. 115.

⁹⁷⁷ 1934 m. dar lapkričio 2 d. Vokietijos vyriausybė, kurios konsulas Klaipėdos krašte 1933 m.–1934 m. pr. tarpininkavo tarp jos ir vietos nacionalsocialistinių partijų, pareikalavo, kad teismas vyktų už uždaru durų. Kompromisinis sprendimas – klausytojai į posėdžius galėjo patekti tik su specialiais leidimais, buvo pasirinktas Klaipėdos konvencijos signatarėms rekomendavus.

⁹⁷⁸ Įdomu, kad Vokietijos propagandos ministerijai pavyko 1935 m. įdarbinti ir keletą prancūzų žurnalistų. Edith Bricon, netiesiogiai finansuojama Užsienio reikalų ministerijos lėšomis, apsilankė Klaipėdos krašte ir Robert Etienne slapyvardžiu paskelbė vokiečiams palankų straipsnį prancūzų spaudoje. Prancūzų žurnalistas ir leidėjas Cesare Santoro taip pat gavo Vokietijos užsienio reikalų ministerijos finansavimą ir rugsėjo mėn. apsilankęs Klaipėdos krašte, parengė provokišką brošiūrą, išleistą Vokietijos vyriausybės lėšomis, žr.: M. H. Kohrs. Der „Propaganda-Krieg“ zwischen Deutschland und Litauen 1934–1936 in Spiegel der Akten des Auswärtigen Amtes. *Lietuva ir*

išsamiai informavo ir reikalų patikėtinis Kaune Paul Neyrac, ir Lietuvos pasiuntinys Petras Klimas, ir ambasadorius Berlyne A. François-Poncet. Gruodžio 10 d. P. Klimas vėl ragino *Quai d'Orsay* surengti paveikti Vokietiją diplomatinio demaršu. Negavęs sutikimo, dar po keturių dienų lietuvių diplomatas paprašė Europos sk. vedėjo R. Charveriat bent padaryti pastabą Vokietijos ambasadoriui dėl Lietuvai priešiškos propagandos⁹⁷⁹.

Pasibaigus Klaipėdos statute numatytam naujos direktorijos patvirtinimo laikui ir Seimelio posėdyje dar kartą nesusirinkus reikiamam narių skaičiui, Prancūzijos užsienio reikalų ministerija vėl atnaujino politinį spaudimą Lietuvos vyriausybei. Sunkiai išsprendžiama situacija, viena vertus, naudinga savarankiškam Klaipėdos gubernatoriaus ir jam lojalios direktorijos veikimui, kita vertus, paranki Vokietijos politinio spaudimo Lietuvai didinimui tapo panaši į uždara ratą. Iki pat Seimelio kadencijos pabaigos gegužės 4 d. į jo posėdžius nesusirinkdavo pakankamas narių skaičius, tad J. Brūvelaičio direktorija veikė toliau. Tuo tarpu Prancūzijos vyriausybė, kartu su kitomis konvencijos signatarėmis ragino Lietuvos vyriausybę ieškoti būdų, kad Seimelis patvirtintų šią direktoriją arba pareikštų nepasitikėjimą ja.

Po Saaro krašto gyventojų referendumo⁹⁸⁰ anksčiau šią teritoriją administravusios Prancūzijos laikysena buvo prieštaringa. Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje toliau nerimauta, kad Klaipėdos problema neatsidurtų tarptautinėse institucijose ir kaip galima jos sprendimo priemonė nebūtų pasirinktas referendumas. Prancūzijos ambasadorius Vokietijoje A. François-Poncet netrukus po referendumo Saare rezultatų paskelbimo *Quai d'Orsay* pranešė, kad Vokietijos viešoji nuomonė demonstruoja ryžtą tuo pačiu keliu susigrąžinti ir daugiau atskirtų teritorijų, taip pat ir Klaipėdą, pagyvėjo⁹⁸¹. Be to, sausio 14 d., jau kitą dieną po Saaro srities referendumo, Vokietijos užsienio reikalų ministerijos Rytų reikalų departamento direktorius Richard Meyer įteikė Tautų Sąjungos Taryboje skundą dėl Klaipėdos krašto valdymo pažeidimų. Vokietijos pasiuntinybės Paryžiuje patarėjas R. Köster sausio 12 d. įteikė Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje notą, kurioje ragino konvencijos signatares imtis naujų politinių demaršų Lietuvoje. Prancūzijos vyriausybė buvo suinteresuota, kad Klaipėdos statuto pažeidimai būtų kuo greičiau ištaisyti. Konvencijos signatarės nesvarstė priemonių nacionalsocialistų įtakos Klaipėdos krašte apribojimui. Kovo 13 d. diplomatinio demaršo metu⁹⁸² Prancūzijos užsienio reikalų ministras Pierre Laval tik abstrakčiai nurodė P. Klimui, kad kokia direktorija bebūtų, „jei statusas normaliai funkcionuos, signatarai neleis Vokietijai to krašto liesti ir vesti propagandos prieš Lietuvą“. Lietuvių diplomatas po šio demaršo

pasaulis: bendradarbiavimas ir konfliktas. Vilnius, 2000, p. 111, 113.

⁹⁷⁹ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos sk. pranešimas ambasadoriui Vokietijoje A. François-Poncet. *Paryžius*, 1934 12 17. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 31, p. 153; Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimai užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui „Klaipėdos reikalai“. *Paryžius*, 1934 12 10, 14. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 26, l. 222, 234.

⁹⁸⁰ 1935 m. sausio 13 d. Saaro krašto gyventojai referendumu pritarė, kad po Pirmojo pasaulinio karo atskirta teritorija būtų sugrąžinta Vokietijai.

⁹⁸¹ Prancūzijos ambasadoriaus Vokietijoje A. François-Poncet pranešimas užsienio reikalų ministrui P. Laval *Répercussions du plébiscite Sarrois sur les questions d'Eupen, Malmedy et Memel*. Berlynas, 1935 01 23. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 32, p. 63.

⁹⁸² Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerija 1935 m. sausio mėn. viduryje pasiūlė Kaune surengti diplomatinį demaršą, kuris italų siūlymu buvo transformuotas į identiškos notos įteikimą kovo 13 d. Lietuvos pasiuntiniams Prancūzijos, Didžiosios Britanijos ir Italijos užsienio reikalų ministerijose. Klaipėdos konvencijos signatarės pakartojo Lietuvos vyriausybei, kad laiko padėtį Klaipėdos krašte nesuderinama su autonominiu režimu ir kad būtina sudaryti Seimelio pasitikėjimą gausiančią direktoriją.

konstatavo, kad „signatarėms visai indiferentiška, ar Klaipėdoj direktorija bus lietuviška, ar kiaurai hitleriška“.⁹⁸³

1934–1936 m. Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerija veikė aktyviau už *Quai d'Orsay*, tarpininkaudama Lietuvai ir jos kaimyninėms valstybėms⁹⁸⁴. Prancūzų pasyvumas ypač išryškėjo 1935 m. sausio–kovo mėn., kai britai generavo idėjas dėl poveikio Lietuvos vyriausybei ir tuo pat metu kontaktavo su Vokietijos vyriausybe. Klaipėdos konvencijos signatarėms sausio mėn. ketinant surengti bendrą demaršą Kaune, Lietuvos vyriausybė ėmėsi pastangų, kad analogiškos diplomatinio poveikio priemonės būtų taikomos ir Vokietijai. Lietuvos užsienio reikalų ministras S. Lozoraitis šį siūlymą įvardijo Prancūzijos reikalų patikėtiniui P. Neyrac, P. Klimas lankėsi *Quai d'Orsay*, Lietuvos pasiuntiniai Londone, Romoje, Berlyne, Maskvoje sausio–kovo mėn. susitiko su Prancūzijos ambasadų darbuotojais. Nepaisant jų pastangų, švelnų demaršą sausio 23 d. Vokietijos užsienio reikalų ministerijoje surengė tik britų ambasadorius Eric Phipps⁹⁸⁵. Prancūzai lietuviams nurodydavo, kad šis demaršas buvo surengtas visų Klaipėdos konvencijos signatarių vardu.

Lietuvos pasiuntiniui Vokietijoje Jurgiui Šauliui, daug bendravusiam su A. François-Poncet, nepavyko įtikinti Prancūzijos ambasadorių veikti aktyviau. Vasario mėn. ambasadorių privačiai prašydamas *Quai d'Orsay* teisininkų konsultacijos dėl savo konflikto su Vokietijos užsienio reikalų ministerija⁹⁸⁶, J. Šaulys diskretiškai užsiminė, jog Prancūzija galėtų parodyti daugiau angažuotumo⁹⁸⁷. Kovo mėnesį jis vėl paprašė, kad Prancūzija reaguotų į Vokietijos spaudimą demaršais ne tik

⁹⁸³ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimai užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui „Demaršas dėl Klaipėdos“. *Paryžius*, 1935 03 13. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 27, l. 188.

⁹⁸⁴ V. Žalys. Britų diplomatų tarpininkavimas Lietuvos ir Lenkijos santykiuose 1934–1936 m. *Iš Lietuvos diplomatijos istorijos*. Kaunas, 2000, d. 3, p. 70–90.

⁹⁸⁵ Vokietijos užsienio reikalų ministras C. von Neurath E. Phipps nurodė, jog Vokietija dėl Lietuvos nusiteikusi taikiai ir rekomenduos spaudai bei radijui laikytis santūriau, žr.: *Prancūzijos ambasadoriaus Didžiojoje Britanijoje C. Corbin telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Londonas, 1935 02 08*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 33, p. 2.

⁹⁸⁶ Neturėdamas galimybių lietuviškosios E. Neumann ir T. Sass bylos interpretacijos paskleisti per vokiečių spaudą, pasiuntinys J. Šaulys Berlyne akredituotiems diplomatams ir Vokietijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnams išdalino Kaune spausdintą atmintinę, Paryžiuje leistą tarptautinės teisės biuletinį su teisininko L. de La Four Lietuvai palankia Klaipėdos klausimo interpretacija ir informacinį biuletinį vokiečių k. „Deutsche Allgemeine Zeitung“ pasirodė pagiežinga publikacija apie šį jo žingsnį. Vasario 18 d. Vokietijos užsienio reikalų ministerija paprašė jų platinimą nutraukti. J. Šaulys tvirtino, kad juose skelbiama tik bešališka informacija ir prašė *Quai d'Orsay* teisininkų konsultacijos dėl užsienio valstybių pasiuntinio, besinaudojančio eksteritorialumo teise, galimybių paskleisti informaciją ribos. Jam atsakyta, kad pasiuntinys gali siųsti visą informaciją, kurią manys esant naudinga, valstybės, kurioje yra akredituotas, Užsienio reikalų ministerijai. Bet ši turi teisę paprieštarauti dėl jų siutimo bet kokiems kitiems valdininkams, politinėms grupėms ar spaudai, žr.: *Ambasadoriaus Vokietijoje A. François-Poncet pranešimas užsienio reikalų ministrui P. Laval „Allemagne et Lituanie: Activité à Berlin du Ministre de Lituanie. Paryžius, 1935 02 20*. AMAEF 1918–1940, Lituanie, d. 87, p. 84; *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos teisininko J. Basdevant nota Europos skyriaus vedėjui E. Charveriat. Paryžius, 1935 02 23*. AMAEF 1918–1940, Lituanie, d. 87, p. 87.

⁹⁸⁷ „Įsitikinęs blogais nacionalsocialistų ketinimais, J. Šaulys piktinasi, kad didžiosios valstybės nedaro esminių išvadų dėl vokiečių piktavališkumo. Jis mums ypatingai prikiša, tiesa, diskretiškai, kad nepakankamai atidžiai domimės Lietuvos reikalu ir nepakankamai paviešiname Trečiojo Reicho ketinimus Klaipėdos krašte. Tai turbūt jausmas, pagrįstas ar ne, kad negalima pilnai pasikliauti tam tikrų didžiųjų valstybių pagalba ir 'savigyva'“, žr.: *Ambasadoriaus Vokietijoje A. François-Poncet pranešimas užsienio reikalų ministrui Pierre Laval „Allemagne et Lituanie: Activité à Berlin du Ministre de Lituanie. Paryžius, 1935 02 20*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 87, p. 81.

Lietuvoje, bet ir Vokietijoje – jo nuomone, Santarvės valstybių spaudimas Lietuvai tik padrašina agresorę⁹⁸⁸.

Kovo mėn. pabaigoje–balandžio mėn., po Lietuvos teismo nuosprendžio byloje dėl nacionalsocialistinių partijų rengto ginkluoto perversmo bandymo⁹⁸⁹, Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje rūpintasi, kad Klaipėdoje „susidarytų bet kokia direktorija su Seimelio pritarimu“⁹⁹⁰. Balandžio 23 d. Prancūzijos, Didžiosios Britanijos ir Italijos pasiuntiniai Lietuvos užsienio reikalų ministrui Kaune įteikė notą, pabrėždami „rimtą susirūpinimą“, kad iki gegužės 4 d. būtų sudaryta Seimelio pasitikėjimą gausianti direktorija. Ko gero, šis diplomatinis žingsnis buvo skirtas Vokietijos nuraminimui, nes diplomatai vargiai galėjo tikėtis svarių jo rezultatų. Notoje įvardintą reikalavimą, Lietuvos vyriausybei įgyvendinti Seimelio kadencijos pabaigoje buvo neparanku. Kaune ketinta pratęsti J. Brūvelaičio direktorijos darbą iki naujo Seimelio darbo pradžios, ką gerai suprato prancūzų ir britų diplomatai⁹⁹¹. Tiesa, Prancūzijos ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui Pierre Laval paraginus iširti iširti Klaipėdos direktorijos veikimo teisėtumą, Santarvės valstybių teisininkų komisijoje gegužės 31 d. buvo padaryta Lietuvai labai nepalanki išvada. Konstatuota, kad jau metus, nuo 1934 m. gegužės 4 d., Seimelis nebegalėjo atlikti savo pareigų, o nuo birželio 28 d. direktorijos valdymas prieštaravo statutui.

Vis dėlto Lietuvos vyriausybė demonstravo nuostatą Klaipėdos krašte atsisakyti radikalios lituanizacijos politikos, balandžio mėn. pradžioje atleisdama J. Navaką. Santarvės valstybių, taip pat ir Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnams paraginus⁹⁹², buvo akivaizdžiai sušvelnintos bausmės vadinamojoje Neumanno ir Sasso byloje nubaustiems Klaipėdos krašto gyventojams.

Birželio 5 d. Vokietijos užsienio reikalų ministerijos Rytų reikalų departamento direktorius R. Meyer susitikimo su Prancūzijos reikalų patikėtiniais šioje valstybėje Arnal metu pageidavo, kad Santarvės valstybės siektų kuo greitesnio Seimelio išrinkimo ir sušaukimo, ypatingosios padėties atšaukimo, karo padėties panaikinimo, spaudos ir susibūrimų laisvės atkūrimo⁹⁹³.

Lietuvos vyriausybė rūpinosi apriboti nacionalsocialistų politikų patekimą į Klaipėdos krašto Seimelį. Deja, tam ji tegalėjo pasitelkti tik mažai veiksmingas priemones, kėlusias nerimą Klaipėdos konvencijos signatarėms. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija stengėsi užkirsti kelią Seimelio įstatymo pakeitimui. Lankydamasis

⁹⁸⁸ *Prancūzijos reikalų patikėtinio Arnal telegrama Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Berlynas, 1935 03 24. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 87, p. 143.*

⁹⁸⁹ Nuosprendis buvo paskelbtas kovo 26 d. Istorikės P. Žostautaitės duomenimis, tai buvo didžiausia byla Vidurio Rytų Europoje dėl valstybės teritoriniam vientisumui kenksmingos nacionalsocialistų veiklos. 4 žmonės buvo nuteisti mirties bausme, nacionalsocialistinių partijų lyderiams buvo skirta 8–12 m. kalėjimo bausmės. Iš viso nubausti 87 asmenys, daliai bausmę atidėjus arba ją sumažinus, liko kalėti 76 asmenys. Iki 1938 m. vasaros buvo amnestuoti visi nubaustieji. P. Žostautaitė. *Op. cit.*, p. 137, 140, 141, 143.

⁹⁹⁰ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui „Klaipėdos reikalai“.* Paryžius, 1935 03 28. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 27, p. 199.

⁹⁹¹ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1935 04 23. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 33, p. 239; Prancūzijos užsienio reikalų ministro P. Laval instrukcija ambasadoriui Didžiojoje Britanijoje C. Corbin. Paryžius, 1935 05 16. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 33, d. 34, p. 38.*

⁹⁹² *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo laiškas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui. Paryžius, 1935 03 12. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 27, p. 176; P. Klimo pranešimas ministrui S. Lozoraičiui „Pasikalbėjimas su p. Daniel Levi, Rusijos ir Baltijos valstybių reikalų skyriaus vedėju. Klaipėdos reikalai“.* Paryžius, 1935 03 28. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 27, p. 210.

⁹⁹³ *Prancūzijos reikalų patikėtinio Arnal telegrama Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Berlynas, 1935 06 06. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 34, p. 154.*

Paryžiuje, S. Lozoraitis turėjo pažadėti P. Laval, kad Klaipėdos seimelio rinkimų tvarka nebus keičiama. Klaipėdos konvencijos signatarių diplomatai Lietuvos užsienio reikalų ministrą birželio 19 ir liepos 15 d. perspėjo nekeisti Seimelio rinkimų įstatymo⁹⁹⁴, tą patį perspėjimą P. Klimui birželio 28 d. pakartojo ir *Quai d'Orsay* politikos bei komercijos direktorius P. Bargeton.

Rugsėjo 9 d. Prancūzijos ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras P. Laval pasiūlė kitoms Klaipėdos konvencijos signatarėms surengti naują demaršą Kaune. Jis ragino užsitikrinti, kad Seimelio rinkimų tvarka daugiau nebus keičiama ir dar kartą paprašyti Klaipėdoje atkurti statutą atitinkančią tvarką. Jau rugsėjo 13 d. Prancūzijos pasiuntinys Georges Dulong Lietuvos užsienio reikalų ministrui įteikė notą su Santarvės valstybių pageidavimais. Jis susitiko ir su ministru pirmininku J. Tūbeliu, kuris diplomatai perdavė vyriausybės viešą deklaraciją bei konfidencialų laišką dėl išsipareigojimų rengiant Seimelio rinkimus ir dėl statuto laikymosi. Tą pačią dieną Tautų Sąjungos Asamblėjoje P. Laval pabrėžė, kad jo atstovaujamos šalies tarptautiniai išsipareigojimai, kurie prireikus bus vykdomi bet kurioje vietoje, bet kuriuo laiku, yra įtvirtinti šios institucijos paktu ir Prancūzija jų nevengsianti. Šis pareiškimas buvo taikomas visų pirma Vokietijai. Rugsėjo 19 d. *Quai d'Orsay* apsilankęs Lietuvos reikalų patikėtinis Ladas Natkevičius vėl pakartojo vyriausybės prašymą surengti Santarvės valstybių demaršą Vokietijai. P. Bargeton laikėsi pozicijos, kad toks demaršas nereikalingas⁹⁹⁵.

Rugsėjo 25 d. skubus Santarvės valstybių demaršas Berlyne, tegu ir kiek kitokios formos, nei pageidavo Lietuvos vyriausybė, vis dėlto buvo surengtas. Diplomatai Vokietijos užsienio reikalų ministerijai įteiktoje deklaracijoje pabrėžtinai nurodė, kad Klaipėdos konvencijos signatarės ėmėsi įvairių diplomatinių priemonių tinkamos Seimelio eigos užtikrinimui ir gavo Lietuvos vyriausybės garantijas, kad rinkimų metu bus kruopščiai laikomasi Statuto. Dar viena deklaracija buvo paskelbta Tautų Sąjungos Taryboje. Santarvės valstybių atstovai institucijoje pabrėžė lūkestį, kad Vokietijos vyriausybė „pripažins galinti paliudyti [geranoriškus – V. B.] ketinimus, imdamasi visų priemonių vardan Vokietijos ir Lietuvos santykių pagerėjimo ir įtampos atlydžio“⁹⁹⁶.

Lietuvos vyriausybės sprendimas rugpjūčio 14 d. pataisyti Seimelio rinkimų įstatymą⁹⁹⁷ nepakeitė lietuvių ir vokiečių institucijos narių balanso.

⁹⁹⁴ Britai siūlė Santarvės valstybių pasiuntiniams drauge perduoti rašytinius raginimus, kad Lietuva išsipareigotų nekeisti Seimelio rinkimų įstatymo, paskirti vokiečiams priimtina direktorijos vadovą, jei šie gautų Seimelio daugumą, o atsisakius tai padaryti perduoti klausimą Tautų Sąjungai. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija šiuos reikalavimus laikė per švelniais ir manė, kad jie neišryškina statuto pažeidimo fakto. E. Charveriat siūlė ir alternatyvius sprendimus: statuto pakeitimą (jam, manyta, situacija yra nepalanki), paskatinti Lietuvą paprašyti, kad teritorijos valdymas būtų patikėtas generaliniam komisarui. *Quai d'Orsay* ragino apsiriboti žodiniu pareiškimu Lietuvos vyriausybei. Siūlyta prašyti teisės įtampos laikotarpiu pasiūsti į Klaipėdos kraštą po patikėtinį, kuris galėtų kaupiti reikalingą medžiagą apie situaciją ir nuolat informuoti jį delegavusį pasiuntinį. Tiesa, prancūzai rekomendavo iki rinkimų susilaikyti nuo reikalavimo dėl direktorijos vadovo pakeitimo, žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus vedėjo E. Charveriat atmintinė „Situation à Memel. Note britannique de 8 juin“*. Paryžius, 1935 06 08. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 34, p. 158.

⁹⁹⁵ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos politikos ir komercijos direktoriaus P. Bargeton atmintinė apie L. Natkevičiaus apsilankymą. Paryžius, 1935 09 19*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 36, p. 123.

⁹⁹⁶ *Prancūzijos, Didžiosios Britanijos ir Italijos atstovų Tautų Sąjungos Taryboje P. Laval, A. Eden ir Aloisi kreipimasis į Tautų Sąjungos Tarybos pirmininką Ruiz-Guinazu. Ženeva, 1935 09 27*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 36, p. 220.

⁹⁹⁷ Įstatymu rinkėjams buvo suteikta teisė balsuoti ne tik už sąrašus, bet ir už atskiras kandidatūras,

Nacionalsocialistinių politinių jėgų atstovai bei šalininkai naujajame Seimelyje dominavo. Po užtrukusių derybų lapkričio 27 d. buvo sudaryta A. Baldschus direktorija, gavusi jo pasitikėjimą.

Apibendrinamas Klaipėdos klausimo raidą, Prancūzijos ambasadorius Berlyne A. François-Poncet 1935 m. rugsėjo mėn. konstatavo, kad šios teritorijos politinė padėtis „rizikuoja tapti vienu iš tų švytuoklinių klausimų, apie kuriuos diplomatai nuolat diskutuoja ir kuris pasitarnauja, priklausomai nuo jų valios, arba taikos įtvirtinimui, arba karo išprovokavimui“⁹⁹⁸. G. Dulong atkreipė dėmesį, kad naujoji Seimelio sudėtis atvėrė Vokietijos propagandai naujų galimybių spausti Lietuvos vyriausybę siekiant tolimesnių nuolaidų⁹⁹⁹. 1936–1938 m. Vokietija šia galimybe pasinaudojo. 1936 m., anot vokiečių istoriko K. J. Müller, Prancūzijos ir Vokietijos tarptautinių galių mastai smarkiai kito, deja, šie pokyčiai buvo prancūzams nepalankūs¹⁰⁰⁰. 1936 m. vasario mėn. pradžioje Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje apsilankiusiam Lietuvos užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui buvo duota suprasti, kad Prancūzija vengs svariau angažuotis dėl Klaipėdos. Politikos ir komercijos direktorius P. Bargeton ragino pasikliauti visų pirma savo „kantrybe ir korektingumu“¹⁰⁰¹. Bent jau laikinai Klaipėdos problema 1936 m. pradžioje atslūgo, o vasario 12 d. Vokietija demonstravo dvišalių politinių santykių su Lietuva pagerėjimą, pasiūlydama pradėti derybas dėl prekybinių santykių sureguliuavimo¹⁰⁰².

Prancūzijos politinės laikysenos dėl Klaipėdos statuto veikimo problemų 1931–1935 tyrimas skatintų pritarti istoriko V. Žalio išvadai, kad šios didžiosios valstybės sprendimai dažniausiai buvo priimami atsižvelgiant į stipresniosios ir pavojingesniosios pusės interesus¹⁰⁰³. Tiesa, Prancūzija buvo suinteresuota Klaipėdos statuto vykdymu, bet nepalankiai vertino nacionalsocialistų pastangas dominuoti teritorijos politiniame gyvenime ir stengėsi nesukurti prielaidų krašto prijungimui prie Vokietijos tarptautinės teisės priemonėmis. Prancūzijos vyriausybei buvo svarbu, kad politinė padėtis Klaipėdos krašte neišprovokuotų tarptautinio karinio konflikto. Diplomatinėje arenoje ši valstybė nuo jau 1936 m. vėl demonstravo menką suinteresuotumą 1920–1923 m. pr. administruotos teritorijos likimu.

uždrausta rinkimuose kandidatūras teikti ir balsuoti nacionalsocialistinių partijų nariams, įvestos savivaldybių tarybų ir Seimelio atstovų priesaikos, žr.: Klaipėdos krašto Seimelio rinkimų įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*, 1935, nr. 493.

⁹⁹⁸ M. François-Poncet à Berlin, à M. Laval, Ministre des affaires étrangères. Paris, 1935 09 25. *DDF 1932–1939, 1e série (1932–1935)*. Paris, 1984, V. 12, p. 337.

⁹⁹⁹ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Dulong pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui P. Laval. Kaunas, 1935 10 14*. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 38, p. 16–17.

¹⁰⁰⁰ K. J. Müller. *Op. cit.*, p. 37.

¹⁰⁰¹ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo atmintinė „Užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio pasikalbėjimai su Prancūzijos URM p. Flandin, gen. sekr. Léger ir Pol. dep. direktorium Bargeton Paryžiuje 1936 02 03“*. *Paryžius*, 1936 02 03. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1867, l. 19.

¹⁰⁰² Prancūzijos užsienio reikalų ministerija buvo linkusi priskirti nuopelnus dėl Lietuvos santykių su Vokietija atšilimo G. Dulong, kuris teikęs J. Tūbelio vyriausybei naudingų patarimų, žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus A. Léger telegrama ambasadoriui Lenkijoje L. Noël*. *Paryžius*, 1935 12 07. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 87, p. 115.

¹⁰⁰³ V. Žalys. *Op. cit.*, t. 2, kn. 2, p. 290.

4. PRANCŪZIJOS IR SSRS SĄVEIKOS LIETUVOS VALSTYBĖS SAUGUMO UŽTIKRINIMO PROJEKTUOSE 1920–1939 M.

Prancūzija tarpukariu stengėsi pasitelkti visas politines priemones, kurias padėtų Vokietiją atskirti nuo SSRS. Viena iš jų 1923 m. tapo ir Vilniaus krašto perdavimas Lenkijai, siekiant kad Lietuva neturėtų bendros sienos su abiem tuometinėmis Prancūzijos priešininėmis. Šis bendros sienos su SSRS nebuvimas maskavo sovietų okupacijos grėsmę Lietuvai, stiprindamas jos suinteresuotumą palaikyti gerus santykius su sovietine valstybe. Pati Prancūzija, septynerius metus konfrontavusi su sovietine valstybe arba ignoravusi ją, nuo 1924 m.¹⁰⁰⁴ bandė SSRS neutralizuoti, stiprindama bendradarbiavimą.

Negalime net po 1925 m. kalbėti apie Lietuvos–Prancūzijos–SSRS politinių sąveikų trikampį, ne tik dėl jo asimetrijos – valstybių dydžio ir tarptautinės įtakos, ideologinių, santvarkos ar net geografinių skirtumų. Bene patvariausia jo kraštinė buvo Lietuvos ir SSRS santykiai, nors ir juos sunkino abiejų valstybių interesų skirtumų padiktuotos krizės, sovietų nepasitikėjimas bei nepateisinti lietuvių lūkesčiai. Sovietų pasiuntinys Aleksandr Arosev Lietuvos funkciją regione prilygino šliuzui, saugančiam Rusiją nuo „visą Pabaltijį užlieti“ galėjusios Vakarų politinės įtakos¹⁰⁰⁵. Prancūzijos politiniai santykiai su sovietine valstybe 1918–1923 m. buvo įtempti. 1921 m. Lenkijos ir Prancūzijos karinėje konvencijoje Sovietų Rusija buvo atvirai įvardijama kaip agresorė, prieš kurią vienijamos pajėgos¹⁰⁰⁶. Po 1924 m. Prancūzijos ir SSRS santykiai atsargiai intensyvėjo, bet patyrė keletą krizių, ypač dešiniųjų Prancūzijos vyriausybių valdymo laikotarpiais. Be to, dėl abipusio atsargumo bei nepasitikėjimo netgi didžiausio pakilimo laikotarpiu tvirti jų ryšiai neužsimezgė, ką įrodo ir Molotovo–Ribbentropo paktas.

Galima išskirti du sovietų įtakos Lietuvos ir Prancūzijos santykiams etapus. Skirtis tarp jų sietina su tarptautinės politinės situacijos kaita, dviejų užsienio reikalų liaudies komisarų – Georgij Čičerin ir Maksim Litvinov – vadovavimu institucijai ir skirtingomis tų pačių SSRS strateginių tikslų įgyvendinimo priemonėmis. Tiesa, Vokietijoje įsitvirtinus Nacionalsocialistinei darbo partijai, šios valstybės santykiai su SSRS pablogėjo, o Lietuvos bendradarbiavimas su SSRS Dovo Zauniaus vadovavimo Užsienio reikalų ministerijai laikotarpiu susilpnėjo. Dėl šių priežasčių SSRS įtakos Lietuvos ir Prancūzijos santykiams kaita juntama tik nuo 1934 m. pradžios.

Išryškinsime esminius sovietų įtakos Lietuvos politiniams ir diplomatiniais santykiams su Prancūzija 1920–1938 m. štrichus. Kaip esminius temai aktualius siužetus plačiau analizuosime 1920 m. Maskvos taikos sutarties, 1926 m. SSRS ir Lietuvos nepuolimo pakto ir 1934 m. Rytų pakto projekto poveikį jiems.

4. 1. Prancūzijos požiūris į Lietuvos ir SSRS santykius 1919–1930 m.

1919 m. pirmojoje pusėje Lietuvos vyriausybė Santarvės valstybėms pabrėždavo priešišką Sovietų Rusijai, savo valstybę apibūdindama kaip barjerą,

¹⁰⁰⁴Édouard Herriot vyriausybė 1924 m. spalio 28 d. užmezgė diplomatinis santykius su SSRS.

¹⁰⁰⁵Z. Butkus, SSRS intrigos Baltijos šalyse (1920–1940). *Darbai ir dienos*. 1998, N. 7, p. 143; Istorikas Č. Laurinavičius siekdamas įvardinti tą patį sovietų įtakos rezultatą regione, naudoja „nacionalistinio barjero“ sąvoką, žr.: Č. Laurinavičius, E. Motieka, N. Statkus. *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai: XX amžius*. Vilnius, 2005, p. 131.

¹⁰⁰⁶F. Dessberg. Les relations politico-stratégiques entre la France, l'Union soviétique et la Pologne (1924–1935). *Histoire des rapports diplomatico-stratégiques II*, Bruxells, 2006, N. 29, p. 31.

skiriantį rusų bolševikus ir vokiečių spartakistus¹⁰⁰⁷. Tuo tarpu Prancūzų politikai neįvertino Raudonosios Armijos išiveržimo į Rytų Lietuvos teritoriją ir šios įtraukimo į Litbelo respubliką 1919 m. sausio–rugpjūčio mėn. pasekmių Lietuvos vyriausybės laikysenai¹⁰⁰⁸. 1918–1920 m. jie nuolat pabrėždavo sovietų įtakos Lietuvai neišvengiamumą. Paryžiuje laikytasi pozicijos, kad dėl ekonominio Baltijos valstybių silpnumo, jų gyventojų labilumo greitas šių trijų valstybių įtraukimas į sovietų politines intrigas ir vėlesnis prisijungimas esąs beveik neišvengiamas. Be to, Lietuvos bolševikiškumo argumentą Prancūzijoje skelbtoje politinėje propagandoje noriai naudojo lenkų politikai, pabrėždavę, kad tik jų valstybė galinti atitraukti lietuvius nuo sovietinės valstybės¹⁰⁰⁹.

1919 m. rugsėjo 11 d. Lietuvos vyriausybė gavo iš Maskvos visoms trims Baltijos valstybėms pasiūstą notą su siūlymu pradėti taikos derybas. Santarvės valstybės stengėsi sukliudyti naujųjų šalių, kurių teritorija anksčiau priklausė Pirmojo pasaulinio karo laimėtojų siekiamai atkurti Rusijai, susitarimui su sovietų vyriausybe. Paryžiaus taikos derybose buvo reikalaujama, kad lietuviai nesudarytų taikos sutarties, „net jei latviai ar estai sudarys“¹⁰¹⁰. Kaip galimą bausmę, jei lietuviai nepaisytų šio draudimo, prancūzų ir britų politikai nurodė santykių su Lietuva nutraukimą ir jos valstybingumo nepripažinimą. Sutikimas vengti derybų su sovietais buvo svarbi 1919 m. Paryžiuje vykusių ekonominių lietuvių derybų su Prancūzija sąlyga¹⁰¹¹. Vis dėlto vystantis konfliktui su Lenkija, Mykolo Sleževičiaus vadovaujama vyriausybė rūpinosi apibrėžti sienas su Rusija ir Maskvoje gauti valstybingumo pripažinimą, tad ketino spalio mėn. numatytose derybose dalyvauti¹⁰¹².

Didžioji Britanija ir Italija susitaikė su antisovietinio fronto pralaimėjimu, tad jau 1919 m. baigiantis pritarė Sovietų Rusijos ir gretimų valstybių taikos sutarčių sudarymui. Kaip jau minėta, Prancūzijos vyriausybės susitaikymui su buvusios sąjungininkės neatkuriamumu prireikė dar metų¹⁰¹³. Spalio 7 d. sudarytas naujas

¹⁰⁰⁷ Lietuvos ministro pirmininko M. Sleževičiaus kreipimasis į Prancūzijos užsienio reikalų ministrą S. Pichon. Kaunas, 1919 02 12. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 2, p. 32–34.

¹⁰⁰⁸ J. Gueslin. *La France et les Petits États Baltes: réalités baltes, perceptions françaises et ordre européen (1920–1932). Thèse de doctorat dirigée et soutenue sous la direction de M. prof. R. Frank.* Paris, Université de Paris I-Pantheon-Sorbonne, 2004, p. 104; L. Truska. Kas traukė į Rusijos glėbį? Geopolitinė Lietuvos orientacija 1918–1940 metais. *Darbai ir dienos.* 2002, nr. 30, p. 40.

¹⁰⁰⁹ K. Lundgreen-Nielsen. *The Polish Problem at the Paris Peace Conference. A study of the policies of the Great Powers and the Poles, 1918–1919.* Odense, 1979, p. 257, 292.

¹⁰¹⁰ Lietuvos delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje posėdžio protokolas. *Paryžius, 1919 09 17.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 3, l. 89; Bolševikų karo sąlygos. *Lietuva, 1919*, nr. 211.

¹⁰¹¹ „Lietuvos laikysena įtartina kaip niekada. Lietuviai noriai išklauso sovietų taikos pasiūlymus. Atrodo, dabar esame visai nesuinteresuoti aprūpinti Lietuvos geležinkelius, kurie gali būti panaudoti prieš mūsų sąjungininkus lenkus ir sudarius taiką su Sovietų Rusija skatinti jos ir Vokietijos krovinių gabenimą viena kitai“, žr.: Prancūzijos ministro pirmininko ir karo ministro G. Clemenceau laiškas užsienio reikalų ministrui S. Pichon. *Paryžius, 1919 09 09.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 75, p. 27.

¹⁰¹² Lietuvos ministrų tarybos posėdžio protokolas. Kaunas, 1919 09 19. LCVA. f. 923, ap. 1, b. 57, l. 127. Užsienio reikalų ministro A. Voldemaro nuomonė sutapo su Santarvės pozicija: „Jeigu mes padarysime karo paliaubas, lenkams Antantė labai greitai gali leisti užimti visą Lietuvą. Derybas su bolševikais bus galima pradėti tik tada, kai anglai duos sutikimą“.

¹⁰¹³ 1920 m. rugpjūčio 10 d. A. Millerand kabinetas *de facto* pripažino P. Vrangelio vyriausybę tiesa, tik jos veikimo erdvėje, Pietų Rusijos teritorijoje. Anglų istoriko M. Jabara Carley nuomone, šis sprendimas buvo vienas iš paskutinių nesovietinės Rusijos atkūrimo šalininkų, tokių kaip tuometinis gen. sekretorius M. Paléologue, kurių *Quai d'Orsay* nuolat mažėjo, desperatiškų žingsnių, siekiant šio tikslo: žr.: M. J. Carley. *The Politics of Anti-Bolshevism: the French*

Ernesto Galvanausko ministrų kabinetas teikė pirmenybę geriems santykiams su Santarvės valstybėmis, tad neskubėjo sureguliuoti santykius su sovietine valstybe. Prancūzijos vyriausybės reakcija, Latvijai ir Estijai analogiškas derybas su Sovietų Rusija, buvo gerokai nervingesnė, nei kai jų ėmėsi Lietuva¹⁰¹⁴. Tad E. Galvanausko pasirinktoji delsimo taktika buvo paranki Lietuvai,

Vis tik jau 1920 m. pradžioje prancūzų politikai ėmė santūriau vertinti Sovietų Rusijos derybų su jos kaimyninėmis valstybėmis perspektyvą. Lenkijos vyriausybei, jau projektavusiai karą su Sovietų Rusija, naujasis Prancūzijos ministras pirmininkas Alexandre Millerand kovo mėn. teatsakė, kad negalintis lenkams nei patarti, nei uždrausti sudaryti taikos sutartį su sovietais¹⁰¹⁵. Ir pats E. Galvanauskas, 1920 m. vasario mėn. lankydamasis *Quai d'Orsay*, užsiminė, kad lietuviai nori „geruoju sugyventi su Rusija“¹⁰¹⁶. Lietuvos ministro pirmininko įžvalga, kad sprendimas pradėti derybas nesukliudys Lietuvos pripažinimui¹⁰¹⁷, buvo teisinga.

Kovo 31 d. Lietuva paskelbė apie sutikimą dalyvauti taikos derybose su Sovietų Rusija, prasidėjusiose Maskvoje gegužės mėn. pirmosiomis dienomis. Lenkijos ir Sovietų Rusijos karas stiprino šių derybų įtampą. *Quai d'Orsay* atidžiai sekė jų eigą, analizuodama Prancūzų karinės misijos Lietuvoje siunčiamą informaciją. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija Sovietų Rusijos ir Lenkijos derybų metų stengėsi paveikti Lietuvą, pabrėždama orientacijos į sovietinę valstybę keliamas grėsmes bandymų ieškoti susitarimo Vilniaus klausimu atveju¹⁰¹⁸. Kita vertus, Prancūzija nesiėmė radikalių priemonių šių derybų sustabdymui. Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutarties pasirašymą Prancūzijos vyriausybė sutiko, nekaltindama šios Baltijos valstybės, tiesa, dokumentą vertino atsainiai: „sutartys sudarytos su nepripažintomis vyriausybėmis teturi teritorinių susitarimų be juridinės galios statusą“¹⁰¹⁹. Prancūzams buvo svarbiau, kad Lenkijos ir Sovietų Rusijos kare lietuviai ne tik neparemtų bolševikų, bet ir palaikytų lenkus.

Prancūzų karinė misija 1920 m. vasarą dažniausiai gana tiksliai informavo Prancūzijos vyriausybę apie tuometinį Lietuvos ir Sovietų Rusijos santykių komplikotumą¹⁰²⁰. Liepos 21 d. telegramoje misijos vadovas Célestin Reboul nurodė, kad „situacija tarp lietuvių ir bolševikų yra labai įtempta“¹⁰²¹. Tiesa, vėliau

Government and the Ruso-Polish War, December 1919 to May 1920. *The Historical Journal*, 1976, Vol. 19, N. 1, p. 184, <http://links.jstor.org/sici?sici=0018-246%28197603%2919%A1%3C163%ATPOATF%3E2.0.CO%3B2-L> [žiūrėta 2009 02 17].

¹⁰¹⁴ J. Gueslin. *La France et les Pays Baltes de 1918 à 1923. Mémoire de Maîtrise sous la direction de M. R. Frank*. Paris, Université de Paris I-Pantheon-Sorbonne, 1996, p. 123.

¹⁰¹⁵ M. Panafieu à M. Millerand. Paris, le 4 mars 1920. *DDF 1920*, Paris, 1997, Vol. 1, p. 270.

¹⁰¹⁶ *Lietuvos ministrų tarybos posėdžio protokolas. Kaunas, 1920 02 22*. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 57, p. 53 v.

¹⁰¹⁷ „Šiuo metu mums labai yra svarbu netęsti su bolševikais derybų ir greičiau padaryti su Rusija taiką, tas parodytų Antantai ant kiek mes politiniai esame subrendę ir pagreitintų mūsų nepriklausomybės pripažinimą *de jure*“, žr.: *Ibid.*, 1920 04 23. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 86, l. 151. Priminsime, kad 1920 05 11 Prancūzija pripažino Lietuvą *de facto*.

¹⁰¹⁸ *Lietuvos atstovo Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui*. Paryžius, 1921 01 14. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 107, l. 1. 60.

¹⁰¹⁹ *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro A. Millerand telegrama Prancūzijos komisarui Baltijos valstybėse A.-M. L. de Sartiges „Stipulation du traité de paix entre la Lituanie et les Soviets“*. Paryžius, 1920 07 23. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 52, p. 48.

¹⁰²⁰ *61 savaitinis Prancūzų karinės misijos Lietuvoje vadovo C. Reboul pranešimas karo ministrui*. Kaunas, 1920 06 16. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 5, p. 182; *67 savaitinis pranešimas*. Kaunas, 1920 07 28. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 5, p. 250; *71 savaitinis pranešimas*. Kaunas, 1920 08 06. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 5, p. 291.

¹⁰²¹ *Prancūzų karinės misijos Lietuvoje vadovo C. Reboul telegrama Prancūzijos karo ir užsienio reikalų ministerijoms*. Kaunas, 1920 07 21. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 5, p. 249.

perdavęs ir nepamatuotų gandų apie slaptus jų susitarimus¹⁰²². Lietuvos vyriausybė ir pati rūpinosi neteisingos informacijos apie suartėjimą su Sovietų Rusija paneigimu Paryžiuje¹⁰²³, tiesa, vengdama sudaryti sutartis ar juo labiau kariauti drauge su Lenkija. Rugspjūčio 27 d., atgavusi iki tol Sovietų Rusijos užimtą Vilnių, Lietuvos vyriausybė oficialiai paskelbė Lenkijos ir Sovietų Rusijos kare ketinanti laikytis neutraliteto.

Gana santūri A. Millerand vyriausybės, šio karo metu bandžiusios Lenkiją ir Lietuvą ne tiek suvienyti prieš Sovietų Rusiją, kiek sutaikyti ir stiprinti abiejų kaimynių suartėjimą, laikysena skatintų prielaidą, kad sutartis netapo pleištu tarp Lietuvos ir Prancūzijos. Tuo tarpu prancūzų istorikų nuomone, Sovietų Rusijos taikos sutartys su Baltijos valstybėmis turėjo ilgalaikės giluminės įtakos: eliminavo jas iš Prancūzijos politinės strategijos¹⁰²⁴. Istoriko Česlovo Laurinavičiaus teigimu, būtent 1920 m. rugsėjo mėn. prasidėjo Lietuvos politinė gravitacija link politinės orientacijos į sovietinę valstybę¹⁰²⁵.

Tiesa, suderinus pozicijas, Lietuvai, Latvijai ir Estijai pavyko pasinaudoti taikos sutartimis su Sovietų Rusija, atsispiriant spaudimui kaip buvusioms Rusijos imperijos teritorijoms Prancūzijai sumokėti kompensacijos už prarastą prancūzų nuosavybę ir lėšas dalį priklausiusią nuo kiekvienos iš trijų šalių ploto. Taikos sutartimis su Baltijos valstybėmis šiuos išipareigojimus perėmė sovietinė vyriausybė.

Sovietų Rusijai ir Lietuvai užmezgus diplomatinis santykius, Maskva gavo galimybę kaupti žvalgybinę informaciją apie Vakarų valstybių politiką arba skleisti politinę dezinformaciją, ypač santykių su Baltijos valstybėmis, Vokietija ir Lenkija klausimais, pasitelkdama Kaune įkurtos pasiuntinybės personalą. Sovietus labai domino prancūzų diplomatų veikla. Jei britų ypatingojo įgaliotinio Lietuvoje Ernest Wilton informacija buvo teisinga, itin aktyviam, bet subtilumo ir apdairumo stokojusiam pirmajam Sovietų Rusijos pasiuntiniui Kaune Aleksandr Akselrod 1920 m. rudenį pavyko tarp Prancūzų karinei misijai informaciją teikusiuju asmenų infiltruoti savo agentę¹⁰²⁶.

1924–1925 m. infiltruotas agentas Prancūzijos diplomatinėje atstovybėje Kaune sovietams ne vien pranešdavo konfidencialios ar netgi slaptos informacijos, bet ir perduodavo G. Padovani diplomatinį pranešimų nuorašus. Naudodamiesi ja, sovietų diplomatai sužlugdė 1924 m. vykusias Lietuvos ir Lenkijos derybas, taip pakenkdami ir šios Baltijos valstybės santykiams su Prancūzija¹⁰²⁷. Kaip jau minėta,

¹⁰²²C. Reboul tvirtino, kad egzistuoja du slapti sutarties punktai – lietuviai išipareigoję atverti sovietams koridorių su Vokietijos siena ir „bent jau užtikrinti lengvatų“ naudojantis geležinkeliu ruožu Vilnius–Kaunas–Išrutis, žr.: *67 savaitinis Prancūzų karinės misijos Lietuvoje vadovo C. Reboul pranešimas karo ministrui. Kaunas, 1920 07 28*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituania, d. 2, p. 250.

¹⁰²³*Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus pranešimas Politinių ir komercinių reikalų direkcijai. Paryžius, 1920 07 02*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituania, d. 2, p. 209; *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro A. Millerand telegrama Prancūzijos pasiuntiniui Varšuvoje, generaliniam komisarui Rygoje ir ambasadoriams Londone bei Romoje. Paryžius, 1920 08 02*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituania, d. 2, p. 269.

¹⁰²⁴F. Dessberg. *Éviter la guerre orientale à l'heure de la sécurité collective. Des horizons de la politique extérieure française. Stratégie diplomatique et militaire dans les régions périphériques et les espaces seconds (XVIIe–XXe siècles)*. Bruxelles, 2011, p. 342.

¹⁰²⁵Č. Laurinavičius. *Lietuvos-Sovietų Rusijos taikos sutartis*. Vilnius, 1992, p. 163.

¹⁰²⁶*Didžiosios Britanijos ypatingojo įgaliotinio Baltijos šalyse E. Wilton pranešimas užsienio reikalų ministrui G. Curzon „Akselrodo atšaukimas“*. Kaunas, 1921 01 26. PRO, FO, 371, 6727, N 1469, l. 169–173.

¹⁰²⁷A. Kasperavičius. *Lietuvių geopolitika ir diplomatija 1918–1940: nesėkmių priežastys. Lietuva ir pasaulis: bendradarbiavimas ir konfliktas*. Vilnius, 2000, p. 56; Ibid. Don Kichotas prieš

Prancūzijos diplomatinės atstovybės ir karo atašė (1919–1921 m. karinės atstovybės) Baltijos valstybėse rinko informaciją apie Sovietų Sąjungą ir jos santykius su Lietuva, Latvija, Estija bei Vokietija.

SSRS užsienio reikalų liaudies komisaras G. Čičerin formavo SSRS užsienio politiką, vadovaudamasis 1922 m. balandžio 16 d. su Vokietija pasirašytos Rapallo sutarties principais: visų pirma stengėsi stiprinti bendradarbiavimą su Vokietija, rūpindamasis šią atitraukti nuo Vakarų. Jis traktavo Lietuvą kaip koridorių tarp abiejų valstybių ir stengėsi įdiegti kuo didesnę politinę įtaką šioje valstybėje. Vienas iš sovietinės vyriausybės solidarumo su Vokietija elementų buvo Ambasadorių Konferencijos konvencijos dėl Klaipėdos krašto perdavimo Lietuvai nepripažinimas¹⁰²⁸.

Sovietams sunkiai sekėsi paveikti Lietuvos vidaus politiką ir socialinį gyvenimą, tai ilgainiui pripažino ir prancūzų diplomatai: „Lietuva nesuteikia palankių sąlygų bolševikų propagandai. Ji ne mažiau stebi komunistų veiklą ir kasdien imasi priemonių, apribojančių jos plėtotę“, „Labai draugiški santykiai, kuriuos vyriausybė palaiko su SSRS vyriausybe, netrukdo jai pripažinti pavojų, kuriuos komunistų propaganda kelia socialiniams šalies pamatams. Policija ir teismai griežtai kovoja prieš agitatorius“¹⁰²⁹. Tad Lietuvos užsienio politikos problemos buvo esminis sovietų įtakos šiai valstybei išsaugojimo garantas: „Skirtingos vyriausybės nuolat laikėsi tos pačios draugystės ir pasitikėjimo SSRS politikos ir tai tęsis, kol normalūs santykiai su Lenkija nebus užmegzti. Nė viename Lietuvos sluoksnyje neįjuntama net mažiausios simpatijos SSRS žmonėms ir reikalams. Tik valstybės reikalais paaškinamas palankumas SSRS vyriausybei Lietuvoje“¹⁰³⁰.

Jau 1920 m. liepos 12 d. taikos sutartyje Sovietų Rusija sutiko Vilniaus kraštą įvardinti Lietuvos teritorijos dalimi. Tiesa, 1921 m. kovo 18 d. Rygos taikos sutartis, nors formaliai neanuliavo sutarties su Lietuva, apibrėžė sieną tarp Sovietų Rusijos ir Lenkijos, prieštaravusią lietuvių politiniams lūkesčiams. Maskvoje buvo deklaruota pozicija, kad Lenkija igijo tik faktinę jėgų santykio diktuojamą teisę valdyti užimtas lietuvių siekiamas teritorijas¹⁰³¹ ir ši dviejų valstybių siena liko teisiškai nepripažinta. Vis dėlto turėdama dvi viena kitai prieštaraujančias sutartis, sovietinė valstybė išsaugojo galimybę pagal reikalą jomis manipuluoti ir taip laikyti Lietuvą savo įtakos sferoje¹⁰³². Tuo tarpu lietuvių politikams ir diplomatomis buvo svarbu Taikos sutartį su SSRS naudoti kaip argumentą, siekiant tiek tarptautinio

Prometėja: tarpukario lietuvių–lenkų iracionalioji diplomatija. *Darbai ir dienos*, 2002, nr. 30, p. 68.

¹⁰²⁸ Šis klausimas buvo vienas esminių lietuvių derybininkams 1926 m. Lietuvos ir SSRS derybų dėl nepuolimo sutarties metu, žr.: A. Kasparavičius. *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje: 1926 metų Lietuvos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties analizė*. Vilnius, 1996, 400 p.

¹⁰²⁹ *Prancūzijos reikalų patikėtinio G. Padovani pranešimas užsienio reikalų ministrui É. Herriot „A. s. Activité communiste en Lituanie“*. Kaunas, 1926 05 01. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 59, p. 176; *Prancūzijos reikalų patikėtinio G. de La Tournelle pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „Le communisme en Lituanie“*. Kaunas, 1930 04 29. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 89, p. 44. Analogiškų teiginių yra daugelyje prancūzų diplomatų pranešimų, tarkime, *Prancūzijos atstovo Lietuvoje J. Lescuyer pranešimas užsienio reikalų ministrui R. Poincaré*. Kaunas, 1923 11 27. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 10, p. 64 v.

¹⁰³⁰ *Prancūzijos reikalų patikėtinio Lietuvoje G. La Roy de La Tournelle pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „Renouveau du traité d'amitié et de non-agression entre l'URSS et la Lituanie“*. Kaunas, 1931 05 09. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 80, p. 108–108v.

¹⁰³¹ Č. Laurinavičius. Kam Lietuvos neįpareigojo lenkų–sovietų Rygos sutartis. *Politika ir diplomatija: Lietuvos tautinės politikos tapimo ir raidos fragmentai*. Kaunas, 1997, p.; E. Gimžauskas. Diplomatinės pinklės ir sustabarėjusi mąstysena. *Darbai ir dienos*, 2004, N. 40, p. 241.

¹⁰³² Lenkijos vyriausybė įvairių derybų su SSRS metu nuolat keldavo abiejų valstybių sienos pripažinimo klausimą.

pripažinimo, tiek Vilniaus krašto priklausomybės Lietuvai. „Bolševikai, žinodami mūsų jautrumą Vilniaus klausimu, žaisdavo ta styga meistriškai. Mažiausias mūsų gestas rasti su lenkais *modus vivendi* ar savarankiškai išspręsti Vilniaus problemą juos nervino“, – Vilniaus klausimo vaidmenį santykiuose su SSRS apibendrino diplomatas Petras Klimas¹⁰³³.

Gerai Lietuvos santykiai su SSRS kliudė lietuvių politikų kompromiso paieškoms su Prancūzijos sąjungininke Lenkija, Baltijos sąjungos sudarymui, neigiamai veikė sovietinei valstybei priešišką prancūzų viešąją nuomonę, bent dalies Prancūzijos vyriausybių ir įtakingų *Quai d'Orsay* pareigūnų politines nuostatas ir sprendimus Lietuvos užsienio politikai svarbiais klausimais. Kita vertus, Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos spaudimas Vilniaus klausimu, delsimas pripažinti Lietuvos valstybingumą skatino lietuvių politikus ieškoti SSRS paramos. 1921 m. sausio 14 d. Sovietų Rusijos pasiuntinybėje lankėsi visą Steigiamojo Seimo socialdemokratų frakcija, siekusi užsitikrinti šios valstybės paramą santykių su Lenkija klausimu. Su šia sovietų pasiuntinybe nuolatinis ryšius vadovavimo užsienio reikalų ministerijai metu palaikė Juozas Purickis, kuris tų pačių metų spalio 18 d. sovietų diplomatams pasiguodęs, kad „vyriausybė priremta prie sienos“, teiravosi, kaip jie galėtų padėti, atsakius paklusti Prancūzijai¹⁰³⁴.

1919–1925 m. SSRS buvo priešiška Baltijos sąjungos idėjai, nepriklausomai nuo jos sudėties, „nes tai nesutrukdys smelktis didžiųjų valstybių įtakai per atskiras sąjungos nares“¹⁰³⁵. Kad šios sąjungos kūrimas SSRS nepriimtinas, G. Čičerin neslėpė net ir 1925 m. gruodžio 11–17 d. lankydamasis Paryžiuje ir nurodė, kad siekia sutarčių su kiekviena iš Baltijos valstybių atskirai¹⁰³⁶. Nepaisant Prancūzijos bandymų tarpininkauti, kuriant instituciją, sėkmingesnės buvo sovietų pastangos blokuoti jos formavimą.

Klaipėdos problema buvo ne mažiau paranki sovietų įtakos stiprinimui Lietuvoje. Istorikas Zenonas Butkus detaliam išnagrinėjo G. Čičerin bandymą 1922 m. lapkričio pabaigoje–1923 m. vasario mėn., lietuviams rengiantis jėga prisijungti Klaipėdos kraštą ir deryboms dėl teritorijos perdavimo prasidėjus, SSRS stengėsi primesti Lietuvos vyriausybei nelanksčią politinę laikyseną. Pati sovietinė vyriausybė 1922 m. gruodžio 22 d. ir 1923 m. vasario 22 d. notose Santarvės valstybėms pabrėžė pripažinsianti tik tuos nutarimus dėl Klaipėdos, kurie bus priimti sovietams dalyvaujant ir neprieštaraus jų interesams.

Siekdama išstumti Santarvės valstybes iš Klaipėdos krašto, 1923 m. pradžioje SSRS neapsiribojo tarptautinėje arenoje įprasta praktika: Lietuvos vyriausybę, kuriai buvo svarbi sovietų parama, vertė su ja derinti diplomatinį susirašinėjimą su Santarvės valstybėmis, derybose užimti labai radikalią poziciją, o

¹⁰³³ P. Klimas. *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje 1919–1940*. Vilnius, 1991, p. 105.

¹⁰³⁴ A. Kasparavičius. Don Kichotas prieš Prometėją: tarpukario lietuvių–lenkų..., p. 53; K. Navickas. *TSRS vaidmuo, ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920–1940 metais*. Vilnius, 1966, p. 25.

¹⁰³⁵ SSSR užsienio reikalų liaudies komisariato Kolegijos posėdžio protokolo (Nr. 106) išrašas, bylojantis apie Sovietų sudarytą specialią derybų su Lietuvos premjeru programą, numačiusią iš jo išgauti pažadą, kad Lietuva informuos Maskvą apie savo santykius su su Baltijos šalimis ir Lenkija. 1926 m. rugsėjo 27 d., Maskva. *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais*. Vilnius, 2008, p. 393.

¹⁰³⁶ V. Žalys. *Lietuvos diplomatijos istorija, 1925–1940*. Vilnius, 2008, t. 1, p. 95; Netgi 1926 m. rugsėjo 27 d. SSRS Užsienio reikalų liaudies komisariato parengtoje derybų su Lietuva programoje buvo pabrėžta, kad ši valstybė neigiamai vertina derybas dėl bet kokios Baltijos valstybių sąjungos, žr.: Z. Butkus. Vokietijos ir sovietų politikos poveikis Baltijos Sąjungos kūrimui 1919–1940 metais. *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, nr. 20, p. 33.

vėliau reikalauti Santarvės nusišalinimo nuo derybų, sušaukiant sprendimą dėl teritorijos priimsiantį forumą, kuriame dalyvautų ir SSRS¹⁰³⁷. Maskvoje bandyta taip ne tik sustiprinti įtaką Lietuvoje, komplikuoti jos santykius su Santarvės šalimis (ypač Prancūzija), bet ir sustiprinti pozicijas tarptautinėje arenoje.

Gali būti, kad toks itin agresyvus SSRS užsienio reikalų liaudies komisariato spaudimas, pasiekęs kulminaciją bandymu priversti rinktis tarp sovietinės valstybės ir Santarvės, kaip tik apsunkino sovietų pastangas diegti įtaką Lietuvoje, kol ministrų kabinetams vadovavo E. Galvanauskas. Jo užuominas prancūzų diplomatom, kad tenka nuolat atremti sovietų pastangas sutvirtinti pozicijas Lietuvoje, galima traktuoti ir kaip poveikio Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai priemonę. Šis ministras pirmininkas pokalbiuose su prancūzų diplomatais ir politikais dažnai būtinybę stiprinti Prancūzijos įtaką Lietuvoje grindė atsvaros Sovietų Rusijai svarba¹⁰³⁸.

SSRS ėmė aktyviau veikti Baltijos šalyse 1924 m. pradžioje. Prancūzijos vyriausybė balandžio mėn. gavo informacijos apie sovietų pažadus visokeriopaiparemti Lietuvos pastangas atgauti sostinę, jei ši išsipareigos užtikrinti laisvą tranzitą per jos teritoriją ir palaikyti gerus santykius. Istorikas Julien Gueslin atkreipė dėmesį į tuometinę Prancūzijos vyriausybės abejingą reakciją, Baltijos valstybių diplomatompranešus apie sovietų derybų (vėliau pasibaigusių nesėkmingai) siūlymus Baltijos valstybėms¹⁰³⁹. Jo nuomone, rengdamasi pripažinti sovietinę valstybę, Prancūzijos vyriausybė neketino komplikuoti santykių su ja.

Prancūzijai užmezgus diplomatinius santykius su SSRS, formali šių dviejų valstybių priešprieša išnyko, atverdama galimybes sovietinei vyriausybei laisviau veikti Europoje. Bandydama stiprinti įtaką SSRS, Prancūzijos vyriausybė nebe taip jautriai reagavo į Lietuvos politinius ryšius su sovietine valstybe. Maskvoje šio pokyčio teikiamais privalumais norėta pasinaudoti nedelsiant. Jau 1924 m. gruodžio 1 d. buvo surengtas sovietų pučas Estijoje, didžiulį prancūzų viešosios nuomonės ir politinių sluoksnių pasipiktinimą, nors Aristide Briand vyriausybė stengėsi į jį reaguoti santūriai¹⁰⁴⁰. 1924 m. pabaigoje SSRS užsienio reikalų liaudies komisariate įvykusiame pasitarime svarstyti santykių su Lenkija ir Baltijos valstybėmis klausimai. Jo metu priimtas liaudies komisaro pavaduotojo M. Litvinov pasiūlytas sprendimas: siekti susigrąžinti Baltijos valstybes, stiprinant spaudimą joms¹⁰⁴¹.

¹⁰³⁷Z. Butkus. Bendrininkų kėslai: Vokietijos ir SSRS požiūris į Klaipėdos problemą 1923–1939 metais. *Darbai ir dienos*, 2000, nr. 21, p. 194–197, 200.

¹⁰³⁸Pvz., *Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimas Prancūzijos užsienio reikalų ministrui R. Poincaré „A. s. reconnaissance et condition d'indépendance 'de jure' de la Lituanie“*. Kaunas, 1922 07 II. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 7, p. 214. Teiginiai apie Sovietų Rusijos bandymus sustiprinti įtaką Lietuvoje ir vyriausybės pastangas ją atremti itin gausūs 1921–1923 m. G. Padovani pranešimuose, kuriuose minimi pokalbiai su E. Galvanausku, V. Jurgučiu.

¹⁰³⁹J. Gueslin. *La France et les Petits États Baltes...*, p. 257; G. Padovani mini, kad sovietai bandė daryti įtaką Lietuvoje, ragindami Lietuvos rusus demonstruoti nepasitenkinimą žemės reformos pasekmėmis jų socialinei padėčiai, daugeliu atvejų veikta Seime per vienintelį parlamentarą rusą. Jis nurodo, kad daug bolševikų mėginamų paveikti Lietuvos rusų balsavę už krikščionis demokratų, tad valdančioji partija nedirstanti jų ignoruoti, žr.: *Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimas Prancūzijos užsienio reikalų ministrui É. Herriot „Le Gouvernement soviétique et les colonies russes“*. Kaunas, 1924 II 04. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 10, p. 111. Abejotume šio būdo veiksmingumu, jį laikytume labiau „fakultatyviniu“, labiau tikėtina įtaka vyriausybei per Lietuvos pasiuntinybę Maskvoje, sovietų pasiuntinių ryšius su įtakingais politikais ir ministerijų pareigūnais.

¹⁰⁴⁰F. Dessberg. *Les relations politico-stratégiques entre la France...*, p. 31.

¹⁰⁴¹F. Dessberg. *Le triangle impossible: les relations franco...*, p. 68. Pasitarime įvardinta ir alternatyvinė, diplomato K. Rakovskij, pozicija: izoliuoti Lenkiją, užsitikrinant gerus santykius su Baltijos valstybėmis.

Kontaktai su prancūzų politikais ir diplomatais SSRS užsienio reikalų liaudies komisariatui buvo vienas iš būdų rinkti informaciją apie Vakarų valstybių politiką Baltijos šalių klausimais. Istorikas J. Gueslin kaip vieną iš plačiau naudotų jos kaupimo būdų nurodo sovietų spaudos provokacines publikacijas, kuriose skelbti fiktyvūs duomenys apie prancūzų politinio spaudimo regione apraiškas. Tokių straipsnių paneigimai ir patikslinimai, pateikiami ambasadoriaus Maskvoje Jean Herbertte, padėdavo sužinoti išsamesnės informacijos apie oficialią *Quai d'Orsay* laikyseną¹⁰⁴².

1925 m. balandžio 9 d. SSRS Politbiuras parengė Baltijos Sąjungos kūrimo sustabdymo programą. Joje buvo numatytos derybos dėl nepuolimo sutarties su Lietuva. Siekdama šio tikslo, SSRS ketino remtis Vokietija ir kuo plačiau išnaudoti jos priešiškamą Prancūzijai bei Lenkijai. Prancūzijos pasiuntinį G. Padovani greit pasiekė gandai apie SSRS ir Lietuvos nepuolimo pakto rengimą. Tačiau ji buvo nepagrįsti – tik asmeninė Lietuvos pasiuntinio Maskvoje J. Baltrušaičio iniciatyva, nesusilaukusi sovietų atgarsio¹⁰⁴³. Tiesa, pranešdamas apie šiuos gandus, tik „vienos iš Baltijos šalių pasiuntinio atsitiktinai išreikštą pageidavimą“, G. Padovani pridūrė, kad turėdama galimybę Lietuva neventų pasirašyti tokį dokumentą¹⁰⁴⁴.

Rūpindamasis strateginių planų įgyvendinimu, SSRS užsienio reikalų liaudies komisaras G. Čičerin surengė keletą vizitų Prancūzijoje, Vokietijoje, net Lenkijoje ir jose pradėjo ir derybas dėl įvairių teisinių arba ekonominių susitarimų¹⁰⁴⁵. Vizitu Varšuvoje rugsėjo mėn. pabaigoje greičiausiai siekta ir paprovokuoti Lietuvos vyriausybę¹⁰⁴⁶. Sovietams buvo svarbu pataisyti santykius su įtakingiausia žemyne Santarvės valstybe Prancūzija ir Lenkija. Aktyvinti SSRS bei Lenkijos ryšius abiem valstybėms rekomendavo ir Prancūzijos užsienio reikalų ministras A. Briand, vylęsis taip neutralizuoti sovietų ekspansionizmą. Žinoma, dviejų užsienio reikalų ministrų projektų tikslai buvo kardinaliai priešingi: A. Briand – tarptautinė pacifikacija, G. Čičerin – ekspansija.

Šiuo laikotarpiu, 1925 m., Lietuvos vyriausybė pasirinko politinę orientaciją į SSRS. Lietuvos istorikai polemizuoja dėl jos pasirinkimo datos. Algimantas Kasparavičius ir Vytautas Žalys laikosi pozicijos, kad šis sprendimas buvo priimtas gruodžio mėn. pradžioje, pas prezidentą A. Stulginskį įvykusiame pasitarime užsienio politikos klausimais¹⁰⁴⁷. Audronė Veilentienė mano, kad analogiškame posėdyje jis priimtas pusmečiu anksčiau, birželio 12 d.¹⁰⁴⁸. Bet kuriuo atveju, Vokietijos ryšiams

¹⁰⁴² J. Gueslin. *Op. cit.*, p. 303–304.

¹⁰⁴³ A. Kasparavičius. *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje...*, p. 49–50.

¹⁰⁴⁴ *Prancūzijos reikalų patikėtinio G. Padovani pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „Soi-disant pacte de garantie par des soviets“*. Kaunas, 1925 07 06. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 10, p. 252.

¹⁰⁴⁵ Reaguodamas į sovietų rodomus susitarimo paieškų ženklus, 1925 m. sausio mėn. pabaigoje Lenkijos užsienio reikalų ministras Aleksandre Szkryński pasiūlė pasirašyti dvišalę nepuolimo sutartį su SSRS, tačiau derybų bandymai greit pasiekė akligatvį. Santykius kiek atgaivino 1925 m. rugsėjo 28–29 d. įvykęs G. Čičerino vizitas į Varšuvą. Sovietų ministras demonstravo ir ketinimus toliau palaikyti artimus santykius su Vokietija – 1925 m. spalio 12 d. Maskvoje pasirašyta SSRS ir Vokietijos prekybos sutartis. 1925 m. lapkričio 26–27 d. ir gruodžio 11–17 d. G. Čičerin net du kartus lankėsi Paryžiuje.

¹⁰⁴⁶ Lietuvos viešoji nuomonė iškart reagavo į šį sovietų ir lenkų santykių atlydį: Nauja linkmė Lenkijos ir Sovietų Rusijos santykiuose. *Lietuva*, 1925, nr. 219; SSRS ministeris Aleksandrovskis apie SSRS ir Maskvos santykius. *Lietuva*, 1925, nr. 227. „Izvestija“ bijo, kad Lietuva neapdarytų Maskvai konkurencijos Lenkijoje. *Lietuva*, 1925, nr. 236.

¹⁰⁴⁷ A. Kasparavičius. *Op. cit.*, p. 57, V. Žalys. *Op. cit.*, p. 81.

¹⁰⁴⁸ A. Veilentienė. Lietuvos geopolitinės orientacijos pakeitimas ir Vilniaus susigrąžinimo planas. *Istorija*, 2011, nr. 81, p. 5.

su Santarve sustiprėjus, Lietuvos vyriausybė laikė SSRS pagrindine atrama siekiant atgauti Vilnių¹⁰⁴⁹. Sprendimo priežastis ministras pirmininkas L. Bistras prancūzų pasiuntinybės vadovui reziūmavo, gana kritiškai vertindamas naująjį pasirinkimą: „Aš neturiu iliuzijų dėl SSRS paramos Vilniaus atgavimui, bet mes neradome draugų Ženevoje; grėžiamės į Rusiją labiau iš apmaudo, galvodami, kad šis gestas galbūt paskatins pagalvoti tuos, kurie ilgai vengė mums padėti“¹⁰⁵⁰. Neatmestume ir galimybės, kad šis L. Bistras apibendrinimas buvo ne tiek pasiteisinimas, kiek signalas Prancūzijos vyriausybei, kad Santarvės šalys galėtų atitraukti Lietuvą nuo sovietų, jei keistų poziciją Vilniaus klausimu.

Gruodžio 23 d. įvykęs trumpas G. Čičerin vizitas Kaune tapo postūmiu deryboms dėl SSRS ir Lietuvos nepuolimo sutarties*. Po mėnesio G. Padovani diplomatiniam pranešime konstatavo, kad Lietuvos politinė orientacija į SSRS yra akivaizdi ir „dabar jiems labiausiai tinkama“, „visos viltys dabar yra susietos su Rusija“¹⁰⁵¹. Jis pakartojo argumentus, įvardintus prezidentūroje įvykusiame pasitarime, pridėdamas, kad lietuvių pasisakymuose junta nepasitikėjimą Rusija ir kartėlį.

1926 m. balandžio 16 d. užsienio reikalų ministras M. Reinys Nepuolimo sutarties projektą įteikė SSRS pasiuntiniui Lietuvoje Sergej Aleksandrovskij. Sovietai neskubėjo derėtis, ypač sulaukę vertingų alternatyvinių siūlymų iš prancūzų politikų. G. Čičerin palaikė kontaktus su keletu prancūzų kairiųjų partijų įtakingų politinių figūrų. Kairiosios radikalų partijos vienas iš lyderių senatorius Anatole de Monzie¹⁰⁵², dar 1922 m. užmezgęs ryšius su SSRS užsienio reikalų liaudies komisaru, jų susitikimo 1926 m. pavasarį metu Lietuvą apibūdino kaip esminę prancūzų-sovietų-lenkų suartėjimo kliūtį. Anot G. Čičerin, prancūzų politikas raginęs „neva nacionalinį vieneta, kuris, išskyrus jų pačių išsigimusius vadeivas, niekam nereikalingas“¹⁰⁵³ kuo greičiau pašalinti. Vadovaudamasis prancūzų politikų padorinimais, G. Čičerin kurį laiką vengė sutarties su Lietuva, kurią gali tekti sulaužyti: „Visiškai neatmestinas staigus Lenkijos politinis posūkis į suartėjimą su Prancūzija ir susitarimą su mumis. Kokio nors pasiūlymo galimybė iš prancūzų-lenkų pusės yra visiškai logiška“¹⁰⁵⁴. Svarbu pabrėžti, kad A. de Monzie pozicija nesutapo su A. Briand ir *Quai d'Orsay* vadovybės laikysena – Prancūzijos, Lenkijos ir SSRS sąjungos sudarymo atveju šie buvo linkę remtis Lenkija¹⁰⁵⁵.

Prancūzijos vyriausybė pirmajame Lietuvos ir SSRS derybų etape, pasibaigusiame gegužės mėn., liko greičiau proceso stebėtoja – šios vyko gana pasyviai, prancūzų diplomatai turėjo nedaug informacijos apie derybų turinį, o ministerija, atrodo, nesiuntė paklausimų dėl jų eigos. Žinoma, apie lietuvių sąlygas

¹⁰⁴⁹ Lietuvos vyriausybės projektas „Bendri bruožai nusistatymui dėl Vilniaus klausimo rišimo“ [be datos]. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 711, l. 258–259.

¹⁰⁵⁰ Prancūzijos ministro rezidento Lietuvoje G. Puaux telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1926 04 28. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 28, p. 117.

* Sutarties parengimo procesas išsamiai nagrinėtas A. Kasparavičiaus monografijoje, tad šiame tyrime susitelkta prancūzų pozicijos derybų metų analizei.

¹⁰⁵¹ Prancūzijos reikalų patikėtinio G. Padovani pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „Orientation rusophile présente de la politique étrangère lituanienne“. Kaunas, 1926 01 23. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 28, p. 3, 3v.

¹⁰⁵² F. Dessberg monografijoje „Le triangle impossible...“ A. de Monzie 1925–1931 m. laikotarpiu minimas daugybę kartų ir, atrodo, buvo vienas iš svarbiausių SSRS interesus gynusių (ne tik politine parama, bet ir įvairiopa tarpininkavimu) prancūzų politikų.

¹⁰⁵³ A. Kasparavičius. *Op. cit.*, p. 101.

¹⁰⁵⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵⁵ F. Dessberg. *Op. cit.*, p. 96–99.

dėl Vilniaus į Paryžių buvo pranešta¹⁰⁵⁶. Į Kauną atvykus pirmajam nuolatiniam prancūzų diplomatiniam atstovui, ministrui rezidentui Gabriel Puaux, kito diplomatinio pranešimo Lietuvos santykių su SSRS tema intonacija. Jis apibūdino šią Baltijos valstybę kaip grėsmę tarptautiniam stabilumui: „jei Lietuva vienintelė pasirašys paktą su sovietais, ši sutartis, sudaryta vokiečių-sovietų konvencijos pasirašymo išvakarėse, taps „barjero“ plyšiu ir įrodys, kad Lietuva yra jungtis tarp Vokietijos ir Rusijos“¹⁰⁵⁷.

Sovietų nuostatą delsti greičiausiai sustiprino ir Lietuvos III Seimo rinkimų rezultatai. Valdžios viršūnėje įtvirtino kairiosios politinės partijos: birželio 15 d. sudarytas naujas, M. Sleževičiaus, vadovaujamas ministrų kabinetas. Kiek anksčiau politinę atmosferą regione keitė perversmas Lenkijoje ir naujos vyriausybės sudarymas gegužės 17 d. Karo ministras Józef Piłsudski tapo faktiniu valstybės vadovu.

M. Sleževičiaus vyriausybė atgaivino derybas su SSRS, liepos 9 d. įteikdama naują sutarties projektą. Siekdamas greitesnės jų sėkmės, SSRS užsienio reikalų liaudies komisariatas liepos 17 d. ėmėsi propagandos kampanijos, paskleisdamas gandus apie Lenkijos kariuomenės telkimą Lietuvos pasienyje. Siekiant stipresnio politinio efekto, griežtas demaršas liepos 23 d. buvo surengtas ir Paryžiuje. SSRS reikalų patikėtinis Jakov Davtian nurodė *Quai d'Orsay* generaliniam sekretoriui Philippe Berthelot, kad jo atstovaujama vyriausybė turinti informacijos apie Lenkijos rengiamą puolimą. Nors J. Davtian buvo atsakyta, kad turimos žinios šio teiginių nepatvirtina, Ph. Berthelot perdavė gautą informaciją pasiuntiniui Lenkijoje Jules Laroche ir paragino prireikus naudoti visas priemones prieš galimas „neprotingas iniciatyvas“¹⁰⁵⁸. Dar liepos 19 d. kuo tikslesnės informacijos apie situaciją Lenkijoje teiravosi ir ministras A. Briand. Iš Varšuvos sulaukta sovietų diplomato teiginių paneigimo, o G. Puaux tiksliai įvardijo ir Y. Davtian demaršo priežastį¹⁰⁵⁹.

Lietuvos ministras pirmininkas M. Sleževičius pokalbių su Prancūzijos ministru rezidentu metu kartojo dar krikščionių demokratų 1925 m. gruodžio mėn. suformuluotas valstybės užsienio politikos principines nuostatas, bet pakeitė politinius akcentus. Kalbėdamas apie derybas dėl nepuolimo sutarties su SSSR, jis nuolat pabrėždavo ne tiek Vilniaus problemos aštrumą, kiek būtinybę, kad Lietuvos santykiai su Lenkija būtų sureguliuoti. Prancūzų diplomatas siejo daug lūkesčių su M. Sleževičiaus teiginiais, kad vyriausybė sutiktų pradėti derybas su Lenkija. Laikydamas kairiųjų ministrų kabinetą silpnu, G. Puaux ragino, kad „trečioji jėga, kuriai bandydama atsispirti Lietuva smarkiai rizikuotų“, primestų šiai valstybei susitaikymą su Lenkija¹⁰⁶⁰.

Atrodo, prancūzų diplomatas abejojo Lietuvos ir SSRS derybų sėkme, be to,

¹⁰⁵⁶ *Prancūzijos ministro rezidento Lietuvoje G. Puaux telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1926 04 27.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 28, p. 114.

¹⁰⁵⁷ *Ibid.*, p. 115.

¹⁰⁵⁸ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus Ph. Berthelot telegrama ambasadoriui Maskvoje ir pasiuntiniui Varšuvoje. Paryžius, 1926 07 23.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 28, p. 188–189; dar viena, šįkart ministro A. Briand telegrama, buvo pasiūsta į Kauną. Jo teigimu, iš Lenkijos gauta informacija sovietų demaršo metu išdėstytų teiginių nepatvirtina, žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministro A. Briand telegrama pasiuntinybei Kaune. Paryžius, 1926 07 24.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 28, p. 195.

¹⁰⁵⁹ *Prancūzijos ministro rezidento Lietuvoje G. Puaux telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1926 07 29.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 28, p. 201.

¹⁰⁶⁰ *Prancūzijos ministro rezidento Lietuvoje G. Puaux pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „Lietuva ir Lenkija“.* Kaunas, 1926 08 24. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 28, p. p. 224.

stokojo informacijos apie rengiamų susitarimų pobūdį. G. Puaux teikė daug svarbos M. Sleževičiaus užtikrinimams, kad Lietuva nori palaikyti gerus santykius su sovietais, bet kartu ir nesusisieti su jais jokiais saitais¹⁰⁶¹. Gali būti, kad rugpjūčio mėn. deryboms įstrigus, *Quai d'Orsay* laikėsi G. Puaux prielaidos, kad patiems sovietams parankiau jas sužlugdyti: „greita sėkmė suteiktų sovietams prestižo, panaikintų jų kaimynų būtinybę išsaugoti budrumą, taptų garantu Vakarų kapitalistinėms valstybėms, priešingai, vengiant susitarimų bus lengva manipuliuoti jų priešpriešomis, ir skaldydama aplinkines valstybes SSRS stiprės“¹⁰⁶².

Nuo liepos mėn. vidurio net du mėnesius regione tvyrojo ir keletą kartų atsinaujino įtampa dėl esą Lenkijos rengiamo Lietuvos puolimo, tad atmosfera dviejų valstybių derybų pradžia buvo netinkama. SSRS vyriausybę apie M. Sleževičiaus politinę laikyseną galėjo informuoti gana daug politinių kontaktų Kaune užmezgęs S. Aleksandrovskej. Keltume prielaidą, jog SSRS eskalavo Lietuvos konfliktą su Lenkija, siekdama ne tik sukurti nerimo atmosferą Kaune, bet ir užkirsti kelią abiejų konfliktuojančių valstybių susitarimo paieškoms arba Vakarų įsikišimo bandymams. Tokiu atveju J. Piłsudski įsitvirtinamas Lenkijos valdžios viršūnėje buvo itin parankus sovietams.

SSRS vyriausybė rugpjūčio 26 d. Lenkijai irgi pasiūlė pradėti derybas dėl nepuolimo sutarties. Projekte buvo numatyta, kad sovietinė valstybė įsipareigos dėl nepuolimo Lenkijai, jei ši analogiškas garantijas suteiks SSRS ir Lietuvai. Prancūzijos ambasadorius Varšuvoje J. Laroche konstatavo, kad sutartis kliudytų Lenkijai dalyvauti sąjungose su trečiosiomis valstybėmis, taigi ir Prancūzija, taip pat naudotis Tautų Sąjungos garantijomis¹⁰⁶³. *Quai d'Orsay* teisininkas Henri Fromageot konstatavo, kad priešininko sąvoka projekte apibrėžta miglotai, deklaracijos dėl nepuolimo daug labiau suvaržo Lenkiją, nei SSRS, suteikiamos garantijos labiau vienpusės ir parankios sovietams, Lietuvos dalyvavimą susitarime apsinkina jos karo padėtis su Lenkija¹⁰⁶⁴. Lenkijai akivaizdžiai priešiška ivertimus pasiūlymą, SSRS grįžo prie Lenkijos šantažo. Rugšėjo 8 d. užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas M. Litvinov Prancūzijos pasiuntiniui Maskvoje Jean Herbette parodė ruošiamą telegramą Lenkijos pasiuntiniui Stanisław Patek: „Nekyla dvejonų, kad Lenkija ruošiasi karui. SSRS imsis priemonių, kurias paprastai naudoja kilus konflikto grėsmei“¹⁰⁶⁵.

Istorikas Frédéric Dessberg interpretavo sovietų Lenkijai siūlytą nepuolimo sutarties projektą kaip bandymą iširti galimybių toliau derėtis su Lenkija ribas¹⁰⁶⁶. Vis dėlto tokį Lenkijai akivaizdžiai neparankų projektą, pasiūlytą bene įtempčiausiam derybų su Lietuva etapui prasidėjus¹⁰⁶⁷, laikytume labiau bandymu paveikti šių

¹⁰⁶¹ Prancūzijos ministro rezidento Lietuvoje G. Puaux telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1926 07 29. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 28, p. 201.

¹⁰⁶² Prancūzijos ministro rezidento Lietuvoje G. Puaux pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand. Kaunas, 1926 08 14. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 28, p. 216.

¹⁰⁶³ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus instrukcija derybų su SSRS koordinatoriui R. Massigli. Paryžius, 1926 09 09. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 29, p. 11.

¹⁰⁶⁴ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos teisininko H. Fromageot atmintinė apie SSRS ir Lenkijos nepuolimo sutarties projektą. Paryžius, 1926 09 11. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 29, p. 9.

¹⁰⁶⁵ Prancūzijos pasiuntinio SSRS J. Herbette telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Maskva, 1926 09 09. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 29, p. 10.

¹⁰⁶⁶ F. Dessberg. *Op. cit.*, p. 168.

¹⁰⁶⁷ A. Kasparavičiaus teigimu, didžiausią spaudimą Lietuvai SSRS pradėjo daryti rugpjūčio 25 d., jų derybų metu esminės teksto formuluotės suderintos iki rugsėjo 13 d., žr.: A. Kasparavičius. *Op. cit.*,

derybų eigą, manipuliaciniu, įtampą regione išlaikyti padedančiu manevru. Tokios išvados buvo prieita ir Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje¹⁰⁶⁸. Šioje situacijoje reikšmingas gestas buvo M. Sleževičiaus rugsėjo 15 d. priimtas sprendimas atidėti vizitą į Maskvą. Lenkijos ambasadorius J. Laroche, susitikęs su keletu įtakingų Lenkijos vyriausybės ir karinio štabo atstovų, paneigė šios valstybės rengimąsi kariniams veiksams¹⁰⁶⁹. Lietuvos vyriausybė ketino kreiptis į Vakarų valstybes ir paraginti griežtai reaguoti į esą Lenkijos keliamą karo pavojų. M. Sleževičius rugsėjo 17 d. įpareigojo lietuvių diplomatus įteikti memorandumą apie Lenkijos rengimąsi puolimui. Vis dėlto Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje P. Klimas, pats arba *Quai d'Orsay* pareigūnų įtikintas sovietų intrigomis, nusprendė dokumento neįteikti, o Lietuvos užsienio reikalų ministeriją perspėjo, pabrėždamas kaltinimo, pagrįsto nepatikrintais duomenimis, pavojingumą tarptautiniam valstybės autoritetui¹⁰⁷⁰.

Maskvoje ir SSRS užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas M. Litvinov, ir Lietuvos pasiuntinys J. Baltrušaitis palaikė nuolatinius kontaktus su Prancūzijos pasiuntiniu J. Herbette. Jam lietuvių diplomatas rugsėjo 22 d. faktiškai atpasakojo visą viešosios sutarties tekstą, kuris buvo skubiai perduotas Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. *Quai d'Orsay* buvo informuota, kad M. Sleževičius vėl atidėjo vizitą ir atvyks po keleto dienų¹⁰⁷¹. Pridėjus jau cituoto rugsėjo 23 Lietuvos ministro pirmininko pokalbio su G. Puaux teiginius, kyla prielaida, jog Lietuvos vyriausybė delsė, tikėdamasi Santarvės valstybių įsikišimo.

Bet kuriuo atveju, atrodo, kad Lietuva tik spalio mėnesį aktyviau zondavo Prancūzijos laikyseną Vilniaus klausimu¹⁰⁷². Netgi keletą kartų atidėjus paskirtos rugsėjo 26 d. vizito datos išvakarėse M. Sleževičius dar kartą mėgino delsti. Tik SSRS užsienio reikalų komisariatui nebesutikus laukti, jis rugsėjo 28 d. atvyko į Maskvą. Jau tą pačią dieną buvo pasirašyta SSRS ir Lietuvos nepuolimo sutartis, ratifikuota lapkričio 5 d. Lietuvos Seime¹⁰⁷³. Nuo liepos mėn. pradžios iki rugsėjo mėn. pabaigos Prancūzijos vyriausybė tarpininkavo, švelnindama SSRS ir Lenkijos konfliktą, bet, atrodo, vengė aiškiau reikšti poziciją dėl SSRS ir Lietuvos derybų. Net jei Lietuvos vyriausybės užuominas Paryžiuje ir suprato, atnaujinti Vilniaus klausimo svarstymą neketinta.

p. 204, 218.

¹⁰⁶⁸ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus Ph. Berthelot telegrama ambasadai Maskvoje. Paryžius, 1926 09 15.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 29, p. 19–20.

¹⁰⁶⁹ *Ibidem.*

¹⁰⁷⁰ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui M. Sleževičiui. Paryžius, 1926 09 25.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 625, l. 58. Gali būti, kad pats P. Klimas situaciją interpretavo teisingai – gavęs Lietuvos užsienio reikalų ministerijos telegramą, jis delsė, dėl galimų Lenkijos pasirengimų į kreipėsi į *Quai d'Orsay* darbuotoją, kuravusį santykius su Lenkija ir Baltijos šalimis, o ne įtakingą vadovybės pareigūną, kalbėdamas pirmiausiai zondavo Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos turimą informaciją ir laikyseną, o pareiškimų atstovaujamos vyriausybės vardu nedarė, žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus darbuotojo Blanchet pranešimas „Pologne et lituanie: démarche du ministre de Lituanie“.* 1926 09 25. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 29, p. 47–48.

¹⁰⁷¹ *Prancūzijos pasiuntinio SSRS J. Herbette telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Maskva, 1926 09 22.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 29, p. 36 – 40.

¹⁰⁷² P. Klimas spalio 22 d. susitiko su Ambasadorių konferencijos pirmininku Paul Cambon. Į prašymą atnaujinti Vilniaus klausimo svarstymą lietuvių diplomatus buvo atsakyta: „Jūs dirbkite ramiai ir įrodykite pasauliui, kad Jūs nusipelnėte savo laisvę ir suverenitetą, o taip pat įtikinkite visus gerbti Jūsų teises“. „Ambasadorių konferencijoje mums nėra kas veikti, – po šio susitikimo konstatavo lietuvių diplomatas P. Klimas, žr.: *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui „Pasimatymas su Cambonu Ambasadorių konferencijos pirmininku“.* Paryžius, 1926 10 25. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 673, l. 102v, 103, 104.

¹⁰⁷³ 1931 m. gegužės 6 d. ir 1934 m. balandžio 4 d. pratęsta, paskutinį kartą 10 m.

Lenkija reagavo į Lietuvos ir SSRS sutartį itin nervingai. J. Piłsudski ją apibūdino kaip „tiesioginę provokaciją“. Lenkų spaudoje sustiprėjo Lietuvai ir SSRS priešiška propaganda. Reaguodama į griežtą Lenkijos užsienio reikalų ministerijos laikyseną, Prancūzijos vyriausybė per ambasadorių J. Laroche rekomendavo viceministru Roman Knoll veikti santūriau. Tiesa, užsienio reikalų ministras August Zaleski reagavo ramiai, sutarčiai neteikdamas didelės reikšmės. Santarvės valstybių diplomatai vengė Varšuvoje sudaryti išpūdį, kad ketina imtis spaudimo Lietuvai, nors ir derino diplomatinį veikimą¹⁰⁷⁴. Santarvės valstybių demaršas, nepaisant prancūzų siūlymo, nebuvo surengtas ir Kaune. Nepavyko rasti duomenų apie Prancūzijos pastangas sukliudyti sutarties ratifikavimui.

Prancūzijos konsulas Kaune Georges Eybert stengėsi raminti *Quai d'Orsay*: „Sutarties turinyje, atrodo, nėra nieko naujo. Negalime tikėtis, kad Sovietų Sąjunga nustos suinteresuotumo Lietuvos likimu. Sovietų Sąjungos vyriausybė tegali tęsti nesantaiką tarp Lenkijos ir Lietuvos dėl Vilniaus krašto, nes jai tai padeda išlaikyti kai kuriuos lūkesčius. Iš kitos pusės, jų vyriausybė, atrodo, labai linkusi sudaryti panašią sutartį su Lenkija“¹⁰⁷⁵. Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje itariai reaguota į SSRS ir Lietuvos nepuolimo sutartį, bet sovietų pasiuntiniui Paryžiuje Nikolaj Krestinskij pabrėžus, jog „Lietuvos ir Lenkijos sienų klausimas jos neliečia ir ji iš anksto pritaria susitarimui tarp abiejų valstybių šiuo klausimu“¹⁰⁷⁶, ministerijos generalinis sekretorius Ph. Berthelot nurodė, kad tokiu atveju sutartis priimtina, pažadėdamas toliau raminti Varšuvą. Gali būti, kad ministro rezidento G. Puaux nusivylimas diplomatinio darbo rezultatais buvo vienas iš motyvų jo bandymui galutinai išvykti iš Lietuvos rugsėjo mėn. pabaigoje.

„Nors Vilniaus klausimas vėl buvo išjudintas, mums pasirašius non agresijos paktą, tačiau tas išjudinimas paties klausimo nepastatė ir dar nepadarė aktuali. <...> Charakteringiausias čia yra pareiškimas, kurį padarė Ambasadorių konferencija. Jos nemato pagrindo iš naujo kelti tuo klausimu diskusijų“ – taip Lietuvos ir SSRS nepuolimo sutarties poveikį Vilniaus klausimui apibendrino pasiuntinys Prancūzijoje P. Klimas¹⁰⁷⁷. SSRS 1926 m. rugsėjo 28 d. sutartimi pripažino Lietuvai 1920 m. Maskvos sutartimi numatytas sienas ir sostinę Vilnių, užkirsdama kelią Lenkijos pastangoms sukurti Baltijos valstybių bloką ir apsunkindama konfliktuojančių valstybių susitaikymą. Anot balandžio mėn. visose trijose Baltijos valstybėse ir Lenkijoje viešėjusio prancūzų senatoriaus Georges Reynald, Lietuva „išmuša spragą savo norimoje santarvėje. Padėtis esanti pavojinga, o dar pablogėjo, padarius Lietuvos sutartį su Maskva“¹⁰⁷⁸.

Nepuolimo sutarties pasirašymas neabejotinai dar stipriau susiejo Lietuvą su SSRS, didindama geopolitinį šios Baltijos valstybės atstumą nuo Santarvės šalių. Lietuvos izoliuotumą itin stiprino „džentelmeniškas susitarimas“ – įsipareigojimas

¹⁰⁷⁴ Prancūzijos pasiuntinio Lenkijoje J. Laroche telegramos Užsienio reikalų ministerijai. Varšuva, 1926 10 02, 03. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 29, p. 77–78, 83–84.

¹⁰⁷⁵ Prancūzijos konsulo Lietuvoje G. Eybert pranešimas užsienio reikalų ministrui „*Traité signé entre l'URSS et la Lituanie*“. Kaunas, 1926 10 05. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 29, p. 99.

¹⁰⁷⁶ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus P. Berthelot telegrama ambasadoriams Maskvoje ir Varšuvoje. Paryžius, 1926 10 03. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 29, p. 89.

¹⁰⁷⁷ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje Petro Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui M. Sleževičiui „*Dėl mūsų bendros politikos Vilniaus klausime*“. Paryžius, 1926 12 10. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 656, l. 22.

¹⁰⁷⁸ Cituojamas R. Reynald straipsnis, skelbtas laikraštyje „*Échos de France*“. Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje Petro Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui M. Sleževičiui „*Lietuvos–Rusijos non-agresijos ir neutraliteto sutartis, prancūzų spaudos atbalsiai (tęsimas)*“. Paryžius, 1926 10 28. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 656, l. 70.

keistis informacija ir koordinuoti politiką dėl Lenkijos bei Baltijos šalių¹⁰⁷⁹. Ši sutartis susilpnino ir prancūzų politikų suinteresuotumą angažavimusi dėl Lietuvos bei Lenkijos saugumo. F. Dessberg nuomone, pasirašius šią sutartį, saugumo problema regione pasiekė kulminacinį tašką 1926–1927 m. A. Briand Vidurio Rytų Europoje rėmėsi sąjungomis su Čekoslovakija, Rumunija ir Lenkija, stiprino ryšius su Vokietija, laikydamas SSRS pernelyg nestabilia ir nepatikima¹⁰⁸⁰. Prancūzijos ir SSRS santykiai jau nuo 1925 m. rudens buvo gerokai pablogėję, o sovietų provokacijos 1926 m. vasarą ir ypač nepuolimo sutartis su Lietuva turėjo svarios įtakos jų visiškam komplikavimuisi – derybos dėl dvišalių susitarimų ir bandymai bendradarbiauti tarptautinėje arenoje nutrūko.

Po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo Lietuvos ir SSRS santykiai pablogėjo. 1927 m. sausio mėn. prancūzų komunistai gavo iš Maskvos nurodymus pradėti spaudos kampaniją dėl keturių komunistų nubaudimo mirties bausme Lietuvoje. Fašizmo ir baltojo teroro aukų gynimo komitetas, kuriam pirmininkavo Henry Barbuse, bet kurį faktiškai kontroliavo glaudų ryšį su Maskva palaikę komunistai Paul Langevin, Marc Sanginier ir René Bazin, surengė mitingą, po kurio Lietuvos pasiuntinybei buvo nusiųsta peticija. Prancūzų politikas Léon Blum diskretiškai interveno per Prancūzijos pasiuntinybės Kaune reikalų patikėtinį, prašydamas pakeisti mirties bausmę komunistams¹⁰⁸¹. Šio nuosprendžio išprovokuota reakcija viešojoje erdvėje kėlė nerimo pasiuntiniui P. Klimui. Jis Lietuvos užsienio reikalų ministerijai netgi konstatavo, kad mirties bausmės įvykdymas „padarė be galo neįtikėtiną išpūdį“ Prancūzijos viešajai nuomonei, „Niekas taip nepagadino išpūdžio, ne tik tarp kairiųjų ir centro, bet net dešinėse grupėse, kaip tuojau po gruodžio 17 d. padaryti mirties bausmės sprendimai. Niekas nenorėjo patikėti, kad tie sprendimai nėra politiniai“¹⁰⁸².

Nepaisant to, Lietuvos prezidentas Antanas Smetona laikėsi pozicijos, kad tiksliausia būtų nustatyti gerus valstybės santykius su SSRS ir Vokietija, tuomet Lietuva taptų tiltu tarp šių didžiųjų valstybių, kurios apsaugotų ir nuo Lenkijos

¹⁰⁷⁹ A. Kasparavičius. Kauno ir Maskvos „džentelmeniškas polonezas“ Varšuvai. *Lietuvos diplomacija XX amžiuje: Lietuvos diplomatinės tarnybos 80-mečiui ir Lietuvos užsienio reikalų ministro Stasio Lozoraičio vyresniojo 100-osioms gimimo metinėms skirtos konferencijos pranešimai*. Vilnius, 2000, p. 94.

¹⁰⁸⁰ F. Dessberg. La France et les frontières de l'Est européen dans les années 1920. Sécurité Européenne: frontières; glaces et zones d'influence. *De l'Europe des alliances à l'Europe des blocs (fin XIXe siècle–milieu XXe siècle)*. Rennes, 2007, p. 34.

¹⁰⁸¹ J. Gueslin. *Op. cit.*, p. 579. SSRS labai stengėsi stiprinti įtaką prancūzų socialistinėms politinėms jėgoms. Iki 1933–1934 m. tai joms sekėsi ir Prancūzijos komunistų partijoje. SSRS gynybos strategija buvo įgyvendinama, Vakarų valstybėse naudojant 1) antimilitarizmo propagandą, 2) gatvės manifestacijas prieš valstybių gynybos politiką ir karinius veiksmus, 3) Raudonosios armijos propagavimu ir 4) špionažą. Propaganda labiau paveikė kairiųjų politinių pažiūrų išsilavinusius sluoksnius, nei mases. Plano įgyvendinimą sunkino prancūzų komunistų vangumas po 1928 m. rengiant manifestacijas, propaguojant Raudonąją armiją ir špionažo srityje, spaudos polemika buvo aktyviausia jų veiklos rūšis. SSKP ir Kominternui po 1932 m. pavyko sustiprinti įtaką ir prancūzų socialdemokratinėms partijoms, žr.: G. Vidal. Défense de l'Union soviétique et communisme français: à l'interface du politique, du culturel et du militaire (1924–1934). *Sécurité Européenne: frontières, glaces et zones d'influence. De l'Europe des alliances à l'Europe des blocs (fin XIXe siècle–milieu XXe siècle)*. Rennes, 2007, p. 141, 149; M. Aghuillon. *La République de Jules Ferry à François Mitterand, 1880 à nos jours*. Paris, 1990 p. 247; P. Bezbakh. *Histoire de la France contemporaine de 1914 à nos jours*. Paris, 1995, p. 63–64.

¹⁰⁸² P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui „Prancūzų pažiūros į Lietuvos politiką“. *Paryžius, 1926 12 28*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 656, l. 10; Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui D. Zauniui „Viešoji opinija dėl mūsų vidaus padėties“. *Paryžius, 1929 12 10*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 860, l. 8.

agresijos ir palankiai susiklosčius aplinkybėms galėtų padėti atgauti Vilnių¹⁰⁸³. Naujas, išstisus metus trukęs ir stiprėjęs Lietuvos konflikto su Lenkija paastrėjimas, santykių su Vokietija pablogėjimas A. Voldemarą skatino ieškoti atramų tarptautinėje politinėje arenoje, taigi ir taisyti santykius su SSRS. Be to, 1926–1932 m. Vokietijai keletą kartų Tautų Sąjungoje teikiant skundus dėl Klaipėdos krašto valdymo ir gyventojų teisių, SSRS imdavosi tarpininkės vaidmens.

Diplomatinėmis priemonėmis rėmusi Lietuvą akistatoje su Lenkija 1927 m. vasarą ir rudenį, sovietų vyriausybė ginčui patekus į Tautų Sąjungos Tarybą pakeitė laikyseną. SSRS ir pati siekė santykių su įtakingomis Vakarų šalimis pagerėjimo, be to, derino savo poziciją su Vokietija. 1927 m. gruodžio 6 d. Ženevoje įvyko Prancūzijos užsienio reikalų ministro A. Briand ir SSRS užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojo M. Litvinov susitikimas. Identiška Vakarų šalių pozicijai SSRS nuostata, kad Lietuva Tautų Sąjungos Taryboje privalo atsisakyti karo padėties su Lenkija, paliko prancūzų valstybininkui neabejotinai gerą įspūdį. Jis „iš naujo pradėjo pokalbį ten, kur jis buvo nutrūkęs“ dėl SSRS ir Prancūzijos santykių¹⁰⁸⁴.

Tuo tarpu sovietinė vyriausybė sėkmingą Lietuvos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro A. Voldemaro ir Lenkijos maršalo J. Piłsudski akistatos baigtį stengėsi užtikrinti dar ir gruodžio 4 d. SSRS pasiuntinio Kaune A. Arosev susitikimu su Lietuvos prezidentu A. Smetona. Diplomatas pasitelkė tradicinę poveikio Lietuvos vyriausybei priemonę – perspėjo, esą neatsisakius karo stovio, J. Piłsudski rengias puolimą ir Prancūzija jo sprendimui pritarianti¹⁰⁸⁵.

1928–1930 m. Prancūzijos užsienio reikalų ministro A. Briand projektuotą tarptautinį saugumo susitarimą, kuris išplėstų Lokarno susitarimų ribas ir Rytų Europoje, suvienydamas Vokietiją, SSRS, Lenkiją, Rumuniją ir Baltijos valstybes, irgi ištiko nesėkmė, pirmiausiai dėl SSRS pasipriešinimo. Rengiant Briando-Kellogo paktą ėmė stiprėti Prancūzijos nepasitikėjimas SSRS ir įtarimai, kad ši turi agresyvių ketinimų dėl Lenkijos, Rumunijos ir Baltijos valstybių¹⁰⁸⁶. Lietuvos prisijungimas prie šio labiau deklaratyvaus pobūdžio tarptautinio susitarimo, jį ratifikavus 1929 m. sausio 22 d., tapo labiau valstybės taikių ketinimų ir Vakarų demokratinių valstybių paramos siekiu liudijimu. A. Voldemaro vyriausybė 1927 m. pabaigoje–1929 m. akivaizdžiai nusivylė SSRS politine laikysena – polinkiu manipuliuoti ir realios paramos stoka.

1928 m. pabaigoje SSRS pasiūlė Lenkijai ir Lietuvai pasirašyti specialų protokolą. Jis turėjo kiek atgaivinti pašlijusius SSRS ir Lenkijos santykius ir tapti sovietų indėliu, demonstruojant siekį stabilizuoti Lenkijos santykius su Lietuva, sustiprindamas sovietų pozicijas Vakaruose¹⁰⁸⁷. Užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas M. Litvinov 1928 m. gruodžio 29 d. įteikė projektą abiem šalims, pridurdamas, kad prie protokolo prirėkus gali prisidėti ir Prancūzija, o kitas dvi Baltijos valstybes ketinama pakviesti netrukus.

Lenkija, siekdama sovietų neutralumo Varšuvos konflikto su Berlynu atveju, sutiko derėtis, tik jei į derybas įsitrauks ir Rumunija, ką nesunkiai pavyko pasiekti. Prancūzijos vyriausybė šį SSRS projektą vertino gana atsargiai, nerimaudama dėl

¹⁰⁸³ A. Eidintas. *Antanas Smetona ir jo aplinka*. Vilnius, 2012, p. 166.

¹⁰⁸⁴ *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro A. Briand telegrama ambasadoriui SSRS J. Herbette. Ženeva, 1927 12 06*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 35, p. 166.

¹⁰⁸⁵ Lietuvos prezidento A. Smetonos telegrama Lietuvos delegacijai Ženevoje. Kaunas, 1927 12 05. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 724, l. 68.

¹⁰⁸⁶ F. Dessberg. *Le triangle impossible: les relations franco...*, p. 244.

¹⁰⁸⁷ Č. Laurinavičius. Litvinovo protokolas (1929 m. vasario 9 d.) ir Lietuvos diplomacija. *Politika ir diplomacija...*, p. 162–163.

sovietų pastangų išplėsti įtaką regione, galbūt derinamų ir su Vokietija¹⁰⁸⁸. Kita vertus, užsienio reikalų ministras A. Briand buvo nusiteikęs daug palankiau ir ragino siekti kolektyvinio sutarties pasirašymo, gal net sustiprinti protokolo reikšmę iki nepuolimo pakto¹⁰⁸⁹. Lietuva pasirašė Litvinovo protokolą balandžio 4 d., Lenkija – dar kovo 30 d. Prancūzų istoriko G. H. Soutou nuomone, negalima kalbėti apie saugumo politikos pokyčius rytų Europoje, pasirašius šį dokumentą, nes SSRS vyriausybei jis teturėjo taktinės reikšmės¹⁰⁹⁰.

1928–1929 m. sutartimis buvo sudarytos prielaidos išplėsti Prancūzijos kuriamą saugumo sistemą į Rytus, inkorporuojant Maskvą, tačiau pati SSRS vengė paremti Europos valstybes vienijusius Tautų Sąjungos principus, tad strateginė opozicija lemtingai kliudė Prancūzijos siekiams¹⁰⁹¹. SSRS buvo suinteresuota, kad tokia saugumo sistema, neabejotinai turėjusi sustiprinti Vakarų valstybių įtaką Vidurio Rytų Europoje, nesusiformuotų, juolab kad į ją nepatektų Baltijos valstybės.

Sovietų Sąjungai partnerystė su Lietuva XX a. 3 deš. buvo svarbi, stiprinant įtaką regione ir tarptautinėje politinėje arenoje, būtiną strateginių tikslų įgyvendinimui: „draugiški santykiai su buržuazine Lietuva sėkmingai maskuoja mūsų revoliucinį skverbimąsi į Vakarus“¹⁰⁹². Be to, glaudžius politinius ryšius su Lietuva SSRS prirėkus naudojo stiprindama ryšius su Vokietija ir silpnindama Lenkiją, kurią laikė placdarmu Vakarų Europos valstybėms puolimo prieš sovietinę šalį atveju¹⁰⁹³. G. Čičerin vadovavimo Užsienio reikalų liaudies komisariatui laikotarpiu SSRS laikyseną dėl Lietuvos ir Prancūzijos santykių galima apibūdinti kaip *skaldančiąją* ir *izoliuojančiąją*.

4. 2. SSRS ir Prancūzijos bendradarbiavimo XX a. 4 deš. įtaka Lietuvos politinei padėčiai

1930 m. liepos mėn. nauju SSRS užsienio reikalų liaudies komisaru tapęs M. Litvinov rinkosi *budrumą silpninančiąją* santykių ir su Vakarų ir Vidurio Rytų Europos valstybėmis taktiką. Prancūzijos politinė laikysena vertė SSRS, siekusi stiprinti įtaką Vidurio Rytų Europos regione, elgtis pagal Vakarų politinės sistemos taisykles. Šis principas buvo itin svarbus, sovietų valstybei formuojant santykius su Prancūzija 1933–1935 m.

M. Litvinov, dar būdamas liaudies komisaro pavaduotoju ir juolab komisaru, teikė daug svarbos bendradarbiavimui su demokratinėmis Vakarų valstybėmis. Prancūzija buvo paranki partnerė ir dėl tarptautinio vaidmens, ir dėl prancūzų kairiųjų partijų, netgi komunistų įtakos valstybės politiniam gyvenimui augimo tarptautinės ekonominės krizės laikotarpiu. Taip stiprindamas SSRS vaidmenį tarptautinėje arenoje, M. Litvinov susilaukė vis daugiau įtakingų Politbiuro narių paramos.

1931 m. pavasarį prasidėjo SSRS ir Prancūzijos valstybių derybos dėl nepuolimo pakto, o 1932 m. lapkričio 29 d. jis buvo pasirašytas. Jau anksčiau, vasario 5 d., jį su SSRS pasirašė Latvija, gegužės 4 d. – Estija, liepos 25 d. – Lenkija. Paskata

¹⁰⁸⁸ La manoeuvre des Soviets, *Le Temps*. 1929, N. 24614; Les Soviets et la pacte contre la Guerre. *Le Temps*. 1929, N 24615.

¹⁰⁸⁹ J. Gueslin. *Op. cit.*, p. 344.

¹⁰⁹⁰ G. H. Soutou. La France, L'URSS et l'ère de Locarno, 1924–1929. *L'URSS et l'Europe dans les années 20*. Paris, 2000, p. 88.

¹⁰⁹¹ F. Dessberg. *La France et les frontières de l'Est européen...*, p. 23.

¹⁰⁹² Čičerino laiškas RKP (b) CK Politiniam biurui. *Maskva, 1920 07 22*, cituojama pagal: Z. Butkus. Dr. Kazys Grinius. *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940)*. Vilnius, 1997, p. 237.

¹⁰⁹³ F. Dessberg. *Le triangle impossible: les relations franco...*, p. 72.

SSRS deryboms su jomis galėjo būti ir Prancūzijos vyriausybės siekis, kad Vidurio Rytų Europos regiono valstybės panašiu laiku sudarytų analogiškus nepuolimo paktus su SSRS: „šios puolimo prieš vieną iš limitrofinių valstybių atveju, kitos turėtų juridines galimybes įsikišti“¹⁰⁹⁴. Lieka ginčytinas klausimas, kiek veiksmingas buvo šis gynybinis kolektyvinio nepuolimo sutarčių pasirašymo aspektas. SSRS pastangų įsitvirtinti įtakingųjų žemyno valstybių tarpe sėkmę liudija Prancūzijos orientacija į SSRS kaip į vieną iš pagrindinių politinių atramų Rytų Europoje 1933–1939 m.

SSRS įtaka Lietuvos užsienio politikai buvo laikinai sumažėjusi pirmojo Juozo Tūbelio ministrų kabineto darbo metais. 1933 m. pradžioje Prancūzijos pasiuntiniui René Ristelhueber atrodė, kad Lietuvos politinės partijos, taip pat ir valdančioji, nelinkusios intensyvinti ryšių su SSRS, nepaisant sovietų pasiuntinybės rodomo pageidavimo, kad abiejų valstybių santykiai stiprėtų¹⁰⁹⁵. O jau tų pačių metų pabaigoje sovietų pasiuntinys Kaune Michail Karskij suintensyvino „draugiškus ir pasitikėjimo kupinus“ ryšius su prancūzų pasiuntinybe. Sovietų diplomatas nurodė R. Ristelhueber, kad džiaugtųsi, jei Prancūzija ir SSRS bendradarbiautų, dėdamos pastangas stabilizuoti Lietuvos santykius su Lenkija¹⁰⁹⁶.

1933 m. gruodžio mėn. SSRS užsienio reikalų liaudies komisariatas ruošiamose įstojimo į Tautų Sąjungą sąlygose nurodė, kad sovietų valstybė pasirengusi sudaryti regioninio saugumo paktą, tarp kurio būtinųjų dalyvių nurodė Prancūziją ir Lenkiją, o galimųjų – Baltijos valstybes, Belgiją, Čekoslovakiją ir Suomiją. Panašiu metu, 1934 m. sausio mėn., SSRS užsienio reikalų liaudies komisariate buvo priimtas sprendimas imtis „sistemingo darbo“, siekiant sustiprinti įtaką Baltijos valstybėse politikos, ekonomikos ir kultūros srityse, palankiai įvertintas ir Politbiure¹⁰⁹⁷.

1934 m. pradžioje smarkiai pablogėjus Lietuvos santykiams su Vokietija, prezidentas A. Smetona rūpinosi atgaivinti politinius ryšius su SSRS. Kovo 19 d. įvykusiame pokalbyje su M. Karskij jis pabrėžė: „Jums dera nepamiršti, kad be paramos sunkią minutę mes galime nebeasilaikyti“¹⁰⁹⁸. Tačiau estų istoriko Magnus Ilmjärv teigimu, SSRS nenorėjo komplikuoti santykių su Lenkija, tad bet kokių aiškesnių politinės paramos Lietuvai gestų vengė¹⁰⁹⁹.

SSRS jau nuo 1933 m. vasaros siūlė Prancūzijai bendro saugumo susitarimo idėją¹¹⁰⁰. Tuomet atsisakiusi, Prancūzijos vyriausybė prie šio sovietų sumanymo grįžo

¹⁰⁹⁴ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos instrukcija ambasadoriui SSRS F. Dejean. Paryžius, 1932 01 12, cituojama pagal: J. Gueslin. *Op. cit.*, p. 344.

¹⁰⁹⁵ Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui „A. s. de la politique extérieure de la Lituanie“. Kaunas, 1933 02 25. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 80, p. 75.

¹⁰⁹⁶ Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui „Politique des soviets en Lituanie“. Kaunas, 1934 01 08. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 81, p. 36–37 v.

¹⁰⁹⁷ С. Дюллен. *Сталин и его дипломаты. Советский союз и Европа 1930–1939*. Москва, 2009, с. 100, 104; Tuometinis Lenkijos ambasadorius SSRS Juliusz Łukasiewicz mini 1933 m. gruodžio mėn. viduryje SSRS užsienio reikalų liaudies komisaro M. Litvinov Lenkijai pasiūlytą slapto dvišalio Baltijos šalių valstybingumo garantinio pakto projektą. Lenkijos vyriausybė šį siūlymą atmetė, žr.: *Papers and memoirs of Juliusz Łukasiewicz Ambassador of Poland. Diplomat in Paris, 1936–1939*. New York, London, 1970, p. 376–377.

¹⁰⁹⁸ М. Ильмярв. *Безмолвная капитуляция Внешняя политика Эстонии, Латвии и Литвы между двумя войнами и утрата независимости (с середины 1920-х годов до аннексии в 1940)*. Москва, 2012, с. 119.

¹⁰⁹⁹ Ibidem.

¹¹⁰⁰ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos gen. sekr. A. Léger atmintinė apie Rytų paktą. Paryžius, 1934 07 06. AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 699, p. 72. Joje teigiama, kad susitarimas buvo

1934 m. pavasarį. Balandžio mėn. viduryje Prancūzijos užsienio reikalų ministras Louis Barthou ir ministerijos gen. sekretorius Alexis Léger parengė regioninės tarpusavio pagalbos sutarties – Rytų pakto – projektą, į kurį siekė įtraukti ir Vokietiją¹¹⁰¹. Susitarimą turėjo sudaryti trys dokumentai: daugiašalis regioninis tarpusavio pagalbos paktas, dvišalė Prancūzijos ir SSRS tarpusavio pagalbos sutartis ir bendrasis aktas. Tirdamas kitų partnerių įtraukimo galimybes, L. Barthou 1934 m. balandžio 22–25 d. lankėsi Varšuvoje. Jis gavo preliminarų Lenkijos užsienio reikalų ministro J. Beck sutikimą dalyvauti pakte, kuriam priklausytų dar ir SSRS bei Vokietija¹¹⁰².

1934 m. gegužės 18 d. Ženevoje, tarptautinės Nusiginklavimo konferencijos metu įvykusios Prancūzijos ir SSRS užsienio reikalų ministrų konsultacijos metu buvo suformuluota Rytų pakto idėja. L. Barthou siekė, kad į paktą, be Vokietijos ir SSRS, dar būtų įtrauktos Lenkija ir Čekoslovakija. Tuo tarpu M. Litvinov nurodė nerimaujant, kad Baltijos šalys galinčios tapti galimo karo prieš SSRS placdarmu. Jis argumentavo, kad Lenkijai atsisakius įeiti į paktą arba karo atveju parėmus Vokietiją, o šiai užpuolus Prancūziją, SSRS galėtų atakuoti agresorę per Baltijos šalis. Be to, pavojinga tarptautinė situacija pateisintų sovietų kariuomenės įvedimą į jas ir netgi karo veiksmus „buferinėje zonoje“. Liaudies komisaras M. Litvinov apeliavo į pavojų tarptautiniam saugumui ir pačiai SSRS, sutartyje nelegitimavus teisės savarankiškai priimti sprendimą dėl intervencijos į puolamą pakto narę: „Mes turėsime abejingai žvelgti į Baltijos valstybių okupavimą ir laukti, kol vokiečių kariuomenė peržengs mūsų sienas, kad įsigaliotų Prancūzijos garantija“¹¹⁰³. Prancūzijos vyriausybė dėl šio reikalavimo neprieštaravo.

Birželio–liepos mėn. Rytų pakto teikiamos saugumo garantijos buvo svarstomos Baltijos valstybėse. Prancūzija neketino tiesiogiai įsipareigoti dėl Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių saugumo, kurio pagrindine garante būtų tapusi SSRS: „projektas nenumato jokių kitų Prancūzijos įsipareigojimų Baltijos valstybėms, išskyrus dalyvavimą konsultacijose“¹¹⁰⁴. „Šios kombinacijos tikslas – kad Prancūzijai nereiktų eiti gelbėti Baltijos valstybių vokiečiams jas puolant, o tereiktų įsikišti tik tuomet, kai jau pačiai Rusijai grėstų tiesioginis pavojus“, – taip projekto esmę Lietuvos užsienio reikalų ministras D. Zaunius apibūdino birželio mėn. pradžioje Ženevoje pirmąkart susipažinęs su jo tekstu, gautu iš SSRS užsienio reikalų ministro M. Litvinov¹¹⁰⁵.

Naujasis Lietuvos užsienio reikalų ministras S. Lozoraitis iškart palankiai įvertino daugiašalio susitarimo projektą ir įvardino prancūzų diplomatams suinteresuotumą dalyvauti pakte¹¹⁰⁶. Jis bandė siekti, kad Prancūzija irgi sutiktų

siūlomas nuo tada, kai SSRS pasirašė konvenciją dėl agresoriaus apibrėžimo su savo vakarinėmis kaimynėmis; SSRS buvo šios konvencijos viena iš rengėjų, ją su Prancūzija pasirašė 1933 m. gegužės 28 d., Estija, Latvija, Lenkija pasirašė liepos 3 d., Lietuva – liepos 5 d., šios konvencijos agresoriaus apibrėžimi remtasi rengiant Rytų paktą.

¹¹⁰¹ F. Dessberg. *Op. cit.*, p. 335.

¹¹⁰² *Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Varšuva, 1934 04 28.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 85. p. 35.

¹¹⁰³ С. Дюллен. *Op. cit.*, p. 103.

¹¹⁰⁴ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos memorandumas Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerijai dėl Rytų pakto. Paryžius, 1934 07 06.* AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 966, p. 62–63; tas pat reziumuojama: *Lietuvos užsienio reikalų ministro D. Zauniaus atmintinė. Kaunas, 1934 06 20.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1587, l. 170.

¹¹⁰⁵ *Lietuvos užsienio reikalų ministro D. Zauniaus atmintinė. Kaunas, 1934 06 20.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1587, l. 171.

¹¹⁰⁶ *Prancūzijos pasiuntinio R. Ristelhueber telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1934 07*

garantuoti Lietuvos saugumą ir „didžiųjų vakarų valstybių garantija jas apsaugotų nuo pavojų, kurie kyla nuolat tampant rusų, vokiečių arba lenkų intrigų objektu“¹¹⁰⁷. Tuo tarpu abi Rytų paktą rengusios valstybės vengė Lietuvos vyriausybei atvirai įvardinti, kad Prancūzija neketina teikti saugumo garantijų Baltijos valstybėms¹¹⁰⁸. Netgi jau deryboms visiškai baigiantis, 1935 m. pavasarį, Lietuvos, Latvijos ir Estijos diplomatai svarstė, kiek ir kaip Prancūzija išpareigotų Baltijos valstybėms ir abejojo svarių garantijų galimybe¹¹⁰⁹.

Lietuvos dalyvavimas Rytų pakte be Latvijos ir Estijos, jei saugumo garantijas regione teiktų tik SSRS, buvo problemiškas. Kadangi Lietuva neturėjo bendros sienos su SSRS, faktiškai į paktą ji galėjo būti įtraukta tik kartu su kitomis dviem Baltijos valstybėmis. Taigi lietuviams buvo labai priimtinas sovietų diplomatų siūlymas derybose dėl Rytų paktą Baltijos šalis laikyti „vienu vienetu“¹¹¹⁰.

Teoriškai viena iš Lietuvos saugumo garančių galėjo būti Lenkija. Daugiašalės tarpusavio pagalbos sutarties rengimas greičiausiai ir tapo viena iš Lietuvos užsienio reikalų ministro paskatų siekti dvišalių santykių atlydžio su Lenkija. Vis dėlto Lietuvos ir Lenkijos pastangos užmegzti oficialius politinius ir diplomatinis ryšius 1934–1935 m. buvo nesėkmingos. Rytų paktas, į kurį būtų įėjusi Lietuva ir Lenkija, turėjo paveldėti ilgametės įtampos židinį. 1934 m. itin išryškėjusi Lietuvos ir Vokietijos santykių krizė buvo dar vienas politinis iššūkis, rengiant regioninę sutartį. Žinoma, Lietuvos vyriausybė buvo itin suinteresuota, kad Vokietija ir Lenkija įstotų į Rytų paktą, kuris turėjo neutralizuoti galimos jų agresijos pavojų¹¹¹¹.

Liepos 10 d. su ministru S. Lozoraičiu susitikęs Prancūzijos pasiuntinys R. Ristelhueber išgirdo užtikrinimus, kad „Lietuvos vyriausybė kuo palankiausiai vertina sutartį, kuria siekiama užtikrinti taiką šioje Europos dalyje“, jei jos teritoriniai reikalavimai bus gerbiami, taigi, jei sutartis teisiškai nekvestionuos Vilniaus krašto priklausomybės¹¹¹². Liepos 25 d. susitikęs su Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus direktoriumi Émile Charveriat, Lietuvos pasiuntinys P. Klimas pakartojo tą pačią atstovaujamos vyriausybės nuostatą, siūlydamas pakte suformuluoti išlygą, leisiančią Lietuvai užsitikrinti savo teisių išsaugojimą¹¹¹³. *Quai d'Orsay* pareigūnas laikėsi pozicijos, kad ši provokuotų neigiamą Lenkijos reakciją ir siūlė pasiuntiniui R. Ristelhueber Kaune apsiriboti užtikrinimu, kad pakte teritoriniai klausimai nebus interpretuojami.

Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos teisininkas Henri Fromageot,

10. AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 966, p. 98.

¹¹⁰⁷ Prancūzijos pasiuntinio R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui I. Barthou „Projet de pacte regional de l'assurance mutuelle“. Paris, 1934 07 16. AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 967, p. p. 73.

¹¹⁰⁸ М. Ильмярв. *Op. cit.*, p. 142.

¹¹⁰⁹ Lietuvos, Estijos ir Latvijos Užsienio reikalų ministerijų atstovų pasikalbėjimas Rygoje 1935 04 10–11 d. Ryga, 1934 04 11. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1587, 140–42.

¹¹¹⁰ Lietuvos užsienio reikalų ministro D. Zauniaus atmintinė. Kaunas, 1934 06 20. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1587, l. 512.

¹¹¹¹ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje Petro Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui „Rytų paktas“. Paryžius, 1934 10 04. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 26, l. 118; Lietuvos užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio pranešimas siuntiniams Rygoje bei Taline. Kaunas, 1935 02 19. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 51, l. 30.

¹¹¹² Prancūzijos pasiuntinio R. Ristelhueber telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1934 07 10. AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 966, p. 97.

¹¹¹³ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus vedėjo É. Charveriat instrukcija pasiuntiniui R. Ristelhueber „Pacte de l'Est européen. Réserve lituanienne“. Paryžius, 1934 07 25. Europe 1918–1940, URSS, d. 698, p. 10.

išnagrinęs numatytą Rytų pakto narių tarpusavio teisinius išipareigojimus, Baltijos valstybes apibūdino kaip „regiono saugumo sistemos skylę“, kurią tegalinti „uždengti“ tik bendra Vokietijos, Lenkijos ir SSRS narystė šiame tarptautiniame susitarime. Jis atkreipė dėmesį, kad pagal sovietų valstybės susitarimus su kaimyninėmis šalimis ir Prancūzija, SSRS agresijos prieš Latviją, Estiją ar Lenkiją atveju nenumatoma jokios realios pagalbos užpultajai pusei¹¹¹⁴. Tos pačios išvados apie teisės įžengti į Baltijos valstybių teritoriją keliamą pavojų prieita ir Rygoje bei Taline.

Prancūzija gerokai mažiau už SSRS domėjosi Baltijos valstybių požiūriu į šią daugiašalę sutartį. Liepos 28 d. Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai buvo perduota informacija apie gerokai atsargesnę Latvijos ir Estijos poziciją. Latvijos užsienio reikalų ministerijos generalinis sekretorius Vilhelms Munters pabrėžė pakto sąlygų neaiškumą: „Litvinov neduoda jokių tikslesnių paaiškinimų, tai kelia Rygai jausmą, kad pats pakto objektas SSRS daug mažiau svarbus už užmojų įtraukti šią valstybę. Iš pradžių reikia sudaryti Baltijos valstybių bloką“¹¹¹⁵. Estijos politinio elito atstovų nuomonės skyrėsi, palankiausiai, prancūzų diplomatų teigimu, paklą vertino Estijos prezidentas Konstantin Päts, tačiau prognozuoti oficialios valstybės pozicijos pranešime iš Talino vengta. Netgi po netrukus įvykusio Estijos užsienio reikalų ministro Julius Seljamaa vizito į Maskvą šios valstybės laikysenos perspektyva buvo įvardyta atsargiai: „Neatrodo neįmanoma, kad Estija, kartu su Latvija, užimtų palankią poziciją dėl Rytų pakto“¹¹¹⁶.

Baltijos valstybių politikai ir diplomatai 1934 m. vasarą konsultavosi ir kartu, ir su sovietų bei prancūzų kolegomis. 1934 m. rugpjūčio 1–2 d. su oficialiu vizitu į Maskvą buvo nuvykęs ir Lietuvos užsienio reikalų ministras S. Lozoraitis. Po susitikimo su užsienio reikalų liaudies komisaru M. Litvinov buvo dar kartą pakartota, kad Lietuva yra pasiryžusi tapti viena iš pakto signatarių¹¹¹⁷. Dar liepos mėn. Prancūzijos ministro pirmininko Camille Chautemps pavedimu Lietuvoje lankėsi jo patarėjas, prancūzų radikalų partijos įtakingas atstovas Édouard Pfeiffer. Kalbėdamasis su lietuvių žurnalistais, prancūzų politikas pavadino SSRS „didžiu taikos instrumentu“ ir Vidurio Rytų Europos regiono saugumo perspektyvas siejo su Rytų pakto¹¹¹⁸.

1934 m. rugsėjo 18 d. SSRS buvo priimta į Tautų Sąjungą. Šis sprendimas turėjo palengvinti Rytų pakto parengimą ir būsimą veikimą, nes daugiašalė sutartis turėjo remtis šios institucijos teisiniais principais. Vis dėlto jau tą patį mėnesį derybos patyrė esminių sunkumų. Prancūzijos vyriausybė neslėpė, kad jai Rytų paktas be Vokietijos ir Lenkijos nepriimtinas, nes buvęs sumanytas, siekiant šių dviejų valstybių

¹¹¹⁴ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos teisininko H. Fromageot pranešimas užsienio reikalų ministrui L. Barthou. *Paryžius*, 1934 07 23. AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 697, p. 198, 200, 201.

¹¹¹⁵ Prancūzijos pasiuntinio Latvijoje J. Tripier telegrama Užsienio reikalų ministerijai. *Paryžius*, 1934 07 28. AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 698, p. 60.

¹¹¹⁶ Prancūzijos pasiuntinio Estijoje A. Bruère telegrama Užsienio reikalų ministerijai. *Paryžius*, 1934 07 29. AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 698, p. 63; Prancūzijos reikalų patikėtinio J. Payart telegrama Užsienio reikalų ministerijai. *Paryžius*, 1934 07 29. Op. cit., p. 81.

¹¹¹⁷ Vieninga SSSR ir Lietuvos valia dėl taikos palaikymo ir sustiprinimo. *Lietuvos aidas*. 1934, nr. 175.

¹¹¹⁸ Pfeiferis Kaune; Prancūzijos ir Lietuvos interesai bendri. *Lietuvos aidas*. 1934, nr. 154; Reikšmingi prancūzų politiko pareiškimai Vilniaus klausimu. *Lietuvos aidas*. 1934, nr. 155 (citata yra šiame straipsnyje); Lietuvių kova su vokiečių pasikėsinimais Klaipėdoje Prancūzija asmeniškai suinteresuota. *Lietuvos aidas*. 1934, nr. 157.

dalyvavimo, rūpinantis taip užtikrinti taiką ir saugumą regione¹¹¹⁹. *Quai d'Orsay* gaunama informacija iš Berlyno nuolat aiškiai liudijo, kad Vokietija Rytų pakte dalyvauti neketina¹¹²⁰. Rugsėjo 10 d. ši valstybė oficialiai paskelbė savo poziciją. Tiesa, su kategoriška Vokietijos pozicija buvo gana greit susitaikyta.

Lenkijos vyriausybės rugsėjo 27 d. atsisakė prisijungti prie Rytų pakto, bet mažiau kategoriškai nei Vokietija, nurodydama nepriimtinius pakto aspektus. Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos politikos ir komercijos direktorius Paul Bargeton esą „nei Berlyno, nei Varšuvos atsakymų nelaiko negatyviais“¹¹²¹, bet Lietuvos pasiuntiniui P. Klimui aiškiai pasakė, kad Rytų pakto be Lenkijos ir Vokietijos sudaryti neketinama. Anot prancūzų diplomato, „kaip tik tam reikalui jis buvęs numatytas, kad tos valstybės stabilizuotų savo bendradarbiavimu taiką ir saugumą Rytų Europoje“¹¹²². Bent jau bent jau Lenkijos poziciją prancūzų diplomatai mėgino pakeisti iki pat 1935 m. kovo mėn. pabaigos. Vokietijos puolimo atveju Lenkija buvo strategiškai svarbi kaip galima sąjungininkė ir teritorija, per kurią SSRS galėtų atakuoti vokiečių kariuomenę. Be to, paktu tikėtasi vėl sustiprinti Prancūzijos įtaką Lenkijos užsienio politikai¹¹²³.

Kaip vieną iš prisijungimo prie Rytų pakto kliūčių Lenkijos užsienio reikalų ministras J. Beck liepos ir rugsėjo mėn. įvardijo prieš garantijų išplėtimą Lietuvai ir siūlė sudaryti šią sutartį be jos¹¹²⁴. Simptomiška, kad šie raginimai neišprovokavo Prancūzijos spaudimo Lietuvai. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija mėgino laviruoti – lapkričio 26 d. Lenkijos ambasada išteikė memorandumą, patvirtindama, kad šios įsipareigojimai Lietuvai įsigaliojū tik abiem valstybėms užmezgus dvišalius santykius. Ženevoje susitikęs su SSRS užsienio reikalų liaudies komisaru M. Litvinov, Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje P. Klimas irgi išgirdo, kad ketinama pridėti atskirą protokolą, jog kol santykiai tarp šių valstybių nebus užmezgti, Lenkija galės apsiriboti tik nepuolimo pasižadėjimu be jokių kitų įsipareigojimų¹¹²⁵.

Derybas palankiai vertino Lietuvos viešoji nuomonė ir įtakingi politikai, ką netruko pastebėti ir prancūzų diplomatai: „Nuo tada, kai sąjungos su Lenkija nesaugumas mus paskatino siekti glaudesnio suartėjimo su sovietų valstybe, o suinteresuotumas Baltijos Santarvės įkūrimu ir ją sudarančių valstybių priėmimas į Rytų paktą buvo nuoširdžiai išreikštas mūsų susitikimuose su Kauno politikais, draugiškumas Prancūzijai peržengė siauras intelektualinių santykių ribas. Spauda dabar beveik kasdien skelbia palankius ir supratingus straipsnius apie esminius mūsų vidaus ir užsienio politikos įvykius. Prezidentas Smetona mane užtikrino, kad jie tiksliai atitinka lietuvių, linkinčių Prancūzijai stiprybės šiomis sunkiomis dienomis,

¹¹¹⁹ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje Petro Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui „Rytų paktas“. *Paryžius, 1934 10 04*. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 26, l. 118.

¹¹²⁰ P.vz., Prancūzijos ambasadoriaus Berlyne A. François-Poncet pranešimas užsienio reikalų ministrui L. Barthou „*Projet de Pacte Oriental*“. *Berlin, 1934 08 20*. AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 969, p. 9.

¹¹²¹ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje Petro Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui „Rytų paktas“. *Paryžius, 1934 10 04*. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 26, l. 118.

¹¹²² *Ibidem*.

¹¹²³ G. H. Soutou. *L'Allemagne dans les projets de la securité collective de l'entre-deux-guerres. Sécurité et coopération militaire en Europe 1919–1955*. Paris, 2004, p. 78–79.

¹¹²⁴ Lietuvos užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio telegrama Užsienio reikalų ministerijai. *Ženeva, 1934 09 15*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1557, l. 186.

¹¹²⁵ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje Petro Klimo atmintinė „*Pasikalbėjimas su Litvinovu. Rytų paktas*“. *Kaunas, 1934 11 21*. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 26, l. 160; apie naujas nuolaidas Lenkijai pakto projekte minima Lenkijos užsienio reikalų ministerijos diplomatiniam susirašinėjime su ambasadoriumi Vokietijoje J. Lipski, žr.: *Debicki to Lipski*. Warsaw, December 2, 1934. *Diplomat in Berlin 1933–1939. Papers and Memoirs of Józef Lipski*. New York, London, 1967, p. 158.

nuostatas¹¹²⁶.

Vienu iš sunkiausių išbandymų deryboms dėl Rytų pakto tapo Prancūzijos užsienio reikalų ministro Louis Barthou žūtis spalio 9 d. Jo įpėdinis Pierre Laval buvo bendradarbiavimo su SSRS skeptikas ir ryšių su Italija stiprinimo šalininkas.

Jei Baltijos Santarvės įkūrimą rugsėjo 12 d. Ženevoje traktuosime kaip Lietuvos, Latvijos ir Estijos pasirengimo Rytų pakto sudarymui vieną iš segmentų tenka konstatuoti, kad jis įvyko būtent derybų kritiniu laikotarpiu. Sąjungos sudarymas nesustiprino trijų Baltijos valstybių pozicijų derybose dėl šios daugiašalės sutarties. Be to, Vokietijos ir Lenkijos atsisakymas dalyvauti pakte dar labiau silpnino Latvijos ir Estijos motyvumą dėl prisijungimo¹¹²⁷.

1934 m. lapkričio 30–gruodžio 2 d. Taline vykusioje Baltijos valstybių atstovų konferencijoje priimtas sprendimas prie pakto prisijungti drauge jau vargu ar begalėjo būti realizuotas. Netrukus, gruodžio 5 d., dar kartą mėgindamos įtraukti Vokietiją ir Lenkiją, SSRS ir Prancūzija pasirašė protokolą dėl sutarčių nepasirašymo su Rytų pakte atsisakiusiomis dalyvauti valstybėmis, skirtą Vokietijai ir Lenkijai. Netrukus prie jo prisijungė ir Čekoslovakija. Nors jo tekstą gavo visos numatytos pakto narės, Lietuvos užsienio reikalų ministerija nesulaukė oficialaus siūlymo jį pasirašyti ir Kaune imta nerimauti¹¹²⁸. Žinoma, Kaune, Rygoje ir Taline stigo tikslios informacijos apie derybų eigą.

1934–1935 m. sandūroje S. Lozoraitis stengėsi įtikinti Latvijos ir Estijos vyriausybes prisijungti prie Rytų pakto. Be to, Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje rūpintasi, kad SSRS vyriausybė įtikintų kitas dvi Baltijos valstybes dalyvauti Rytų pakte, tuo tarpu SSRS to paties tikėjosi iš Lietuvos. Tuo tarpu SSRS ir Prancūzijos derybos dėl Rytų pakto įstrigo.

1935 m. sausio 5 d., dar vildamasis parankios derybų dėl daugiašalės sutarties baigties, kalbėdamas Lietuvių tautininkų sąjungos suvažiavime, užsienio reikalų ministras S. Lozoraitis pademonstravo pirmtakams nebūdingą kurtuaziją, apibūdindamas santykius su Prancūzija: „Šia proga tenka nukreipti dėkingą žvilgsnį į didžiąją prancūzų tautą, kuri, būdama su Sovietų Sąjunga Rytų pakto iniciatore, ne tik nenuilstamai ir nuosekliai tęsia savo darbą taikos idealo vardan, bet ir parodo mažųjų tautų interesų supratimą“¹¹²⁹. Tiesa, S. Lozoraitis suvokė, kad Baltijos valstybėms Rytų pakte tektų ne tiek lygiaverčių partnerių, kiek pasyvaus objekto vaidmuo¹¹³⁰.

Vis dėlto vasario mėn. viduryje SSRS ambasadorius Vladimir Potiomkin Prancūzijoje bei *Quai d'Orsay* politikos ir komercijos direktorius P. Bargeton pabrėžė Lietuvos pasiuntiniui P. Klimui, kad Vokietijai ir Lenkijai nedalyvaujant, daugiašalio tarpusavio pagalbos pakto sudaryti neketinama¹¹³¹. Tuo pat metu Baltijos valstybių dalyvavimo Rytų pakte perspektyvas skeptiškai įvertino ir Lietuvos pasiuntinys Čekoslovakijoje Edvardas Turauskas, nepaisant net keleto Prancūzijos Léon Noël

¹¹²⁶ Prancūzijos reikalų patikėtinio Lietuvoje P. Neyrac pranešimas užsienio reikalų ministrui „*Rapports lituano-français*. Kaunas, 1934 11 05. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 81, p. 78.

¹¹²⁷ Lietuvos užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio laiškas Politikos departamento direktoriui J. Urbšuii. Ženeva, 1934 09 29. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1557, l. 183–183 v.

¹¹²⁸ D. Bukelevičiūtė. Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalių santykių dinamika 1918–1939 metais. Vilnius, 2010, p. 94.

¹¹²⁹ Užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio kalba. Lietuvos aidas, 1935, nr. 4.

¹¹³⁰ Lietuvos užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio pranešimas pasiuntiniams Rygoje ir Taline. Kaunas, 1935 02 19. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 51, l. 30.

¹¹³¹ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimai užsienio reikalų ministrui Lozoraičiui „*Pasikalbėjimas su sov. Ambasadoriumi Potiomkinu*“, „*Rytų paktas*“. 1935 02 15, 22. LCVA, f. 648, ap. 7, b. 27, l. 128, 136.

padrašiniu, esą prancūzų politikai Baltijos valstybių nepamiršo ir labai rūpinasi Lietuva¹¹³².

Tik kovo mėn. Vokietijai atgaivinus privalomą karinę tarnybą P. Laval priėmė per V. Potiomkin perduotą SSRS siūlymą pasirašyti dvišalę savitarpio pagalbos sutartį. Tiesa, *Quai d'Orsay* vadovybė jau 1934 m. liepos pradžioje konstatavo, kad Vokietijai bei Lenkijai nesutikus prisijungti prie pakto, teliktų sudaryti dvišalę SSRS ir Prancūzijos sutartį, nors „šio susitarimo veiksmingumas, siekiant taikos išsaugojimo, neabejotinai bus gerokai mažesnis“¹¹³³. Kita vertus, SSRS Politbiuras dar 1934 m. lapkričio 2 d. priėmė nutarimą, kad galima sudaryti dvišalę sutartį, jei Prancūzija viena arba kartu su Čekoslovakija sutiktų. Netgi pirmąkart svarstydamas su L. Barthou susitarimo kontūrus, M. Litvinov pirmiausiai siūlė dvišalę sutartį¹¹³⁴.

Tiesa, M. Litvinov kovo mėn. dar kartą paskleidė Rytų pakto, į kurį be SSRS įeitų ir Vokietija, ir Lenkija, ir Čekoslovakija bei Baltijos valstybės, idėją. Pagal jį karinė pagalba agresijos atveju buvo numatyta nedelsiant, dar prieš priimant sprendimą Tautų Sąjungos Taryboje. Baltijos valstybių pasiuntiniai kovo 9 d. surengė kolektyvinį demaršą dėl Rytų pakto, kuriame pareiškė apie Baltijos valstybių suinteresuotumą daugiašaliu tarpusavio pagalbos pakto sudarymu. Tiesa, Lietuvos pasiuntinio P. Klimo pareiškime daugiau vietos buvo skirta Klaipėdos klausimui¹¹³⁵.

1935 m. balandžio 6 d. SSRS pateikė Lietuvos, Latvijos ir Estijos vyriausybei paklausimą, ar ši sutiktų dalyvauti pakte, kuriam priklausytų Prancūzija, Čekoslovakija, SSRS ir Baltijos valstybės. Balandžio 10–11 d. Rygoje įvyko Lietuvos, Latvijos ir Estijos diplomatų pasitarimas dėl įsijungimo į Rytų paktą. Lietuvą atstovavusio Politikos departamento direktoriaus J. Urbšio teigimu, ši „linkusi priimti rusų pasiūlymą, jei, žinoma, paaiškės, kad ir Prancūzija, einant naujuoju paktu, jai teiks taip pat pagalbos“. Pasitarimo metu itin atvirai dėl Prancūzijos galimo vaidmens abejojo estų diplomatas Heinrich Laretei: „Kas liečia Prancūziją, tai labai abejojama, kad ištikus Lietuvą pavojui, ji skelbtų karą Vokietijai. Daugiausia ko būtų galima tikėtis iš prancūzų, tai pagalbos ginklais ir pinigais, bet ne efektyvės militarinės pagalbos“¹¹³⁶. Ir Latvijos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretorius V. Munters, ir H. Laretei nurodė, kad jų atstovaujamos valstybės neketina praleisti sovietų kariuomenės agresijos atveju, taigi ir jungtis prie pakto.

Gaudamas mažai konkrečios informacijos apie derybas dėl Rytų pakto, P. Klimas nuogaštavo, kad Prancūzija nenorinti prisiimti išipareigojimų Lietuvai¹¹³⁷. Nuo pat pasiūlymo dėl įsijungimą į Rytų paktą atkakliai siekė Lietuvos įtraukimo į šią sutartį pasiuntinys nelengvai susitaikė su Baltijos valstybių eliminavimu. Balandžio 20 d. jis ragino ministrą S. Lozoraitį: „Jei latviai ir estai nesutiks, turime dėtis vieni, nes tai mūsų gyvybės reikalas. Prancūzai tiesiogiai mums nepadės“¹¹³⁸.

1935 m. gegužės 2 d. buvo sudaryta dvišalė Prancūzijos ir SSRS tarpusavio

¹¹³²D. Bukelevičiūtė. *Op. cit.*, p. 94.

¹¹³³*Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos gen. sekr. A. Léger atmintinė apie Rytų paktą. Paryžius, 1934 07 06.* AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 699, p. 74.

¹¹³⁴F. Dessberg. *Op. cit.*, p. 340, 350–351.

¹¹³⁵*Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui „Pareiškimas dėl Londono susitarimų“.* Paryžius, 1935 03 09. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 27, l. 169.

¹¹³⁶*Lietuvos, Estijos ir Latvijos Užsienio reikalų ministerijų atstovų pasikalbėjimas Rygoje 1935 04 10–11 d. Ryga, 1934 04 11.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1587, 141, 44.

¹¹³⁷*Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui.* Paryžius, 1935 04 15–19. LCVA, f. 648, ap. 7, b. 27, l. 265.

¹¹³⁸*Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo telegrama Užsienio reikalų ministerijai.* Paryžius, 1935 04 20. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1673, l. 38.

pagalbos sutartis, tapusi vienu iš abiejų valstybių bendradarbiavimo kulminacinių momentų. Vis dėlto istoriko F. Dessberg nuomone, Prancūzija 1935 m. neieškojo tikros tvirtos sąjungos su SSRS, nebandė jos sutvirtinti karine sutartimi dėl išlikusio nepasitikėjimo partnere bei ideologinių skirtumų¹¹³⁹. Sutartimi apibrėžta abiejų valstybių sąjunga nebuvo stiprinama.

Rytų pakto rengimo procesas išryškino Prancūzijos ir juolab Vidurio Rytų Europos saugumo užtikrinimo komplikotumą. Apsiribodama tik dvišale sutartimi, Prancūzijos vyriausybė neformalizavo SSRS įtakos Baltijos valstybėms sustiprinimo. Vis dėlto prancūzų ir sovietų politikams atsisakius daugiašalio pakto projekto, apgailėstavo ne tik Lietuvos politikai ir diplomatai. Latvijos pasiuntinys O. Grosvalds rašė užsienio reikalų ministrui Kārlis Ulmanis: „Kai dėl Prancūzijos – niekas negali paneigti, kad ji neatsižvelgė į Baltijos valstybes, formuodama savo planus. Mes likome kelkraštyje už borto“¹¹⁴⁰.

Gegužės 5 d. SSRS pasiuntinys Lietuvoje M. Karskij informavo S. Lozoraitį, kad kol kas daugiašalės sutarties projekto atsisakoma, bet klausimas lieka atviras, kadangi SSRS esanti regioninio bendradarbiavimo šalininkė¹¹⁴¹. Prancūzija irgi turėjo ketinimų tęsti derybas dėl Rytų pakto sudarymo, bet visų pirma su Vokietija ir Lenkija¹¹⁴². S. Lozoraitis siekė, kad jei Prancūzijos ir SSRS tarpusavio pagalbos sutartis būtų išplėsta, Lietuva patektų į šį susitarimą¹¹⁴³. P. Klimas dar ir 1936 m. tyrė daugiašalių derybų atgaivinimo galimybes¹¹⁴⁴, tačiau ir vasario mėn. įvykusių Prancūzijos parlamento debatų dėl šios sutarties metu, ir *Quai d'Orsay* kalbant apie Baltijos valstybes prancūzų politikai bei diplomatai aiškiai pabrėžė, kad „tas kampas daugiausia nesaugus ir todėl nenori susirišti pagalbos pažadais“¹¹⁴⁵. Maža to, M. Ilmjārv, analizuodamas sovietinius archyvinius šaltinius, priėjo išvadą, kad net SSRS nebuvo suinteresuota Baltijos valstybių įtraukimu į Rytų pakta ir jų interesų gynimo argumentą naudojo visų pirma siekdama stiprinti įtaką regione ir tarptautinį vaidmenį¹¹⁴⁶.

Jau Prancūzijos pozicija derybų dėl Rytų pakto metu, bent jau pasyvumo demonstravimas, greičiau jau įrodė suinteresuotumo Baltijos valstybių likimu stoka ir net susitaikymą su eventualia jų okupacija, jei ši nekenktų prancūzų gyvybiniams interesams. Tik kiek daugiau, nei porai mėnesių po Prancūzijos ir SSRS tarpusavio pagalbos sutarties pasirašymo praėjus, SSRS pasiuntinio Lietuvoje M. Karskio teigimu, S. Lozoraitis desperatiškai konstatavo: „Artėja naujas pasaulinis karas. Kas bus su Lietuva? Aš nieko nebegaliu padaryti, ketinu tiesiog atsistatydinti, nes

¹¹³⁹F. Dessberg. *Les relations politico-stratégiques entre la France...*, p. 40.

¹¹⁴⁰I. Feldmanis, A. Stranga. *The destiny of Baltic Entente 1934–1940*. Riga, 1994, p. 48.

¹¹⁴¹S. Lozoraičio atmintinė, 1935 04 16, 05 05. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1673, l. 22, 43.

¹¹⁴²G. H. Soutou. *Op. cit.*, p. 82; M. Ильмярв. *Op. cit.*, p. 169.

¹¹⁴³„Sprendžiant iš ligšiolinės [Latvijos ir Estijos] laikysenos, yra nedaug šansų, kad jos ateityje sutiktų dalyvauti sumanytame pakte. Labai svarbu iš kalno užsitikrinti, kad Pabaltijo valstybės nebus eliminuotos iš eventualinių sutarčių, kurios Prancūzijos, SSRS ar Čekoslovakijos būtų substitutuotos vad. Rytų pakto projektui tuo atsitikimu, jei toks projektas neįvyktų“, žr.: *Lietuvos užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio instrukcija pasiuntiniams Rygoje ir Taline. Kaunas, 1935 02 19*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1770, l. 25.

¹¹⁴⁴*Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo atmintinė „Pasikalbėjimas su p. Daniel Lévi, Quai d'Orsay Baltijos valstybių reikalų vedėju“*. Paryžius, [be datos, 1936 01 II p.]. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 28, l. 28.

¹¹⁴⁵*Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui „Rusų-prancūzų paktas ir Baltijos valstybės“*. Paryžius, 1936 02 11. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 28, l. 52; Citata iš: *Ibid.* „Rytų paktas“. Paryžius, 1936 03 01. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 28, l. 79.

¹¹⁴⁶M. Ильмярв. *Op. cit.*, p. 142, 158, 168.

dabartinė didžiųjų valstybių politika esanti tiesiog 'marazmas'¹¹⁴⁷. Gali būti, kad Prancūzijos ir SSRS tarpusavio pagalbos sutarties pasirašymas tapo viena iš paskatų vėlesnei Baltijos Santarvės neutraliai politinei laikysenai. Dar balandžio mėn., tebevykstant deryboms, estų spaudoje paskelbta siūlymų rinktis faktinį neutralumą tarptautinių konfliktų atveju¹¹⁴⁸.

1937 m. pabaigoje–1939 m. pradžioje, kai SSRS užsienio reikalų liaudies komisariatas ir diplomatinis korpusas patyrė represijas, o *Quai d'Orsay* vadovybė bandė švelninti santykius su Italija ir Vokietija, dvišaliai sovietų ir prancūzų ryšiai gerokai susilpnėjo. Dabar jau galima teigti, kad lietuvių diplomatai, 1937 m. tvirtindami, kad Prancūzijos „paktas su Rusija virsta nuolatine atsvara prieš katastrofingąją kryptį“¹¹⁴⁹, pervertino jo reikšmę tarptautiniam saugumui.

Prancūzų ir sovietų diplomatų bendravimas Kaune, taip pat lietuvių bei sovietų Paryžiuje bent iki 1939 m. rudens buvo korektiškas, kartais net gana intensyvus ir glaudus¹¹⁵⁰. P. Klimas atsiminimuose nurodė, kad Lietuvos pasiuntinybė palaikė intensyvius ryšius sovietų ambasada: „Bendravome su kiekvienu sovietų atstovu kaip su patikimu draugu. Keitėmės vizitais, vaišėmis, informacijomis. Jie respекtavo mūsų nepriklausomybę ir vidaus santvarką, draugiškumas galėjo vystytis natūraliai. Rakovskis, Dovgalevskis, Potiomkinas, Suritsas išlaikė tą liniją iki 1940 m. Sovietų padėtis Paryžiuje buvo tiesiog apgailėtina. Jų atstovai galėjo veikti tik oficialiai. Jokių santykių su įtakingais visuomenės atstovais jie neturėjo. Jie gyveno savo ambasadoje kaip 'leprozorininkų' saloje. Todėl santykiai su tokiu tarpininku kaip Lietuvos pasiuntinys jiems buvo beveik vienintelis langas į Paryžių. Niekas kitas su jais neoficialiai arba kiek intymiau nesikalbėjo. Jie girdavosi savo draugyste su vienu kitu deputatu, rašytoju ir žurnalistu“¹¹⁵¹.

Kai kurias P. Klimo teiginių detales patikslino istorikų Sabine Dullin ir Michael Jabarra Carley tyrimai. Anot jų, po 1930 m. sovietų diplomatams pavyko įveikti ankstesnę izoliaciją Prancūzijoje dėl šio liaudies komisaro pasirinktos veiklos Vakarų valstybėse taktikos. M. Litvinov rūpinosi, kad Vakarų valstybėse dirbtų išsilavinę, patyrę ir respекtabilūs pavaldiniai, „kosmopolitai, mokantys daug kalbų ir pragmatikai, gabūs derybininkai, mokantys bendrauti ir stebėti“¹¹⁵². Jie vengė sovietinės propagandos atviros sklaidos diplomatiniais kanalais ir ideologizuotos retorikos susitikimuose su prancūzų politikais bei įtakingais ministerijų pareigūnais ar vietoje akredituotu diplomatinio korpusu metu.

Sovietų diplomatai Paryžiuje užmezgė diplomatinius kontaktus su XX a. 4 deš. Prancūzijoje įtakingos kairiosios pakraipos politikais (tarp jų – ir parlamentarais, ministrais), rašytojais, mąstytojais, menininkais ir verslininkais¹¹⁵³, nors pastangos

¹¹⁴⁷Z. Butkus. Stasys Lozoraitis sovietų diplomatų akimis. *Lietuvos diplomatija XX amžiuje...*, p. 90.

¹¹⁴⁸*Prancūzijos pasiuntinio Estijoje A. Bruère pranešimas užsienio reikalų ministrui P. Laval. Talinas, 1935 04 27.* AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 975, p. 223.

¹¹⁴⁹*Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui. Paryžius, 1937 12 16.* LCVA, f. 383, ap. 18, b. 305, l. 144.

¹¹⁵⁰1935 m. gruodžio 4 d. Lenkijos užsienio reikalų ministras J. Beck nurodė Prancūzijos ambasadoriui L. Noël, esą pasiuntinys Lietuvoje G. Dulong pernelyg glaudžiai bendradarbiaująs su SSRS agentais, keldamas pavojų Lenkijos saugumo interesams. *Quai d'Orsay* generalinis sekretorius A. Léger atsakė, kad Prancūzijos vyriausybė visiškai pasitiki G. Dulong, žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus A. Léger telegrama ambasadoriui Lenkijoje L. Noël. Paryžius, 1935 12 07.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 87, p. 115.

¹¹⁵¹P. Klimas. *Op. cit.*, p. 105–106.

¹¹⁵²M. J. Carley. Soviet Eye on France from the Rue de Grenelle in Paris, 1924–1940. *Diplomacy and Statecraft*, 2006, N. 17, p. 296.

¹¹⁵³*Ibid.*, p. 296, 297, 336.

aristokratijos, stambių pramonininkų, bankininkų aplinkoje buvo nesėkmingos. Į SSRS net keletą kartų buvo nuvykęs įvairiose vyriausybėse dirbęs É. Herriot¹¹⁵⁴. Lietuvoje lankėsis É. Pfeiffer irgi nemažai tarpininkavo tarp Prancūzijos ir sovietų valstybės. Dalis žurnalistų, su kuriais dažnai kontaktuodavo taip pat ir P. Klimas, tokie kaip Geneviève Tabouis, Pertinax (André Géraud), po 1930 m. palaikė glaudžius ryšius su SSRS pasiuntinybe. Su ja noriai bendradarbiavo laikraščiai „L'Œuvre“, „L'Echo de Paris“, „L'Ère nouvelle“, „Le Petit Journal“, ne tik kairiųjų, bet ir centro politinės pakraipos spauda¹¹⁵⁵. Gali būti, kad lietuvių ir sovietų diplomatų ryšius stiprino 1926 m. pasirašyto „džentelmeniško susitarimo“ įpareigojimai.

Manytume, R. Ristelhueber 1935 m. teisingai konstatavo, kad glaudūs Kauno ir Maskvos ryšiai sunkina Lietuvos bendradarbiavimą su Latvija ir Estija¹¹⁵⁶. Nors „džentelmeniško susitarimo“ tarp abiejų šalių XX a. 4 deš. daugmaž laikytasi, kaip Lietuvos santykius su Sovietų Sąjunga komplikavusius veiksnius reikia įvardinti Baltijos valstybių bendradarbiavimą ir Kauno bei Varšuvos pastangas užmegzti oficialius ryšius, ypač užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio iniciatyvas, ieškant ilgamečio dvišalio konflikto sprendimo¹¹⁵⁷.

Po 1931 m. sustiprėjus įtampai Klaipėdos krašte, SSRS skatino Lietuvą nuolaidžiauti Vokietijai, nebedarydama didelio poveikio Berlynui. Vokietijoje įsitvirtinus nacionalsocialistams, SSRS buvo sunkiau daryti įtakos vokiečių politikai. Užsienio reikalų liaudies komisariatas rinkosi stebėtojos poziciją. Be to, užsienio valstybių spaudimas kenkė Lietuvos saugumui, kas buvo paranku sovietų vyriausybei.

SSRS užsienio reikalų liaudies komisariatas 1933–1939 m. demonstravo politinę orientaciją į demokratinę Prancūziją. Vis dėlto, esminės įtakos sovietų užsienio politikai turėjusiame Politbiure egzistavo ir kita, visų pirma V. Molotov palaikoma tendencija. Jos šalininkai glaudžius kontaktus su Prancūzija numatė kaip tik laikiną SSRS užsienio politikos etapą¹¹⁵⁸. 1939 m. gegužės mėn. V. Molotov buvo paskirtas nauju SSRS užsienio reikalų liaudies komisaru. Netrukus SSRS pradėjo įgyvendinti strateginius tikslus, kurių siekė ir jo pirmtakai, taip pat ir Baltijos valstybių aneksiją.

Lietuvos santykiuose su SSRS ir Prancūzija nuo 1936 m., atslūgus Vokietijos spaudimui, iki 1938 m. kovo mėn. būta ir sąlyginio stabilumo, ir rutinos, o jų pokyčiai 1939 m. pavasarį–1940 m. vasarą buvo nulemti ir lydimi dramatiškų virsmų. Sovietų valstybė 1920–1939 m. įvairiais būdais stengėsi silpninti Lietuvos politinius

¹¹⁵⁴ Bent 1930–1937 m., nors didžiulio pasitikėjimo SSRS politinėse prancūzų sferose ir nebūta, trūko ir preciziškos informacijos apie SSRS politinę santvarką. Prancūzų politikų keliones vizitus sovietai noriai naudojo propagandai. 1933 m. rugpjūčio-rugsėjo mėn. sandūroje dvi savaites SSRS lankėsis É. Herriot buvo pakviestas į Ukrainą ir lankėsi keliuose parodomuosiuose ūkiuose, o grįžęs ir Paryžių paneigė, kad Ukrainos gyventojus alina badas. Apsilankiusieji SSRS prancūzų politikai ir žurnalistai išvelgė paraleles tarp socialinės nelygybės Rusijos imperijoje ir sovietinėje valstybėje, bet santvarkos nepriimtinus bruožus priskirdavo „specifiniam rusiškam raidos keliui“. M. Litvinov ir sovietų diplomatų pasirinkta komunikacijos su Vakarų valstybėmis maniera skatino prielaidą, kad SSRS „vakarėja“, jos politika įgauna solidumo ir ideologinės dogmos ją veikia mažiau, nei 1919–1924, žr.: F. Dessberg. *Le triangle impossible: les relations franco...*, p. 322–323.

¹¹⁵⁵ C. Дюллен. *Op. cit.*, p. 154.

¹¹⁵⁶ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui „Rapports lituano-ruses“*. Kaunas, 1935 07 14. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 81, p. 173.

¹¹⁵⁷ Z. Butkus. *Op. cit.*, p. 88–89.

¹¹⁵⁸ Z. Belousova. L'Union Soviétique et des problèmes Européens des années 30. *La France et l'URSS dans l'Europe des années 30*. Paris, 2005, p. 14.

ryšius su Vakarų valstybėmis, taip pat ir su Prancūzija. XX a. 3 deš. ši didžioji valstybė, ypač A. Briand vadovavimo užsienio reikalų ministerijai metais, bandė atitraukti Lietuvą nuo SSRS. Tuo tarpu vėliau Prancūzija rinkosi pasyvią sovietų valstybės pastangų didinti įtaką Vidurio Rytų Europos regione stebėtojos ar netgi tarpininkės poziciją.

5. PRANCŪZIJS POVEIKIS BALTIJOS VALSTYBIŲ BENDRADARBIAVIMUI

Jau 1918 m. vasario mėn. Lietuva Prancūzijos užsienio reikalų diplomatiniam susirašinėjime buvo paminėta kaip „Baltijos tauta“¹¹⁵⁹. Tiesa, trijų Baltijos arba baltų tautų bendrumo įvardijimas prancūzų politinėje retorikoje ėmė dažniau kartotis tik tų pačių metų rudenį. Prancūzijos viešojo nuomonė ir politikai ilgai interpretavo Baltijos valstybių nepriklausomybę kaip Vidurio Rytų Europos „balkanizacijos“ proceso dalį. Sovietų politinėje retorikoje paplitusi „limitrofinių valstybių“ sąvoka Lietuvai, Latvijai ir Estijai taikė ir tarpukario prancūzų politikai¹¹⁶⁰.

Panašus dydis, gimininga geografinė padėtis ir modernaus valstybingumo raida, vienodas tarptautinis svoris iš tikrųjų siejo tris valstybes, tačiau negalima kalbėti apie vieną prancūzų „Baltijos valstybių politiką“. Akivaizdu, kad Lietuva, Latvija ir Estija skyrėsi tiek geopolitine gravitacija, tiek geopolitine orientacija¹¹⁶¹. Vilniaus ir Klaipėdos problemos lėmė, kad Prancūzija santykius su Lietuva formavo visiškai skirtingai, nei su kitomis dviem Baltijos valstybėmis. Sutiktume su istoriku Kalervo Hovi, kad Latvija ir Estija buvo gerokai mažiau reikšmingos Prancūzijos užsienio politikai, nei Lietuva¹¹⁶², nors didžiosios valstybės santykiai su jomis dviem buvo gerokai sklandesni. Prancūzijos vyriausybės požiūris į Latvijos ir Estijos užsienio politiką buvo gana panaši. Abiejose taikyti panašūs būdai, siekiant įtvirtinti politinę ir kultūrinę prancūzų įtaką. Latvijos ir Estijos ekonominiai ryšiai su Prancūzija buvo intensyvesni, nei su Lietuva¹¹⁶³.

Kita vertus, Prancūzijos strateginiai tikslai visose trijose valstybėse buvo vienodi: užkirsti karinio konflikto pavojų regione, kuo daugiau atsakomybės už jų saugumą, ekonominę ir politinę galią deleguojant joms pačioms. Vienas iš pagrindinių Lietuvos, Latvijos ir Estijos tarpusavio santykių ir ryšių su Prancūzija siužetų yra Baltijos sąjungos, vėliau Baltijos Santarvės kūrimas. Lietuvių istoriografijoje Prancūzija traktuojama ne tik kaip Baltijos valstybių

¹¹⁵⁹Pirmasis Lietuvos paminėjimas Baltijos regiono kontekste buvo įvardintas kaip galima Lietuvos politikų orientaciją minint esą egzistavusius projektus sukurti „Baltijos federaciją su švedų princiais“, žr. *Nationalités. Lituanie. Berne. 1918 02 19*. AMAEF, Guerre 1914–1918. Russie, d. 705, p. 143.

¹¹⁶⁰Pvz., Conférence de redressement, La réponse à la note Tchetcherine. *Le Temps*, 1920, N. 21547; La Pologne et le pacte oriental. *Le Temps*, 1934, N. 26631; L'Union des pays baltes, est-elle possible? *Les Frontières*, 1933, N. 14, p. 210, 211.

¹¹⁶¹Nors Estijos politinę orientaciją smarkiai veikė Skandinavijos valstybių trauka, jos ekonominiai bei politiniai santykiai su Prancūzija buvo gana panašūs į Latvijos. Latvijos ir Estijos užsienio politikos nesunkino ilgametės teritorinės problemos, be to, jos buvo modernesnės už Lietuvą jūrinės valstybės, kuriose dar Rusijos imperijos laikotarpiu buvo išvystyta pramonė ir suformuota prekybos patirtis. Estijos ir Latvijos politikai gana ilgą laiką rūpinosi atsiriboti nuo Vokietijos ir SSRS, su kuria šios valstybės turėjo bendrą sieną, tad ją laikė potencialia agresore. XX a. 3 dešimtm. šios dvi šalys orientavosi į demokratines Europos didžiąsias valstybes, palaikydamos gana intensyvius santykius su Lenkija. Jei Latvija buvo suinteresuota ekonominių ryšių su kaimynine Lietuva stiprinimu, Estijos politikai stengėsi valstybę orientuoti į Suomiją ir gerokai mažiau už latvius domėjosi bendradarbiavimu su Lietuva, žr.: Č. Laurinavičius, E. Motieka, N. Statkus. *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai: XX amžius*. Vilnius, 2005, p. 66; V. Žalys. *Lietuva Baltijos Antantės sistemoje 1934–1940 metais*. Vilnius, 1989. LMAVB, f. 26, b. 1578, l. 28.

¹¹⁶²K. Hovi. *Alliance de revers: Stabilisation of France's Alliance policies in East Central Europe 1919–1921*. Turku, 1984, p. 119.

¹¹⁶³*Tarp Estijos vyriausybės svarstytų valiutos projektų 1919 m. buvo ir franko kaip valiutos pasirinkimas; žr.: Lietuvos telegramų agentūros pranešimas „Revelio telegrafo linijos“*. Kaunas, 1919 09 12. LCVA, f. 923, ap. 1, 72, l. 95.

bendradarbiavimo institucionalizavimo, bet ir kaip „didžiosios sąjungos“ – Latvijos, Estijos, Suomijos ir Lenkijos sudarymo skatintoja¹¹⁶⁴. Vis dėlto Prancūzijos vyriausybės suinteresuotumas šios tarptautinės institucijos įkūrimu, nuostatos dėl jos sudėties ir bendradarbiavimo intensyvumo kito, priklausomai nuo Vidurio Rytų Europos politinės vizijos kaitos.

Pabrėžtina, kad 1919–1920 m. pirmosios Lietuvos vyriausybės vengė glaudaus bendradarbiavimo su Latvija ir Estija, tačiau šiuo laikotarpiu bent jau dalyvavo visose Baltijos valstybių konferencijose. Tuo tarpu Latvija ir ypač Estija vengė užmegzti intensyvius ryšius su Lietuva, kurios politiką veikė jau minėta santykių su Lenkija problema. Anot latvių istoriko Edgar Andersons, visoms trims Baltijos valstybėms vienytis kliudė ir nenoras paaukoti dalį sunkiai iškovoto suverenumo bendriems interesams¹¹⁶⁵.

Pritartume istorikei Estelai Gruzdienei, jog 1919–1920 m. Prancūzijai buvo neparanku palaikyti Baltijos šalių nepriklausomybės siekius ir skatinti jų bendradarbiavimą bei bendros saugumo sistemos kūrimą¹¹⁶⁶. Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje suformuota „apsauginio užtvaro“, turėjusio atskirti Rusiją nuo Vokietijos, idėja buvo visai kitokio pobūdžio, nei Baltijos sąjungos projektas. Siekiant nesovietinės Rusijos atkūrimo, Prancūzijai buvo svarbi galimybė prireikus bent autonomijos teisėmis inkorporuoti kai kurias šio junginio valstybes, taip pat ir Lietuvą, Latviją bei Estiją, į eventualios sąjungininkės teritoriją. Tuo tarpu Baltijos sąjunga buvo projektuojama kaip prieš buvusią Lietuvos, Latvijos bei Estijos suverenę, „esamą ar būsimą Rusiją“¹¹⁶⁷ nukreiptas politinis junginys ir turėjo sustiprinti jų valstybingumą¹¹⁶⁸.

Svarbi „apsauginio užtvaro“ patvarumo prielaida buvo numatytų jo sudėtinių dalių geri tarpusavio santykiai ir glaudus bendradarbiavimas¹¹⁶⁹. Anot suomių istoriko K. Hovi, 1920–1921 m. Prancūzijos siekė, kad visos trys Baltijos valstybės vengtų teritorinių ar politinių konfliktų, viena kitą laikytų lygiavertėmis partnerėmis, liudija generalinio komisaro joms Anne-Marie Louis de Sartiges paskyrimas¹¹⁷⁰. Vis dėlto manytume, kad 1921 m. pavasarį Baltijos valstybių santykius išbalansavo Lietuvos ir Lenkijos konfliktas ir pačių prancūzų suinteresuotumas parama sąjungininkei. Tuo tarpu prancūzų diplomatų tarpininkavimas buvo greičiau jas skaldantis veiksnys.

Pirmasis Lietuvos užsienio reikalų ministras Augustinas Voldemaras buvo nepalankus Baltijos valstybių bendradarbiavimui. Jo vadovaujama delegacija vengė palaikyti artimesnius ryšius su Latvijos ir Estijos kolegoms Paryžiaus taikos konferencijoje. Tiesa, lietuvių delegacijoje dirbę iš JAV atvykę tautiečiai¹¹⁷¹, jos nariai O. Milašius, P. Klimas, T. Naruševičius, E. Galvanauskas palaikė

¹¹⁶⁴Z. Butkus. Vokietijos ir sovietų politikos poveikis Baltijos sąjungos kūrimui 1919–1940 metais. *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, N. 20, p. 25.

¹¹⁶⁵E. Andersons. The Baltic Entente 1914–1940: It's Strength and Weakness. *The Baltic in the International Relations Between Two World Wars*. Stockholm, 1988, p. 80.

¹¹⁶⁶E. Gruzdienė. *Užsienio valstybių karinės misijos pirmojoje Lietuvos Respublikoje 1919–1940 m.: daktaro disertacija*. Kaunas: VDU leidykla, 2011, p. 36.

¹¹⁶⁷*Prancūzijos konsulato Latvijoje valdytojo Binet pranešimas užsieni reikalų ministrui „Conférence baltique. Résultats“*. Riga, 1920 09 19. AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 704, sous-d. 5, p. 6.

¹¹⁶⁸M. Lehti. *A Baltic League as a Construct of the New Europe: envisioning a Baltic Region and Small State Sovereignty in the Aftermath of the First World War*. Bruxelles, 1998, p. 249.

¹¹⁶⁹K. Hovi. *Cordon Sanitaire ou Barriere de l'Est? The Emergence of the New French Eastern European Alliance Policy 1917–1919*. Turku, 1975, p. 161.

¹¹⁷⁰K. Hovi. *Alliance de revers: Stabilisation of France's ...*, p. 69.

¹¹⁷¹A. E. Senn. The Formation of the Lithuanian Foreign Office, 1918–1921. *Slavic Review*. 1962, Vol. 21, N. 3, p. 503.

bendradarbiavimo su Latvijos ir Estijos delegacijomis idėją. Lietuvių sumanymu 1919 m. rugpjūčio 5 d. Paryžiuje įvykusiame bendrame Baltijos valstybių atstovų posėdyje¹¹⁷² konstatuota, kad šios šalys, gindamos savo nepriklausomybę, tegalinčios pasikliauti tik savo jėgomis. Nutarta kartu parengti konfederacijos projektą, kurį ketinta pasiūsti visoms Lietuvos, Latvijos ir Estijos vyriausybėms bei Paryžiaus taikos konferencijos rengėjams¹¹⁷³.

Nors bendradarbiavimo projektai buvo parengti, bent jau Lietuvos vyriausybė jų įgyvendinimo ėmėsi vangiai. Baltijos valstybės Paryžiaus taikos konferencijos metu kartu paruošė ir įteikė keletą politinių deklaracijų, konsultavosi politiniais klausimais. Jų valstybingumo ir sienų klausimai svarstyti bendroje konferencijos Baltijos komisijoje. Vis dėlto teritoriniai ginčai, politinių interesų skirtumai, ypač A. Voldemaro nuostata vengti suartėjimo su Latvija ir Estija kliudė Baltijos valstybių vienybės stiprinimui tiek Paryžiuje vykusiuose susitikimuose¹¹⁷⁴, tiek derinant užsienio ir gynybos politiką, tiek Suomijoje, Estijoje ir Latvijoje rengtose konferencijose. Tuo tarpu Estijos ir ypač Latvijos vyriausybės jau nuo 1919 m. rudens stiprino santykius su Lenkija ir tai buvo parankus būdas, ypač nuo 1920 m. pabaigos, užsitikrinti Prancūzijos vyriausybės palankumą. Sąjungininkės ketinimai didinti įtaką Baltijos valstybėse Prancūzijos vyriausybei buvo svarus argumentas Latvijos ir Estijos pripažinimui *de jure*¹¹⁷⁵.

1919 m. rudenį ir žiemą Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai buvo sunku apibrėžti laikyseną dėl Baltijos valstybių bendradarbiavimo. Ji ragino atstovus Baltijos valstybėse vengti diplomatinių gestų, kurie galėtų sukelti klaidingo išpūdžio, kad jų sąjungą ši didžioji valstybė vertina palankiai: „Konferencija tebus Rusijos tautų kongresas, pasinėręs tik į nepriklausomybės problemas ir apmaudą dėl praeities“, „Akivaizdžiai naudinga skatinti Baltijos šalių sąjungas prieš bolševikus, bet vyriausybė neduoda leidimo dalyvauti [Baltijos sąjungos kūrimo] susirinkimuose, kad neturėtume atsakomybės už priimtus sprendimus ar moralinių įsipareigojimų remti Baltijos valstybes, taip pat neleidžiama dalyvauti diskusijose, panašiose į vykusias prieš Rusiją nukreiptame tautų kongrese“¹¹⁷⁶.

Vokiečių kariuomenę evakuavus iš Baltijos valstybių ir „beveik visiškos antibolševikinių jėgų destruktijos situacijoje“ baigiantis Helsinkio konferencijai, 1920 m. sausio 22 d. *Quai d'Orsay* atšaukė draudimą Prancūzijos atstovams dalyvauti konferencijoje. Sprendimą priimant, remtasi principu: „viskas, kas skatina Baltijos valstybes susivienyti bendrai gynybai prieš bolševikus, turėtų būti remiama“¹¹⁷⁷. Jau kitą dieną draudimas bent stebėtojo teisėmis dalyvauti konferencijos posėdžiuose

¹¹⁷² *Lietuvių delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje 66 posėdžio protokolas. Paryžius, 1919 07 22.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 3, l. 65.

¹¹⁷³ 1919 m. liepos 16–rugpjūčio 5 d., Paryžius. Iš Latvijos delegacijos sekretoriaus J. Seskio 1919 m. diplomatinės veiklos dienoraščio. *Baltijos valstybių vienybės idėja: teorija ir praktika 1918–1940 metais.* Vilnius, 2008, p. 110–111.

¹¹⁷⁴ Lietuvos delegacija Paryžiaus taikos konferencijoje atsisakė pasirašyti Baltijos valstybių bendrą protestą Santarvės valstybėms prieš admiralo Aleksandr Kolčak vadovaujamos vyriausybės pripažinimą visų buvusios Rusijos imperijos teritorijų suverene, žr.: Z. Butkus. *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais.* Vilnius, 1993, p. 17.

¹¹⁷⁵ K. Hovi. *Op. cit.*, p. 117.

¹¹⁷⁶ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politinių ir komercinių reikalų direktoriaus Ph. Berthelot instrukcijos pasiuntiniui Suomijoje J. Fabre. Paryžius, 1919 12 19, 29.* AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 704, sous-d. 2, p. 10, 20.

¹¹⁷⁷ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politinių ir komercinių reikalų direktoriaus Ph. Berthelot instrukcija pasiuntiniui Suomijoje J. Fabre. Paryžius, 1920 01 22.* AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 704, sous-d. 2, p. 55. *Ibid.*, 1920 01 23. *Op. cit.*, p. 59.

prancūzų diplomatams buvo vėl atnaujintas. 1920 m. pavasarį Prancūzijos užsienio reikalų ministerija užsitikrino Švedijos, Danijos ir Norvegijos nesikišimą į Baltijos sąjungos kūrimosi procesą. Per abiejų valstybių diplomatus Prancūzija gavo pažadą, kad šios nebendradarbiaus su nepripažintomis valstybėmis ir nedalyvaus jų konferencijose¹¹⁷⁸.

Kita vertus, Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai šiuo laikotarpiu buvo svarbu turėti informacijos apie Baltijos valstybių konferencijų eigą. Prancūzų diplomatai palaikydavo kontaktus su šių konferencijų dalyviais, kaupė medžiagą apie jų eigą. Pranešdami apie konferencijų rezultatus, prancūzų diplomatai nuolat pabrėždavo Lietuvos pozicijos komplikotumą derybose dėl sąjungos sudarymo ir kartu kitų jų dalyvių nepasitikėjimą šia partnere, nors minėjo ir kitų dvišalių nesutarimų. Apibūdindami 1920 m. sausio mėn. vykusią Helsinkio konferenciją, prancūzų diplomatai itin pabrėžė nesutarimų tarp Lietuvos ir Lenkijos, Suomijos ir Estijos, Latvijos ir Estijos sukeltas kliūtis bendradarbiavimui, kuriame „dar nėra nieko pozityvaus“, „apsiribota rekomendacijomis, pageidavimais, atidėjimais iki kitos konferencijos“, „Baltijos vienybės idėjoje jokios pastebimos pažangos“¹¹⁷⁹.

Pastangos įjungti Baltijos valstybes į antibolševikinį frontą buvo ypač sustiprėjusios Sovietų Rusijos ir Lenkijos karo metu. Jo lūžiniu laikotarpiu – rugpjūčio 6–rugsėjo 6 d., – įvykusios Buldurių konferencijos išvakarėse Prancūzijos generalinis komisaras Baltijos valstybėms A.-M. L. de Sartiges Rygoje susitiko su Jurgio Šaulio vadovaujama Lietuvos delegacija bei vyriausybės igaliojiniu deryboms dėl sienos su Latvija Tomu Naruševičiumi. Tiesa, archyviniai šaltiniai skatina daryti išvadą, kad prancūzų diplomatas buvo tik konferencijos stebėtojas, o ne sumanytojas, kaip teigiama Andriaus Rubcovo disertacijoje¹¹⁸⁰.

1920 m. liepos mėn. sulaukus Santarvės valstybių sprendimo dėl Vilniaus perdavimo Lietuvai ir naujam užsienio reikalų ministrui J. Purickiui rūpinantis stiprinti ryšius su Baltijos valstybėmis, lietuvių delegacija Buldurių konferencijoje gavo nurodymus siekti sąjungos su Latvija bei Estija, laikantis „kiek galima daugiau švelnios, taikingos, kompromisinės pozicijos“¹¹⁸¹. Vis dėlto įtampos neišvengta, kadangi Lietuvos karinis bendradarbiavimas su Lenkija buvo vienas iš pagrindinių konferencijoje ir jos metu įvykusių lietuvių susitikimuose su prancūzų diplomatais aptartų klausimų¹¹⁸². Prancūzų diplomatų pranešime apie šią konferenciją, kurios dalyvėms vis dėlto pavyko sudaryti politinę sutartį bei parengti karinės konvencijos projektą, buvo atkreiptas dėmesys į strateginį šio „ilgo valstybių rožinio“ silpnumą. Lietuva šiame dokumente buvo apibūdinta kaip skirtis, taip pat ir teritorinė, tarp

¹¹⁷⁸ Prancūzijos pasiuntinio Suomijoje J. Fabre telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Helsinkis, 1920 02 11. AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 704, sous-d. 3, p. 7; Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus M. Paléologue telegrama Prancūzijos ambasadai Londone. Paryžius, 1920 02 19. AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 704, sous-d. 3, p. 8; Prancūzijos diplomato Švedijoje Soussay telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Stokholmas, 1920 04 20. AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 704, sous-d. 5, p. 1.

¹¹⁷⁹ Prancūzijos pasiuntinio Suomijoje J. Fabre Pranešimas užsienio reikalų ministrui „Conférence de Helsingfors“. Helsinkis, 1920 01 25. AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 704, sous-d. 2, p. 70, 70 v, 72.

¹¹⁸⁰ А. Ф. Рубцов. Литва в политике французского империализма 1918–1924 м. Под редакцией проф. В. С. Флерова. Томск, 1988, с. 77.

¹¹⁸¹ Lietuvos vyriausybės instrukcija Buldurių konferencijos lietuvių delegacijai. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 82, l. 139.

¹¹⁸² 1920 m. rugpjūčio 5 d., Ryga. Lietuvos delegacijos Buldurių konferencijoje pranešimas Užsienio reikalų ministerijai apie pokalbius su Antantės šalių ir Sovietų atstovais Vilniaus klausimu. Ryga, 1920 08 05. Baltijos valstybių vienybės idėja: teorija ir praktika..., p. 178.

Lenkijos ir Latvijos, Estijos bei Suomijos¹¹⁸³.

Kaip jau minėta, 1920 m. pabaigoje Prancūzijos vyriausybė pasirinko politinę orientaciją į Lenkiją. 1920 m. pabaigoje–1921 m. vykusių derybų dėl karinio ir politinio bendradarbiavimo metu Lenkijos užsienio reikalų ministras Eustachy Sapieha įvardino ketinimą „suburti Baltijos valstybes aplink Lenkiją bendrai gynybai nuo bolševikų ir vokiečių įtakos“¹¹⁸⁴. Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos generalinis sekretorius Philippe Berthelot palankiai atsiliepė apie šią idėją.

Baltijos valstybių solidarumą su Lenkija pradėjusi laikyti viena iš pagrindinių Rytų Europos saugumo prielaidų, 1921 m. Prancūzijos vyriausybė ėmė remti prieš Sovietų Rusiją ir Vokietiją nukreiptos keturių Baltijos valstybių – Lenkijos, Latvijos, Estijos ir Suomijos – sąjungos sukūrimą. Pritartume istoriko J. Gueslin nuomonei, kad prancūzai XX a. 3 deš. pervertino Baltijos valstybių svarbą sovietinės valstybės ir Vokietijos politiniams ryšiams. Nors Paryžiuje šis suartėjimas sietas su įtakos sferų Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje pasidalijimu, jis rėmėsi visu pirma pastangomis užblokuoti Lenkiją¹¹⁸⁵.

„Apsauginio užtvaro“ projektas atspindėjo Prancūzijos požiūrio į Baltijos valstybes skirtumus. Jis išryškino skirtingą Lietuvos ir Latvijos su Estija traktavimą Paryžiuje. Latvija ir Estija į Baltijos sąjungą turėjo įeiti kaip nepriklausomos valstybės, o Lietuva – kaip bendro federacinio junginio su Lenkija dalis, neturinti nei valstybingumo, nei savarankiškos užsienio politikos. Svarbi šio tarptautinio politinio darinio patvarumo ir veiksmingumo sąlyga buvo geri jo narių santykiai, tad Prancūzijos vyriausybė protegavo sąjungininkę, skatindama Lietuvą sureguliuoti santykius su ja. Lietuvos kaip atskiro politinio vieneto įsijungimas į Baltijos sąjungą būtų sustiprinęs jos tarptautines pozicijas, komplikuodamas ir šiaip jau nesėkmingą P. Hymans vedamų derybų procesą.

„Prancūzija su malonumu pritarė trijų Baltijos valstybių ir Lenkijos sąjungai“ – Estijos pasiuntiniui Kaarel Pusta 1923 m. nurodė prezidentas Alexandre Milerand¹¹⁸⁶. Prancūzijos vyriausybė jau nuo 1921 m. tarptautinėse sferose didino spaudimą lietuvių politikams, sudarydama dalyvavimo Baltijos sąjungoje kliūtis. Liepos 12–13 d. Rygos konferencijai artėjant, Prancūzijos užsienio reikalų ministras Aristide Briand prancūzų diplomatams Estijoje ir Latvijoje nurodė: „Labai neparanku skatinti Latviją arba Estiją sudaryti sutartį su Lietuva, nes Vilniaus klausimas, dabartinių derybų objektas, dar neišspręstas. Lenkijos vyriausybė gali dėl to susirūpinti ir ne be priežasties įtarti Lietuvos vyriausybę stengiantis su kitomis Baltijos valstybėmis daryti spaudimą jai. Mes nenorime išitraukti į tokį manevrą“¹¹⁸⁷.

Prancūzijos raginimas Latvijai ir Estijai vengti bendradarbiavimo su Lietuva reiškė ne tik pastangą eliminuoti ją, kaip vieną iš regiono politinės įtampos židinių, iš šios sąjungos, bet ir rekomendaciją apskritai vengti politinių ryšių su ja stiprinimo. *Quai d'Orsay* retorika dar paaštrėjo 1921 m. lapkričio mėnesį, Lietuvos ir Lenkijos deryboms patekus į aklavietę: „Prancūzija siūlo Estijai ir Latvijai jokiu būdu

¹¹⁸³ *Prancūzijos konsulato Latvijoje valdytojo Binet pranešimas užsieni reikalų ministrui „Conférence baltique. Résultats“*. Riga, 1920 09 19. AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 704, sous-d. 5, p. 6 v, 7, 7 v.

¹¹⁸⁴ Cituojama pagal: J. Gueslin. *La France et les Petits États Baltes...*, p. 187.

¹¹⁸⁵ J. Gueslin. *Sécurité baltique et sécurité européenne: une synthèse...*, p. 134.

¹¹⁸⁶ М. Ильмярв. *Безмолвная капитуляция Внешняя политика Эстонии, Латвии и Литвы между двумя войнами и утрата независимости (с середины 1920-х годов до аннексии в 1940)*. Москва, 2012, с. 133.

¹¹⁸⁷ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus Ph. Berthelot telegrama pasiuntiniams Estijoje ir Latvijoje. Paryžius, 1921 07 06*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 21, p. 100.

nesudaryti sąjungos su Lietuva¹¹⁸⁸.

Prancūzų pastangos buvo kiek pavėluotos. 1920 m. pabaigoje Latvijos santykiai su Lenkija pablogėjo¹¹⁸⁹ ir latvių politikai ėmė intensyviau bendradarbiauti su Lietuva. 1921 m. pirmojoje pusėje latvių bei estų spaudoje plačiai diskutuota trijų Baltijos valstybių sąjungos idėja¹¹⁹⁰. Politinio bendradarbiavimo kontūrai buvo apibrėžti Lietuvos ir Latvijos užsienio reikalų ministrų J. Purickio ir Zigfrīds Meierovics susitikimuose. Gegužės 14 d. Rygoje jie pasirašė slaptą protokolą. Tiek penkių, tiek trijų valstybių sąjungos sudarymo galimybę įvardinęs dokumentas gerai iliustravo iki pat 1938 m. trukusį Latvijos nuolatinį buvimą Lietuvos ir Lenkijos įtampos lauke ir laviravimą tarp abiejų kaimynių valstybių¹¹⁹¹.

Liepos 12–13 d. įvykusi Rygos konferencija, kurioje dalyvavo tik Lietuvos, Latvijos ir Estijos atstovai, buvo svarbi Baltijos šalių vienybės, paramos Lietuvai apraiška, be to, demonstravo jos dalyvių nuostatą stiprinti ryšius visų pirma su jų trijų sąjungą nuolat rėmusia Didžiąja Britanija, o ne su Prancūzija. Jos surengimas buvo nepriimtinas Prancūzijos vyriausybei. 1921–1924 m. prancūzų politikai laikėsi pozicijos, kad trišalė Baltijos valstybių sąjunga greitai patektų į sovietinės valstybės įtakos orbitą, taigi sustiprintų priešininę¹¹⁹². Kita vertus, galima teigti, kad konferencijos rezultatai nebuvo priešingi Prancūzijos rekomendacijoms: svarių bendrų politinių susitarimų jos metu nebuvo priimta.

Latvija ir Estija vengė rimtai komplikuoti santykius su Lenkija, tad dalyvavo ir liepos 25–29 d. Helsinkyje įvykusioje „alternatyvinėje“ konferencijoje kartu su Lenkija bei Suomija. Vienintelis joje priimtas nutarimas, nepaisant lenkų delegacijos pastangų užkirsti kelią Lietuvos dalyvavimui tolimesnėse konferencijose, buvo sprendimas šaukti reguliarias visų Baltijos valstybių konferencijas. Z. Meierovics atvirai įvardijo pageidavimą, kad būtų pradėti rengti Lietuvos, Latvijos ir Estijos užsienio reikalų ministrų suvažiavimai, siūlydamas juose diskutuoti ir trijų Baltijos valstybių bendradarbiavimo klausimus¹¹⁹³.

Lietuvos vaidmuo kuriant Baltijos sąjungą 1922–1925 m. buvo akivaizdžiai menkesnis, nei Latvijos ir Estijos, nes lietuviai nevyko į konferencijas, kuriose dalyvavo Lenkija¹¹⁹⁴. Bene vienintelis Lietuvos dalyvavimą netgi bendroje su Lenkija

¹¹⁸⁸Note de la Direction des affaires politiques et commerciales „La France et des états Baltiques au cours de 1921, le 25 novembre 1921. DDF 1921. Paris, 2005, Vol. 2, p. 232.

¹¹⁸⁹Latvijos ir Lenkijos santykiai 1920 m. pab.–1921 m. buvo prasti, nes ši Baltijos valstybė bijojo būti įtraukta į Lenkijos karines ofenzivas, be to, lenkų politinėje retorikoje kartota ir tezė apie Latgalos lenkiškumą, ką kritiškai vertino net prancūzų diplomatai Varšuvoje. Latviai ėmėsi stiprinti ryšius su Lietuva, žr.: J. Gueslin. *La France et les Pays Baltes de 1918 à 1923. Mémoire de Maîtrise sous la direction de M. R. Frank*. Paris, 1996, p. 148.

¹¹⁹⁰M. Lehti. *Op. cit.*, p. 310–318.

¹¹⁹¹Dokumente trijų Baltijos valstybių sąjungos sudarymas buvo apibūdintas kaip vienas iš svarbesnių politinio bendradarbiavimo uždavinių, tiesa, vėliau numatant ir jos išplėtimą, įtraukiant ir „visas Baltijos šalis“. Ši aptaki frazė turėjo reikšti ir galimybę įtraukti Lenkiją, remiantis ankstesnių derybų praktika. Jame aiškiai apibrėžti santykio su Vokietija ir Sovietų Rusija klausimai, tuo tarpu Latvijos parama Lietuvai dėl konflikto su Lenkija apsiriboja „palankiu neutralitetu“ ir nesutikimu, kad Baltijos valstybių konferencijos vyktų Varšuvoje, žr.: Lietuvos ir Latvijos užsienio reikalų ministrų pasitarimo protokolas, kuriame užfiksuotas abiejų valstybių pasiryžimas koordinuoti politiką bei kurti pirmiausiai trijų Baltijos šalių sąjungą. Ryga, 1921 05 14. *Baltijos valstybių vienybės idėja: teorija ir praktika...*, p. 210.

¹¹⁹²Pvz., *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro R. Poincaré instrukcija atstovui Kaune G. Padovani. Paryžius, 1924 05 15*. AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 695, p. 167 v.

¹¹⁹³Lietuvos atstovo Latvijoje D. Zauniaus pranešimas apie Baltijos šalių Helsinkio konferenciją, kuri vyko Lietuvai nedalyvaujant. Ryga, 1921 08 03. *Baltijos valstybių vienybės idėja: teorija ir praktika...*, p. 245.

¹¹⁹⁴Jei 1921 m. lietuviai politikai nenuvyko tik į Helsinkio konferenciją, tai 1922 m., kai šis pradėtos

Baltijos sąjungoje nuosekliai skatinęs Lietuvos politinio gyvenimo dalyvis buvo reikalų patikėtinis Paryžiuje Oskaras Milašius. Jis, kaip ir kai kurie lietuvių politikai, labiau palaikė trijų Baltijos valstybių sąjungos sudarymą. Kita vertus, lietuvių diplomatas neatmetė ir Lenkijos įsijungimo galimybės, jei Lietuvai pavyktų sureguliuoti santykius su ja: „Mes negalim pasikliauti niekieno apsauga, nei Rytų, nei Vakarų. Visos valstybės turi savų priešų, ir mūsų problemos niekam neįdomios. Tad manyčiau, kad būtina atgaivinti mūsų santykius su baltų kaimynais, kad taptume svarbūs dėl mūsų ploto ir skaičiaus“. „Tik parodydami, kokią paslaugą mes galime padaryti Santarvei, galime sudominti Vakarus“¹¹⁹⁵. Kiti lietuvių diplomatai ir politikai, rėmę Baltijos valstybių bendradarbiavimą, kaip Juozas Purickis, Ernestas Galvanauskas, Dovas Zaunius, pritarė tik trijų Baltijos valstybių sąjungos kūrimui.

Prancūzijos vyriausybė nepritarė Lietuvos įjungimui į Baltijos sąjungą, visų pirma dėl Lenkijos priešiško šios kaimynės dalyvavimui joje. Kaip jau minėta, bendrose sąjungose su Lenkija neketino dalyvauti ir Lietuva. Dėl šios priežasties Lietuvos bandymai dalyvauti Baltijos sąjungoje po 1921 m. greičiau buvo „nedalyvavimo istorija“. Nekeista, kad užsienio istoriografijoje, taip pat ir prancūzų, Baltijos sąjungos kūrimo procesas 1919–1926 m. interpretuojami visų pirma per Latvijos ir Estijos bendradarbiavimo prizmę¹¹⁹⁶.

Latvija 1922 m. pradžioje turėjo rinktis: ar remti Lietuvą, ar užsitikrinti Santarvės valstybių simpatijas, atgaivinus santykius su įtakingesne politine ir ekonomine partnere Lenkija. Tai buvo ypač aktualu, Latvijai siekiant dalyvauti Genujos konferencijoje. Šios valstybės politikai rinkosi bendradarbiavimą su įtakingesne kaimyne. 1922 m. kovo 17 d. Varšuvos konferencijos dalyvės pasirašė politinio bendradarbiavimo sutartį, kuri numatė, kad užpuolus vieną iš jo bendra autorių, kitos laikytųsi palankios šiai pozicijos ir kad nė viena signatarė nesudarys jokių tiesiogiai ar netiesiogiai viena prieš kitą nukreiptų sutarčių¹¹⁹⁷. Be to, jų abiejų atstovai kartu su kolegomis suomiais pažadėjo tarpininkauti, siekiant

rengti ir Varšuvoje, Lietuvos vyriausybė pasiuntė atstovus tik į birželio 15–30 d. įvykusią Rygos konferenciją, kurioje nagrinėti susisiekimo klausimai ir į Maskvos konferenciją gruodžio 2–12 d., kurioje svarstyti nusiginklavimo klausimai. Baltijos sąjungos klausimu lietuvių politikai vėl ėmė veikti kiek aktyviau tik 1924 m., vienintelį kartą surengdami konferenciją Lietuvoje, gegužės 19–25 d. Kaune susitiko užsienio reikalų ministrai. Simptomiška, kad kitos Baltijos valstybių konferencijos tais metais vyko Helsinkyje ir Varšuvoje. Lietuva 1923, 1925, 1926 m. nedalyvavo nė vienoje Baltijos valstybių konferencijoje.

¹¹⁹⁵ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1921 03 29. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 107, p. 44 v.; Glaudų Baltijos valstybių bendradarbiavimą jis palaikė per visą diplomatinės veiklos laikotarpį, žr.: Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui A. Voldemarui. Paryžius, 1919 12 22. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 66, l. 18 v.; Ibid. E. Galvanauskui, 1924 04 23. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 487, l. 5.

¹¹⁹⁶ E. Anderson. Toward the Baltic Union, 1920–1927. *Lituanus*. 1966, Vol. 12, N. 2, p. 30–56; Ibid., Toward the Baltic Union, 1927–1934. *Op. cit.*, 1967, Vol. 13, N. 1, p. 5–28; Ibid. Toward the Baltic Union, Initial Phase. *Op. cit.*, 1968, Vol. 14, N. 1, p. 17–39; Ibid., The Baltic Entente: Phantom or reality? *The Baltic States in Peace and War*, University Park, 1978, p. 126–138; Ibid., The Baltic Entente 1914–1940: Its Strength and Weakness. *The Baltic in International Relations between the Two World Wars. Studia Baltica Stockholniensia*, N. 3, Upsala: Textgruppen i Uppsala, 1988, p. 79–100; H. Arumäe. Der diplomatische Kampf um die Schaffung des Baltischen Bundes. *The Baltic in International Relations between the Two World Wars. Studia Baltica Stockholniensia*, N. 3, Upsala: Textgruppen i Uppsala, 1988, p. 25–42; A. Varšlavāns. Baltic Alliance and the International Politics in the first part of 1920s. *Op. cit.*, p. 43–58; M. Lehti. *Op. cit.*, 550 p.

¹¹⁹⁷ Estijos, Latvijos, Lenkijos ir Suomijos politinė sutartis. Varšuva, 1922 03 17. *Baltijos valstybių vienybės idėja: teorija ir praktika...*, p. 273, 274. Suomijai sutarties neratifikavus, net ir ji neįsigaliojo.

Lietuvos bei Lenkijos konflikto išsprendimo ir skatinti lietuvius bendradarbiauti kuriant Baltijos valstybių sąjungą.

Lietuvos politiniai sluoksniai ir visuomenė nepalankiai vertino jau patį Latvijos ir Estijos dalyvavimo Varšuvos konferencijoje faktą: „Trumpai kalbant, latviai ir estai pataikauja politikai, kad Lietuvą suvesti iki minimumo. Už lenkų-prancūzų šūnybes kaip tik patogiausia kailį perti „braliams“, juk jie gera valia sutinka būti lenkų dresiruojamais sulig prancūzų metodo šuniukais“¹¹⁹⁸.

Rapalo sutarties pasirašymo paveikta, dar tebevykstant Genujos konferencijai, Prancūzijos vyriausybė ėmėsi veikliau skatinti Baltijos sąjungos kūrimo procesą¹¹⁹⁹, palaikydama intensyvius kontaktus su Z. Meierovics. Prancūzijos ir Lenkijos spaudimo paveiktas jis pažadėjo, kad Latvija nesudarys jokių politinių ir karinių sąjungų su Lietuva, kol ši nesureguliuos santykių su Lenkija¹²⁰⁰. Nekeista, kad Genujos konferencijoje Lietuvos delegacijos santykiai su kitų dviejų Baltijos valstybių atstovais buvo įtempti¹²⁰¹.

Jau 1922 m. išaiškėjo, kad sukurti SSRS nuo Vokietijos atskiriančią sąjungą, kuria jų agresijos atvejų Santarvės valstybės galėtų remtis, yra nepaprastai sunku. Kuklius Varšuvos konferencijos rezultatus Prancūzijos užsienio reikalų ministerija laikė Baltijos valstybių sąjungos kaip „sanitarinio pylimo“ ir regiono saugumo garanto kūrimo nesėkme¹²⁰². Nuo 1923 m. Prancūzija nuosekliai rėmė Baltijos valstybių ir Lenkijos santykių stiprinimą, bet nebepalaikė lenkų aspiracijų sudaryti jų vadovaujamą bendrą karinę sąjungą¹²⁰³. Glaudus tiesioginis karinis bendradarbiavimas su Baltijos valstybėmis mažai domino Prancūziją – dėl silpno šių karinio svorio, jų pačių partnerių neturėjimo, trečiųjų valstybių invazijos į šias šalis pavojaus¹²⁰⁴.

Quai d'Orsay pareigūnai nuosaikiau vertino Baltijos valstybių sąjungos politines perspektyvas ir kurį laiką ragino Lenkiją vengti didelių išipareigojimų partnerėms, tiesiog „siekti bendro suartėjimo taikioje atmosferoje“¹²⁰⁵. Baltijos sąjungos kūrimu gerokai mažiau, nei pirmtakai (ypač A. Briand), domėjosi ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras R. Poincaré.

Intensyvi Latvijos vyriausybės parama Lietuvai prisijungiant Klaipėdos kraštą, nepaisant Santarvės valstybių nepalankios reakcijos, 1923 m. vėl suartino abi valstybes. Be to, aktyvinti santykius su Lietuva pagaliau buvo linkusi ir Estija, kurios Užsienio reikalų ministerijos politikos departamento direktoriumi tapo buvęs

¹¹⁹⁸ Lietuvos atstovybės sekretoriaus J. Dobužio pranešimas Vakarų departamento direktoriui B. K. Balučiiui. *Paryžius*, 1922 03 25. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 171, l. 178, 17.

¹¹⁹⁹ P. Krüger. La politique extérieure allemande et les relations franco-polonaises (1918–1932). *Revue d'histoire diplomatique*. 1981, N. 2–4, p. 268.

¹²⁰⁰ R. Žepkaitė. Dėl Pabaltijo valstybių sąjungos (Baltijos Antantės) kūrimo 1919–1925 m. *Lietuvos istorijos metraštis*, 1984. 1985, p. 44.

¹²⁰¹ Lietuvos delegacijos Genujos konferencijoje pranešimai ministrui V. Jurgučiiui. *Genuja*, 1922 04 21, 25, 26. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 302, l. 178–217. *Baltijos valstybių vienybės idėja: teorija ir praktika...*, p. 279–281.

¹²⁰² J. Gueslin. *La France et les Petits États Baltes...*, p. 191.

¹²⁰³ Prancūzijos užsienio reikalų ministro R. Poincaré telegrama pasiuntiniui Lenkijoje H. de Panafiu. *Paryžius*, 1923 03 29. AMAEF, Europe 1918–1940, Pologne, d. 74, p. 9.

¹²⁰⁴ Latvių istorikas E. Andersons rado duomenų, kad 1934 m. vos sudarius Baltijos Santarvę, Prancūzijos pasiuntinys Estijoje pranešė šios valstybės užsienio reikalų ministerijai, jog Prancūzijos vyriausybė palankiai vertintų karinės sąjungos sudarymą, žr.: E. Andersons. *The Baltic Entente: Phantom or Reality?*..., p. 131.

¹²⁰⁵ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos sk. vedėjo J. Laroche telegramos pasiuntiniui Lenkijoje H. de Panafiu. *Paryžius*, 1922 03 20, 06 08. AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 693, p. 75, 124.

pasiuntinys Kaune August Schmidt, trijų Baltijos valstybių bendradarbiavimo šalininkas. Šis santykių atlydis įvyko nepaisant Lenkijos ir Prancūzijos diplomatų Latvijos ir Estijos užsienio reikalų ministrams pakartotų raginimų vengti suartėjimo su Lietuva. Tiesa, ir Estijos vyriausybė rėmė trijų valstybių bloko įkūrimą, vėliau ketindama siekti ir Suomijos bei Lenkijos įjungimo¹²⁰⁶. 1923 m. spalio mėn. pradžioje E. Galvanauskas lankėsi Estijoje ir Latvijoje. Šio vizito metu buvo nutarta surengti bendrą konferenciją Kaune, kurioje būtų aptarti ir Baltijos valstybių sąjungos formavimo klausimai. Lapkričio 1 d. pasirašyta Latvijos ir Estijos sąjungos sutartis galėjo tapti jos užuomazga.

Žinia apie numatomą konferenciją Kaune buvo nervingai sutikta ne tik Varšuvoje, bet ir Paryžiuje. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija atkakliai stengėsi įtikinti Latvijos ir Estijos vyriausybes, kad Baltijos valstybių sąjungą turėtų sudaryti „tam jau pasirengusios valstybės“: Lenkija, Latvija, Estija ir Suomija. Prancūzija siekė to paties tikslo, kaip ir 1921 m.: sudaryti situaciją, kurioje Lietuva jaustųsi izoliuota ir būtų priversta keisti savo politiką¹²⁰⁷. Z. Meierovics, rengdamasis vykti į Kauno konferenciją, Prancūzijos pasiuntiniui Damien de Martel, pažadėjo, kad vengsias sudaryti bet koki precedentą, galintį pakenkti Baltijos Santarvės evoliucijai pagal Varšuvos sutartį¹²⁰⁸. Numatyta, kad konferencijoje bus svarstomi muitų, tranzito ir vizų klausimai. Net keletą kartų atidėliota konferencija buvo nelengvas tuometinės Baltijos šalių vienybės išbandymas¹²⁰⁹, kadangi lenkų politikai ir diplomatai jos rengimo laikotarpiu grasino latviams ir estams, kad Varšuva nutrauks bendradarbiavimą dėl Baltijos valstybių sąjungos kūrimo.

Konferencijai artėjant, išryškėjo Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos vadovybės kaip Lenkijos pozicijos dėl Kauno konferencijos gynėjos „nuovargis“, noras atsiriboti. Atrodo, Paryžiuje iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos atstovų susitikimo, „kur bus svarstomi tik ekonominiai klausimai“¹²¹⁰ nesitikėta „didžiai“ Baltijos sąjungai grėsmingų rezultatų. Desperatiškos Lenkijos diplomatų pastangos pajungti *Quai d'Orsay* konferencijos užblokavimui, konferencijai visai priartėjus, paskatino anksčiau nebūdingą prancūzų reakciją. Politikos ir komercijos departamento direktorius Jacques Seydoux į naują Lenkijos pasiuntinybės patarėjo Jan Szembek demaršą reagavo, nurodydamas, kad prancūzų diplomatams „netinka duoti Baltijos valstybėms patarimus užsienio politikos klausimais, kadangi mes vis tiek neprisiimame politinių arba karinių įsipareigojimų, bent jei jie tiesiogiai nesusiję su Lenkija“¹²¹¹.

E. Galvanausko nuomone, *Quai d'Orsay* laikė šią konferenciją galimybe per

¹²⁰⁶ M. Lehti. *Op. cit.*, p. 347.

¹²⁰⁷ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos departamento direktoriaus E. Peretti de la Rocca instrukcija pasiuntiniui Latvijoje de Martel. Paryžius, 1923 11 19. AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 694, p. 237.

¹²⁰⁸ Prancūzijos pasiuntinio Latvijoje D. de Martel pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré „Passage à Riga de M. Galvanauskas. Relations entre la Lituanie et la Pologne. Statut de Memel“. Riga, 1923 10 12. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 10, p. 55.

¹²⁰⁹ Vokietija, kaip ir jos priešininkės Lenkija ir Prancūzija, stengėsi sukliudyti konferencijos Kaune surengimui. 1924 m. pradžioje Vokietijos pasiuntinys Estijoje Lietuvos pasiuntiniui tvirtino, esą latviai ir estai „visai pasidavę prancūzų ir lenkų įtakai“ ir neabejotinai spaus Lietuvą taisyti santykius su Lenkija, žr.: Z. Butkus. *Op. cit.*, p. 97. Be to, Estijos atstovai dvejojo vizito į Kauną tikslingumu.

¹²¹⁰ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos atmintinė „Visite du conseiller de la délégation de la Pologne à M. Lacroix“. Paryžius, 1924 25 07. AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 695, p. 161.

¹²¹¹ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos departamento direktoriaus pavaduotojo J. Seydoux instrukcija reikalų patikėtiniui Lietuvoje G. Padovani. Paryžius, 1924 05 15. AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 695, p. 170 v.

Baltijos valstybių diplomatus paskatinti Lietuvos ir Lenkijos susitaikymą ir dėl to netgi ragino nesiūsti į Kauną atstovų norėjusią Estijos vyriausybę pakeisti nuomonę¹²¹². Be to, Prancūzijos atstovas G. Padovani po gegužės 19–22 d. įvykusios konferencijos siuntė pranešimus, kurie vargu ar galėjo skatinti *Quai d'Orsay* nerimą. Jis tikino, kad ekonominės derybos buvo sėkmingos, kad konferencija „turėjo raminančio poveikio“ Lietuvai ir suartino su valstybėmis, kurių pozicija šios santykių su Lenkija klausimu buvo prancūzams priimtina¹²¹³. Tiesa, Latvijos diplomato Felikss Cielens teigimu, E. Galvanauskas kitų dviejų valstybių atstovų prašė ir pagalbos Vilniaus atgavimui¹²¹⁴. Akivaizdu, kad santykių su Lenkija skirtumai blokavo lietuvių iškeltą trišalės sąjungos iniciatyvą. Ji vargu ar galėjo būti plėtojama toliau, ypač Estijoje, kur jau birželio mėn. pradžioje užsienio reikalų ministru tapo ilgametis pasiuntinys Prancūzijoje, glaudaus bendradarbiavimo su šia valstybe ir Lenkija šalininkas K. Pusta.

Latvija ir Estija nesiryžo keisti Baltijos sąjungos modelio ir 1924 m. antrojoje pusėje vėl grįžo prie konferencijų rengimo kartu su Lenkija ir Suomija praktikos. Bendradarbiavimo su jomis svarba išaugo po 1924 m. gruodžio 1 d. Taline surengto komunistų pučo, kuris smarkiai sukrėtė ne tik estus, bet ir prancūzų politikus. Po jo Prancūzijos vyriausybė siekė, kad Baltijos valstybės, kol kas bent jau Estija bei Latvija, laikytųsi kartu, vengtų SSRS, Vokietijos ir net Didžiosios Britanijos įtakos, palaikydamos kuo glaudesnius santykius su Lenkija, tiesa, nebebūtinai institucionalizuotus¹²¹⁵.

1925 m. sausio mėn. surengtos Helsinkio konferencijos rezultatai nuvylė prancūzų diplomatus: Paryžiuje tikėtasi bent politinės sąjungos sudarymo¹²¹⁶. Tuo tarpu Prancūzijos vyriausybė nedėjo daug pastangų, tarpininkaudama jos dalyvėms – nuo 1922 m. jos suinteresuotumas Baltijos sąjungos kūrimu toliau silpnėjo. Užsienio reikalų ministras Édouard Herriot, stiprinęs valstybės santykius su SSRS, pateko į delikačią situaciją, kadangi ši sąjunga nebegalėjo būti nukreipta prieš naująją tarptautinių santykių partnerę. Tad É. Herriot siekė, kad eventualioje sąjungoje Lenkijos dominavimas ir gynybinis sutarčių pobūdis būtų kuo mažiau išreikštas¹²¹⁷.

1925 m. Lietuvos vyriausybė, reaguodama į Europos tarptautinės politikos pokyčius, stengėsi stiprinti ryšius su potencialiomis sąjungininkėmis ir grįžo prie J. Purickio ir E. Galvanausko bandytos įgyvendinti Baltijos valstybių sąjungos idėjos. Birželio 8 d. Kaune įvykusioje Lietuvos atstovų didžiosiose Europos valstybėse konferencijoje nutarta paremti trijų Baltijos valstybių sąjungos kūrimą ir priešintis Lenkijos pastangoms dominuoti regione. Šis ketinimas sulaukė Latvijos paramos. 1925 m. balandžio 28–30 d. Lietuvos užsienio reikalų ministras V. Čarneckis ir jo kolega Z. Meierovics Rygoje sutarė vėl surengti trijų Baltijos valstybių konferenciją.

¹²¹² G. Galva. *Ernestas Galvanauskas: politinė biografija*. Čikaga, 1982, p. 250.

¹²¹³ Prancūzijos reikalų patikėtinio Lietuvoje G. Padovani pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré. *Kaunas, 1924 05 24*. AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 695, p. 188, 188 v.

¹²¹⁴ A. E. Senn. *The Great Powers, Lithuania and the Vilna Question, 1920–1928*. Leiden, 1966, p. 131.

¹²¹⁵ F. Dessberg. *La France et les frontières de l'Est européen dans les années 1920. Sécurité européenne: frontières; glacis et zones d'influence. De l'Europe des alliances à l'Europe des blocs (fin XIXe siècle–milieu XXe siècle)*. Rennes, 2007, p. 30.

¹²¹⁶ 1925 m. sausio 16–17 d. Helsinkio konferencijoje pasirašyta Suomijos, Lenkijos, Estijos ir Latvijos arbitražo sutartis.

¹²¹⁷ J. Gueslin. *Sécurité baltique et sécurité européenne: une synthèse...*, p. 131; F. Dessberg. *Éviter la guerre orientale à l'heure de la sécurité collective. Des horizons de la politique extérieure française. Stratégie diplomatique et militaire dans les régions périphériques et les espaces seconds (XVIe–XXe siècles)*. Bruxelles, 2011, p. 344.

Latvija, numachiusi ruošti šią konferenciją, patyrė stiprų Lenkijos vyriausybės pasipriešinimą. Pasiuntinys Rygoje Aleksander Ładosz pažadėjo darysias viską, kad ši konferencija neįvyktų. Z. Meierovics lenkų diplomatu atsakė ketinas ne mažiau atkakliai veikti, kad ji įvyktų¹²¹⁸.

Vis dėlto Estijos užsienio reikalų ministrui K. Pusta vengiant duoti sutikimą¹²¹⁹, trišalio bendradarbiavimo galimybės kėlė Z. Meierovics abejonių. Birželio ir liepos mėn. sandūroje lankydamasis Kaune, Latvijos užsienio reikalų ministras neslėpė vykstant į Vakarų valstybes, taip pat ir į Prancūziją, siekdamas „patirti, kaip užsieniai žiūri į Pabaltės valstybių varomąją politiką“¹²²⁰. Paryžiuje jis susitiko su užsienio reikalų ministru A. Briand bei Politikos ir komercijos departamento direktoriumi J. Laroche. Rūpindamasis užsitikinti nuosaikesnę Prancūzijos poziciją, jis Z. Meierovics stengėsi įtikinti prancūzus, kad Lietuvos izoliuotumas, kuriant keturšalę sąjungą, šią Baltijos valstybę „stumia į sovietų ar vokiečių rankas“¹²²¹. Jis tvirtino, kad Lietuvos bendradarbiavimas su Latvija ir Estija padėtų sušvelninti lietuvių pozicijas santykių su Lenkija klausimu. Jam buvo atsakyta, kad Prancūzijos politiką nulemia visų pirma sąjungos su Lenkija saitai.

Negavusi reikiamos tarptautinės paramos trišalės sąjungos projektui, Latvijos vyriausybė grįžo prie keturių valstybių sąjungos kūrimo. Paskutinis latvių mėginimas paremti Lietuvą A. Briand iniciatyva Ženevoje 1925 m. rugsėjo 6–11 d. įvykusioje Baltijos valstybių konferencijoje buvo daugiau simbolinis gestas – Latvijos atstovas Vilis Šūmanis iš karto nurodė turįs įgaliojimus pasirašyti politinę sutartį tik tuomet, jei ją pasirašys visos Baltijos valstybės¹²²².

Prancūzijos užsienio reikalų ministras A. Briand Ženevoje pabandė suaktyvinti Baltijos valstybių bendradarbiavimą, kuris ilgainiui galėjo tapti prielaida Vidurio Rytų Europos saugumo sistemos suformavimui arba Lokarno paktų išplėtimui. Tiesa, jis vengė gynybinės ir prieš SSRS nukreiptos sąjungos sudarymo bei Lenkijos dominavimo įtvirtinimo, kuris provokuotų sovietų nepasitikėjimą. Kita vertus, Ženevos konferencijai pasibaigus nerezultatyviai, stiprėjant Prancūzijos ryšiams su SSRS ir Vokietija, o suinteresuotumui glaudžiais santykiais su Lenkija silpstant, A. Briand atsisakė toliau skatinti Baltijos sąjungos kūrimą¹²²³. Glaudaus Lietuvos, Latvijos ir Estijos politinio bendradarbiavimo idėja dėl partnerių interesų skirtumų bei tarpusavio nepasitikėjimo pasiekė akligatvį. 1925 m. rugpjūčio 8 d. žuvo vienas iš pagrindinių Baltijos valstybių bendradarbiavimo ir politinių santykių su Prancūzija šalininkų, „Baltijos valstybių Beneš“¹²²⁴ Z. Meierovics, vertintas ir noriai priiminėtas *Quai d'Orsay*. Jis siekė, kad Baltijos valstybių sąjunga taptų stipriu

¹²¹⁸ V. Žalys. *Lietuvos diplomatijos istorija, 1925–1940*. Vilnius, 2008, t. 1, p. 120.

¹²¹⁹ H. Arumäe. Die diplomatische Kampf um die Schaffung des Baltischen Bundes 1919–1925. *The Baltic in the International Relations Between Two World Wars*. Stockholm, 1988, p. 39.

¹²²⁰ Pasikalbėjimas su Latvijos užsienių reikalų ministru p. Meierovicu. *Lietuva*, 1925, nr. 144.

¹²²¹ F. Dessberg. La France et les frontières de l'Est européen..., p. 29.

¹²²² Rugsėjo 6 d. Lenkijos, Latvijos, Estijos ir Suomijos politinio bendradarbiavimo sutartis buvo pasirašyta, bet Estijai atsakius ją ratifikuoti, ji taip pat neįsigaliojo.

¹²²³ 1925 m. lapkričio mėn. A. Briand buvo įgaliojęs žurnalistą Jean Pélissier susitikti su Baltijos valstybių politikais ir iširti Baltijos Santarvės sudarymo perspektyvas. Patikėtinis jas įvertino skeptiškai, galimu postūmiu permainingoms laikydamas nebent Lokarno sutartis, žr.: F. Dessberg. *Le triangle impossible: les relations franco-soviétiques et le facteur polonais dans les questions de sécurité en Europe (1924–1935)*. Bruxelles, 2009, p. 115; nepasitikėjimas Lenkija buvo ryškus 1924–1925 m. prancūzų diplomatų, akredituotų visose trijose Baltijos valstybėse, diplomatinuose pranešimuose, pvz., *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Padovani pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „Lituanie et Pologne“*. Kaunas, 1925 05 04. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 10, p. 152.

¹²²⁴ L. Léontin. L'Union des pays Baltes, est-elle possible? *Les Frontières*. 1933, N. 14, p. 211.

politiniu barjeru tarp Vokietijos ir SSRS bei suartėtų su Mažąja Santarve¹²²⁵.

Prancūzijos užsienio reikalų ministerija susitikimų su Baltijos valstybių politikais metu 1921–1925 m. deklaruodavo jų sąjungos sukūrimo svarbą. Lietuva, nesureguliuavusi santykių su Lenkija, negalėjo įsijungti į šį tarptautinį sambūrį. Prancūzijos politiniuose projektuose Lenkijos, Latvijos, Estijos ir Suomijos sąjunga turėjo tapti greičiau spaudimo Lietuvai įrankiu, silpninti jos tarptautines pozicijas ir švelninti laikyseną Vilniaus klausimu. Jei prancūzų politikų remta Baltijos Sąjunga būtų sukurta, juolab prasidėjus Vokietijos santykių su Prancūzija atlydžiui, Lietuvai grėsė politinė izoliacija, kurios būtų pavykę išvengti nebent keičiant santykius su Lenkija ir Baltijos valstybėmis.

Sąjungos kūrimo procesas išryškino Latvijos kaip tarpininkės tarp dviejų konfliktuojančių valstybių, ir kartu tarptautinio sambūrio, kuriam priklausytų taip pat ir Lietuva, rėmėjos vaidmenį. Lenkija tiesiogiai arba per sąjungininkę Prancūziją dažnai rėmėsi gerais kaimyninių valstybių santykiais suinteresuota Latvija bei Estija kaip tarpininkėmis, siekdama dvišalių santykių su Lietuva užmezgimo. Požiūrio į santykius su Lenkija skirtumai gerokai apsunkino trijų kaimyninių valstybių politinius ryšius, o *Quai d'Orsay* pareigūnų polinkis skatinti tokį tarpininkavimą tik sunkino „logišką ir geistiną trijų valstybių sąjungos įkūrimą“¹²²⁶. Prancūzų diplomatai dėl Baltijos valstybių santykių problemų visų pirma kaltindavo Lietuvą: „Lietuviai santykiuose su latviais yra labai nervingi“¹²²⁷.

Prancūzijos suinteresuotumas Baltijos valstybių sąjungos kūrimu 1925 m. sumažėjo, šiai tapus nebesuderinama su prancūzų pasirinkta nauja Vidurio Rytų Europos saugumo politikos strategija. Gerėjant santykiams su Vokietija ir SSRS, Paryžiuje vis labiau dvejojta šios sąjungos, kurios narės pačios nelinko bendradarbiauti, kūrimo tikslingumu. Atsisakydama remti trišalę Baltijos valstybių sąjungą, Prancūzija prarado subtilesnio poveikio Lietuvai dėl santykių su Lenkija galimybę, sunkindama Paryžiaus ir Kauno santykius.

Latvijos ir Estijos santykius su Prancūzija komplikavo šios Santarvės valstybės suartėjimas su SSRS¹²²⁸. Jų nerimas jau 1925–1926 m. buvo juntamas ir prancūzų politiniuose sluoksnuose. Dėl šios priežasties, 1926 m. lankydamasis trijose Baltijos valstybėse, Prancūzijos Senato užsienio reikalų komisijos vicepirmininkas Georges Reynald užtikrino, kad Lietuvos, Latvijos ir Estijos interesai nenukentės nepriklausomai nuo Prancūzijos ir SSRS derybų išdavų: „draugingumas su Pabaltijos valstybėmis negali būti prekybos objektas“¹²²⁹.

Baltijos valstybių bendradarbiavimo idėja liko nepalaidota ir toliau, tad vadovavimą Lietuvos užsienio reikalų ministerijai perėmus Dovui Zauniui, Prancūzijos pasiuntinys René Ristelhueber nuolat mėgino išvelgti Baltijos valstybių ryšių stiprinimo ženklus¹²³⁰. 1932 m. pabaigoje Latvija pasiūlė Baltijos valstybių

¹²²⁵ J. Gueslin. *La France et les Petits États Baltes: réalités baltes...*, p. 189.

¹²²⁶ Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas Prancūzijos užsienio reikalų ministrui „Voyage de M. Strandman en Pologne. Lituanie et les États Baltes“. Kaunas, 1930 02 11. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 80, p. 40.

¹²²⁷ Prancūzijos reikalų patikėtinio Lietuvoje P. Neyrac pranešimas užsienio reikalų ministrui É. Herriot „A. s. Incident lituano-letton“. Kaunas, 1932 12 17. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 80, p. 146v.

¹²²⁸ SSRS laikinasis reikalų patikėtinio Estijoje Gambarov 1926 m. vasario mėn. pranešimas: „Mūsų derybos su Prancūzija nervina Baltijos kraštus: ar neparduos?“, žr.: A. Kasparavičius. *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje: 1926 metų Lietuvos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties analizė*. Vilnius, 1996, p. 85.

¹²²⁹ Senatorius Reynaldas apie Prancūzijos ir Pabaltės santykius. *Lietuva*. 1926, nr. 78.

¹²³⁰ Santykių tarp Lietuvos ir Latvijos pagerėjimą 1930 m. viduryje R. Ristelhueber siejo su dažniais

bendradarbiavimą sustiprinti sąjungos sudarymo sutartimi. Netrukus, jau 1933 m. vasario mėn., Lietuvoje vėl prasidėjo polemika dėl Baltijos valstybių sąjungos kūrimo. Latvijos ir Estijos diplomatai stengėsi paveikti Lietuvos vyriausybę, tačiau turėjo konstatuoti, kad jų pastangos nėra sėkmingos¹²³¹. Prancūzų diplomatai Baltijos šalyse įdėmiai sekė polemikos dėl šios sąjungos raidą.

1933 m. balandžio 22 d. Prancūzijos pasiuntinį R. Ristelhueber priėmęs ministras D. Zaunius pabrėžė, esą Lietuvos vyriausybė jokių būdu nesanti priešiška Baltijos sąjungos idėjai, kaip gali atrodyti iš polemikos spaudoje. Ministras nurodė, kad neišsivaizduojas sąjungos su Lenkija, bet pritariaš visų trijų valstybių suartėjimui. Būtina sąjungos sudarymo sąlyga D. Zaunius laikė Latvijos ir Estijos sutikimą, kad Vilniaus problemos sprendimas tegalimas tik prižiūrint Tautų Sąjungai arba tiesioginiu abiejų valstybių susitarimu. Tuo tarpu kultūrinį ir ekonominį suartėjimą jis visokeriopa remias¹²³². Tiesa, nors šios nuostatos atitiko ministro poziciją, nežinia, ar jos buvo įvardintos tikintis *Quai d'Orsay* poveikio Latvijos ir Estijos vyriausybėms sąjungos klausimu, ar siekiant Lietuvai palankesnės atmosferos Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje. Pats R. Ristelhueber Baltijos Santarvės greitu atsiradimu 1933 m. pavasarį netikėjo¹²³³.

Kaip ir manyta prancūzų spaudos publikacijose, svarsčiusiose sąjungos sudarymo galimybės¹²³⁴, Lietuvos vyriausybė 1933 m. oficialiai neparėmė Baltijos valstybių sąjungos kūrimo. Lietuvos prezidentas A. Smetona kritišką požiūrį į glaudų bendradarbiavimą su Latvija ir Estija išdėstė balandžio 29 d. Lietuvos savanorių suvažiavime pasakytoje kalboje: „Mes nuėjom savarankišku keliu, o mūsų šiaurės kaimynai nuėjo kitokiu keliu“¹²³⁵.

Prancūzijos vyriausybė ir toliau palankiai vertino politinės Baltijos valstybių sąjungos idėją. Po 1932 m. vis labiau silpstant Prancūzijos santykiams su Lenkija,

latvių pareigūnų vizitais į Kauną nuo gegužės iki birželio mėn. vidurio. Jo lūkesčius santūriau vertino Prancūzijos reikalų patikėtinis Latvijoje Armand du Chayla, tvirtinimą, jog glaudūs Latvijos ir Lietuvos santykiai menksta iliustruodamas faktu, jog derybos dėl abiejų valstybių prekybos sutarties jau kurį laiką lieka įstrigusios. Birželiui baigiantis, R. Ristelhueber dar tvirčiau pabrėžė Lietuvos ir Latvijos santykių pagerėjimą, jį siedamas su Latvijos pasiuntinio Lietuvoje Liepinš aktyvumu. Sudarius abiejų valstybių prekybos sutartį, Prancūzijos pasiuntinys spėjo, kad Latvijai parankūs jos ekonominiai aspektai bus kompensuoti dvišalių santykių pagerėjimo ir 'politinių privalumų', žr.: *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas Prancūzijos užsienio reikalų ministrui „Relations lituano-lettones. Traité de Commerce“*. Kaunas, 1930 06 20. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 80, p. 62; *Prancūzijos reikalų patikėtinio Latvijoje A. du Chayla pranešimas Prancūzijos užsienio reikalų ministrui „Lettonie et Lituanie“*. Ryga, 1930 06 25. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 80, p. 63–64; *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas Prancūzijos užsienio reikalų ministrui „Lituanie et Lettonie“*. Kaunas, 1930 06 26. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 80, p. 64–64v.; *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas Prancūzijos užsienio reikalų ministrui „Traité de commerces entre la Lituanie et la Lettonie“*. Kaunas, 1930 08 20. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 80, d. 80, p. 76 v.

¹²³¹ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Paul-Boncour „A. s. de la politique extérieure de la Lituanie“*. Kaunas, 1933 02 25. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 80, p. 160.

¹²³² *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Paryžius, 1933 04 22*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 84, p. 83.

¹²³³ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Paul-Boncour „Les partis d'opposition et la politique extérieure“*. Kaunas, 1933 04 20. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 89, p. 95.

¹²³⁴ L. Léontin. L'Union des pays Baltes, est-elle possible? *Les Frontières*. 1933, N. 14. p. 214.

¹²³⁵ Lietuvos savanorių suvažiavime pasakyta A. Smetonos kalba, kurioje nepritariama Baltijos Sąjungos kūrimui. Kaunas, 1933 04 29. *Baltijos valstybių vienybės idėja: teorija ir praktika...*, p. 463.

prancūzams buvo lengviau pritarti Lietuvos, Latvijos ir Estijos sąjungos kūrimui. Junginiui neteikta didelės strateginės reikšmės, tačiau jis turėjo perkelti dalį didžiųjų demokratinių Europos valstybių atsakomybės už trijų Baltijos valstybių saugumą jas jungiančiai institucijai, „vienintelei priemonei mažosioms valstybėms ginti savo interesus“¹²³⁶.

1933 m. vasarą ėmus ryškėti būsimojo Rytų pakto kontūrams, Prancūzijos užsienio reikalų ministerija nurodė pasiuntiniams Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje visokeriopai remti ir skatinti trijų Baltijos valstybių bendradarbiavimą¹²³⁷. Užsienio reikalų ministro Joseph Paul-Boncour nurodymu, birželio mėn. pradžioje Prancūzijos pasiuntinys Lietuvoje R. Ristelhueber kreipėsi į užsienio reikalų ministrą D. Zaunių, „pabrėždamas privalumus, kurių teiktų šio sambūrio, tapsiančio Šiaurės Rytų regiono pusiausvyros garantu, sudarymas“¹²³⁸. Ministras atsakė esąs pats linkęs orientuoti Lietuvos užsienio politiką šia kryptimi. Pranešdamas D. Zauniaus poziciją, R. Ristelhueber taikliai pastebėjo, kad ministro ketinimai skiriasi nuo vyriausybės, kurioje jis dirba, politinės laikysenos ir lieka sunkiai įgyvendinami.

Vokietijos ir Lenkijos 1934 m. sausio 26 d. nepuolimo deklaracijos pasirašymas, SSRS ir Prancūzijos derybos dėl Rytų pakto pakeitė Lietuvos vyriausybės laikyseną. Sudaryti Baltijos Santarvę skatino grėsmę Lietuvos, Latvijos ir Estijos nepriklausomybei kėlęs Vokietijos revanšizmo sustiprėjimas, nusivylimas Tautų Sąjungos vaidmeniu užtikrinant saugumą Europoje, pasiūlymas prisijungti prie Rytų pakto, tarpusavio politinių ryšių stiprinimo poreikis. Prancūzijos užsienio reikalų ministras Louis Barthou Baltijos valstybių politinės sąjungos sudarymo galimybes svarstė 1934 m. pavasarį Ženevoje įvykusioje tarptautinėje nusiginklavimo konferencijoje¹²³⁹.

Naują Latvijos ir Estijos pasiūlymą dėl Baltijos valstybių sąjungos sukūrimo gavusi Lietuvos vyriausybė atsakė 1934 m. balandžio 25 m. memorandumu. Ji sutiko dalyvauti šioje sąjungoje, bet pageidavo, kad Latvija ir Estija susilaikytų nuo vidaus ar užsienio politikos veiksmų, galinčių pakenkti Lietuvos interesams dėl Vilniaus ir Klaipėdos. Gegužės 29 d. Lietuvos pasiuntiniai Rygoje ir Taline įteikė Latvijos ir Estijos užsienio reikalų ministrams dar vieną memorandumą, kuriame sutiko pradėti derybas ir pakvietė atvykti liepos 7–9 d. į Kaune numatytą parengiamąją konferenciją.

Prancūzijos vyriausybė noriai rėmė Baltijos valstybių suartėjimą. Ministras pirmininkas Gaston Doumergue pasiuntiniui Petru Klimui nurodė, esą „Lietuvai labai praverstų, kaip ir Latvijai ir Estijai, sudaryti vieną koordinuotą grupę, kuri sustiprintų visų Baltijos valstybių internacionalinę būklę ir tuo pačiu žygiu palengvintų bendradarbiavimą su Prancūzija“¹²⁴⁰. Skirtingai nei 1921–1925 m., Lietuvos dalyvavimą bendroje sąjungoje su Latvija ir Estija Prancūzijos vyriausybė vertino palankiai ir nereagavo į Lenkijos nepasitenkinimą derybomis dėl jos sudarymo¹²⁴¹. 1934 m. rugsėjo 12 d. Ženevoje Baltijos valstybės pasirašė Santarvės ir

¹²³⁶Un bloc des États Baltes. *Le Temps*, 1934, N. 26610; Č. Laurinavičius. Baltijos valstybės tarp Rytų ir Vakarų 1918–1940 m.: lietuvių tautinės valstybės tapimo ir raidos fragmentai. *Politika ir diplomacija*. Kaunas, 1997, p. 233.

¹²³⁷M. Ильмярв. *Op. cit.*, p. 133.

¹²³⁸M. Ristelhueber, Ministre à Kovno à M. Paul-Boncour, Ministre des affaires étrangères. Kovno, 4 juin, 1933. *DDF 1932–1939, 1e série (1932–1935)*. Paris, 1967, Vol. 3, p. 652.

¹²³⁹V. Žalys. *Lietuva Baltijos Antantės sistemoje 1934–1940 metais*. Vilnius, 1989. LMAVB, f. 26, b. 1578, l. 48–50, 88.

¹²⁴⁰*Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1934 07 10*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1510, l. 5–6.

¹²⁴¹*Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje J. Laroche telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Varšuva,*

bendradarbiavimo sutartį, turėjusią galioti dešimt metų.

Lietuvos valstybininkas, buvęs ministras pirmininkas E. Galvanauskas apibūdino Baltijos Santarvę kaip „garsaus vardo“, bet „popierinę“¹²⁴². Latvių istorikas Edgars Andersons netgi įvardino poziciją, kad Baltijos valstybės netgi nesukūrė visiškos sąjungos¹²⁴³. Stebėdamas jos kūrimosi procesą ir veikimą, Prancūzijos pasiuntinys R. Ristelhueber išvelgė daugiau pavojų ir sunkumų jos veiklai, nei trijų valstybių bendradarbiavimo galimybių: „Egzistuoja didžiuliai požiūrių skirtumai, kurių neįmanoma paslėpti“¹²⁴⁴.

SSRS įtakai regione augant, Estijos prezidentas Konstantin Päts 1935 m. vasarą pokalbio su Latvijos užsienio reikalų ministerijos generaliniu sekretoriumi Vilhelms Munters metu neslėpė simpatijų Lenkijai ir Vokietijai, teigdamas esąs pasirengęs vardan bičiuliškų santykių su Berlynu paaukoti Baltijos Santarvės vienybę¹²⁴⁵. Latvijos ir Estijos suinteresuotumas politinių ir ekonominių¹²⁴⁶ santykių su Vokietija stiprinimu kenkė šių dviejų Baltijos valstybių santykiams su Prancūzija¹²⁴⁷. Tuo tarpu Lietuvos sutikimas dalyvauti Baltijos Santarvėje stiprino palankų prancūzų politinių sferų ir viešosios nuomonės požiūrį į šią valstybę. 1934 m. lietuvių diplomatai mėgino remtis Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos vadovybe, siekdami Lenkijos ir Vokietijos įtakos Latvijai bei Estijai sumažinimo, šių sutikimo prisijungti prie Rytų pakto¹²⁴⁸.

Baltijos Santarvės pergalės buvo labiau simbolinio pobūdžio, tarkime, atstovo Tautų Sąjungos Taryboje paskyrimas 1936 m. Tiesa, Latvijos pasiuntiniui

1934 07 14. AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 967, p. 27.

¹²⁴² G. Galva. *Op. cit.*, p. 252.

¹²⁴³ „...Did not create full alliance“, žr.: E. Andersons. *Op. cit.*, p. 129.

¹²⁴⁴ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui „Union Baltique“*. Kaunas, 1935 08 09. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 81, p. 186; *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui L. Barthou „Conférence préparatoire Baltique“*. Paryžius, 1934 07 13. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 85, p. 90.

¹²⁴⁵ A. Kasparavičius. *Lietuva 1938–1939: neutraliteto iliuzijos*. Vilnius, 2010, p. 55.

¹²⁴⁶ Po 1936 m. Vokietijos ekonominė įtaka Baltijos šalims, ypač Latvijai ir Estijai, smarkiai sustiprėjo, žr.: G. von Pistohlkors. *Germany and the Baltic Region in the Short Twentieth Century. Germany and the European East in the Twentieth Century*. New York, 2003, p. 58; kaip situaciją iliustruojantis pavyzdys paminėtinas Baltijos valstybių pasiuntinių Paryžiuje nuomonių skirtumo dėl Rytų pakto argumentavimas: „Latvių ministeris Grosvalds 'spontaniškai' išsitarė, kad prisidėjimas prie Rusų-Čekų-Prancūzų tuojau sustabdytų sviesto pirkimą ir tai būtų kenksminga Latvijai. Kai aš pajuokiau, kad mūsų saugumas vis tik šiek tiek brangesnis už sviestą, kurį vokiečiai dabar perka Rygoje, tai Estas irgi užstojo latvi, sakydamas, kad tas dalykas labai esąs esencialus...“, žr.: *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui „Eilinis Baltijos posėdis“*. Paryžius, 1936 03 13. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1861, l. 95.

¹²⁴⁷ Prancūzijos pasiuntinys Latvijoje J. Tripier, aptardamas neseniai įvykusio Lenkijos užsienio reikalų ministro J. Beck vizito Latvijoje ir Estijoje rezultatus, kritikavo Latvijos vyriausybės laikyseną santykių su Lietuva klausimu. J. Tripier nuomone, siekdama ekonominių interesų ir dominavimo tarp Baltijos valstybių Latvija linkusi pataikauti Lenkijai ir „siekti, kad Lietuvos sunkumai nesusireguliuotų ir ji išliktų priešiška“ kaimynei, Kauno ir Varšuvos nesantarvė gilėtų: „jei Vilniaus nebūtų, jį reiktų išrasti“, žr.: M. Tripier, *Ministre à Riga*, à M. Barthou, *Ministre des affaires étrangères*. Riga, 1934 07 31. *DDF 1932–1939, 1e série (1932–1935)*. Paris, 1979, Vol. 7, p. 58; Prancūzų diplomatai siejo Baltijos Santarvės nesėkmę su Lenkijos sugebėjimu patraukti Latviją, žr.: *Prancūzijos ambasadoriaus L No^{el} pranešimas užsienio reikalų ministrui „Politique polonaise à l'égard de la Lituanie“*. Paris, 1937 02 10. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 86, p. 26.

¹²⁴⁸ *Lietuvos užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio laiškas Politikos departamento direktoriui J. Urbšiu. Paryžius, 1934 09 29*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1557, l. 183, 183 v.; *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo atmintinė. Paryžius, 1934 07 16*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1557, l. 458; *P. Klimo pranešimas S. Lozoraičiui. Paryžius, 1934 07 18*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1557, l. 451.

Olģerds Grosvalds dėl ketinimų siekti institucijos išplėtimo lankantis *Quai d'Orsay*, ministerijos generalinis sekretorius Alexis Léger Baltijos valstybių atstovo paskyrimą Taryboje įvertino skeptiškai. Anot jo, šis klausimas sunkus ir reikalaušias ilgo pasirošimo, o mažosios Tarybos narės jau dabar pateikiančios nemalonių siurprizų¹²⁴⁹. Vis dėlto Prancūzijos atstovai Tautų Sąjungoje balsavo už Baltijos valstybių atstovo priėmimą į Tarybą.

Latvių istorikų Imsis Feldmanis ir Aivars Stranga nuomone, Baltijos Santarvė galėjo sustiprėti tik aktyviai ir tikslingai palaikoma Prancūzijos bei Didžiosios Britanijos, joms prisiėmus karinių ir politinių įsipareigojimų. Tokia galimybė buvo praktiškai neįgyvendinama dėl nereikšmingos Lietuvos, Latvijos ir Estijos vietos didžiųjų demokratiųjų Vakarų valstybių užsienio politikoje¹²⁵⁰.

Istorikas V. Žalys, tyrinėjęs Baltijos Santarvės raidą, konstatavo, kad ši sąjunga buvo pernelyg silpna ir neveiksminga – 1936 m. jau merdėjo, o 1937 m. „iš esmės buvo negyvas organizmas“¹²⁵¹. *Quai d'Orsay* vadovybė jau 1936 m. pradžioje skeptiškai vertino Lietuvos, Latvijos ir Estijos bendradarbiavimą ir nežadėjo sąjungai jokios paramos¹²⁵². Ministras Pierre Flandin kolegos Stasio Lozoraičio vizito metu, paklaustas apie Prancūzijos vyriausybės saugumo politikos Baltijos subregione planus, pabrėžė, kad „pačių Baltijos valstybių tarpe lyg nesama harmonijos dėl saugumo formų toj Europos daly“¹²⁵³. Dar griežčiau atsakė ministerijos generalinis sekretorius Alexis Léger: „politikoj negalįs vadovautis tik teisybės ir teisingumo principais, o [turįs] imti realybę taip, kaip ji yra. Niekas neįtikins Prancūzijos kareivio eiti guldyti galvą į Lietuvą. Todėl reikia patiems Baltijos kraštams rasti saugumui savų garantijų“¹²⁵⁴.

1934–1935 m. Baltijos Santarvė iš pradžių galėjo tapti tarptautinio saugumo Vidurio Rytų Europos regione užtikrinimo priemonių – Rytų pakto – integralia dalimi, vėliau virto prielaida visoms trims jos narėms dreifuoti neutralios politinės laikysenos link. Ši sąjunga nepateisino ne tik didžiųjų demokratiųjų valstybių, bet turbūt ir pačių jos kūrėjų lūkesčių. Kita vertus, net ir didesnis Baltijos Santarvės narių tarpusavio pasitikėjimas sąjungos partnerėmis, aktyvesnė ir įvairiapusiškesnė politinė veikla negalėjo užtikrinti Lietuvos, Latvijos ir Estijos saugumo. 1938–1940 m. Europoje vykstant radikaliems politiniams poslinkiams, Baltijos valstybių padėtis labai priklausė ir nuo potencialių agresorių Vokietijos bei SSRS, ir nuo didžiųjų demokratiųjų valstybių Prancūzijos bei Didžiosios Britanijos politinių sprendimų.

* * *

Lietuvos, Latvijos ir Estijos santykiai 1919–1940 m. nuolat kito – dėl

¹²⁴⁹ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui „Eiliniame Baltijos ministerių posėdyje“. *Paryžius*, 1935 12 17. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1861, l. 229.

¹²⁵⁰ I. Feldmanis, A. Stranga. *The Destiny of Baltic Entente 1934–1940*. Riga, 1994, p. 73.

¹²⁵¹ V. Žalys. *Lietuvos diplomatijos istorija, 1925–1940*. Vilnius, 2007, t. 1, p. 28.

¹²⁵² Tiesa, P. Klimo duomenimis, 1937 m. įvykusio tuomet jau Latvijos užsienio reikalų ministro V. Munters vizito į Prancūziją metu *Quai d'Orsay* vadovas Y. Delbos pabrėžęs latviui Baltijos Santarvės svarbą Rytų politikoje. Manytume, šis teiginys labiau pagrįstas Prancūzijos suinteresuotumu, kad Latvija nestiprintų ryšių su Vokietija, o ne tikėjimus Baltijos Santarvės galiomis, žr.: Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo laiškas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui. *Paryžius*, 1937 11 26. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1965, l. 9 v.

¹²⁵³ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo atmintinė „Užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio pasikalbėjimai su Prancūzijos URM p. Flandin, gen. sekr. Léger ir Pol. dep. direktorium Bargeton Paryžiuje 1936 02 03“. *Paryžius*, 1936 02 03. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1867, l. 16.

¹²⁵⁴ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo atmintinė „URM p. Lozoraičio pasikalbėjimai su Prancūzijos URM Flandin, gen. sekretoriumi Léger ir Pol. D. Dir Bargeton“. *Paryžius*, 1936 02 03. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 28, l. 45.

būtinybės sustiprinti jų pozicijas Europos politinėje erdvėje, įtvirtinti suverenumą, užtikrinti valstybės saugumą ir ekonominį gerbūvį, politinio identiteto paieškų, skirtingų valstybės raidos vizijų, asmeninių ambicijų.

1921 m. ironizuodamas Baltijos valstybių lūkesčius iš santykių su Didžiąja Britanija, britų pasiuntinys jose Ernest Wilton rašė: „Valdžios sluoksniai mano, kad John Bull pabusdamas svarsto, kaip laikosi Latvija, pusryčiaudamas ieško naujienų apie Estiją ir eina miegoti mąstydamas apie Lietuvą“¹²⁵⁵. Archyvinių šaltinių analizė skatintų prielaidą, kad didžiulių lūkesčių dėl Prancūzijos suinteresuotumo Baltijos valstybių politiniu gyvenimu ar dėl jos tarpininkavimo Lietuvos, Latvijos ir Estijos bendradarbiavimui bent jau Kaune Taline neturėta. Kita vertus, Prancūzijos pozicija veikė Baltijos sąjungos kūrimo procesą 1920–1925 m. – kliudė šių trijų valstybių susibūrimui į sąjungą, kurioje nedalyvautų kitos šalys. Estija ir Latvija šiuo laikotarpiu palaikė gerus santykius su Prancūzija. Tuo tarpu Lietuvos santykiai su šia didžiąja valstybe šiuo laikotarpiu buvo sudėtingi, tad ji liko „atsarginiu variantu“ Baltijos valstybių sąjungos kūrimo proceso nuošalėje.

Prancūzijos ministro rezidento Gabriel Puaux 1926 m. įvardintą teiginį „blogas Kauno nusiteikimas dėl Lenkijos bičiulių Rygos ar Talino vyriausybių neturi [Prancūzijai – V. B.] praktinės reikšmės“¹²⁵⁶ galima interpretuoti dvejopai. Išsami Baltijos sąjungos kūrimo proceso 1919–1925 m. analizė skatintų jį teigti klydus – Lietuvos išstūmimas sunkino visą sąjungos formavimosi procesą. Kita vertus, Baltijos sąjunga Prancūzijos vyriausybei tebuvo tik viena iš galimų tarptautinės saugumo sistemos alternatyvų. Paryžiuje dvejota, ar Baltijos sąjunga, net be Lietuvos, būtų darni ir stipri. Suomijai vengiant sudaryti karinio bendradarbiavimo sutartį, ši sąjunga vargiai galėjo tapti reikšminga atsvara SSRS ar Vokietijai. 1924 m. Prancūzijai užmezgus diplomatinis santykius su SSRS, vėliau ėmus siekti ryšių su Vokietija stiprinimo, *Quai d'Orsay* galutinai prarado suinteresuotumą Baltijos regiono valstybių politine vienybe.

Šis balansas kito 1934 m.–1936 m., tačiau negalėjo užtikrinti Lietuvai, kaip ir Latvijai bei Estijai politinio saugumo – jis nebuvo susietas su įtakingų partnerių garantijomis. Dėl šios priežasties jau pats Baltijos valstybių bendradarbiavimo skatinimas ir Baltijos Santarvės rėmimas buvo didžiųjų valstybių, taip pat ir Prancūzijos, atsiribojimo nuo tiesioginės atsakomybės už jų saugumą gestas. Prancūzijos vyriausybės politinė laikysena Baltijos valstybėse dažnai sutapo su vaidmeniu Skandinavijos šalyse, kur Prancūzija buvo „nuotolinė tarpininkė“¹²⁵⁷: daugeliu atvejų gana pasyviai stebėjo valstybių politinius virsmus, vengdama aktyviau įsitraukti ir įsipareigodavo tik išskirtiniais atvejais.

¹²⁵⁵E. Wilton 1921 m. gegužės 18 d. pranešimas Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerijai, cituojama pagal: J. Hiden. From War to Peace: Britain, Germany and the Baltic States. *Journal of Baltic Studies*, 1988, V. 19, N. 4, p. 375.

¹²⁵⁶Prancūzijos ministro rezidento Lietuvoje G. Puaux pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Briand „A. s. la Lituanie et la Pologne“. Kaunas, 1926 05 06. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 59, p. 126.

¹²⁵⁷L. Clerc. Un médiateur lointain. La diplomatie française et des États nordiques (1900–1940). *Des horizons de la politique extérieure française. Stratégie diplomatique et militaire dans les régions périphériques et les espaces seconds (XVIe–XXe siècles)*. Bruxelles, 2011, p. 322.

6. LIETUVOS IR PRANCŪZIJOS SANTYKIAI TARPTAUTINIŲ POLITINIŲ SUKRĖTIMŲ LAIKOTARPIU (1938–1940)

6. 1. Prancūzijos reakcija į Lenkijos ir Vokietijos ultimatumus Lietuvai

XX a. 4 deš. Prancūzija vengė Europos valstybių likimų lėmėjos vaidmens, kurio taip noriai ėmėsi po Pirmojo pasaulinio karo. Vis dėlto agresyvėjant nacistinės Vokietijos aneksionistinei politikai ir komplikuojantis kitiems tarptautiniams konfliktams, didžiausios žemyno demokratinės valstybės reakcijos svarba stiprėjo. 1938 m. ir 1939 m. kovo mėn. Lietuvos vyriausybės gauti ultimatimai buvo mažiau aktualūs tarptautinei taikai, nei sinchroniškai vykę Austrijos ir Čekoslovakijos užgrobumai. Nepaisant to, jų svarbą stiprino net įteikimo laikas: 1938 m. kovo mėn. Prancūzijos politika ėmė liudyti naujo karo nuojautą, o po metų buvo išsąmonintas jo neišvengiamumas¹²⁵⁸. Ši didžioji valstybė stengėsi jį atidėti, kad pavyktų geriau pasirengti akistatai su priešininke.

Lietuvos politikai bandė paveikti agresores, remdamiesi demokratinėmis Europos didžiosiomis valstybėmis. Prancūzijos poziciją, sprendžiant Europos politines dilemas, lėmė jos saugumo interesai. Pamatinės įtakos jos reakcijai į konfliktus turėjo provokatorės tarptautinis svoris, vaidmuo žemyne ir santykių su ja pobūdis. Ši taisyklė veikė Prancūzijos nuostatas dėl Lenkijos bei Vokietijos ultimatimų Lietuvai: *Quai d'Orsay*, priklausomai nuo siekiamų tikslų, rinkosi tarpininkės arba stebėtojos vaidmenį. Esminė abiems ultimatums diena buvo 1938 m. kovo 18 d. Lenkijos ultimatumo Lietuvai priėmimo išvakarėse Berlyne užsimezgė ir kitas: Vokietijos kancleris Adolf Hitler išleido direktyvą parengti Klaipėdos krašto prisijungimo planą¹²⁵⁹, kuris buvo baigtas įgyvendinti po metų.

Atskleisime Prancūzijos vyriausybės požiūrį į ultimatumuose Lietuvai keliamus reikalavimus ir didžiosios valstybės politinius veiksmus lėmusias priežastis. Pagrįsime nuostatą, jog Lietuvos vyriausybė negalėjo tikėtis griežtesnės Prancūzijos pozicijos. Įvardindami jos įtaką Lietuvos vyriausybės sprendimams dėl ultimatimų. Apibrėšime jų priėmimo poveikį Prancūzijos užsienio politikai, iškelsime paradoksalų klausimą: ar prarasdama Lietuva nors kiek laimėjo.

1938 m. kovo 11 d. Lietuvos ir Lenkijos pasienyje įvyko incidentas, kurio metu žuvo lenkų pasienietis Stanisław Serafin. Jau kovo 13 d., sekmadienį, Lietuvos užsienio reikalų ministras Stasys Lozoraitis sužinojo, jog šis incidentas nebus sprendžiamas pagal susiklosčiusią tvarką. Kovo 14 d. užsienio, taip pat ir Prancūzijos, spaudoje pasirodė Lenkijos komunikatas: „Incidentas yra Lietuvos vyriausybės organizuotas pasikėsinimas, ji užsispyrusiai vengia užmegzti kaimyniškus santykius tarp dviejų valstybių ir palaiko priešišką atmosferą. Lenkijos vyriausybė pasilieka teisę imtis reikalingų priemonių“¹²⁶⁰.

S. Lozoraitis įpareigojo Lietuvos diplomatus pranešti didžiųjų Europos šalių

¹²⁵⁸Pvz., N. M. Rippsmann, J. S. Levy. The Preventive War that never Happened: Britain, France and the Rise of Germany in the 30's. *Security Studies*, 2007, V. 16, N. 1, p. 53.

¹²⁵⁹V. Vareikis. Politiniai ir kariniai Klaipėdos krašto praradimo aspektai. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis XXI: Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai*. 2010, p. 73.

¹²⁶⁰Incident à la frontière lituanienne. *Le Temps*. 1938 03 14, Nr. 27944.

vyriausybėms apie Lenkijos reakciją į pasienio incidentą. Pasiuntinys Petras Klimas informavo Prancūzijos užsienio reikalų ministeriją apie agresyvią Lenkijos poziciją, susitikęs su Tautų Sąjungos skyriaus vedėju Pierre Arnal. Tos pačios dienos vakare Lietuvos užsienio reikalų ministerijos sekretorius Juozas Urbšys referavo tą pačią informaciją Kaune akredituotiems diplomatams. Pareigūnas išsamiai papasakojo apie pasienio incidentą bei Lietuvos siūlymus dėl jo sprendimo Prancūzijos pasiuntinybės sekretoriui Paul Neyrac. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos pareigūnai siekė ginčą sureguliuoti tiesioginėmis derybomis su Lenkija arba bent šios reikalavimų sušvelninimo. Supažindinęs jį su pagal ministrų kabineto nutarimą suformuluotos notos Lenkijai tekstu, Juozas Urbšys paprašė „paveikti raminausiai Lenkijos vyriausybę“¹²⁶¹.

Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos nuomone, eventualus karinis Lenkijos ir Lietuvos konfliktas galėjo paskatinti Vokietijos išitraukimą ir išaugti į naują karą. Dėl šios priežasties Paryžiuje siekta užkirsti kelią ginkluotiems susirėmimams¹²⁶². Kovo 15 d. rytą P. Klimą priėmė Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos politikos ir komercijos direktorius René Massigli. Jis nurodė įpareigosias ambasadorių Léon Noël surengti demaršą Lenkijos vyriausybei. Jau tą pačią dieną Kauną ir Paryžių pasiekė informacija apie Varšuvos ketinimus pareikalauti sutikimo užmegzti diplomatinis Lietuvos ir Lenkijos santykius¹²⁶³. *Quai d'Orsay* generalinis sekretorius Alexis Léger nurodė P. Klimui, kad Prancūzijos vyriausybė Lietuvos atsisakymą vertintų nepalankiai¹²⁶⁴.

Kita vertus, Prancūzijos užsienio reikalų ministerija nepritarė Lenkijos ketinimui reikalavimus pateikti ultimatyvia forma. Instrukcijoje L. Noël buvo pavesta perduoti Prancūzijos poziciją: „Lenkijos vyriausybei ne paslaptis, kad disproporcija tarp grasinimų Lietuvos vyriausybei ir menkos incidento reikšmės stulbina prancūzų viešąją nuomonę. Kokį apgailėstą būvumą bekelia dvišalių santykių nebuvimas, siekis juos užmegzti jėga būtų neatleistinas. Tokia elgsena po Austrijos įvykių sukkelto sukretimo tarsi paremia Reicho vyriausybės pasirinktus veikimo metodus. Lenkijos vyriausybė akivaizdžiai suinteresuota netapti jų pavyzdžiu, nes rizikuoja vieną dieną pati tapti auka“¹²⁶⁵.

Kovo 16 d. rytą Prancūzijos ambasadorių L. Noël priėmė Lenkijos užsienio reikalų ministerijos sekretoriaus pavaduotojas Jan Szembek. Kiek anksčiau ministerijoje su analogišku pareiškimu lankėsi ir Didžiosios Britanijos ambasadorius Howard Kennard. Prancūzų diplomatas referavo *Quai d'Orsay* poziciją, jog privalu vengti jėgos panaudojimo prieš Lietuvą. Jis nurodė, kad išspręsti kovo 11 d. įvykusį

¹²⁶¹ Lietuvos užsienio reikalų ministerijos generalinio sekretoriaus J. Urbšio atmintinė „Informacijos dėl 1938 m. kovo 11 d. incidento administracijos linijoje“. Kaunas, 1938 03 15. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 426.

¹²⁶² L. Noël. *L'Agression allemande contre la Pologne*. Paris, 1946, p. 189.

¹²⁶³ Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Dulong ir ambasadoriaus Maskvoje R. Coulondre telegramos Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, Maskva, 1938 03 15. AMAEF, Service français de la SDN, d. 263, p. 69, 70.

¹²⁶⁴ Užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio atmintinė „Dėl 1938 m. kovo 11 d. incidento administracijos palinių ir Lenkų ultimatumo Lietuvai santrauka“. Kaunas, 1938 04 05. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 52; „Ir mane p. Leger įtikinėjo nesiremti viltimis dėl jo demaršų pasėkų Varšuvoje esamomis apylostovomis, o stengtis eliminuoti konflikto atramą diplomatinį reikalavimų patenkinimu“, žr.: Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui „Lenkų-prancūzų ginčai ryšium su Lietuva“. Kaunas, 1938 03 28. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 82.

¹²⁶⁵ Prancūzijos užsienio reikalų ministro J. Paul-Boncour instrukcija ambasadoriui Lenkijoje L. Noël. Paryžius, 1938 03 15. AMAEF, Service français de la SDN, d. 263, p. 84.

incidentą būtų lengviau derybų keliu. Be to, įvardijo nuostatą, kad esama situacija „lengvintų Lenkijos ir Lietuvos santykių normalizavimą“¹²⁶⁶. Paminėjęs, esą iš Berlyno sklinda gandai, jog Lenkija ketinanti pateikti ultimatumą Lietuvai, L. Noël pridūrė kelias prielaidą, kad vis dėlto nesiekama šios Baltijos valstybės okupuoti. Lenkų istoriko Piotr Łossowski teigimu, ultimatumo reikalavimas, nors mažai kam žinomas, Lenkijos užsienio reikalų ministerijoje buvo įvardintas dar iki L. Noël demaršo¹²⁶⁷. Vis dėlto prancūzų ambasadoriaus pozicija skatino Lenkijos užsienio reikalų ministerijos vadovybę konstatuoti, kad jos reikalavimas Lietuvai užmegzti dvišalius santykius Quai d'Orsay visiškai priimtinas.

L. Noël pranešė Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai, jog viliasi konflikto sprendimo derybų keliu¹²⁶⁸. Kovo 17 d. vakare P. Klimas Paryžiuje mėgino kreiptis dėl jų surengimo į Lenkijos ambasadorių Juliusz Łukasiewicz. Jis perdavė Lietuvos vyriausybės pažadą įgalinti lietuvių diplomata deryboms su Lenkijos vyriausybės pasirinktu lenkų diplomatu. Pranešdamas S. Lozoraičiui apie nesėkme pasibaigusį susitikimą P. Klimas sužinojo, kad Lenkija per pasiuntinybę Taline 21 val. jau įteikė ultimatyvią notą Lietuvai¹²⁶⁹.

Dokumente per 48 val. Lenkija pareikalavo Lietuvos sutikimo užmegzti dvišalius diplomatinis santykius iki kovo 31 d. Prieš ją išsiunčiant Lietuvai, L. Noël Varšuvoje bandė sušvelninti reikalavimų formą, siūlydamas pateikti bent neultimatyvaus pobūdžio notą¹²⁷⁰. Kone vidurnaktį J. Urbšys su dokumento turiniu supažindino Prancūzijos pasiuntinį Georges Dulong, prašydamas jo atstovaujamos vyriausybės „draugiškų patarimų“¹²⁷¹. Siekta sužinoti Prancūzijos poziciją dėl pateikto reikalavimo ir galimybių konflikto svarstymą pavesti Tautų Sąjungai. Konstatavęs, kad „tekstas labai rimtas“, J. Urbšio teigimu, sunerimęs prancūzų diplomatas pažadėjo iškart pranešti *Quai d'Orsay* apie šį ultimatumą¹²⁷². Kovo 18 d., po pusiaunakčio, Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Teisės ir administracijos departamento direktorius Kazimieras Bizauskas pavedė P. Klimui paprašyti *Quai*

¹²⁶⁶ 1938 m. kovo 16 d. Užrašas Lenkijos Respublikos Užsienio reikalų ministerijos valstybės sekretoriaus padėjėjo Jano Šembeko pokalbio su Prancūzijos ambasadoriumi Varšuvoje Leonu Noeliu apie incidentą Lenkijos ir Lietuvos pasienyje, jo padarinius. *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais: dokumentų rinkinys*. Vilnius, 2013, p. 95.

¹²⁶⁷ P. Łossowski. *Ultimatum polskie do Litwy 17 marca 1938 roku: studium z dziejów dyplomacji*. Warszawa, 2010, s. 61–62.

¹²⁶⁸ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus A. Léger instrukcija pasiuntiniui Lietuvoje G. Dulong „Conflit polono-lituanien“*. *Paryžius, 1938 03 17*. AMAEF, Service français de la SDN, d. 263, p. 104.

¹²⁶⁹ Egzistuoja hipotezė, jog Vakarų valstybių diplomatomis pavyko sušvelninti Lenkijos ultimatumo reikalavimus. Vis dėlto P. Łossowski išsamiaje tyrime pabrėžiama, kad nors kilus ultimatumo pateikimo sumanymui, Lenkijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnai kėlė įvairių idėjų dėl jo turinio, ministrui J. Beck pradėjus rengti ultimatumo tekstą skirtingų jo versijų ar diskusijų dėl jo turinio nebuvo. Pagal išlikusius duomenis, J. Beck iš karto pasiūlė kelti nuosaikius ir grėsmės esminiams Lietuvos saugumo interesams nekeliančius reikalavimus, kurie kuo mažiau provokuotų tarptautinę viešąją nuomonę ir Lietuvos vyriausybę – apsiriboti tik pastangomis užmegzti diplomatinis, pasienio ir kaimynystės santykius, nekeliant jokių papildomų sąlygų, žr.: P. Łossowski. *Op. cit.*, s. 64; A. Kasparavičius, P. Libera. Įvadas. *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais...*, p. 13.

¹²⁷⁰ Y. Beauvois. *Léon Noël de Laval à de Gaulle via Pétain, 1888–1987*. Villeneuve-d'Ascq, 2001, p. 149.

¹²⁷¹ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Dulong telegrama Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1938 03 18*. AMAEF, Service français de la SDN, d. 263, p. 112.

¹²⁷² *Lietuvos užsienio reikalų ministerijos generalinio sekretoriaus J. Urbšio atmintinė „Pasikalbėjimas su Prancūzijos pasiuntiniu p. Dulong“*. *Kaunas, 1938 03 20*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 171.

d'Orsay pareigūnų vėl paraginti, kad Lenkijos vyriausybė sutiktų pradėti derybas. Jau tuomet į kolegą klausimą, ar Lietuvos vyriausybė sutiks pripažinti Lenkiją, K. Bizauskas atsakė teigiamai ir leido tai konfidencialiai pranešti Prancūzijos ir D. Britanijos vyriausybėms.

Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje P. Klimą priėmęs A. Léger atsisakė reikalauti Lenkijos ultimatumo atšaukimo, nepritarė ginčo svarstymui Tautų Sąjungoje ir nesutiko paremti Lietuvos vyriausybę, jei ši atmestų reikalavimus. Teigdamas apgailestaujęs dėl „nerealistinio dalykų suvokimo“¹²⁷³, ministerijos generalinis sekretorius grindė Prancūzijos vengimą angažuotis sumenkusia įtaka Lenkijoje – esą jau dvejus metus ji itin maža. Be to, anot *Quai d'Orsay* pareigūnų, anglai „labai plačiai arba bendrai imasi reguliuoti Europos reikalus, sukeldami nereikalingų vilčių, bet dar plačiau nusileidžią apvildami“¹²⁷⁴. Po susitikimo lietuvių diplomatas pranešė Lietuvos užsienio reikalų ministerijai, jog A. Léger įpareigosias ambasadorių L. Noël dar kartą paraginti Lenkijos vyriausybę atsisakyti ultimatyvios reikalavimų formos. Numatyta lenkams siūlyti, kad būtų parinkta vėlesnė reikalavimų užmegzti dvišalius santykius data arba Lietuvos vyriausybei leista abstrakčiau atsakyti į reikalavimą. Tiesa, A. Léger iš karto pabrėžė dvejoją demaršo poveikiu, ragindamas Lietuvos vyriausybę savarankiškai tartis su Varšuva.

Tuo tarpu Lenkijos užsienio reikalų ministras Józef Beck kovo 18 d. perdavė Varšuvoje akredituotiems užsienio valstybių diplomatams Lenkijos vyriausybės reikalavimus, pareikšdamas, kad ši prireikus ginklu sieksianti užsibrėžto tikslo¹²⁷⁵. Prancūzijos ambasadoriaus laikysena susitikimo su juo metu vertintina prieštaringai. Bent jau savo atsiminimuose jis teigė, esą „pažindamas J. Beck ir lenkų charakterį, aš neturėjau iliuzijų“¹²⁷⁶. Gavęs ministerijos nurodymą atkakliai siekti, kad pasiuntinybių įkūrimo data būtų atidėta iki balandžio 15 d., L. Noël tvirtino tąkart sąmoningai tik atsargiai J. Beck ją paminėjęs kaip Lietuvos pageidavimą. Jis teigė įtikinęs Didžiosios Britanijos ambasadorių H. Kennard susisiekti su *Foreign Office*, kad britų diplomatai Kaune būtų įgalioti siekti besąlygiško Lietuvos sutikimo su ultimatumo reikalavimais. Perduodamas susitikimo su J. Beck rezultatus, L. Noël „iki tol netikėjusiems“ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos vadovams pabrėžė: „Lenkijos vyriausybė pasiryžusi viskam ir Kaunui telieka patarti tik priimti visus reikalavimus, jei jis nori išsaugoti taiką“¹²⁷⁷. Ambasadorius ragino Prancūzijos užsienio reikalų ministeriją įtikinti Lietuvą atsisakyti pastangų atidėti dvišalių santykių užmezgimo datą ir sumanymo kreiptis į Tautų Sąjungą – esą, ginčo svarstymas galįs paskatinti Lenkiją iš jos išstoti.

Ko gero, *Quai d'Orsay* vis dėlto iš anksto tikėtasi Lenkijos atsisakymo, kurio atveju ketinta rinktis pasyvią laikyseną. Tokią prielaidą skatintų A. Léger konstatavimas suinteresuotiems prancūzų diplomatams, kad „turbūt neįmanoma pritaikyti kitą sprendimą negu reikalaujama“, o P. Klimui – kad jis „daugiau pagelbėti

¹²⁷³ Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo telegrama Lietuvos užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1938 03 19. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 193.

¹²⁷⁴ Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui „Lenkų-prancūzų ginčai ryšium su Lietuva“. Kaunas, 1938 03 28. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 78.

¹²⁷⁵ P. Łossowski. *Op. cit.*, s. 61; L. Noël. *Op. cit.*, p. 188.

¹²⁷⁶ L. Noël. *Op. cit.*, p. 190.

¹²⁷⁷ *Ibid.*, p. 191. Prancūzų archyvinė medžiaga neduoda jokios informacijos apie tokią iniciatyvą.

nepajėgias¹²⁷⁸.

Šioje įvykių grandinėje trūksta Prancūzijos užsienio reikalų ministro Joseph Paul-Boncour. Tik kovo 13 d. darbą pradėjusios Léon Blum vyriausybės narys pateko į tirštą įvykių sūkuri: teko reaguoti į Austrijos užgrobimą kovo 12 d., Barselonos bombardavimus kovo 18 d.. Skubotai parengta vyriausybės programa parlamente buvo pristatoma tą pačią dieną, kai Lenkija įteikė Lietuvai ultimatumą. Galbūt todėl R. Massigli kovo 15 d. pažadėjo P. Klimui galimybę susitikti su ministru tik po dviejų arba trijų dienų¹²⁷⁹.

P. Klimo pranešimuose ir telegramose J. Paul-Boncour pirmąkart „pasirodė“ kovo 19 d. Tądien A. Léger, lietuviui diplomatu referavęs apie „labai griežto tono“ antrąjį L. Noël demaršą Varšuvoje¹²⁸⁰, paragino P. Klimą kreiptis į J. Paul-Boncour. Pagal Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje telegramą, audiencijos pas ministrą metu ultimatumas jau buvo priimtas. J. Paul-Boncour apgailestaudamas reagavo tik į konflikto atomazgą. Įvardijęs tradicinę diplomatinio etiketo frazę, kad Prancūzija visuomet bus draugiška Lietuvai, ministras pažadėjo siekti, kad Lenkija ateityje „nekartotų nepriimtinių Lietuvos garbei žygių“¹²⁸¹.

Lietuvai sutikus su ultimatumo reikalavimais, po poros valandų, 13 val., Lietuvos užsienio reikalų ministerijos generalinis sekretorius J. Urbšys priėmė pasiuntinį G. Dulong. Pokalbio metu prancūzų diplomatas abejojo, ar Lietuva tikrai būtų buvusi suinteresuota perduoti ginčą Tautų Sąjungai ir pabrėžė Prancūzijos politinių galių ribotumą: „Prancūzijos vyriausybė buvo Lenkijoje pasiryžusi pavartoti visą savo įtaką, tik ta įtaka šiuo metu Varšuvoje yra žymiai susilpnėjusi“¹²⁸².

Prancūzijos užsienio reikalų ministerija gana intensyviai bendradarbiavo su Lietuvos vyriausybe, bet vertinant jos indėlį, sunku išvengti prieštarų. P. Klimas diplomatiniam susirašinėjime su Lietuvos užsienio reikalų ministerija itin išryškino J. Paul-Boncour ryžtą: „stiprią akciją“ Varšuvoje, kur Prancūzija dar turinti „šiek tiek kredito“¹²⁸³. Vis dėlto viešojoje erdvėje Prancūzijos užsienio reikalų ministerija išliko santūri: įtakingi jos pareigūnai apie šį ultimatumą nepateikė jokių autorizuotų komentarų spaudai. Greičiausiai daugelio jų nuostatos sutaptų su ambasadoriaus L.

¹²⁷⁸ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus A. Léger atmintinė dėl Lenkijos ultimatumo Lietuvai. Paryžius, 1938 03 19. AMAEF, Service français de la SDN, d. 263, p. 230; Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo šifruota telegrama Nr. 896 Lietuvos užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1938 09 19. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 190. Prancūzijos poziciją atspindinčią pastraipą reziumuoja pacituotoji frazė.

¹²⁷⁹ Audiencijos pas Prancūzijos užsienio reikalų ministrą data lieka neaiški. Atsiminimuose P. Klimas nurodo, jog J. Paul-Boncour jį priėmė jau kovo 18 d. ryte ir vos sužinojęs ultimatumo turinį skubiai paskambino J. Beck. Jį „išprausęs“, ministras esą pabrėžė „prižiūrėsiąs tą reikalą“ ir užtikrinęs, kad „Lietuva neturinti nieko bijoti“, žr. P. Klimas. *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*. Vilnius, 1991, p. 103. Vis dėlto nei išlikęs diplomatinis susirašinėjimas, nei palankias užsienio valstybių reakcijas itin stengusis išryškinti Lietuvos spauda, detaliai aprašiusi pasiuntinio Londone B. K. Balučio audienciją pas Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministrą Lordą Halifax, šio eventualiai svaraus ir išraiškingo gesto nemini. Žr.: Londonas tikisi taikingo įtempimo išsprendimo. Halifaxas priėmė Balutį. *Lietuvos aidas*, 1938 03 19, Nr. 123.

¹²⁸⁰ P. Lossowski. *Op. cit.*, s. 104–105; Y. Beauvois. *Op. cit.*, p. 149.

¹²⁸¹ Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo šifruota telegrama Nr. 896 Lietuvos užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1938 09 19. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 190.

¹²⁸² Lietuvos užsienio reikalų ministerijos generalinio sekretoriaus J. Urbšio atmintinė „Pasikalbėjimas su Prancūzijos pasiuntiniu p. Dulong“. Kaunas, 1938 03 20. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 171.

¹²⁸³ Lietuvos pasiuntinio P. Klimo pranešimas „Vizitas Paul-Boncourui“. 1938 04 08. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 29, l. 87. P. Klimas padėjo ministru už paramą Lietuvai ir L. Blum vyriausybės atstatydinimo išvakarėse.

Noël: „Mus žavėjo šių debatų vaikiškumas: mes nematėme ir neabejotinai niekada nebeįsivysime vienos valstybės, siunčiančios kitai ultimatumą, kuriame grasinant karu reikalaujama nedelsiant užmegzti dvišalius santykius. Lenkai bent jau galėjo palikti daugiau laiko diplomatų įsikūrimui. Kita vertus, ką galvoti apie mažytę Lietuvą, kuri pasiryžusi sutikti su Lenkijos ultimatumu, laiko garbės reikalu nevisiškai paklusti spaudimui ir yra pasiryžusi rizikuoti karu, kad tik nusiųstų diplomatą ne balandžio 1, o 15 d.“¹²⁸⁴.

Lenkijos siekį užmegzti dvišalius santykius su Lietuva Prancūzijos vyriausybė laikė logišku ir pagrįstu, ką labai tiksliai įvardijo J. Lanskoronskis: „Akcija buvo plečiama dėl baimės, kad ginkluotas konfliktas įneš dar daugiau naujų painiavų ir naujų neramumų. Buvo juntama ir tai nebuvo slepiama, kad prancūzai stengėsi kaip tik tą „ginkluotą“ konfliktą pašalinti, bet visiškai pritarė ultimatumo turiniui iš esmės“¹²⁸⁵. Tik iki balandžio 10 d. veikus L. Blum ministrų kabinetas nemažai laimėjo iš 1938 m. Lenkijos ultimatumo Lietuvai. Užsienio reikalų ministerijos tarpininkavimas baigėsi Lenkijos ir Lietuvos dvišalių santykių užmezgimu – tai nepavyko net veikliausiems jo pirmtakams.

Ultimatumą priėmus, Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje kurią laiką įtemptai svarstyta, ką radikalus lenkų žingsnis liudija apie Varšuvos ir Berlyno santykius. Analizuodami gandus ir viešai prieinamą informaciją, prancūzų diplomatai laikėsi skirtingų prielaidų: ambasadorius Vokietijoje André François-Poncet, teisingai konstatavęs¹²⁸⁶, kad Lenkijos veiksmai neabejotinai buvo suderinti su Vokietija, spėjo, sureikšmino kai kurių nacionalsocialistų tvirtinimus, kad Vokietija ketina „perduoti“ Lietuvą Lenkijai mainais į Dancigo koridorį¹²⁸⁷. Ilgainiui paaiškėjo, kad Vokietijos ketinimus tiksliau numatė jo kolega L. Noël, tvirtinęs, kad Vokietija nesuinteresuota padidinti Lenkijos teritoriją. Remdamasis A. Hitlerio „Mein Kampf“, jis spėjo, kad esminiai vokiečių politiniai tikslai lieka nepakitę, tad Pamaro teritorijas jie atsiimsią be jokių kompensacijų ir jiems žygiuojant link Baltijos valstybių, Lenkija neišvengiamai patirsianti karinę agresiją¹²⁸⁸.

Vienu iš griežtos J. Paul-Boncour pozicijos įrodymų P. Klimas laikė prancūzų spaudai duotą „laisvę pliekti Lenkijos kailį“¹²⁸⁹. Bet kuriuo atveju, Lenkijos ultimatumas suteikė Prancūzijai progą parodyti nepasitenkinimą sąjungininkės suartėjimu su Vokietija. Postūmį žiniasklaidai galima išvelgti jau kovo 16 d. paskelbtame Prancūzijos telegramų agentūros „Havas“ pranešime apie konflikto raidą: „Spauda priskiria Varšuvos vyriausybei polinkį Kaunui taikyti metodus, kuriais Vokietijos fiureris įgyvendino anšliusą“¹²⁹⁰. Prancūzų spauda noriai priekaištavo Lenkijai dėl Lietuvai įteikto ultimatumo: jos pasirinktas spaudimo būdas vadintas

¹²⁸⁴ L. Noël. *Op. cit.*, p. 190.

¹²⁸⁵ Lietuvos karo atašė Paryžiuje J. Lanskoronskio pranešimas Kariuomenės štabo II skyriaus viršininkui. *Paryžius, 1938 03 19*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 183.

¹²⁸⁶ P. Lossowski. *Op. cit.*, s. 58.

¹²⁸⁷ Prancūzijos ambasadoriaus Berlyne A. François-Poncet telegrama Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. *Berlynas, 1938 03 22*. AMAEF, Service français de la SDN, d. 263, p. 187.

¹²⁸⁸ Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje L. Noël telegrama Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. *Varšuva, 1938 03 22*. AMAEF, Service français de la SDN, d. 263, p. 188.

¹²⁸⁹ P. Klimas. *Op. cit.*, p. 103.

¹²⁹⁰ Prancūzijos agentūros „Havas“ pranešimas apie Lietuvos ir Lenkijos pasienio incidentą. *1938 03 16*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2099, l. 47.

barbarišku, pavojingu, neatsakingu, perdėta reakcija ir ydinga praktika. Įvykių vertinimuose kartotos Lenkijos ir nacistinės Vokietijos elgsenos paralelės, išryškintas kontrastas tarp agresyvios ultimatumo pateikėjos ir mažos taikios Lietuvos¹²⁹¹. L. Noël, atrodo, net gana džiugiai prisiminė, kad laimėjęs dvikovą su Lietuvos vyriausybe, J. Beck likęs nepatenkintas¹²⁹². Prancūzijos spauda tikino visuomenę, kad vyriausybė užkirto kelią ginkluotam konfliktui, galėjusiam išprovokuoti karą Europoje.

Ambasadorius J. Łukasiewicz nota protestavo prieš itin nepalankų žiniasklaidos toną – „ypatingą sportą: kratytis draugais“¹²⁹³. Lietuvos vyriausybės slapto informatoriaus teiginį „Prancūzijos nusistatymas padaręs lenkų vyriausybei labai daug nemalonumų“¹²⁹⁴, – patvirtina daugelis šaltinių¹²⁹⁵. Prancūzų spaudos sambrūzdis buvo veiksmingas būdas parodyti nusivylimą Lenkija. Žinoma, verta suabejoti, kiek naudingas Prancūzijai ir Lenkijai buvo šis abipusio įtarumo sustiprėjimas, pakenkęs dvišaliams santykiams¹²⁹⁶.

Ultimatumas gerokai sušvelnino Prancūzijos viešąją nuomonę apie Lietuvą. Ankstesnį mažos, silpnos, globotinos šalies įvaizdį papildė teisesnės už puolėją aukos vaizdinys, sustiprinęs visuomenės simpatijas. „Šiandien turime palankiausią tiek oficialinę, tiek visuomeninę mums nuotaiką“, – po ultimatumo priėmimo džiaugėsi pasiuntinys Paryžiuje P. Klimas¹²⁹⁷.

¹²⁹¹H. De Kerille. L'Europe au signe de la barbarie. *L'Époque*. 1938 03 19, Nr. 204; J. Delebecque. Contre des intérêts français. *L'action française*. 1938 03 22, Nr. 81; La contagion des coups de force. Sous la menace de l' invasion Lituanie a du céder. *L'Humanité*, 1938 03 20, N. 14336; Prancūzų spauda apie lietuvių-lenkų konfliktą iki kovo 18 d. *Lietuvos aidas*. 1938 03 21, Nr. 127, p. 6.

¹²⁹² L. Noël. *Op. cit.*, p. 193.

¹²⁹³L. Mitkiewicz. *Kauno atsiminimai 1938–1939*. Vilnius, 2002, p. 27; *Varšuvos radijas*. *VSD spaudos dienynas* nr. 76. 1938 03 24. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1025, l. 49, l. 102; Vertėtų pacituoti ir A. Léger poziciją dėl lenkų spaudos reakcijos. Anot jo, lenkų spauda „sistemiškai labai iškreipė Prancūzijos vaidmenį“ ir jei įtakingi lenkų pareigūnai įvardins pasipiktinimą prancūzų spauda, privalu protestuoti prieš „kitomis sąlygomis veikiančios lenkų spaudos supanašėjimą [su prancūzų – V. B.]“, žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus A. Léger telegrama Prancūzijos ambasadoriui Lenkijoje*. *Paryžius*, 1938 03 25. AMAEF, Service français de la SDN, d. 263, p. 215.

¹²⁹⁴*Lenkai*. *Valstybės saugumo departamento biuletėnis* nr. 135a. Kaunas, 1938 06 01. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 25–35.

¹²⁹⁵ „Lenkijos visuomenėje dar gyvas atsiminimas apie nedraugišką visos prancūzų spaudos laikyseną kai Lenkija patyrė sunkumų dėl lietuvių incidento. Aš prisiminiau apgailėtina prancūzų diplomatų laikyseną, sprendžiant tokios gyvybinės svarbos PL-ai turintį klausimą. Prisiminiau, kad tokiu lemiamu momentu F ne tik nebuvo mūsų pusėje, bet ir ignoravo mūsų interesus. Bonnet bandė mane užtikrinti, kad Prancūzija vis tik patarė Lietuvai susitaikyti su mumis, į ką aš atsakiau, kad nenoriu pradėti diskusijos šia tema, nes tai gali man būti pernelyg skausminga ir norėčiau tai pamiršti. Tada draugiškai, bet kategoriškai nurodžiau, kad mūsų svarbiausia tuometinė pareiga buvo tęsti mūsų abipusio supratingumo pastangas dėl mūsų interesų ir pozicijų“, žr.: *Political Report N. XVII/2*. Paris. May 27 1938. Conversation with Foreign Minister Bonnet. *Diplomat in Paris, 1936–1939: Papers and Memoirs of Juliusz Łukasiewicz*. Edited by Waclaw Jędrzejewicz. New York, London: Columbia University Press, 1970, p. 97–98; taip pat: L. Mitkiewicz. *Op. cit.*, p. 17, 27; *Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui „Lenkų-prancūzų ginčai ryšium su Lietuva“*. Kaunas, 1938 03 28. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 78–79.

¹²⁹⁶R. J. Young. The Aftermath of Munich: The Course of French Diplomacy, October 1938 to March 1939. *French Historical Studies*, 1973, Vol. 8, N. 2, p. 309.

¹²⁹⁷*Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo pranešimas „Dėl naujos santykių su Lenkija būklės. Žvilgsnis į ateitį“*. Kaunas, 1938 03 25. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 29, l. 78.

Praėjus kelioms dienoms po ultimatumo priėmimo, pasiuntinys G. Dulong Lietuvos viešojoje nuomonėje išvelgė nepalankumo Prancūzijai ženklų. Jis kreipėsi į ministrą S. Lozoraitį, prašydamas spaudoje geriau atspindėti prancūzų poziciją, šį nepalankumą dalinai siedamas ir su esą Didžiosios Britanijos reikalų patikėtinio skleidžiamais gandas, esą *Quai d'Orsay* laikėsi pasyviai¹²⁹⁸. Iš tikrųjų, Lietuvos žiniasklaidoje nemažai dėmesio skirta palankioms prancūzų spaudos publikacijoms, tačiau Prancūzijos vyriausybės laikysena nebuvo išryškinta. Vengdama skaudžios temos ir vis daugiau dėmesio skirdama santykių su Vokietija problemoms, Lietuvos vyriausybė ir oficialioji spauda išsamiau neanalizavo Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos indėlio, sprendžiant konfliktą su Lenkija.

Trūksta išsamesnių duomenų, ar *Quai d'Orsay* vadovybė pasinaudojo G. Dulong raginimu perduoti Lenkijos vyriausybei, jog pasiuntiniui Franciszek Charwat, dėl dar sustiprėjusio Lietuvos visuomenės nepasitikėjimo kaimyne, būtina „kuo supratingiausia ir subtiliausia“, „išmintinga ir santūri“ laikysena¹²⁹⁹, ko gero, ta pati išvada¹³⁰⁰ Varšuvoje buvo padaryta savarankiškai. Prancūzijos ir Lenkijos santykiai, nepaisant geroko atšalimo, ir toliau išliko gana svarbūs abiem valstybėms. P. Klimas teisingai konstatavo, kad ir „2% Prancūzijos įtakos tebelieka svarbūs“ Lenkijai¹³⁰¹. Abiejų valstybių ryšių svarba vėl ėmė augti, galutinai išryškėjus Lenkijos puolimo pavojui.

Prancūzijos vyriausybės gana aktyvią poziciją dėl Lenkijos ultimatumo 1938 m. kovą išryškina kitokia jos reakcija į Vokietijos ultimatumą, 1939 m. kovo 20 d. įteiktą Lietuvai. Tą dieną lankydamasis Berlyne Lietuvos užsienio reikalų ministras J. Urbšys nuvyko į audienciją pas Vokietijos užsienio reikalų ministrą. Vietoje pasiūlymų, kaip sušvelninti dvišalių santykių problemas, Joachim von Ribbentropp pateikė ultimatyvų reikalavimą nedelsiant perduoti Vokietijai Klaipėdos kraštą. Kovo 21 d. Lietuvos užsienio reikalų ministerija diplomatams nurodė nesiimti jokių veiksmų, negavus reikiamų nurodymų. Kovo 22 d., trečiadienio, ryte jiems buvo išsiųsta telegrama, pranešanti apie Lietuvos vyriausybės sutikimą įvykdyti ultimatumo reikalavimą. Tos pačios dienos popietę J. Urbšys pasirašė Klaipėdos krašto perdavimo Vokietijai aktą. Atrodytų, kad Lietuvos vyriausybė per menkai pasinaudojo Klaipėdos konvencijos signatarių, taigi ir Prancūzijos tarptautine politine įtaka.

Tiesa, Berlyne lankęsis Lietuvos pasiuntinys Prahoje Edvardas Turauskas netrukus po ultimatumo įteikimo išskubėjo į Varšuvą. Kartu su ten akredituotu pasiuntiniu Jurgiu Šauliu kovo 21 d. ryte jis privačiai susitiko su jau pažįstamu ambasadoriumi L. Noël ir perdavė informaciją apie Vokietijos ultimatumo turinį. Atvykusiems buvo svarbu sužinoti Prancūzijos poziciją. Anot jų, *Quai d'Orsay* turėtų atsižvelgti į aplinkybę, kad „ginant šios teritorijos statutą gali prasidėti karas“¹³⁰². Atsiminimuose L. Noël sodriai aprašė lietuvių diplomatų nuostatas: „Jei Didžioji Britanija ir Prancūzija mano, kad atėjo laikas pasipriešinti Vokietijai, mes esame

¹²⁹⁸ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje g. Dulong pranešimas Prancūzijos užsienio reikalų ministrui „La tension lituano-polonaise et l'acceptation d'ultimatum polonais“*. Kaunas, 1938 03 22. AMAEF, Service français de la SDN, d. 263, p. 200.

¹²⁹⁹ *Ibid.*, p. 204.

¹³⁰⁰ A. Kasparavičius, P. Libera. *Op. cit.*, p. 16–17.

¹³⁰¹ *Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo pranešimas „Lenkų-prancūzų ginčai ryšium su Lietuva“ užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui*. 1938 03 28. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2080, l. 79.

¹³⁰² *Prancūzijos pasiuntinio Varšuvoje L. Noël pranešimas Užsienio reikalų ministerijai telefonu*. Varšuva, 1939 03 21. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 40, p. 133.

pasirengę: iš visų jėgų ginsim mūsų nepriklausomybę, nors ir būsim sutraiškyti“¹³⁰³. Jis detaliai informavo apie šį susitikimą Prancūzijos užsienio reikalų ministeriją. Pranešime L. Noël paminėjo nurodęs E. Turauskui ir J. Šauliui: vargiai tegalima tikėtis, kad prancūzai ir britai ryžtųsi provokuoti karą, gindami Klaipėdos kraštą¹³⁰⁴. Kad ambasadorius konstatavo negalįs nieko pažadėti, atsiminimuose teigė ir E. Turauskas¹³⁰⁵.

J. Urbšio įgaliotas, buvęs užsienio reikalų ministras S. Lozoraitis kovo 21 d. 1306 informavo apie ultimatumą keletą Kaune akredituotų diplomatų, taip pat ir G. Dulong. Šis konstatavo, kad tokios agresijos akivaizdoje Lietuva neturi galimybių gintis¹³⁰⁷.

Kovo 22 d. vakare, apie 18 val. 30 min. P. Klimas Paryžiuje perdavė informaciją apie ultimatyvių reikalavimų priėmimą Užsienio reikalų ministerijos generaliniam sekretoriui A. Léger. Šis pasiteiravo, kaip į susiklosčiusias aplinkybes reaguoja Lenkijos ir SSRS vyriausybės. Lietuvius diplomatas įvardijo privačią Lenkijos pasiuntinio Kaune F. Charwat poziciją. Paklaustas, ar Vokietija sutinka duoti garantijas dėl naujosios sienos neliečiamumo ir ar ultimatumas nekelia pavojaus visai Lietuvos teritorijai, P. Klimas konstatavo, kad pokyčių šiuo klausimu J. von Ribbentrop neminėjo.

Į A. Léger klausimą, ar Lietuvai buvo pateikta kitų techninio, administracinio arba ekonominio pobūdžio dokumentų, buvo atsakyta neigiamai. Įtakingas prancūzų diplomatas itin palankiai įvertino Lietuvos vyriausybės nuostatą nekaltinti Klaipėdos konvencijos signatarų dėl priimto sprendimo. P. Klimas įvardijo lūkestį, kad ir signatarės nepriekaištaus „priverstai paklusti Lietuvai“. Kaip ir anksčiau, A. Léger vengė bet kokių pažadų dėl Prancūzijos pozicijos, jei Vokietija užpultų Lietuvą¹³⁰⁸.

Lietuvos vyriausybės santūrumą lėmė bejėgiškumo suvokimas. Likus savaitei iki reikalavimų dėl Klaipėdos krašto priėmimo gerokai didesnė Vidurio Rytų Europos valstybė, Čekoslovakija, taip pat sutiko su Vokietijos ultimatumo reikalavimais. Jos okupaciją pasyviai stebėjo didžiosios demokratinės žemyno valstybės, taip pat ir sąjungininkė Prancūzija. Édouard Daladier vadovaujamos vyriausybės reakcija į Klaipėdos krašto atplėšimą nuo Lietuvos Kaune buvo lengvai nuspėjama. Be to, skirtingai nei netikėtai per keletą dienų suformuluoti Lenkijos ultimatyvios notos reikalavimai, Vokietijos ultimatumas brendo palengva. 1938 m. kovo 25 d., vos priėmus Lenkijos ultimatumą, P. Klimas pateikė Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai Lietuvos vyriausybės gauto Vokietijos memorandumo su

¹³⁰³ L. Noël. *Op. cit.*, p. 321.

¹³⁰⁴ L. Noël, Ambassadeur de la France à Varsovie à M. Georges Bonnet, Ministre des affaires étrangères. Varsovie, le 21 mars 1939. *DDF 1932–1939. Deuxième série, 1938–1939*. Paris, 1981, d. 15, p. 145–146.

¹³⁰⁵ E. Turauskas. *Lietuvos nepriklausomybės netenkant*. Kaunas, 1990, p. 31–32.

¹³⁰⁶ *Lietuvos pasiuntinio Romoje Stasio Lozoraičio atmintinė „Pasikalbėjimai š. m. kovo 21 d. dėl Reicho užsienio reikalų ministro von Ribbentropo pareikšto Lietuvos užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui reikalavimo perleisti Klaipėdos kraštą“*. Kaunas, 1939 04 24. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 54, l. 56; *Lietuvos ministrų kabineto posėdžių protokolas*. Kaunas, 1939 03 20. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1080, l. 46.

¹³⁰⁷ M. Dulong, Ministre de France à Kaunas, à M. Georges Bonnet, Ministre des affaires étrangères. Kaunas, le 22 mars. *DDF 1932–1939. 2me série, 1938–1939*, d. 15, p. 168–169.

¹³⁰⁸ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos generalinio sekretoriaus A. Léger atmintinė „Visite du Ministre de Lituanie“*. Paryžius, 1939 03 23. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 38, p. 132–136.

reikalavimais dėl vokiečių padėties Klaipėdos krašte tekstą. Politikos departamento direktorius R. Massigli, neslėpdamas susirūpinimo, jį jau tuomet apibūdino kaip būsimų politinių veiksmų „anonsą“¹³⁰⁹.

Prancūzijos suinteresuotumą Klaipėdos problema liudytų pasiuntinio G. Dulong pranešimų Lietuvos ir Vokietijos santykių tematika gausa. Jis pastebėjo, kad užmezgusi diplomatinius santykius su Lenkija, Lietuvos vyriausybė susitelkė nesutarimų su Vokietija sprendimui „visomis priemonėmis“¹³¹⁰. Prancūzų diplomatas detalai aptarė aktyvių prisijungimo prie Vokietijos rėmėjų reikalavimus, keliamus Klaipėdos seimelyje, demonstracijų ir kitų susibūrimų metu, išryškino griežtėjančias Vokietijos spaudos intonacijas Klaipėdos klausimu. Artėjant gruodžio 11 d. numatytiems naujo Klaipėdos seimelio rinkimams, jis konstatavo: „Akivaizdu, kad kova bus išskirtinai sunki lietuviams ir sunku net įsivaizduoti, kaip jie galėtų išsaugoti paskutines seimelyje likusias jų vietas“¹³¹¹. Tos pačios intonacijos kartojosi Prancūzijos konsulo Karaliaučiuje Gabriel Richard pranešimuose.

Klaipėdos krašto klausimu Lietuvos vyriausybė nuolat konsultavosi su Prancūzijos užsienio reikalų ministerija. Pasiuntinys P. Klimas informuodavo įtakingus jos pareigūnus apie kiaurus metus vyriausybės darytas politines nuolaidas prisijungimo prie Vokietijos šalininkams Klaipėdos krašte. Nepaisant užsienio reikalų ministro G. Bonnet užtikrinimų, kad „niekas nepasikeitė“¹³¹², santūri Prancūzijos pozicija dėl galimos paramos Lietuvai dėl Klaipėdos krašto tapo dar pasyvesnė po Miuncheno susitarimo pasirašymo 1938 m. rugsėjo 29 d.¹³¹³ Taigi Kaune „neturėta didelių iliuzijų“¹³¹⁴ dėl šios pajūrio teritorijos, labiau nerimauta dėl galimo pavojaus Lietuvos valstybingumui¹³¹⁵. Prancūzijos ir Vokietijos santykių pagerėjimą 1938 m. rudenį Kaune mėginta tinkamai išnaudoti, prašant aukštų prancūzų pareigūnų subtiliai pasiteirauti Reicho pozicijos dėl Klaipėdos krašto J. von Ribbentrop vizito Paryžiuje metu ir kitomis progomis¹³¹⁶. Deja, šiam lankantis Paryžiuje, Prancūzijos užsienio reikalų ministras vengė minėti Klaipėdos problemą¹³¹⁷.

¹³⁰⁹ Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo pranešimas „Klaipėdos reikalai“. Paryžius, 1938 04 29. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 29, l. 10.

¹³¹⁰ Prancūzijos pasiuntinio Kaune G. Dulong pranešimas užsienio reikalų ministrui „Les rapports lituano–allemands et la question du Memel“. Kaunas, 1938 09 26. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 40, p. 2.

¹³¹¹ Prancūzijos pasiuntinio Kaune G. Dulong pranešimas užsienio reikalų ministrui „L'Agitation nazie à Memel et la campagne électorale“. Kaunas, 1938 11 17. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 40, p. 32.

¹³¹² Lietuvos pasiuntinio P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiuviui „Pasikalbėjimas su Bonnet“. Paryžius, 1938 10 17. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 29, l. 202.

¹³¹³ Anot istoriko Talbot Imlay, G. Bonnet laikėsi nuostatos, kad Prancūzija turi prisitaikyti prie Vokietijos dominavimo Europoje. Toks prisitaikymas faktiškai būtų reiškęs Prancūzijos ir Vokietijos susitarimą, pagrįstą „laisvomis rankomis“ Vokietijai Vidurio Rytų Europoje. Taika žemyne būtų pagrįsta Prancūzijos sprendimu atsisakyti išpareigojimų šiame regione, leidžiant Vokietijos ekspansiją į Rytus. Šiai jo saugumo koncepcijai pritarė ir kiti Quai d'Orsay vadovai, žr.: T. Imlay. Retreat or Resistance: Strategic Re-Appraisal and the Crisis of French Power in Eastern Europe, September 1938 to August 1939. *Crisis and Renewal of France, 1918–1962*. New York, 2002, p. 107.

¹³¹⁴ Prancūzijos pasiuntinio Kaune G. Dulong pranešimas užsienio reikalų ministrui „Les rapports lituano–allemands et la question du Memel“. Kaunas, 1938 09 26. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 40, p. 2.

¹³¹⁵ A. Kasparavičius. 1939 metų tarptautinė krizė Europoje ir Baltijos valstybių politikos alternatyvos. *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*. Vilnius, 2007, p. 22–23.

¹³¹⁶ Lietuvos pasiuntinio P. Klimo pranešimai „Klaipėdos reikalais“. Paryžius, 1938 12 02, 1939 01 07. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 29, l. 247, b. 30, l. 2.

¹³¹⁷ Sir E. Phipps (Paris) to Viscount Halifax (London). Paris, December 7, 1938. *Documents of British*

1938 m. gruodžio 12 d., Lietuvos vyriausybės prašymu, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos ambasadoriai Berlyne kreipėsi į Vokietijos užsienio reikalų ministrą J. von Ribbentrop. Pabrėžė, kad abiejų šalių vyriausybės stebi Klaipėdos konvencijos vykdymą, diplomatai paprašė paveikti vietos vokiečius, idant jie nepažeidintų šio dokumento¹³¹⁸. Demaršas nepaveikė Vokietijos laikysenos. G. Bonnet pažadą „ateity taip pat, jei būtų koks konkretus faktas, neatsisakys intervenuoti“¹³¹⁹ suvokiantiems diplomatinę retoriką teikė mažai vilčių.

Vokietijos kariuomenės telkimas, ruošiantis Čekoslovakijos okupacijai, skatino Lietuvos vyriausybę dar kartą pasiteirauti Prancūzijos pozicijos dėl Klaipėdos krašto. Kovo 14 d. pasiuntinys P. Klimas lankėsi pas Politikos ir komercijos reikalų direktorių Émille Charveriat ir Europos skyriaus vadovą Charles Rochat. Po dviejų dienų jį priėmė užsienio reikalų ministras. Net porą kartų pasiteiravęs, ar iš Vokietijos sulaukta naujos informacijos, G. Bonnet pakartojo, jog laiko „konvencijos ir statuto nustatytą Klaipėdos padėtį respektuotina ir privaloma“ <...> Jis prašė informuoti ministeriją, jei Vokietijos „pasiūlymai išeitų iš tos padėties ribų“¹³²⁰. Ministras, turbūt greičiau, nei lietuvių diplomatas, jau tą pačią kovo 16 d. gavo informacijos, kad Adolfas Hitleris tuoj „atliks Klaipėdai tą patį veiksma, kaip ir Čekoslovakijai“¹³²¹. Vakare ši žinia pasiekė ir Lietuvą.

Kovo 17 d. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos igalioji diplomatai dar kartą skubiai pamėgino sužinoti Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos poziciją dėl Klaipėdos, tačiau tikslesnių žinių gauti nepavyko. Didžiosios Britanijos ambasadoriui Paryžiuje Eric Phipps pasiteiravus prancūzų pozicijos, *Quai d'Orsay* politinių ir komercinių reikalų direktorius Émile Charveriat atsakė, kad jo šalis neduoda jokių garantijų Klaipėdai ir vengs individualių veiksmų, jei Vokietija imtųsi agresijos. Prancūzijos ambasadorius Londone Charles Corbin panašią poziciją išgirdo ir iš Didžiosios Britanijos užsienio reikalų valstybės sekretoriaus Edward Halifax, kuris nurodė paliekąs lietuvių politikams savarankiškų sprendimų laisvę: „Lietuvos vyriausybė gali būti tikra, kad mes kaip Klaipėdos konvencijos signatarai neprieštarausime bet kokiems sprendimams, kuriuos ji laikys būtina arba tinkama priimti“¹³²².

Istoriko Vygando Vareikio teigimu, kovo 21 d. Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos vyriausybių atstovai suderino poziciją dėl Klaipėdos krašto: sutarta neskatinti Lietuvos veikti, nebent tik atsargiai protestuoti¹³²³. Tuo tarpu istorinių šaltinių analizė leistų manyti, kad apsiribota kovo 17–18 d. suformuota bendra pozicija. Vėliau ji galbūt net nebuvo detalčiau derinama. Kovo 22 d. Didžiosios Britanijos pasiuntinys Paryžiuje Ronald Campbell, pasiteiravęs, ar galėtų gauti

Foreign Policy, 3rd series, 1938–1939. London, 1951, p. 639.

¹³¹⁸M. Georges Bonnet, Ministre des Affaires étrangères. à M. Corbin, Ambassadeur de la France à Londres, M. Coulondre, Ambassadeur de la France à Berlin. Paris, le 10 décembre 1939. *DDF 1932–1939. 2me série, 1938–1939*, 1981, d. 13, p. 165.

¹³¹⁹*Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo pranešimas „Pasikalbėjimas su Bonnet Klaipėdos reikalais“.* *Paryžius, 1939 02 15.* LCVA, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 17.

¹³²⁰*Ibid.*, l. 16–17.

¹³²¹M. de Lacroix, Ministre de la France à Prague à M. Georges Bonnet, Ministre des Affaires étrangères. Prague, 16 mars, 1939. *DDF 1932–1939. 2me série, 1938–1939*, d. 15, p. 8; *Prancūzijos užsienio reikalų ministro G. Bonnet instrukcija pasiuntiniui Londone Ch. Corbin. Paryžius, 1939 03 17.* AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 40, l. 128.

¹³²²Sir E. Phipps (Paris) to Viscount Halifax (London, received 03 18). Paris, March 17, 1939; Viscount Halifax (London) to Sir E. Phipps (Paris). London, 18 March, 1939. *Documents of British Foreign Policy...*, p. 363, 378.

¹³²³V. Vareikis. *Op. cit.*, p. 80.

Prancūzijos vyriausybės nurodymų dėl Klaipėdos krašto, gavo ministerijos generalinio sekretoriaus A. Léger atsakymą, kad jis Prancūzijos vyriausybės požiūriu perduoti negalys, nes ši kol kas nepriėmusi jokių sprendimų¹³²⁴.

Vokietijos ultimatyvių reikalavimų Lietuvai įteikimo dieną Prancūzijos užsienio reikalų ministras G. Bonnet su oficialiu vizitu buvo išvykęs į Londoną¹³²⁵. Manytume, A. Léger asmeninė nuomonė gana gerai pagrindžia Prancūzijos pasyvumą: „Mes skiriame savo jėgas balanso Europoje išsaugojimui ir mums priklauso pirmiausiai užsiimti reikalais, kurie lemtingai pažeistų šį balansą. <...> Klaipėda nepriklauso šiai kategorijai. Jis priklausymas Vokietijai ženkliai nepadidintų jos galios arba gebėjimo kariauti prieš Didžiąją Britaniją arba Prancūziją. <...>. Jei Vokietija pereitų nuo Klaipėda prie Lietuvos, reikalas taptų priežastimi susirūpinti“¹³²⁶. Vis dėlto Klaipėdos konvencijos 15 straipsnis numatė, kad teritorijos suverenumo teisės negali būti perduotos be signatarių sutikimo¹³²⁷. Dokumente nebuvo numatyta jų valios atsiklausimo ir sutikimo išreiškimo forma, tačiau atrodo, kad nepriklausomai nuo jos šis konvencijos straipsnis buvo pažeistas.

Informuodamas A. Léger apie Vokietijos pateikto ultimatumo Lietuvai priėmimą, P. Klimas pabrėžė, kad pajūrio teritorijos netektis turės daugiau ekonominių, nei moralinių pasekmių: nematoma siena visus penkiolika sambūvio metų skyrusi Klaipėdą nuo Kauno¹³²⁸. Lietuvos visuomenė daug jautriau reagavo į Lenkijos ultimatumą, nei į Vokietijos. Lietuvos diplomatinuose sluoksniuose būta Klaipėdos krašto atsisakymo šalininkų, tarp kurių figūravo ir P. Klimas, jo netektį interpretavęs kaip naštos atsikratymą: „Signatarai užima grynai formalinę poziciją, bet nesirengia tos savo pozicijos ginti. Jie, be to, nesijaučia garantais, o tik eventualiais partneriais būsimuose pakeitimuose. Mes negalime Klaipėdos 'pirkti' visos Lietuvos laisvių ir nepriklausomybės koncesijomis. Neturėtume turėti iliuzijų, netgi jeigu kurį laiką pavyktų Klaipėdą išlaikyti maždaug senoj padėty, ta pati akcija vietoj tęsis ir trauks mus į naujas komplikacijas“¹³²⁹. Vis dėlto šios teritorijos netektis irgi paveikė Lietuvą: Klaipėdos statuto signatarių reakcija į šios teritorijos atplėšimą apnuogino mažos Baltijos valstybės vienišumą stiprėjant ginkluotos agresijos pavojui.

Tuo tarpu Prancūzijos generalinio karinio štabo pareigūnai po Klaipėdos prijungimo prie Vokietijos neatmetė galimybės, jog ši potenciali agresorė Baltijos valstybėse turi ir daugiau ketinimų¹³³⁰. Kaip ir prieš metus, Lietuvos vardas maždaug

¹³²⁴ M. Campbell (Paris) to Viscount Halifax (Received March 23). Paris, 22 March, 1939. Documents of British Foreign Policy..., p. 468.

¹³²⁵ Detaliuose 1939 m. kovo 21 ir 22 d. vykusių D. Britanijos ir Prancūzijos užsienio reikalų ministrų pasitarimų stenogramose Lietuvos vardas net neminimas, žr.: Anglo-French conversation hold in the Secretary of State, at the Foreign Office on March 21, 1939, at 5 pm, Record of an Anglo-Grench conversation, hold in the Prime-Minister's Room at the House of Commons, on March 22, at 5 pm. *Op. cit.*, p. 422–427, 457–458.

¹³²⁶ Mr. Campbell (Paris) to Viscount Halifax (London). Paris, March 22, 1939. *Op. cit.*, p. 458.

¹³²⁷ C. Whomersley. The International Legal Status of Gdansk, Klaipėda and the Former East Prussia. *The International and Comparative Law Quarterly*. 1993, V. 42, N. 4, p. 919, <http://www.jstor.org/stable/761139> [žiūrėta 2010 03 12].

¹³²⁸ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos generalinio sekretoriaus A. Léger atmintinė „Visite du Ministre de Lituanie“*. *Paryžius*, 1939 03 23. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 38, p. 136.

¹³²⁹ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui*. *Paryžius*, 1939 03 22. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 28–29.; taip pat: „Klaipėdos išsaugojimas tik tada turi prasmės, kada jis nestato pavojun visos Lietuvos likimo“, žr.: *P. Klimo pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui „Dėl mūsų orientacijos“*. *Paryžius*, 1939 02 08. LCVA, f. 648, ap. 7, b. 30, l. 12, 13.

¹³³⁰ Vokietijai prisijungus Klaipėdos kraštą, Prancūzijos generaliniame štabo detalioje atmintinėje apie įvykių eigą konstatuota: „Prancūzų prestižas vėl krito“. Apžvalgos apie Klaipėdos įvykius autorius kėlė prielaidą, kad Vokietija Baltijos valstybėse turinti ir didesnių ketinimų, žr.: *État majeur de*

savaite margavo Prancūzijos spaudoje. Joje Vokietijos išpuolis prieš Lietuvą, dėjusią daug pastangų sureguliuoti nesutarimus, vertintas griežtai. Vis dėlto jau kovo pabaigoje prancūzų visuomenės dėmesį nuo Europos dramų atitraukė artėjantys prezidento rinkimai.

„Mums tenka apsiprasti su mintimi, kad didieji mažuosius visada traktuoja kaip instrumentus, kuriais naudojamasi, kol reikalingi, o kai nereikalingi, padeda į šalį“, – taip 1935 m. sausio mėn. apibendrinęs Čekoslovakijos prezidentas Edvard Beneš, vertindamas mažųjų valstybių padėtį¹³³¹. Gana vangi reakcija į 1938–1939 m. Lietuvai įteiktus ultimatumus buvo Prancūzijos politinių interesų praradimo Rytų Europoje proceso dalis. Po Pirmojo pasaulinio karo atvirai deklaravusi skeptišką požiūrį į Lietuvos valstybingumo perspektyvas, Prancūzija Antrajam pasauliniam karui artinantis oficialiai rodė jai gerokai didesnę palankumą. Tuo pat metu veiksmais neretai liudijo abejingumą. 1938 m. Lietuvos vyriausybei bei visuomenei buvo svarbi moralinė Prancūzijos parama – ultimatyvaus ginčų sprendimo būdo pasmerkimas. Nuostata vengti politinių Vokietijos karinį puolimą galinčių išprovokuoti žingsnių skatino Prancūzijos vyriausybę 1939 m. pasyviai stebėti Klaipėdos krašto okupavimą.

Vokietijos spaudimas Lietuvai dėl Klaipėdos krašto 1938 m.–1939 m. kovo mėn. buvo paskutinis šios Baltijos valstybės užsienio politikos siužetas, glaudžiai siejęs su Santarvės šalimis, taigi ir Prancūzija. Priverstinai prisijungdama Klaipėdos kraštą, Vokietija nukirto svarbų Lietuvos saitą su jai priklausiusios autonominės teritorijos padėtį kontroliavusia Prancūzija, kuri pati stengėsi sumažinti savo kaip konvencijos signatarės vaidmenį.

6. 2. Prancūzijos paramos Lietuvos saugumo užtikrinimui paieškos 1938 m. rudenį–1939 m.

Lietuvos politinio saugumo vizija, pradėjusi transformuotis jau 1934 m., dėl intensyvios tarptautinių įvykių raidos galutinai pakito 1938 m. rudenį. Vokietijos provokuota įtampa Europoje kiek atslūgo rugsėjo 29 d. Tą dieną didžiųjų Europos valstybių vadovai pasirašė Miuncheno susitarimą, kuriuo nuo Čekoslovakijos buvo atskirtas ir prie Vokietijos prijungtas vokiečių gana tankiai gyvenamas Sudetų kraštas. Lietuvos oficialiojoje spaudoje šis susitarimas vertintas pozityviai: „Pati Miuncheno konferencija yra parodžiusi, kad nėra tokio ginčo, kurio negalima būtų išspręsti“¹³³². Tuo tarpu Lietuvos vyriausybė, atrodo, „neturėjo didelių iliuzijų“¹³³³. Kaune jau buvo gana aiškiai juntamas Vokietijos spaudimas dėl Klaipėdos krašto. Prieš prasidedant didžiųjų valstybių vadovų susitikimui Miunchene užsienio reikalų ministras S. Lozoraitis nerimavo, kad jame gali būti minimas Klaipėdos klausimas. Dar labiau, nei dėl Klaipėdos krašto perspektyvų, bijota galimo pavojaus Lietuvos

l'Armée. Synthèse des comptes rendus mensuels des renseignements sur l'Esthonie et la Lithuanie (Période du 21 février au 22 mars). Paris, le 22 mars. *DDF 1932–1939. 2me série, 1938–1939*, d. 15, p. 175–176.

¹³³¹ *Lietuvos pasiuntinio Čekoslovakijoje E. Turausko pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui. Praha, 1935 01 25*, cituojama pagal: D. Bukelevičiūtė. *Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalių santykių dinamika 1918–1939 metais*. Vilnius, 2010, p. 93.

¹³³² Įtempimui atslūgus. *Lietuvos aidas*. 1938, nr. 444, Panašios publikacijos: Miunchene pasiekta visiško susitarimo: taika esanti išgelbėta; Europos taika laikoma garantuota; Čekoslovakijos problemos sutvarkymas esąs tik pradžia visuotinių problemų išsprendimo. *Lietuvos aidas*. 1938, nr. 441–443.

¹³³³ *Prancūzijos pasiuntinio Kaune G. Dulong pranešimas užsienio reikalų ministrui „Les rapports lituano–allemands et la question du Memel“*. Kaunas, 1938 09 26. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 40, p. 2.

valstybingumui¹³³⁴.

Lietuvos vyriausybė turėjo pakankamai prielaidų jaustis nesaugiai Lenkijos ir Vokietijos akivaizdoje. Didžiosios demokratinės valstybės atvirai rodė neketinančios Lietuvai išsipareigoti. 1937 m. balandžio 7 d. užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui su vizitu lankantis Paryžiuje, *Quai d'Orsay* vadovas Yves Delbos nurodė, kad tris Baltijos valstybes agresijos atveju turėtų ginti Tautų Sąjungos paktas ir jos intervencija¹³³⁵. Sudetų klausimas Lietuvai tapo, galima sakyti, „lakmuso popierėliu“, interpretuojant demokratiškas Europos didžiųjų valstybių laikyseną Vidurio Rytų Europoje. Nepaisant Prancūzijos vyriausybės pažadų prirėkus Čekoslovakiją ginklu ginti nuo agresijos, ministras pirmininkas Édouard Daladier taip pat buvo vienas iš Miuncheno susitarimo signatarų¹³³⁶. Lietuvos visuomenėje jau tuomet buvo juntamas nepasitikėjimas ne tik Vokietija, bet ir Prancūzija bei Didžiąja Britanija¹³³⁷.

Kaip valstybės saugumo alternatyvą, Lietuvos vyriausybė rinkosi grįžimą prie dar 1935 m. svarstyto neutralumo idėjos. Tą 1938 m. rugsėjo 29 d., pačią dieną, kai buvo pasirašytas Miuncheno susitarimas, net kiek anksčiau*, S. Lozoraitis Lietuvių tautininkų sąjungos būstinėje vykusiame renginyje darydamas pranešimą apie padėtį Europoje įvardino palankumą valstybės neutralumo idėjai¹³³⁸. Spalio 21 d. ministras ją viešai pristatė Ženevoje, Tautų Sąjungos posėdyje, interpretuodamas neutralumą kaip nesikišimą į kitų šalių užsienio politikos klausimus ir „laisvų rankų“ politiką galimo kitų valstybių puolimo atveju¹³³⁹. Tuo pačiu metu, spalio 20–22 d., Kaune įvyko lietuvių diplomatų konferencija, kurioje svarstyto Miuncheno susitarimo pasekmės Europai, galima tolimesnė Vokietijos politinė laikysena ir Lietuvos užsienio situacijos kaita skatino ieškoti naujų alternatyvų politikos alternatyvos¹³⁴⁰.

Neutralumo idėją kitoms dviem Baltijos valstybėms dar 1938 m. vasarą buvo pasiūlę estų politikai. Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje Baltijos valstybių iniciatyva tuomet vertinta neigiamai. „Gavau aiškiai neigiamą įspūdį dėl eventuales estų žygio“, tai „gestas, kuris negali turėti praktiškos reikšmės toms valstybėms, kurios tai daro“, „tariamasis persiorientavimas į neutralitetą daro prasto

¹³³⁴ A. Kasparavičius. *Op. cit.*, p. 22–23.

¹³³⁵ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje Petro Kilmo pro memoria „Pono Lozoraičio pasikalbėjimas su P. Delbos *Quai d'Orsay* 1937 04 07“. *Paryžius*, 1937 04 09. LCVA, f. 383, ap. 18, b. 304, l. 185. 3–4 dešimt. sandūroje *Quai d'Orsay* dar kildavo polemika, ar Lokarno sutarčių partnerę užpuolus kitai valstybei, Prancūzija turi teisę nedelsiant ištraukti į karą. Tuo tarpu buvusiam Prancūzų tarnybos prie Tautų Sąjungos vadovui René Massigli 1933 m. tapus institucijos Politinių ir komercinių reikalų direktoriaus pavaduotoju, išvirtino poziciją, kad sprendimą turėtų priimti Tautų Sąjunga, žr.: G. H. Soutou. *L'Allemagne dans les projets de la sécurité collective de l'entre-deux-guerres. Sécurité et coopération militaire en Europe, 1919–1955*. Paris, 2004, p. 73.

¹³³⁶ Istoriniuose šaltiniuose yra liudijimų, kad nepaisant viešai demonstruojamo pozityvaus požiūrio į Miuncheno susitarimą, Prancūzijos ministras pirmininkas É. Daladier mažai tetikėjo jo veiksmingumu tarptautinės taikos išsaugojimui, žr.: Ж. Табуи. *20 лет дипломатической борьбы*. Москва: Грифон, 2005, с. 291–292.

¹³³⁷ P.vz., *Valstybės saugumo policijos Kauno apygardos 1938 m. rugsėjo mėnesio apžvalga. Kaunas [be datos]*, Panevėžio apygardos apžvalga nr. 9, rugsėjo mėnesio. *Panevėžys*, 1938 10 09. LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3381, l. 113, 122.

* Miuncheno susitarimas buvo pasirašytas naktį iš rugsėjo 29 d. į rugsėjo 30 d.

¹³³⁸ Lietuvos vyriausybė pasiryžusi išlaikyti neutralumą. *Lietuvos aidas*, 1938, nr. 441.

¹³³⁹ A. Gaigalaitė. Stasio Lozoraičio politinė veikla dėl Lietuvos nedalomumo, taikos ir saugumo. (1934 06 12–1938 12 05). *Lietuvos užsienio reikalų ministrai (1918–1940)*. Kaunas, 1999, p. 336.

¹³⁴⁰ *Kaune įvykusios Lietuvos diplomatų konferencijos darbotvarkė. Kaunas, 1938 10 10–22*. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1033, l. 41–43.

įspūdžio“, – tokią Prancūzijos politinę laikyseną 1938 m. liepos mėn. pabaigoje Lietuvos pasiuntinybės patarėjas Ladas Natkevičius įvardino po pokalbio su Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos reikalų skyriaus pareigūnu Daniel Lévi, kuravusiu Baltijos valstybių ir SSRS klausimus. Prancūzų valdininkas, ragindamas toliau grįsti saugumą naryste Tautų Sąjungoje, atrodo, neslėpė ir šios alternatyvos menkumo: esą būtina „nesilpninti ir taip silpnos Tautų Sąjungos“, laikytis „nors nors efemerinio kolektyvinio saugumo“¹³⁴¹. 1938 m. pavasarį bei vasarą, netgi iki 1939 m. sausio mėn., lietuvių diplomatai siūlė ir kitų idėjų dėl galimų užsienio politikos atramos taškų, pvz., pasiuntinys Prancūzijoje P. Klimas ragino dar neignoruoti Tautų Sąjungos ir *Quai d'Orsay*¹³⁴². Vis dėlto tarptautinės

Prancūzijos užsienio reikalų ministerija turėjo informacijos¹³⁴³, kad Lietuvos vyriausybė iš pradžių santūriai vertino neutralumo politikos sumanymus ir stengėsi užkirsti jiems kelią. Vis dėlto jau rugsėjo 19–21 d. Tautų Sąjungos Asamblėjoje visų trijų Baltijos valstybių užsienio reikalų ministrai nurodė, kad jų atstovaujamos valstybės siekia išlaikyti politinį neutralumą. Jie konstatavo, kad ateityje prisidėdamos prie kolektyvinių sankcijų agresoriui, Lietuva, Latvija ir Estija vadovausis ne Tautų Sąjungos Paktu, o savo politiniais interesais. Miuncheno susitarimas dar labiau sutvirtino naują Baltijos valstybių politinę kryptį. Į vieną iš Paryžiuje reguliariai rengtų Baltijos valstybių pasiuntinių Prancūzijoje posėdžių susirinkę diplomatai konstatavo, kad šioms šalims „tepritinka neutraliteto politika“¹³⁴⁴. Tiesa, latvių ir estų politikai siekė kuo greitesnio jos įgyvendinimo, o lietuviai vertino atsargiau, nors spalio 28 d. S. Lozoraitis vis tik įpareigojo Lietuvos pasiuntinius Taline ir Rygoje patvirtinti paramą neutralumo idėjai¹³⁴⁵.

Nepaisant Prancūzijos užsienio reikalų ministro Georges Bonnet užtikrinimų, kad „po Miuncheno susitarimo pasirašymo niekas nepasikeitė“¹³⁴⁶, lietuvių diplomatai konstatavo tarptautinės sanklodos kaitą: „Užsienio politika turi žymiai keistis ir visa sistema išyra. Europoj įvyksta nauja pusiausvyra, tenka reviduoti esamus aljansus, visiškai pamiršti kolektyvinio saugumo reikšmę“¹³⁴⁷. Ir Lietuvos pasiuntinybės Paryžiuje darbuotojai, ir ministras S. Lozoraitis, turėjo pastebėti, kad Prancūzijos pozicija dėl galimos paramos Lietuvai tapo dar atsargesnė. *Quai d'Orsay*, kaip rodo archyviniai šaltiniai, pasyviai stebėjo Lietuvos neutralumo įstatymo parengimą. Baltijos valstybių sprendimas rinktis neutralumo politiką buvo netgi parankus Prancūzijos vyriausybei, nes leido sumažinti išipareigojimus regione, laikytame vienu iš galimų karo židinių¹³⁴⁸. Tiesa, prancūzų publicistas Henri de

¹³⁴¹ Lietuvos pasiuntinybės Prancūzijoje patarėjo L. Natkevičiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui „Liečia Estų vyriausybės iškeltų klausimų dėl T. Sąjungos 16 str. in specie nepraleidimą svetimos kariuomenės per jų teritoriją“. *Paryžius*, 1938 07 27. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 29, l. 149, 150.

¹³⁴² Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui. *Paryžius*, 1938 04 08, 10 17. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 29, l. 88, 202.

¹³⁴³ Lietuvos pasiuntinybės Prancūzijoje patarėjo L. Natkevičiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui „Svetimos kariuomenės nepraleidimo per estų teritoriją klausimas“. *Paryžius*, 1938 07 30. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 29, l. 149, 153.

¹³⁴⁴ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui „Eilinis Baltijos valstybių posėdis“. *Paryžius*, 1938 10 13. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 29, l. 196.

¹³⁴⁵ Plačiau A. Kasparavičius. *Lietuva 1938–1939: neutraliteto iliuzijos*. Vilnius, 2010, p. 62–66.

¹³⁴⁶ Lietuvos pasiuntinio P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui „Pasikalbėjimas su Bonnet“. *Paryžius*, 1938 10 17. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 29, l. 202.

¹³⁴⁷ Lietuvos pasiuntinybės Paryžiuje patarėjo L. Natkevičiaus pranešimas Užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriui J. Urbšui. *Paryžius*, 1938 10 05. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 29, l. 190.

¹³⁴⁸ E. du Réau. La France et la Grande Bretagne devant la politique d'expansion du Troisième Reich en Europe 1937–1939: apaisement ou résistance. *La France et l'URSS dans l'Europe des années 30*.

Chambon, „Lietuvos aide“, paskelbęs straipsnį apie Miuncheno susitarimą, nepraleido progos neutralumo politiką pavadinti „galbūt vylingu prieglobsčiu“¹³⁴⁹.

Bendro trijų Baltijos valstybių Neutralumo įstatymo projektą 1938 m. lapkričio mėn. pradžioje Taline kartu parengė lietuviai, latviai ir estų ekspertai. 1939 m. sausio 10 d. šis įstatymas buvo priimtas Lietuvos Seime ir įsigaliojo. Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje suvokta, kad tik svariomis garantijomis pagrįstas neutralumas visiškai užtikrintų valstybės saugumą¹³⁵⁰, tačiau atsargios pastangos jų siekti patyrė nesėkmę. Bazinė įstatymo nuostata buvo atsiribojimas nuo Tautų Sąjungos pakto 16 straipsnio, įpareigojusio privalomai dalyvauti ginant arba nustatytais būdais remiant agresorės užpultas kitas institucijos nares. Visos trys Baltijos valstybės pasižadėjo prireikus viena kitai teikti politinę ir diplomatinę pagalbą.

Svari bendradarbiavimo apraiška neatgaivino Baltijos Santarvės. Jos narių nuomonės dėl galimų agresorių ir kitų dviejų šalių laikysenos, jei partnerę ištiktų grėsmė, skyrėsi. Estijos ir Latvijos vyriausybė svarstė suartėjimo su Vokietija galimybę, o dar prieš dvidešimtmetį įsitvirtinęs latvių ir estų politikų nepasitikėjimas SSRS nemažėjo.

Tuo tarpu Lietuvoje pavojinga kaimyne toliau laikyta Lenkija, o Vokietijos keliamą grėsmę darėsi vis akivaizdesnė. SSRS, kaip ir 1934–1935 m., Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje laikyta vieninteliu galimu „tiltu į Vakarus“: šalimi, su kuria bendradarbiaujant, galima užsitikrinti Maskvos ir galbūt net demokratinių didžiųjų valstybių paramą. Tiesa, Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Dulong tvirtinimu, dar prieš tapdamas užsienio reikalų ministru, J. Urbšys jam pabrėžė, kad Lietuva vengs laikytis vieno kaimyno neutralizavimo kitu taktikos. Tuometinis ministerijos generalinis sekretorius manė, kad tokios įtakos pusiausvyros formavimas pernelyg pavojingas Lietuvai ir teikė pirmenybę neutralumo išlaikymui bei santykių su visomis kaimynėmis gerinimui¹³⁵¹.

Tomis dienomis, kai Berlyne ir Kaune vyko Vokietijos ultimatumo Lietuvai dėl Klaipėdos drama, *Quai d'Orsay* pavyko iš izoliacionistinės apatijos ištraukti Didžiosios Britanijos vyriausybę. Galutinis Čekoslovakijos sutriuškinimas, Klaipėdos krašto atplėšimas nuo Lietuvos, prekybos sutarties primetimas Rumunijai 1939 m. kovo mėnesį paskatino Didžiosios Britanijos vyriausybę atsisakyti *appeasement* politikos. Prasidėjo britų ir prancūzų derybos dėl bendro pasirengimo naujam tarptautiniam konfliktui¹³⁵². Į jas iš pradžių gana noriai įsitraukė ir SSRS. 1939 m.

Paris, 2005, p. 157.

¹³⁴⁹ H. de Chambon. Po Miuncheno susitarimo. *Lietuvos aidas*, 1939, nr. 452.

¹³⁵⁰ Pasiuntinys Romoje S. Lozoraitis: „Lietuva tegali užsitikrinti neutralumą tik visoms didžiosioms valstybėms jį iškilmingai pripažinus ir garantavus“, žr.: *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Dulong pranešimas užsienio reikalų ministru E. Daladier „Les négociations pour la constitution d'un front défensif et la situation de la Lituanie“*. Kaunas, 1939 06 07. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 87, p. 14; P. Klimas jau 1939 m. balandžio mėn. ėmėsi Lietuvos neutraliteto garantavimo problemas. Siekdamas, kad jį užtikrinant prisidėtų ir Prancūzija, remdamasis *Quai d'Orsay* generalinio sekretoriaus A. Léger užuominomis, esą Anglija ir Prancūzija galėtų savo paramą teikti <...>, jei Lenkija ir eventualiai Rusija pačios mus gintų“, skatino užsienio reikalų ministrą siekti, kad SSRS ir Lenkija deklaruotų įsipareigojimus ginti Baltijos valstybių neutralumą, lūkesčius visų pirma siedamas su SSRS, žr.: *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministru J. Urbšiu. Paryžius*, 1939 04 20. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2089, l. 49.

¹³⁵¹ M. Dulong, Ministre de France à Kaunas, à M. Georges Bonnet, Ministre des affaires étrangères de la France. Kaunas, le 24 décembre 1938. *DDF 1932–1939. 2me série, 1938–1939*, d. 13, p. 409.

¹³⁵² E. du Réau. La France et la Grande Bretagne devant la politique d'expansion du Troisième Reich en Europe 1937–1939: apaisement ou résistance. *La France et l'URSS dans l'Europe des années 30*. Paris, 2005, p. 163; Dar 1938 m. Didžiosios Britanijos vyriausybė laikėsi pozicijos, kad nuo

balandžio 15 d. užsienio reikalų liaudies komisaras Maksim Litvinov pateikė SSKP CK generaliniam sekretoriui Josif Stalin trišalės tarpusavio pagalbos sutarties projektą. Po dar dviejų dienų jis buvo perduotas Didžiosios Britanijos pasiuntiniui Maskvoje.

M. Litvinov dar 1939 m. pavasarį gana tiksliai perprato, kad Prancūzija Vokietijos agresijos atveju būtų linkusi paaukoti kai kurias šalis, taip pat ir Baltijos valstybes, jo nuomone, netgi Lenkiją ir Rumuniją. M. Litvinov kėlė prielaidą, kad Prancūzija nedelsdama ištrauktų į karą tik jei puolimas vyktų per Šveicariją arba Belgiją¹³⁵³. SSRS bandė užsitikrinti erdvę galimam šalies teritorijos išplėtimui, tad sutarties projekte kaip šalis, per kurias prireikus SSRS turėtų teisę žygiuoti, kad apgintų užpultąsias valstybes, numatė Suomiją, Latviją, Estiją ir Lenkiją. Anot SSRS pasiuntinio Paryžiuje Jakov Suric, pirmąkart pamatęs, kad sovietai į sutarties projektą įtraukė Baltijos valstybes, G. Bonnet „sutriko“ ir „neprieštaravo, bet keletą kartų perklausė, kurioms šalims tai taikoma“¹³⁵⁴. Prancūzija buvo pasirengusi pasirašyti bet kokias sutartis, kurios skatintų SSRS prisiimti bendros sąjungos išipareigojimus¹³⁵⁵. Tiesa, Prancūzijai buvo svarbu pažaboti agresorę, į sutartį įtraukiant savo kaimynines valstybes, o Lietuvos, Latvijos ar Estijos figūravimas trišaliame susitarime jai buvo mažiau reikšmingas.

Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje ir pasiuntinybėse egzistavo dvi skirtingos nuomonės dėl britų, prancūzų ir sovietų susitarimo. Dalis diplomatų nepritarė siekiui įtraukti Lietuvą į britų, prancūzų ir sovietų sutartį. Buvęs ministras, pasiuntinys Romoje S. Lozoraitis birželio mėn. kalbėdamasis su G. Dulong „neslėpė nerimo, galvodamas, kad jo šalis galėtų, to nenorėdama, tapti derybų objektu tarp Vakarų valstybių iš vienos pusės ir SSRS arba Lenkijos iš kitos <...> Ji laiko, kad būtų pavojinga iš anksto priimti vienos didžiosios valstybės ar jų grupės paramos siūlymą, <...> nes [Lietuva – V. B.] tikisi dėl geopolitinės ir strateginės situacijos išvengti galimo konflikto Rytų Europoje“¹³⁵⁶. S. Lozoraitis dar nurodė, kad Lietuva niekada nesutiksianti su sovietų arba lenkų trupių įvedimu į teritoriją. Derybų eigą itin skeptiškai vertino ir Lietuvos pasiuntinys Maskvoje L. Natkevičius. Jis pabrėžė, manęs kad „sąmyšiui prasidėjus galima laukti siurprizų, tuo labiau, kad tos rūšies laimėjimai SSRS viduje rastų didelio pritarimo“¹³⁵⁷.

Tuo tarpu pasiuntinys Prancūzijoje P. Klimas atkakliai ragino siekti Lietuvos įtraukimo tarp valstybių, į kurias SSRS turėtų teisę įvesti kariuomenę. Prancūzų, sovietų ir britų derybos, jo nuomone, teikė progą užsitikrinti patvaresnes saugumo garantijas, remiantis tradicine sąjungininke, tiesioginės sienos su kuria nebuvimas turėjo apsaugoti nuo galimos sovietų agresijos. P. Klimo nuostatas labiau veikė SSRS vaidmenį pernelyg pozityviai interpretavusi „baltrušaitiškoji“ sovietų pozicijos dėl santykių su Lietuva vizija (juolab šiam diplomatui pradėjus dirbti pasiuntinybės

galimos Vokietijos agresijos gintų tik Belgiją ir Prancūziją, kurioms į pagalbą ketino siųsti vos dvi britų divizijas, žr.: A. Kasparavičius. *Op. cit.*, p. 28.

¹³⁵³ С. Дюллен. *Сталин и его дипломаты. Советский союз и Европа 1930–1939*. Москва, 2009, с. 249.

¹³⁵⁴ Телеграмма полномочного представителя СССР во Франции Я. З. Сурица в Народный комиссариат иностранных дел СССР. Год кризиса 1938–1939. 18 апреля 1939. Москва, 1990, т. 1, с. 388.

¹³⁵⁵ M. Gmurczyk-Wronska. *Polska – niepotrzebny aliant Francji? (Francja wobec Polski w latach 1938–1945)*. Warszawa, 2003, p. 103.

¹³⁵⁶ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Dulong pranešimas užsienio reikalų ministrui É. Daladier, „Les négociations pour la constitution d'un front défensif et la situation de la Lituanie“*. Kaunas, 1939 06 07. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 87, p. 14.

¹³⁵⁷ A. Kasparavičius. *Op. cit.*, p. 119–120.

Prancūzijoje patarėju), o ne itin tiksliai „natkevičiškoji“ Maskvos ketinimų Baltijos valstybėse interpretacija.

Lietuvos pasiuntinys Paryžiuje juto, kad Prancūzija menkai tesuinteresuota Lietuvos įtraukimu į vadinamųjų „trečiųjų šalių“ sąrašą. Paklaustas, ar nesusidaro išpūdis, kad Lietuvos neįtraukus į susitarimus susidaro tarp Lenkijos, SSRS ir Vokietijos „pasilieka kažkokia skylė“, Europos skyriaus vedėjas Henri Hoppenot pagūžčiojęs pečiais, P. Klimui atsakė: „Mes nieko negalime. Rusija taip pastato klausimą ir taip mes į jį atsakome. Jei Rusija panorėtų, kad Lietuva figūruotų Baltijos valstybių skaičiuje, Prancūzija tam nesipriešintų, nes jai tas nesudarytų skirtumo. <...> Mes nesame kolektyvinio saugumo periode ir dar mažiau ideologinių vertybių linijoje. <...> Tai buvo pasakyta tokiu tonu, lyg Baltijos valstybių nepriklausomybė mažiausiai jaudinanti partnerius tose derybose“¹³⁵⁸.

Siekdama neprovokuoti Vokietijos ir užsitikrinti garantijas susitarimo atveju, Lietuvos vyriausybė rinkosi kompromisą, „kad garantijos būtų duodamos visoms valstybėms, jų neišvardijant, jei jos pačios būtų užpultos, pačios gintusi ir pačios prašytų pagalbos“¹³⁵⁹. Iš P. Klimo pateiktos informacijos atrodytų, kad ši lietuvių pozicija buvo itin palankiai sutikta Paryžiuje: Užsienio reikalų ministerijos politikos ir komercijos direktorius Ė. Charveriat tvirtino neabejojant susitarimo galimumu, „net kelis kartus“ pabrėžė: „Maždaug ta kryptimi derybos ir einančios. Valstybės vardas nebūsiąs pažymėtas ir pagalbos teikimas“ nevyks prieš jos valią. Tiesa, prancūzas pabrėžė, kad Baltijos valstybės privalančios prisiimti atsakomybę ir saugoti teritoriją, o prireikus „ryžtis kariauti nuo pirmo metro ir pirmos dienos“¹³⁶⁰.

Iš tiesų, gegužės 27 d. Didžiosios Britanijos pasiuntinio W. Seeds ir Prancūzijos laikinojo patikėtinio Maskvoje J. Payart pateiktajame naujame derybų projekte jokia valstybė nepaminėta, o sutikimas numatytas kaip būtina svetimos kariuomenės įžygiavimo į kitos valstybės teritoriją sąlyga¹³⁶¹. Atrodo, SSRS vyriausybė šių derybų metu pernelyg nesistengė įtraukti Lietuvą į „trečiųjų valstybių“ sąrašą. Negalėdami spręsti apie žodinius pasitarimus, išvadą darome pagal prieinamą prancūzų ir sovietų diplomatinį susirašinėjimą derybų klausimu: bent jau iki liepos 19 d. Lietuva figūravo tik birželio 22–23 d. dokumentuose. Vėlesnėje derybų dokumentacijoje naudota charakteristika „Baltijos valstybės“, visų pirma taikyta Latvijai ir Estijai¹³⁶².

Lietuvos vyriausybės pozicija sutapo su jau minėtomis S. Lozoraičio ir L. Natkevičiaus nuostatomis. Kaune buvo sekama derybų Maskvoje eiga, tačiau Užsienio reikalų ministerija nuosekliai laikėsi neutralumo politikos ir vengė sudaryti išpūdžio, jog Lietuva suinteresuota įtraukimu į didžiųjų valstybių susitarimą. Tiesa, ministerijos vadovybė nestabdė P. Klimo diplomatinių iniciatyvų. Jos greičiausiai buvo naudingos, renkant informaciją apie trišalės sutarties rengimo procesą. Svarių alternatyvų Lietuvos pasirinktai neutraliai pozicijai vargu ar bebūvo.

¹³⁵⁸ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministro pavaduotojui K. Bizauskui. Paryžius, 1939 06 27. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 116–117.

¹³⁵⁹ Lietuvos užsienio reikalų ministro pavaduotojo ir l. e. ministro pareigas K. Bizausko telegrama pasiuntiniui Didžiojoje Britanijoje B. K. Balučui. Kaunas, 1939 06 17, cituojama pagal: A. Kasparavičius. *Op. cit.*, p. 158.

¹³⁶⁰ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministro pavaduotojui K. Bizauskui. Paryžius, 1939 06 17. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 110.

¹³⁶¹ Проект соглашения Великобритании, Франции и СССР, врученный народному комиссару иностранных дел СССР В. И. Молотову послом Великобритании в СССР У. Сидсом и поверенным в делах Франции в СССР Ж. Пайяром. 27 мая 1939. *Год кризиса 1938–1939: документы и материалы*. Москва, 1990, т. 1, с. 512.

¹³⁶² *Ibid.*, p. 5, 33–35, 47, 49–51, 81, 90, 105.

Lietuvos pasiuntinybės Paryžiuje, Maskvoje ir Londone nuolat stengėsi, tiesa, nelabai sėkmingai, gauti informacijos apie derybų eigą. Liepos mėn. iš *Quai d'Orsay* Kauną pasiekė užtikrinimas, kad derybos sėkmingai baigiamos, o prancūzai nejaucią pagrindo nerimauti¹³⁶³. Istoriniai šaltiniai liudytų, kad derybos tuo metu vyko vangiai.

1939 m. gegužės 8 d. Paryžiuje akredituoti Baltijos valstybių pasiuntiniai konstatavo Prancūzijos vyriausybės vengimą išpareigoti Lietuvai, Latvijai bei Estijai saugumo klausimais: didžiosios valstybės „jokių garantijų čia išplėsti nesiruošia“ dėl „teritorijų tolumo, praktiško negalėjimo ateiti pagalbon, intereso menkumo ir sąjungininkų nenoro išbarstyti savo jėgas“¹³⁶⁴. Latvijos ir Estijos vyriausybės interpretavo leidimą Raudonajai armijai įžengti į šių dviejų valstybių teritorijas kaip neišvengiamą grėsmę jų suverenumui¹³⁶⁵, tad atkakliai priešinosi įtraukimui į trišalę tarpusavio pagalbos sutartį¹³⁶⁶. Tuo tarpu P. Klimas prielaidas dėl SSRS keliamos grėsmės vertino gerokai nuosaikiau. Politinės orientacijos skirtumams išryškėjus, jis skeptiškai vertino Lietuvos užsienio politikos derinimą su kitomis Baltijos valstybėmis: „Mūsų Antantė nustojo savo didžiojo objekto ir mes turėtume vėl atskirą liniją pasirinkti savo interesų gynimui <...> juoba kad jie su mumis nesolidarizuoja militarinio aljanso klausime“¹³⁶⁷.

Latvija ir Estija rinkosi nepuolimo sutarčių su Vokietija pasirašymą 1939 m. birželio 6 d. kaip saugumo alternatyvą. Toks sprendimas apsunkino šių dviejų Baltijos valstybių santykius su Prancūzija. Vokietija stengėsi sustiprinti įtaką ir Lietuvai: gegužės 20 d. ministras J. Urbšys Berlyne pasirašė sutartį dėl tarpusavio prekybos, finansinio atsiskaitymo ir Lietuvai skirtos zonos Klaipėdos uoste ribų, kuri gerokai sumažino lietuvišką eksportą į Didžiąją Britaniją ir intensyvino ekonominį bendradarbiavimą su Reichu. Tiesa, negatyvių atsiliepimų Paryžiuje dėl šios sutarties pasirašymo rasti nepavyko.

Verta pritarti Vytautui Žaliui, kad trišalės Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir SSRS derybas sužlugdė ne „trečiųjų valstybių“, tokių kaip Latvija ir Estija, priešinimasis dėl įtraukimo į sutartį¹³⁶⁸. Rusų istorikė Natalija Lebedeva laikosi pozicijos, kad J. Stalin nutraukė derybas su Prancūzija ir Didžiąją Britaniją, negavęs derybų partnerių sutikimo sustiprinti įtaką Baltijos valstybėse ir Rytų Europoje¹³⁶⁹. Vis dėlto greičiausiai jų nesėkmę lėmė sovietų Politbiuro siekis intensyvinti santykius su Vokietija. Kaip teigia rusų istorikė Zinaida Belousova, Politbiuras teikė pirmenybę glaudiems SSRS santykiams su Vokietija jau nuo 1933–1934 m. – laikytasi pozicijos, kad ši sąjunga sovietams padėtų greičiau pasiekti strateginių tikslų, nei ryšiai su Prancūzija¹³⁷⁰. Ši tendencija itin išryškėjo, 1937–1939 m. valymams stipriai palietus

¹³⁶³ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimai Politikos departamento direktoriui. Paryžius, 1939 07 12, 20. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 125, 126.

¹³⁶⁴ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1939 05 08. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 66.

¹³⁶⁵ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas Politikos departamento direktoriui. Paryžius, 1939 07 07. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 118.

¹³⁶⁶ Dawid M. Crowe. *The Baltic States and the Great Powers 1938–1940*. Boulder, San Francisco, Oxford, 1993, p. 70–77.

¹³⁶⁷ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministro pavaduotojui. Paryžius, 1939 06 27. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 116–117.

¹³⁶⁸ V. Žalys. Lietuvos neutralumas ir jos saugumo problemos 1938–1939 m. *Lituanistica*, 1990, nr. 1, p. 47.

¹³⁶⁹ Н. Лебедева. Вводная статья. СССР и Литва в годы второй мировой войны. Т. 1: СССР и Литовская Республика (март 1939–август 1940). Вильнюс, 2006, с. 26.

¹³⁷⁰ Z. Belousova. L'Union soviétique et les problèmes européens des années 1933–1934. *La France et*

Užsienio reikalų liaudies komisariata, o 1939 m. gegužės 3 d. nauju jo vadovu paskyrus Politbiuro narį, Liaudies komisarų tarybos pirmininką Viačeslav Molotov¹³⁷¹.

Amerikiečių politikas ir istorikas Henry Kissinger laikosi pozicijos, kad J. Stalin sąmoningai pasirinko delsimo ir Vokietijos provokavimo taktiką¹³⁷². Vokietijos kancleris A. Hitler skubiai reagavo į SSKP CK generalinio sekretoriaus J. Stalin sutikimą, kad rugpjūčio 23 d. į Maskvą atvyktų užsienio reikalų ministras J. von Ribbentrop. Derybos Maskvoje vyko itin greitai ir tą pačią dieną buvo pasirašyta SSRS ir Vokietijos nepuolimo sutartis¹³⁷³. Prancūzų diplomatų Maskvoje gauta informacija apie šias derybas iš pradžių buvo nekonkreti, nerimauti vertė įtarimai dėl slaptų sandėrių: „Aš negaliu nebijoti, kad kalbama ne tik apie nepuolimo sutartį ir kad susitarimas tarp Hitlerio ir Stalino pasiektas remiantis slaptais pagrindais. Pagal tai, ką man sakė, atrodo, geras šaltinis, Hitler išipareigojo užtikrinti Baltijos valstybių *status quo*“¹³⁷⁴. Pasitvirtino *Quai d'Orsay* Europos skyriaus vedėjo H. Hoppenot P. Klimui rugpjūčio mėn. pradžioje įvardintas spėjimas, kad iki mėnesio vidurio „vargu begalima laukti kokių internacionalinių siurprizų, bet kas gali būti vėliau, sunku būti tikram“¹³⁷⁵.

Liepos 20 d. įvykusio susitikimo metu Latvijos pasiuntinys Maskvoje Fricis Kocinš Prancūzijos ambasadoriui P. E. Naggiar nurodė, kad Baltijos valstybės jaučiasi paliktos sovietų įtakai, nors anglų, prancūzų ir rusų sutarties bijo mažiau, nei sovietų ir vokiečių sąjungos, kuri taptų žūties artėjimo ženklu¹³⁷⁶. Po rugpjūčio 23 d. SSRS ir Vokietijos nepuolimo sutarties pasirašymo latvių ir estų diplomatai neslėpė artėjančios katastrofos nuotaikų¹³⁷⁷, kurios buvo daug mažiau juntamos Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje ir diplomatinėse atstovybėse.

Netrukus po A. Hitlerio pareiškimo Reichstage apie nepuolimo sutarties su Lenkija ir jūrų susitarimo su Didžiąja Britanija nutraukimą, dar gegužės mėn., Lietuvos užsienio reikalų ministras J. Urbšys nurodė diplomatams perduoti, kad

l'URSS des années 30. Paris, 2005, p. 14.

¹³⁷¹ С. Дюллен. *Op. cit.*, с. 256–259.

¹³⁷² H. Kissinger. *Diplomatija*. Vilnius, 2003, p. 334–335. V. Molotov skubėjo megzti kontaktus su Vokietija. Jis gegužės 20 d. įvykusio susitikimo su Vokietijos pasiuntiniu F. von Schulenburg metu pabrėžė: „norint užtikrinti ekonominių derybų sėkmę, būtina sukurti atitinkamą politinę bazę“. Gegužės 31 d. SSRS liaudies komisaras viešai atmetė naują Vakarų valstybių siūlomą savitarpio pagalbos projektą, remdamasis pretekstu, kad garantijų Baltijos valstybėms klausimą jame siūlyta apibrėžti atskiru susitarimu. *Quai d'Orsay* turimomis žiniomis, V. Molotov rugpjūčio 22 d. prancūzų diplomatu patvirtino, SSRS nori toliau tęsti derybas su Didžiąja Britanija ir Prancūzija, žr.: Запись беседы народного комиссара иностранных дел СССР В. М. Молотова с послом Германии в СССР Ф. Шуленбургом. 20 мая 1939 г. Год кризиса, 1938–1939..., с. 482; Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1939 08 23. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 176.

¹³⁷³ P. Klimas dar 1939 m. gegužės mėn. pradžioje spėjo, kad „sovietų susitarimas su Vokietija nesąs negalimas“, žr.: Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1939 05 08. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 67.

¹³⁷⁴ M. Naggiar, Ambassadeur de la France à Moscou, à M. Bonnet, Ministre des affaires étrangères. Le 24 août 1939. *DDF 1932–1939. 2me série, 1938–1939*, 1986, V. 19, p. 435–436.

¹³⁷⁵ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje Lietuvos pasiuntinybės patarėjo S. Bačkio pranešimas. Paryžius, 1939 08 02. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 130.

¹³⁷⁶ M. Naggiar, Ambassadeur de la France à Moscou, à M. Bonnet, Ministre des affaires étrangères. Le 26 juillet 1939. *DDF 1932–1939. 2me série, 1938–1939*, 1984, V. 17, p. 319.

¹³⁷⁷ Žr.: *Diplomate en Lettonie: Carnets de Jean de Beausse, premier secrétaire à l'Ambassade de France à Riga, décembre 1938–septembre 1940*. Paris, 2011, p. 14; Lietuvos pasiuntinybės patarėjo S. Bačkio pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriui E. Turauskui. Paryžius, 1939 08 23. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 147, 175.

Lietuvos vyriausybė tarptautinio konflikto atveju laikysis neutralumo¹³⁷⁸. Nuostata dėl neutralumo prasidėjusiame Antrajame pasauliniame kare buvo pakartota ir prezidento A. Smetonos 1940 m. sausio 1 d. aktu¹³⁷⁹. Ši Lietuvos laikysena Prancūzijoje vertinta nepalankiai: „Visuomenėj ir net įstaigose jaučiamas šioks toks nepalankumas „neutralams“, pačioj spaudoj irgi dažnai aptinkama prikaišiojimų svetimšaliams, kurie nedalyvauja kare“¹³⁸⁰. Anot P. Klimo, SSRS išitraukimas į karą rugsėjo 17 d. užpuolant Lenkiją, *Quai d'Orsay*, darė „kažkokios misterijos išpūdį“ – buvo spėjama, kad sovietai derino puolimą su vokiečiais, nors Politikos ir komercijos reikalų direktoriaus pavaduotojas Ch. Rochat tvirtino, kad Prancūzija griežtai prieš sovietų valstybę nenusistatysianti¹³⁸¹.

Antrojo pasaulinio karo pradžios išvakarėse *Quai d'Orsay* Politikos departamento direktorius É. Charveriat P. Klimui paneigė turįs bet kokių duomenų apie slaptus sovietų ir vokiečių susitarimus, nurodydamas, kad Prancūzijos santykiai su SSRS nepablogėjo¹³⁸². Gavusi papildomos informacijos, Prancūzijos vyriausybė užėmė griežtą poziciją dėl Lenkijos okupacijos rugsėjo 21 d.: „Dėl Lenkijos sužlugdymo buvo iš anksto susitarta. Tas sužlugdymas buvo paremtas ginklu ir slaptais susitarimais slapta vedant derybas“¹³⁸³.

Lietuvos vyriausybė interpretavo SSRS ofenzyvą kaip galimybę atgaivinti Vilniaus klausimą. Jau rugsėjo 17 d. ministras pirmininkas Jonas Černius per Lietuvos radiją pareiškė, kad Vilnių bus siekiama atgauti taikiu būdu¹³⁸⁴. Po poros dienų Raudonoji armija įžygiavo į Vilnių, o Lietuvos užsienio reikalų ministras įpareigojo pasiuntinį Maskvoje L. Natkevičių priminti SSRS vyriausybei apie Vilniaus krašto priklausomybę Lietuvai.

Galbūt Vilniaus atgavimo lūkestis skatino P. Klimą gana nekritiškai vertinti SSRS ofenzyvą ir paraidžiui interpretuoti sovietų deklaracijas: lietuvių diplomatas stengėsi įtikinti Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnus, kad SSRS tenori užkirsti kelią vokiečių įsiveržimui į Lenkijai priklausiusias baltarusių ir ukrainiečių žemes¹³⁸⁵.

Atsižvelgdamas į Lietuvos vyriausybės poziciją, P. Klimas jau rugsėjo 22 d. įvykusio susitikime su Užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos direktoriaus pavaduotoju Ch. Rochat priminė lietuvių teritorines pretenzijas Lenkijai. P. Klimui buvo duota suprasti, kad nors sovietų ketinimai lieka neaiškūs, Prancūzijos vyriausybė neprieštarautų teritorijos perdavimui Lietuvai. Be to, pasiuntinys paprašė, kad Vilniaus krašto gražinimo Lietuvai atveju *Quai d'Orsay* apribotų šiam politiniam žingsniui priešišku publikacijų pasirodymo spaudoje galimybes¹³⁸⁶. Rugsėjo 23 d.

¹³⁷⁸ K. Škirpa. *Lietuvos Nepriklausomybės sutemos (1938–1940): atsiminimai ir dokumentai*. Vilnius, 1996, p. 164.

¹³⁷⁹ R. Žepkaitė. *Diplomatija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939*. Vilnius, 1980, p. 279.

¹³⁸⁰ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui „Pasikalbėjimas su Suricu“*. Paryžius, 1939 09 16. LCVA, f. 383, ap. 18, b. 307, l. 94; analogiškai: Ibid. „Prancūzijos dabartinis nusistatymas“. Paryžius, 1939 10 18. LCVA, f. 383, ap. 18, b. 307, l. 200.

¹³⁸¹ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui*. Paryžius, 1939 09 22. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 168.

¹³⁸² *Lietuvos pasiuntinio P. Klimo telegrama Lietuvos užsienio reikalų ministerijai*. Paryžius, 1939 08 31. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2115, l. 39.

¹³⁸³ Le discours de M. Hitler. Le Temps 1939, N. 28496.

¹³⁸⁴ L. Truska, V. Kancevičius. *Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose*. Vilnius, 1990, p. 45.

¹³⁸⁵ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšuii*. Paryžius, 1939 09 17. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 159–160.

¹³⁸⁶ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšuii*. Paryžius, 1939 09 22. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 169; kaip teigia P. Klimas vėlesniame

diplomatas davė interviu „Le Temps“ žurnalistams, kuriame detaliai aptarė Lietuvos poziciją dėl Vilniaus.

Prancūzai gana skeptiškai vertino Lietuvos bendradarbiavimo su SSRS perspektyvas. Naujai paskirtas Prancūzijos užsienio reikalų ministro pavaduotojas Auguste Champetier de Ribes, priimdamas P. Klimą, teiravosi, ar lietuviai nebijo bolševizacijos¹³⁸⁷. Prancūzų politikai, užsienio reikalų ministerijos pareigūnai ir žurnalistai lietuvių diplomatai kone vienbalsiu pabrėždavo abejoją, kad SSRS atiduos Vilnių Lietuvai¹³⁸⁸. Tokių dvejonų turėjo ir kai kurie lietuvių diplomatai, tarkime, pasiuntinys Londone B. K. Balutis abejojo, ar SSRS perduos Lietuvai visas Vilniaus krašto teritorijas ir ar toks perdavimas iš viso įvyks. Apie tai rugsėjo 26 d. *Quai d'Orsay* pranešė Prancūzijos ambasadorius Londone Charles Corbin, perduodamas *Foreign Office* informaciją apie Baltijos valstybes. Anot prancūzų diplomato, Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Suomijos pasiuntiniai Londone geranoriško jų valstybių bendradarbiavimo perspektyvas vertina nuosaikiau, nei šių šalių vyriausybės¹³⁸⁹. Tuo tarpu *Foreign Office* pareigūnai, C. Corbin teigimu, svarstė, esą Lietuvai kyla mažiau SSRS okupacijos grėsmių, kadangi likusi be uostų, ši Baltijos valstybė esanti mažiau patraukli sovietams, nei jūrinės valstybės Latvija bei Estija.

Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos vyriausybės pasyviai stebėjo Baltijos valstybių santykių su SSRS transformaciją¹³⁹⁰. Spalio 3 d. Maskvoje prasidėjus Lietuvos ir SSRS deryboms, Lietuvos vyriausybė bandė kreiptis į Prancūzijos užsienio reikalų ministeriją, prašydama tarpininkauti, kad SSRS švelnintų spaudimą dėl tarpusavio pagalbos sutarčių su sovietine valstybe ir Raudonosios armijos įgulų įkurdinimo šių šalių teritorijose. Iš *Quai d'Orsay* Europos skyriaus vedėjo H. Hoppenot tebuvo gautas atsakymas, kad ministerija esanti susitelkusi karui su Vokietija ir kitų klausimų nesvarsto. Analogišką atsakymą į tą patį prašymą iš Prancūzijos ministro pirmininko kabineto šefo Robert Couloundre gavo ir Latvijos pasiuntinys¹³⁹¹.

Prancūzų užimta pozicija spalio 10 d. J. Urbšiu pasirašius Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos respublikai perdavimo ir Lietuvos–SSRS tarpusavio pagalbos sutartį, buvo gana palanki lietuviams. H. Hoppenot, smulkiai klausinėjęs apie sutarties detales, nurodė, kad Lietuva turinti pagrindą džiaugtis, atgaudama Vilnių ir pabrėžė, esą „Lenkija vedė netikusią politiką su savo kaimynais ir <...> tokia Lenkija daugiau nebūsianti niekieno interesuose“¹³⁹². Vis dėlto, vengdami provokuoti

pranešime, „iš spaudos balsų matyti, kad nė vienas laikraštis Lietuvos nepuolė dėl; Vilniaus atgavimo, bet daugelis jos gailėjo dėl eventualaus patekimo po SSRS letena“, žr.: *Ibid.*, 1939 10 23. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2191, l. 575.

¹³⁸⁷ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiu. *Paryžius*, 1939 09 26. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 184v.

¹³⁸⁸ Įvairūs P. Klimo pranešimai užsienio reikalų ministrui. *Paryžius*, 1939 09 22–29. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 168–192.

¹³⁸⁹ Prancūzijos ambasadoriaus D. Britanijoje C. Corbin pranešimas užsienio reikalų ministrui É. Daladier „*Les Pays Baltes et l'avance russe en Pologne*“. Londonas, 1939 09 26. AMAEF, Europe 1918–1940, URSS, d. 1102, p. 1.

¹³⁹⁰ 1939 11 02 Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje lankėsi Prancūzijos pasiuntinys G. Dulong ir Didžiosios Britanijos reikalų patikėtinis Preston, Politikos departamento direktoriaus E. Turausko teiravęsi apie santykius su sovietais ir išpūdžius iš Vilniaus, žr.: Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriaus E. Turausko atmintinė „*Pasikalbėjimas su Prancūzijos pasiuntiniu G. Dulongu*“. Kaunas, 1939 11 03. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 54, l. 224.

¹³⁹¹ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui „*Baltijos posėdis*“. *Paryžius*, 1939 10 07. LCVA, f. 383, ap. 18, b. 307, l. 178.

¹³⁹² Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui. *Paryžius*, 1939 10 11. LCVA, f. 383, ap. 18, b. 307, l. 184.

lenkų politikus ir stebėdami tolimesnę karo eigą, *Quai d'Orsay* pareigūnai oficialiai nedemonstravo Lietuvai paramos Vilniaus klausimu. Gruodžio mėn. viduryje lankydamasis pas Politikos ir komercijos reikalų direktorių É. Charveriat, P. Klimas rašė, esą šis Lietuvos politiką laiko „labai teisinga ir rezoninga, bet paklaustas, ar prancūzai ir anglai negalėtų jau dabar pasisakyti mums palankia prasme Vilniaus problemą išrišus, kaip sakoma, tik numykė“¹³⁹³.

Lietuvos pasiuntiniui Prancūzijoje P. Klimui staigus *Quai d'Orsay* atsiribojimas nuo ilgus metus remtos Lenkijos pozicijos Vilniaus klausimu kėlė nerimo. Pranešdamas, kad prancūzų spaudai duota direktyva neerzinti SSRS, lietuvių diplomatas konstatavo: „Mūsų atžvilgiu spaudos tonas irgi turbūt pasikeis, nors aš manau, kad tai nebus mūsų naudai. Mūsų interesui geriau yra, kada neigiamai vertinami rusų garnizonų įvedimai ar kitoki servitutai. Nepriklausomybės įžeidimas ar siaurinimas visos spaudos čia buvo stigmatizuotas ir sudarė bendrą viešąją opinią, mums palankią būsimos taikos derybose. Mes neturime intereso „baltinti“ mūsų susitarimų su Maskva. Aš daugiau bijau to „baltinimo“ iš prancūzų ir anglų pusės, kada Rusija jiems pasidarys reikalinga“¹³⁹⁴.

Lietuvos vyriausybė ir diplomatai suvokė, kad įvykusiame SSRS stengiasi įtvirtinti išskirtinę įtaką Baltijos šalyse ir galbūt net palaipsniui naikinti jų valstybingumą¹³⁹⁵. Sovietų įguloms įsikūrus Lietuvos teritorijoje ir joje sustiprėjus SSRS vaidmeniui buvo pažeistas anksčiau bent formaliai egzistavęs Europos didžiųjų valstybių įtakos šiai Baltijos valstybei balansas. Prezidentas A. Smetona jį mėgino atkurti, 1939 m. pabaigoje net keletą kartų per įgaliotinius Vokietijos vyriausybei pabrėždamas Lietuvos orientaciją į ją¹³⁹⁶. Vargu, ar Paryžiuje buvo tikima J. Stalino užtikrinimu, kad Lietuvoje, Latvijoje bei Estijoje bus vengiama bolševizacijos¹³⁹⁷.

P. Klimas Paryžiuje padarė išvadą, kad prancūzų viešoji nuomonė abejingai seka politinius pokyčius Europoje: „Be jokio susijaudinimo konstatuojama, kad ta ar kita valstybė nustojo nepriklausomybės. <...> Lietuvai ir Baltijos valstybėms teikiama dėmesio, bet be jokio optimizmo. Mums yra skirta mirti sovietų nuožiūra“, „Visa eilė prancūzų publicistų vertina Baltijos valstybių padėtį kaip vasalizaciją arba kaip valstybes, kurios prarado savo nepriklausomybę“¹³⁹⁸. SSRS karo su Suomija metu ši pozicija buvo P. Klimui dar atviriau įvardinama: „Man teko daug asmeniškai sueiti su publicistais, redaktorais ir šiaip korespondentais, jiems aiškinti ir juos įtikinti. Bet jie nesileidžia įtikinami, kad Baltijos valstybės šiandien yra visai nepriklausomos savo politikoj arba laisvos savo nuomonės reiškimė. Savitarpio pagalbos sutartys su įgulomis šalies viduje juos parbloškia taip stipriai, kad protektorato ar vasalizacijos terminai jiems atrodo net silpni. Kad Baltijos valstybės dabar galėtų laisvai savo politiką vesti su aljantais – tam jie reikalauja svarių įrodymų“¹³⁹⁹.

Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnai, sužinoję apie sovietų

¹³⁹³ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1939 12 16. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 267.

¹³⁹⁴ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1939 10 11. LCVA, f. 383, ap. 18, b. 307, l. 184.

¹³⁹⁵ *Ibid.*, „Eilinis Baltijos posėdis“. Paryžius, 1939 10 11. LCVA, f. 383, ap. 18, b. 307, l. 187.

¹³⁹⁶ J. Skirius. Ministro Juozo Urbšio laviravimas tarp Rytų ir Vakarų (1938 12 05–1940 06 16). *Lietuvos užsienio reikalų ministrai (1918–1940)*. Kaunas, 1999, p. 369, 370.

¹³⁹⁷ M. Dulong, Ministre de France à Kaunas, à M. Daladier, Président du Conseil, Ministre des affaires étrangères de la France. Kaunas, le 14 octobre 1939. *DDF 1939*, Paris, 2002, V. 3, p. 415.

¹³⁹⁸ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui „Prancūzijos dabartinis nusistatymas“. Paryžius, 1939 10 18. LCVA, f. 383, ap. 18, b. 307, l. 200, 202; *Ibid.*, „Baltijos posėdis“. Paryžius, 1939 10 18. LCVA, f. 383, ap. 18, b. 307, l. 204.

¹³⁹⁹ *Ibid.*, 1939 12 11. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 261.

derybų su Baltijos valstybėmis ketinimus, susitaikė su šių užėmimo neišvengiamybe, tokią alternatyvą laikydami geresne už prijungimą prie tiesioginės agresorės Vokietijos. Pasyvią britų ir prancūzų laikyseną Baltijos valstybių klausimu 1939 m. istorikas Č. Laurinavičius yra taikliai pavadinęs „Baltijos Miunchenu“¹⁴⁰⁰.

6. 3. Lietuvos okupacija ir aneksija: Prancūzijos pozicija

Laikotarpis, prasidėjęs 1940 m. gegužės mėn., buvo dramatiškas ir Lietuvos, ir Prancūzijos valstybingumui. Gegužės 10 d. pasibaigė „keistasis karas“. Vokietija ėmė sparčiai skverbtis į Prancūzijos teritoriją. Tuo tarpu Lietuvos vyriausybė gegužės 25 d. gavo griežtą SSRS užsienio reikalų liaudies komisaro V. Molotov notą apie esą kilusią grėsmę šios Baltijos valstybės teritorijoje internuotiems sovietų daliniams¹⁴⁰¹. P. Klimas, interpretuodamas V. Molotov notą, perspėjo Lietuvos užsienio reikalų ministerija, kad „mūsų įsitikinimai, kad Lietuva ir SSRS esą labai draugiškuose santykiuose, mums gali atnešti didelių siurprizų“, vertindamas tarptautinę situaciją ir Prancūzijos laikyseną, jis konstatavo, kad „šiuo metu mūsų niekas pasaulyje negali užstoti“¹⁴⁰².

Vokietijos kariuomenei įgijus persvarą ir artėjant prie Paryžiaus, Prancūzijai tapo itin svarbi SSRS politinė laikysena. Tarp prancūzų politikų ir visuomenėje dar būta tikėjusių, kad sovietinė valstybė gali prisijungti prie Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos. Birželio mėn. pradžioje P. Klimas Lietuvos užsienio reikalų ministerijai atpasakojo prancūzų spaudos svarstymus, jog SSRS galimai ketinanti aneksuoti visas tris Baltijos valstybes, kad Vokietijos pasienyje įkurtų karines bazines kovai su Vokietija. Pasiuntinio nuomone, prancūzams „atrodo, kad tokiu būdu jiems galėtų palengvėti jų pačių kova. Mūsų interesai, suprantama, atsiduria antram plane“¹⁴⁰³.

Jau birželio 10 d. Prancūzijos vyriausybė pasitraukė į Tūro miestą, vėliau persikėlė į Bordo, paskui į Laburbule, o liepos mėn. į Viši. Birželio 10–11 d. iš Paryžiaus išvyko diplomatinis korpusas, užsienio reikalų ministro J. Urbšio nurodymu¹⁴⁰⁴ – taip pat ir Lietuvos pasiuntinys P. Klimas. Kaip liudijama jo atsiminimuose, jau birželio 15 d. vakare pasitraukusiuosius pasiekė žinia apie Vokietijos kariuomenės įžengimą į Paryžių, o kitą rytą prancūzų radijas pranešė, kad „rusų armija po kažkokio ultimatumo įsiveržė į Lietuvą ir kitas Baltijos valstybes ir be pasipriešinimo okupavo“¹⁴⁰⁵. Vis dėlto jokie Lietuvos vyriausybės pasikeitimo klausimai neminimi P. Klimo birželio 15 ir 17 d. rašytame pranešime apie išsikėlimą iš Paryžiaus, kas skatintų spėti, kad informaciją jis gavo ne anksčiau birželio 17 d.

¹⁴⁰⁰ Č. Laurinavičius. Baltijos valstybių paradoksai. *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*. Vilnius, 2007, p. 16.

¹⁴⁰¹ Lietuvos vyriausybės bandymus nuraminti SSRS vyriausybę ir savo šalies visuomenę pranešimuose Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai aprašęs Prancūzijos pasiuntinys G. Dulong užsimena apie visuomenės nerimą dėl „po brutalaus V. Molotovo išpėjimo galinčių kilti komplikacijų“, žr.: *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Dulong pranešimas užsienio reikalų ministrui „Déclarations de Président du Conseil a. s. de Vilna“*. Kaunas, 1940 06 02. AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 882, p. 30 v. Apie šios notos įteikimą Lietuvos vyriausybei buvo informuotas ir Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje P. Klimas.

¹⁴⁰² *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiu „Molotovo pareiškimas“*. Paryžius, 1940 05 30. LCVA, f. 383, ap. 18, b. 307, l. 423.

¹⁴⁰³ *Ibid.*, 1940 06 06. LCVA, f. 383, ap. 18, b. 307, p. 435.

¹⁴⁰⁴ L. Jonušauskas. Lietuvos diplomatinis atstovavimas Prancūzijoje 1940–1960 m. *Genocidas ir rezistencija*, 2000, nr. 8, žr.: <http://www.genocid.lt/Leidyba/8/laurynas8.htm> [žiūrėta 2009 07 05]

¹⁴⁰⁵ P. Klimas. *Op. cit.*, p. 160.

vakaro¹⁴⁰⁶. Tai nesunkiai paaiškinama tuometiniu chaosu Prancūzijos valdymo, logistikos ir informacijos sklaidos srityse.

Dėl Prancūzijoje kilusios sumaišties P. Klimo susisiekimai su Lietuvos vyriausybe buvo laikinai nutrūkęs. Lietuvių diplomatas pirmiausiai nuvyko pas SSRS reikalų patikėtinį N. Ivanov, tuo metu aukščiausią sovietų atstovybėje dirbusį pareigūną. Jis teigė, kad dar neturiš informacijos apie įvykius Lietuvoje. Naujasis ministro pirmininko pavaduotojas ir užsienio reikalų ministras Vincas Mickevičius-Krėvė nuramino P. Klimą, kaip ir kitus lietuvių diplomatus, pabrėždamas: „Naujoji vyriausybė sudaryta konstitucine tvarka, valstybės santvarkos esminiai pagrindai nepakeisti“¹⁴⁰⁷. Sužinojęs, kad finansų ministru paskirtas jo bičiulis ir buvęs kolega Ernestas Galvanauskas, pasiuntinys nutarė, jog „dar galima nenusiminti taip, kaip mes buvome nusiminę“¹⁴⁰⁸. Kaip ir kiti lietuvių diplomatai, P. Klimas bei jo įgaliotas Paryžiuje likęs pasiuntinys patarėjas Stasys Bačkis, toliau reguliariai susirašinėjo su Lietuvos vyriausybe¹⁴⁰⁹.

Tuo tarpu Prancūzijos pasiuntinys G. Dulong birželio 15–18 d. telegrafu Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai išsamiai pranešė apie padėtį Lietuvoje¹⁴¹⁰. Jis pabrėžė visuomenės nerimą, kadangi „kabinetas yra visiškai priklausomas nuo SSRS vyriausybės ir valstybės vidaus bei tarptautinę padėtį visiškai lemia Maskvos sprendimai“¹⁴¹¹. Jau pirmajame detaliame pranešime apie Lietuvoje susiklosčiusią situaciją prancūzų diplomatas neatmetė jos įjungimo į SSRS galimybes. Dar preciziškiau savo įtarimus pakartojo po pirmojo susitikimo su nauju Lietuvos užsienio reikalų ministerijos generaliniu sekretoriumi ir Politikos departamento direktoriumi Pijumi Glovacku liepos 2 d.

G. Dulong atkreipė dėmesį: P. Glovackui buvo labai svarbu, kad diplomatas Prancūzijos vyriausybei paneigtų „įvairiausius prasimanymus“ apie keletą lietuvių valstybininkų ir politikų iškart ištikusias represijas¹⁴¹². Diplomato atsakymas, esą Prancūzija tinkamai suprantanti dabartinę Lietuvos padėtį, tebuvo mandagumo gestas. Jis skeptiškai įvertino P. Glovacko užtikrinimą, jog Lietuvos vyriausybė pasitiki

¹⁴⁰⁶ „Diplomatinis korpusas čia yra jau trys savaitės vaikomas iš vienos vietos į kitą. Jokios tvarkos, jokių sąlygų darbui. <...> Bet ir pačioj Prancūzų vyriausybėj viešpatauja chaosas <...> Ministerijoje nieko negalima pagauti nei pamatyti: visi išsiblaškę, demoralizuoti. <...> Tikiuosi, kad greit galėsiu sueiti į kontaktą su Užsienio reikalų ministerijos žmonėmis“, žr.: *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui V. Krėvei-Mickevičiui*. Viši, 1940 07 02. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2210, l. 1. Detalesnis Lietuvos pasiuntinys kraustymosi iš Paryžiaus į Tūrą, vėliau Bordo aprašymas žr.: *Ibid.*, Tūras, Bordo, 1939 06 15–17. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2210, l. 2–5. Jame minimas knygoje aprašytas išsikūrimas grafui de la Rochette priklausiusioje Laurets pilyje. Pranešimo tekstas baigiasi birželio 17 d. ryto aptarimu.

¹⁴⁰⁷ *Ministro pirmininko pavaduotojo ir užsienio reikalų ministro V. Krėvės-Mickevičiaus telegrama Lietuvos pasiuntinybėms*. Kaunas, 1940 06 22. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2254, l. 77.

¹⁴⁰⁸ P. Klimas, *Op. cit.*, p. 161. Anot G. Dulong, E. Galvanauskas nurodė liepos 3 d. atsistatydinęs pareikalavus SSRS pasiuntinybei, žr.: *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Dulong telegrama Užsienio reikalų ministerijai*. Kaunas, 1940 08 08. AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 874, l. 13.

¹⁴⁰⁹ A. Streikus. *Diplomatas Stasys Bačkis*. Vilnius, 2007, p. 40.

¹⁴¹⁰ 1955 m. publikuotuose atsiminimuose G. Dulong žinią apie sovietų ultimatumo Lietuvai paskelbimą ir priėmimą palygino su žaibu giedrame danguje, žr.: G. Dulong. Comment la Lituanie devint une république soviétique socialiste: notes d'un témoin. *Revue des deux mondes*. 1955, nr. 3–4, p. 523.

¹⁴¹¹ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Dulong telegrama Užsienio reikalų ministerijai*. Kaunas, 1940 06 17. AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 874, p. 5.

¹⁴¹² *Lietuvos Užsienio reikalų ministerijos generalinis sekretorius ir Politikos departamento direktoriaus Pijaus Glovacko atmintinė „Pasikalbėjimas su Prancūzijos pasiuntiniu P. Dulong“*. Kaunas, 1940 07 02. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2260, l. 21.

SSRS ir nemano būsianti jos spaudžiama. Kita vertus, G. Dulong patikėjo, kad užsienio reikalų ministro V. Mickevičiaus-Krėvės vizito į Maskvą metu jokių politinių klausimų neketinama svarstyti¹⁴¹³. Paklaustas, ar toliau veiks Prancūzų kalbos institutas prie Vilniaus universiteto ir nepakis prancūzų kalbos statusas mokyklose, P. Glovackas nurodė, kad jai mokymo įstaigose būsianti skirta „derama vieta“¹⁴¹⁴.

Tuo tarpu Prancūzijoje birželio 22 d. naujai sudaryta maršalo Philippe Pétain vadovaujama vyriausybė pasirašė su Vokietija Kompjeno paliaubų sutartį ir nutraukė karo veiksmus. Liepos 10 d. pakeitus valstybės konstituciją ankstesnioji vadinamoji Trečioji Prancūzijos respublika nustojo gyvavusi ir Vokietijos okupuotoje teritorijoje pradėjo veikti Viši režimas. Tiek G. Dulong, tiek P. Klimas laikė šią vyriausybę teisėta Prancūzijos valstybingumo tradicijos tęsėja ir palaikė ryšius su ja.

Apie tikrąją padėtį Lietuvoje dar liepos 1 d. laiškais kitoms pasiuntinybėms ganėtinai išsamiai ir tiksliai pranešė joje lankęsis pasiuntinys Vokietijoje Kazys Škirpa¹⁴¹⁵. Nepaisant to, kurį laiką P. Klimas turbūt dar vylėsi, kad okupuotos Lietuvos užsienio reikalų ministras gali priimti ir savarankiškų sprendimų. Liepos 12 d. jis veiklą vyriausybėje jau suspendavusiam V. Mickevičiui-Krėvei rašė: „Jei Maskva tikrai kišasi į mūsų vidaus reikalus, ji turi iš mūsų pusės gauti protestą prieš tiesioginį savo 1939 m. spalio 10 d. sutarties sulaužymą. Apie tai mes privalome pranešti ir visoms valstybėms, su kuriomis iki šiol turėjome santykius. Jei mes to nepadarome, bus padaryta išvada, kad mes patys atsisakome nuo savo laisvių ir savo sutarčių. Okupacija pati savaime teisės nesudaro, bet pasidavimas neteisėtiems aktams gali žalingai atsiliepti ateičiai. Todėl mūsų vyriausybės ir diplomatijos pareiga yra čia budėti ligi mažiausių smulkmenų“¹⁴¹⁶. Atsakymo iš V. Mickevičiaus-Krėvės P. Klimas nesulaukė.

Liepos mėn. viduryje Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje, atrodo, turėjo jau nemažai informacijos apie sovietų ketinimus. Iš Maskvos per Rumuniją pas jį nuvyko advokatas Jokūbas Robinzonas, vyriausybės įgaliotas konsultavęsis su SSRS politikais okupacijos išvakarėse. Jis nurodė, kad ketinama Baltijos valstybes sovietizuoti: palikus smulkus valstiečių ūkius ir žemės ūkio kooperatyvus, įdiegti politinę santvarką „kaip ir sovietinėse respublikose“¹⁴¹⁷. Atrodo, P. Klimas ne itin gerai suprato numatomų politinių permainų Lietuvoje mastą: sužinojęs apie ruošiamą Liaudies Seimo nutarimą dėl ketinimo įstoti į SSRS, jis ragino Užsienio reikalų ministeriją per spaudos agentūrą „Elta“ paskelbti paneigimą, jog „toks klausimas neįeina į Seimo darbus“¹⁴¹⁸.

¹⁴¹³ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Dulong telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1940 07 02. AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 874, p. 12. V. Mickevičiui-Krėvei grįžus, E. Galvanauskas papasakojo bičiuliams prancūzams, kad Maskvoje su ministru kalbėtasi apie Lietuvos prijungimą („reunion“) prie SSRS, spėdamas, kad Lietuvai bus palikta vidinė ir kultūrinė autonomija ir kad ji gaus protektorato statusą, žr.: *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Dulong telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1940 08 08. AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 874, p. 13.**

¹⁴¹⁴ *Lietuvos Užsienio reikalų ministerijos generalinis sekretorius ir Politikos departamento direktoriaus Pijaus Glovacko atmintinė „Pasikalbėjimas su Prancūzijos pasiuntiniu P. Dulong“. Kaunas, 1940 07 02. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2260, l. 23.*

¹⁴¹⁵ J. Skirius. Prof. Vinco Krėvės pastangos išsaugoti Lietuvos savarankiškumą (1940 06 17–07 22). *Lietuvos užsienio reikalų ministrai*, p. 395.

¹⁴¹⁶ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo raštas užsienio reikalų ministrui V. Krėvei-Mickevičiui, Vichy, 1940 07 12. LCVA, f. 383, ap. 18, b. 307, l. 460.*

¹⁴¹⁷ *Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijos darbuotojo Nec atmintinė apie [07 19 įvykusį] susitikimą su P. Klimu ir J. Robinzonu. Viši, 1940 07 21. AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 871, p. 6–7.*

¹⁴¹⁸ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo telegrama užsienio reikalų ministerijai. Viši, 1940 07 16. LCVA, f. R-1019, ap. 1, l. 11.*

Anot istoriko Deivido Kertenio, lietuviai diplomatai atsipeikėjo tik po liepos 21 d. Liaudies Seimo nutarimų, kuriuose paprašyta Lietuvos priėmimo į SSRS¹⁴¹⁹. Šis apibendrinimas netinka P. Klimui, kuris dar ir juos priėmus, po konsultacijos telefonu su ministru pirmininku Antanu Merkiu ir susitikimų su buvusiu sovietų ambasadoriumi Jakov Suric bent kurį laiką neprarado vilčių, kad valstybingumą pavyks išsaugoti. Gana atvirai J. Robinzonui apibrėždami ketinimus, SSRS pareigūnai irgi neminėjo aneksijos. Taigi P. Klimas manė, kad SSRS vyriausybė esanti suinteresuota palikti Lietuvai teorinę nepriklausomybę, savitą socialinę struktūrą ir žemės ūkio sanklodą: ją esą ketinama sovietizuoti ir įtraukti į SSRS kaip federacinę autonominę respubliką, nebeturinčią atskiros užsienio politikos¹⁴²⁰.

Dar liepos 6 d. Lietuvos užsienio reikalų ministerija paragino diplomatus parvykti į Kauną „pranešimo padaryti“¹⁴²¹. P. Klimas tokią telegramą gavo vienas paskutiniųjų, liepos 17 d. Kvietimas grįžti į Lietuvą diplomatams buvo pakartotas liepos 24 d. Po savaitės, liepos 30 d., paskelbta, kad jie atleidžiami iš pareigų ir baudžiami Lietuvos pilietybės atėmimu, draudimu grįžti į Tėvynę bei turto konfiskavimu. Šios sankcijos kol kas netaikytos P. Klimui, nes jis liepos 22 arba 23 d. ruošėsi išvykti į okupuotą Lietuvą¹⁴²² ir ministerijoje tikėtasi jo grįžimo.

Tuo tarpu Kaune prancūzų diplomatai liepos 21 d. turėjo mažiau iliuzijų: pasiuntinys G. Dulong ir ambasadorius Maskvoje Eirik Labonne konstatavo Baltijos valstybių aneksijos („incorporation“, „rattachement“) neišvengiamybę. E. Labonne jau ragino rūpintis, kaip organizuoti ir finansuoti pasiuntinybės iškėlimą¹⁴²³.

Liepos mėn. baigiantis, Lietuvos pasiuntiniai taip pat jau aiškiai suvokė aneksijos artėjimą. Jo ženklas P. Klimui buvo ir Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos generalinio sekretoriaus Charles Roux reikalavimas, kad Lietuvos pasiuntinybė išsikeltų iš savo pastato. Tuomet liepos 29 d. lietuvių diplomatas kolegai S. Bačkiui nurodė nuo rugpjūčio 1 d. perimti valstybės turtą, sustabdyti pasiuntinybės darbą ir pasirūpinti pastato perdavimu. Jis pabrėžė: „Jei okupacijos valdžia reikalautų pasiuntinybę atiduoti Lietuvos agresoriui, t., y., Rusijai, prašau intervenuoti pas okupacijos valdžios šefą, kad mano įsakymu Tamsta gali namus perduoti tik prancūzų vyriausybės dispozicijon“¹⁴²⁴.

Informacija apie rugpjūčio 3 d. įvykusią Lietuvos aneksiją greit pasiekė

¹⁴¹⁹ D. Kertenis. Lietuvos okupantų parankinė: Lietuvos TSR Užsienio reikalų ministerija. *Darbai ir dienos*, 2002, nr. 30, p. 228.

¹⁴²⁰ *Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijos darbuotojo Nec atmintinė apie [07 23 įvykusį] susitikimą su P. Klimu. Viši, 1940 07 24.* AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 871, p. 11–12.

¹⁴²¹ *Ministro pirmininko pavaduotojo ir užsienio reikalų ministro V. Krėvės-Mickevičiaus telegrama Lietuvos pasiuntinybėms. Kaunas, 1940 07 06.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2254, l. 20.

¹⁴²² P. Klimas buvo bene vienintelis Lietuvos diplomatas, ruošėsis grįžti į okupuotą šalį. Sprendimą lėmė asmeninės priežastys: Lietuvoje svečiavęsi jo vaikai okupavus šalį negalėjo iš jos išvykti. Diplomatas kurį laiką liko Prancūzijoje dėl benzino stygiaus. Liepos 30 d. jis sužinojo, kad vaikams pavyko be dokumentų kirsti Lietuvos sieną, žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos darbuotojo Nec atmintinė apie [07 19 įvykusį] susitikimą su P. Klimu ir J. Robinzonu. Viši, 1940 07 21.* AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 871, p. 5; *Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo telegramos Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1940 08 19, 21,* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2254, l. 18, 19.

¹⁴²³ *Prancūzijos ambasadoriaus SSRS E. Labonne telegramos Užsienio reikalų ministerijai. Maskva, 1940 07 21.* AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 871, p. 4, d. 875, p. 1; *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Dulong telegramos Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1940 07 19, 22.* AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 874, p. 14, 15.

¹⁴²⁴ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo laiškas pasiuntinybės patarėjui S. A. Bačkiui. Viši, 1940 07 29,* žr.: L. Jonušauskas, *Likimo vedami: Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla, 1940–1991,* Vilnius, 2003, p. 72.

pasiuntinį P. Klimą, kuris jau tą pačią dieną informavo Prancūzijos užsienio reikalų ministeriją žodžiu¹⁴²⁵. Kitą dieną jis jau įteikė ir protesto notą. Pabrėžęs, jog okupuotame krašte, tik pagal vieną kandidatų sąrašą, apribojus susirinkimų bei diskusijų laisvę, be nepriklausomų stebėtojų išrinkta institucija negali išreikšti lietuvių tautos valios, P. Klimas prašė Prancūzijos vyriausybę nepripažinti Lietuvos aneksijos¹⁴²⁶.

Rugpjūčio 7 d. SSRS užsienio reikalų ministras sovietų diplomatams pranešė, kad visoms Lietuvos, Latvijos bei Estijos diplomatinėms atstovybėms įsakyta oficialiai nutraukti veiklą ir perduoti archyvus artimiausioms SSRS atstovybėms, o visiems jų darbuotojams – grįžti į Tėvynę¹⁴²⁷. Kitą dieną lietuvių diplomatams ši paskutinį paraginimą pakartojo P. Glovackas. 1940 m. rugpjūčio 10 d. Lietuvos SSR ministrų taryba sustabdė visų Lietuvos pasiuntinybių ir konsulatų veiklą, nurodydama visą jų turtą, taip pat ir diplomatinius archyvus, perduoti SSRS pasiuntinybėms¹⁴²⁸. Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje šį įsakymą ignoravo, tad SSRS ambasada žodžiu, vėliau raštu pareikalavio, kad P. Klimas perduotų pasiuntinybę sovietų pareigūnams¹⁴²⁹. Dar oficialiai nepaskelbus apie jos uždarymą, rugpjūčio 5 d., SSRS ambasada kreipėsi į Prancūzijos užsienio reikalų ministeriją dėl Lietuvos pasiuntinybės pastato, jame saugomo turto ir konsulatų dokumentacijos perėmimo¹⁴³⁰.

Rugpjūčio 11 d. SSRS užsienio reikalų ministras V. Molotov nusiuntė Prancūzijos vyriausybei notą dėl Baltijos valstybių aneksijos. Jis nurodė, kad rugpjūčio 25 d. Prancūzijos pasiuntinybės Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje privalo nutraukti veiklą. V. Molotov įgaliojo SSRS ambasados Paryžiuje darbuotojus tą pačią dieną perimti, Lietuvos, Latvijos, ir Estijos pasiuntinybių turtą¹⁴³¹. Iki tol pasyviai stebėjęs radikalius politinius pokyčius Baltijos valstybėse, Viši režimas turėjo oficialiai reaguoti į gautą pranešimą. Rugpjūčio 12 d. Prancūzijos pasiuntinys G. Dulong „gavo ir dėl to nenustebo“¹⁴³² Lietuvos užsienio reikalų ministro V. Krėvės-Mickevičiaus vardu rašytą pranešimą apie Lietuvos SSR ir Prancūzijos santykių nutraukimą.

Prancūzijos užsienio reikalų ministras Paul Baudoin išanalizavo JAV,

¹⁴²⁵L. Jonušauskas. Lietuvos diplomatinis atstovavimas Prancūzijoje..., nr. 8, žr.: <http://www.genocid.lt/Leidyba/8/laurynas8.htm> [žiūrėta 2009 07 05]

¹⁴²⁶*Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo nota Prancūzijos užsienio reikalų ministrui. Viši, 1940 08 04.* AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 874, p. 23. P. Klimas atkakliai prašė, kad jo demaršas būtų laikomas konfidencialiu ir protesto nota liktų nepaviešinta, nes „jei apie jį sužinos Maskva, atkeršys jo artimiesiems“, žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministro pavaduotojo E. Lagarde atmintinė. Viši, 1940 08 05.* AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 876, p. 4.

¹⁴²⁷*Полпреды сообщают... Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией (август 1939 г.– август 1940 г.),* Москва, 1990, с. 501.

¹⁴²⁸L. Truska. *Lietuva 1938–1953 metais.* Kaunas, 1995, p. 75.

¹⁴²⁹P. Klimas. *Op. cit.*, p. 163. Prancūzų dokumentai patikslina P. Klimo atsiminimus: rugsėjo 10 d., SSRS reikalų patikėtinis N. Ivanov įgaliojo ambasados raštvedę ar daktilografę pakviesti visus tris pasiuntinius į ambasadą. P. Klimas buvo išvykęs į lietuvių diplomatų pasitarimą Šveicarijoje, su atėjusiaja bendravo jo žmona. Ambasados darbuotoja paragino P. Klimą kuo greičiau perduoti pasiuntinybės pastatą SSRS ir grįžti į Lietuvą, antraip visa jo nuosavybė ten būianti konfiskuota, o jis neteksiantis pilietybės, žr. *Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijos Europos reikalų skyriaus darbuotojo Nec [susitikimo su N. Ivanov] atmintinė. Viši, 1940 08 12.* AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 876, p. 11.

¹⁴³⁰*Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus Ch. Roux atmintinė. Viši, 1940 08 05.* AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 876, l. 6.

¹⁴³¹*Prancūzijos ambasadoriaus SSRS E. Labonne telegrama užsienio reikalų ministerijai. Maskva, 1940 08 11.* AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 871, p. 15.

¹⁴³²G. Dulong. *Op. cit.*, p. 527.

Didžiosios Britanijos ir Švedijos reakciją į Lietuvos aneksiją. Ministras nesigilino į teisinius jos aspektus, tvirtindamas, kad griežta ir esama padėtis pakliuvusios Prancūzijos pozicija „tedemonstruotų tik jos tuštybę“. Vadovaudamasis Švedijos pavyzdžiu ir analogija su Prancūzijos reakcija į Austrijos anšliusą, P. Baudoin rekomendavo ambasadoriui Maskvoje E. Labonne nusiųsti V. Molotov patvirtinimą apie jo notos gavimą: toks sprendimas „nieko neįpareigoja nei šiandienai, nei ateičiai. Manytume, jis dera su mūsų dabartine garbingos ir atsargios elgsenos būtinybe. Nepaisant priimtų sprendimų, taip išsaugosime galimybę apsaugoti prancūzų interesus Baltijos valstybėse“¹⁴³³. Pateikdamas instrukcijas dėl Baltijos šalių pasiuntinybių perdavimo, jis ragino užtikrinti, kad iš jų pastatų nebūtų išgabentas joks turtas, taigi ir šių institucijų dokumentai.

Gavusi V. Molotov notą, Prancūzijos Užsienio reikalų ministerija oficialiai pradėjo ir pasiuntinybių Baltijos šalyse uždarymo procesą. Anksčiau ji delsė, siekdama nesukelti įspūdžio, jog Prancūzija savanoriškai uždaro pasiuntinybes¹⁴³⁴. Perduodama trijų Baltijos valstybių pasiuntinybių pastatus, Prancūzijos užsienio reikalų ministerija ketino SSRS vyriausybei priminti pageidavimą, kad ir jos ambasados Maskvoje darbuotojų apgyvendinimo ir darbo sąlygos pagerėtų¹⁴³⁵. Vokietijos okupuota Prancūzija neketino visiškai sugadinti trapių ir sudėtingų santykių su šios tuometine sąjungininke SSRS. Po paliaubų su Vokietija Prancūzija laviravo: vengė smarkiai spausti SSRS vyriausybę, iš kurios tikėtasi bent jau žaliavų tiekimo¹⁴³⁶, bet slapta palaikė kontaktus ir su Didžiosios Britanijos politikais¹⁴³⁷.

Visų trijų Baltijos valstybių pasiuntiniai, taip pat ir P. Klimas, reagavo į Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos nutarimą vienodai. Lietuvos, Latvijos ir Estijos diplomatai atsisakė perduoti pasiuntinybės pastatus SSRS ambasadai ir sutiko jų saugojimą iki karo pabaigos patikėti tik Prancūzijos vyriausybei. Rugpjūčio 21 d. notoje Prancūzijos užsienio reikalų ministrui P. Baudouin P. Klimas pabrėžė, kad šis perdavimas negali panaikinti Lietuvos pasiuntinybės teisių į pastatą¹⁴³⁸. P. Klimas susitiko su Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos generaliniu sekretoriumi Ernest Lagarde ir paprašė užtikrinimo, kad pasiuntinybės pastatas nebus perduotas SSRS. Ministerijos pareigūnas nurodė, kad to pažadėti negali, nes SSRS yra Prancūziją okupavusios Vokietijos sąjungininke¹⁴³⁹. Kadangi pačių lietuvių diplomatų likimas

¹⁴³³ Prancūzijos užsienio reikalų ministro P. Baudoin pranešimas ambasadoriui SSRS „Annexion des Pays Baltes par l'URSS“. Paryžius, 1940 08 15. AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 871, p. 23.

¹⁴³⁴ Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos direkcijos Europos reikalų skyriaus instrukcija „Repatriement des Français des Pays Baltes“. Viši, 1940 08 13. AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 875, p. 20.

¹⁴³⁵ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos direkcijos apžvalga „Pays Baltes“. Viši, 1940 07 31. AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 876, p. 1.

¹⁴³⁶ Atrodo, „kabluka“ Prancūzijai dėl galimo ekonominio bendradarbiavimo Baltijos šalių aneksijos dienomis metė ir SSRS ambasada: N. Ivanov ministerijos darbuotojams nurodė, esą SSRS ketinanti Prancūzijai parduoti tam tikrą kiekį benzino, bet Vokietijos vyriausybė kol kas draudžianti Prancūzijai pirkti degalus iš SSRS, žr.: Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijos Europos reikalų skyriaus darbuotojo Nec [susitikimo su N. Ivanov] atmintinė. Viši, 1940 08 12. AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 876, p. 11.

¹⁴³⁷ G. H. Soutou. Vichy, l'URSS, l'Allemagne de 1940 à 1941. *La France et l'Allemagne face à la Russie = Deutschland, Frankreich, Russland: Begegnungen und Konfrontationen*. München, 2000, p. 297.

¹⁴³⁸ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje laiškas Prancūzijos užsienio reikalų ministrui P. Baudouin. Viši, 1940 08 21. AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 876, p. 36.

¹⁴³⁹ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus E. Lagarde pranešimas ministrui. Viši, 1940 08 23. AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 876, p. 37 v.

priklausė nuo Prancūzijos vyriausybės geranoriškumo, P. Klimas turėjo besąlygiškai sutikti su ministerijos reikalavimu. Privatų ambasadoje buvusį turtą leista išsigabenti. P. Klimo nurodymu, S. Bačkis iš pastato iškraustė ne tik beveik visus privačius, bet ir vertingiausius pasiuntinybės daiktus. Dalį pasiuntinybės turto – biblioteką, archyvą, baldus – patikėjo saugoti privačiai bendrovei.

Rugpjūčio 24 d. trijų Baltijos valstybių diplomatai, taip pat ir pasiuntinybės patarėjas S. Bačkis, perdavė pasiuntinybių raktus Paryžiaus policijos prefektui Roger Langeron. Kitą dieną pastatai buvo perduoti SSRS pasiuntinybei. Rugpjūčio 28 d. į pastatą įsikėlę jos darbuotojai pareikalavo, kad S. Bačkis grąžintų trūkstamą pasiuntinybės turtą, grasindami jį perimti su vokiečių ir prancūzų policija. Lietuvių diplomatai atsisakius tai padaryti, rugpjūčio 30 d. SSRS ambasada kreipėsi į Prancūzijos užsienio reikalų ministeriją. Sovietų diplomatai prašė jos pareigūnų kreiptis į Paryžiaus policijos prefektą, kad šis pareikalautų viso Lietuvos pasiuntinybės turto perdavimo naujesiems šeiminkams¹⁴⁴⁰. SSRS ambasada išgavo informaciją apie daiktų saugojimo vietą iš buvusio Lietuvos pasiuntinybės personalo. Ambasados darbuotojai įsiveržė į Lietuvos pasiuntinybės bei P. Klimo turto sandėliavimui S. Bačkio išnuomotus garažus ir juos rastus daiktus išgabeno¹⁴⁴¹.

Prancūzijos vyriausybė nepaskelbė jokie pareiškimo, kurį būtų galima traktuoti kaip Baltijos valstybių aneksijos pripažinimą. Užsienio reikalų ministerija Lietuvos, Latvijos ir Estijos pasiuntiniams nurodė, kad jų vadovaujamų pasiuntinybių uždarymas neinterpretuotinas kaip jų valstybių aneksijos pripažinimo ženklas¹⁴⁴². Prancūzijos užsienio ir vidaus reikalų ministerijų sutarimu, atsisakiusius susisiekti su SSRS ambasada ir priimti sovietinę pilietybę Baltijos šalių piliečius toliau leista globoti jų pasiuntiniams. Nors P. Pétain vyriausybė Baltijos valstybių diplomatų nebeįtraukdavo į funkcionavusių diplomatų sąrašus, bet jiems paliko diplomatinės privilegijas (mokesčių, laisvo judėjimo, diplomatinio imuniteto). Diplomatinės korteles išsaugojo P. Klimas, S. Bačkis ir J. Baltrušaitis¹⁴⁴³. Veiklą tęsė garbės konsulas H. Mallet.

Lietuvos atstovavimas užsienyje iš karto po aneksijos transformavosi. Dar 1939 m. spalio 29–lapkričio 2 d. pasiuntinio Italijoje S. Lozoraičio iniciatyva Paryžiuje įvyko pasitarimas, kurio metu pasiūlyta grėsmės valstybingumui atveju atsakomybę už jo tęstinumą išsaugojimą pavesti Lietuvos diplomatinei tarnybai. 1940 m. birželio 1 d. užsienio reikalų ministras J. Urbšys įgaliojo šią instituciją prirėkęs perimti valstybės atstovavimą. Lietuvos diplomatinės tarnybos vadovu – diplomatijos šefu – paskyrė pasiuntinį Romoje S. Lozoraitį¹⁴⁴⁴. Jo pirmuoju pavaduotoju buvo paskirtas P. Klimas, o antruoju – pasiuntinys Berne J. Šaulys.

1940 m. rugpjūčio 9–11 d. P. Klimas dalyvavo Lietuvos diplomatų

¹⁴⁴⁰ Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijos pareigūno atmintinė apie SSRS ambasados reikalavimus dėl Lietuvos ir Latvijos pasiuntinybių turto. *Viši, 1940 08 30*. AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 876, p. 38.

¹⁴⁴¹ P. Klimo memorandumas Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijai dėl SSRS ambasados pasikėsinimo į jo privataus turto sandėlį. *Viši, 1940 09 01*. AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 876, p. 39.

¹⁴⁴² Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos direkcijos Europos reikalų skyriaus instrukcija „Repatriement des Français des Pays Baltes“. *Viši, 1940 08 13*. AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 875, p. 22–23.

¹⁴⁴³ L. Jonušauskas. Lūžio ir iššūkio mėnesiai: Lietuvos diplomatinė tarnyba 1940–1941 metais. *Darbai ir dienos*. 2002, nr. 30, p. 181; Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos apžvalga „Pays Baltes“. *Viši, 1940 07 31*. AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 876, p. 2.

¹⁴⁴⁴ L. Jonušauskas. Lūžio ir iššūkio mėnesiai: Lietuvos diplomatinė..., p. 170.

pasitarime, vykusiame Šveicarijoje, Berne. Jame, be J. Šaulio, dar dalyvavo pasiuntinys Rumunijoje bei Jugoslavijoje E. Turauskas ir pasiuntinybės Berlyne patarėjas Juozas Kajeckas, Lietuvos delegacijos prie Tautų Sąjungos sekretorius Albertas Gerutis. Diplomatai kartu numatė svarbiausius likusių pasiuntinybių uždavinius, tarėsi dėl Tautinio komiteto sudarymo ir lėšų valstybės atkūrimo darbui kaupimo.

Prancūzijos pasiuntinybių Baltijos valstybėse uždarymo ir repatrijuojančių prancūzų išvykimo organizavimu Maskvoje rūpinęsis ambasadorius E. Labonne gavo leidimą pratęsti institucijų veiklą iki rugsėjo 5 d.¹⁴⁴⁵. Jau iki rugpjūčio 3 d. pageidavimą išvykti buvo pareiškę 102 Baltijos valstybėse įsikūrę Prancūzijos piliečiai, tarp kurių – dvidešimt penki Lietuvoje¹⁴⁴⁶. Rengiantis repatrijavimui, tarp naujosios valdžios ir Baltijos šalyse veikusių pasiuntinybių darbuotojų kilo nesklandumų: E. Labonne pranešimuose ministerijai nurodė suprantas, kad prie sovietinių metodų „neįpratusius mūsų pasiuntinius kontaktas su nauja valdžia galėjo priblokšti arba sukelti nerimo“¹⁴⁴⁷. G. Dulong, gal nebūdamas absoliučiai tikras, notoje P. Glovackui nurodė besitikintis, kad pasiuntinybės darbuotojų vizų klausimas ministerijoje bus išspręstas palankiai¹⁴⁴⁸. Pasiuntinybių archyvai buvo išgabenti į Prancūzijos ambasadą Maskvoje.

Deja, nepavyko rasti tikslios Prancūzijos pasiuntinybės veiklos Lietuvoje nutraukimo datos. E. Labonne rugsėjo 2 d. telegramoje minima, kad Lietuvos prancūzai išvyksta rugsėjo 3 d. kartu su tautiečiais iš Estijos, o latviai – jau tą pačią rugsėjo 2 d.¹⁴⁴⁹. Prancūzijos pasiuntinybės Latvijoje pirmojo sekretoriaus Jean de Beausse dienoraštyje nurodoma, kad pirma Latvijos prancūzų grupė išvyko rugsėjo 4 d., kita, su pasiuntiniu, rugsėjo 5 d., o pats teksto autorius tik po dar aštuonių dienų¹⁴⁵⁰. Tuo tarpu G. Dulong atsiminimuose nurodo rugsėjo 5 d. datą¹⁴⁵¹, kuria būtume linkę tikėti. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija įvardino šią datą ankstesnėse savo instrukcijose¹⁴⁵², ragindama visų trijų Baltijos valstybių prancūzus išvykti kartu. Be to, G. Dulong atsiminimų tekstas, nors rašytas praėjus 15 m. visų po

¹⁴⁴⁵ *Prancūzijos ambasadoriaus SSRS E. Labonne telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Maskva, 1940 09 02.* AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 875, p. 50. Ministerijos darbą ketinta galutinai nutraukti jau liepos mėn. viduryje, tačiau faktiškai ji buvo uždaryta tik rugsėjo 15 d. Rugsėjo 5 d. buvo paskutinė interesantų priėmimo diena šioje institucijoje, žr.: Užsienio reikalų ministerijos kanceliarija. *Darbo Lietuva.* 1940, nr. 82; *Lietuvos SSR Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriaus J. Jurginio pokalbis su Vokietijos pasiuntiniu Lietuvoje E. Zechlin. Kaunas, 1940 09 11.* LCVA, R–1019, ap. 1, b. 17, l. 1.

¹⁴⁴⁶ *Pasiuntinio Latvijoje Coiran telegrama Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Ryga, 1940 08 02.* AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 875, p. 13; *Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijos sekretoriaus Ch. Roux instrukcija Paliaubų komisijos Prancūzijos delegacijos vadovui gen. Charles Huntziger „Repatriement de nors légations dans les Pays Baltes“.* Viši, 1940 08 03. AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 875, p. 15.

¹⁴⁴⁷ *Prancūzijos ambasadoriaus SSRS E. Labonne telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Maskva, 1940 08 30.* AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 875, p. 44.

¹⁴⁴⁸ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Dulong nota Lietuvos Užsienio reikalų ministerijos generaliniam sekretoriui ir Politikos departamento direktoriui Pijui Glovackui. Kaunas, 1940 08 24.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2355, l. 5.

¹⁴⁴⁹ *Prancūzijos ambasadoriaus SSRS E. Labonne telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Maskva, 1940 08 14.* AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 871, p.

¹⁴⁵⁰ *Diplomate en Lettonie: Carnets de Jean de Beausse...*, p. 149, 155.

¹⁴⁵¹ G. Dulong. *Op. cit.*, p. 523.

¹⁴⁵² *Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos direkcijos Europos reikalų skyriaus instrukcija „Repatriement des Français des Pays Baltes“.* Viši, 1940 08 13. AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy, d. 875, p. 20.

įvykių, yra labai detalus ir tikslus, taigi, manytume, paremtas jo asmeniniais užrašais arba išsaugotais dokumentais. Bet kuriuo atveju, visų trijų Baltijos valstybių pasiuntinybių uždarymą ir jų personalo pasitraukimą iš Lietuvos skyrė dvi–trys dienos.

Dar 1923 m. į Estijos pasiuntinio Prancūzijoje Kaarel Pusta paklaustas, kokios pozicijos Prancūzija laikytųsi SSRS puolimo atveju, Prancūzijos prezidentas Alexandre Millerand atsakė, kad pasistengs palaikyti Estiją, bet tik politiškai¹⁴⁵³. Galbūt jau pirmaisiais Baltijos valstybių nepriklausomybės metais susiformavo Prancūzijos vyriausybės nuostata galimų politinių poslinkių atveju neginti Baltijos valstybių suverenumo. Tuo tarpu 1938–1940 m. Prancūzija jau atvirai demonstravo interesų praradimą Baltijos valstybėse.

Patirdama sudėtingus politinius išbandymus 1938–1940 m., Lietuvos vyriausybė mėgino remtis Prancūzija. Vis dėlto jau nuo 1939 m. ši įtakinga Europos valstybė apsiribojo politinės padėties Lietuvoje stebėjimu. Prancūzijas pasyviai reagavo į Vokietijos ir SSRS spaudimo didėjimą šiai Baltijos valstybei, o vėliau ir jos aneksiją. Kita vertus, Prancūzija oficialiai nepripažino Lietuvos nepriklausomybės netekties¹⁴⁵⁴, kas buvo svarbu atkuriant Lietuvos valstybingumą 1990 m.

¹⁴⁵³М. Ильмярв. *Безмолвная капитуляция Внешняя политика Эстонии, Латвии и Литвы между двумя войнами и утрата независимости (с середины 1920-х годов до аннексии в 1940)*. Москва, 2012, с. 145.

¹⁴⁵⁴Be to, Prancūzija neperdavė SSRS prancūzų bankuose deponuotų Lietuvos aukso atsargų ir po 1990 m. Lietuvai kompensavo pasiuntinybės pastato netektį.

7. ASMENYBIŲ ĮTAKA LIETUVOS IR PRANCŪZIJOS POLITINIAMS BEI DIPLOMATINIAMS SANTYKIAMS 1919–1940 M.

7.1. Lietuvos bei Prancūzijos politinių santykių formuotojai

7.1 A. Politikų ir valstybės institucijų įtaka

Valstybių užsienio politikos raida priklauso nuo individų ir jų grupių sprendimų¹⁴⁵⁵. Šioje disertacijoje susitelkta visų pirma dviejų Lietuvos ir Prancūzijos užsienio reikalų ministerijų bei diplomatinių tarnybų veiklos tyrimui. Vis dėlto manytume, kad individų ir jų grupių poveikį šių dviejų valstybių santykių raidai verta patyrinėti išsamiau. Dalis Lietuvos ir Prancūzijos užsienio politiką formavusiųjų veikėjų sutapo, tačiau dalis ir skyrėsi dėl šalių dydžio, valstybingumo trukmės, konstitucinės santvarkos, kabinetų kaitos intensyvumo, Užsienio reikalų ministerijų struktūros, visuomenės suinteresuotumo skirtumų. Akivaizdu, kad Prancūzijos ir Lietuvos politikų bei diplomatų tarptautinė įtaka, dažnu atveju netgi patirtis buvo nevienoda ir dvišalių santykių intensyvumas priklausė visų pirma nuo didžiosios valstybės suinteresuotumo. Apibrėšime aukščiausios valdžios institucijų poveikį Lietuvos ir Prancūzijos ryšiams. Plačiau panagrinėsime Užsienio reikalų ministerijos vadovybės ir diplomatų poveikį jiems.

Prancūzijos prezidento įtaka valstybės užsienio politikai buvo gana menka¹⁴⁵⁶. Duomenų apie jo vaidmenį priimant sprendimus santykių su Lietuva klausimais rasti neteko. Tuo tarpu Lietuvos prezidentų poveikį jos užsienio reikalų politikai reiktų tyrinėti išsamiau. Prancūzų diplomatų nuomone, antrasis Lietuvos prezidentas Aleksandras Stulginskis rėmė ryšių su Prancūzija stiprinimą. Užsienio reikalų ministrų Valdemaro Čarneckio ir ypač Vlodo Jurgučio politinė iniciatyva, bent Prancūzijos laikinojo atstovo Gabriel Padovani liudijimu, susilaukė šio prezidento paramos¹⁴⁵⁷. Pabrėžtina, kad Lietuvos krikščionių demokratų požiūris į santykius su Prancūzija evoliucionavo: jei 1920 m. rudenį santykių su ja perspektyvas ši partija vertino itin neigiamai¹⁴⁵⁸, tai 1922–1925 m. atsargiai, bet nuosekliai ieškojo būdų juos pataisyti¹⁴⁵⁹.

Tarp krikščionių demokratų bloko narių būta santykių su Lenkija sureguliuavimo¹⁴⁶⁰ ir galbūt politinių ryšių su Prancūzija stiprinimo šalininkų. 1925 m.

¹⁴⁵⁵ Ch. Hill. *The Changing Politics of Foreign Policy*. New York, 2003, p. 27; V. M. Hudson. *Foreign Policy Analysis: Classic and Contemporary Theory*. Plymouth, 2007, p. 37–64.

¹⁴⁵⁶ A. Adamthwaite. *Grandeur and Misery: France's Bid for Power in Europe 1914–1940*, p. 10; P. S. Wandycz. *France and her Eastern Allies 1919–1925. French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno*. Minneapolis, 1962, p. 377–378.

¹⁴⁵⁷ Prancūzijos laikinojo atstovo Gabriel Padovani pranešimas „A. s. Monsieur Čarneckis, Ministre Lituanien à Rome“. *Kaunas, 1925 11 19*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 54, p. 162.

¹⁴⁵⁸ Pranešime nurodoma, kad Lietuvos krikščionių demokratų partija santykius su Prancūzija vertina neigiamai, žr.: *British Foreign Office Intelligence Service Report „Lithuania. Political parties“, 1920 11 21*. PRO, FO, 371, 5379, N 4755, 148–156.

¹⁴⁵⁹ A. Veilentienė. *Lietuvos Respublikos Seimų įtaka užsienio politikai 1920–1927 m.* Vilnius, 2010, p. 180.

¹⁴⁶⁰ Pokalbių su G. Padovani metu susitarimo su Lenkija būtinybę, net 1923 m., pabrėždavo V. Jurgutis: „Nauja orientacija prieštarauja valstybės interesams. Lietuvos ateitis priklauso nuo draugiškų santykių su Lenkija. Sovietai bus patenkinti Lietuvos ir Lenkijos konfliktu, kuris tesukels rūpesčių Rytų Europoje, ko bolševikai ir siekia“, žr.: Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimas

Lietuvoje viešėjęs katalikiškos krypties prancūzų rašytojas Jean Maucière susitiko su prezidentu A. Stulginskiu ir daugiau nei tuzinu krikščionių demokratų parlamentarų bei kitų įtakingų politinio gyvenimo dalyvių, kurie atvykusiojo akivaizdžiai neprovokavo nepalankiais pasisakymais apie Prancūzijos politiką¹⁴⁶¹. Tuo tarpu 1920 m. pab.–1922 m. pr. ministrų kabinetui vadovavęs, vėliau trečiuoju Lietuvos prezidentu tapęs Kazys Grinius, nevadintinas glaudesnių dvišalių santykių su Prancūzija rėmėju¹⁴⁶².

Prancūzų diplomatai jau nuo pat 1918 m. palankiai atsiliepė apie „nuovokų ir išvalgų“ prezidentą, Tautos pažangos partijos, vėliau Lietuvos tautininkų sąjungos vadovą Antaną Smetoną¹⁴⁶³. Tiesa, kaip ir kiti Lietuvoje akredituoti diplomatai, prancūzai manė, kad jam trūksta „diktatoriui reikalingos“ energijos¹⁴⁶⁴. 1926 m. gruodžio 17 d. perversmas Lietuvoje iš pradžių sukėlė Prancūzijos užsienio reikalų ministro A. Briand nerimą. Tuometiniam aukščiausio rango Kaune reziduojančiam pareigūnui, konsului Georges Eybert, buvo nurodyta susilaikyti nuo jos pripažinimo ženklų, kol naujoji vyriausybė paskelbs besilaikanti tarptautinių įsipareigojimų ir užtikrins ketinanti tęsti taiką politiką¹⁴⁶⁵.

Vis dėlto naujasis prezidentas A. Smetona ir ministras pirmininkas A. Voldemaras patys skubiai pasirūpino, kad Prancūzija pripažintų naująją vyriausybę. Gruodžio 20 d. G. Eybert į Paryžių pranešė: „Prezidentas ir ministras pirmininkas man nurodė, kad džiaugiasi atėję į valdžią legaliai ir gerbdami konstituciją. Jų ketinimai yra užsitikrinti bent nuosaikią paramą, vesti taiką politiką ir gerbti sutartis ir susitarimus, sudarytus jų pirmtakų“, „Prezidentas ir ministras pirmininkas labai šiltai priėmė. <...> Jie kuo kategoriškiausiai užtikrino gerbsiantys visus be jokių išimčių pirmtakų padarytus tarptautinius įsipareigojimus“¹⁴⁶⁶. Pasitikėjimą vyriausybę Lietuvoje pabrėžė ir po pertraukos 1927 m. sausio mėn. į Lietuvą parvykęs Prancūzijos pasiuntinys Gabriel Puaux: „Smetonos vyriausybė turi moralinį autoritetą ir gyventojai ją remia. Ją palaiko grupė karininkų, neginčijamų armijos autoritetų“¹⁴⁶⁷.

ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré „A. s. déclarations de M. Jurgutis, ancien Ministre des Affaires Étrangères“. Kaunas, 1923 03 04. AMAEEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 10, p. 9.

¹⁴⁶¹ J. Maucière. *Sous le ciel pâle de Lituanie*. Paris, 1926, p. 3, 10–12, 25, 68–70, 208.

¹⁴⁶² Britų pranešime apie lietuvių politines partijas ir M. Sleževičius, ir K. Grinius apibūdinami kaip labai Antiprancūziški ir nuosaikiai proangliški, žr.: *British Foreign Office Intelligence Service Report „Lithuania. Political Parties“*, p. 148–156.

¹⁴⁶³ *Prancūzijos ambasados Šveicarijoje reikalų patikėtinio G. Clinchant telegrama užsienio reikalų ministrui, Berne, 1918 09 20*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 168; Palankiai A. Smetoną apibūdinęs konsulas G. Eybert nemažai su juo bendraudavo ir privačioje aplinkoje, žr. *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Puaux pranešimą Užsienio reikalų ministerijos Politinių ir komercinių reikalų direkcijos Europos skyriui „A. s. de la gerance de M. Eybert“*, 1927 01 15. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 127.

¹⁴⁶⁴ *Prancūzų karinės misijos Lietuvoje vadovo C. Reboul 20tas savaitinis raportas karo ministrui. Kaunas, 1919 08 07*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 4, p. 7; A. Eidintas. *Antanas Smetona ir jo aplinka*. Vilnius, 2012, p. 161.

¹⁴⁶⁵ *Prancūzijos užsienio reikalų ministro A. Briand telegrama pasiuntinybėms Kaune, Londone ir Varšuvoje. 1927 12 17*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 59, p. 312. Perversmas buvo prancūzams netikėtas, informacijos apie jį *Quai d'Orsay* gavo vėlu gruodžio 16 d. vakarą, prieš vidurnaktį. Ministerijoje naktį budėjo dalis vadovybės, įskaitant A. Briand, nerimauta dėl galimų Lietuvos ketinimų pulti Lenkiją.

¹⁴⁶⁶ *Prancūzijos konsulo Lietuvoje G. Eybert dvi telegramos Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1926 12 20*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 59, p. 325, 326.

¹⁴⁶⁷ *Prancūzijos pasiuntinio G. Puaux telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1927 01 29*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 30, p. 186.

Nesutiktume su istoriku Liudu Truska, kad prezidento A. Smetonos vaidmuo Lietuvos užsienio politikoje po 1929 m. buvo visaapimantis¹⁴⁶⁸, tačiau prezidentas galėjo bet kada įsikišti, užkirsdamas kelią ministrų iniciatyvoms. Tiesa, A. Smetona buvo skeptiškai nusiteikęs dėl Lietuvos santykių su Prancūzija, laikydamasis pozicijos, jog tikslingiau puoselėti intensyvius politinius ryšius su gretimomis didžiosiomis valstybėmis SSRS ir Vokietija. Anot jo, tuomet Lietuva taptų tiltu tarp šių didžiųjų valstybių, kurios apsaugotų ir nuo Lenkijos agresijos ir palankiai susiklosčius aplinkybėms galėtų padėti atgauti Vilnių¹⁴⁶⁹.

A. Smetona Lietuvos santykių su Lenkija klausimais laikėsi principinės nuostatos, kad jų jokių būdu negalima užmegzti, neišsprendus Vilniaus klausimo¹⁴⁷⁰. Šio valstybininko požiūris į Vilniaus klausimo perspektyvas susiformavo dar pirmaisiais valstybingumo metais: jis neigiamai vertino „neatidėliotiną Vilniaus klausimo sprendimą, pasitelkus skubius pažadus, nuolaidas ar 'susitarimus'. <...> Nereikia Lietuvai dėl jo stengtis. Laikas automatiškai už ją dirba. <...> Galutinai Vilniaus reikalai <...> gali išsispęsti ir už 20 metų. Bet koks Lietuvos karštligiškas forsavimas yra klaida, <...> stiprina tik priešingą pusę ir dar kompromituoja Lietuvą“¹⁴⁷¹. Tiesa, 1934–1935 m., kaip liudija istorikų tyrimai, A. Smetona svarstė galimybę sureguliuoti santykius su Lenkija¹⁴⁷², bet Vokietijos spaudimui atslūgus, toliau laikėsi ankstesnių politinių principų.

Tokios jo politinės pažiūros buvo žinomos Lietuvoje akredituotiems prancūzų diplomatams, bet nepavyko rasti 1927–1940 m. laikotarpio dokumentų, kuriuose jie kaltintų prezidentą perdėtu palankumu ar nuolaidžiavimu vokiečiams arba sovietams. Verta pridurti, kad A. Smetona nekeitė požiūrio į politinių ryšių su Prancūzija stiprinimą, nepaisant bičiuliškų santykių su G. Eybert¹⁴⁷³ ir itin akivaizdaus šeimos frankofiliškumo. A. Smetonos žmonos Sofijos salone prancūzai buvo „visada priimami kaip draugai“¹⁴⁷⁴, dukra Marija Valušienė buvo veikli Lietuvių-prancūzų draugijos narė, 1938 m. gavusi Prancūzijos valstybinį apdovanojimą, o sūnus Julius studijų metais ir po jų gyveno Paryžiuje¹⁴⁷⁵.

¹⁴⁶⁸L. Truska. Kas traukė į Rusijos glėbį? Geopolitinė Lietuvos orientacija 1918–1940 metais. *Darbai ir dienos*. 2002, N. 30, p. 39.

¹⁴⁶⁹Pvz., „Lietuvos tokia padėtis, kad ji neklūva nei Vokietijai, nei Rusijai, nes ji neturi <...> turtų, kurie viliotų Rusiją ar Vokietiją. Abi šios valstybės yra suinteresuotos, kad Lietuva liktų nepriklausoma valstybe, kaip priešsvaras imperialistinei Lenkijai“, žr.: A. Smetona. Politinės orientacijos reikalai. Tautos vairas, 1924, nr. 6; „Jei taika pridera nuo didžiųjų valstybių, tai jos likimas nebe Tautų Sąjungoje: už jos ribų Jungtinės Amerikos Valstijos, Japonija, Vokietija, Rusija ir gal Italija“, žr.: Politinės gairės: Lietuvos prezidento Antano Smetonos kalba, pasakyta Tautininkų sąjungos suvažiavime. *Lietuvos aidas*, 1933, nr. 258.

¹⁴⁷⁰A. Merkelis. *Antanas Smetona: jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*. Cleveland, 1964, p. 485.

¹⁴⁷¹[1921 02 01 įrašas]. M. Riomeris. *Dienoraštis. 1921 m. sausio 13-oji–lapkričio 7-oji*. Vilnius, 2012, p. 39–40.

¹⁴⁷²V. Žalys. Stasys Lozoraitis – Lietuvos užsienio reikalų ministras. *Lietuvos diplomacija XX amžiuje: Lietuvos diplomatinės tarnybos 80-mečiui ir Lietuvos užsienio reikalų ministro Stasio Lozoraičio vyresniojo 100-osioms gimimo metinėms skirtos konferencijos pranešimai*. Vilnius, 1999, p. 38; *Ibid.*, Britų diplomatų tarpininkavimas Lietuvos–Lenkijos santykiuose 1934–1936. *Mokslinė konferencija „Iš Lietuvos diplomacijos istorijos“*. Kaunas, 2000, p. 76, 83.

¹⁴⁷³*Prancūzijos ministro rezidento G. Puaux pranešimas Užsienio reikalų ministerijos Europos skyriui „A. s. de la gérance de M. Eybert“*. Kaunas, 1927 01 15. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 127.

¹⁴⁷⁴J. Mauclère. *Op. cit.*, p. 52.

¹⁴⁷⁵J. Smetona draugijai 1927–1940 m. vadovavo Prancūzijos lietuvių studentų draugijai, dažnai prancūzų ir Lietuvos pasiuntinybės Paryžiuje renginiuose kalbėdavo ir visos Prancūzijos lietuvių bendruomenės vardu, pvz., Vasario 16-oji Paryžiuje; Paryžiaus lietuviai Ginklų fondui; Naudinga

Seime 1920–1927 m. vykusioje politinėje polemikoje Prancūzija buvo dažniau apibūdinama kaip Lietuvos valstybingumui nepalanki ar net priešiška valstybė, nei kaip šalis, su kuria reiktų stiprinti ryšius ar į kurią vertėtų orientuotis. Bene griežčiausia Lietuvos parlamentarų retorika, analizuojant prancūzų politiką, būdinga 1921 m. vasario–liepos mėn. Steigiamojo Seimo oratoriams. Tuomet dominavusias jų nuostatas atspindi socialdemokrato Vinco Čepinskio teiginys: „Mes ypatingai pasipiktinę prancūzais ir savo nepasitenkinimą kreipiame į tą pusę. Prancūzai buvo visą laiką iki šiandien ir gal dar bus kokį laiką mūsų priešininkai, čia jokio abejojimo negali būt“¹⁴⁷⁶. Didžiulės politinės įtampos laikotarpiu, 1923 m. kovo 13 d. I Seimas buvo paleistas, tad kovo 15 d. Ambasadorių Konferencijos sprendimo dėl Vilniaus ir tos pačios institucijos rengtų Klaipėdos konvencijos projektą nenagrinėjo. Klaipėdos klausimu jame polemizuota tik sausio 24 d. posėdyje. Birželio 6 d. darbą pradėjęs II Seimas dėl padėties Klaipėdoje išsamiau diskutavo 1924 m. vasario 13, 15 ir 21 d. vykusiuose posėdžiuose, dėl Klaipėdos konvencijos – liepos 29 d. Interpretuodami Klaipėdos problemą 1923–1924 m., parlamentarai pabrėždavo Versalio taikos konferencijos pirmininko Georges Clemenceau pareiškimo vokiečių delegacijai dėl ketinimo perduoti teritoriją Lietuvai svarbą, kritikavo gen. komisaro Gabriel Petisné taikytus krašto administravimo principus¹⁴⁷⁷.

Nuo 1922 m. polemizuodami apie Vilniaus problemą, parlamentarai rečiau analizuodavo Santarvės valstybių poziciją, susitelkdami Lietuvos ir Lenkijos konfrontacijos aptarimui. Prancūzijos politiką Lietuvos pripažinimo, Vilniaus ir Klaipėdos klausimais 1920–1924 m. kritikavo krikščionių demokratų blokui priklausę Juozas Vailokaitis, Valdemaras Čarneckis ir Kazimieras Ambrozaitis, socialdemokratai Vincas Čepinskis ir Kazimieras Venclauskis, valstietis liaudininkas M. Sleževičius. Nuo 1925 m. Seimo narių kalbose Prancūzija tebuvo fragmentiškai minima kalbant apie Santarvės valstybes, jos pozicijos išsamiau neindividualizuojant ir nenagrinėjant. Parlamento daugumai nepriklausę ir kuo savarankiškiau veikti siekę vyriausybių vadovai bei užsienio reikalų ministrai A. Voldemaras bei Ernestas Galvanauskas neigiamai vertino Seimo pastangas daryti įtaką valstybės politikai¹⁴⁷⁸.

Kaip išskirtinę Lietuvos parlamentarų iniciatyvą reiktų paminėti 1920 m. rudenį įvykusią Steigiamojo Seimo narių – vicepirmininko krikščionio demokrato Justino Staugaičio ir kitų frakcijų narių Vinco Čepinskio, Mykolo Sleževičius bei Makso Soloveičiko kelionę į Londoną, Paryžių ir Romą, kur jie susitiko su Ambasadorių konferencijos valstybių politikais. Paryžiuje jie susitiko su Tautų Sąjungos Tarybos pirmininku Léon Bourgeois, Užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos direkcijos vadovu Ph. Berthelot, vidaus reikalų ministru Theodore Steeg, Senato ir Atstovų Rūmų užsienio reikalų komisijos pirmininkus Louis Martin, Henry Franklin-Bouillon, Žmogaus teisių sąjungos nariais, Generalinio žydu

paskaita apie Lietuvą Paryžiuje. *Lietuvos aidas*, 1938, nr. 77, 141, 170.

¹⁴⁷⁶ Užsienio reikalų ministerio pranešimas, Vinco Čepinskio kalba, 1921 02 04. *Steigiamojo Seimo darbai*, sąsv. 13, 60 pos., p. 598; Krikščionis demokratas Juozas Vailokaitis: „Prancūzai eina kaip tik su lenkais, o tuo pačiu eina jau ir prieš mus“, žr.: *ibid.*, p. 596; Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos atstovas M. Sleževičius: „Tautų Sąjunga varo prancūzų politiką lenkų naudai“, žr.: *ibid.*, p. 602.

¹⁴⁷⁷ Diskusijos dėl ministerio pirmininko pranešimo. M. Sleževičiaus, K. Venclauskio kalbos, 1923 01 24. I Seimo stenogramos. 21 pos., p. 1, 3, 4, 6; Ministerio pirmininko ir užsienio reikalų ministerio atsakymas į interpeliaciją Klaipėdos krašto klausimu, 1924 02 13. *II Seimo stenogramos*, 65 pos., p. 7–21; *Ibid.*, 1924 02 15. *Op. cit.*, 66 pos., p. 1–8.

¹⁴⁷⁸ G. Galva. *Ernestas Galvanauskas: politinė biografija*. Chicago, 1982, p. 148–153, 253–256, 261–264.

delegacijų komiteto nariais, žurnalistais¹⁴⁷⁹.

Prancūzijos Atstovų rūmų ir Senato vaidmuo užsienio politikos srityje buvo nedidelis, be to, prancūzų politinės sferos mažai domėjosi Lietuvos politinėmis aktualijomis¹⁴⁸⁰. Abiejų parlamento rūmų užsienio reikalų komisijose domėtasi Vilniaus ir Klaipėdos problema. Atstovų Rūmuose 1922 m. svarstytas Lietuvos pasiuntinybės įkūrimo klausimas, o 1928 m. – prekybos *modus vivendi* tekstas.

1915–1919 m. Lietuvos politinėmis aktualijomis domėjosi prancūzų parlamentarai Pierre Dupuy, Édouard Herriot, Georges Leygues¹⁴⁸¹. Pirmieji prancūzų parlamentarai, apsilankę Lietuvoje, buvo 1920 m. liepos mėn. pradžioje¹⁴⁸² atvykęs Ernest Lafont ir Katalikų veikimo centro kvietimu į 1921 m. sausio mėn. pradžioje į Kauną atvažiuavęs Marc Saignier. Didžiosios Prancūzijos politinės figūros, deja, į jį nebuvo užsukusios, nepaisant poros bandymų pakviesti É. Herriot, per Latviją keliavusį į SSRS¹⁴⁸³. Bene aukščiausio rango prancūzų politikai, atvykę į Lietuvą, buvo Senato Užsienio reikalų komisijos vicepirmininkas Georges Reynald, keletui valandų sustojęs Kaune 1926 m. balandžio 8 d.¹⁴⁸⁴ ir 1935 m. Klaipėdoje lankęsis Atstovų rūmų Užsienio reikalų komisijos pirmininkas Paul Bastid. Lietuvos pasiuntinys P. Klimas šiems vizitams teikė didelės reikšmės. G. Reynald atvykstant, diplomatas kruopščiai instruktavo Lietuvos užsienio reikalų ministerijos kolegas: „Reynald vyksta Kaunan ypatinga Briand misija ir ankštam kontakte su Berthelot. „Labai būkite domingi <...>. Mylėkit švelniai ir vaišinkit širdingai <...> Griežtai turėtų būti išvengta mažiausio įžeidimo“, „Labai reikalinga, kad tas pirmo aukšto asmenio apsilankymas Lietuvoje paliktų jam gilaus ir gero išpūdžio“¹⁴⁸⁵.

Prancūzija kaip valstybė, su kuria derėtų stiprinti dvišalius santykius,

¹⁴⁷⁹ J. Staugaitis. Kelionės išpūdžiai. *Laisvė*. 1921, nr. 6, 7, 14.

¹⁴⁸⁰ „Platesnė politikų masė čia palyginti mažai interesuojasi mūsų vidaus politikos detalėmis“, „Prancūzai <...> ir dabar dažnai įsivaizduoja, kad mes turime Seimą, kad net Voldemaro atsistatydinimas įvykęs paprastu parlamentiniu keliu“, žr.: *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui D. Zauniui. Paryžius, 1929 12 10*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 860, l. 11.

¹⁴⁸¹ J. Gueslin. *La France et les Petits États Baltes: réalités baltes, perceptions françaises et ordre européen (1920–1932)*. Thèse de doctorat dirigée et soutenue sous la direction de M. prof. R. Frank. Paris, Université de Paris I-Pantheon-Sorbonne, 2004, p. 54–55.

¹⁴⁸² *Lietuvos atstovo Prancūzijoje O. Milašiaus telegrama Lietuvos užsienio reikalų ministrui Juozui Purickiui. Paryžius, 1920 07 01*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 73, l. 92.

¹⁴⁸³ Tuo tarpu Latvijoje 1933 m. rugsėjo mėn. yra trumpam lankęsis ministras pirmininkas Édouard Herriot. Tačiau, nors buvo atkakliai kviečiamas užsukti ir į Lietuvą, iš Rygos uosto jis skubiai išvyko į Prancūziją. 1934 m.: É. Herriot vizito į Lietuvą detalės pradėtos derinti ir P. Klimas net gavo min. pirmininko G. Doumergue pritarimą, bet spėjo, kad vizitui esama politinių kliūčių. Vokietijos „Deutsche allgemeine Zeitung“ paskelbus informaciją apie jo rengimą ir lenkų diplomatams neigiamai atsiliepus apie kelionę, jos atsisakyta, žr.: *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo laiškas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui. Paryžius, 1934 07 04, 10*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1510, l. 4–6, 9; *Prancūzijos pasiuntinio R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Paul-Boncour „A. s. du passage de M. Herriot en Lituanie“*. Kaunas, 1933 09 12. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 92, p. 19; *R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui L. Barthou „Nouvelles concernant un prochain voyage en Lituanie“*. Kaunas, 1934 07 13. Ibid., URSS, d. 966, p. 203. Senatorius J. Paul-Boncour, dar prieš tapdamas užsienio reikalų ministru, tą pačią 1926 m. vizito Lenkijoje metu buvo nuvykęs į pasienį su Lietuva, žr.: J. Paul-Boncour. *Entre deux guerres. Souvenirs de la IIIe République. Les lendemains de la victoire*. Paris: Plon, 1945, p. 168–169.

¹⁴⁸⁴ Senatoriui p. Reynald atvykus; Senatoriaus Reynaldo pareiškimai spaudos atstovams, Senatorius Reynaldas Kaune, Senatorius Reynaldas apie Prancūzijos ir Pabaltės santykius; Senatoriaus p. Reynaldo atsilankymas Lietuvoje. *Lietuva*. 1926, nr. 77, 78, 79.

¹⁴⁸⁵ *Pasiuntinio P. Klimo laiškas Užsienio reikalų ministerijos generaliniam sekretoriui B. K. Balučiui ir ministrui M. Reiniui. Paryžius, 1926 03 28, 23*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 656, l. 102, 103.

tiesiogiai buvo paminėta tik 1926 m. birželio 22 d. skaitytoje M. Sleževičiaus kabineto deklaracijoje. Ji buvo įvardinta kartu su kitomis penkiomis valstybėmis, su kuriomis numatyta siekti ekonominius ir teisinius ryšius reglamentuojančių sutarčių pasirašymo¹⁴⁸⁶. Kelios vyriausybės minėjo Prancūziją netiesiogiai, pabrėždamos santykių su didžiosiomis Vakarų arba Santarvės valstybėmis stiprinimo svarbą¹⁴⁸⁷.

Lietuvos užsienio politikos srityje aktyviausi buvo ministrai pirmininkai, bent dalyje kabinetų kartu ėję ir užsienio reikalų ministro pareigas – A. Voldemaras bei E. Galvanauskas. Tautininkų srovės politinis lyderis A. Voldemaras vadovavimo vyriausybei ir Užsienio reikalų ministerijai laikotarpiu keitė savo užsienio politikos strategiją priklausomai nuo būtinybės ir rinkosi „mažiausio pasipriešinimo“, „zigzagų taktiką“¹⁴⁸⁸. „Priremtas prie sienos, jis sutinka, o po to elgiasi, kaip jam valstybės ar asmeniniai interesai diktuoja“¹⁴⁸⁹. Santykių su Prancūzija intensyvinimą po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo jis naudojo kaip būdą sustiprinti ne tik Lietuvos tarptautinį autoritetą, bet ir šioje valstybėje diegtą autoritarinę santvarką¹⁴⁹⁰. Prancūzų užsienio reikalų ministerija ir Lietuvoje akredituoti diplomatai jį laikė pavojingu, nenuspėjamu, nesuvaldomu ir šurkščių manierų žmogumi, gebančiu „supainioti gana nesudėtingą klausimą“¹⁴⁹¹. A. Voldemarui palikus Lietuvos vyriausybę, prancūzų politinė spauda teigė, jog šis politikas laviravimu 1928–1929 m. derybose su Lenkija visiškai sukompromitavo moralinį savo valstybės prestižą¹⁴⁹². Kita vertus, A. Voldemaras tarptautinėse politinėse sferose garsėjo intelektu ir sumanumu, būdingu nedaugeliui lietuvių politikų.

Kaip ir Augustiną Voldemarą, ministrų kabinetui ir užsienio reikalų ministerijai vadovavusį E. Galvanauską – Paryžiuje vertino prieštarinčiai. Jų politinius sprendimus lėmė asmeninės savybės, Lietuvos viešosios nuomonės ir opozicijos

¹⁴⁸⁶ Ministerių kabineto deklaracija, 1926 06 22. *III Seimo stenogramos*, 10 pos., p. 13.

¹⁴⁸⁷ Tiesa, 1919 m. jis iš pradžių palaikė Lietuvos orientaciją į Santarvės valstybes, pirmenybę teikdamas Didžiajai Britanijai ir JAV, žr.: M. Sleževičiaus laiškas J. Šauliui. *Kaunas, 1919 01 07*, žr. A. E. Senn. *The Formation of the Lithuanian Foreign Office, 1918–1921. A Research Seminar in Black and White*. Kaunas, 2004, p. 61; K. Griniaus ministrų kabineto deklaracijoje nurodyta, kad „Lietuva stengsis sustiprinti santykius su didžiosiomis Vakarų ir Pietų Europos valstybėmis, ypač su Didžiąja Britanija“, žr.: Ministerių kabineto deklaracija, 1920 06 21. *Steigiamojo Seimo darbai*, 1920, 4 sąsv., 18 pos., p. 147. E. Galvanausko 1922 m. vasario 8 d. Skaitytoje deklaracijoje pabrėžtam kad Lietuva „dalyvaus didvalstybių pastangose palaikyti tarptautinę taiką ir stabilizaciją“, žr.: *Op. cit.*, 1922, 35 sąsv., 169 pos., p. 36; Ministerių kabineto deklaracija, 1927 02 25. *III Seimo stenogramos*, 69 pos., p. 3. J. Tūbelio vadovavimo ministrų kabinetams laikotarpiu vyriausybės deklaracijos nebuvo skelbiamos, V. Petruolio, L. Bistro, J. Černiaus, A. Merkio kabinetų deklaracijose valstybės politinė orientacija nedetalizuota.

¹⁴⁸⁸ *Prancūzijos pasiuntinio G. Puaux pranešimas užsienio reikalų ministrui „A. s. des relations lituano-soviétiques“*. *Kaunas, 1927 01 14*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 11, p. 143.

¹⁴⁸⁹ V. Sidzikauskas. *Lietuvos diplomatijos paraštėje*. Vilnius, 1994, p. 104.

¹⁴⁹⁰ V. Bukaitė. Lietuvos ir Lenkijos konflikto paaštrėjimas 1927 m.: Józef Piłsudski kaip tautininkų autoritarinės santvarkos įtvirtinimo įrankis. *Lietuvos istorijos studijos*, 2012, nr. 30, p. 117–128.

¹⁴⁹¹ *Prancūzijos užsienio reikalų ministro A. Briand pranešimai „D. Zaunius et la Société des Nations“*, „*Politique extérieure. Interview de M. Zaunius*“. *Paryžius, 1930 01 18, 02 06*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 80, p. 5, 35; apie tą patį: „Voldemaras sumanus, ypatingai klastingas, išsilavinęs. Manau, mes niekadoms negalėsime juo pasikliauti, nes jis per daug klastingas ir akivaizdus germanofilas“, žr.: *50 savaitinis Prancūzų karinės misijos Lietuvoje vadovo C. Reboul pranešimas karo ministrui*. *Kaunas, 1920 03 10*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 58, p. 36.

¹⁴⁹² *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui D. Zauniui*. *Paryžius, 1929 12 10*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 860, l. 10.

spaudimas, atstovaujamos valstybės ir Prancūzijos politinių interesų nesuderinamumas, Vilniaus ir Klaipėdos problemos. E. Galvanauskas buvo vienintelis Lietuvos ministras pirmininkas, turėjęs sumanymų stiprinti Lietuvos ir Prancūzijos politinius, o ypač ekonominius ryšius. Nuo 1920 m. jis bent keletą kartų prancūzų diplomatiniais atstovams ir verslininkams užsiminė paremsias prancūzų dalyvavimą steigiant Lietuvos emisijos banką¹⁴⁹³. 1922 m. liepos mėn. atrodė, kad greit bus pradėtas įgyvendinti kitas jo sumanymas – bendro prancūzų ir lietuvių kapitalo privataus banko steigimas¹⁴⁹⁴, tačiau šis projektas nebuvo realizuotas.

Ne tik dėl nepalankaus Lietuvos viešosios nuomonės ir politinių sferų požiūrio į Prancūziją, bet ir dėl prancūzų verslininkų bei finansininkų skeptiško požiūrio į investicijas Vidurio Rytų Europoje¹⁴⁹⁵ E. Galvanauskui pavyko įgyvendinti tik nedidelę dalį ketinimų dėl dvišalių ekonominių santykių¹⁴⁹⁶. Dėl silpnų ekonominių ryšių negalėtume kalbėti apie verslo ar finansinių grupių poveikį Lietuvos ir Prancūzijos politiniams bei diplomatiniais santykiams 1919–1940 m.

Iš pradžių itin palankius Prancūzijos atstovų Kaune atsiliepimus¹⁴⁹⁷ apie E. Galvanauską vėliau keitė daug atsainesni¹⁴⁹⁸. Prancūzų politikų požiūris į jį radikaliai

¹⁴⁹³ 46 savaitinis Prancūzų karinės misijos Lietuvoje vadovo papulk. C. Reboul pranešimas karo ministrui. Kaunas, 1920 02 10. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 69, p. 51; Lietuvos atstovybės Prancūzijoje sekretoriaus J. Dobužio pranešimas Vakarų departamento direktoriui B. K. Balučiui. Paryžius, 1922 02 10. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 271, l. 7.

¹⁴⁹⁴ Prancūzų pramonės finansinės bendrovės (Société financière pour l'industrie) atstovas Jarny 1922 m. liepos mėn. pradžioje lankėsi Lietuvoje ir išstudijavęs G. Padovani teigimu, ketino pateikti palankų raportą apie tokio banko perspektyvas, o „po jos priimto sprendimo po dviejų mėnesių atvyks į Kauną galutinai užbaigti procesą“, žr.: Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré „A. s. Création d'une banque franco-lituanienne à Kovno“. Kaunas, 1922 07 06. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 72, p. 76.

¹⁴⁹⁵ Prancūzijos užsienio reikalų ministerija siekė stambių investicijų į kurią nors šio regiono valstybių sektorių, netgi monopolijų įsigijimo, per kurias būtų galima stiprinti politinę įtaką. Tuo tarpu prancūzų finansinės grupės buvo linkusios apsiriboti minimaliu dalyvavimu vietos versle. Jos laikė regioną rizikingų investicijų zona ir netgi stokojo logistikos priemonių, reikiamų išitraukimui į verslą Rytų Europoje vyriausybės siekiamu mastu, žr.: J. N. Jeanny. L'influence des milieux financiers sur la politique extérieure de la France des années 20. *Les relations financières: facteurs de solidarités ou de rivalités*. Bruxelles: Établissements Émile Bruylant, 1979, p. 73; G.H. Soutou. L'impérialisme du pauvre. La politique économique du gouvernement français en Europe centrale et orientale 1918–1929. *Relations internationales*, 1976, N. 7, p. 231, 239.

¹⁴⁹⁶ Prancūzų radioelektronikos bendrovė (Société française radioélectrique) 1924 m. buvo pasirinkta įrengti centrinę bevielio telegrafo stotį Kaune. Be to, Kauno viešajam transportui buvo pasirinkti „Berliot“ autobusai.

¹⁴⁹⁷ „Santykiai su vyriausybe gerokai pagerėjo, pasikeitus ministrui. Galvanauskas yra Prancūzijos draugas“, žr.: 30 savaitinis Prancūzų karinės misijos Lietuvoje vadovo C. Reboul pranešimas karo ministrui. Paryžius, 1919 10 16. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 4, p. 184; „Galvanauskas [1922 04 pr. įvykusio vizito metu – V. B.] kiekviena proga naujai užtikrindavo, kad stengsis pataisyti lietuvių ir lenkų santykius, kad jo vyriausybė nesiims to, kas galėtų jiems pakenkti. Reikia pasinaudoti šiomis geromis intencijomis“, žr.: Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus darbuotojo L. Blanchet laiškas G. Padovani. Paryžius, 1922 04 11. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 43.

¹⁴⁹⁸ E. Galvanauskas „jau čia žinomas kaip <...> su visais daug kalbėjęs, daug žadėjęs visiems sutarčių, komercinių kombinacijų ir nieko neįvykdęs, nes to padaryti negalėjęs be 'krašto gaspadoriaus“, žr.: Lietuvos pasiuntinybės sekretoriaus J. Dobužio laiškas B. K. Balučiui. Kaunas, 1922 03 08. LCVA, f. 383, ap. 7, l. 9; „Galvanauskas kartais nesantūrus savo išsireikškimais, be to, apie žmones ir dalykus lengvai susidaro nuomonę ir pareiškia sumanymų, kurių įsikūnijimo reikia ilgai laukti“, žr.: Prancūzijos atstovo G. Padovani pranešimas Užsienio reikalų ministrui „Au sujet d'intentions de M. Galvanauskas a l'égard du délégué français et du capitaine Chabanier“. Kaunas, 1923 07 11. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 76.

pakito dėl Lietuvos laikysenos Vilniaus klausimu 1921–1923 m. ir Klaipėdos sukilimo. Iškalbinga Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro Raymond Poincaré pateikta lietuvių politiko charakteristika: „Buvo valdžioje per patį Vilniaus ir Klaipėdos krizių paaštrėjimą. Šių dviejų įvykių raida ir aršus antilenkiškas nusistatymas, kuris tebėra išlikęs Kaune, dažniausiai skatindavo absoliučiai priešišką p. Galvanausko laikyseną Ambasadorių konferencijos idėjoms ir tendencijoms, tačiau negaliu nutylėti, kad šis <...> valstybininkas veikė paisydamas mūsų interesų, pateikdamas užsakymų prancūzų pramonei, pasiūsdamas karininkus į mūsų karo mokyklas, pasirūpindamas nuolaidomis mūsų tautiečiams dėl pereinamojo laikotarpio taikant žemės ūkio reformos įstatymą“¹⁴⁹⁹.

Diplomatinių kontaktų rafinuotumo, manytume, pritrūkdavo ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministerijos valdytojui, o 1926 m. ministrui M. Sleževičiui. 1919 m. greit pašlijus šio Lietuvos valstiečių sąjungos įtakingo politiko santykiams su Prancūzijos karine misija, tolesnį prancūzų institucijos bendradarbiavimą su jo vadovaujama vyriausybe lydėjo abipusis nepasitikėjimas, kurio atgarsiai pasiekdavo ir Paryžių. Tuo tarpu 1926 m. M. Sleževičiui sudarius kairiųjų vyriausybę, Prancūzijos pasiuntinys G. Puaux iki rugsėjo mėn. pabaigos netgi gana palankiai atsiliepdavo apie ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro politines nuostatas, bet jo nelaikė dvišalių ryšių stiprinimo šalininku¹⁵⁰⁰.

„Santūraus ir linkusio į apmąstymus“¹⁵⁰¹ ministro pirmininko Juozo Tūbelio įtaką Lietuvos užsienio politikai reiktų patyrinti išsamiau. Paminėtina, kad 1934–1935 m. Klaipėdos klausimo paaštrėjimo laikotarpiu prancūzų diplomatai konsultuodavosi Lietuvos užsienio politikos klausimais ir su juo.

Lietuvos vyriausybė buvo gerokai labiau angažuota užsienio politikos klausimais, nei Prancūzijos, kurios ministrų kabineto posėdžiuose beveik niekada nediskutuota šios srities tematika¹⁵⁰². Tiesa, galbūt tam įtakos turėjo ir faktas, kad Prancūzijos ministrai pirmininkai Trečiojoje Respublikoje gana dažnai vadovaudavo dar ir Užsienio reikalų ministerijai, tiriamu laikotarpiu tai pirmiausiai pasakytina apie R. Poincaré, Aristide Briand, Édouard Herriot, Édouard Daladier, Pierre Laval kabinetus. Prancūzijos vyriausybės buvo nestabilios ir daugeliu atvejų veikė trumpai. Tiriamu laikotarpiu sudaryti net 35 kabinetai, kurių dalis veikė nuo trijų dienų iki mėnesio ir tik Georges Clemenceau bei R. Poincaré vadovaujamos vyriausybės dirbo du su puse–tris metus. Paminėtina, kad šie du ministrai pirmininkai buvo veiklūs ir užsienio politikos srityje. Reikėtų išsamesnių vyriausybės įtakos užsienio politikai tyrimų¹⁵⁰³. Kol kas po 1920 m. mums žinomas vienintelis vyriausybės veikimo, siekiant užblokuoti nepriimtina užsienio reikalų ministro iniciatyvą su Lietuva susijusiu klausimu, pavyzdys. Tai jau minėtas R. Poincaré specialaus vyriausybės posėdžio sušaukimas 1926 m., norint užkirsti kelią A. Briand pasiūlytos Dancigo koridoriaus grąžinimo Vokietijai, o Klaipėdos krašto perdavimo Lenkijai idėjos

¹⁴⁹⁹ Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro R. Poincaré informacija Prancūzijos ambasadoriui Londone A. de Saint-Aulaire. Paris, 1924 06 10. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 54, p. 142, 143.

¹⁵⁰⁰ „Sleževičius negali būti laikomas Prancūzijos draugu“, žr.: Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Puaux pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „Le portefeuille des Affaires Étrangères“. Kaunas, 1926 07 03. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 28, p. 172.

¹⁵⁰¹ Prancūzijos reikalų patikėtinio Lietuvoje P. Neyrac pranešimas užsienio reikalų ministrui P. Laval „A. s. situation de Memel“. Kaunas, 1934 11 03. AMAEF, Europe 1918–1940, d. 31, p. 53. Taip apibūdinti J. Tūbelis ir A. Smetona.

¹⁵⁰² A. Adamthwaite. *Op. cit.*, p. 11.

¹⁵⁰³ Prancūzijos vyriausybės posėdžiai, istorikų teigimu, yra itin prastai dokumentuoti, kai kuriais atvejais stenogramos arba posėdžių protokolai nebuvo rengiami arba į archyvus liko neperduoti.

svarstymams.

Skirtingai, nei britai¹⁵⁰⁴, prancūzų diplomatai gana atsargiai vertino „labai provokišku“¹⁵⁰⁵ laikytą užsienio reikalų ministrą Juozą Purickį. Tiesa, jo 1920 m. rudenį įvykusio vizito į Paryžių palankius išpūdžius Prancūzijos generalinis komisaras Baltijos šalims Anne-Marie Louis de Sartiges palaikė „atsivertimo“ – esą, palankesnio požiūrio į prancūzų politiką atsiradimo – priežastimi¹⁵⁰⁶. J. Purickiui teko vadovauti ministerijai itin sudėtingu dvišalių santykių su Prancūzija laikotarpiu. Siekdamas Lietuvos pozicijų sustiprinimo, ministras tuo metu viešojoje sferoje, taip pat ir prancūzų politikams bei diplomatams, stengėsi demonstruoti provokarietišką politinę orientaciją.

Prancūzijos laikinasis atstovas Gabriel Padovani apibūdino užsienio reikalų ministrą V. Čarneckį kaip gana silpną, vyriausybėje mažai įtakingą figūrą: „Aš asmeniškai tegaliu tik džiaugtis su buvusiu ministru, kuris dėjo asmeninių pastangų, kad pataisytų savo ir mūsų šalių santykius. Jo įtaka, gana silpna vyriausybės posėdžiuose, dar sumažėjo greta tokios aktyvios asmenybės, kaip Petrusis, kuris paskutiniaisiais vadovavimo mėnesiais į savo rankas perėmė atsakomybę už beveik visas sritis. Perimdamas pareigas iš Galvanausko, kurio nei užmojo, nei audringų reakcijų jis neturėjo, neabejotinai nestokojo geros valios“¹⁵⁰⁷.

Pats palankiausias tarpukariu prancūzų diplomatų atsiliepinimas apie Lietuvos užsienio reikalų ministrą buvo skirtas Vladui Jurgučiiui: „Yra parodęs mums Lietuvoje išskirtinio palankumo. Jo išmintinga ir draugiška politika buvo nelaimingai sugriauta priešiško ir neperkalbamo p. Galvanausko posūkiu“¹⁵⁰⁸.

Dovo Zauniaus vadovavimo Užsienio reikalų ministerijai laikotarpis buvo pats pasyviausias Lietuvos ir Prancūzijos politinių bei diplomatinių santykių metas. Gerokai santūresnio ir, atrodė, sukalbamesnio, už pirmtaką A. Voldemarą ministerijos generalinio sekretoriaus paskyrimas ministru imponavo *Quai d'Orsay*, netgi skatino galimo santykių su Lenkija atlydžio lūkesčius¹⁵⁰⁹. Tiesa, *Quai d'Orsay* buvo

¹⁵⁰⁴ „Purickis neturi tų siaurų šovinistinių pažiūrų, būdingų daugumai jo krikdemų partijos bendrų, jo buvimą ilgą Vokietijoje jo priešai panaudojo tvirtinamams dėl jo tariamų provokiškų simpatijų“, žr.: *O. Harvey Minutes „Lithuanian Cabinet“*, 1920 10 26. PRO, FO, 371, 5379, N 1356, p. 121.

¹⁵⁰⁵ *62 savaitinis Prancūzų karinės misijos Lietuvoje vadovo C. Reboul pranešimas karo ministrui. Priedas nr. 1 „Renseignements sur les membres du ministère actuel“*. Kaunas, 1920 06 23. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 58, p. 114.

¹⁵⁰⁶ „Purickis, ką tik grįžęs iš kelionių į Londoną ir Paryžių, pasikeitė, laisvesnė tapo jo laikysena, pasiūlymai mažiau atsargūs – jį labai pamalonino priėmimas Quai d'Orsay. Nebesiskūsdamas, kaip anksčiau, dėl prancūzų politikos, jis jai pritaria be išlygų, kadangi tikslas, kurios ji siekia, yra palankus Lietuvos klausimui“, žr.: *Prancūzijos generalinio komisaro Baltijos valstybėse A.-L. de Sartiges pranešimas „Situation intérieure en Lituanie“*. Ryga, 1920 11 10. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 58, p. 166.

¹⁵⁰⁷ *Prancūzijos laikinojo atstovo Gabriel Padovani pranešimas „A. s. Monsieur Čarneckis, Ministre Lituanien à Rome“*. Kaunas, 1925 11 19. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 54, p. 162.

¹⁵⁰⁸ *Prancūzijos laikinojo atstovo G. Padovani pranešimas Užsienio reikalų ministerijos Politinių ir komercinių reikalų direkcijai „A. s. Mission Militaire Française en Lituanie“*. Kaunas, 1923 03 23. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 54, p. 169. G. Padovani daugumoje pranešimų, rašytų V. Jurgučio vadovavimo Užsienio reikalų ministerijai laikotarpiu, pabrėždavo puikius santykius su ministru ir Prancūzijai palankią šio poziciją. Kad ministras tikrai buvo linkęs glaudžiai bendradarbiauti su G. Padovani, liudytų faktas, kad prancūzų diplomatas buvo tarp keleto žmonių, pakviestų į ministeriją kartu praleisti paskutinės V. Jurgučio darbo institucijoje valandas, žr.: *Prancūzijos laikinojo atstovo G. Padovani pranešimas užsienio reikalų ministrui R. Poincaré „A. s. Démission de Monsieur Jurgutis“*. Kaunas, 1922 09 29. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 59, p. 20.

¹⁵⁰⁹ *Prancūzijos užsienio reikalų ministro A. Briand pranešimai „D. Zaunius et la Société des Nations“*, „Politique extérieure. Interview de M. Zaunius“. Paryžius, 1930 01 18, 02 06. AMAEF, Europe

nepriimtinos D. Zauniaus politinės nuolaidos Vokietijai – jis Paryžiuje laikytas germanofilu¹⁵¹⁰.

Prancūzijos užsienio reikalų ministerija palankiai vertino Lietuvos užsienio reikalų ministrą S. Lozoraitį. Prancūzų pasiuntinybės darbuotojai gerai sutarė su „subtiliu, išsilavinusiu ir mandagiu žmogumi, laisvai kalbančiu prancūziškai“, kuriam imponavo palankus priėmimas *Quai d'Orsay* „per trumpų vizitų“ į Paryžių metu¹⁵¹¹. Šis ministras buvo vienas iš nedaugelio Lietuvos ir Prancūzijos politinių ryšių stiprinimo šalininkų. Jis pasirinko „naują kursą“ dvišalių santykių pagyvėjimo laikotarpiu, kai vyko derybos dėl Rytų paktą ir Prancūzija gana aktyviai tarpininkavo Lietuvai bei Vokietijai Klaipėdos klausimu. Vis dėlto jau 1935 m.–1936 m. pr. išryškėjo Prancūzijos nenoras išsipareigoti Lietuvai.

Galbūt kitaip klostantis tarptautiniai padėčiai, Lietuvos politinių sferų palankumas Prancūzijai, o Prancūzijos Lietuvai galėjo sustiprėti, kai buvo sudaryti šioje valstybėje studijavusių ministrų pirmininkų Jono Černiaus ir Antano Merkio sudaryti kabinetai. Juose užsienio reikalų sritis atiteko prancūzų kultūros gerbėjui, buvusiam pasiuntinybės Paryžiuje patarėjui Juozui Urbšiu. Vis dėlto drastiška tarptautinių įvykių raida J. Urbšio vadovavimo Užsienio reikalų ministerijai laikotarpiu, kaip jau minėta, skatino Lietuvą labiau pasikliauti „neutraliteto iliuzijomis“¹⁵¹², nei Vakarų valstybėmis.

Verta išsamiau patyrinėti, ar Lietuvos užsienio reikalų viceministro, vėliau generalinio sekretoriaus galios iki 1927 m. ir autoritarinės santvarkos metais skyrėsi. Keltume prielaidą, kad parlamentiniu laikotarpiu bent dalis darbo patirties užsienio politikos srityje stokojusių ministrų (pvz., V. Jurgutis, M. Reinys) stipriai rėmėsi pavaldiniais. Lietuvos ir Prancūzijos santykių pablogėjimo laikotarpiu, 1923 m. kovo mėn., Prancūzijos reikalų patikėtinis G. Padovani pabrėžė viceministro Petro Klimo „užsispyrimą“¹⁵¹³. Vis dėlto prancūzų diplomatinė atstovų santykiai su šiuo viceministru, nepaisant jo atkaklumo bei nenuolaidumo, ypač Vilniaus klausimu, buvo daugiau negu korektiški¹⁵¹⁴. Prancūzų diplomatai jį jau tuomet laikė vienu iš

1918–1940, Lituanie, d. 80, p. 5, 35.

¹⁵¹⁰ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimai Prancūzijos užsienio reikalų ministrui „Lithuanie et Allemagne. Situation de dr Zaunius“*, „M. Zaunius et situation extérieure“. Kaunas, 1930 10 15, 25. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 80, p. 89–92, 93–94v.; Prancūzų diplomatai nebuvo vieninteliai, Pirmojo pasaulinio karo metais Vokietijos kariuomenėje tarnavusių D. Zaunių laikę provokišku. Tokios pat nuomonės laikėsi britų diplomatai, Lenkijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnai, žr.: V. Žalys. *Lietuvos diplomatijos istorija, 1925–1940*. Vilnius, 2012, t. 2, kn. 1, p. 47, 48.

¹⁵¹¹ *Prancūzijos pasiuntinio G. Dulong pranešimas užsienio reikalų ministrui G. Bonnet „A. s. de M. Lozoraitis, Ministre de Lithuanie à Rome“*. Kaunas, 1939 01 25. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 88, p. 5; Prancūzijos chargé d'affaires SSRS Payart mini, kad 1934 m. įvykusios S. Lozoraičio viešnagės į Maskvą metu diplomatiniam korpusui rengiant pietus, ministrui buvo pasiūlyta pasirinkti jų dalyvius. Jis pageidavo, kad dalyvautų SSRS užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas, atsakingas už santykius su Baltijos valstybėmis, D. Britanijos ir JAV ambasadoriai ir aukščiausio rango tuomet rezidavęs prancūzų diplomatas – chargé d'affaires, žr.: *Prancūzijos chargé d'affaires Payart pranešimas „Conversation avec le Ministre lithuanien des Affaires Étrangères. Question de Vilna“*. Maskva, 1934 08 06. AMAEF, Service français de la SDN, d. 263, p. 34.

¹⁵¹² Žr. A. Kasparavičius. *Lietuva 1938–1939 m.: neutraliteto iliuzijos*. Vilnius, 2010, 392 p.

¹⁵¹³ *Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré*. Kaunas, 1923 03 20. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 10, p. 6 v.

¹⁵¹⁴ *32 savaitinis Prancūzų karinės misijos vadovo C. Reboul pranešimas karo ministrui*. Kaunas, 1919 10 29. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 4, p. 195; „Žinau, kad Jūsų Ekscelencija visada suprato [Prancūzijos politinio vaidmens – V. B.] svarbą“, žr.: *Prancūzijos gen. komisaro Baltijos šalims A.-M. L. de Sartiges pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministro pareigas laik. ein. P.*

negausių Lietuvos ryšių su Prancūzija intensyvinimo šalininkų. Šaltinių analizė skatintų kelti prielaidą, kad ministerijos generaliniai sekretoriai Bronius Kazys Balutis¹⁵¹⁵ ir D. Zaunius Lietuvos santykių su Prancūzija perspektyvas vertino rezervuočiau. Tuo tarpu S. Lozoraičio sprendimas ministerijos generaliniu sekretoriumi paskirti J. Urbšį gali būti sietinas ir su ministro ketinimu išryškinti palankumą santykių su Prancūzija stiprinimui.

Informacijos apie Lietuvos užsienio reikalų ministerijos pareigūnų ir prancūzų diplomatinių atstovų konfliktus po 1919–1920 m. surasti neteko, nors 1921–1924, 1928 m. griežtų pokalbių būta. Ministerija, kurioje valstybingumo įtvirtinimo laikotarpiu profesionalių tarptautinių santykių ir diplomatijos žinovų nebuvo, 1923 m. pasirinko Prancūzijos aukštąsias mokyklas šios srities specialistų rengimui¹⁵¹⁶. Ypač daug jose baigusiujų teisės, politinės ekonomijos ir tarptautinių santykių mokslus anksčiau ar vėliau buvo paskirti į pasiuntinybę Prancūzijoje: Stasys Girdvainis, Ladas Natkevičius, Kazimieras Graužinis, Stasys Bačkis. 1931–1939 m. pasiuntinybės patarėju kultūros reikalams dirbęs Jurgis Baltrušaitis jaun. Paryžiuje buvo baigęs meno istorijos mokslus. Skirtingai nei 1919 m., po dešimtmečio dauguma Užsienio reikalų ministerijos valdininkų ir juolab diplomatų mokėjo prancūzų kalbą¹⁵¹⁷.

Didžiausios įtakos dvišalių santykių su Lietuva raidai Paryžiuje turėjo Prancūzijos užsienio reikalų ministras ir įtakingi jam pavaldžios institucijos pareigūnai: generalinis sekretorius, politikos ir komercijos direktorius bei jo pavaduotojas, jam pavaldaus Europos skyriaus vedėjas. Generalinio sekretoriaus vaidmenį stiprino jau minėtas faktas, kad dalis užsienio reikalų ministrų vadovavo ir visai vyriausybei. Be to, 1932 m. prasidėjus intensyviai užsienio reikalų ministrų kaitai, ministerijos pareigūnai įgavo dar daugiau svarbos.

Lietuvai buvo santykinai gana palankūs Prancūzijos užsienio reikalų ministrai, atstovavę socialdemokratinės partijas: Alexandre Millerand, Aristide Briand, Joseph Paul-Boncour, Édouard Herriot ir É. Daladier, taip pat dešiniojo Demokratinio aljanso, vadinamųjų moderatų, narys Louis Barthou – rėmę Lenkijos

Klimui. Ryga, 1920 10 02. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 199, l. 75v.

¹⁵¹⁵ 1921 m. kovo 12 d. antros rūšies pirmojo laipsnio Vyties Kryžiaus ordinu buvo apdovanoti Sąjungininkų karinės kontrolės komisijos pirmininkas generolas Henri-Albert Niessel ir du jos nariai. Po keleto metų paaiškėjo, kad apdovanojimų generolas H. A. Niessel negavo. 1928 m. jam buvo paskirtas aukštesnis apdovanojimas – Vyties Kryžiaus antrojo laipsnio ordinas. Iškilminga prancūzų spaudoje aprašyta jo įteikimo ceremonija generolui tapo dar viena proga priminti apie lietuvių ir lenkų santykių sureguliuojimo svarbą, sukeldama pasipiktinimą Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje. H. A. Niessel kalba diplomatiniam susirašinėjime vadinta „diplomatinis antausiu“, ypač audringai į ją reagavo ministerijos gen. sekretorius B. K. Balutis: „Jeigu apie tai būtų išpėjęs“, – rašė jis P. Klimui, – „kryžius nebūtų nukeliavęs į Paryžių. Panašiai nachališko mandagumo aš dar nesu matęs“, žr.: *Lietuvos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus B. K. Balučio depeša pasiuntiniui Prancūzijoje P. Klimui. Kaunas, 1928 03 26. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 783, l. 135.*

¹⁵¹⁶ 1923 m. rudenį studijas Paryžiuje pradėjo pirmieji Lietuvos užsienio reikalų ministerijos stipendijas gavusieji studentai – E. Turauskas, L. Natkevičius, K. Graužinis, Steponaitis ir Šumauskas, turėję suderinti diplomatijos studijas Laisvojoje politinių mokslų mokykloje ir tarptautinės teisės studijas kitoje Paryžiaus aukštojoje mokykloje, žr.: *Lietuvos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro E. Galvanausko instrukcija atstovui Prancūzijoje O. Milašiui. Kaunas, 1923 10 16. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 293, l. 5.*

¹⁵¹⁷ Jau 1931 m. R. Ristelhueber nurodo, kad didžioji dauguma Užsienio reikalų ministerijos darbuotojų moka prancūzų kalbą. Jo teigimu, ministras D. Zaunius pareikalavo, kad ją išmoktų jo pavaldiniai ir net jų žmonos, žr.: *Pasiuntinio R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „Developpement de l'influence intellectuelle française en Lituanie“. Kaunas, 1931 10 24. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 92, l. 8v.*

politinių ambicijų apribojimą ir suartėjimą su SSRS arba su ikihitlerine Vokietija. Pasirinkti vertinimo kriterijai – nuostata formuoti santykius, sutinkant įtraukti Lietuvą į tarptautinius susitarimus, priešiškos retorikos apie ją vengimas ir palankių šiai valstybei sprendimų priėmimas – gerokai supaprastina šių prancūzų politikų požiūrį į ją. Negalėtume kalbėti apie kurio nors Prancūzijos užsienio reikalų ministro išskirtinę simpatiją Lietuvai. Vadovaudamiesi visų pirma savo valstybės saugumo interesais, jie neretai priimdavo ir šiai Baltijos valstybei nepalankius sprendimus.

A. Briand vadovaujant Užsienio reikalų ministerijai, buvo paskirtas pirmasis Prancūzijos ministras rezidentas, vėliau pasiuntinys Kaune Gabriel Puaux, sudaryta dauguma dvišalių sutarčių. Institucija aktyviai tarpininkavo ginče su Lenkija ir palankiai priėmė su vizitais atvykusius Lietuvos politikus. Ministras numatė Lietuvą įtraukti į tarptautinę saugumo sistemą, svarstydamas „apsauginio barjero“ ir Rytų Lokarno sutarčių parengimo galimybę. Vis dėlto Lietuvą jis 1921–1929 m. suvokė visų pirma kaip tarptautinės politikos objektą, kurį visą galima susieti su Lenkija arba nuo kurio prireikus galima atskirti Klaipėdos kraštą.

Pažymėtina, kad negatyviausias požiūris į Lietuvos nepriklausomybę buvo itin gajus 1919 m. ir 1921–1924 m. Lietuviams buvo parankus naujųjų mažų valstybių, ir ypač Lietuvos, ateitį itin skeptiškai vertinusio G. Clemenceau vyriausybės pakeitimas A. Millerand kabinetu 1920 m. sausio 20 d. Mažiausiai geranoriški Lietuvai užsienio reikalų ministrai buvo Prancūzijos sąjungos su nekomunistine Rusija arba Lenkija rėmėjai tarpukario pradžioje, pvz., Socialistų respublikonų aljanso narys Stéphen Pichon, Demokratinio aljanso, vadinamųjų *moderatų* atstovas R. Poincaré. 1935–1940 m. Lietuvai buvo neparanki susitarimo su Vokietija arba Italija šalininkų, liberalios Demokratinio aljanso partijos vieno iš lyderių Pierre-Étienne Flandin, socialistų partijų atstovų Pierre Laval, Georges Bonnet politika. Skirtingai nei XX a. 3 deš. Prancūzijos užsienio reikalų ministras, jie vengė išipareigoti Vidurio Rytų Europos valstybėms ir netgi mažai domėjosi jomis, faktiškai visiškai perleisdami šį regioną revizionistinių valstybių interesų sferai.

Skirtingai nei iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos, Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje sprendimai tarpukariu buvo priimami gana centralizuotai. Prancūzų diplomatai, net dirbantys didžiosiose valstybėse, turėjo gana nedaug galių paveikti užsienio politikos sprendimus¹⁵¹⁸.

Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos aukščiausiojo rango darbuotojų sąrašas 1919–1940 m. gana sparčiai kito, per dvidešimtmetį pasikeitė po devynis Politikos ir komercijos reikalų direktorius ir Europos skyriaus vedėjus, dešimt Politikos ir komercijos reikalų direktoriaus pavaduotojų. Tiesa, 1922 m. po pertraukos grąžintas faktinio užsienio reikalų ministro pavaduotojo – generalinio sekretoriaus pareigas ėjo tik trys pareigūnai. Lietuvos diplomatams ilgiausiai teko bendrauti su Philippe Berthelot, Jules Laroche, Charles Corbin, Alexis Léger, André Laboulaye, Paul Bargeton, René Massigli, Émile Charveriat¹⁵¹⁹. Baltijos valstybių ir Lenkijos

¹⁵¹⁸L. Clerc. Un médiateur lointain. La diplomatie française et des États nordiques (1900–1940). Des horizons de la politique extérieure française. *Stratégie diplomatique et militaire dans les régions périphériques et les espaces seconds (XVIIe–XXe siècles)*. Bruxelles, 2011, p. 322.

¹⁵¹⁹P. Berthelot 1919–1920 m. vadovavo Politinių ir komercinių reikalų direkcijai bei Europos skyriui, o 1922 m. rugsėjo mėn.–1933 m. vasario mėn. buvo gen. sekretorius, J. Laroche 1920–1924 m. buvo Politinių ir komercinių reikalų direkcijos pavaduotojas, 1924–1925 m. jos vadovas, Ch. Corbin 1924–1927 m. buvo Europos sk. direktorius, 1927–1929 m. Politikos ir komercijos reikalų direktorius, A. Léger 1927–1929 m. ėjo Politikos ir komercijos reikalų direktoriaus pavaduotojo pareigas, 1929–1933 m. vadovavo šiai direkcijai, 1933–1940 m. buvo gen. sekretorius, André Laboulaye 1927–1929 m. buvo Europos sk. direktorius, 1929–1933 m. Politikos ir komercijos reikalų direktoriaus pavaduotojas, P. Bargeton 1929–1933 m. buvo Europos sk. direktorius, 1933–

klausimus nuolat kuruodavo vienas iš Europos skyriaus darbuotojų. Ir O. Milašius, ir P. Klimo santykiai su dauguma iš jų buvo geri, bet neperžengė dalykinių santykių ribos. Išimtimi sąlyginai galime vadinti 1919–1920 m. gana nepalankų Lenkijos įtakos stiprėjimui P. Berthelot, kuris lankydavosi tuose pačiuose Paryžiaus salonuose, kaip ir Lietuvos reikalų patikėtinis O. Milašius.

Kiek sudėtingiau klostėsi lietuvių diplomatų santykiai su Europos skyriaus vedėju, vėliau politikos ir komercijos reikalų direktoriumi J. Laroche, itin atkakliai rėmusiu ryšių su Lenkija stiprinimą. Jį P. Klimas apibūdino kaip „mūsų atžvilgiu absoliučiai nesukalbama žmogų“¹⁵²⁰. Tuo tarpu O. Milašius buvo daug pozityvesnis: „Mano santykiai su juo nuolat gerėja. Jis yra poetas ir labai vertina mano kūrybą“, tiesa, iškart pridurdamas: „bet jo politika prolenkiška ir mes turime būti labai atsargūs ir santūrūs su juo dėl jo impulsyvaus būdo“¹⁵²¹. Tiesa, 1925 m. pab. ambasadoriumi Varšuvoje paskirto J. Laroche įtaka Lietuvos santykiams su Lenkija sumenko.

Lietuvių politikų santykiai su Ambasadorių konferencijos sekretoriumi (1920–1931), kuravusiu Prancūzijos atstovavimą Tautų Sąjungoje, o vėliau įtakingu ministerijos pareigūnu René Massigli buvo irgi sudėtingi. Bene plačiausiai ministerijoje informuotas apie Lietuvos politinį gyvenimą buvo 1926–1933 m. administracijoje dirbęs nuo redaktoriaus tarnybos iki ministro kanceliarijos vedėjo pavaduotojo pareigų pakilęs buvęs laikinasis Prancūzijos patikėtinis, vėliau trečiasis pasiuntinybės sekretorius Lietuvoje Gabriel Padovani. Gaila, P. Klimas atsiminimuose nepatiksino, ar jis toliau išlaikė santykius su lietuviais ir buvo tarp „antraeilių ministerijos bendradarbių“, kuriais pasiuntinys rėmėsi kontaktuodamas su šia institucija¹⁵²².

Tarpukario metais nesusiformavo Lietuvos valstybės vadovų vizitų į užsienio valstybes tradicija. Daugiausiai į pasitarimus ir pasikonsultuoti užsienio politikos klausimais vykdavo užsienio reikalų ministrai. Lietuvos valstybės prezidentai, ypač K. Grinius ir A. Smetona, atrodo, vengė vizitų kaip valstybės atstovavimo būdo. Surengta tik keletas reikšmingų Lietuvos politikų valstybinio rango oficialių vizitų į Paryžių. 1927 m. gruodžio mėn. po Tautų Sąjungos Tarybos sesijos ministrą pirmininką ir užsienio reikalų ministrą A. Voldemarą Paryžiuje priėmė prezidentas Gaston Doumergue, ministras pirmininkas R. Poincaré, užsienio reikalų ministras A. Briand. 1937 m. spalio 19–XX d. Paryžiaus pasaulinės parodos proga su oficialiu vizitu Paryžiuje lankėsi krašto apsaugos min. gen. Stasys Dirmantas ir susisiekimu min. inž. Jokūbas Stanišauskis. Krašto apsaugos ministras aplankė Prancūzijos generalinį karinį štabo viršininką gen. Maurice Gamelin, ir karo ministrą É. Daladier. Jiedu bei prancūzų kariuomenės vadovybė dalyvavo Lietuvos pasiuntinybės surengtose priešpiečiuose, vėliau atsakomuosius priešpiečius surengė karo ministras J. Stanišauskį priėmė viešųjų darbų ministras, jis aplankė keletą prancūzų įmonių¹⁵²³.

Užsienio reikalų ministrai A. Voldemaras, E. Galvanauskas, J. Purickis ir S.

1937 m. Politikos ir komercijos reikalų direktorius, R. Massigli 1933–1937 m. buvo Politinių ir komercinių reikalų direktijos pavaduotojas, 1937–1938 m. vadovas, É. Charveriat 1933–1937 m. buvo Europos sk. direktorius, 1937–1938 m. Politinių ir komercinių reikalų direktijos pavaduotojas, 1938–1940 m. vadovas.

¹⁵²⁰ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui M. Reiniiui. Paryžius, 1925 10 21. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 556, l. 33.

¹⁵²¹ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui. Paryžius, 1924 11 24. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 487, l. 20.

¹⁵²² P. Klimas. Lietuvos diplomatinėje tarnyboje. Vilnius, 1991, p. 99.

¹⁵²³ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui „Gen. Dirmanto ir p. Stanišauskio vizitai“. Paryžius, 1937 10 28. LCVA, f. b. 383, ap. 7, b. 1963, l. 1.

Lozoraitis naudojo nevalstybinio rango vizitus kaip diplomatinio darbo priemonę. Prancūzų ir lietuvių diplomatai bendraudavo su šalies, kurioje buvo akredituoti, įtakingais politinio gyvenimo dalyviais mažiau formalioje aplinkoje įvairių renginių metu. Lietuvių politikai ir diplomatai su Prancūzijos vyriausybės nariais arba *Quai d'Orsay* pareigūnais konsultuodavosi tarptautiniuose sambūriuose, ypač Tautų Sąjungos Tarybos sesijose.

Svarbios tarpukario Lietuvos kariuomenės kaip politiškai angažuotos, taip pat užsienio politikos klausimais, institucijos galios¹⁵²⁴. Prancūzų diplomatai itin gerus santykius palaikė su generolu Silvestru Žukausku, kurį net didžiausios dvišalės įtampos laikotarpiu Prancūzų karinės misijos Lietuvoje vadovas C. Reboul apibūdino kaip „frankofilą, net polonofilą“¹⁵²⁵. R. Ristelhueber panašiai vertino generolą Teodorą Daukantą – vadino „vienu iš labiausiai mums atsidavusių lietuvių“, „tarp visų lietuvių bene nuoširdžiausiai pasišventusiu mūsų šaliai ir dar galinčiu šioje srityje suvaidinti svarbų politinį vaidmenį“¹⁵²⁶. Lietuvos nepriklausomybės kovų metais itin negatyvus Lietuvos kariuomenėje egzistavęs požiūris į Prancūziją vėliau pakito, ką 1935 m. konstatavo ir prancūzų diplomatai: „Jau trejus metus santykiai tarp abiejų kariuomenių yra ypač nuoširdūs ir bičiuliški. Šios valstybės aukštieji karininkai mums demonstruoja pasitikėjimą, kurį įrodo <...> ir veiksmais: siunčiama daug mus dominančios informacijos, perkama Prancūzijos karo pramonės gaminama įranga, karininkai reguliariai siunčiami į Prancūzijos karo ir aviacijos mokyklas“¹⁵²⁷.

Prancūzijos kariuomenės vadovybė santykių su Lietuva klausimais buvo stipriau angažuota maždaug iki 1920 m., šis angažuotumas pirmiausiai sietinas su maršalo Ferdinand Foch iniciatyvomis stiprinant Lenkiją. XX a 4 deš., Prancūzijos ir Lenkijos ryšiams akivaizdžiai silpstant, palankumas Lietuvai prancūzų kariniuose sluoksniuose stiprėjo. Jam turėjo įtakos Lietuvos vyriausybės sprendimai pasirinkti Prancūziją viena iš karininkijos studijų ir stažuotčių valstybių, pateikti prancūziškos ginkluotės užsakymų¹⁵²⁸, skirti prancūzų karininkams valstybinių apdovanojimų. 1931 m. vasario 27 d. Lietuvos generalinį karinį štabą aplankė Baltijos valstybes vizitavęs analogiškos Prancūzijos institucijos pareigūnas, majoras Malraison. Per paprastą mandagumo vizitą, nenumatytą kelionės programoje ir įvykusį tik karo atašė Baltijos valstybėse Ch. Archen dėka, jis buvo „maloniai nustebintas, kad Lietuvos karinė vadovybė puikiai kalba prancūziškai ir puoselėja Prancūzijai didžiulį palankumą“¹⁵²⁹. Tiesa, šie pokyčiai vargu ar turėjo įtakos politiniams sprendimams, prisidėjo nebent prie tarpusavio pasitikėjimo ir gerų santykių atmosferos.

Prancūzijos politinių jėgų kaip įtakos grupių vaidmuo užsienio politikos

¹⁵²⁴ Lietuvos kariuomenės poveikį valstybės politikai autoritarinės santvarkos laikotarpiu yra tyrinėjęs Jonas Vaičėnis., žr. jo monografiją: *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940)*. Vilnius: Versus aureus, 2004, 215 p.

¹⁵²⁵ 51 savaitinis Prancūzų karinės misijos vadovo C. Reboul pranešimas karo ministrui, Kaunas, 1920 03 16. AMAEF, Europe 1918–1940, Lietuva, d. 5, p. 95.

¹⁵²⁶ Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimai Prancūzijos užsienio reikalų ministrui „*Réprésentation lituanienne en Amérique du Sud. (Le Général Daukantas)*“, „*Le Général Daukantas consul général à Rio*“. Kaunas, 1930 04 26, 07 11. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 87, p. 16, 20.

¹⁵²⁷ Prancūzijos pasiuntinio G. Dulong pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui P. Laval „*Propositions pour la Légion d'Honneur en faveur d'Officiers lithuaniens*“. Kaunas, 1935 02 11. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 87, p. 109.

¹⁵²⁸ V. Jokubauskas, E. Papečkys. Lietuvos kariuomenės artilerijos pabūklai 1919–1940 m. *Karo archyvas*, 2012, nr. 27, p. 192, 201, 212.

¹⁵²⁹ Prancūzijos pasiuntinio R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „*Le passage du Commandant Malraison et l'État-Major lituanien*“. Kaunas, 1931 02 26. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 89, p. 25v.

sprendimams buvo mažiau svarbus už konkrečių asmenybių,ėjusių ministrų pirmininkų ir ypač užsienio reikalų ministrų pareigas¹⁵³⁰. Jei tikėsime žurnalistu ir publicistu Olivier D'Etchegoyen, dar 1922 m. pabaigoje Prancūzijos politinės partijos buvusios „per mažai su Lietuva susipažinusios“ ir neturėjusios aiškaus požiūrio į šią valstybę¹⁵³¹.

„Nėra lituanofilų Prancūzijoje“, – apgailestaudamas turėjo konstatuoti O. Milašius 1923 m. rugpjūčio mėn., Paryžiuje įstrigus Klaipėdos konvencijos rengimo procesui¹⁵³². Iš tikrųjų, lietuviams diplomatams ir politikams nepavyko užmegzti bičiuliškų ryšių su įtakingomis prancūzų politinio gyvenimo figūromis. Jie negalėjo pasidžiaugti tokiomis pažintimis kaip Estijos pasiuntinybei Paryžiuje vadovavęs Kaarel Robert Pusta. Jis artimai bičiuliavosi su É. Herriot, A. Millerand, Senato užsienio reikalų komisijos vadovais Henry Bérenger, G. Reynald, diplomatais Joseph Noulens, Gabriel Hanotaux, Joseph Barthélemy¹⁵³³. Visos trys Baltijos valstybės negalėjo pasidžiaugti tarp prancūzų politikų turinčios tokių šalininkų, kaip Lenkija – darbo Užsienio reikalų ministerijos administracijoje metais suartėjimą su šia valstybe rėmusį Jules Laroche arba SSRS – vadinamųjų kairiųjų radikalų atstovaujamus ministrus pirmininkus Paul Painlevé, É. Herriot arba É. Daladier. Kita vertus, net artima bičiulystė vargu ar galėjo tapti išskirtinio įtakingų prancūzų politikų dėmesio Lietuvai prielaida – tam reikėjo svaresnių veiksmų, ypač geopolitinių ir ekonominių, sąveikos.

7. 1. B. Lietuvos ir Prancūzijos politinių santykių raiška viešojoje sferoje

Viešoji nuomonė atspindėjo, bet ir kai kuriais atvejais ir formavo abiejų valstybių užsienio politikos vertinimus plačiojoje visuomenėje. Norint tiksliai aptarti jos formavimo(si) būdus ir poveikį Lietuvos ir Prancūzijos santykiams, reiktų atskiro tyrimo. Apsiribosime tik viešosios nuomonės raiškos ir formavimo priemonės – lietuvių ir prancūzų – spaudos poveikio dvišaliams santykiams pagrindinių bruožų įvardinimu¹⁵³⁴.

Pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais jos viešąją nuomonę stipriai veikė politinės aktualijos. Tuo matu mažiau, nei Lietuva prancūzams, bet Prancūzija lietuviams irgi buvo tolima nepažįstama šalis. Įvairiapusės ir išsamios informacijos apie šią didžiąją valstybę jaunoje ir daugiau dėmesio vietos naujienoms skyrusioje lietuviškoje spaudoje trūko. Vis dėlto visuomenės susidomėjimas prancūzų politine laikysena Lietuvoje buvo didžiulis, pvz., iš Paryžiaus taikos konferencijos parvykę lietuvių delegacijos nariai 1919 d. rugsėjo 11 d. apžvelgė šio tarptautinio sambūvio rezultatus pilnutėlėje salėje, į kurią dalis norinčiųjų net nebegalėjo pakliūti¹⁵³⁵. Neigiamą visuomenės nuomonę apie Prancūziją skatino prancūzų ir lenkų interesų sutapatinimas, polinkis itin pabrėžti šios didžiosios valstybės priešišumą Lietuvos

¹⁵³⁰ A. Adamthwaite. *Op. cit.*, p. 10.

¹⁵³¹ Prancūzo laikraštiniuko paskaita apie Prancūzijos santykius su Lietuva. *Lietuva*, 1922, nr. 271.

¹⁵³² *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1923 08 06*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 396, l. 29.

¹⁵³³ J. Gueslin. *La France et les Petits États Baltes: réalités baltes...*, p. 518.

¹⁵³⁴ Apie prancūzų viešosios nuomonės požiūris į Lietuvą XX a. 3 deš.. žr.: J. Gueslin. Un premier pas vers l'Europe? L'opinion française et la question de l'„européanisation“ des États baltes dans les années 1920. *Relations internationales*, 2006, N. 126, p. 56–65; Ibid., Le mythe des États tampons. L'opinion française, les États baltes et la naissance d'une nouvelle frontière entre l'Europe et la Russie. *Frontières du communisme. Mythologies et division de l'Europe de la révolution d'Octobre au mur de Berlin*. Paris, 2007. p. 105–117.

¹⁵³⁵ Lietuvoje. Kaunas. Neseniai kauniečiai gavo progos... *Darbas*. 1919, nr. 7.

nepriklausomybei¹⁵³⁶. 1919 m. rudenį–1920 m. ši požiūrį aiškiai pajuto ir Lietuvoje dirbę arba lankęsi prancūzai¹⁵³⁷.

Neigiamas Lietuvos visuomenės požiūris į Prancūzijos užsienio politiką krikščionių demokratų valdymo laikotarpiu buvo svarus opozicijos ir net kolegų spaudimo šiai partijai įrankis¹⁵³⁸. Pastangos taisyti ir aktyvinti santykius su Prancūzija E. Galvanausko, V. Jurgučio ir V. Čarneckio vadovavimo užsienio reikalų ministerijai laikotarpiu (1920, 1922, 1924 m.) turėjo būti atsargios ir nuosaikios. Jos, galima sakyti, visiškai neatsispindėjo tuometinėje krikščionių demokratų spaudoje, nebent retėjo negatyvios intonacijos. Kita vertus, nepasitikėjimas Prancūzija Lietuvos visuomenei buvo ginties laikysenos dalis, po Klaipėdos konvencijos pasirašymo 1924 m. jo nykimą skatino jau ir valstybingumo įtvirtinimo, dvišalių politinių santykių stabilumo ar netgi rutinos pojūtis. Be to, jau 1923–1924 m. Lietuvos visuomenės domėjimasis užsienio politika ėmė silpti, o po 1926 m. jos vaidmuo valstybės politiniame gyvenime buvo itin sumenkęs. Šiuo laikotarpiu informacijos apie Prancūziją – ne tik apie politikos aktualijas, bet ir apie įvairias ekonominio, kultūrinio, kasdienio gyvenimo apraiškas – daugėjo. Didelis straipsnių ciklas apie prancūzų politinę poziciją Lietuvai aktualiais klausimais ir Paryžiaus politinį gyvenimą, pavadintas „Lietuva ir Prancūzija“, buvo skelbtas valstybės laikraštyje „Lietuva“ 1925–1926 m. P. Klimo iniciatyva¹⁵³⁹.

1926 m. balandžio 8 d. viešėdamas Kaune, Prancūzijos senatorius Georges Reynald konstatavo, kad jo atstovaujama valstybė stokojanti tikslios informacijos

¹⁵³⁶ Visi jie [prancūzų laikraščiai – V. B.] pilni šmeižtų, pikčiausiai įžeidžiančių lietuvių tautinį jausmą. Lietuviai ten skelbiami esą vokiečių sėbrai, parsidavėliai. Tautinio lietuvių judėjimo visai nesą, tas separatizmas, kurio reiškia lietuvių tautos vadai, esąs tik vokiečių agentų darbas. Kai kurie prancūzų laikraščiai mėgina suversti kaltę už tą nelemtąjį 'separatizmą' lietuvių inteligentijai ir ją tik kaltina pasidavimu vokiečiams. <...> Patys lietuviai žmonės esą be galo lenkams palankūs <...> ir nieko daugiau netrokštą kaip tik pasiduoti lenkų valdžiai. <...> Mes tik tegalim išreikšti didžiausią pagailėjimą, kad prancūzų spauda yra vienintelė pasaulio spauda, kuri atsidėjus leidžia prieš Lietuvą tą derklą ir tuo būdu griauja mūsų visuomenės simpatijas“, žr.: [P. Klimas?]. Propaganda prieš Lietuvą Prancūzų spaudoje. *Lietuva*, 1919, nr. 159. Prancūziški laikraščiai, kaip „Le Temps“, lietuvių spaudoje buvo apibūdinami kaip „sulenkėję“, žr.: Nepriklausomybės pripažinimas. *Lietuva*. 1919, nr. 202; Bl. Bl. Prancūzų klastos. *Lietuvos ūkininkas*, 1921, nr. 6.

¹⁵³⁷ „Jei jūs norite ignoruoti lietuvių sutartį su sovietais ir grįžti prie maršalo Focho linijos, visas lietuvių pasitikėjimas mumis bus sugriautas. Aš įžvelgiu lietuvių nerimą šiuo momentu: lenkai – tai prancūzai <...> šiandien nepasitikėjimas tapo visa apimantis, <...> [savo sprendimais – V. B.] mes rezervuojame šią šalį Rusijai“, žr.: *Prancūzijos įgaliotinio Vilniuje L. Caumeau telegrama Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Vilnius, 1920 08 25*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 14, p. 171; „Lietuvos <...> viešoji nuomonė mato Prancūziją už Lenkijos ir Želigowski nugaros“, žr.: *Paryžiaus vyskupijos užsieniečių misijos generalvikaro Charles Quénet pranešimas apie kelionę į Lietuvą (1920 12 21–1921 01 14) [be datos]*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 58, p. 178.

¹⁵³⁸ Apie politinį spaudimą Valdemarui Čarneckiiui: „Nepalankumas jo pastangoms pasireiškė jau gana seniai, bet jo nepakako tam, kad sukliudytų jo paskyrimui į Romą“, žr.: *Prancūzijos reikalų patikėtinio G. Padovani pranešimas „A. s. Monsieur Čarneckis, Ministre Lituanien à Rome“*. Kaunas, 1925 11 19. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 54, p. 162; „Esą Petruilį ir Čarneckį jau seniai įtarinėjo, kritikavo, net ir jų kolegos Vyriausybėje ir partijoje. Jie net gaudavo grasinančių laišku. Matyt, nuspręsta juos paaukoti“, žr.: *T. Vaughan Kaunas to A. Chamberlain, 1925 09 23*. PRO, FO, 371, 10982, N 5578, p. 75–79.

¹⁵³⁹ „Sistematingai informacijai apie tai, ką Prancūzijos laikraščiai rašo apie Lietuvą arba apie klausimus, kurie liečia Lietuvą, yra mano priežiūroje siunčiami 'Lietuvos' dienraščiu straipsniai, pavadinti 'Prancūzija ir Lietuva'. Ligi šiol tokių straipsnių jau yra pasiųsta devyniolika“, žr.: *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui M. Reiniui. Paryžius, 1925 12 29*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 556, l. 2.

apie padėtį visoje Rytų Europoje. Tokį jo teiginį patvirtina istorikų tyrinėjimai¹⁵⁴⁰. Tiesa, autoritarinės santvarkos metais Lietuvoje visuomenės „politikavimo“ stengtasi vengti. Šuo laikotarpiu apie Prancūziją Lietuvos spaudoje rašyta įvairia tematika: vidaus politikos, ūkio, kultūros, buities klausimais, itin pabrėžtos kultūrinio abiejų valstybių bendradarbiavimo apraiškos. Publikuotos prancūzų spaudos, kurioje nagrinėti Lietuvai aktualūs klausimai, apžvalgos. Jose stengtasi pabrėžti pozityvius dvišalių santykių aspektus.

Vykstant deryboms dėl Rytų pakto, Prancūzijai palankios retorikos Lietuvos spaudoje, ypač „Lietuvos aide“, akivaizdžiai pagausėjo, ką netruko pastebėti prancūzų diplomatai: „Kai sąjungos su Lenkija nesaugumas mus paskatino labiau suartėti su SSRS bei mūsų suinteresuotumas Baltijos Sąjunga bei šios grupės priėmimu buvo nuoširdžiai išreikštas Kaune, draugiškumo jausmas Prancūzijai peržengė ribotą kultūrinių santykių sferą į visas sritis, susijusias su mūsų valstybės gyvenimu“¹⁵⁴¹. Su šia išvada, kiek perdėtai sureikšminusia pasiuntinybės vaidmenį ir visuomenės nuomonės pokyčius, iš esmės galima sutikti. Valstybės laikraščio retorikos kaitą iš dalies sietume ir su Paryžiuje studijas baigusio Edvardo Turausko vadovavimu Lietuvos telegramų agentūrai „ELTA“ 1928–1934 m. Prancūzų diplomatai sekė Lietuvos visuomenės nuomonę, jautriai reagavo į neigiamas publikacijas ir apie jos tendencijas informuodavo *Quai d'Orsay*¹⁵⁴². Kartais vengiant galimo Lietuvos spaudos publikacijų neigiamo poveikio Prancūzijos politikų arba visuomenės nuomonei, lietuvių diplomatai perspėdavo ministeriją dėl būtinybės nebeplėtoti kai kurių periodikoje paskelbtų idėjų¹⁵⁴³.

Prancūzijos viešoji nuomonė per visą Lietuvos valstybingumo laikotarpį domino lietuvių diplomatus ir politikus. Prancūzų spauda¹⁵⁴⁴, ypač 1919–1924 m., 1926–1928 m., gana dažnai minėjo Lietuvą informaciniuose pranešimuose ar žinutėse, daug rečiau – politinių įvykių analizėse, publicistiniuose straipsniuose. Tiesa, 1919–1920 m. ji prastai skyrė Baltijos valstybes, ypač Lietuvą ir Latviją, klaidų pasitaikydavo ir vėliau¹⁵⁴⁵. Prancūzų žurnalistai, ypač XX a. 3 deš., dažnai

¹⁵⁴⁰ Senatoriaus Reynald pareiškimai spaudos atstovams. *Lietuva*. 1926, nr. 78; F. Dessberg. La France et les frontières de l'Est européen dans les années 1920. *Securité Européenne: frontières; glacis et zones d'influence. De l'Europe des alliances à l'Europe des blocs (fin XIXe siècle–milieu XX e siècle)*. Rennes, 2007, p. 23.

¹⁵⁴¹ *Prancūzijos reikalų patikėtinio Lietuvoje P. Neyrac pranešimas užsienio reikalų ministrui „Rapports franco-lituaniens“*. Kaunas, 1934 11 03. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 81, p. 78.

¹⁵⁴² Prancūzijos laikinojo atstovo G. Padovani teigimu, „Lietuvių viešoji nuomonė irgi ne visada buvo mums labai palanki ir dažniausiai be priežasties“, žr.: *Lietuvos užsienio reikalų ministro J. Purickio atmintinė apie G. Padovani vizitą*. Kaunas, 1920 10 22. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 73, p. 26.

¹⁵⁴³ Pvz., „Politinės žinios paduodamos tokioje formoje, kaip jos pasirodė oficioze „Lietuva“ duoda pamato mūsų priešams agituoti, kad lietuvių politinė akcija eina vokiečiams pavėjui. Tasai teikimas mūsų priešams progos yra kenksmingas“, žr.: *Lietuvos pasiuntinybės sekretoriaus J. Dobužio telegrama Lietuvos užsienio reikalų viceministrui P. Klimui*. Paryžius, 1921 03 21. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 123, l. 177; *Lietuvos pasiuntinybės Prancūzijoje patarėjo L. Natkevičiaus pranešimas „Pasikalbėjimas su p. Daniel Lévi, Baltijos reikalų vedėju“*. Paryžius, 1936 09 07. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 28, l. 255.

¹⁵⁴⁴ Tik menka dalis spaudos – pusiau oficiozai ir valdančiųjų politinių jėgų leidiniai – preciziškiau atspindėjo vyriausybės politiką. Tiesa, didžiausio užsienio politikos dienraščio, „Le Temps“, vedamieji straipsniai buvo tiesiogiai derinami su Užsienio reikalų ministerija.

¹⁵⁴⁵ Tai liudytų, pvz., žinutė laikraštyje „L'Information“ apie bermontininkų neva išprovokuotą Lietuvos vyriausybės krizę, į kurią reaguodamos Santarvės šalys pagrasinusios, esą „palaikysiančios su Liepojos (!) vyriausybe ryšius tik sudarius kabinetą be vokiečių baronų“, žr.: *Lietuvos delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje pirmininko A. Voldemaro laiškas „L'Information“ redaktoriui*. Kaunas, 1919 05 15. LCVA, d. 383, ap. 3, b. 21, l. 209 (visa

rėmėsi lenkų politikų ir diplomatų pateikta informacija. Intensyvi buvo ir pačios Lenkijos politinė propaganda Prancūzijoje.

Nors Lietuvos ir Lenkijos konfliktas ir Klaipėdos klausimas domino prancūzų visuomenę, per visą tarpukario laikotarpį nesusiklostė situacija, kai viešoji nuomonė būtų skatinusi prancūzų politikus keisti poziciją Lietuvai aktualiais klausimais. Pirmaisiais Lietuvos valstybingumo metais alternatyvų nepalankioms didžiųjų prancūzų laikraščių publikacijoms buvo nedaug¹⁵⁴⁶. Bendradarbiauta su prancūzų spaudos agentūra „Havas“¹⁵⁴⁷. Lietuvos atstovybė, vėliau pasiuntinybė bendravo su keletu prancūzų žurnalistų, visų pirma Henri de Chambon, O. d'Etchegoyen.

Po nesėkmingų bandymų didžiųjų laikraščių redakcijoms siūlyti parengtus pranešimus, lietuviams, kaip ir kitų valstybių atstovams teko pagal įsitvirtinusių tenykštę praktiką pirkti spaudos publikacijas¹⁵⁴⁸. Iš pradžių šią praktiką vertinęs skeptiškai¹⁵⁴⁹, P. Klimas ją tęsė keletą pirmųjų vadovavimo pasiuntinybei metų¹⁵⁵⁰. Vėliau jis vis dažniau rėmėsi privačiais kontaktais su prancūzų žurnalistais, ypač skatindamas jų ir rašytojų keliones į Lietuvą: „Prancūzų žurnalistų atvykimas Lietuvon ir asmeninis kontaktas gali daug daugiau padaryti, negu visokia kitokia propaganda. Tas turi reikšmės ilgam laikui, nes tuo būdu mes žmones surišam su savo šalim, be to, mano asmeninis kontaktas su jais pasidaro artimesnis nuolatinei

cituojama 231 l. apimties byla skirta klaidingos informacijos prancūzų spaudoje pataisymams arba paneigimams). Licėjams skirtas prancūzų geografijos vadovėlis lietuvius ir latvius pavadino slavais, žr.: M. Payre. *L'Europe: des anciens et les nouveaux États, étudiés dans les limites territoriales fixées par les traités et conventions de 1919 à 1925*. Paris, 1926, p. 105. P. Klimas jaun. pasakojo Lietuvos diplomatų terpėje sklandžiusią istoriją: Didžiosios Britanijos karaliui Jurgiui VI 1938 m. atvykus į Paryžių, Užsienio reikalų ministerijos protokolo šefas, pristatydamas Prancūzijoje akredituotą diplomatinį personalą, ir Lietuvos ir Latvijos pasiuntinius įvardijęs kaip tos pačios Lietuvos pasiuntinius. Vienintelė diplomatinio priėmimo metu mažakalbio Jurgio VI ištarta frazė buvusi „Turėtų būti labai svarbi šalis, jei turi net du pasiuntinius“ (*P. Klimo jaun. kalba jo tėvo pagerbimo vakare, Lietuvos pasiuntinybė Paryžiuje, 2011 11 22*).

¹⁵⁴⁶ 1919–1921 m. negausūs Baltijos valstybių simpatikai mažu tiražu Prancūzijoje leido keletą nedidelių žurnalų („Revue Baltique“, „Revue Parlementaire“), bet juos skaitė beveik vien tik negausi baltofilų bendruomenė.

¹⁵⁴⁷ *Lietuvos pasiuntinybės sekretoriaus J. Dobužio pranešimas Lietuvos užsienio reikalų viceministrui P. Klimui. Paryžius, 1921 02 19*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 180, l. 73;

¹⁵⁴⁸ 1919 m. „Le Temps“ redakcijai už keturis mėnesius bendradarbiavimo pareikalavus pusės milijono frankų, apsiribota 15–20 d. trukšančiu užsakymu, kainavusiu 12 tūkst. frankų, padaryta keletas tokių užsakymų. Redakcija nesutiko spausdinti lietuvių norimus politinius straipsnius, tad, tarkim, pirmojo užsakymo metu apsiribota „laiško iš Lietuvos“ ir keleto bendrojo pobūdžio informinių žinučių publikavimu, žr.: Lietuvių delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje 11 ir 15 posėdžių protokolai. Paryžius, 1919 03 20, 03 29. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1, l. 13, 19. O. Milašiaus vadovaujam atstovybė pirmaisiais darbo mėnesiais rėmė tik „Revue Baltique“ (825 fr.) ir „Revue parlementaire“ (1300 f.), žr.: *Lietuvos pasiuntinybės Prancūzijoje sekretoriaus J. Dobužio pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui. Priedas III. Pasiuntinybės išlaidos 1919 m. gruodžio mėn. Paryžius, 1919 12 28*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 66, l. 16.

¹⁵⁴⁹ „Rimti politikai su spauda beveik visiškai nesiskaito“, žr.: *Trumpa Lietuvos Taikos delegacijos apyskaita nuo gegužės 23 d. ligi birželio 2 d. Paryžius, 1919 06 02*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 16, l. 48.

¹⁵⁵⁰ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui M. Reiniui. Paryžius, 1925 12 29*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 556, l. 3–8 (sutartis su „Havas“ 1926 m. kainavo 9000 frankų, 1925 10 31–1926 11 01 galiojusi sutarti su „Le Temps“ – 12 tūkst. frankų /maždaug 1000–1200 eilučių teksto/, „Revue diplomatique“ – kiekviena publikacija apmokama atskirai, „Revue internationale – straipsnis už 500 fr.“). 1926 m. pasiuntinybei spaudos reikalams buvo skirta 14500 lt (12 tūkst. lt korespondentui ir 2500 lt raštvedybos išlaidoms), žr.: *Lietuvos užsienio reikalų ministerijos referentės informacijos reikalams M. Avietėnaitės informacija Lietuvos pasiuntiniui Paryžiuje P. Klimui. Kaunas, 1926 04 04*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 672, l. 368.

informacijai apie mūsų reikalus¹⁵⁵¹. Lietuvių diplomatas dažnai kontaktuodavo su Pertinax (André Gerauld), Geneviève Tabouis, Roland de Marès, Jules Sauerwein. Tiesa, geresnis prancūzų žiniasklaidos informuotumas apie Lietuvą vėlesniu laikotarpiu dar neužtikrino palankumo šiai Baltijos valstybei, nes autoriai interpretavo jos politiką per Prancūzijos interesų prizmę¹⁵⁵². Daugiausia P. Klimo iniciatyva Lietuvos vyriausybė atsisakė sprendimo nedalyvauti pasaulinėje Paryžiaus parodoje¹⁵⁵³, kuri tapo gera proga populiarinti valstybę. Lietuvoje XX a. 4 deš. dėstę prancūzų pedagogai bendradarbiavo su spaudos agentūra „Havas“ ir parengė publikacijų apie valstybės politinį bei kultūrinį gyvenimą.

Lietuviams pavyko pasiekti kai kurių rezultatų – 1925–1927 m. Prancūzijoje ėmė silpti iki tol irgi gana vienpusis neigiamas požiūris į Lietuvą. J. Gueslin nuomone, Lietuva jau apie 1925 m. įsiterpė į prancūzų mentalinį žemėlapi¹⁵⁵⁴. 1926–1927 m. prancūzų laikraščiai ėmė publikuoti Lietuvos pasiuntinybės paneigimus ar komentarus, tiesa, kartais pridėdami savąją interpretaciją perteikiančią redakcijos prieraišą.

Prancūzijos spaudos informacija apie Lietuvą turėjo įtakos dvišalių santykių atmosferai, visuomenės susidarytam šios Baltijos valstybės vaizdinui, bet vargu ar veikė dvišalių politinių santykių raidą. Maždaug iki 1928–1929 m., tiesa, vis rečiau, Lietuva prancūzų periodikoje buvo apibūdinama kaip maža ir konfliktiška Europos periferijos šalis. Dominuojantis jos neatskiriamumo nuo Lenkijos vaizdinys, ypač dešiniojoje spaudoje, išliko iki pat 1939 m., skyrėsi tik jo interpretacijos¹⁵⁵⁵. Kairioji ryšių su SSRS stiprinimą ėmusi spauda pirmoji ėmė palankiau rašyti apie Lietuvą. Palankiausiomis intonacijomis, žinoma, ne šios santykių su SSRS pablogėjimo laikotarpiais, išsiskyrė kairiosios pakraipos prancūzų laikraščiai „Humanité“, „Œuvre“, „Ère nouvelle“.

Pirmaisiais Lietuvos valstybingumo metais jai akivaizdžiai nepalankios prancūzų spaudos intonacijos XX a. 4 deš. švelnėjo. Šį kismą „vainikavo“ prancūzų spaudos palankumo Lietuvai banga po 1938 m. Lenkijos ultimatumo. Tiesa, ilgainiui tikslesnės ir išsamesnės informacijos poveikis įtakingoms prancūzų politinio gyvenimo figūroms lieka diskutuotinas. Pavyzdžiui, diplomatas Léon Noël 1946 m. skelbtuose atsiminimuose pakartojo 1919 m. prancūzų politinei retorikai būdingą Lietuvos charakteristiką: „Pirmojo pasaulinio karo laimėtojos įkūrė šią mažytę valstybę su vos dviem milijonais sielų, buvusių pasmerktų pražūčiai, spaudžiant Vokietijai ir Rusijai“¹⁵⁵⁶.

Nedaug Lietuvos ir Prancūzijos visuomeninių institucijų galėjo turėti bent

¹⁵⁵¹ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo laiškas Užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriui B. K. Balučiiui. Paryžius, 1927 05 13. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 721, l. 47.

¹⁵⁵² Po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo P. Klimas rašė: „Aš abejoju, kad mano ilgų valandų aiškinimai ponui Pertinax, kurs šiaip jau pasirodė man gana palankus ir rezoningas, permains stačiai jo pažiūras į Lenkiją ir Lietuvos klausimą“, žr.: Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui „Prancūzų pažiūros į Lietuvos politiką“. Paryžius, 1926 12 28. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 656, l. 6–7.

¹⁵⁵³ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui „Mūsų dalyvavimas 1937 m. internacionalinėj parodoj Paryžiuje“. Paryžius, 1935 12 13. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 302, l. 65.

¹⁵⁵⁴ J. Gueslin. „Ruralies nordiques, éternelles et heureuses“? Les États baltiques, miroir de la réflexion française sur la modernité (1920–1930). *Les relations culturelles internationales au XXe siècle. De la diplomatie culturelle à l'acculturation*. Bruxelles, 2010, p. 228.

¹⁵⁵⁵ P.vz., „Deja, nelemta lenkų ir lietuvių santykių balkanizacija yra tokia gili, <...> mes negalime net galvoti apie Lietuvos paramą tokiai Lenkijos globojamai sąjungai“, žr.: Entente Baltique. *Revue de droit international*. 1937, Vol. 20, p. 86, 90.

¹⁵⁵⁶ L. Noël. *L'Aggression d'Allemagne contre la Pologne*. Paris, 1946, p. 49.

simbolinės įtakos abiejų valstybių politiniams santykiams. Lietuvių-prancūzų draugija, istorikės Astos Briedienės teigimu, buvo viena iš seniausių tokio pobūdžio draugijų Lietuvoje, aktyviausia ir net turtingiausia¹⁵⁵⁷. Jos įstatai oficialiai įregistruoti 1923 m. kovo 17 d.¹⁵⁵⁸. Trūksta šaltinių, norint tiksliau apibrėžti draugijos poveikį Lietuvos ir Prancūzijos politiniams santykiams. Vis dėlto ji neabejotinai turėjo įtakos gerai dvišalių santykių atmosferai, buvo svarbi prancūzų kultūrinės ir politinės propagandos sklaidai. Draugijos veikloje dalyvavo Lietuvoje gyvenę prancūzai, bet daugeliu atvejų veiklesni buvo absoliučią daugumą jos narių sudarę išsilavinę Lietuvos viduriniojo sluoksnio ir kultūrinio, politinio bei socialinio elito atstovai. Tarp jos narių buvo nemažai diplomatų ir politikų¹⁵⁵⁹, įtakingų Lietuvos visuomenės atstovų¹⁵⁶⁰ ir jų šeimų narių.

Lėšų draugijai skirdavo prancūzų kultūros sklaidos užsienyje organizacija *Alliance Française*, dalį – Lietuvos užsienio reikalų ministerija¹⁵⁶¹. Draugija buvo labai glaudžiai susijusi su Prancūzijos pasiuntinybe Kaune¹⁵⁶² ir Lietuvos užsienio reikalų ministerija. Abi institucijos rengė daugumą frankofiliškų kultūrinių renginių. XX a. 4 deš. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija pasirūpindavo prancūziškos spaudos ir knygų siuntimu draugijai ir konkursų prizais¹⁵⁶³.

Lietuvių-prancūzų draugijos veiklos suaktyvėjimas sutapo su autoritarinės santvarkos laikotarpiu. 1929 m. pranešimą *Alliance Française* apie prancūzų kultūros sklaidą Lietuvoje, kurį vėliau rengdavo veikliausi draugijos nariai paruošė Užsienio reikalų ministerijos generalinis sekretorius D. Zaunius. Pasiuntinys R. Ristelhueber tokį aukšto Užsienio reikalų ministerijos pareigūno gestą interpretavo kaip svarbų politinių santykių tarp abiejų valstybių pagerėjimo ženklą, „prieš keletą metų tai būtų buvę neįmanoma“¹⁵⁶⁴. Prancūzų diplomatai skatino remti šią organizaciją, tapusią visuomenės grietinėlės sambūviu, ilgainiui – reikšminga kultūrinių mainų ir galimai politinių idėjų sklaidos vieta. Anot jų, ši draugija „labai svarbi, ji vykdo visą

¹⁵⁵⁷ A. Petraitytė-Briedienė. Kultūriniai ryšiai: Lietuvių ir prancūzų draugija. *Darbai ir dienos*, 2011, nr. 55, p. 225. Lietuvoje 1919–1940 m. veikė 14 Lietuvos ir kitų valstybių ryšių draugijų.

¹⁵⁵⁸ Draugijos idėją dar 1922 m. pab. pasiūlė abiejų valstybių atstovai G. Padovani ir O. Milašius, Prancūzijos karo atašė Lietuvoje. Abraham ir pulk. Jurgis Daujotas, žr.: Prancūzų Lietuvių Draugija. *Lietuva*, 1923, nr. 255.

¹⁵⁵⁹ Edvardas ir Elena Turauskai (diplomatinę veiklą pradėjęs 1934 m.), Stasys Bačkis, Stasys Girdvainis, Marija Urbšienė, Vincenta Lozoraitienė, Ernestas ir Berta Galvanauskai, Ignas Jonynas, Albertas Gerutis.

¹⁵⁶⁰ Kauno burmistras Jonas Vileišis (draugijos vadovas 1923–1933 m.), valstybininkas Martynas Yčas, parlamentaras Pranas Viktoras Raulinaitis su žmona Paulina, žurnalistai Valentinas Gustainis (1927–1932 m. redagavęs valstybės laikraštį „Lietuvos aidas“) ir Juozas Keliuotis, mokslininkai Vytauto Didžiojo universiteto rektorius Mykolas Riomeris (draugijos vadovas 1935–1940 m.), Augustinas Janulaitis, Levas Karsavinas, Zigmąs Žemaitis, Vanda Daugirdaitė-Sruogienė, Kazys Pakštas, karininkai pulk. Juozas Lanskoronskis, ltn. Kazys Grinius, operos dainininkė Adelė Galaunienė, prezidento A. Smetonos dukra Marija Valušienė.

¹⁵⁶¹ E. Ožalinskaitė. *Lietuvių-prancūzų draugija 1923–1940 m. Magistro darbas*. Vilnius, 2011, p. 13.

¹⁵⁶² Kadangi vienu iš vicepirmininkų paprastai buvo renkamas prancūzų bendruomenės narys, dažniausiai juo tapdavo pasiuntinybės sekretorius. Draugijai priklausydavo ir kiti jos darbuotojai (pasiuntiniai R. Ristelhueber ir G. Dulong buvo jos garbės nariais).

¹⁵⁶³ 1929 m. Lietuvių-prancūzų draugijos skaityklą nuolat pasiekdavo keliolika periodinių leidinių, žr.: Lietuvių-prancūzų draugijos visuotinis susirinkimas. *Lietuvos aidas*, 1929, nr. 282; Prancūzų kalbos konkursas: Prancūzijos užsienių reikalų ministerija skiria 9 premijas. *Lietuvos aidas*, 1938, nr. 171.

¹⁵⁶⁴ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui „Convention lithuano-allemande sur le trafic frontalier“*. Kaunas, 1929 01 26. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 12, p. 76; Lietuvių-prancūzų draugijos visuotinis susirinkimas. *Lietuvos aidas*, 1929, nr. 282.

prancūzišką propagandą Kaune, kuri randa čia palankią dirvą. Jos veiklą verta kuo labiau skatinti“¹⁵⁶⁵.

Panašių Prancūzijos bendradarbiavimo su Baltijos valstybėmis organizacijų buvo įkurta ir Paryžiuje. 1930 m. pabaigoje keletą kartų Baltijos valstybėse viešėjusio prancūzų publicisto Henri Montfort rūpesčiu buvo įsteigtas komitetas, iki 1932 m. rengdavęs vadinamuosius „Baltų pusryčius“, skirtus vis kitai iš trijų Baltijos valstybių, Suomijai arba Lenkijai¹⁵⁶⁶. Į juos kas mėnesį suburdavo akademinio pasaulio atstovus, politikus, žurnalistus ir kitus besidominčius Baltijos valstybėmis. Lietuvos dalyvavimą sambūryje apsunkino Lenkijos įtraukimas į komiteto interesų sferą. 1935–1940 m. veikė Prancūzų-baltų komitetas (Committé franco-baltique), inicijavęs ir koordinavęs kultūrinius abiejų valstybių ryšius, populiarienes Baltijos valstybes. Jam vadovavo Prancūzijos Atstovų rūmų Užsienio reikalų komisijos pirmininkas P. Bastid. Kas tris mėnesius komiteto narių posėdžius rengė iš eilės vis kitos komitete dalyvavusios Baltijos valstybės atstovai. Leistas baltų-prancūzų biuletenis¹⁵⁶⁷. Šios visuomeninės iniciatyvos Paryžiuje nestiprėjo ne tik dėl abiejų komitetų nesutarimų su Baltijos valstybių diplomatais, bet ir dėl prancūzų politikų suinteresuotumo Baltijos valstybėmis visiško sumažėjimo 1936 m.¹⁵⁶⁸

Lietuvos ir Prancūzijos politiniams santykiams neabejotinai svariausios įtakos turėjo abiejų valstybių užsienio reikalų ministerijos ir diplomatai. Įtakingi, aktyvūs, ne vienerius metus vyriausybei ir Užsienio reikalų ministerijai vadovavę A. Briand, R. Poincaré, A. Voldemaras, E. Galvanauskas labiausiai paveikė dvišalius ryšius. Vis dėlto prancūzų politikai nebuvo palankūs Lietuvos valstybingumui ir savo politinėse vizijose siejo ją su Lenkija. Negalėdami įgyvendinti siekio suartinti šias dvi valstybes, prancūzų politikai prarado didžią suinteresuotumo Lietuvos likimu. Tiesa, gerų santykių atmosferą XX a. 4 deš. stiprino palankesnė nei iki tol abiejų valstybių viešoji nuomonė, suintensyvėjęs karinis bendradarbiavimas, visuomeninės organizacijos, kuriose būta įtakingų politinio gyvenimo figūrų. Nepaisant to, ir viešosios nuomonės polemikos apie galimą dvišalių politinių ryšių stiprinimą, ir pačių jo šalininkų buvo akivaizdžiai nedaug, o Prancūzijoje, galima sakyti, net nebuvo.

7. 2. Lietuvos diplomatinis atstovavimas Prancūzijoje

7. 2. A. Reikalų patikėtinio O. Milašiaus požiūris į Lietuvos ir Prancūzijos dvišalių santykių raidą

„Pagaliau išmokau suderinti savo dabartinio darbo reikmes su neišvengiamu kūrybos ir filosofijos poreikiu. Diplomatas dieną – aš esu poetas naktį“¹⁵⁶⁹, – apie

¹⁵⁶⁵ Prancūzijos karo atašė Lietuvoje Ganeval pranešimas Karo ministrui. 1937 03 17, cituojama pagal: C. Defrance. La Commémoration franco-lituanienne de 1937 du passage de Napoleon en Lituanie: l'engagement de Raymond Schmittlein. *Darbai ir dienos*, 2011, nr. 55, p. 102.

¹⁵⁶⁶ Komitetui vadovavo prof. Henri Hauser, jam priklausė *Alliance Française* generalinis sekretorius Paul Labbé, teisininkas A. de La Pradelle, senatorius Georges Reynald ir ambasadorius Joseph Noulens.

¹⁵⁶⁷ J. Gueslin. *La France et les Petits États Baltes: réalités baltes...*, p. 552; P. Łossowski. Francuska penetracija kulturalna nad Bałtykiem (1919–1940), s. 851, 852.

¹⁵⁶⁸ P. Klimas. *Op. cit.*, p. 105; Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje p. Klimo atmintinė „Comité franco-baltique“. *Paryžius, 1934 12 05*. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 26, l. 201; Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje p. Klimo pranešimas „Baltijos posėdis“. *Paryžius, 1935 03 03*. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 27, l. 155.

¹⁵⁶⁹ O. Milašiaus laiškas M. Prozor. *Paryžius, 1920 10 28. Seize lettres de Milosz à Maurice et Greta Prozor. Cahiers de l'Association 'Les Amis de Milosz'*, 1972, N. 8, p. 8.

darbą Lietuvos diplomatinėje tarnyboje rašė pirmasis Lietuvos atstovas Prancūzijoje Oskaras Milašius (1877–1939).

Iš buvusios Lietuvos didžiosios kunigaikštystės žemių aristokratiškos šeimos kilęs, daugiakultūroje frankofiliškoje aplinkoje¹⁵⁷⁰ augęs Luvro aukštosios mokyklos (École du Louvre) Paryžiuje absolventas buvo trijų valstybių pilietis (iki 1920 m. – Rusijos, vėliau – Lietuvos, nuo 1931 m. – Prancūzijos). Dalį ankstyvos vaikystės ir paauglystės metų, studijų laikotarpį praleidusį Prancūzijoje ir daug keliavusį O. Milašių menkai tepaveikė rusų arba lenkų kultūrinė įtaka, nors iki pat 1917 m. pab. jis tapatinosi su Lenkija¹⁵⁷¹. Keletą metų po studijų pabaigos praleidęs gimtinėje, 1910 m. jis vėl apsigyveno Paryžiuje ir didžiumą laiko skyrė kūrybai, menkai tesidomėdamas politikos aktualijomis.

1916 m. pabaigoje prancūzakalbis rašytojas pradėjo dirbti redaktoriumi (rédacteur diplomatique) Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai pavaldžioje bičiulio Philippe Berthelot brolio René vadovaujamoje Spaudos tarnyboje (Maison de la presse), kurią paliko tik paskirtas Lietuvos diplomatinio atstovu Prancūzijoje¹⁵⁷². O. Milašius turėjo teisę skaityti didžiąją dalį ministerijos diplomatinio susirašinėjimo, ieškodamas propagandinei medžiagai vertingos informacijos. Rengdavo jos konspektus, skirtus valstybės institucijoms ir žurnalistams. Darbe rašytojas greit sukaupe išsamių žinių apie tarptautinę padėtį ir Prancūzijos užsienio politiką. 1917 m. institucija pradėjo rinkti medžiagą apie tris Baltijos valstybes, padėjusią O. Milašiui detaliau pažinti Lietuvos istoriją ir suvokti tuometinius lietuvių politikų tikslus¹⁵⁷³.

Manoma, kad pokalbiai su toje pat institucijoje dirbančiais latviais Arthur Toupine (Arturs Tupinš) ir Anna Kenine 1917 m. pabaigoje sudomino O. Milašių Lietuvos politinės ateities klausimu. Jau anksčiau gimtąsias Čerėjos dvaro apylinkes Lietuvos žemėmis vadinusiam¹⁵⁷⁴, turėtas valdas netrukus po 1917 m. Spalio revoliucijos praradusiam poetui, kurio tėvas tikraja gimtine laikė ankstesniąją giminės dvarvietę Labūnavoje¹⁵⁷⁵, Lietuva tapo naujai atrastąja dvasine tėvyne. Jau 1919 m. jis save apibrėžė kaip „prancūzakalbis lietuvių poetas“¹⁵⁷⁶. „Susiejau save su Lietuva, nes ji buvo mano protėvių nuo pat 13 a. tiesioginė tėvynė, nes mano protėviai gyveno iš lietuvių, o ne iš lenkų valstiečių darbo, nes Lietuva buvo silpnesnė ir dėl tos

¹⁵⁷⁰ O. Milašiaus senelė Natalia Tassistro buvo italė, o motina Rosalia Rosenthal – iš Lenkijos kilusi žydė, abi – nearistokratiškos kilmės, tėvas Vladislavas Milašius save laikė lietuviu ir labiau tapatinosi su giminės ankstesne dvarvietė Labūnavoje (dab. Kėdainių raj.). O. Milašius buvo pakrikštytas tik 1886 m., sulaukęs 9 m. amžiaus. Jo guvernantė buvo prancūzė Marie Wild.

¹⁵⁷¹ J. Gueslin. „Entre deux mondes“: Oscar Milosz, croisades politiques et dilemmes d'un homme de lettres (1916–1925). *Diplomates écrivains: actes du colloque international de 12–14 mai 2011, organisé par Centre des Archives Diplomatiques de la France*. Paris, 2012, p. 339.

¹⁵⁷² Kaip Rusijos pilietis, jis turėjo būti mobilizuotas į Rusijos armiją arba karines institucijas, bet gyvendamas Prancūzijoje, karinę prievolę atliko šios Rusijos sąjungininkės žinyboje; O. Milašiaus laiškas Christian Gauss. Paryžius, 1922 09 22. O. V. de L. Milosz. *Lettres inédites à Christian Gauss*. Paris, 1976, p. 77.

¹⁵⁷³ J. Gueslin. *Op. cit.*, p. 341.

¹⁵⁷⁴ Minimas Čerėjos dvaras, tuometinė Reusijos imperijos Mogiliovo gub., dabar Vitebsko sr., Baltarusija. „Aš jau pusantrų metų gyvenau Lietuvoje, mano protėvių žemėse, kur mane sulaiko jau keturiasdešimt metų apleisti buvę reikalai“, „Praneškite iš anksto, kad spėčiau sutvarkyti reikalus Lietuvoje. <...> Gaila, mano namai seni ir sušiuę, nes visa šeima gyveno Prancūzijoje nuo neatmenamų laikų, ir dabar tenka man, pačiai nepraktiškiausiai būtybei žemėje, restauruoti dvarą ir tvarkyti reikalus. Po dviejų metų turėsiu nedidelius naujus dvaro rūmus“, žr. O. Milašiaus laiškas Ch. Gauss. Čerėja, 1904 01 06, 11 14. O. V. de L. Milosz. *Lettres inédites à Christian...*, p. 29, 36, 37.

¹⁵⁷⁵ J. Grinius. *O. V. Milašius poetas*. Kaunas, 1930, p. 39.

¹⁵⁷⁶ Les relations actuelles entre la Lituanie et la Pologne. O. V. de L. Milosz. *Deux messianismes politiques*. Paris, 1990, p. 94.

esminės priežasties, kad tik nepriklausoma Lietuva su Vilniumi gali pilnaverčiai dalyvauti gynyboje interesų, kuriuos istorinė lemtis, atrodo, susiejo su Lenkijos interesais“ – taip po dar maždaug dešimtmečio pasirinkimą apibūdino pats O. Milašius¹⁵⁷⁷.

1918 m. jis paskelbė lituanistinių straipsnių prancūzų laikraščiuose „L'Affranchi“, „Le drapeau bleu“¹⁵⁷⁸. Perskaitęs vieną iš O. Milašiaus publikacijų, su juo susipažino tų pačių metų gruodžio mėn. į Paryžių atvykęs Lietuvos vyriausybės įgaliotinis Adomas Vilimavičius-Vilimas¹⁵⁷⁹. Kartu su E. Galvanausku jie įkūrė Lietuvių informacijos biurą, veikusį iki delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje susiformavimo: rinko medžiagą apie naująją valstybę, skelbė publikacijas, surengė paskaitų. A. Voldemaro vadovaujama institucija pasitelkė O. Milašių vertėju ir redaktoriumi. Dirbdamas joje, poetas išvertė į prancūzų kalbą anksčiau vokiškai publikuotus leidinius apie Lietuvą, lietuvių liaudies ir V. Kudirkos dainų tekstų¹⁵⁸⁰.

Kaip vėliau prisiminė delegacijos sekretorius P. Klimas, „didis prancūzų kalbos meistras buvo mūsų delegacijai neapsakomai brangus radinys“¹⁵⁸¹. Puikiai kalbėjęs ir rašęs prancūziškai, angliškai, vokiškai, rusiškai ir lenkiškai, mokėjęs italų ir ispanų, kelias senąsias kalbas, O. Milašius taip pat redagavo lietuvių delegacijos dokumentų vertimus į prancūzų kalbą, skirtus Paryžiaus taikos konferencijos rengėjams arba Prancūzijos vyriausybei, kartais lydėdavo lietuvius oficialių susitikimų metu. Jis mokė iš Lietuvos atvykusius tarptautinės politikos naujokus diplomatinės retorikos vingrybių, patardavo dėl diplomatinio etiketo. P. Klimas šią diplomatinės tarnybos mokyklą po dvidešimt penkerių metų prisiminė kiek bravūruodamas: „Nepaisant mūsų neprityrimo, mes labai greitai įėjome į vėžes. 'Diplomatinė virtuvė' mus prijaukino kaip senus pensininkus. Tą pradžios mokyklą išėjome šuoliais. <...> Po kelių mėnesių vartaliojomės tame sūkurėje kaip savo kieme“¹⁵⁸². O. Milašius buvo centrinė Lietuvos pristatymo Prancūzijoje renginių figūra 1919 m.: jo pastangomis kovo 29 d., birželio 21 d. ir rugsėjo 24 d. Prancūzijoje buvo surengti trys vakarai, kuriuose jis skaitė paskaitas apie Lietuvą¹⁵⁸³.

1919 m. gruodžio 1 d.¹⁵⁸⁴ buvo paskirtas pirmuoju laikinuoju Lietuvos atstovu

¹⁵⁷⁷ Quelques renseignements biographiques destinés à Monsieur J. Grinius. *Cahiers de l'Association 'Les Amis de Milosz'*, 1979, N. 16–17, p. 19.

¹⁵⁷⁸ A. Charbonnier. *O. V. Milosz: le poète, le métaphysicien, le lituanien*. Paris, 1996, p. 268.

¹⁵⁷⁹ P. Klimas. Quelques souvenirs sur O. Milosz. *Cahiers de l'Association 'Les Amis de Milosz'*, 1979, N. 16–17, p. 35.

¹⁵⁸⁰ O. Milašius išvertė į prancūzų kalbą Lietuvos valstybingumo atkūrimo dokumentų rinkinį „Le développement de l'État lituanien: à partir de l'année 1915 jusqu'à la formation du gouvernement provisoire au mois de novembre 1918: d'après des documents officiels“ (Paris: Langlois, 1919. LXIV+277 p., lietuviškas variantas: „Lietuvos valstybės kūrimas – ligi vyriausybei susidarius 1915–1918“ /Vilnius [b. l.], 1918, 111 p./), išvertė ir pasirūpino „La Lituanie russe: considérations statistiques et ethnographiques“ (Genève: Édition Atar, [1919], 183 p., lietuviškas variantas: „Lietuva: jos gyventojai ir sienos“ /Vilnius: P. Klimas, 1917, 62 p./) leidyba, žr.: P. Klimas. *Iš mano atsiminimų*. Vilnius, 1990, p. 211; Ž. Kriaučiūnienė. Contacts politiques et culturels franco-lituanais en 1918–1920. *Journal of Baltic Studies*, 1995, V. 26, N. 12, p. 63.

¹⁵⁸¹ P. Klimas. *Iš mano atsiminimų*, p. 183.

¹⁵⁸² P. Klimas. *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, p. 24.

¹⁵⁸³ 1919 m. kovo 29 d. Paryžiuje įvyko lietuvių ir prancūzų kultūrinių ryšių vakaras, kuriame bene pirmą kartą prancūzų choras sugiedojo V. Kudirkos „Tautišką giesmę“, o solistai Marseillac ir Maurice Tremblay dainavo lietuvių liaudies dainas, kurių tekstus išvertė O. Milašius. Ši ir birželio 21 d. paskaita, surengta po kelionės po Lietuvą gegužės–birželio mėn. įvyko Paryžiaus geografų draugijos salėje. Rugsėjo 24 d. trečiasis renginys, kuriame pristatyta Lietuva, įvyko La Rochelle mieste, žr.: Ž. Kriaučiūnienė. *Op. cit.*, p. 63; Liubičio Milašio paskaita birželio 21 d. Paryžiu. *Lietuva*, 1919, nr. 201; Paskaita apie Lietuvą Prancūzuose. *Lietuva*, 1919, nr. 260.

¹⁵⁸⁴ Lietuvos užsienio reikalų ministro A. Voldemaro prašyme prezidentui A. Smetonai patvirtinti O.

(délégué). Nors A. Geručio knygoje nurodoma, kad O. Milašius buvo gavęs ministro rezidento diplomatinį titulą¹⁵⁸⁵, istoriniai šaltiniai šio teiginio nepatvirtina. Jis iš pradžių turėjo tik laikinojo Lietuvos diplomatinio atstovo, delegato (délégué), statusą¹⁵⁸⁶, o nuo 1920 m. gruodžio 1 d. pradėjo eiti nuolatinio diplomatinio atstovo – reikalų patikėtinio pareigas¹⁵⁸⁷.

1919 m. noriai įsitraukęs į propagandos darbą, Oskaras Milašius vėliau, atrodo, tegalėjo jam skirti gana nedaug dėmesio dėl didžiulio užimtumo. Diplomatas stengėsi išsklaidyti prancūzų politikų skepticizmą dėl Lietuvos valstybingumo perspektyvų sudėtingiausiu dvišalių santykių laikotarpiu. Atstovybė palaikė ryšius su Lietuvos simpatikais, finansavo palankias prancūzų spaudos publikacijas. Poleminių publicistinių tekstų lituanistine tematika paskelbė ir pats Lietuvos reikalų patikėtinis. Dauguma O. Milašiaus politines idėjas atspindinčių tekstų parašyta 1919–1920 m., ne tik jau minėtuose „L'Affranchi“ ir „Le drapeau bleu“, bet ir „La revue parlementaire“ ir šiuo laikotarpiu jo paties kartu su Carlos Larronde ir latvių kolegomis leistame „Revue Baltique“. Kaip liudija poeto ir diplomato 1921–1925 m. laišakai, šios jo idėjos nekito bei liko jam svarbios taip pat ir vėliau.

Gali būti, kad Lietuvos politikos aktualijų žinovu tapusio O. Milašiaus nuostatos veikė Prancūzijos užsienio ministerijos poziciją dėl Lietuvos – bent jau 1919 m. „Revue Baltique“ paskelbtą straipsnį „L'Alliance des États Baltiques“ („Baltijos valstybių sąjunga“)¹⁵⁸⁸ jis rengė kaip analitinį pranešimą šiai institucijai. Kita vertus, paties O. Milašiaus politinė koncepcija buvo gimininga Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos projektams dėl Baltijos valstybių ateities – tik būrimasis į sąjungas tegali apsaugoti mažąsias valstybes nuo pražūtingos Vokietijos arba Rusijos įtakos: „Silpna Lietuva, sudaryta iš Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijų sunkiai tegalės vystytis tarp didelių tautinių valstybių“¹⁵⁸⁹.

O. Milašius buvo neabejotinai gerokai palankesnis Lietuvai, nei jo buvę kolegos Prancūzijos politikai ir diplomatai. Jis jau 1918 m. pasitikėjo Lietuvos Valstybės Taryba: „Tarybos politika visada nuosekliai rėmėsi krašto [žmonių – V. B.] valia“, „Lietuva tegalėjo remtis išmintinga balansavimo ir delsimo politika“¹⁵⁹⁰. Skirtingai Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje vyraujančioms nuostatomis, O. Milašius dar

Milašių „dalykų vedėju“ Prancūzijoje nurodyta, kad šis pareigas pradėdąs eiti nuo lapkričio 15 d., žr.: A. Voldemaro prašymas A. Smetonai. Kaunas, 1919 12 31 (A. Smetonos vizuotas 1920 01 03). Tačiau pats A. Voldemaras tik lapkričio 20 d. kreipėsi į Prancūzijos užsienio reikalų ministeriją, pranešdamas apie O. Milašiaus paskyrimą Lietuvos atstovu. Kadangi oficialaus institucijos sutikimo prieš tai paprašyta nebuvo, Protokolo šefas Legrand sprendimą dėl patvirtinimo pavedė politikos ir komercijos direktoriaus pavaduotojui Ph. Berthelot. Jo pritarimas, lydimas pieštuku pridurto komentaro „Milašius – labai gerai/geras“ (Milosz est très bien) nulėmė šio paskyrimą, žr.: Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Protokolo skyriaus darbuotojo *Legrand paklausimas politikos ir komercijos direktoriui Ph. Berthelot. Paryžius, 1919 11 21*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 54, p. 52; *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos politikos ir komercijos direktoriaus Ph. Berthelot oficialus sutikimas dėl O. Milašiaus paskyrimo Lietuvos atstovu. Paryžius, 1919 12 03*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 66, l. 1, 2.

¹⁵⁸⁵ A. Gerutis. *Petras Klimas: valstybininkas, diplomatas, istorikas, kankinys*. Cleveland, 1978, p. 118.

¹⁵⁸⁶ *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1921 12 21*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 107, l. 15; *Ibid.*, 1925 01 29. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 556, l. 103.

¹⁵⁸⁷ [1922 11 22 įrašas, tadien įrašytas visas tuomet dirbęs Prancūzijos atstovybės personalas, nepriklausomai nuo darbo pradžios datos]. [sakymai dėl tarnautojų sąstato, 1922. LCVA, f. 383, ap. 2, b. 574, l. 53.

¹⁵⁸⁸ L'Alliance des États Baltiques. O. V. de L. Milosz. *Deux messianismes politiques*, p. 112–146.

¹⁵⁸⁹ La défaite allemande et le Conseil national de la Lituanie. O. V. de L. Milosz. *Op. cit.*, p. 23.

¹⁵⁹⁰ *Ibid.*, p. 21, 22.

tuomet kritikavo siekius palikti Lietuvą autonomine Rusijos dalimi arba bendru valstybingumu susieti su Lenkija. Jis nuolat pabrėždavo istorinę, politinę ir kultūrinę Vilniaus bei Vilniaus krašto svarbą lietuvių tautinei savigarbai, Lietuvos valstybingumo stiprinimui ir net tarptautinei taikai¹⁵⁹¹ („Vilnius mums gyvybiškai svarbus“¹⁵⁹²) ir buvo derybų dėl Hymanso projekto tęsimo šalininkas.

Dėl būtinybės Lietuvą atstovauti tarptautiniuose politiniuose sambūriuose, rūpintis atstovybės¹⁵⁹³ veikla, ir nuolat kontaktuoti su Prancūzijos užsienio reikalų ministerija pareigingas bei punctualus O. Milašius nuolat būdavo apkrautas darbu¹⁵⁹⁴.

O. Milašius atkakliai siekė Lietuvos tarptautinio pripažinimo. Kaip liudija diplomatiniai pranešimai, vos pradėjęs eiti diplomatinio atstovo pareigas ir iki pat 1922 m. gruodžio mėn. oficialaus Ambasadorių konferencijos pareiškimo prie Lietuvos pripažinimo *de jure* klausimo jis grįždavo bene kiekvieno susitikimo su Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnais metu¹⁵⁹⁵. Diplomatas siūlė šio svarbaus tikslo siekiant prirėkusiems neatsisakyti nedidelių nuolaidų ar bent jau lankstesnės diplomatinės retorikos. Lietuvių dokumentacijai Vilniaus ir Klaipėdos problemų svarstymuose bei atstovybės Prancūzijoje veiklai suteikė solidumo ir rafinuotumo.

Iš pradžių O. Milašius rėmė glaudaus Lietuvos ir Latvijos bendradarbiavimo idėją: „Latvija-Lietuva (Letto-Lithuanie), pakankamai stipri ir besistengianti sutarti su kaimyne Lenkija, vadovaudamasi nuosekliais ir širdingais santykiais, visuomet apsaugos Europą nuo Lenkijos ir Vokietijos suartėjimo pavojaus“¹⁵⁹⁶. Vėliau jis ragino sudaryti visų trijų Baltijos valstybių sąjungą: „Suvienytos trigubai didesnės bendruomenės, kultūros ir interesų, trys Baltijos respublikos atsispirs Vokietijos spaudimui, atvers koridorių prancūzų įtakai Rusijoje, sušvelnins galimas trintis tarp jos ir Lenkijos, palengvins Rusijos atkūrimą“¹⁵⁹⁷. Stengėsi paskatinti Lietuvos

¹⁵⁹¹ „Vilniaus ir užimtų teritorijų klausimas yra išskirtinai paprastas. Miestas visada buvo Lietuvos sostinė. <...> Visos Europos sostinės yra daugiau ar mažiau daugiatautės“, „Vilnius Lietuvos sostinė – tai taika. <...> Vilnius dabar mums, lietuviams, kelia nepakeliamą baimę šiandien, ir gal visai Europai, baimę dėl naujo konflikto rytoj“. L'Écueil de Vilna; La République de la Lituanie. Vilna capitale de la Lituanie. O. V. de L. Milosz. *Op. cit.*, p. 152, 166.

¹⁵⁹² *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1922 12–16*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 270, l. 32

¹⁵⁹³ Pirmaisiais darbo metais atstovybės adresas kito. Iš pradžių buvo nuomojamos patalpos, kuriose anksčiau dirbo Lietuvos delegacija Paryžiaus taikos derybose – Marceau prospekte (55 avenue Marceau). 1920 m. gruodį institucija persikėlė į gretimo Kléber prospekto (52 avenue Kléber) viršutinį aukštą. 1921 m. pr. lietuvių diplomatai ambasadų kvartale esančiame pastate Villa Victor Hugo skersgatvyje (10 Villa Victor Hugo) gavo solidesnės nei anksčiau patalpas.

¹⁵⁹⁴ Dažnai dirbdavo ne tik dienomis, bet ir naktinis, prirėkusiems – kiaurą naktį, mažai teatostogaudavo, tas pačias diplomatinės pareigas, kaip ir Prancūzijoje, ėjo dar ir Belgijoje. P. Klimas. *Quelques souvenirs sur O. Milosz...*, p. 36, 37.

¹⁵⁹⁵ Laiško apie Lietuvos pripažinimą *de facto* tekste Prancūzijos ministras pirmininkas A. Millerand nurodo, kad O. Milašius šį klausimą kėlė „daug kartų“, žr.: *Prancūzijos ministro pirmininko A. Millerand laiškas Lietuvos atstovui O. Milašiui. Paryžius, 1920 05 11*. LCVA, f. 383, l. 7, b. 90, l. 171.

¹⁵⁹⁶ *La défaite allemande et le Conseil national de la Lituanie (1918)*. O. V. de L. Milosz. *Op. cit.*, p. 24; 1919 m. sausio 21 d. Paryžiuje, Institut interalié des hautes études politiques et sociales (Sąjungininkų politinių ir socialinių aukštųjų studijų institutas) skaitė paskaitą „Federation Letto-Lithuanienne“, žr. S. Backis. *Quelques propos sur des activités politiques et des idées diplomatiques de Milosz*. O. V. de L. Milosz (1877–1939). Paris, 1959, p. 192.

¹⁵⁹⁷ *L'Alliance des États Baltiques*. O. V. de L. Milosz. *Op. cit.*, p. 112; taip pat., pvz., *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus memorandumas Prancūzijos užsienio reikalų ministrui ir ministrui pirmininkui A. Briand. Paryžius, 1921 04 06*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 180, l. 60; *Ibid.*, 1924 04 23. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 487, l. 5.

užsienio reikalų ministeriją, kad kartais gana įtempti santykiai su Latvija ir Estija gerėtų: „Prancūzų vyriausybė paduoda nepaprastai didelę svarbą kuo artimiausiems santykiams ir intymiai sutarčiai tarp Lietuvos ir kitų Pabaltės kraštų. Tokie santykiai didžiai sustiprintų mūsų pripažinimą *de jure*“¹⁵⁹⁸.

Į O. Milašiaus sumanytą Baltijos ir Juodosios jūros sąjungą turėjo įeiti ir Lenkija. Savo diplomatinės veiklos tikslu diplomatas laikė lietuvių ir lenkų darnų ir taikų sambūvį: „Norėčiau matyti Lenkiją ir Lietuvą susitaikiusias, suvienytas politinių ir ekonominių interesų bendrumo, nes ateityje abi šalys pateks į panašią ir net identišką santykių su didžiausiais kaimynais padėtį“¹⁵⁹⁹. 1920 m. rugsėjį vykstant Suvalkų deryboms, jis ragino Lietuvos vyriausybę ieškoti kompromiso: „Kelios svarbios konferencijos įtikino, kad greitas susitaikymas su lenkais *conditio sine qua non* [privaloma sąlyga – V. B.] mūsų nepriklausomybės“¹⁶⁰⁰. O. Milašius nepritarė dviejų valstybių federacijos idėjai, bet palaikė karinės ir ekonominės sąjungos, panašios į Lenkijos sudarytą su Rumunija, galimybę¹⁶⁰¹.

O. Milašius politiniai tekstai liudija, kad jis buvo daugiašalių sąjungų ir netgi visos Europos vienijimosi, Jungtinių Europos valstybių/valstijų įkūrimo šalininkas¹⁶⁰². Svarbus jo tikslas buvo ir „Lietuvos ir Prancūzijos draugystė“¹⁶⁰³. Tuo tarpu ryšių su Sovietų Rusija (vėliau SSRS) stiprinimas negalėjo jam imponuoti jau net dėl asmeninių sukrėtimų, po Spalio revoliucijos praradus visą turėtą nuosavybę. Be to, jis buvo, kaip vėliau paaiškėjo, teisingai įsitikinęs, kad patekdamas į sąjungą su Rusija, Baltijos valstybės visiškai praras valstybingumą¹⁶⁰⁴.

O. Milašius iki maždaug 1928 m. dalyvavo daugumoje tarptautinių sambūrių, kuriuose buvo svarstomi Lietuvai aktualūs politiniai ir tarptautinės teisės klausimai, ypač Tautų Sąjungos, Ambasadorių konferencijos posėdžiuose: „tenka lakstyti iš Spa į Londoną ir iš Ženevos į Kauną, užsukant į Briuselį ir Genują“¹⁶⁰⁵. 1921 m. rugsėjo 21 d. priėmus Lietuvą į Tautų Sąjungą, valstybės vardu padėkos žodį tarti institucijos Asamblėjoje lietuvių delegacija pavedė ne jos vadovui E. Galvanauskui, o O. Milašiui¹⁶⁰⁶.

Galima teigti, kad jis buvo vienas geriausiai užsienio valstybių požiūriu į Lietuvą klausimais informuotų lietuvių diplomatų. Turėjo mažai artimų bičiulių (tarp kurių lietuvių nebuvo), tačiau lankydamasis Paryžiaus salonuose, kuriuose mezgėsi neformalus ryšiai, bendravo su šios šalies kultūrinio gyvenimo dalyviais (ypač literatais, žurnalistais ir leidėjais), kai kuriais politikais, įtakingais valdininkais ir

¹⁵⁹⁸ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus telegrama Lietuvos užsienio reikalų ministerijai. Paryžius, 1921 03 21. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 123, l. 165.

¹⁵⁹⁹ O. Milašiaus laiškas N. Clifford-Barney. Paryžius, 1921 09 26. *Cahiers de l'Association 'Les Amis de Milosz'*, 1976, N. 12, p. 14; O. Milašiaus laiškas Ch. Gauss. Paryžius, 1922 09 22. O. V. de L. Milosz. *Lettres inédites à Christian Gauss*, p. 79.

¹⁶⁰⁰ Lietuvos atstovo Prancūzijoje O. Milašiaus telegrama Lietuvos užsienio reikalų ministerijai. Paryžius, 1920 09 13. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 107, l. 28v.

¹⁶⁰¹ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1921 07 10–12. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 487, l.

¹⁶⁰² S. Backis. Quelques propos sur des activités politiques et des idées diplomatiques de Milosz. O. V. de L. Milosz (1877–1939), p. 193; Vilna et la civilisation européenne. O. V. de L. Milosz. *Deux messianismes politiques*, p. 187, 221.

¹⁶⁰³ O. Milašiaus laiškas N. Clifford-Barney. Paryžius, 1921 09 26..., p. 14.

¹⁶⁰⁴ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1922 01 31. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 270, l. 59v.

¹⁶⁰⁵ O. Milašiaus laiškas Ch. Gauss. Paryžius, 1922 09 22. O. V. de L. Milosz. *Lettres inédites à Christian Gauss*, p. 78.

¹⁶⁰⁶ V. Sidzikausko atsiminimuose nurodoma, kad sprendimas buvo priimtas lietuvių diplomatų žmonoms Bronėi Klimienei ir Reginai Sidzikauskienei pasiūlius, žr.: V. Sidzikauskas. *Op. cit.*, p. 60.

verslininkais. Greičiausiai jo pagalba, megzdamas pirmąsias neformalias pažintis, bent pradėdamas vadovavimą pasiuntinybei, naudojosi ir P. Klimas.

Tapęs pirmuoju Lietuvos atstovu Paryžiuje, O. Milašius galėjo „gyvu žodžiu, raštu, ar pažintimi“¹⁶⁰⁷ veikti Prancūzijos vyriausybės poziciją, pasitelkdamas mažiau formalų bendravimą su buvusiais Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos kolegomis¹⁶⁰⁸. Net dvišalių santykių krizių laikotarpiu jam nebūdavo sudaroma demonstratyvių kliūčių patekti pas *Quai d'Orsay* pareigūnus, prireikus ministerijoje jis lankydavosi po keletą kartų per savaitę. Dažnai jį priimdavo ne vien Baltijos valstybių klausimus kuruojantys pareigūnai, bet ir Europos skyriaus vedėjas arba politikos ir komercijos direktorius, paprašius – taip pat ir ministras. Dėl jo vadovavimo atstovybei laikotarpiu komplikuočių Lietuvos ir Prancūzijos santykių lietuviams buvo paranku Paryžiuje turėti patikėtinį, kuris netgi labiau įkūnijo prancūzų kultūrinę ir diplomatinę tradiciją, nei lietuviškąją.

Pirmaisiais Lietuvos atstovybės darbo metais, dėl lėšų trūkumo ir informacijos sklaidos sudėtingumo, O. Milašius kartais stokodavo naujausios informacijos ir turėdavo veikti savarankiškai. Save ir pasiuntinybės sekretorių Juozą Dobužį tuomet jis juokais lygino su Robinzonu Kruzu ir Penktadieniu¹⁶⁰⁹. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos diplomatinis susirašinėjimas su O. Milašiumi skatintų prielaidą, kad jis išlaikė tam tikrą veikimo laisvę ir neapsiribojo pavedimų atlikimu: polemizavo su *Quai d'Orsay* pareigūnais, atkreipdavo dėmesį į tarptautinės politikos pokyčius, siūlė politinės veiklos idėjas.

Reiktų sutikti su O. Milašiaus teiginiu, kad Prancūzijos vyriausybė „buvo linkusi iš mano lūpų išgirsti tam tikrą tiesą, kuri būtų brangiai kainavusi tikram lietuviui, gal net pačiam Lietuvai“¹⁶¹⁰. Lietuvos užsienio politikos formuotojams jis, galima sakyti, tapo žaibolaidžiu, taip, ko gero, švelnindamas dvišalių santykių įtampą. Atstovaudamas šalį, kuri „yra karo stovyje su Prancūzijos sąjungininke“, netgi pavedimus griežtai reaguoti arba pareikšti protestą¹⁶¹¹ O. Milašius vykdė vadovaudamasis diplomatinio etiketu, prireikus gebėdavo sušvelninti, diplomatine retorika užglaistyti dažnus abiejų pusių emocijų protrūkius.

Vis dėlto jo diplomatinę veiklą sunkino tam tikras izoliuotumas Lietuvoje ir glaudesnių asmeninių kontaktų stoka. Pirmajam romantiniam susižavėjimo Lietuva įkarščiui atvėsus, „ūkanotas, purvinas ir šlapias miestelis“¹⁶¹² Kaunas mažai kuo imponavo daugumą Europos didmiesčių puikiai pažinojusiam O. Milašiumi. Darbui kliudė ir kalbos barjeras – ilgainiui, atrodo, išmokęs skaityti lietuviškai ir šią kalbą supratęs prancūzakalbis rašytojas ja su lietuviais nebendravo. P. Klimo liudijimu, diplomatas Lietuvoje vengė kalbėti ir rusiškai arba lenkiškai, tad atvykęs į Kauną

¹⁶⁰⁷ J. Girnius. *Op. cit.*, p. 40.

¹⁶⁰⁸ J. Gueslin. „Entre deux mondes“..., p. 348.

¹⁶⁰⁹ Lietuvos atstovo Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1919 12 22. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 66, l. 18v.

¹⁶¹⁰ O. Milašiaus laiškas Ch. Gauss. Paryžius, 1924 10 02. O. V. de L. Milosz. *Lettres inédites à Christian Gauss*, p. 83.

¹⁶¹¹ Pavyzdžiui, pranešdamas apie Lietuvos vyriausybės ir visuomenės reakciją į Prancūzijos vyriausybės atsisakymą pripažinti Lietuvos valstybingumą de jure kartu su Latvija ir Estija (Lietuvoje buta didžiulio pasipiktinimo), O. Milašius „Surengė demaršą, kad praneštų apie 'gilias liūdesio jausmą', kurį Lietuvos pripažinimo de jure atidėjimas sukėlė šioje valstybėje. Jis išvardijo visas priežastis, palankias šiam pripažinimui. <...> [Nurodžius atidėjimo priežastis – V. B.] atsakė, kad šios priežastys gerbtinos ir Lietuvos vyriausybė jas tikrai supras, bet ne tauta, ir kad jos turėtų susilpninti pasitikėjimą didžiąja valstybe“, žr.: M. Briand, Ministre des Affaires Étrangères, à M. Sartiges, Commissaire de la France à Kovno. *DDF 1921*. Paris, 2004, d. 1, p. 77.

¹⁶¹² „Petite ville brumeuse, boueuse et pluvieuse“, žr.: O. Milašiaus laiškas poniam Vogt. Ženeva, 1925 03 13. O. V. de L. Milosz. *Lettres inédites et sept documents originaux*. Paris, 1969, p. 76.

tebendraudavo praktiškai tik su Užsienio reikalų ministerijos darbuotojais – dažniausiai prancūzų kalba. Neformalūs jo kontaktai su lietuviais mezgėsi sunkiai. „Neturiu jokių saitų su ja [Lietuva – V. B.]“, „Aš fiziškai tapau artimas savo šaliai [Prancūzijai – V. B.], aš ten mirsiu iš siaubo“, – apie siūlymą persikelti į Lietuvą rašė O. Milašius¹⁶¹³.

Su atstovybės kolegomis O. Milašius buvo malonus, tačiau bendravo mažai, su dauguma apsiribojo darbo santykiais, ypač vadovavimo atstovybei metais, nors apie juos atsiliepė itin geranoriškai: „Visi mūsų personalo darbuotojai yra pavyzdiniai. <...> Džiugu dirbti tokioje pasišventimo darbui ir solidarumo atmosferoje¹⁶¹⁴“. Vėlesniu laikotarpiu kiek artimiau bičiuliavosi tik su P. Klimu (su kuriuo, atvykęs į Kauną, nemažai bendraudavo ir šiam dirbant ministerijoje) bei J. ir Marija Urbšiais¹⁶¹⁵. O. Milašius skausmingai priėmė naujos Lietuvos diplomatų kartos, „lietuviškų lietuvių“¹⁶¹⁶ įsitvirtinimą¹⁶¹⁷. „Mėgėjišką dirbtinį“ lietuviškumą jam buvo linkę prikišti ir įtakingi Prancūzų užsienio reikalų ministerijos pareigūnai¹⁶¹⁸, P. Klimo paskyrimo laikotarpiu jau linkę pirmenybę teikti „tikriesiems“, „lietuviškiems“ lietuviams.

Lietuvos atstovas Prancūzijoje prastai pažinojo reprezentuojamos šalies kultūrinį gyvenimą ir verslo padėtį, nuomonę apie šias sritis tegalėjo susidaryti tik iš kolegų pateiktos informacijos. Ekonominių santykių stiprinimui, tikslesniam Lietuvos situacijos atspindėjimui, tuometinės lietuvių kultūros populiarinimui Lietuvos atstovybei buvo reikalingas tarpininkas tarp atstovybės vadovo ir ministerijos.

1922 m. dėl skirtingų santykių su Prancūzija ir ypač Lenkija vizijų komplikavosi diplomato santykiai su ministru pirmininku ir užsienio reikalų ministru E. Galvanausku. Nepritardamas 1922 m. rugsėjo 4 d. notoje įvardytam radikaliai Lietuvos vyriausybės atsakui į Ambasadorių Konferencijos reikalavimus, kuris grėšė išaldyti vasarą įstrigusį pripažinimo *de jure* klausimą, atstovas Paryžiuje paminėjo galimybę tartis dėl abipusių nuolaidų ir siūlė Lietuvos vyriausybei atsiųsti bent jau Lietuvos poziciją patikslinančią aiškinamąją notą. Šis jo lankstumas padėjo atblokuoti Lietuvos pripažinimo *de jure* procesą, kuris sėkmingai baigėsi gruodžio mėn.

Tačiau rugsėjo 4 d. notos sumanytojas ir autorius E. Galvanauskas griežtai reagavo į šį anksčiau nemenką veikimo laisvę turėjusio O. Milašiaus žingsnį¹⁶¹⁹.

¹⁶¹³ O. Milašiaus laiškas poniai Vogt. Paryžius, 1924 12 27. O. V. de L. Milosz. *Op. cit.*, p. 72; O. Milašiaus laiškas N. Clifford-Barney. Paryžius, 1921 09 26, p. 14.

¹⁶¹⁴ Atstovo Prancūzijoje pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministru. Paryžius, 1922 03 22. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 270, l. 47 v.

¹⁶¹⁵ P. Klimas. Quelques souvenirs sur O. Milosz., p. 37, 40; Deux témoignages venant de la Lituanie. E. Turauskas. Milašius. *Cahiers de l'Association 'Les Amis de Milosz'*, 2010, N. 49, p. 81.

¹⁶¹⁶ „Mūsų vyriausybė vis labiau linkusi postus užsienyje teduoti tik lietuviškiems lietuviams“ (lithuanien lithuanisant), žr.: O. Milašiaus laiškas Maurice Prozor. Paryžius, 1922 10 17. *Cahiers de l'Association 'Les Amis de Milosz'*, 1972, N. 8, p. 15.

¹⁶¹⁷ Dėl O. Milašiaus „nelietuviškumo“ būta priekaištų Lietuvos spaudoje, pvz.: „Paryžiuje Lietuvos reikalus atstovauja p. Miloš, iš tėvų Milašius, net pats Lietuvos nematęs ir lietuviškai nė žodžio nežinąs. Poetas-dekadentas šiek tiek garsus pas francūzus, bet lietuvių reikalų nepažįstąs ir diplomatu niekuomet nebuves, šiandienai jisai rašo vandeningas notas, į kurias dažnai nekreipia patyrę diplomatai jokios dėmes <...>. Kad į diplomatus skiriami nė lietuviškai kalbėti nemoką arba nelietuviškos dvasios žmonės, tai be galo negerai“, žr.: Atstovas Čarneckis keliamas Rygon. *Lietuvos žinios*, 1923, nr. 202.

¹⁶¹⁸ *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus vedėjo L. Blanchet atmintinė „Premier contact avec le ministre de la Lituanie“*. Paryžius, 1925 07 15. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 10, p. 261.

¹⁶¹⁹ „Lietuvos vyriausybės instrukcijos buvo nurodžiusios tokią taktiką: be jokių zondavimų rugsėjo 11 d. turėjo būti įteikta rugsėjo 4 d. nota. Toliau atstovas neprivalėjo vesti jokių pertraktacijų ir neduoti

Susiklosčius abipusio nepasitikėjimo atmosferai, reikalų patikėtiniis Paryžiuje kuri laiką buvo nušalintas nuo pareigų. Ministerija iš pradžių kontaktavo su atstovybės patarėju K. Dobkevičiumi, vėliau į ją atvyko viceministras P. Klimas. Apsilankęs *Quai d'Orsay*, jis irgi konstatavo būtinybę patikslinti Lietuvos vyriausybės poziciją. Lapkričio 18 d. parengtą naują subtiliau suformuluotą aiškinamąją notą dėl Nemuno internacionalizacijos pats O. Milašius įteikė Ambasadorių konferencijai¹⁶²⁰.

Nors incidentą užglaistyti pavyko, jis sunkino tolimesnius O. Milašiaus santykius su vyriausybės vadovo ir užsienio reikalų ministru¹⁶²¹. Dar 1920 m. Paryžiuje viešint užsienio reikalų ministro Juozo Purickio vadovaujamai delegacijai, O. Milašius šiam paminėjo ketinąs atsistatydinti, Prancūzijai pripažinus Lietuvą *de jure*¹⁶²². Svarstė galimybę palikti atstovybės vadovo pareigas ir 1921 m. rugsėjį. Tuo tarpu 1922–1924 m. prašymą jį atleisti pakartojo net keletą kartų. Ministerija 1921–1922 m. O. Milašiui siūlė užimti viceministro pareigas, o 1923–1924 m., jo žiniomis, svarstė galimybę paskirti pasiuntiniu Vatikane, į Paryžių ketinama siųsti Vaclovą Sidzikauską, E. Galvanauską ar netgi, kas atrodo sunkiai tikėtina, Juozą Gabri¹⁶²³.

Maždaug 1922–1923 m. O. Milašiaus liudijimai apie Lietuvos vyriausybės geranorišką poziciją, sprendžiant Vilniaus ir Klaipėdos klausimus, ėmė itin skirtis nuo Prancūzijos atstovų Kaune ir Klaipėdoje pranešimų. *Quai d'Orsay* vadovybė ėmė įtarti, kad Lietuvos vyriausybė spekuliuoja rašytojo polinkiu idealizuoti atstovaujamą valstybę ir jo liudijimus pradėjo vertinti atsargiai bei kritiškai¹⁶²⁴. O. Milašiaus pastanga siekti santykių su Lenkija švelninimo, po 1923 m. Ambasadorių konferencijos sprendimo perduoti Vilnių šiai valstybei, dar stipriau nei anksčiau kirtosi su Lietuvos viešąja nuomone ir su asmenine daugumos lietuvių politikų pozicija. „Jaučiuosi labiau nei bet kada anksčiau nutolęs nuo šio <...> tikslo, arba, tiksliau sakant, pasiekiau visiškai priešingo tikslo“, – pastangų suartinti Lietuvą ir

kokių nors sugestijų dėl atmainų ar redakcinių pataisų, kadangi Lietuvos vyriausybės atsakymas buvo galutinas. Prašau tuo tarpu tikrai informuotis“, žr.: *Lietuvos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro E. Galvanausko instrukcija reikalų patikėtiniui Prancūzijoje O. Milašiui. Kaunas, 1922 10 09*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 90, l. 98.

¹⁶²⁰ L. Tapinas. *Oskaras Milašius, arba Septynios vienatvės Paryžiuje*. Kaunas, 1993, p. 343.

¹⁶²¹ „O. Milašius per pokalbius su tam tikru kartėliu papasakojo apie opoziciją, su kuria jis susiduria kai kuriose Lietuvos valdžios sluoksniuose – esą, jis nebetekęs Galvanausko pasitikėjimo“, žr.: *Laikinojo Prancūzijos atstovo Lietuvoje J. Lescuyer pranešimas Prancūzijos Politinių ir komercinių reikalų direktijai „A. s. de changement éventuel de représentant lituanien à Paris“*. Kaunas, 1923 11 01. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 54, l. 125.

¹⁶²² O. Milašiaus laiškas Maurice Prozor. Paryžius, 1923 09 28. *Cahiers de l'Association 'Les Amis de Milosz'*, 1972, N. 8, p. 16; O. Milašiaus laiškas Ch. Gauss. Paryžius, 1924 10 02. O. V. de L. Milosz. *Lettres inédites à Christian Gauss*, p. 84.

¹⁶²³ L. Tapino teigimu, V. Sidzikauską skirti Lietuvos pasiuntiniu Paryžiuje rekomendavęs pats O. Milašius, tačiau prancūzų archyviniai šaltiniai skatina manyti, jog jam ministerijoje „buvo leista suprasti“, kad pasiuntinybei vadovauti bus paskirtas V. Sidzikauskas, o jis pats liks šioje institucijoje atašė arba sekretoriumi, žr.: L. Tapinas. *Op. cit.*, p. 369; *Prancūzijos reikalų patikėtinio G. Padovani pranešimas Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos reikalų direktijai „Nomination d'un ministre lituanien à Paris“*. Kaunas, 1924 10 02. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 54, d. 54 l. 141. „Kaip galėdamas palengvinau [V. Sidzikausko – V. B.] darbų pradžią Quai d'Orsay. Jis čia bus sutiktas ištiestomis rankomis“, žr.: O. Milašiaus laiškas Maurice Prozor. Paryžius, 1923 09 28. *Cahiers de l'Association 'Les Amis de Milosz'*, 1972, N. 8, p. 16; *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus atmintinė „Visite de M. Milosz“*. Paryžius, 1924 08 03. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 10, p. 84.

¹⁶²⁴ Prancūzijos ambasadoriaus Belgijoje M. Herbette pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré „Entretien avec M. Miloch, délégué de la Lituanie en France“. Briuselis, 1923 11 28. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 26, p. 132–134; Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus vedėjo J. Laroche atmintinė „Visite du Ministre de Lituanie. Affaire de Memel“. Paryžius, 1923 06 06. Europe 1918–1940, Memel. b. 9, p. 128 v.

Lenkiją rezultatus 1924 m. pabaigoje apibūdino diplomatas¹⁶²⁵. Nusivylimo priežastimi jis, ko gero, laikė ir abiejų konfliktavusių pusių laikyseną, ir didžiųjų valstybių sprendimus: „Aš laikaisi liūdno įsitikinimo, kad didžiosios valstybės visuomet susitaria silpnesniųjų sąskaita“¹⁶²⁶.

1925 m. balandžio mėn. pabaigoje O. Milašiaus primygtinai pakartotą atsistatydinimo prašymą¹⁶²⁷ Lietuvos užsienio reikalų ministras patenkino, netrukus paskirdamas pirmąjį pasiuntinį Paryžiuje P. Klimą. Nuo 1925 m. liepos 1 d. O. Milašius buvo paskirtas pasiuntinybės Paryžiuje ministru rezidentu ir garbės patarėju. 1930 m. birželio 10 d. jis pateikė Prancūzijos vidaus reikalų ministerijai natūralizacijos prašymą ir po metų, gavęs Prancūzijos pilietybę, paprašė atleidimo iš diplomatinių pareigų. Lietuvos ir Prancūzijos užsienio reikalų ministerijų susitarimu, jis nustojo eiti ministro rezidento pareigas ir nebefigūravo oficialiuose diplomatiniuose sąrašuose, tačiau liko pasiuntinybėje garbės patarėju.

Maždaug iki 1931 m. pabaigos O. Milašiaus diplomatinė veikla Lietuvos pasiuntinybėje buvo dar gana intensyvi¹⁶²⁸, ypač politinių dokumentų ir institucijos rengiamų leidinių redagavimas bei įvadinių straipsnių rengimas¹⁶²⁹. XX a. 4 deš., versdamas lietuvių tautosaką į prancūzų kalbą¹⁶³⁰, O. Milašius Prancūzijoje atvėrė kelius susipažinimui su lietuviška liaudies žodine tradicija. Ne visi jo planai buvo įgyvendinti, pavyzdžiui, greičiausiai Lietuvos ir santykių susikomplicavimas po Klaipėdos sukilimo sukliudė jam Paryžiuje 1923 m. surengti Mikalojaus Konstantino Čiurlionio darbų parodą Paryžiuje¹⁶³¹.

Abi valstybės pagerbė O. Milašių už jo kūrybą ir darbą: 1928 m. jis buvo apdovanotas Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino antrojo laipsnio ordinu, 1936 m. poetui buvo suteiktas Vytauto Didžiojo universiteto Garbės daktaro vardas. 1931 m. Prancūzijos vyriausybė O. Milašiui skyrė Garbės legiono ordino Riterio kryžių. Lietuva besidominčių prancūzų savimonėje tikrai „donkichotiškos laikysenos“¹⁶³²

¹⁶²⁵ O. Milašiaus laiškas poniai Vogt. Paryžius, 1924 12 27. O. V. de L. Milosz. *Lettres inédites et sept documents...*, p. 72.

¹⁶²⁶ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui. Paryžius, 1923 05 08. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 396, l. 39 v.

¹⁶²⁷ „Pasikonsultavau dėl mano dabartinės padėties su savo geriausiais draugais Prancūzijoje bei Lietuvoje, ir visi sutaria, kad ji netoleruotina ir man pataria atsistatydinti“, žr.: O. Milašiaus laiškas poniai Vogt. Paryžius, 1925 04 21. O. V. de L. Milosz. *Op. cit.*, p. 83; Prancūzijos reikalų patikėtinio Lietuvoje G. Padovani pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui E. Herriot „Entretien avec M. Milosz“. Kaunas, 1925 03 03. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 54, p. 145.

¹⁶²⁸ Tai liudytų ir užuominos apie profesinę veiklą O. Milašiaus laiškuose. 1919–1926 m. jų gana daug, vėliau iki 1931 m. pab. Lietuva nebeminima, kalbama tik apie didžiulį užimtumą darbe, o nuo 1932 m. profesinės tematikos užuominos išnyksta iš O. Milašiaus asmeninio susirašinėjimo.

¹⁶²⁹ O. Milašius paskelbė straipsnių užsienio kalbomis lituanistine tematika vertimų į prancūzų kalbą prancūzų spaudoje, pvz., J. Tysliava. Coupe de vents [O. Milašiaus įvadas]. Paris: Ceux qui viennent, 1926, 43 p.; K. D. Balmont. La Lithuanie et la chanson, [O. Milašiaus vertimas iš rusų k.]. Mercure de France, 1929 04 15, p. 351–366. J. Y. Blanc. Images de Lithuanie [O. Milašiaus įžanginis žodis]. Paris, 1938, 32 p.; Suredagavo lietuvių dailininkų Šimonio ir Varašiaus 1927 m. parodos Paryžiuje katalogą ir parengė įvadą, žr.: J. Grinius. *Op. cit.*, p. 43.

¹⁶³⁰ O. V. de L. Milosz. Dainos. Paris, 1928, 32 p.; O. V. de Lubicz-Milosz. Contes et fabliaux de la vieille Lithuanie. Paris, 1930, 271 p.; O. V. de L. Milosz. Contes lithuaniens de ma Mère l'Oye. Illustrés par A. Galdikas. Paris, 1933, 111 p.

¹⁶³¹ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui. Paryžius, 1922 11 25. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 270, l. 7v.

¹⁶³² A. Kasparavičius. Don Kichotas prieš Promėtėją: tarpukario lietuvių-lenkų iracionalioji diplomatija. *Darbai ir dienos*, 2002, nr. 30, p. 50.

rašytojas įkūnijo šią šalį¹⁶³³, tarkime, gydytojo ir rašytojo Louis Pasteur Vallery-Radot tvirtinimu, jis atrodė gyvenęs ne XX a., bet apsuptas savo protėvių baltų¹⁶³⁴. Kalbant apie Lietuvos politinių ir diplomatinį ryšių su Prancūzija sritį, ši poeta ir diplomata vertėtų pavadinti viena iš svarbiausių dvišalių santykių atlydžio figūrų. Simboliška, kad jo vadovavimui atstovybei baigiantis didžiumą laiko iki tol gana įtempti ir šalti, Lietuvos santykiai su Prancūzija buvo gerokai sušvelnėję.

6. 2. B. Pasiuntinio P. Klimo pastangos stiprinti Lietuvos ir Prancūzijos ryšius

Pirmasis ir vienintelis Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje tarpukario metais Petras Klimas buvo vienas iš veikiausių lietuvių diplomatų. Jo biografija laikotarpiu iki 1918 m. panaši į daugelio lietuvių valstybininkų, politikų ir įtakingų valdininkų¹⁶³⁵. Kita vertus, P. Klimas buvo vienas iš jauniausių Lietuvos nepriklausomybės akto signatarų ir pirmųjų Užsienio reikalų ministerijos darbuotojų ir didžiumą darbo joje laikotarpio ėjo viceministro pareigas. Jis atstovavo Lietuvą Paryžiaus ir Genujos taikos konferencijose, daugelyje kitų tarptautinių sambūrių, dalyvavo Lietuvos politinėse derybose su kitomis valstybėmis, buvo itin gerai informuotas Vilniaus ir Klaipėdos klausimais. P. Klimas buvo žinomas publicistas ir istorikas, suformulavęs naujausiųjų laikų Lietuvos istorijos oficialiąją, vadovėliuose naudotą interpretaciją. Jo tyrimais 1919 m. remtasi apibrėžiant Lietuvos teritorinius reikalavimus¹⁶³⁶. Net kelios P. Klimo parengtos knygos tais pačiais metais publikuotos prancūzų kalba¹⁶³⁷. Jis pradėjo darbą Lietuvos diplomatinėje tarnyboje 1923 m. rugsėjo 15 d., paskirtas nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru Italijoje¹⁶³⁸.

Dar 1925 m. vasario 17 d. Lietuvos vyriausybė priėmė sprendimą įkurti pasiuntinybę Prancūzijoje, o jos vadovu skirti nepaprastąjį pasiuntinį ir įgaliotąjį ministro rango diplomata¹⁶³⁹. Po poros savaikių Prancūzijos reikalų patikėtinis Lietuvoje G. Padovani pranešė *Quai d'Orsay*, kad vyriausybė pasiuntiniu pasirinko P. Klimą¹⁶⁴⁰. Pozityvų atsiliepimą apie šį diplomata Prancūzijos užsienio reikalų

¹⁶³³ J. Gueslin. „*Entre deux mondes*“..., p. 350.

¹⁶³⁴ L. Pasteur Vallery-Radot. *Mémoires d'un non-conformiste (1886–1966)*. Paris, 1966, p. 129–130, cituota pagal J. Gueslin. *La France et les Petits États Baltes: réalités baltes...*, p. 520.

¹⁶³⁵ P. Klimas (1891–1969) gimė Suvalkijoje, pasiturinčių valstiečių šeimoje, baigė Marijampolės gimnaziją, vėliau – teisės studijas Maskvos universitete. Po studijų grįžo į Vilių, kuriame Pirmojo pasaulinio karo metais dalyvavo politiniame gyvenime. Kuriant Užsienio reikalų ministeriją tapo vienu iš pirmųjų jo darbuotojų.

¹⁶³⁶ Lietuvos valstybės sienos Paryžiaus taikos konferencijoje buvo apibrėžiamos, vadovaujantis P. Klimo atliktu Lietuvos etnografinės teritorijos ribų tyrimu, publikuotu kn.: P. Klimas. *Lietuva: jos gyventojai ir sienos*. Vilnius: P. Klimas, 1917, 62 p. Konkrečiai jos buvo įvardintos 1919 m. balandžio 22 d. Lietuvos vyriausybės nutarimu, žr.: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 20, l. 3, 3 v.

¹⁶³⁷ P. Klimas. *Le développement de l'Etat Lituanien: à partir de l'année 1915 jusqu'à la formation du gouvernement provisoire au mois de novembre 1918 : d'après des documents officiels*. Paris: Langlois, 1919. LXIV+277 p.; Ibid., *Les territoires de la Lithuanie. Considerations ethnographiques et statistiques. Le gouvernement de Kovno (Kaunas)*. [Paris: s.n., 1919?]. 18 p.; Ibid., *La Lituanie Russe: considérations statistiques et ethnographiques*. Genève: Édition Atar, [1919], 183 p.

¹⁶³⁸ Atsistatydinimo raštus Romoje įteikė 1925 m. gruodžio 11 d.

¹⁶³⁹ *Lietuvos ministrų tarybos posėdžio protokolas. Kaunas, 1925 02 17*. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 420, l. 43.

¹⁶⁴⁰ *Prancūzijos reikalų patikėtinio G. Padovani pranešimas užsienio reikalų ministrui É. Herriot „Note de la représentation diplomatique de la Lituanie à Paris“*. Kaunas, 1925 03 24. AMAEF, Europe

ministerijai parengė ambasadorius Italijoje René Besnard: „Man atrodo, kad jis puoselėja gražiausių sentimentų mūsų šaliai. Aš taip pat išgirdau palankius išpuodžius apie jį diplomatinuose sluoksniuose“¹⁶⁴¹.

Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos vadovybė pritarė P. Klimo skyrimui pasiuntiniu Paryžiuje. Liepos 17 d. jis įteikė kredencialus Prancūzijos prezidentui Gaston Doumergue, kitą dieną pasiuntinybės pasiuntinybės vardu pagerbė Pirmajame pasauliniame kare žuvusius prancūzų karius¹⁶⁴². Pora dienų anksčiau Lietuvos pasiuntinys susitiko su *Quai d'Orsay* vadovybe ir santykius su Baltijos valstybėmis bei Lenkija kuravusiu Louis Blanchet. Šis ministerijos pareigūnas pokalbį su P. Klimu apibūdino itin palankiai, lietuvių diplomata pavadinamas labai išmintingu ir geru Vilniaus klausimo žinovu. P. Klimui pavyko įtikinti L. Blanchet Lietuvos suinteresuotumu sureguliuoti santykius su Lenkija, jei ši pripažintų kaimynę *de jure* ir derybos vyktų geranoriškoje atmosferoje, pabrėžiant partnerių lygiavertiškumą¹⁶⁴³. Lietuvos pasirengimo ieškoti kompromiso su Lenkija išryškėjimas ne tik formavo palankią P. Klimo santykių su Prancūzijos užsienio reikalų ministerija, bet ir buvo naudingas, artėjant Kopenhagos deryboms.

Grįžęs į Kauną, P. Klimas apibrėžė pasiuntinybės veiklos uždavinius. Jis teigė siekias Paryžiuje įrodyti, kad Lietuvos politika nesanti antiprancūziška ir neprieštarauja Prancūzijos valstybės pastangoms politiškai stabilizuoti Vidurio Rytų Europą. Pasiuntinys tvirtino norįs sustiprinti Lietuvos ir Prancūzijos ekonominius ryšius. To siekdamas, jis žadėjo kuo greičiau parengti dvišalę prekybos sutartį. Diplomatas ketino pristatyti lietuvių liaudies meną prancūzams, pabrėžė daug energijos skirsias propagandos sklaidai. P. Klimas žadėjo rūpintis prancūzų kultūros vaidmens stiprinimui Lietuvoje, įvardino suinteresuotumą, kad kuo daugiau lietuvių jaunuomenės studijuotų Prancūzijos aukštosiose mokyklose¹⁶⁴⁴.

P. Klimo veiklai Paryžiuje buvo parankus solidus pasiuntinio diplomatinis rangas, stabilus nuolatinės atstovybės finansavimas, pagerėjusi Lietuvos santykių su Prancūzija atmosfera, įsikūrimas jau 1925 m. vasarą ministro pirmininko Vytauto Petrulio rūpesčiu valstybės įsigytame pasiuntinybės pastate¹⁶⁴⁵. Bene sėkmingiausiai P. Klimui pavyko įgyvendinti dviejų valstybių kultūrinio bendradarbiavimo

1918–1940, Lituanie, d. 54, p. 147.

¹⁶⁴¹ *Prancūzijos ambasadoriaus Italijoje R. Besnard telegrama Užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos reikalų direkcijai „P. Klimas“, 1925 05 11.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 54, p. 150.

¹⁶⁴² Naujas Lietuvos atstovas. Lietuva, 1925, nr. 169. (Tekste publikuotos ir kredencialų įteikimo kalbos).

¹⁶⁴³ „Atvirai sakant, šis siekis teisingas. Lietuvių delegacija gali nuo pat oficialių derybų pradžios paklausti: ko Jūs taip veržiatės su mumis derėtis, jei nepripažįstate net mūsų valstybės egzistavimo? <...> Galbūt atėjo laikas atnaujinti šio klausimo svarstymą?“, žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus vedėjo L. Blanchet pro memorija „Premier contact avec le ministre de la Lituanie“. Paryžius, 1925 07 15.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 10, p. 261.

¹⁶⁴⁴ Lietuvos santykiai su Prancūzija: mūsų korespondento pasikalbėjimas su P. Klimu. *Lietuvos žinios*, 1925, nr. 177; tuos pačius siekius P. Klimas įvardino ir Prancūzijos reikalų patikėtiniui Lietuvoje G. Padovani, žr.: *G. Padovani pranešimas Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos politikos ir komercijos direktoriui J. C. de Beaumarchais „Entretien avec M. Klimas. Ses declarations a la presse“. 1925 08 11.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 54, p. 158.

¹⁶⁴⁵ P. Klimas pasiuntinybei išrinko buvusį privatų keturių aukštų namą tuom. Malesherbes aikštėje, (dab. 1 place Général Catroux), esantį apie trijų kilometrų atstumu nuo Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijos. Už pastatą Lietuvos vyriausybė sumokėjo 300 000 lt. „Į savuosius namus jau persikraustėme <...>. Apie vasario pabaigą atstovybė bus maždaug tvarkoj“, – apie įsikūrimą pasiuntinybės pastate rašė P. Klimas. *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas Užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriui B. K. Balučiui. Paryžius, 1926 01 30.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 650, l. 5.

sumanymus¹⁶⁴⁶. Lietuvos studentų gausa Prancūzijoje¹⁶⁴⁷ darė įspūdžio prancūzų akademinėms sferoms¹⁶⁴⁸. P. Klimas siekė prancūzų kultūros ir kalbos kuo platesnės sklaidos Lietuvoje: „Prancūzų dvasia ir kultūra su jos ultrarafinuotu tautiniu jausmu, individualizmu – mums labai būtų sveika, nes mums trūksta savitumo, laisvės, iniciatyvos ir išvidinio grožio jausmo, kurie kaip tik konsoliduoja jėgas, apsaugo nuo ištižimo ir pasidavimo“¹⁶⁴⁹. 1936 m. švietimo reforma Lietuvoje įtvirtino prancūzų kalbą kaip pagrindinę užsienio kalbą¹⁶⁵⁰ ir šį pasirinkimą palankiai įvertinusi Prancūzijos vyriausybė skyrė solidžią paramą prancūzų kalbos studijoms Lietuvoje¹⁶⁵¹. Tiesa, nepaisant P. Klimo raginimų, prancūzai dėstytojai į Lietuvos aukštąsias mokyklas pradėti įsileisti septyneriais metais vėliau nei Latvijoje ir Estijoje – tik nuo 1934 m.¹⁶⁵².

Pasiuntinys P. Klimas lietuviškos kultūrinės propagandos Prancūzijoje ašimi pasirinko Lietuvos valstybingumo istorijos ir etnografinio archaiškumo išryškinimą. Svarbi pasiuntinybės finansuotų publikacijų dalis buvo tautosakos leidiniai ir istorijos tyrinėjimai, pasiuntinybės renginiuose visada skambėdavo liaudies dainos¹⁶⁵³. Tokia

¹⁶⁴⁶ Kultūros srityje „mes turėtume daugiau pasidaruoti, nes tai vienintelis yra būdas susiartinti su Prancūzijos „intelektualais“. Politika mūs niekados nesuartins, o per dailę ir dvasios kūrybą mes galėtume apeiti politikos kupstus. Todėl būtų tikrai sveika iš mūsų rašytojų sudaryti franko-lietuvišką būrį, kuris galėtų ir vieną kitą rašytoją įžymybę pasikviesti Kaunan. Tai ne reklama, bet kovos priemonė dėl nepriklausomybės“, žr.: P. Klimo laiškas J. Tumui-Vaižgantui. *Paryžius*, 1927 01 15. VUB, f. 1, b. F331, l. 38 v. P. Klimas pats stengėsi kuo labiau įsilieti į Prancūzijos kultūrinį gyvenimą – skaitė ne tik politinę spaudą, bet ir grožinę literatūrą, lankė teatrus, parodas ir kitus kultūrinius renginius, žr.: A. Gerutis. *Op. cit.*, p.

¹⁶⁴⁷ 1927 m. tarp 14368 m. Prancūzijos studentų buvo iš viso 349 Lietuvos piliečiai, o Čekoslovakijos piliečių buvo dvigubai mažiau, panaši proporcija išliko ir vėliau, žr.: J. Gueslin. Le miroir de l'Histoire. Pourquoi la Lituanie a choisi la Francophonie? *Le courrier des Pays de l'Est*. 2001, N. 1011, p. 42; Lietuvos vyriausybė kasmet skyrė stipendijas studijuojantiems užsienyje, 1929 m. studijoms Prancūzijoje – 25 stipendijas, žr.: Ž. Kriaučiūnienė. Lietuvos studentai Europos aukštosiose mokyklose 1919–1940 metais. *Lietuvos istorijos metraštis 1992*. 1994, p. 98, 101.

¹⁶⁴⁸ Prancūzų kultūros sklaidą užsienyje ir akademinis mainus kuravusios institucijos *Alliance Française* generalinis sekretorius Paul Labbé jos posėdyje, kuriame 800 klausytojų referavo apie 1929 m. rudenį įvykusią kelionę po Baltijos valstybes. Jis nurodė kreipęsis į skirtingas akademinės institucijas, prašydamas charakterizuoti iš šių trijų šalių atvykusius studentus. Jo teigimu, „Visi atsakė vienaip: jie dirbą be atvangos, jie esą be galo dori ir be galo patvarūs“, žr.: „Paris-Presse“ apie p. Paul Labbé kelionę po Pabaltijo valstybes. *Lietuvos aidas*, 1930, nr. 59.

¹⁶⁴⁹ P. Klimo laiškas J. Tumui-Vaižgantui, *Paryžius*, 1927 02 14, VUB, f. 1, b. F331, l. 42 v.

¹⁶⁵⁰ „Prancūzų galvojimo būdas, išauklėjimas ir politiniai interesai mums labai artimi ir lengvai perimami“, žr.: Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo laiškas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui. *Paryžius*, 1935 12 10. LCVA, f. 383, ap. 18, b. 302, l. 60; „Prancūzų kalba ir kultūra niekados negalėtų kelti kokio pavojaus nutautėjimui, užtat galėtų atremti kitų pavojingų mums kalbų įsigalėjimą, iš pradžių kultūros priedanga, o vėliau ir suviešpatavimo pastangomis“, žr.: P. Klimo laiškas švietimo ministrui K. Šakeniui. *Paryžius*, 1928 12 12. LMAVB, f. 191, b. 74, l. 8.

¹⁶⁵¹ 1937–1939 m. Prancūzijos vyriausybė Lietuvai skirdavo po 4 stipendijas studentams ir po 10 vasaros atostogų stažuočių stipendijų mokytojams. Panašų ir gal net santykinai mažesni finansavimą, jei skaičiuosime pagal gyventojų skaičių, ji skirdavo ir Čekoslovakijai: 1937–1938 m. skyrė 30 stipendijų studentams ir finansavo 44 pedagogų stažuotes, žr.: Stipendiatų sąrašai. Kaunas, 1937–1939 m. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1782, l. 91, 69, 47, 23, 13; M. Treibich. *La seconde patrie: l'accueil des intellectuels d'Europe centrale et orientale à Paris dans l'entre-deux-guerres. Paris „capitale culturelle“ de l'Europe centrale?: les échanges intellectuels entre la France et les pays de l'Europe médiane 1918–1939*. Paris, 1997, p. 58.

¹⁶⁵² P. Łossowski. Francuska penetracja kulturalna nad Bałtykiem (1919–1940). *Kwartalnik Historyczny*, 1973, V. 79, N. 4, p. 850.

¹⁶⁵³ Lietuvos kaip tradicinės tautosakos lobyno, kryžių ir Rūpintojėlių šalies vaizdinys 1937 m. pasaulinėje Paryžiaus meno ir technikos parodoje buvo eksploatuotas pasitelkus jau, sakytume, radikalią formą. Lietuva ekspozicijos ašimi pasirinko gigantišką Rūpintojėlį, esą sukurtą lietuvio valstiečio, kurį iš tikrųjų suprojektavo ir išdrožė profesionalūs ir patyrę menininkai bei amatininkai,

Lietuvos kultūros populiarinimo kryptis, manytume, 1925–1940 m. atitiko prancūzų susidarytą Baltijos valstybių regiono regiono kaip Prancūzijoje jau prarastos tautinės autentikos sergėtojo vaizdinį. P. Klimo sprendimas pabrėžti istorinės praeities ir kultūrinio paveldo svarbą Lietuvai formavo originalią archaišką pasaulėjautą, tyrą paprastumą ir santūrumą, autentišką jausmų raišką, neretai – netgi ypatingą dvasinę ar netgi moralinę atmosferą išsaugojusios šalies įvaizdį¹⁶⁵⁴. Kita vertus, šis įvaizdis neatspindėjo naujos valstybės socialinio ir ekonominio dinamizmo.

P. Klimo pasirinktoji Lietuvos populiarinimo taktika atskyrė ją nuo Latvijos ir Estijos, kurios labiau stengėsi pabrėžti sparčią modernizaciją, vakarietišką kultūrinį paveldą ir moterų teises¹⁶⁵⁵. Pats P. Klimas parengė nedidelių publikacijų prancūzų kalba¹⁶⁵⁶, Paryžiuje skaitė keletą paskaitų apie Lietuvą¹⁶⁵⁷. Bene plačiausiai lietuvių ir prancūzų spaudoje rašyta apie 1927 m. gegužės 23 d. surengtą jo viešą paskaitą Tarptautinės taikos Carnegie fondo Europos centre lietuvių ir lenkų santykių klausimu. Jos tekstas buvo vėliau paskelbtas atskiru leidiniu¹⁶⁵⁸.

„Mūsų santykiai su Prancūzija niekuomet negalės sustiprėti, jeigu jie nebus pagrįsti prekybiniais interesais. Jeigu prekybos santykių plėtimas įtrauktų tam tikrą skaičių prekybininkų ir pramonininkų, sudarytų tą mažą branduolį, aplink kurį pamažėl, bet nuolatos imtų augti mums palanki grupė“, – buvo įsitikinęs Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje P. Klimas¹⁶⁵⁹. Kaip jau minėta, pradėdamas diplomatinę veiklą Prancūzijoje, jis iškart ėmė rūpintis prekybos sutarties su šia valstybe sudarymu¹⁶⁶⁰. Deja, jos rengimas gerokai užtruko – tik 1928 m. liepos 18 d.¹⁶⁶¹.

žr.: Ažuolinį Rūpintojėlį suprojektavo skulptorius Juozas Mikėnas, gamino amatų mokyklų instruktoriai, o stilizavo tuometinis Meno mokyklos auklėtinis Vytautas Kašuba, žr.: G. Jankevičiūtė. *Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos respublikoje 1918–1940*. Kaunas, 2003, p. 72.

¹⁶⁵⁴R. Schmittlein. *Lithuanie*. Kaunas, 1937, p. 24, 28; J. Maucière. *Op. cit.*, p. 7, 201; *Ibid.*, *Gens et Routes*. Paris, 1931, p. 22–56; H. de Chambon. *La Lituanie moderne*. Paris, 1933, p. 221–227; J. Gueslin. *Ruralies nordiques, éternelles et heureuses?* „...“, p. 223.

¹⁶⁵⁵J. Gueslin. *La France et les Petits États Baltes: réalités baltes...*, p. 609.

¹⁶⁵⁶P. Klimas. *L'Entente Baltique et la Lithuanie*. Paris [b. l.], 1934, 21 p.; tas pat: [leidinyje] *Bulletin de la Conciliation Internationale*, Paris, 1934, nr. 8–9, p. 85–103; *Ibid.*, *Tableau synoptique de l'histoire de la Lithuanie*. [S.l.: s.n., 1935], 20 p.; *Ibid.*, *Quelques traits caractéristiques de l'économie Lithuanienne*. Paris, 1937, 15 p.

¹⁶⁵⁷Pvz., 1938 m. vasario mėn. Europos ekonominės ir muitų sąjungos Prancūzų komitete – „Kai kurie būdingesnieji Lietuvos ūkio bruožai“, žr.: Minist. Klimo paskaita Paryžiuje. *Lietuvos aidas*, 1938, nr. 49.

¹⁶⁵⁸Laiškas iš Paryžiaus. Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje p. Klimo paskaita Karnegio Donacijos Taikos įstaigoj. *Lietuva*. 1927, nr. 129; Une conférence du ministre de Lituanie à Paris. *Revue diplomatique*, 1927, N. 5. P. Klimas. *Les rapports des nations lithuanienne et polonaise: conférence faite le 23 mai 1927 au Centre Européen de la Dotation Carnegie, pour la paix internationale*. Paris: Jouve and Cie editours, 1927, 23 p.

¹⁶⁵⁹P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui „Generalinio konsulato steigimas Prancūzijoje“. *Paryžius*, 1926 12 02. LMAVB, f. 191, b. 73, l. 59.

¹⁶⁶⁰M. Bagdonas. Laiškas iš Paryžiaus. I. Lietuva ir Prancūzija. *Lietuva*, 1925, nr. 183; *Ibid.*, Laiškai iš Paryžiaus. III. Ruošiantis prie prekybos sutarties. *Lietuva*, 1925, nr. 212; M. Petras Klimas, Ministre de Lituanie à Paris. *L'Europe nouvelle*. 1925, N. 388.

¹⁶⁶¹Lietuvos ir Prancūzijos prekybos *modus vivendi* įsigaliojo 1928 m. rugpjūčio 15 d. Prasidėjus pasaulinei ekonominei krizei, jis buvo porą kartų pakeistas. 1932 m. balandžio 9 d. buvo pasirašytas, o to paties mėnesio 27 d. įsigaliojo jo pakeitimas, tuo tarpu 1935 m. rugsėjo 21 m. buvo pasirašytas ir iškart įsigaliojo jo papildymas, žr.: tekstą: Prekybos *modus vivendi* su Prancūzija. *Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis, t.1: 1919–1929*. Kaunas, 1930, p. 590–596; 1928 metų liepos mėnesio 20 d. prekybinio prancūzų-lietuvių *modus vivendi* papildymas, Lietuvos ir Prancūzijos prekybinio *modus vivendi* pakeitimas. *Ibid.*, t. 2: 1929–1938. Kaunas, 1938, p. 215–226, 405–407. Lietuva su Prancūzija neturėjo specialiosios kompensacinės sutarties dėl

Glaustas tik septynių punktų, kaip laikinas dokumentas numatytas susitarimas nebuvo išplėtotas. Liko nepasirašyti ir kiti prekybą turėję reglamentuoti dokumentai, dėl kurių P. Klimas buvo pradėjęs derybas. Nors Lietuvos eksportas į Prancūziją ilgainiui suintensyvėjo, bet prekybos apyvarta su Olandija arba Belgija buvo nuolat didesnė 1662. P. Klimas ne kartą skatino Lietuvos vyriausybę stiprinti prekybos ir finansinius ryšius su Prancūzija. Vis dėlto greičiausiai, kaip teigė istorikas V. Žalys, susiklosčiusi padėtis tenkino abi vyriausybes, kadangi nė viena iš jų nesiėmė jokių žingsnių esamai padėčiai pakeisti¹⁶⁶³.

Siekdamas suaktyvinti Lietuvos ir Prancūzijos verslo ryšius 1926 m. parengtame projekte P. Klimas pasiūlė įrengti vyriausybės finansuojamą gen. konsulatą Paryžiuje ir paskirti garbės konsulius Havre, Bordo, Marselyje, Lione ir Lilyje¹⁶⁶⁴. Šis projektas buvo dalinai įgyvendintas: be generalinio konsulato Paryžiuje, Prancūzijoje 1939 m. veikė Lietuvos garbės konsulatai Nicoje, Bordo, Marselyje ir Lilyje¹⁶⁶⁵. Nors dvišalius ekonominius ryšius buvo svarbu reglamentuoti bent jau siekiant skaidresnio dvišalio bendradarbiavimo ir visų galimų prekybos lengvatų panaudojimo, menkas prekybinių kontaktų aktyvumas nesustiprino politinių santykių.

P. Klimo diplomatinio aktyvumo ženklu galima laikyti net keleto Lietuvos ir Prancūzijos sutarčių sudarymą 1928 m.¹⁶⁶⁶. Iki tol jos nebuvo pasirašiusios sutarčių teisės ir prekybos klausimais, tad tik pradėjo santykių šiose srityse reglamentavimą. Vasario–gegužės mėn. Lietuva ir Prancūzija sudarė konsulinę konvenciją, konvenciją dėl teisinės globos ir pagalbos, konvenciją perdavinėti teismų aktams, ekstradicijos sutartį¹⁶⁶⁷. Prancūzija neskubėjo ratifikuoti 1928 m. sudarytas dvišales sutartis su Lietuva. Jų ratifikavimo procesas įstrigo nesėkmingų Lietuvos ir Lenkijos derybų laikotarpiu. Prancūzų delsimui galėjo turėti įtakos ir sąjungininkės pozicija. 1931 m.

prekybos apyvartų, kurias buvo sudariusi su Vokietija, Didžiąja Britanija, SSRS, Belgija, Olandija, Turkija, Danija, Turkija ir Vengrija, žr.: P. Šalčius. *Raštai. Lietuvos prekybos istorija*. Vilnius: Margi raštai, 1998, p. 272.

¹⁶⁶² Užsienio prekyba valstybėmis (mln lt), Lietuvos statistikos biuletenis, 1939, Nr. 3, p. 110; Lietuva 1927 m. eksportavo į Prancūziją už 2,7 mln lt, 1928–1929 m. paaugo iki 3,87 – 3,94 mln lt, 1929–1931 m. krito iki 2,2–3,1 mln lt., 1934 m. vėl pradėjo kilti nuo 4,2 mln lt, kulminaciją pasiekė 1937 m. su 9,8 mln lt. Prancūzijos eksportas į Lietuvą muo 3,3 mln lt 1927 m. kilo, ypač 1929 ir 1930 m. (7,1 ir 9,5 mln lt), bent nuo 1932 m. svyravo tarp 4,3 ir 5,6 mln lt, 1938 m. vėl pasiekė 1929 m. lygį. Prancūzijos eksportas į Lietuvą augo lėtai ir sudarė miniatiūrinę jos užsienio prekybos dalį, 1935–1937 m. Lietuvos prekybos balansas buvo teigiamas. Žr.: Užsienio prekyba. Eksportas. Prancūzija, Importas. Prancūzija. *Lietuvos statistikos metraštis 1927–1928 m.* Kaunas, p. 100, 418; Lietuvos užsienio prekyba 1926–1929 m. kraštais (1000 lt). *Op. cit.* 1933, p. 126; Lietuvos užsienio prekyba 1929–1933 m. kraštais (1000 lt). *Op. cit.* 1938, p. 252.

¹⁶⁶³ V. Žalys. *Op. cit.*, t. 1, p. 430.

¹⁶⁶⁴ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas Užsienio reikalų ministerijos Teisės ir administracijos departamento direktoriui J. Šauliui. *Paryžius, 1926 10 07*. LMAVB, f. 191, b. 73, l. 193.

¹⁶⁶⁵ Lietuvos pasiuntinybės ir konsulatai 1939 metais. *Lietuvos užsienio reikalų ministrai (1918–1940)*. Kaunas, 1999, p. 415.

¹⁶⁶⁶ Derybas dėl teisinių ir prekybą reglamentavusių sutarčių sudarymo P. Klimas pradėjo 1927 m. pavasarį, gavęs instrukciją iš ministerijos, žr.: Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo laiškas Lietuvos ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Voldemarui. *Paryžius, 1927 10 01*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 692, l. 33 v.

¹⁶⁶⁷ Lietuvos vyriausybė šias sutartis ratifikavo 1929 m. lapkričio 2 d., paskelbdama „Vyriausybės žinių“ nr. 315, eil. nr. 2124–2127, žr.: Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis, t. 1, p. 543–557, 562–564, 565–569, 570–579. 1930 birželio 10 d. buvo sudarytas ir liepos 15 d. įsigaliojo Lietuvos ir Prancūzijos susitarimas prekių ženklams apsaugoti, žr.: *Op. cit.*, t. 2, p. 59–60.

P. Klimui pažadėta ratifikuoti tik vieną sutartį¹⁶⁶⁸. *Quai d'Orsay* pareigūnai Lietuvos pasiuntiniui dar 1931 m. lapkričio mėn. apgailestavo net negaunantys teisininkų sprendimo, ar jas turėtų ratifikuoti parlamentas¹⁶⁶⁹. Toks vangumas rodė ir ministerijos darbo organizavimo trūkumus, ir jos požiūrį į Lietuvos kaip dvišalių sutarčių partnerės reikšmę.

1928 m. kovo mėn. pabaigoje P. Klimui pasiūlius pasirašyti dviejų valstybių ginčų atveju naudojamą arbitražo sutartį, Prancūzijos užsienio generalinis sekretorius Ph. Berthelot atvirai nurodė, kad laukia Lietuvos derybų su Lenkija rezultatų prieš sudarant sutartį, „kuria mes patvirtiname, kad Lietuva visiškai paiso Tautų Sąjungos Tarybos rekomendacijų, <...> prancūzų vyriausybė yra laisva pasirinkti tinkamiausią momentą sutarčių sudarymui“¹⁶⁷⁰. Lietuvos pasiuntinys net keletą metų Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje primindavo siūlymą sudaryti arbitražo¹⁶⁷¹ ir kitas dvišalio bendradarbiavimo stiprinimui naudingas sutartis, tačiau jos taip ir nepradėtos rengti.

P. Klimas gerokai intensyviau ir išsamiau susirašinėjo su Lietuvos užsienio reikalų ministerija santykių su Prancūzija klausimais, nei jo pirmtakas O. Milašius. Pasiuntinys kartais parengdavo net po keletą pranešimų per savaitę. Tai lėmė glaudesni pasiuntinio profesiniai, kai kuriais atvejais net asmeniniai, ryšiai su ministerijos kolegomis, didelis aktyvumas ir angažuotumas politiniais klausimais. Verta sutikti su istoriko Algio Kasperavičiaus teiginiu, kad P. Klimo pranešimuose gausu informacijos ir vertinimų, padedančių geriau suvokti Lietuvos tarptautinę padėtį, o kai kurie iš jų imponuoja išvalgumu bei idėjų užsienio politikos klausimais gausa¹⁶⁷².

Ir P. Klimas, ir O. Milašius buvo darbštūs¹⁶⁷³, eruditai, gerai informuoti

¹⁶⁶⁸ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui D. Zauniui „Sutarčių su Prancūzija ratifikavimas“. *Paryžius*, 1929 06 12. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 842, p. 27. Tačiau buvo ratifikuota konsulinė konvencija.

¹⁶⁶⁹ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos politikos ir komercijos direktoriaus pavaduotojo A. de Laboulaye atmintinė „*Visite du Ministre de Lituanie*“. *Paryžius*, 1930 06 07. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 80, p. 60; *Ibid.*, „*Ratification des conventions de la Lituanie*“. *Paryžius*, 1931 11 06. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 80, p. 115.

¹⁶⁷⁰ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus Ph. Berthelot telegrama pasiuntinybei Kaune, ambasadai Varšuvoje „*Traité d'arbitrage*“. *Paryžius*, 1928 03 30. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 11, p. 259. „Berthelot išsireiškė, kad prie dabartinių santykių su Lenkija tokia sutartis padarytų įspūdžio, jog Prancūzija palanki Lietuvai politikoj su Lenkija“, žr.: Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo telegrama Lietuvos užsienio reikalų ministerijai. *Paryžius*, 1928 03 27. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 795, l. 58; P. Klimo gautas atsakymas sukėlė Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje įspūdžio, jog *Quai d'Orsay* norinti pranešti „nedraugingumą Lietuvai“, žr.: Lietuvos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus B. K. Balučio paklausimas P. Klimui „*Pasikalbėjimas su Berthelot*“. Kaunas, 1928 04 05. 27. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 795, l. 49

¹⁶⁷¹ P.vz., Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo laiškas Lietuvos užsienio reikalų ministrui A. Voldemarui. *Paryžius*, 1928 06 02. LCVA, f. 383, al. 7, b. 795, l. 28; P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui D. Zauniui „*Dar klaipeidiečių reikalais*“. *Paryžius*, 1934 04 17. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 26, l. 73.

¹⁶⁷² A. Kasperavičius. 1925–1929 m. tarptautinės ir Lietuvos politikos klausimai: skaitant Petro Klimo diplomatinis pranešimus iš Paryžiaus. *Lietuvos istorijos studijos*, 1996, nr. 3, p. 90, 91.

¹⁶⁷³ Paskutinio Lietuvos karo atašė Prancūzijoje Juozo Lanskoronskio teigimu, P. Klimas buvo itin darbštus ir metodiškas, darbų planus sudarydavo ir pasiuntinybės darbuotojams, žr.: A. Gerutis. *Op.*

Lietuvos tarptautinės padėties klausimais, turėjo gana didelę diplomatinio ir politinio veikimo laisvę, noriai siūlė idėjas užsienio politikos klausimais. P. Klimas, kaip ir O. Milašius, artimiau bendravo tik su nedaugeliu Lietuvos pasiuntinybės Paryžiuje darbuotojų¹⁶⁷⁴, bičiuliški santykiai užsimezgė tik su Juozu ir Marija Urbšiais, su kuriais siejo kultūriniai interesai, iš dalies – su O. Milašiumi. P. Klimas siekė, kad pasiuntinybės personalas dirbtų kruopščiai ir nepaklusnumo atvejais tarpininkavimui pasitelkdavo Lietuvos užsienio reikalų ministeriją¹⁶⁷⁵.

Skirtingai nei O. Milašius, P. Klimas, kolegų liudijimu, mėgo rengti priėmimus, ypač nedidelius, kuriuose turėdavo progą pasikalbėti su įtakingais įvairių sričių atstovais¹⁶⁷⁶. Daug bendravo su prancūzų literatais, žurnalistais, bet artimų bičiulysčių su įtakingomis politinio gyvenimo figūromis neužmezgė. Atrodo, P. Klimas buvo komunikabilesnis, mėgo bendrauti su įvairesniais žmonėmis, nei neformalias pažintis daugiau savo bičiulių aplinkoje, aristokratijos ir intelektualinio elito sluoksniuose mezgęs O. Milašius.

Kitaip nei gerokai dažniau su Prancūzijos užsienio reikalų ministru ir ministerijos generaliniu sekretoriumi kontaktavęs jo pirmtakas, P. Klimas rinko informaciją aktualiais klausimais, dažnai remdamasis žemesnio rango jos pareigūnų teikiama informacija¹⁶⁷⁷. Viena vertus, taip buvo paprasčiau sužinoti ministerijoje pasklidusias aktualijas. Kita vertus, tuo atveju, jei ministras, generalinis sekretorius arba politinių ir komercinių reikalų direkcijos vadovas pavaldiniams neįvardindavo savo pozicijos arba ji kisdavo, klaidinančių svarstymų galimybė gerokai padidėdavo. Be to, taip P. Klimas gaudavo mažiau galimybių paveikti Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos vadovybės poziciją.

P. Klimas buvo ne tik pirmasis, bet ir vienintelis Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje¹⁶⁷⁸. Dar nuo 1919 m. formuojant naują Lietuvos ministrų kabinetą, jo pavardė beveik kiekvieną kartą buvo minima tarp kandidatų į Užsienio reikalų ministerijos vadovus. Vis dėlto P. Klimas, nė karto nevadovavęs ir jokiai oficialiai Lietuvos delegacijai tarptautiniuose susitikimuose, laikėsi pozicijos, esą „tegalis būti valdininku, o ne valdytoju“¹⁶⁷⁹. P. Klimo norui likti Prancūzijoje neabejotinai didelės svarbos turėjo ir Paryžiaus trauka, kasdieninių gyvenimo būdo ir veiklos įpročių, pažinčių rato susiformavimas, „suaugimas“ su Europos kultūros ir politikos sostine. Nenoriai ją prireikus palikdavo ir kiti pasiuntinybės darbuotojai¹⁶⁸⁰.

cit., p. 235, 240.

¹⁶⁷⁴ „Personalo santykiai labai savotiški, nes visi asmens, atrodo, labai individualistai dideli yra, 'sau žmonės'. Iš to ir nuotaika savotiška yra“, žr.: *Lietuvos pasiuntinybės Prancūzijoje patarėjo S. Bačkio laiškas K. Bizauskui. Paryžius, 1938 10 27.* LNMMB RS, f. 61, b. 44, l. 3.

¹⁶⁷⁵ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo laiškas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui. Paryžius, 1935 03 13.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1652, l. 72.

¹⁶⁷⁶ A. Gerutis. *Op. cit.*, p. 236.

¹⁶⁷⁷ P. Klimas. *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, p. 99.

¹⁶⁷⁸ Be to, P. Klimas 1927 m. vid.–1937 m. vid. Lietuvą atstovavo Tautų Sąjungoje, buvo pasiuntiniu Belgijoje (1926 03 22–1940 07 15), Ispanijoje (nuo 1930 02 28 iki pilietinio karo pabaigos), Liuksemburge (1931 12 19–1940 07 15), Portugalijoje (1930 03 20–1940 09 01).

¹⁶⁷⁹ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo telegrama Lietuvos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriui B. K. Balučiu. Kaunas, 1926 07 26.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 650, l. 37; beveik tie patys teiginiai: *P. Klimo laiškas J. Tumui-Vaižgantui. Paryžius, 1926 06 15.* VUB RS, F1–F331, l. 32; apie P. Klimo dalyvavimą delegacijose – A. Gerutis. *Op. cit.*, p. 239.

¹⁶⁸⁰ *Lietuvos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus D. Zauniaus atmintinė apie J. Kučinsko atleidimą. Kaunas, 1929 08 31.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 873, l. 23; *P. Klimo laiškas J. Urbšiu, Leysin, 1933 04 17,* LNB, f. 15, b. 247, l. 2; *P. Klimo laiškas M. Urbšienei, Leysin, 1933 04 20,* LNB, f. 14, b. 545, l. 3–4. *L. Natkevičiaus laiškas B. Klimienei. 1938 08 30.* LCVA, f. 383, ap. 18, l. 78, l. 142.

Lietuvos užsienio reikalų ministerija bent kartą rimtai svarstė P. Klimo paskyrimo į kitą pasiuntinybę galimybę. 1931 m. pr. ministras D. Zaunius numatė į Paryžių perkelti Jurgį Baltrušaitį, o P. Klimą paskirti pasiuntiniu Berlyne. Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje į šiuos ketinimus reagavo, grasindamas pasitraukti iš diplomatinės tarnybos, be to, Vokietija nesuteikė jam agremano. V. Žalys mini, kad kitos svarstomos paskyrimo vietos, Didžiosios Britanijos, Užsienio reikalų ministerijoje jo kandidatūra taip pat nebuvo sutikta palankiai¹⁶⁸¹. Dar kartą P. Klimo iškėlimo iš Paryžiaus klausimas 1933 m. rudenį labai trumpam kilo jau prezidento A. Smetonos iniciatyva, kai svarstyta, kur galėtų būti paskirtas dirbti J. Šaulys¹⁶⁸².

Prancūzų diplomatiniam susirašinėjime minima, esą dar ir 1927 m. balandžio mėn. A. Voldemaras užsiminė Prancūzijos pasiuntiniui Lietuvoje Gabriel Puaux, esą ketinąs P. Klimą gražinti į ministeriją. Anot prancūzų diplomato, ministras teigė laiką Lietuvos pasiuntinį Prancūzijoje „nepakankamai subtiliu ir aktyviu“¹⁶⁸³. Dar griežčiau A. Voldemaras atsiliepė G. Puaux apie P. Klimą 1928 m. pradžioje: „Jis būtų buvęs geras mokytojas vokiečių gimnazijoje. Paryžiuje jis akivaizdžiai nesugeba įvykdyti užduočių. Geriau žvirblis rankoj...“¹⁶⁸⁴. Sunku pasakyti, ar ši pabrėžtinai užgauli¹⁶⁸⁵ charakteristika lydėjo rimtus A. Voldemaro ketinimus, ar tebuvo jo politinio laviravimo apraiška. Dokumentų, liudijančių ministro pastangas gražinti P. Klimą į Kauną, rasti neteko.

P. Klimo santykiai su A. Voldemaru ir D. Zauniumi nebuvo labai geri, bet visada korektiški. Daug lengviau sekėsi bendrauti su jaunesniosios kartos diplomatais, paskirtais vadovauti Lietuvos užsienio reikalų ministerijai – S. Lozoraičiu ir ypač J. Urbšiu. Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje René Ristelhueber teigimu, P. Klimą prireikus paremdavo jo bičiuliai tarp nuosaikiųjų ir radikaliųjų tautininkų, jo diplomatinę veiklą puikiai vertino ir prezidentas A. Smetona¹⁶⁸⁶. Tiesa, Lietuvos vadovai kritiškai vertino P. Klimo politinę laikyseną: „pernelyg orientuojasi į Vakarų ir nori kompromiso su Lenkija“¹⁶⁸⁷, manė, kad diplomatas, nuo 1923 m. gyvenęs užsienyje, galės būti nutolęs nuo Lietuvos politinių aktualijų¹⁶⁸⁸. Bet kuriuo atveju, P. Klimas buvo tarp keleto diplomatų su kuriais užsienio politikos klausimais prireikus konsultuodavosi prezidentas Aleksandras Stulginskis, o nuo 1927 m. – ir A. Smetona.

1942 m. diplomatu Albertui Geručiu rašytame laiške P. Klimas teigė: „Per daug laisvė ir demokratiškumas tais laikais buvo koneveikiami, kad žmogus tų

¹⁶⁸¹ V. Žalys. *Op. cit.*, t. 2, kn. 1, p. 38.

¹⁶⁸² *Ibid.*, p. 107.

¹⁶⁸³ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Puaux pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „Mouvement diplomatique“*. Kaunas, 1927 04 05. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 54, p. 166 v.

¹⁶⁸⁴ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje G. Puaux pranešimas užsienio reikalų ministrui A. Briand „A. s. de M. Sidzikauskas et de la representation diplomatique de la Lituanie“*. Kaunas, 1928 01 10. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 54, p. 180.

¹⁶⁸⁵ Nepaisant Sresemann-Briand eros, Prancūzijos visuomenė, ko gero, ir diplomatiniai sluoksniai išlaikė 1871–1918 m. susiformavusį priešišumą viskam, kas sieta su vokiškuoju mentalitetu, kultūra ir gyvenimo būdu. G. Puaux pranešimams antivokiška retorika irgi būdinga. Tad P. Klimo apibūdinimas „būtų buvęs geras mokytojas vokiečių gimnazijoje“ prancūzui reiškė itin nepatrauklų P. Klimo mąstymo ir veikimo būdo įvertinimą.

¹⁶⁸⁶ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Paul-Boncour „Politique intérieure“*. 1933 12 03. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 89, p. 106.

¹⁶⁸⁷ Z. Butkus. Stasys Lozoraitis sovietų diplomatų akimis. *Lietuvos diplomatija XX amžiuje: Lietuvos diplomatinės tarnybos 80-mečiui ir Lietuvos užsienio reikalų ministro Stasio Lozoraičio vyresniojo 100-osioms gimimo metinėms skirtos konferencijos pranešimai*. Vilnius, 1999, p. 85.

¹⁶⁸⁸ A. Merkelis. *Op. cit.*, p. 629.

dalykų nepasiilgtum ir neimtum gal net bereikalingai jų mylėti ir branginti. Tų dalykų niekas negali pakeisti; jie tik reikėjo geriau pritaikinti ir tikriau įvykdyti“¹⁶⁸⁹. Vis dėlto šis diplomatas buvo lojalus autoritarinei Lietuvos valdžiai, 1927 m. pavasarį netgi tvirtino, kad prancūzų politinėse sferose esama palankumo autoritarizmui: „Ta stabmeldystė jau čia pasibaigė ir niekas tais idolais negyvena, bet *apparence* [išvaizda, manieros – V. B.] reikia išlaikyti padorus“¹⁶⁹⁰. Tiesa, 1929–1930 m. jis stengėsi Lietuvos vyriausybę įtikinti, kad parlamento ar bent jo regimybės nebuvimas kenkia aukščiausios valdžios prestižui: „Prancūzai ir belgai taip yra įsitikinę parlamento absoliutumu, jog jo nebuvimas bent kiek ilgesnį laiką pas juos iššaukia kažkokios neįmanomos anomalijos išpūdzio. Mums prikiša, ypač geriau painformuoti kairieji sluoksniai, kad mes valdomės be parlamentinės kontrolės“¹⁶⁹¹.

P. Klimo Lietuvos saugumo koncepcija skyrėsi nuo O. Milašiaus, bet ir joje svarbią vietą užėmė Prancūzija. Pasiuntinys siekė, kad ši didžioji valstybė prireikus tarpininkautų Lietuvai ir taptų Lietuvos saugumo garante. Tiesa, kaip ir dauguma lietuvių politikų, P. Klimas Lietuvos tarptautinį saugumą visų pirma grindė Vokietijos–Lenkijos–SSRS interesų įtampa. Vis dėlto pavojingiausia Lietuvai agresore darbo Paryžiuje laikotarpiu, o ypač XX a. 4 deš. P. Klimas vadino ne Lenkiją, o Vokietiją¹⁶⁹². Dėl šios priežasties, tarptautinei politinei situacijai kintant, diplomatas rėmė arba Lietuvos bendradarbiavimo su SSRS stiprinimą, arba santykių su Lenkija sureguliovimą. Jis siekė, kad Prancūzija įtrauktų Lietuvą į Vidurio Rytų Europos tarptautinio saugumo projektus arba suteiktų tiesioginių saugumo garantijų.

Maždaug iki 1929 m. jis dėjo daug pastangų, mėgindamas Prancūzijos politinėse sferose atgaivinti Vilniaus klausimą. 1926 m. jis skatino Lietuvos vyriausybę ieškoti būdų iš naujo atkreipti didžiųjų demokratinių valstybių dėmesį į šią problemą: „Prancūzijai naujų, komplikuočių klausimų kėlimas atrodo visai nepriimtinas. Natūralu, kad Prancūzija visuomet bus paskutinė, kuri grįš svarstyti Vilniaus problemą. Tik Lietuva galinti didžiąsias valstybes paskatinti Vilniaus klausimą peržiūrėti ir to siekdama teturi vienintelį kelią – sudaryti sutartį su Rusija“¹⁶⁹³.

Jau 1925–1927 m. P. Klimas palaikė santykių su Lenkija sureguliovimą, siekdamas Lietuvos saugumo sustiprinimo ir jai palankios politinės opinijos Prancūzijoje susiformavimo: „Sunkiausias punktas mūsų politikoj dabar Vokietija <...>. Tik šioks toks artinimasis su Lenkija galės neutralizuoti vokiečių ypatingą į mus presiją“, „Bet kokios tarybos su Lenkija žymiai padėtų mums apginti mūsų reikalus derybom su vokiečiais“, „Jeigu įvyktų iš mūsų pusės šiokių tokių pareiškimų, mūsų popieriai labai pakiltų“¹⁶⁹⁴.

¹⁶⁸⁹ A. Gerutis. *Op. cit.*, p. 238–239.

¹⁶⁹⁰ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo laiškas Lietuvos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriui B. K. Balučiui. Paryžius, 1927 04 14. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 721, l. 34.

¹⁶⁹¹ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui D. Zauniui „Viešojo opinija dėl mūsų vidaus padėties“. Kaunas, 1929 12 10. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 860, l. 11; analogiškos nuostatos: P. Klimo laišakai J. Tumui–Vaižgantui. Paryžius, 1930 08 11, 19. VUB, f. 1, b. F331, l. 124, 127.

¹⁶⁹² P.vz., Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo laiškas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui. Paryžius, 1934 10 12. LCVA, f. 383, ap. 18, l. 299, l. 8.

¹⁶⁹³ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo laiškas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. M. Sleževičiui. Paryžius, 1926 07 25. LCVA, f. 383, ap. 7, 625, l. 135.

¹⁶⁹⁴ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Voldemarui. Paryžius, 1927 02 26, 23. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 692, l. 63, 72; P. Klimo laiškas užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriui B. K. Balučiui. Paryžius, 1927 06 15. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 692, l. 41.

Diplomatas mėgino atsižvelgti į Prancūzijos politinę konjunktūrą, siūlydamas Lietuvos vyriausybei idėjas dėl Vilniaus klausimo atgaivinimo. Ieškant kompromisinių konflikto su Lenkija sprendimų, jis ragino prireikus net sutikti su Klaipėdos perdavimui Lenkijai mainais į Vilnių: „Paryžiaus atmosfera nevirškina vienu protestų ir teisės įrodymų, ji reikalauja praktiškos išeities“¹⁶⁹⁵. Tiesa, jis kaip ir O. Milašius, siekė, kad Lenkija pirmoji žengtų politinius žingsnius, rodančius susitarimo pastangas. Dėl šios priežasties 1927 m. pirmoje pusėje P. Klimas netgi ragino vilkinti prancūzų tarpininkaujamas derybas¹⁶⁹⁶. Bet kuriuo atveju, jis jau tu pačių metų rudenį skatino Lietuvos vyriausybę atsisakyti karo padėties sąvokos, apibrėžiant santykius su Lenkija. Jis baiminosi, kad to nepadarius Lietuvą ištiktų politinė izoliacija¹⁶⁹⁷. Lietuvių diplomatas vylėsi, kad Lietuvos ir Prancūzijos santykiai ims stiprėti, silpstant šios didžiosios valstybės sąjungai su Lenkija¹⁶⁹⁸. Reiktų pabrėžti, kad P. Klimas itin tiksliai vertino Lenkijos ir Prancūzijos santykių dinamiką, tiesa, galbūt per daug lūkesčių siedamas su jų pablogėjimu. 1934 m. jis paragino prancūzų vyriausybę „vesti savarankišką politiką su Lietuva, neinant per Varšuvą“¹⁶⁹⁹.

Prancūzijai ir Vokietijai sustiprinus ryšius 1925–1929 m. P. Klimas tikėjosi, kad Lietuvai pavyks sutartimis sutvirtinti santykius su šia kaimynine valstybe. Diplomatas greit reagavo į Briand-Stresemann eros pabaigą lydėjusį Klaipėdos klausimo paastrėjimą. P. Klimas buvo kuo preciziškesnio Klaipėdos statuto taikymo šalininkas: „Netinkama imtis manevrų su tokiom trim valstybėm kaip signatarai. Prancūzai bus labai patenkinti išskalbtį Lietuvos kailį Klaipėdoje“¹⁷⁰⁰. Skirtingai nei

¹⁶⁹⁵ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui M. Sleževičiui „Dėl mūsų bendros politikos Vilniaus klausimu“. Paryžius, 1926 12 10. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 656, l. 26; Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo laiškas užsienio reikalų ministrui A. Voldemarui. Paryžius, 1928 01 23. LCVA, f. 383, ap. 18, b. 299, l. 3.

¹⁶⁹⁶ „Tik mūsų vienas 'užsispyrimas' mūsų teisėse tegali laimėti. Per greitos koncesijos kompromituotų mūsų bylą“, žr.: Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Voldemarui. Paryžius, 1927 02 23. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 692, l. 73. „Tuojau po Vilniaus iškilmių, Zaleskio pareiškimų 'Temps' gal nepatogu leisti į žygį. <...> Gal nereiktų su tuo per daug skubėti, kad lenkai nepasinaudotų mūsų pareiškimais savo naudai. <...> Neturėtume jiems duoti įspūdžio, kad mes kapituluojame ar nusileidžiame lenkų užsispyrimui. <...> Tegu prancūzai įsitikina, kad negalima lengvai žaisti neišrištomis problemomis ir tegu būna iš jų pusės lenkams duota dar kelios proto pamokos“, žr.: P. Klimo laiškas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Voldemarui. Paryžius, 1927 07 16. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 710, l. 167 v.

¹⁶⁹⁷ „Kodėl dabar Lietuvos vyriausybė negalinti pareikšti elementarinį dalyką, kad ji nėra karo stovy su Lenkija?“, žr.: Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Voldemarui. Paryžius, 1927 10 10. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 692, l. 33v.; *Ibid.* „Dėl mūsų bylos Genevoj“. Paryžius, 1927 11 18. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 766, l. 209.

¹⁶⁹⁸ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo laiškas Lietuvos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriui D. Zauniui. Paryžius, 1928 11 21. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 796, l. 135 v.; „Aš linkęs spėti, kad Lenkija vis labiau ir labiau ima bodėtis Prancūzija. <...> Aljansas pateisinamas tik sentimentų likučiais. Lenkai negali nesinervinti, kai statydami savo likimą į tam tikrą politinę priklausomybę nuo Prancūzijos jie kas kartas aiškiau pamato išvėtomi į 'mažųjų tautų' aruodą“, žr.: P. Klimo pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui D. Zauniui „Dėl Zaleskio atsistatydinimo“. Paryžius, 1932 11 07. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1261, l. 16.

¹⁶⁹⁹ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo laiškas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui. Paryžius, 1934 07 10. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1510, l. 10.

¹⁷⁰⁰ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui. Paryžius, 1934 10 27. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 26, l. 135. „Mums bepigū daryti eksperimentus pas save, bet ne kokioj Klaipėdoj, kuri turi visai atskirą statusą ir kurioj visi gali kištis su savo kontrole“, žr.: P. Klimo laiškas J. Tumui-Vaižgantui. Paryžius, 1930 10 12. VUB RS, F1–F331, l. 132; „Man atrodo, kad Klaipėdos valdyme mes patys neturime nei nuosaikumo, nei

Lietuvos ir Prancūzijos vyriausybės, jis rėmė ne tiesiogines derybas su klaipėdiškių interesų gynimą deklaravusia Vokietija, o Klaipėdos klausimo perdavimą svarstyti Tautų Sąjungoje¹⁷⁰¹. Diplomatas ypač nerimavo, kad didžiosios Europos valstybės, demokratinės ir revizionistinės, taigi ir Prancūzija su Vokietija, nesudarytų bendro sutarimo, naujo *Europos koncerto*, kuris spręstų likusios žemyno dalies politinę ateitį. Jo nuomone, tokiu atveju Vokietija imtų manipuliuoti partnerėmis ir Lietuvos valstybingumui kiltų grėsmė¹⁷⁰². Klaipėdos klausimui dar labiau paaštrėjus 1934–1935 m., jo tematika P. Klimo pranešimuose vyravo. Ir vėliau, kai įtampa dėl Klaipėdos krašto kiek aprimo, diplomatas įtikinėjo ministrą S. Lozoraitį, kad šiai autonominei teritorijai gali iškilti grėsmė, jei Vokietija pradės veržimąsi į kitas Europos valstybes¹⁷⁰³.

P. Klimas dažnai Prancūzijos politikams ir užsienio reikalų ministerijos valdininkams primindavo, kad Vokietija provokuoja klaipėdiškus demonstruoti neloyalumą Lietuvai. Jis atvirai įvardindavo lūkestį, kad konvencijos signatarės rūpintis apriboti Vokietijos savivalę: „Aš nemanau, kad signatarai taip toli eitų, kad jie viską pateisintų ir aprobeutų, ką sau Hitleris leidžia tuo pretekstu, kad neveikia statutas“¹⁷⁰⁴. Suvokęs Prancūzijos vengimą įsipareigoti dėl Klaipėdos, P. Klimas jau 1938 m. paragino kvestionuoti šios pajūrio teritorijos svarbą Lietuvos valstybingumo išsaugojimui: „Man atrodo, kad mes per daug teikiama reikšmės Klaipėdos kraštui mūsų tautinio atgimimo istorijoje ir čia reikia padaryti taip pat kardinalinę reviziją“¹⁷⁰⁵.

Skirtingai nei O. Milašius, P. Klimas siejo mažai lūkesčių su Baltijos valstybių bendradarbiavimu. Savo pranešimuose diplomatas itin pabrėždavo jų nedarną, varžytuvių atmosferą, Latvijos ir Estijos ryšių su Lenkija stiprinimo bandymus ir vengimą intensyvinti Baltijos Santarvės bendradarbiavimą¹⁷⁰⁶.

ypač kantrybės. Lojalus, bebaimis, atviras konvencijos pritaikymas tėra vienintelis kelias apaminti tai mažai Lietuvos apskričiai. <...> Klaipėdoje mums neturėtų rūpėti tuojau ją sulietuvinti, bet pirma padaryti ją lojalia Lietuvos dalim Statuto ribose“, žr.: *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo laiškas Lietuvos prezidentui A. Smetonai. Paryžius, 1930 10 13*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 989, l. 49.

¹⁷⁰¹ „Pavojingiausia yra tiesiogiai angažuotis Vokietijai Klaipėdos klausimuose. <...> Tautų Sąjunga yra mūsų pačių namai ir čia Klaipėdos byla bet kurioj formoj pasilieka internacionalinėj plotmėj“, žr.: *Ibid.*, l. 53–54.

¹⁷⁰² *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo laiškas Lietuvos užsienio reikalų ministrui D. Zauniui. Paryžius, 1933 03 21, 04 05*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1435, l. 53, 17.

¹⁷⁰³ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo telegrama Užsienio reikalų ministerijai. Paryžius, 1936 03 12*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1814, l. 59.

¹⁷⁰⁴ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui. Paryžius, 1935 06 18, cituojama pagal: A. Gerutis. Op. cit.*, p. 139.

¹⁷⁰⁵ *P. Klimo konfidencialus laiškas S. Lozoraičiui, Paryžius, 1938 12 12*, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2048, l. 130–131.

¹⁷⁰⁶ „Salonuose, konferencijose ir spaudoj man ne kartą teko pajusti, kad viešoji opinija yra 'apdirbinėjama', kad tik Latvija ir Estija sugebėjusios kultūringai tvarkytis ir savo kūrybos pagrindan padėti normalinės demokratinės tvarkos principus, be ekscesų, per perversmų, be eksperimentų, kurie grasą taikai. Opinią yra tarsi užhipnotizuota mūsų politikos asmeniškumu, kurs tarsi dar nepadėjo tvirtų ir normalinių pagrindų valstybei“, žr.: *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui D. Zauniui. Paryžius, 1929 12 10*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 860, l. 12.

Nepalankiai reagavo į Latvijos pastangas aktyvinti santykius su Prancūzija 1934–1938 m.

P. Klimas buvo nuoseklus Lietuvos bendradarbiavimo su SSRS šalininkas. Pavyzdžiui, jis dar palankiau, nei ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras M. Sleževičius, vertino Lietuvos ir SSRS nepuolimo sutarties sudarymą 1926 m. „Dieve ir Liuciferiai apsaugok mus nuo klaidos, jeigu Seime būtų sutartis neratifikuota. <...> Aš čia juokais sakau prancūzams: tai ko Jūs bijote? Lietuva su Rusija sienos neturi ir Lietuvos ji anksčiau negali suėsti, pirma nesuėdusi Lenkijos. <...> Vienintelis [galimos grėsmės – V. B.] motyvas pasilieka, kad rusai mus apgaus ir suės. Bet lenkai ir aljantai mums Vilnių suėdė“¹⁷⁰⁷. P. Klimas 1934–1936 m. ir 1939 m. itin atkakliai siekė, kad Lietuvą būtų įtraukta į tarptautinius susitarimus, dėl kurių derybose dalyvavo Prancūzija ir SSRS: „negalime atsidurti vienišai prieš Vokietijos sublokuotą politiką su Lenkija“, „Jei šiandien mes negalime išgauti Prancūzijos pagalbos, tai panaudokime bent Sovietų Rusiją, kuri eina mūsų taikos gynėjos rolę“¹⁷⁰⁸.

Vis dėlto dvejonų dėl SSRS tikslų P. Klimui kildavo. 1935 m. jis svarstė, ar rusai nesiekia Baltijos valstybes pasilikti savo įtakos sferoje, nes jau anksčiau turėjo strateginių interesų Baltijos pajūryje: „Maskvos rolė man kartais atrodo mūsų atžvilgiu ne visai tiesmukai: ar nebus jie mūsų izoliacijos autoriai ir promotoriai“¹⁷⁰⁹.

Jau 1934 m. P. Klimas užsimindavo manąs, kad Lietuva mažai rūpi didžiosioms Europos valstybėms: tolesnieji „globėjai“ serga savo rūšies atonija arba tikriau – gana cinišku m'enfoutizmu¹⁷¹⁰. Po Rytų pakto nesėkmės jis diplomatiškai susirašinėjime nuolat pabrėždavo, kad su Prancūzija tesieja mažai politinių lūkesčių: „Lietuvos gynimas [Prancūzijoje – V. B.] kuo mažiausiai iššauktų skrupulų“, „Mes neturėtume gaivintis iliuzijomis dėl mūsų internacionalinės stiprybės ar kaimynų ir kitų valstybių efektyvės pagalbos“¹⁷¹¹. Antrajam pasauliniam karui prasidėjus, buvęs užsienio reikalų ministras P. Laval nedviprasmiškai įvardino P. Klimui skeptišką požiūrį į Lietuvos valstybingumo perspektyvas: „Būkite kur esate ir garbinkit likimą, jei jis jus paliks ramybėje“¹⁷¹².

1939 m. rudenį–1940 m. birželio mėn. Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje džiaugėsi Vilniaus sugrįžimu, bet ilgainiui vis labiau nerimavo dėl SSRS ketinimų¹⁷¹³. Jau anksčiau prabilęs apie valstybei kylančias grėsmes, jis turbūt vylėsi, kad valstybingumo praradimo pavyks išvengti. Lietuvai netekus

¹⁷⁰⁷ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas Užsienio reikalų gen. sekretoriui B. K. Balučiiui. Paryžius, 1926 10 24. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 673, l. 15v.

¹⁷⁰⁸ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo laiškas užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriui J. Urbšiiui. Paryžius, 1934 10 12. LCVA, f. 383, ap. 18, b. 299, l. 9; P. Klimo pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui. Paryžius, 1936 01 18. LCVA, f. 383, ap. 18, b. 302, l. 179.

¹⁷⁰⁹ A. Gerutis. *Op. cit.*, p. 141.

¹⁷¹⁰ Je m'en fou – man tas pats (pranc. k.). Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo laiškas užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui. Paryžius, 1934 10 12. LCVA, f. 383, ap. 18, l. 299, l.

¹⁷¹¹ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui. Paryžius, 1936 01 12. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 28, l. 12. P. Klimo pranešimas ministrui S. Lozoraičiui „Dėl naujos mūsų santykių su Lenkija būklės. Žvilgsnis į ateitį“. Paryžius, 1938 03 25. LCVA, f. 648, ap. 7, b. 29, l. 79–81.

¹⁷¹² Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui J. Urbšiiui. Paryžius, 1939 09 29. LCVA, f. 383, ap. 18, b. 307, l. 139.

¹⁷¹³ „Turėjome pripažinti, kad sovietų politika aiškiai ieško mūsų dominacijos ir gal net nepriklausomybės naikinimo“, žr.: Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui J. Urbšiiui. Paryžius, 1939 10 11. LCVA, f. 383, ap. 18, b. 307, l. 187.

nepriklausomybės, kaip jau minėta, P. Klimui iš pradžių buvo sunku patikėti jos okupacijos ir aneksijos faktą: „Trisdešimt metų mano darbo nuėjo niekais ir taip nelauktai – netikėtai. Man vis dar atrodė, kad tai negali atsitikti“¹⁷¹⁴. Net aktyviai Paryžiuje veikdamas, jis vargiai tegalėjo apginti pagrindinį Lietuvos politinį interesą – išsaugoti nepriklausomybę.

7. 3. Prancūzijos diplomatinė atstovų Lietuvoje kolektyvinis portretas

Jei tikėsime pirmuoju Prancūzijos pasiuntiniu Lietuvoje Gabriel Puaux, trimis blogiausiais postais tarpukario viduryje Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje buvo laikomi Ankara, Tirana ir Kaunas¹⁷¹⁵. Kultūriniai ir socioekonominiai Vakarų ar net Vidurio Europos sostinių bei Kauno skirtumai tikrai turėjo rėžti akis. Vis dėlto tiems, kas dėl amžiaus ar statuso ministerijoje negalėjo tikėtis greit gauti aukštas pareigas įtakingoje gerovės valstybėje, naujosios Vidurio Rytų Europos šalys teikė galimybes kopti pareigybiniais laiptais, taigi ir paskyrimas į Lietuvą buvo parankus tolimesnei diplomatinei karjerai.

Kolektyvinėje Prancūzijos pasiuntinybės (iki 1926 m. atstovybės) darbuotojų biografijoje išryškinsime savo valstybės atstovavimo Lietuvoje poveikį jų diplomatinei karjerai, išsilavinimo ir kvalifikacijos lygį, požiūrį į gautą paskyrimą Lietuvoje, svarbiausius jų politinės ir diplomatinės veiklos aspektus. Žinoma, daugiausia vietos tekste bus skirta diplomatinės atstovybės vadovų profesinėms biografijoms¹⁷¹⁶.

Iš Prancūzų karinės misijos Prancūzijos atstovavimą Lietuvoje, kaip jau minėta, perėmė Generalinis komisariatas Baltijos šalims, o jo veiklą užbaigus – laikinasis atstovas Gabriel Padovani. Galima sakyti, kad nuolatinė Prancūzijos diplomatinė atstovybė Lietuvoje – pasiuntinybė – susiformavo „išvirkščiai“: net keletą metų aukščiausias Prancūziją atstovaujantis pareigūnas teturėjo tik laikinojo diplomatinio atstovo pareigas. Kurį laiką jis nepriklausė tradicinei diplomatinei hierarchijai, neapibrėžtu statusu tarsi įkūnydamas atstovaujamos valstybės neapsisprendimą dėl santykių su Lietuva pobūdžio. Tokia padėtis tęsėsi, net ir pareigas pradėjus eiti pirmajam į nuolatinę diplomatinę atstovybę paskirtam pareigūnui – konsului.

Prancūzijos pasiuntinybės įkūrimo Lietuvoje klausimas, ypač *Quai d'Orsay* paskyrus pasiuntinius Rygoje ir Taline, temdė dvišalius santykius. Siekdamas sustiprinti Prancūzijos įtaką Lietuvoje, ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras Raymond Poincaré dar 1922 m. vasarą pradėjo rūpintis pasiuntinybės

¹⁷¹⁴ P. Klimo laiškas dukrai Eglei, Viši, 1940 09 26, cituojama pagal: A. Gerutis. *Op. cit.*, p. 197.

¹⁷¹⁵ [1926 09 23 R. W. Heingartner įrašas] *Lithuania in the 1920's: a diplomat's diary*. Amsterdam, New York, 2009, p. 27.

¹⁷¹⁶ Neturime biografinių duomenų apie pirmąjį Prancūzijos atstovą Lietuvoje C. Reboul, kurio vadovaujamos karinės misijos veiklą jau nagrinėjome antrajame disertacijos skyriuje.

Kaune įkūrimu¹⁷¹⁷. Sprendimo priėmimą palengvino Lenkijos vyriausybės pritarimas šiam ketinimui¹⁷¹⁸ – Varšuvoje tikėtasi, kad aukštesnio rango diplomato vadovaujama ir geriau finansuojama prancūzų nuolatinei diplomatinei atstovybei bus lengviau paveikti Lietuvos politikus. Jau 1922 m. lapkričio 12 d. Prancūzijos Atstovų Rūmuose buvo priimtas sprendimas dėl pasiuntinybės Lietuvoje įkūrimo, nuo to laiko prancūzų diplomatinis atstovavimas Lietuvoje buvo finansuojamas specialiais tam skirtomis lėšomis¹⁷¹⁹. 1923 m. ši valstybė įtraukta į oficialaus Prancūzijos diplomatinio metraščio pasiuntinybių sąrašą¹⁷²⁰.

Pasiuntinybės Lietuvoje įkūrimui 1923 m. sutrukdė Klaipėdos „sukilimas“. Dekretas dėl pasiuntinybės Lietuvoje įkūrimo įsigaliojo tų pačių metų liepos 25 d. Radikalaus Klaipėdos valdymo perėmimo įtampai slūgstant ir jau paskyrus pasiuntinius į kitas dvi Baltijos valstybes, *Quai d'Orsay* vadovybė konstatavo, kad Prancūzijos laikinasis atstovas Lietuvoje „tebeturi netinkamą statusą. Ši situacija atvedė prie tokio ilogizmo, kad Prancūzijos konsulas Kaune yra nuolatinai akredituotas prie Lietuvos vyriausybės, kai jo tiesioginis vadovas teturi tik asmeninę įtaka paremtą autoritetą“¹⁷²¹. Nepaisant to, steigti pasiuntinybę Kaune neskubėta.

Jau 1924 m. rugpjūčio mėn. pradžioje, grįžęs iš Kauno, Lietuvos reikalų patikėtinis Prancūzijoje O. Milašius kreipėsi į *Quai d'Orsay*, perduodamas atstovaujamos vyriausybės pageidavimą abiejose šalyse įkurti pasiuntinybes. Lietuvos vyriausybė norėjo, kad Prancūzija nuolatinę diplomatinę atstovybę Kaune atidarytų anksčiau, nei lietuviai Paryžiuje¹⁷²². Prancūzijos užsienio reikalų ministerija delsė – dėl valstybės ekonominių sunkumų ir interesų Baltijos šalyse susilpnėjimo. Vadovaujantis Didžiosios Britanijos ir Italijos pavyzdžiu, į jas nutarta skirti tik vieną pasiuntinį, reziduosiantį Rygoje, o į Kauną ir Taliną nusiųsti žemesnio rango diplomatus. Vengta skubinti šio sprendimo įgyvendinimą, nes iš pradžių ministerija norėjo diskretiškai perkelti į kitas paskyrimo vietas pasiuntinius Rygoje ir Taline¹⁷²³.

¹⁷¹⁷ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politinių ir ekonominių reikalų direktijos paklausimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré „Creation d'une legation en Lituanie“, *Paryžius*, 1922 07 22. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 46; R. Poincaré instrukcija atstovui Lietuvoje G. Padovani. *Paryžius*, 1922 08 04. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 49.

¹⁷¹⁸ „Lenkijos pasiuntinys M. Zamoyski lankėsi pas [Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politinių ir komercinių reikalų direktorių] E. Peretti de La Rocca ir nurodė, kad Lenkija suinteresuota, kad Prancūzija kuo greičiau Lietuvoje įkurtų pasiuntinybę, kadangi rudenį Lietuvoje vyks rinkimai“, žr.: Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro R. Poincaré instrukcija pasiuntinui Lenkijoje H. de Panafieu „Reconnaissance du gouvernement lituanien et question du Memel“. *Paryžius*, 1922 08 02. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 8, p. 2; Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus pranešimas ministrų kabinetui „Envoi d'un ministre à Kovno“. *Paryžius*, 1922 08 10. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 8, p. 11.

¹⁷¹⁹ Buvo numatyta pasiuntinybė, sudaryta iš antros klasės pasiuntinio ir archyvisto, žr.: Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politinių ir ekonominių reikalų direktijos vadovo J. Laroche pranešimas užsienio reikalų ministrui „Fusionnement des Legations en Estonie, Lettonie et Lituanie“. *Paryžius*, 1924 12 12. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 109.

¹⁷²⁰ *Annuaire diplomatique et consulaire de la République Française pour 1923*. Paris, 1923, p. 35.

¹⁷²¹ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politinių ir komercinių reikalų direktoriaus pavaduotojo J. de Laroche pranešimas direktoriui p. Peretti. *Paryžius*, 1923 11 10. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 97.

¹⁷²² Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriaus atmintinė „Visite de M. Milosz“. *Paryžius*, 1924 08 03. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 10, p. 84.

¹⁷²³ Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politinių ir ekonominių reikalų direktijos vadovo J. Laroche pranešimai užsienio reikalų ministrui „Organisation de la représentation diplomatique française en Lituanie et dans les pays Baltes“, „Fusionnement des légations en Estonie, Lettonie et Lituanie“. *Paryžius*, 1924 09 03, 12 12. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 106,

1924 m. pabaigoje–1925 m. viduryje O. Milašių pasiekdavo žinios, kad pasiuntinybei Baltijos valstybėse vadovaus tuometinis pasiuntinys Taline Louis Mathieu de Vienne, o G. Padovani greičiausiai liks Kaune pasiuntinybės antruoju sekretoriumi¹⁷²⁴. 1925 m. gegužės mėn. viduryje apie M. de Vienne skyrimą O. Milašius kalbėjo kaip apie jau priimtą sprendimą.

Naujų pasiuntinių paskyrimas į Rygą ir Taliną liudijo ankstesnės pozicijos atsisakymą Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje, o Lietuvos pasiuntinybės Paryžiuje įkūrimas dar kartą paskatino grįžti prie analogiškos institucijos Kaune įsteigimo klausimo. Lietuvos pasiuntinybės vadovas P. Klimas net keletą kartų priminė pasiuntinio paskyrimo svarbą Prancūzijos ministrų kabineto vadovams ir užsienio reikalų ministerijos pareigūnams, kol 1926 m. vasarį sužinojo, kad šis klausimas jau svarstomas¹⁷²⁵.

Iš pradžių buvo numatyta, kad institucijos personalą turėtų sudaryti pasiuntinys, sekretorius-archyvaras ir konsulas¹⁷²⁶. Ši struktūra panaši į Prancūzijos pasiuntinybės Estijoje sudėtį pirmaisiais jo veiklos metais. 1926 m. pradžioje tokios sudėties Prancūzijos diplomatinė atstovybė, tuomet dar vadovaujama pasiuntinybės trečiojo sekretoriaus rangą turėjusio Gabriel Padovani, jau buvo suformuota¹⁷²⁷. 1930 m. konsulo pareigas perėmus Noël Henry, pasiuntinybės struktūra kiek pakito ir po šio atnaujinimo nebesikeitė per visą XX a. 4 deš.: ministerija konsului suteikdavo ir pasiuntinybės trečiojo sekretoriaus laipsnį. Šie pokyčiai buvo formalūs, nes jau konsulas Georges Eybert pavaduodavo išvykusį pasiuntinį. Tokie pat sprendimai kiek anksčiau buvo įgyvendinti ir Prancūzijos pasiuntinybėje Latvijoje. Prancūzija po 1930 m. skirdavo į Lietuvą komercijos ir karo atašė, o Klaipėdoje veikė šios valstybės konsulas.

Iki atvykimo į Lietuvą dauguma prancūzų diplomatų buvo dirbę vokiečiakalbėse, rusakalbėse šalyse arba Rytų valstybėse¹⁷²⁸. Galima manyti, kad be

109.

¹⁷²⁴ Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimai užsienio reikalų ministrui V. Čarneckiui. Paryžius, 1924 12 31, 1925 05 15. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 487, l. 6 v., b. 556, l. 87.

¹⁷²⁵ „Dėl pasiuntinybės sutvarkymo Kaune ir Padovani padėties jau ne kartą buvau kalbėjęs su *Quai d'Orsay*. Šitą klausimą jau atsargiai buvau pajudinęs taip pat pasikalbėjime su [buv. min. pirmininku Paul – V. B.] Painlevé, taip pat su [naujuoju ministru pirmininku – V. B.] Herriot. Plačiausiai tą reikalą paliečiau pas Seydoux, kai jos buvo Politikos reikalų direktoriaus padėjėjas ir jisai pažadėjo tą reikalą pastūmėti pirmyn. Neseniai <...> Politikos reikalų departamento direktoriaus Laroche pasiteiravau, kokiū būdu įmanoma sutvarkyti atstovybę Kaune. Kai atskiri ministrai yra naujai siunčiami Rygon ir Talinan, atrodo visiškai natūralu, kad Prancūzijos atstovybė Kaune taip pat gautų savo tituliarą. Laroche atsakė, kad <...> *Quai d'Orsay* jau užsiimanti mumis“, žr.: Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui „Dėl prancūzų atstovybės sutvarkymo Lietuvoj“. Paryžius, 1926 02 01. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 673, l. 115, 116. Atrodo, pasiuntinybės Lietuvoje klausimas svarstytas gana lėtai. Vasario 24 d. P. Klimas „nors iš žavėdamasis G. Padovani savybėmis“ dar kartą priminė pasiuntinybės klausimą Užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos reikalų direktoriaus pavaduotojui J. Sedoux, žr.: *J. Seydoux atmintinė. Paryžius, 1926 02 24*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 28, p. 10.

¹⁷²⁶ Estonie; Lituanie. *Annuaire diplomatique et consulaire de la République française pour 1924 et 1925*. Paris, 1925, p. 40, 55.

¹⁷²⁷ Lituanie. *Annuaire diplomatique et consulaire de la République française pour 1926*. Paris, 1926, p. 61.

¹⁷²⁸ Prancūzijos diplomatinėse ir konsulinėse tarnybose Vokietijoje arba Šveicarijoje yra dirbę visi trys pasiuntiniai ir G. La Roy de La Tournelle, Rusijoje – G. Eybert, A.-M. L. de Sartiges, L. Caumeau ir G. Dulong, Lenkijoje – P. Neyrac, Baltijos valstybėse, be visas tris kuravusiam gen. komisariatui vadovavusio iki tol ambasadoje Vašingtone dirbusio A.-M. L. de Sartiges, dar ir konsulai G. Eybert ir P. Neyrac, Lenkijoje – P. Neyrac, Rytų valstybėse – L. Caumeau (Maroke, Egipte), P. Neyrac

prancūzų, Lietuvoje kartais naudodavo ir Kaune itin naudingas rusų arba vokiečių kalbos žinias. Lietuvių kalbą buvo išmokęs tik G. Padovani.

Prancūzijos generalinis komisaras Baltijos šalims Anne-Marie Louis de Sartiges ir visi trys šios šalies nepaprastieji pasiuntiniai ir įgaliotieji ministrai Lietuvoje G. Puaux, René Ristelhueber bei Georges Dulong buvo panašaus amžiaus¹⁷²⁹. Už juos visus jaunesnis pirmasis šios valstybės diplomatinės atstovybės vadovas, iš Korsikos kilęs G. Padovani (1893–1952) atvyko į Lietuvą, būdamas 26 metų amžiaus. Tuo tarpu R. Ristelhueber ir G. Dulong pasiuntinybei Lietuvoje vadovauti pradėjo, turėdami 47 metus. Ne ką vyresnis pirmasis Prancūzijos konsulas akivaizdžiai buvo vienas iš vyresnio amžiaus ambasados darbuotojų. Georges Eybert (g. 1871) tarnybą Lietuvoje pradėjo, sulaukęs 49 m. amžiaus. Kaunas buvo viena iš paskutinių jo paskyrimo vietų. Išskyrus G. Eybert, visi Prancūzijos atstovybėje (vėliau pasiuntinybėje) vadovaujančias pareigas ėję pareigūnai turėjo licencijato laipsnį, buvo baigę teisės, politikos mokslų arba humanitarines studijas¹⁷³⁰.

Visų penkių 1922–1940 m. veikusio Prancūzijos konsulato Lietuvoje vadovų profesinėje karjeroje darbo laikotarpis Kaune buvo pirmasis tokio lygio paskyrimas įgijus trečios klasės konsulo kvalifikaciją. Keletu atvejų jis tapo „langu į Vakarus“, nors ne visiems iš karto.

Pirmasis Prancūzijos konsulas Lietuvoje ir ilgiausiai šiam konsulatui vadovavęs G. Eybert, prieš imdamasis diplomatinio darbo vertėsis prekyba Rusijoje, 1922 birželio 13 d. pradėjo eiti pareigas Kaune. Atrodo, jis gana sėkmingai adaptavosi Kaune ir artimai bendravo su tautininkais, ypač su A. Voldemaru ir A. Smetona. Tik 1929 m. sausio 1 d. iš jo, jau įgijęs antros klasės konsulo pareigybinį laipsnį, jis iš Lietuvos buvo perkeltas į Etiopiją¹⁷³¹. Bent pagal formalius kriterijus labiausiai sekėsi N. Henry. Perėmęs iš G. Eybert konsulo pareigas, po metų jis pradėjo eiti ir Lietuvos pasiuntinybės trečiojo sekretoriaus pareigas. Vykusiai užsirekomendavęs ministerijos centrinėje administracijoje, kurioje daugiau nei šešerius metus dirbo iki atvykimo į Lietuvą, jis jau 1930 m. viduryje buvo perkeltas į konsulatą Diuseldorfe (Vokietija) ir dar po pusmečio grąžintas į Paryžių. Iš Lietuvoje

(Sirija), G. La Roy de La Tournelle (Okeanija), R. Ristelhueber (Kinija, Turkija, Libanas), G. Puaux (Tunisas). Biografiniai duomenys apie prancūzų diplomatus, jei nenurodyti kiti šaltiniai, pateikiami pagal: *Annuaire diplomatique et consulaire de la République Française pour 1939*. Paris, 1939, p. 213–473.

¹⁷²⁹R. Ristelhueber g. 1881 m., G. Puaux ir A. M. L. Sartiges g. 1883 m., konsulas P. Neyrac g. 1886 m., G. Dulong g. 1887 m., Prancūzijos komisaro Baltijos šalims įgaliotinis Kaune, vėliau Vilniuje L. Caumeau g. 1888 m., konsulai K. N. Henry ir G. la Roy de la Tournelle g. 1898, B. Rochereau de La Sablière g. 1903.

¹⁷³⁰Licencijato laipsnis prilygsta bakalauro studijoms. Nepavyko rasti tikslesnių žinių apie G. Dulong ir P. Neyrac studijas, težinoma, kad jie turėjo licencijato laipsnį. G. La Roy de la Tournelle, R. Ristelhueber ir G. Puaux buvo baigę „prancūzų diplomatų kalvę“ Politinių mokslų aukštąją mokyklą (*École des sciences politiques*), kurios absolventai dominavo Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje, A.-M. L. Sartiges, N. Henry, B. Rochereau de la Sablière ir G. Padovani turėjo teisės licencijata, A.-M. L. Sartiges, L. Caumeau ir R. Ristelhueber baigė studijas Rytų kalbų aukštojoje mokykloje (*École des langues orientales vivantes*).

¹⁷³¹G. Eybert, prieš atvykdamas į Kauną buvo Prancūzijos konsulato įgaliotinis (*chargé du c.*, nuo 1919 m. lapkričio 1 d.) Charkove, vėliau Rygos konsulato valdytojas (*chargé de la gérance du c.*, nuo 1920 m. gegužės 15 d., šias pareigas nuo 1920 spalio mėn. iki 1921 m. birželio mėn. derino su konsuliniu darbu Taline). 1933 m. gegužės mėn. – į Bremeną, 1937 m. baigė tarnybą, sukakus pensijiniam amžiui.

dirbusių konsulų jis vienintelis vėliau įgijo pirmos klasės konsulo kvalifikaciją ir 1938 m. buvo paskirtas įgaliotinio (chargé du consulat) statusu vadovauti generaliniam konsulatui Monrealyje (Kanada).

Guy La Roy de La Tournelle, taip pat anksčiau kurį laiką dirbęs ministerijoje, Kaune vadovavo konsulatui ir ėjo trečiojo pasiuntinybės sekretoriaus pareigas dvejus metus, nuo 1930 m. birželio 1 d. iki 1932 m. birželio 18 d. Iš Kauno perkeltas į tas pačias pareigas Atėnuose, o 1933 m. kovo mėn. viduryje – Bukarešte. Paul Neyrac 1932 m. spalio 12 d. buvo perkeltas į Kauną eiti konsulo ir pasiuntinybės trečiojo sekretoriaus pareigų. Nuo 1934 m. liepos mėn. vidurio iki 1937 m. gegužės mėn. pradžios jis vien tik vadovavo konsulatui, po to vėl įgaliotas eiti ir trečiojo pasiuntinybės sekretoriaus pareigas. Kaip ir anksčiau N. Henry, 1938 m. gegužės mėn. pabaigoje pradėjo dirbti konsulu Diuseldorfe¹⁷³². Paskutinis Prancūzijos konsulas Bertrand Rochereau de La Sablière 1938 m. liepos 20 d. pradėjo vadovauti konsulatui Kaune¹⁷³³, kur dirbo iki Lietuvos okupacijos.

Prancūzijos generalinis komisaras Baltijos šalims Anne-Marie Louis de Sartiges buvo perkeltas į Rygą iš Vašingtono, kur 1912 m. birželio–1920 m. rugpjūčio mėn. ėjo trečiojo, vėliau antrojo ambasados sekretoriaus pareigas. Panaikinus generalinį komisariatą, 1921 m. rugpjūčio 3 d. paskirtas eiti pirmojo sekretoriaus pareigas Bukarešte (Rumunija). 1923–1924 m. dirbo centrinėje administracijoje, iš kurios grįžo į Vašingtoną, 1926 m. paskirtas šios ambasados patarėju. A.-M. L. de Sartiges kaupė informaciją apie politinę ir ekonominę padėtį Baltijos valstybėse, jų tarpusavio santykius ir „atsparumą bolševizmui“. Tarp pagrindinių jo veiklos uždavinių buvo Lietuvos ir Lenkijos santykių sureguliuavimas, Prancūzijos ekonominės įtakos regione stiprinimas¹⁷³⁴.

Pirmasis Lietuvos pasiuntinys G. Puaux (1883–1970) 1922–1924 m. vadovavo (chargé du consulat) generaliniams konsulatams Maince ir Kiolne (Vokietija). Iš ten jis buvo perkeltas patarėju į ambasadą Berne. Vadovauti Lietuvos pasiuntinybei G. Puaux buvo paskirtas ministro rezidentu. 1926 m. balandžio 6 d. Kaune įteikė kredencialus prezidentui Aleksandriui Stulginskiui¹⁷³⁵. Tų pačių metų gruodžio 31 d. G. Puaux diplomatinis statusas Lietuvoje buvo sustiprintas, paskiriant jį pasiuntiniu šioje valstybėje. 1927 m. vasario 7 d. jo kredencialus priėmė jau kitas prezidentas, Antanas Smetona¹⁷³⁶. Iš Lietuvos 1928 m. balandžio viduryje, kaip ir G. La Roi de La Tournelle ir A.-M. L. de Sartiges, perkeltas į Bukareštą – vadovauti pasiuntinybei, vėliau tapo pasiuntiniu Vienoje¹⁷³⁷. Ir Rumunija, ir Austrija buvo Prancūzijai strategiškai svarbios valstybės, tad paskyrimai į jas, manytume, liudija

¹⁷³² 1919–1930 m. P. Neyrac dirbo ambasadų kanceliarijose, po to pervestas į generalinio komisaro Sirijoje dispoziciją.

¹⁷³³ B. Rochereau de La Sablière, iš pradžių dirbęs anglakalbių valstybių konsulatų kanceliarijose sekretoriumi, 1933–1937 m. buvo perkeltas į *Quai d'Orsay*, vėliau Prancūzijos ambasadoje Briuselyje ėjo trečiojo sekretoriaus pareigas.

¹⁷³⁴ K. Hovi. *Alliance de revers: Stabilisation of France's Alliance policies in East Central Europe 1919–1921*. Turku, 1984, p. 69, 70.

¹⁷³⁵ Lietuva ir Prancūzija. Kalbos, pasakytos įteikiant Prancūzijos ministrui rezidentui savo įgaliojimus Respublikos prezidentui. *Lietuva*, 1926, nr. 77.

¹⁷³⁶ Lietuva ir Prancūzija. Kalbos, pasakytos Prancūzijos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui p. Puaux įteikiant įgaliojimus R. Prezidentui. Prancūzijos simpatijos Lietuvai. *Lietuva*, 1927, nr. 35.

¹⁷³⁷ 1933 m. G. Puaux buvo paskirtas Prancūzijos pasiuntiniu Vienoje. Keletui mėnesių po Austrijos aneksijos praėjus, jis ambasadoriaus rangą buvo perkeltas į Sirijos ir Libano administraciją, kurioje dirbo iki 1940 m.

sėkmingą G. Puaux profesinę karjerą. Jo įpėdinis Kaune, iš diplomato šeimos kilęs R. Ristehueber, 1928 m. liepos 20 d. pradėjo vadovauti Prancūzijos pasiuntinybei Lietuvoje, turėdamas ministro rezidento diplomatinį rangą. 1929 m. gruodžio 16 d. jam buvo suteiktas pasiuntinio rangas. 1935 m. gegužės 28 d. R. Ristehueber buvo perkeltas į tokias pat pareigas Osle¹⁷³⁸. Jis iš Kauno pateko į panašią Prancūziją ne itin dominusią tuometinės Europos politinę periferiją, bet ekonomiškai už Lietuvą turtingesnę – Norvegiją, iš kurios – į ilgalaikius kultūrinius ryšius su Prancūzija turėjusią Bulgariją.

G. Dulong iki paskyrimo į Lietuvą dirbo ambasadoje prie Šv. Sosto, apie penkerius metus – *Quai d'Orsay* administracijoje. 1935 m. rugpjūčio 2 d. jis tapo reikalų patikėtiniu Prancūzijos pasiuntinybėje Lietuvoje. Tų pačių metų spalio 23 d. G. Dulong buvo pavestos pasiuntinio pareigos, kurias jis Kaune ėjo iki pat Lietuvos okupacijos. 1938 m. į Lietuvą atvykusio Lenkijos karo atašė Leon Mitkiewicz liudijimu, „šis jau senyvas vyriškis ir ilgametis diplomatijos valdininkas atrodė lyg gerai užsikonservavęs patarėjas iš Prancūzijos ministerijos valdininkų galerijos“, „mokytas profesorius iš provincijos universiteto, senoviškai apsirengęs, visada su vizitinėmis kelnėmis, juodu švarku bei tamsiu kaklaraiščiu“¹⁷³⁹.

Ne ką kuklesnė už visų trijų pasiuntinių yra pirmojo Prancūzijos laikinojo atstovo G. Padovani profesinė darbo Lietuvoje laikotarpio profesinė biografija. Ją verta panagrinti plačiau kaip tam tikrą diplomatinio Prancūzijos atstovavimo naujai besikuriančiose Vidurio Rytų Europos valstybėse pavyzdį. Po Pirmojo pasaulinio karo, kuriantis naujoms valstybėms, Prancūzijos užsienio reikalų ministerija susidūrė su diplomatinio personalo, ypač žemesniojo rango darbuotojų, stoka. Laikiniems pavedimams ji pasitelkė tautiečius karininkus, smulkius verslininkus, vadybininkus arba pedagogus, jau anksčiau veikusius arba karo metais atsidūrusius politinės sumaišties sumaišties apimtuose kraštuose, pramokusius vietos kalbų ir užmezgusius privačių kontaktų. „Žemo ūgio, kresnas, bepradedas plikti šviesiaplaukis, <...> dažnai besišypsas viengungis, darbštus ir energingas“¹⁷⁴⁰. G. Padovani buvo gana tipiškas tokio paskyrimo pavyzdys, nors ilgai trukusi jo diplomatinė tarnyba Lietuvoje jau greičiau laikytina Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje nusistovėjusios praktikos išimtimi, nei taisykle.

Iki pat 1926 m. vidurio diplomatinei atstovybei Lietuvoje sėkmingai vadovavo žmogus, iki atvykimo į Kauną neturėjęs nei specialaus diplomatinio išsilavinimo, nei darbo šioje srityje praktikos. G. Padovani, buvęs Pirmojo pasaulinio karo metų vokiečių belaisvis¹⁷⁴¹, vėliau patekęs į Šveicariją, Lozanoje užmezgė ryšius su Lietuvių tautiniu komitetu ir net pramoko lietuvių kalbos. Prieš atvykdamas į Lietuvą, jis dirbo Prancūzijos kariuomenės intendantuose ir kurį laiką veikė kaip Lietuvių tautinio komiteto įgaliotinis¹⁷⁴².

¹⁷³⁸ 1919 m. pradžioje R. Ristehueber dirbo generaliniu konsulu Ciuriche (Šveicarija), paskui Drezdene. Nuo 1924 m. jis buvo Tuniso kolonijinės vyriausybės dispozicijoje. Iš Norvegijos 1937 m. rugpjūčio mėn. pabaigoje perkeltas vadovauti pasiuntinybei Sofijoje. 1940–1942 m. vadovavo pasiuntinybei Otavoje.

¹⁷³⁹ L. Mitkiewicz. *Kauno atsiminimai (1938–1939)*. Vilnius, 2002, p. 7, 181.

¹⁷⁴⁰ G. Galva. *Op. cit.*, p. 306.

¹⁷⁴¹ K. Otte. Lager Soltau: das Kriegsgefangenen- und Interniertenlager des Ersten Weltkriegs (1914–1921): Geschichte und Geschichten. Soltau: Mundschenk, 1999, 320 p.

¹⁷⁴² „Šveicarijos Lietuvių tautinis komitetas įgalioja Gabriel Padovani veikti kompetentingose Prancūzijos institucijose siekiant visiškos Lietuvos, jos dalimi laikant ir Rytų Prūsiją, nepriklausomybės ir imtis visų reikalingų demaršų Lietuvos valstybės atkūrimui“, žr.: *Lietuvių tautinio komiteto Šveicarijoje įgaliojimas G. Padovani. Lozana, 1918 11 26 [pasirašė K. Olšauskas]*. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 1, p. 263.

Formuojant Prancūzų karinę misiją, G. Padovani formaliai vyko į Lietuvą kaip „tiekimo atašė“, bet faktiškai kaip civilinis įgaliotinis, turintis įgaliojimus konsuliniam darbui¹⁷⁴³. Jam teko skubiai mokytis diplomatinio atstovavimo ir raštvedybos vingrybių. Galima sakyti, tik atsitiktinumas lėmė jo paskyrimą Prancūzijos laikinuoju atstovu Lietuvoje. Anot net keletui Lietuvos ministrų kabinetų vadovavusio E. Galvanausko, lietuvių kalba G. Padovani „pravėrė duris pažinti lietuvių būdą, galvojimą ir jų siekimus. Pamažu jis <...> tapo lietuvių bičiulis“¹⁷⁴⁴. Šioje Baltijos valstybėje praleidęs daugiau nei septynerius metus, G. Padovani iš jos 1926 m. vasario 6 d. buvo išlydėtas iškilmingai¹⁷⁴⁵. Grįžęs į Paryžių, jis jau turėjo puikų renomė Užsienio reikalų ministerijoje¹⁷⁴⁶, kurioje ir vėliau buvo apibūdinamas kaip „vienas iš geriausių ministerijos valdininkų“¹⁷⁴⁷.

Lucien Caumeau misija Kaune, paskui Vilniuje, pats kontraversiškausias Prancūzijos diplomatinio atstovavimo Lietuvoje epizodas, įnešė sumaištį į dvišalius diplomatinis santykius. Įkūrus Prancūzijos generalinį komisariatą Baltijos valstybėms, A.-M. L. de Sartiges 1920 m. rugpjūčio mėn. viduryje jį paskyrė atstovu Kaune¹⁷⁴⁸. L. Caumeau perėmus diplomatinio darbą iš Prancūzų karinės misijos,

¹⁷⁴³ *Prancūzijos užsienio reikalų ministro S. Pichon pranešimas ministrui pirmininkui ir karo ministrui G. Clemenceau „A. s. M. Padovani“*. *Paryžius*, 1919 02 28. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 66, l. 16.

¹⁷⁴⁴ G. Galva. *Op. cit.*, p. 306.

¹⁷⁴⁵ Išvykstant iš Lietuvos, G. Padovani vyriausybės rūmuose buvo surengti iškilmingi išleistuvių pietūs, kuriuose dalyvavo ministrų kabineto ir Seimo Užsienio reikalų komisijos nariai, kariuomenės vadovybė ir Užsienio reikalų ministerijos pareigūnai. Kauno geležinkelio stotyje jį išlydėjo visas diplomatinis korpusas, Užsienio reikalų ministerijos pareigūnai, politikai ir būrelis aktyvių visuomenės atstovų bei menininkų, žr.: Prancūzijos ministeris rezidentas Lietuvai p. Puaux įteikė Respublikos Prezidentui savo įgaliojimus. P. Padovani išvyksta iš Lietuvos; Padovani išvyko Prancūzijos. *Lietuva*. 1926, nr. 76, 78.

¹⁷⁴⁶ „P. Peretti žino, su koku taktu, kruopštumu ir inteligencija šis darbuotojas [G. Padovani – V. B.] vykdė savo užduotis per savo ilgą komandiruotę Lietuvoje, per kurią jis dažnai atsidurdavo sunkioje padėtyje. Tik Padovani sumanumo dėka [jo statuso – V. B.] užteko sėkmingam jo veikimui, žr.: *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politinių ir komercinių reikalų direktoriaus pavaduotojo J. de Laroche atsakaita direktoriui p. Peretti*. *Paryžius*, 1923 11 10. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 97.; *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro R. Poincaré padėka Prancūzijos atstovui G. Padovani „Évenements de Mémel“*. *Paris*, 1923 02 19. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 60; Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politinių ir komercinių reikalų direktorijos Europos skyriaus vedėjo A. Vignon telegrama Personalo sk. vadovui, ministro kabineto direktoriui L. Hermite. *Paris* 1923 06 23. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 71; Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir komercijos reikalų direktorijos pranešimas Ministrų kabinetui „Organisation de la représentation diplomatique française en Lituanie et dans les pays Baltes“. *Paryžius*, 1924 09 03. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 106. G. Padovani apdovanojimas Garbės legiono ordino Riterio kryžiumi 1927 m. sausio 11 d. akivaizdžiai sietinas su jo tarnyba Lietuvoje. Tiesa, panašu, kad Prancūzijos Garbės legiono ordinas buvo privalomas diplomato atributas. Pirmojo laipsnio (chevalier) ordinu buvo apdovanoti M. Ardiet (1927), L. Caumeau (1930), G. Dulong (1924), G. Eybert (1919), G. Puaux (1917), N. Henry (1929), G. Le Roy de La Tournelle (1936), P. Neyrac (1932), R. Ristelhueber (1920), A.-M. L. de Sartiges (1921). Visi trys pasiuntiniai Lietuvoje buvo apdovanoti ir antrojo laipsnio (officier) ordinu: G. Dulong 1933 m., o G. Puaux ir R. Ristelhueber – 1929 m.

¹⁷⁴⁷ Iki 1935 m. balandžio mėn. pab. G. Padovani ėjo įvairias pareigas jos administracijoje, šio laikotarpio pabaigoje buvo paskirtas Užsienio reikalų ministerijos sekretoriaus pavaduotojo kabineto vadovo pavaduotoju. 1935 m. paskirtas vadovauti konsulatui (chargé du consulat) Balyje, 1937 m. liepos pabaigoje – pasiuntinybės Balyje pirmuoju sekretoriumi. 1949 m. G. Padovani buvo paskirtas ambasadoriumi į Australiją, kur ir mirė, žr.: Gabriel Padovani. *Revue des deux mondes*, 1936, V. 32, p. 524.

¹⁷⁴⁸ *Generalinio komisaro Baltijos šalims A. M.-L. de Sartiges laiškas Lietuvos užsienio reikalų ministrui*. *Ryga*, 1920 08 14. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 198, l. 44.

tarp dviejų Prancūziją atstovaujančių institucijų kilo konfliktas. Dėl jo L. Caumeau ir C. Reboul atsisakius duoti vizas į Paryžių vyksusiai lietuvių parlamentarų delegacijai, Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje buvo kilęs nerimas – spėliota apie galimas Prancūzijos vyriausybės radikalus priešiškus apraiškas¹⁷⁴⁹.

Nesėkmingai Kaune bandęs gauti patalpas savo būstinei ir butą, L. Caumeau 1920 m. rugsėjo 30 d. atvyko į Vilnių, kur buvo persikėlusį Lietuvos užsienio reikalų ministerija. Jis iškart pasiteiravo Prancūzijos vyriausybės, kaip reiktų elgtis, Raudonajai armijai užėmus miestą. Gavęs nurodymus tokiu atveju pasitraukti į Kauną, sutarė dėl galimo išvykimo su Lietuvos užsienio reikalų ministerija, tačiau vis dėlto liko Vilniuje. Spalio 17 d. L. Caumeau po Lucien Želigowski „maišto“ metu užimto Vilniaus, akivaizdžiai simpatizuodamas šiai Lenkijos karinei avantiūrai, paprašė Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijos pratęsti komandiruoatę¹⁷⁵⁰. Nors jo buvimas sunkino darbą Kaune¹⁷⁵¹, Prancūzijos užsienio reikalų ministerija kurį laiką pritarė šiai iniciatyvai. 1920 m. spalį G. Padovani buvo neinformuotas apie tai, kad Prancūzijos vyriausybė neprieštaruoja L. Caumeau iniciatyvai likti Vilniuje¹⁷⁵². 1921 m. sausio 1 d. jam buvo pavesta perimti konsulinį darbą Kaune¹⁷⁵³, bet Lietuvos vyriausybė tam pasipriešino. Dėl šios priežasties Prancūzijos laikinuoju atstovu Kaune 1921 m. sausio 25 d. oficialiai buvo paskirtas G. Padovani¹⁷⁵⁴. L. Caumeau liko Vidurio Lietuvoje, kol jos Seimas priėmė sprendimą dėl Vilniaus prisijungimo prie Lenkijos.

Anksčiau beveik vien tik konsuliniu darbu rūpinęsis G. Padovani nuo 1920 m. spalio mėn. dirbo Prancūzijos įgaliotiniu Kaune, bet iš pradžių nebuvo paskirtas į

¹⁷⁴⁹ *Generalinio komisaro Baltijos šalims įgaliotinio Lietuvai L. Caumeau telegrama Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Vilnius, 1920 09 30.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 22; *Lietuvos užsienio reikalų viceministro P. Klimo telegrama atstovybei Paryžiuje. Vilnius, 1920 09 30.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 73, l. 49

¹⁷⁵⁰ *Prancūzijos atstovo Vilniuje L. Caumeau telegrama Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Vilnius, 1920 09 30.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 21; *Prancūzijos užsienio reikalų ministro telegrama Prancūzijos atstovui Vilniuje, 1920 10 04.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 23; *L. Caumeau telegrama Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai. Vilnius, 1920 10 07.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 24; *Prancūzijos užsienio reikalų ministro telegrama Generaliniam komisarui Rygoje ir Prancūzijos atstovui Vilniuje L. Caumeau. Vilnius, 1920 10 09.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 28; *L. Caumeau telegrama Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politinių ir ekonominių reikalų direkcijai, Vilnius, 1920 10 17.* AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 31; *Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politinių ir ekonominių reikalų direkcijos telegrama Generaliniam komisarui Baltijos valstybėse „Répresentation française à Vilnius et Kovno“.* Paryžius, 1920 10 23. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 34.

¹⁷⁵¹ L. Caumeau su savim turėjo diplomatinį šifrą, tad laikinai į jo pareigas Kaune paskirtas G. Padovani kurį laiką negalėjo tęsti šifruoto susirašinėjimo su Prancūzijos užsienio reikalų ministerija, kas buvo itin nepatogu po L. Želigowskio perversmo, žr. *Lietuvos užsienio reikalų viceministro P. Klimo atmintinė „Pasikalbėjimas su Padovani“.* Kaunas, 1920 10 20. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 179, l. 25.

¹⁷⁵² *Ibidem.*

¹⁷⁵³ *Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro G. Leygues instrukcija Generaliniam komisariatui Baltijos valstybėse „Rapports officiels entre M. Caumeau et Ministere Lituanien des Affaires etrangeres“.* 1921 01 01. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 37.

¹⁷⁵⁴ Gen. komisaras A.-M. L. de Sartiges tik 1921 m. sausio mėn. oficialiai pranešė apie Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijos L. Caumeau suteiktą įgaliojimą šio misijai Vilniuje, taigi nebepavaldumą gen. komisariatui ir G. Padovani paskyrimą savo įgaliotiniu Kaune, misijos Lietuvoje laikinuoju vadovu ir oficialiu Prancūzijos atstovu šioje šalyje, žr. *Prancūzijos generalinio komisaro Baltijos šalims A.-M. L. de Sartiges laiškas Lietuvos užsienio reikalų ministrui. Ryga, 1921 01 25.* LCVA, f. 383, ap. 7, b. 198, l. 33. L. Caumeau iš Vilniaus perkeltas į konsulatą Rechte tik 1921 m. gruodžio pabaigoje.

šias pareigas. Po Suvalkų sutarties sulaužymo ir vėliau *Quai d'Orsay* informaciją apie padėtį Kaune gaudavo iš tuo metu jokio diplomatinio statuso neturėjusio tautiečio. Laikinojo atstovo pareigas Lietuvoje G. Padovani ėjo dar trejus metus ir šioje padėtyje jautėsi nesaugiai. Atrodo, kad bent iš pradžių, Kaune jis buvo vertinamas kiek atsainiai, kaip „koks tai vaikėzas“¹⁷⁵⁵. Lietuvos atstovybė Paryžiuje 1922 m. perspėjo kauniškius kolegas, kad Prancūzijos užsienio reikalų ministerija puikiai vertina šį pavaldinį, turėjusį tokius pat įgaliojimus, kaip ir O. Milašius. G. Padovani tarpininkavo tarp abiejų valstybių, Lietuvai siekiant tarptautinio diplomatinio pripažinimo ir palaikė kuo greitesnį jo suteikimą. Jis kontaktavo su abiejų valstybių ministerijomis, sprendžiant Vilniaus ir Klaipėdos problemas, rūpinosi ekonominių ryšių stiprinimu. Tiesa, jis mažiau energijos nei vėliau Kaune rezidavę prancūzų diplomatai, skyrė kultūriniam abiejų valstybių bendradarbiavimui.

G. Padovani padėtį Kaune sunkino pirmojo Prancūzijos konsulo Lietuvoje paskyrimas. G. Eybert, mažiau išsilavinęs ir pats neseniai tegavęs aukštesnes pareigas, tačiau vyresnis ir turintis daugiau bent jau konsulinio darbo patirties už G. Padovani, ignoravo ministerijos nurodymus apsiriboti tik konsuliniu darbu¹⁷⁵⁶. Šio polinkio neatsisakė, net ir paskyrus pasiuntinį G. Puaux. Be to, skirtingai nei konsulas, G. Padovani stokojo ir pavaldinių, ir darbo įrangos, ir lėšų. Po keleto incidentų 1923 m. jis apie apgailėtinaai menką atstovybės finansavimą, būtinybę apibrėžti jo pareigas ir santykius su konsulatu keletą kartų rašė ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré¹⁷⁵⁷.

Manytume, ministerijos pareigūnai patys nejaukiai jautėsi, versdami G. Padovani vieną dirbti efemeriškoje ir apgailėtinaai finansuojamoje institucijoje. Incidentams nenutrūkus, spalio 23 d. ministerija į atstovybės vadovo pareigas paskyrė diplomatinio darbo srityje „labiau išsilavinusį“ pasiuntinybės Latvijoje darbuotoją Jean Lescuyer. Jis nepritapo menkai finansuojamoje diplomatinėje institucijoje¹⁷⁵⁸. Nors tikslų duomenų neišliko, greičiausiai ministerijai atsisakius padidinti finansavimą atstovybei Lietuvoje, J. Lescuyer iš pareigų greit pasitraukė.

1924 m. pradžioje G. Padovani buvo paprašytas grįžti į Lietuvą iki

¹⁷⁵⁵ Lietuvos atstovybės Prancūzijoje sekretoriaus J. Dobužio pranešimas Vakarų departamento direktoriui B. K. Balučiu. Paryžius, 1922 02 10. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 271, l. 7.

¹⁷⁵⁶ Prancūzijos užsienio reikalų ministro R. Poincaré instrukcija Prancūzijos laikinajam įgaliotiniui G. Padovani Kaune. Paryžius, 1922 08 04. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 49; Prancūzijos ministro rezidento Lietuvoje G. Puaux pranešimas Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Europos skyriui „A. s. de la gérance de M. Eybert“, Kaunas, 1927 01 15. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 127.

¹⁷⁵⁷ Prancūzijos laikinojo įgaliotinio Kaune G. Padovani laiškas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré. Kaunas, 1923 05 23, 06 15. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 64–69, 73. Po pakartotinio skundo, liepos viduryje, G. Eybert buvo išsiųsta itin griežta ir tiesmuka jo įgaliojimus apibrėžianti instrukcija, žr.: Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politikos ir Ekonomikos reikalų direkcijos instrukcija konsului Kaune „Attitude de M. Eybert“. Paryžius, 1923 07 18. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, l. 78.

¹⁷⁵⁸ „Norėčiau nurodyti akivaizdų atstovybei skirtų lėšų nepakankamumą, 6000 fr. alga yra būtinas minimumas [G. Padovani buvo mokama dvigubai mažiau – V. B.], nemokėdamas kalbos privalau priimti vertėją ir daktilografą-sekretorių spausdinimui bei archyvo tvarkymui, bent 7320 fr. mėnesinis kreditas būtinas normalaus veikimo užtikrinimui, pastatas, kuriame įsitaisiusi atstovybė, yra visiškai netinkamas. <...> Baldai geranoriškai paskolinti privačių asmenų arba Lietuvos vyriausybės <...>. Delegacija neturi seifo, jis neprivalomas, bet svarbus šalyje, kurios abejotini papročiai gerai žinomi ir vagystė yra tikra valstybės institucija“, žr. Prancūzijos atstovo Lietuvoje J. Lescuyer pranešimas ministro kabinetui ir personalo skyriui „A. s. de la situation materielle de la délégation française en Lituanie“. Kaunas. 1923 10 31. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 53, p. 94.

pasiuntinio paskyrimo¹⁷⁵⁹. Vasario 19 d. užsienio reikalų ministras R. Poincaré paskyrė G. Padovani pasiuntinybės Kaune valdytoju (chargé de la gérance). 1925 m. lapkričio 3 d. jis pakeltas į trečiojo sekretoriaus pareigas šioje pasiuntinybėje. 1925 m. pab.–1926 m. gegužės mėn. jam talkino raštvedys-archyvaras Maurice Ardiet.

Prancūzų archyvinių šaltinių analizė skatintų prielaidą, jog kurį laiką trukęs G. Padovani statuso Lietuvoje neapibrėžtumas labiau kliudė santykiams ne su Lietuvos vyriausybe, o su kolegomis. Gana sėkminga jo veikla liudija šio savamokslio diplomato lankstumą, delikatumą, neblogus santykius su Lietuvos vyriausybe. Žinoma, prancūzų diplomatas neabejotinai nuolat vadovavosi visų pirma savo valstybės interesais, per jų prizmę vertindamas Lietuvos politinį procesą bei jo dalyvius.

E. Galvanauskas prisiminimuose rašo apie kone bičiulišką G. Padovani laikyseną Klaipėdos sukilimo metu: „Klaipėdos miesto apsupimo metu aš vaikščiojau naktimis iš buto į miesto centrinę telegrafu susisiekti su sukilėlių vadu <...>. Trečią kartą grįždamas po susisiekimo telegrafu, tuščioje Laisvės alėjoje susitikau Padovani. Padovani nebaigė pasivaikščiojimų iki vidurnakčio, kol nebuvo užimta Klaipėda. Jis mane vis palydėdavo iki buto. Kalbėdavome apie šį, apie tą, tačiau nelietėme Klaipėdos, lyg jos visai pasaulyje nebūtų. Kai sukilėliai užėmė Klaipėdą ir padarė paliaubas su prancūzais, Padovani paklausė mane: 'Ar jau užimta Klaipėda?' 'Kuo sėkmingiausiai', atsakiau jam“¹⁷⁶⁰. Vis tik tenka konstatuoti, kad pasakojime minima G. Padovani laikysena skyrėsi nuo jo diplomatinio susirašinėjimo retorikos. Reikėtų daugiau šaltinių, norint suvokti, ar E. Galvanauskas kiek idealizuotai vaizdavo bendravimą su prancūzų diplomatu, ar šis kalbėdamasis su lietuviais buvo gerokai nuosaikesnis, nei diplomatiškai susirašinėjime su prancūzų vyriausybe.

Bet kuriuo atveju, kilus sunkumams dėl Klaipėdos statuto G. Padovani retorika 1923 m. balandžio–spalio mėn. buvo gerokai sugriežtėjusi ir supanašėjusi į Lenkijoje akredituotų prancūzų diplomatų. Tuo metu Lietuvos valstybingumą jis vertino priešiščiau, nei, tarkime, 1921 m., ir itin pabrėžė vokiečių bei sovietų įtaką lietuvių politiniam gyvenimui. Lietuvai įvardinti prancūzų diplomatas kurį laiką netgi naudojo iš Lenkijos politinių sluoksnių atėjusius apibūdinimus „Kauno Lietuva“, „Kauno vyriausybė“, kaltindamas lietuvius piktavališkumu, išūlumumu, dviveidiškumu¹⁷⁶¹. Galbūt tokia Prancūzijos atstovo jausena paskatino jį 1923 m. rudenį, kaip jau minėta, išvykti iš Lietuvos. Po neilgos pertraukos parkeliavęs į Lietuvą, G. Padovani grįžo prie iki 1922 m. pabaigos jam būdingos nuosaikesnės

¹⁷⁵⁹ G. Padovani jau buvo laimėjęs atšauktą diplomatinio rango kvalifikacinį konkursą ir 1924 m. vasario 13 d. net gavęs paskyrimą į ambasadą Tokijuje.

¹⁷⁶⁰ G. Galva. *Op. cit.*, p. 306–307.

¹⁷⁶¹ Pvz., „Lietuviai yra įpratę protestuoti: per keturis metus nebuvo mėnesio, kad neprotestuotų prieš kokią nors instituciją“, žr.: *G. Padovani pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré „A. s. la lituane et le projet de la Convention relatif au territoire de Memel“*. *Kaunas, 1923 04 07. AMAEF, Europe 1918–1940, Memel, d. 9, p. 16*; „Pasiduodanti įvairioms įtakoms, nuolat bandanti pasinaudoti Vokietija, sovietais ir Santarve, ryžtingai ir absoliučiai priešiška šiai dėl Lenkijos, Kauno vyriausybė rodo politinės anarchijos spektaklį, kuris, trūkstant esminių valdymo idėjų, lemia netikrumą dėl ateities planų, socialinius sukrėtimus ir partines kovas“, žr.: *Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré „Valeur intrinsèque à Kovno – Gouvernement de Kovno“*. *Kaunas, 1923 04 10. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 26, p. 16*; „Žemių, kuriuose lietuvių etninė grupė sugebėjo įkurti savo valstybę, geografinė ir politinė padėtis šį jauną organizmą paskatino pervertinti savo dabartinį ir būsimą vaidmenį ir pasikliauti tikėjimu, kad didžiosios valstybės, esą, būtinai turinčios su ja elgtis taktiškai“, žr.: *G. Padovani pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui R. Poincaré*. *Kaunas, 1923 06 23. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 10, p. 29–30*.

retorikos.

Nepaisant šio santykių su Lietuvos vyriausybe pablogėjimo, G. Padovani, atrodo, ganėtinai apsirato Lietuvoje – vylėsi bent jau laikinojo atstovybės vadovo statuso panaikinimo ir oficialaus diplomatinio paskyrimo į Lietuvą¹⁷⁶². Vis dėlto Paryžiuje ieškota vyresnio ir daugiau profesinės patirties turinčio diplomato¹⁷⁶³. Anot *Quai d'Orsay* pareigūnų, G. Padovani „dar reikia pamatyti daug šalių, prieš pasiunčiant jį“¹⁷⁶⁴ pasiuntiniu į Lietuvą.

Galima konstatuoti, kad neprofesionalūs diplomatai C. Reboul, G. Eybert, G. Padovani geriau adaptavosi mažoje Baltijos valstybėje, nei diplomatinio darbo patirties turintys profesionalai. Jie gebėjo dirbti Lietuvoje, gaudami santūrų ar kartais net itin menką finansavimą, atidžiai sekė vietos politinį gyvenimą, užmezgė kontaktų su vietos politikais, stengėsi pasiūlyti dvišalių ryšio stiprinimo būdų, rūpinosi ekonominio bendradarbiavimo intensyvinimu, noriai vedė diplomatinę korespondenciją.

Anot P. Klimo, „labai gabaus ir žymaus“¹⁷⁶⁵ ministro rezidento G. Puaux veiklos pradžia žymėjo dvišalių santykių evoliuciją. Vadovavimas Prancūzijos pasiuntinybei Kaune buvo perduotas specialybės išsilavinimą ir darbo patirtį turėjusiam diplomatui. Visi trys pasiuntiniai gavo antros klasės pasiuntinio kvalifikacinį laipsnį ir buvo pakelti į pasiuntinio diplomatinį rangą, prieš skiriant juos vadovauti pasiuntinybei Lietuvoje. Taigi paskyrimas į šią valstybę, bent oficialiai, tikrai vadintinas jų karjeros šuoliu. Tačiau institucija, kuriai pasiuntinys vadovavo, veikė Prancūzijai mažai reikšmingoje šalyje ir turėjo nedaug įtakos Lietuvos politiniam gyvenimui.

Trumpiausiai Lietuvoje užtruko pats veržliausias ir labiausiai stengęsis sustiprinti Prancūzijos įtaką šioje Baltijos valstybėje pasiuntinys G. Puaux. Jis atvyko į Lietuvą politinės transformacijos laikotarpiu: 1926 m. pradžioje valstybės politiniame gyvenime dar dominavo krikščionys demokratai, metų viduryje darbą pradėjo Seimas, kuriame daugumą pirmą kartą gavo kairiosios politinės jėgos, buvo išrinktas naujas prezidentas ir sudaryta kairiųjų vyriausybė. Po tų pačių metų pabaigoje įvykusio perversmo valdžios viršūnėje įsitvirtino tautininkai – dar vienas prezidentas ir dar viena vyriausybė, pradėjo formuotis autoritarinė santvarka. Galbūt tai turėjo įtakos jo susidarytam Lietuvos kaip nestabilios valstybės vaizdinui¹⁷⁶⁶.

Turbūt neišvengiamai lygindamas naująją paskyrimo vietą su Prancūzija, Vokietija, Šveicarija, G. Puaux buvo itin kritiškas, vertindamas Lietuvos politinį gyvenimą. Pranešimuose *Quai d'Orsay* jis nuolat pabrėždavo politinių figūrų stoką, jų patirties ir administracinių gebėjimų trūkumą, laikėsi pozicijos, kad lietuviai vis dar

¹⁷⁶² „Iš pasikalbėjimo su p. ministriu suprantame, kad p. Padovani būtų malonu, kad padarytumėm demaršą, jog jis būtų paskirtas Kaune kuo nors kitu vieton dabar delegato“, žr.: *Lietuvos užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriaus B. K. Balučio instrukcija pasiuntiniui Paryžiuje*. Kaunas, 1926 01 20. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 672, l. 511.

¹⁷⁶³ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas užsienio reikalų ministrui „Dėl prancūzų atstovybės sutvarkymo Lietuvoj“*. Paryžius, 1926 02 01. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 673, l. 115; P. Klimo pranešimas Užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriui B. K. Balučiu. Paryžius, 1926 01 30. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 650, l. 6.

¹⁷⁶⁴ *Lietuvos reikalų patikėtinio Prancūzijoje O. Milašiaus pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui*. Paryžius, 1923 12 31. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 396, l. 6.

¹⁷⁶⁵ *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo laiškas Užsienio reikalų ministerijos gen. sekretoriui B. K. Balučiu*. Paryžius, 1926 03 28. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 673, l. 109.

¹⁷⁶⁶ *Prancūzijos ministro rezidento Lietuvoje G. Puaux pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Briand „A. s. La Lituanie et la Pologne“*. Kaunas, 1926 05 06. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 59, p. 126.

neįrodė gebėjimo savarankiškai valdyti savo šalį. Anot jo, „Dabartinė Lietuva yra Karaliaučiaus profesorių ir Berlyno gen. karinio štabo kūriny. Lietuvių dialektą, beveik jau beišnykstantį, dirbtinai atgaivino vokiečių filologai, jam suteikę sintaksę ir leksiką. <...> Skurdas, menkumas – tokie yra bruožai šios šalies, neturinčios nei kultūros, nei tradicijų, apie kurią užsieniečiai sutaria, tvirtindami: 'čia nėra žmonių'. Valdžia laikoma praturtėjimo šaltiniu ir ja naudojasi siauras pataikūnų ratas. <...> Patarimai, idėjos protingi siūlymai, raginimai vadovautis europietiška išmintimi nesulaukia atgarsio. Kauno vyriausybė tenusileidžia tik atėjus neišvengiamybei“¹⁷⁶⁷. Tokia kai kurių šio diplomato pranešimų retorika skatintų spėti, kad jis nemažai rėmėsi Lietuvos valstybingumui nepalankiais informatoriais arba šaltiniais.

Nuosaikešnis, bet panašus požiūris į Lietuvos politinį gyvenimą būdingas ir R. Ristelhueber, kurio pranešimuose nuolat kartotas J. Tūbelio vyriausybės nestabilumo ir pavojingos užsienio politikos motyvas, pvz.: „Visą laiką priešiška Lenkijai, iš kurios mano atsiimti Vilnių, beveik agresyvi su Vokietija, kuriai tikisi sukliudyti įsikišti į Klaipėdos reikalus, nejautri Latvijos rodomiems draugiškumo ženklams, jauna Lietuva, išžūliai elgdamasi su trimis kaimynėmis įrodo perdėtai pasitikinti savo likimu“¹⁷⁶⁸.

Apibūdinant prancūzų diplomatų požiūrį į paskyrimo vietą, verta pritarti istoriko Alfonso Eidinto teiginiui, kad tarnyba Kaune buvo laikoma nykia, nepatogia, netgi sunkia¹⁷⁶⁹. Grįždami prie G. Puaux nuostatos, esą jis esąs paskirtas į vieną iš trijų blogiausių diplomatinių postų tuometinėje Europoje laikytą miestą, manytume, kad ši „diagnozė“ buvo nustatyta pagal dvišalių santykių pobūdį ir intensyvumą, miesto klimato, komforto lygio ir sociokultūrinio gyvenimo ypatumus. „Paryžietis ir paryžiečių anūkas“, „istorikas, istoriko sūnus ir anūkas“, protestantų dvasininkų ir įtakingų anglies pramonininkų šeimoje užaugęs, išlavintą skonį turėjęs¹⁷⁷⁰ G. Puaux Kaune iš karto susidūrė su buitinais sunkumais. Jis atvyko į Lietuvos laikinąją sostinę 1926 m. kovo mėn. pabaigoje, o rugsėjo mėn. baigiantis dar nebuvo iš vyriausybės gavęs būsto privačiai rezidencijai¹⁷⁷¹. Be to, pasiuntinybės Lietuvoje darbas nebuvo pakankamai gerai finansuojamas. 1927 m. gruodžio mėn., G. Puaux tarpininkavimo, siekiant Lietuvos ir Lenkijos santykių suregulavimo, laikotarpiu, anot Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo, „*Quai d'Orsay* [pareigūnai – V. B.] prasitarė, kad Puaux labai šykščiai informuojąs, kad jo telegramos per daug trumpos, nes jis neturi joms kreditų, kad raportai dėl kurjerio retumo pasivėlina“¹⁷⁷².

Diplomatas akivaizdžiai nejaukiai jautėsi Lietuvoje, tad 1926 m. rugsėjo mėn. pabaigoje mėgino su šeima visam išvykti atgal į Paryžių ir gauti kitą paskyrimą¹⁷⁷³. Šį pasitraukimą galima būtų sieti ir su Prancūzijos politiniu

¹⁷⁶⁷ *Ibid.*, p. 125, 126, 129, 130.

¹⁷⁶⁸ *Prancūzijos pasiuntinio Lietuvoje R. Ristelhueber pranešimas užsienio reikalų ministrui L. Barthou „Relations lituano-allemandes“*. Kaunas, 1934 02 27. AMAEF, Europe 1918–1940, Lituanie, d. 81, p. 41.

¹⁷⁶⁹ A. Eidintas. *Op. cit.*, p. 160.

¹⁷⁷⁰ *Institut de France. Académie des sciences morales et politiques. Notice sur la vie et travaux de Gabriel Puaux (1883–1870) per M. Walline, Membre de l'Académie, lue dans séance du mardi 18 avril 1972*. Paris, 1972, p. 5, 6, 13; G. Puaux senelis Frédéric Mallet nuo 1869 m. buvo Prekybos rūmų narys, 1875–1890 m. pirmininkas, 1873 respublikinio konservatorių k-to vicepirmininkas, žr.: P. Ardaillou. *Les républicains du Havre au XIXe siècle au XIXe siècle (1815–1889)*. Rouen, 1999, p. 268.

¹⁷⁷¹ [1926 09 18 įrašas] *Lithuania in the 1920's: a diplomat's diary*, p. 25.

¹⁷⁷² *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas ministrui pirmininkui A. Voldemarui. Paryžius, 1927 11 03*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 766, l. 225 v.

¹⁷⁷³ [1926 09 23 R. W. Heingartner įrašas]. *Lithuania in the 1920's: a diplomat's diary*, p. 27.

pralaimėjimu – Lietuvos nepuolimo sutarties su SSRS sudarymu rugsėjo 28 d. Dar prieš mėnesį apie G. Puaux ketinimus Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje P. Klimas įspėjo ministrą pirmininką ir užsienio reikalų ministrą M. Sleževičių, bet šis nesistengė sulaikyti prancūzų diplomato¹⁷⁷⁴.

Galima sakyti, radikalų žingsnį bent iš dalies vainikavo sėkmė. 1927 m. sausio mėn. staiga paaštrėjus Lietuvos ir Lenkijos santykiams, *Quai d'Orsay* gražino G. Puaux į Lietuvą, pakeldama jo diplomatinį rangą ir padidindama finansavimą jo vadovaujamai pasiuntinybei. Kaune Prancūzijos pasiuntinys iškart įsikūrė jo privačiai rezidencijai paskirtame keturių kambarių bute, tiesa, be vandentiekio ir kanalizacijos¹⁷⁷⁵. Privačioje aplinkoje G. Puaux ir toliau neslėpė savo kartėlio dėl būtinybės likti Kaune, kuriame ištvėrė tik iki 1928 m. vasario mėn antrosios pusės. Dar atviriau nepasitenkinimą turimomis gyvenimo sąlygomis, jei tikėsime JAV reikalų įgaliotiniu R. W. Heingartner, demonstravo prancūzų pasiuntinio žmona Apolline ir didžiąją laiko dalį Prancūzijoje praleidavusi konsulo G. Eybert žmona¹⁷⁷⁶.

Toks nepasitenkinimas paskyrimo vieta nevadintinas išimtimi. 1934–1935 m. pasiuntinys R. Ristelhueber keletą mėnesių Paryžiuje stengėsi gauti naują paskyrimą¹⁷⁷⁷. 1935 m. liepos mėn. Čekoslovakijos pasiuntiniui Lietuvoje Jan Skalicky pranešdamas apie perkėlimą, jis R. Ristelhueber pabrėžė, kad Kaune jis ir ypač Paryžiuje gyventi likusi jo šeima, „neapsipratęs“. Diplomatas „neslėpė pasitenkinimo“, išvykdamas į Oslą¹⁷⁷⁸.

Nemažai išsamių diplomatinių pranešimų parengdavusio, bet ganėtinai pasyvaus R. Ristelhueber paskyrimas, ko gero, buvo Prancūzijos nuostatos silpninti politinius santykius su Lietuva dalis. Ilgiausiai Lietuvoje dirbusio prancūzų pasiuntinio rezidavimo laikotarpis, 1928–1935 m., iš dalies sutapo dvišalių politinių ryšių stagnacijos ir didžiausio pasyvumo metais – tada R. Ristelhueber kolegoms guodėsi Kaune „neturįs ką veikti“¹⁷⁷⁹. Gana subjektyvus ir itin nepalankiai Prancūzijos pasiuntinį vertinęs Thomas Hildebrand Preston Prancūzijos pasiuntinybės darbą 1930 m. pradžioje apibūdino kritiškai: „Pasiuntinybė prastai aprūpinta, neefektyvi, nei vienas pasiuntinybės tarnautojas nemoka rusų kalbos, prastai

¹⁷⁷⁴Tarp G. Puaux paskatinusių išvykti priežasčių P. Klimas paminėjo jo atvykimą į Lietuvą tik dėl karjeros sumetimų ir negalėjimo likti ambasadoje Šveicarijoje dėl konflikto su ambasadoriumi Jean de Henessy, tinkamo būsto asmeninei rezidencijai neradimą, per menką Užsienio reikalų ministerijos pasiuntinio veiklai skirtą finansavimą, žr.: *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo pranešimas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui M. Sleževičiui „Dėl Prancūzijos ministerio Puaux likimo Lietuvoje“*. *Paryžius, 1926 08 30*. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 656, l. 84, 85.

¹⁷⁷⁵[1927 02 04 R. W. Heingartner įrašas]. *Lithuania in the 1920's: a diplomat's diary*, p. 103.

¹⁷⁷⁶Konsulo G. Eyberto žmona, „Lietuvą laikanti Azija“, į ją retkarčiais atvykdavo ne daugiau, nei dviems mėnesiams, nes „susirgtų, jei būtų priversta likti ilgiau“. Ponia A. Puaux lygino Lietuvą su dykuma. [1927 01 20, 02 15 R. W. Heingartner įrašai]. *Ibid.*, p. 97, 111.

¹⁷⁷⁷„R. Ristelhueber dabar jau visai atvirai pasakė, kad jis jau du metai kalbinęs *Quai d'Orsay* jį išskelti iš Kauno, nes jam jau ten nusibodė, bet vis nieko negaunąs. Todėl jis iš pradžių paėmęs vieno mėnesio atostogas, paskui išėjęs „dėl ligos“, o dabar prašąs dar pratęsti, tikėdamasis, kad toks „liguistumas“ priversiąs *Quai d'Orsay* atsižvelgti į jo iškelimo reikalą. Tačiau [Polit. ir komerc. direktorius] P. Bargeton pastebėjęs, kad tuo tarpu posto nėra laisvo, o jo nebuvimas Lietuvoje galįs nepatikti Lietuvos vyriausybei. P. de Chambon man dar pridėjo, kad jie bendrai nelabai yra patenkinti R. Ristelhueber neveiklumu“, žr.: *Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P. Klimo atmintinė*. *Paryžius, 1935 01 30*. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 27, l. 52.

¹⁷⁷⁸*Čekoslovakijos laikinojo reikalų įgaliotinio Lietuvoje J. Skalickio pranešimas Čekoslovakijos Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1935 07 26*. Archiv Ministerstva zahraničních věcí České Republiky (toliau AMZV ČR). Pz–Kaunas, 1935, č. j. 236/35/dův.

¹⁷⁷⁹*T. H. Preston laiškas A. O. Scott. Kaunas, 1931 03 31*, cituojama pagal: V. Žalys. *Op. cit.*, t. 2, kn. 1, p. 132. Minimū laikotarpiu Lietuvos ir Prancūzijos santykius tikrai buvo ištikęs štilis, bet jų pagyvėjimo metu R. Ristelhueber dalį laiko išvis praleido Paryžiuje.

dirba¹⁷⁸⁰. Bent 1930–1933 m. kultūrinis Lietuvos ir Prancūzijos bendradarbiavimas tikrai buvo stipresnis už politinį. Visgi R. Ristelhueber ryžto išvykti nesumažino faktas, kad 1934–1935 m. dviejų valstybių santykiai suintensyvėjo.

Paaštrėjus Vokietijos spaudimui Lietuvai dėl Klaipėdos krašto stengdamasi vėl aktyvinti politinius ryšius su šia Baltijos valstybe, *Quai d'Orsay* paskyrė į Kauną G. Dulong. Jis, atrodo, gyviau kontaktavo su lietuvių politikais. Be to, R. Ristelhueber didžiumą energijos skyrė Lenkijos ir Lietuvos santykių problemai. Jo pakeitimas 1935 m., manytume, liudytų ir *Quai d'Orsay* suinteresuotumo Vilniaus problema susilpnėjimą, susitelkiant Klaipėdos autonomijos klausimui.

Kaip ir J. Piłsudski Lenkijoje, A. Smetonos Lietuvoje prancūzų diplomatams sunkiai sekėsi daryti svaresnę įtaką Lietuvos ir Prancūzijos politinių santykių raidai. Tiesa, Varšuvoje prancūzų diplomatai nepajėgė užmegzti kontaktų su įtakingais tenykštės užsienio reikalų ministerijos pareigūnais ir buvo izoliuoti dėl polinkio remtis opozicija (Jules Laroche¹⁷⁸¹) bei bandymų diktuoti politinius sprendimus (L. Noël¹⁷⁸²). Jeigu lyginsime prancūzų ambasadorių Lenkijoje ir pasiuntinių Lietuvoje padėtį po 1928 m., Varšuvoje išryškėja prancūzų diplomatų pastangų veikti aktyviai nesėkmė.

Tuo tarpu Kaune veikę Prancūzijos pasiuntiniai palaikė gana neblogus, konfliktų neapsunkintus, bet formalius santykius su Lietuvos užsienio reikalų ministerija, neužmezgė artimesnių kontaktų su lietuvių politikais. Dėl Lietuvos geopolitinės padėties Baltijos valstybėse rezidavę prancūzų diplomatai, kaip ir Prancūzijos kariuomenę atstovavę karininkai (karinių misijų nariai, atašė), perduodavo informaciją apie aktualijas ne tik Lietuvoje, bet ir strategiškai svarbiose Vokietijoje bei SSRS¹⁷⁸³. Nepaisant šio tarptautinio saugumo klausimams svarbos turėjusio pasiuntinybės Kaune vaidmens, neprofesionaliųjų diplomatų indėlis Prancūzijos politikos Lietuvoje klausimu atrodo svaresnis, nei nuo 1926 m. pradėjusių dirbti G. Puaux, R. Ristelhueber ir G. Dulong. Tikrai labai aktyviai Lietuvoje iki 1927 m. rudens, Lenkijos ir Lietuvos konflikto paaštrėjimo laikotarpiu, veikė nebent G. Puaux, bet suvokus patirtą nesėkmę jo užsidedimas atlėgo.

Žinoma, Prancūzijos pasiuntinių Lietuvoje aktyvumą, ypač 1929–1932 m., gerokai ribojo ir Klaipėdos bei ypač Vilniaus problemoms atslūgus gerokai sumenkęs *Quai d'Orsay* susidomėjimas santykiais su Baltijos valstybėmis. Pati Prancūzijos užsienio reikalų ministerija irgi apribojo pasiuntinių Kaune vaidmenį, nes jos aukščiausi pareigūnai daugeliu atvejų vadovavosi visų pirma kontaktų su Lietuvos pasiuntiniu P. Klimu metu gauta informacija¹⁷⁸⁴.

Tiesa, istorikės A. Petraitytės-Briedienės nuomone, prancūzų diplomatai veikliau nei dauguma kitų pasiuntinybių narių, dalyvavo Kauno kultūriniame gyvenime¹⁷⁸⁵. R. Ristelhueber ir G. Dulong rėmė Prancūzijos ir Lietuvos kultūrinių

¹⁷⁸⁰ *Ibid.*, p. 109–110.

¹⁷⁸¹ J. Laroche. *La Pologne de Piłudski. Souvenirs d'une Ambassade, 1926–1935*. Paris, 1953, 233 p.

¹⁷⁸² Y. Beauvois. *Léon Noël: de Laval à de Gaulle via Pétain (1888–1987)*. Villeneuve-d'Ascq, 2001, p. 132–155.

¹⁷⁸³ J. Gueslin. *Le mythe des États tampons. L'opinion française*, p. 132.

¹⁷⁸⁴ Prancūzijos užsienio reikalų ministerija dažnai rėmėsi ne tiek jai pavaldžių pasiuntinių, kiek Paryžiuje reziduojančių užsienio valstybių diplomatinių atstovų teikiama informacija, nes prancūzų diplomatų siunčiami pranešimai dėl kurjerių stokos dažnai vėluodavo, žr.; A. Adamthwaite. *Op. cit.*, p. 14.

¹⁷⁸⁵ A. Petraitytė. Užsienio valstybių diplomatinis korpusas Kauno kultūriniame gyvenime 1923–1940 metais. *Kauno istorijos metraštis*. 2002, nr. 3, p. 144.

ryšių plėtojimą¹⁷⁸⁶. Galbūt kultūra bei švietimas ir tapo sritimis, kuriose jie galėjo realizuoti ambicijas svariau veikti dvišalius santykius, stiprindami Prancūzijos vaidmenį šioje Baltijos valstybėje. Frankofiliškos atmosferos stiprinimui buvo itin parankus kultūrinių renginių finansavimas, tarpininkavimas rengiant prancūzų politikų, mokslininkų, menininkų ir sportininkų vizitus, lėšų prancūzų kalbos studijoms ir kursams paieška bei prancūzų kultūrą populiariusių konkursų rengimas. Šias sritis kuravo Prancūzijos pasiuntinybė Lietuvoje. Pasiuntinybės darbuotojai priklausė Lietuvių-prancūzų draugijai, o sekretoriai net keletą kartų buvo išrinkti jos vicepirmininkais¹⁷⁸⁷. Pasiuntinybės kultūriniai renginiai, dažnai ruošiami kartu su Lietuvių-prancūzų draugija, buvo gana įvairiapusiai: koncertai, parodos, paskaitos, uždaros ir viešos filmų peržiūros, netgi P. Neyrac režisuota draugijos narių prancūziškai suvaidinta prancūzų komediografo Labiche pjesė¹⁷⁸⁸.

Gaila, kad nė vienas Prancūzijos pasiuntinys atidžiau nesusidomėjo šalimi, kurioje atstovavo Prancūziją, juolab kad G. Puaux ir R. Ristelhueber patys buvo istorikai. Humanitarinių ir politinių mokslų akademijos (Academie des sciences morales et politiques) tikrasis narys G. Puaux parengė memuarinio pobūdžio publikacijų, knygų įvadų, iškilmingų pasisakymų¹⁷⁸⁹. R. Ristelhueber akivaizdžiai labiau domėjosi Azijos ir Šiaurės Afrikos šalimis¹⁷⁹⁰, nei Vidurio Rytų Europa, yra paskelbęs ir solidžių istorinių veikalų¹⁷⁹¹, istorijos sintezių¹⁷⁹², specializuotų orientalistikos tyrimų¹⁷⁹³. Deja, 1955 m. pasirodė tik mažytis jos straipsnelis apie

¹⁷⁸⁶ Čekoslovakijos laikinojo reikalų įgaliotinio Lietuvoje J. Skalickio pranešimas Čekoslovakijos Užsienio reikalų ministerijai. Kaunas, 1935 07 26. AMZV ČR, Pz–Kaunas, 1935, č. j. 236/35/dūv.

¹⁷⁸⁷ E. Ožalinskaitė. *Op. cit.*, p. 12.

¹⁷⁸⁸ Lietuvių prancūzų draugijos paskaitos ir parodos. *Lietuvos aidas*, 1936, nr. 203.

¹⁷⁸⁹ G. Puaux. *Trois discours et allocutions prononcés. à Berne. 1925. Paris: L'Île de France, 1926, 31 p.; ibid., Vale Helvetia. Paris: L'Île de France, S.A. D'Éditions, 1926, 31 p.; ibid., Les Débuts de l'amitié franco-roumaine: Conférences de l'Union intellectuelle roumaine. Typogr. roumaines unies, 1929, 32 p.; ibid., Deux années au Levant: souvenirs de Syrie et du Liban, 1939–1940. Paris: Hachette, 1952, 248 p.; ibid., Institut de France. Académie des sciences morales et politiques. Notice sur la vie et les travaux de Georges Pichat, 1867–1950, par Gabriel Puaux, lue dans la séance du 29 juin 1953. Paris, impr. de Firmin-Didot, 1953, 16 p.; ibid., Essai de psychanalyse des protectorats nord-africains. Paris: Centre d'études de politique étrangère, 1954, 24 p.; André Tardieu, par Louis Aubert, Ivan Martin, Michel Missoffe, François Piétri, Alfred Pose. Introduction par Gabriel Puaux. Hommages de B. Baruch, Lord Vansittart, P. Van Zeeland. Paris: Plon, 1957, 217 p.; G. Puaux. Le pasteur Jean-Henry Ebray– 1769-1840. Impr. Corbière et Jugain, 1960, 46 p.; ibid. Mort et transfiguration de l'Autriche, 1933–1955. Paris: Plon, 1966, 207 p.; G. Puaux, P. E. Hugues. Musée du "Désert", 1685–1787 – l'oeuvre, notice historique et régionale, guide du visiteur. Société de l'histoire du protestantisme français, 1951, 66 p.*

¹⁷⁹⁰ *Quai d'Orsay* Sirijos reikalų komisijos sekretorius R. Ristelhueber Pirmojo pasaulinio karo metais ir keletą metų po jų buvo vienu iš trijų įtakingiausių imperinės Vidurio-Rytų Azijos politikos formuotojų, žr.: Ch. M. Andrew ir A. S. Kanya-Forstner. *The Climax of French Imperial Expansion, 1914–1924*. Standford: Standford university press, 1981, p. 50.

¹⁷⁹¹ R. Ristelhueber. *Traditions francaises au Liban*. Paris, 1918, 318 p. Už šią knygą autorių apdovanojo Prancūzų akademija. Taip pat: *Voyages en forme de croquis: Montréal, Dussault et Péladeau, 1944, 205 p.; Ibid., La double aventure de Fridtjof Nansen (explorateur et philanthrope). Montréal, Dussault et Péladeau, 1945, 320 p.; Ibid., Dieu le veut!: récits du temps des croisades. Montréal: Dussault et Peladeau, 1945, 216 p.; Ibid., Au secours des réfugiés, l'oeuvre de l'Organisation internationale pour les réfugiés. Paris: Plon, 319 p.*

¹⁷⁹² R. Ristelhueber. *Histoire des peuples balkaniques*. Paris: A. Fayard, 1950 /15e edition/, 505 p.; (*A History of the Balkan Peoples*. New York: Twayne, 1971, 470 p.); *ibid. Petite Histoire de France. Montreal: Les Éditions Variétés, 1946, 119 psl.*

¹⁷⁹³ R. Ristelhueber. Littérature musulmane en Chine. *Revue du monde musulmane*. 1908, N. 4, p. 5; *ibid.*, Louis XIV et l'Église des Maronites à Alep, *Revue de l'histoire des colonies françaises*, Vol. 10, N. 4, 1920, p. 177–186; La Rochefoucauld. Maximes. [Préface par René Ristelhueber]. Montréal, Éditions Variétés, 1946, 224 p.; R. Ristelhueber. *Notre conflit avec la Chine au sujet du*

Baltijos šalis¹⁷⁹⁴. Tiesa, detalia, greičiausiai kruopščiai paremtą asmeniniais užrašais, nedidelės apimties studiją apie paskutines Lietuvos valstybingumo savaites, šalies okupavimą ir aneksavimą paskelbė G. Dulong¹⁷⁹⁵.

Tiesa, Lietuvių-prancūzų draugijos susibūrimams parengti prancūzų diplomatų pranešimai neretai buvo mažai susiję ir su Lietuva, ir net su Prancūzija, kartais apsiribodavo tik kelionių išpūdžiais arba memuariniu žanru, pvz., Pekine gimęs draugijos garbės pirmininkas R. Ristelhueber 1928 m. skaitė paskaitą apie kinų kalbą bei rašybą¹⁷⁹⁶, o 1929 m. – apie Tunisą¹⁷⁹⁷. Tiesa, 1935 m. jis parengė pranešimą apie prancūzų rašytoją Jules Romains¹⁷⁹⁸. P. Neyrac 1936 m. pasakojo apie Prancūzų poilsinę pajūrio zoną Rivjerą¹⁷⁹⁹. 1939 m. konsulas B. Rochereau de La Sablière paruošė jubiliejinei sukakčiai skirtą ciklo paskaitą apie Prancūzijos revoliuciją¹⁸⁰⁰.

Per visą Lietuvos valstybingumo laikotarpį Prancūzijos diplomatiniai atstovai įdėmiai stebėjo Lietuvos politinį gyvenimą, apie jį išsamiai informavo juos įgaliojusios šalies vyriausybę. Vis dėlto sunku būtų kalbėti apie jų pačių didesnę įtaką politiniam procesui Lietuvoje. Prancūzijos bandymas tarpininkauti tarp Lietuvos ir Prancūzijos 1927 m. ir Klaipėdos problemos paaštrėjimas 1933–1935 m. teikė galimybių sustiprinti įtaką Kaune, kiek atsveriant Vokietijos, SSRS ir Didžiosios Britanijos pasiuntinių gerokai didesnę svarbą. Vis dėlto G. Puaux bandymas sušvelninti dviejų konfliktuojančių valstybių santykius parodė, kad prancūzų diplomatų politinės iniciatyvos, ypač Vilniaus klausimu, XX a. 3 deš. buvo pasmerktos nesėkmei. Tarp Prancūzijos ir Lietuvos taip ir neužsimezgas glaudžiam politiniam bendradarbiavimui, tokia gana pasyvi prancūzų diplomatų laikysena buvo paranki *Quai d'Orsay*, faktiškai – ir Lietuvos užsienio reikalų ministerijai.

Tonkin, 1884–1885. Paris, A. Pedone, 1955 (Revue d'histoire diplomatique. N° 3), 38 p.; *ibid.*, *René Déboires et impertinences d'un ministre de France en Chine, le comte de Lallemand à Pékin, 1867–1868*. Paris, A. Pedone, 1957 (Revue d'histoire diplomatique, N° 1), 1957, 12 p.; *ibid.*, *Un Diplomate belliqueux déclare la guerre à la Corée, en 1866*. Paris: A. Pedone, 1958 (Revue d'histoire diplomatique. N° 2), 7 p.

¹⁷⁹⁴ R. Ristelhueber: La survivance des États Baltes. *La Revue des deux mondes*, 1957, N. 10, p. 483.

¹⁷⁹⁵ G. Dulong. Comment la Lituanie devint une république soviétique socialiste: notes d'un témoin. *Revue des deux mondes*. 1955, nr. 3–4, p. 521–527.

¹⁷⁹⁶ Paskaita apie kinų kalbą. *Lietuvos aidas*. 1928, nr. 256.

¹⁷⁹⁷ Lietuvių-Prancūzų draugijos visuotinis susirinkimas. *Lietuvos aidas*. 1929, nr. 282.

¹⁷⁹⁸ Didėja lietuvių-prancūzų draugijos veikla. *Lietuvos aidas*. 1935, nr. 111.

¹⁷⁹⁹ Lietuvių prancūzų draugijos paskaitos ir parodos. *Lietuvos aidas*. 1936, nr. 203.

¹⁸⁰⁰ Lietuvių-prancūzų draugija. *Naujoji Romuva*, 1939, nr. 20, p. 453.

IŠVADOS

1. 1919–1923 m. Lietuvos ir Prancūzijos politiniai santykiai buvo intensyviausi, tiesa – ir konfliktiški. 1924–1928 m. Prancūzija dar stengėsi išspręsti Lietuvos ir Lenkijos konfliktą, bet jo įtampa nebekliudė prancūzų politinės retorikos apie Lietuvą švelnėjimui. Kita vertus, Prancūzijos suinteresuotumas politinių ryšių su Lietuva palaikymu mažėjo. 1929–1933 m. Lietuvos ir Prancūzijos politiniai bei diplomatiniai santykiai buvo itin pasyvūs. Vilniaus klausimo poveikis jiems menko, bet Klaipėdos – nuo 1931 m. stiprėjo. Vokietijos spaudimas Klaipėdos krašte, sovietų ir prancūzų politikų derybos dėl Rytų paktą trumpam atgaivino Lietuvos ir Prancūzijos politinius bei diplomatinius ryšius 1934 m. Vis dėlto 1936 m. pradžioje prasidėjęs naujas jų sąstingis faktiškai tęsėsi iki pat politinių santykių nutūkimo aneksavus Lietuvą, o Prancūzijoje paskelbus Viši režimą.

2. Prancūzų politikai nesuprato lietuvių politinio judėjimo tikslų, manė jį esant pavojingiausios priešininkės Vokietijos marionete. 1918–1923 m. Prancūzija laikė Lietuvą eventualia jungtimi tarp Vokietijos ir sovietinės valstybės. Siekdama jas atskirti, Prancūzija numatė tik riboto suvereniteto suteikimą Lietuvai. Kol bandė atkurti sąjungininę nesovietinę Rusiją, Prancūzija į ją kaip autonominę dalį ketino įtraukti Lietuvą. Prancūzija numatė 1919 m. gruodžio 8 d. demarkacinę liniją kaip būsimos sienos tarp bandytos atkurti Rusijos ir Lenkijos dalį. Pirmasis Hymanso projektas, pagal kurį Lietuva turėjo būti federaciniais saitais susieta su Lenkija, buvo parengtas remiantis Prancūzijos užsienio reikalų ministro A. Briand apibrėžta koncepcija. Tiesa, 1922 m. Prancūzija aktyviau nei Didžioji Britanija parėmė Lietuvos valstybingumo pripažinimą.

3. Prancūzijos politinė laikysena dėl Lietuvos valstybingumo pripažinimo kėlė lietuvių politikų nepasitikėjimą. Lietuvos viešojo nuomonė tapatino priešininkės Lenkijos ir Prancūzijos politiką. Prancūzija beveik visiškai neminima 1919–1939 m. Lietuvos vyriausybės deklaracijose. XX a. 3 deš. palankumo politinių ryšių su šia didžiąja valstybe stiprinimui demonstravimas lietuvių politikams grėšė diskreditavimu. Tarp lietuvių politikų ir diplomatų buvo tik keletas politinių ryšių su Prancūzija stiprinimo šalininkų: Ernestas Galvanauskas, Oskaras Milašius, Petras Klimas, Stasys Lozoraitis. Jie įgyvendino tik mažumą sumanymų dėl dvišalio bendradarbiavimo.

4. Vilniaus problema 1919–1929 m. buvo pagrindinė Prancūzijos ir Lietuvos politinių kontaktų palaikymo prielaida, taip pat ir ir gerų dvišalių santykių kliūtis. Prancūzijos vyriausybė reagavo į Klaipėdos sukilimą, Ambasadorių konferencijoje tarpininkaudama sąjungininkei Lenkijai prisijungiant Vilniaus kraštą. Taip Prancūzija suformavo barjerą tarp Vokietijos ir SSRS, pademonstravo Lietuvai nepalankumą dėl santykių su šiomis valstybėmis palaikymo.

5. 1924–1926 m. Lietuvos vyriausybė siūlė santykių su Lenkija sureguliuavimo idėjų ir net vedė derybas su ja. Dalies sumanymų įgyvendinimui sukliudė Prancūzijos nuostata nekvestionuoti Ambasadorių konferencijos 1923 m. kovo 15 d. sprendimo. 1925 m. Prancūzija nesistengė tarpininkauti Lietuvos ir Lenkijos derybose, ją vengė aktyviau įtraukti ir abi konfliktavusios šalys. 1927–1928 m. rengdamas Rytų Lokarno susitarimų projektus, A. Briand vėl tarpininkavo Lietuvai ir Lenkijai. Dalis Prancūzijos ambasadoriaus Varšuvoje J. Laroche tuomet pasiūlytų spaudimo Lietuvai priemonių nebuvo įgyvendinta, nes nesulaukė A. Briand ir ypač Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministro A. Chamberlain paramos. Patyrusi nesėkmę ir nebelaikydama Vilniaus klausimo pavojingu tarptautinei taikai,

Prancūzija vėliau vengė aktyviau angažuotis jo sprendimui. Ryšiams su Lenkija silpstant, Prancūzijos santykių su Lietuva atmosfera gerėjo. Vis dėlto 1938 m. Prancūzija tebebuvo suinteresuota Lietuvos ir Lenkijos diplomatinė santykių užmezgimu ir jį vertino palankiai. Dėl smarkiai pablogėjusių santykių su sąjungininke Lenkija Prancūzijos vyriausybė palankiai vertino ultimatumą Lietuvai smerkusią publikacijų sklaidą prancūzų spaudoje.

5. Prancūzijos vyriausybė 1920–1923 m. pr. turėjo mažai tiesioginės įtakos Klaipėdos krašto valdymui. Jo raida buvo patikėta atsiųstajai administracijai. Dar 1918 m. Prancūzija numatė Lenkijai užtikrinti galimybę naudoti Klaipėdos uostą. 1919–1921 m. Prancūzija delsė šią teritoriją perduoti Lietuvai, kol nebuvo sureguliuoti jos santykiai su Lenkija. Prancūzų administracijos vadovas G. Petisnė vadovaujama administracija sąmoningai palaikė įtampos su Lietuvos vyriausybe atmosferą, neigiamai vertino Lenkijos pastangas stiprinti įtaką krašte, perėmė ir stengėsi įgyvendinti Klaipėdos krašto politikų daugumos siūlytą laisvojo miesto idėją. 1922 m. viduryje R. Poincaré vyriausybė ją perėmė. Ambasadorių konferencijos iniciatyva lapkričio–gruodžio mėn. parengtame projekte numatyta Klaipėdos kraštą laikinai paversti prancūzų administruojama laisvąja valstybe.

6. Klaipėdos sukilimas ir derybų dėl konvencijos eiga lėmė Prancūzijos vyriausybės pralaimėjimą: ši didžioji valstybė nepajėgė paversti Klaipėdos krašto Lietuvos ir Lenkijos politine bei ekonomine jungtimi. Tikėdamasi Lietuvos ir Lenkijos santykių sureguliuavimo, Prancūzija vilkino Klaipėdos konvencijos ratifikavimą. Tapdama viena iš Klaipėdos konvencijos signatarių, Prancūzija užsitikrino galimybę daryti įtaką Lietuvos politikai dėl santykių su Vokietija.

7. 1925–1931 m. Prancūzija vengė panaudoti konvencijos signatarės galias tarpininkavimui tarp Lietuvos ir klaipėdiškių. Prancūzija pradėjo reikalauti Klaipėdos statuto preciziško įgyvendinimo tik kilus grėsmei, kad Vokietija Tautų Sąjungoje pareikalautų referendumo šios autonominės dėl teritorijos priklausomybės, 1934–1935 m. – nerimaudama, kad Klaipėdos problema gali išprovokuoti ir ginkluotą neramumą, galinčių išaugti į pasaulinį karą. Prancūzija švelnino 1932–1935 m. Didžiosios Britanijos politinį spaudimą Lietuvai, bet kartu siekė, kad lietuviai įgyvendintų visus Vokietijos reikalavimus Klaipėdos krašte.

8. Lietuvos vyriausybė pasirinko politinę orientaciją į SSRS akivaizdaus Prancūzijos ir SSRS santykių atlydžio laikotarpiu, tad Prancūzijos vyriausybė nereagavo priešiška. Dėl išlikusio nepasitikėjimo SSRS ir Prancūzijos ryšiai 1924–1939 m. buvo nepastovūs ir trapūs. Jų santykių įtampos laikotarpiu pasirašyta Lietuvos ir SSRS nepuolimo sutartis Prancūzijoje sutikta nepalankiai ir galėjo paskatinti Quai d'Orsay 1927–1928 m. suaktyvinti Lietuvos ir Lenkijos konflikto sureguliuavimo pastangas.

9. Bendra Europos pacifikacijos atmosfera, nenoras prarasti dalį suverenumo formuojant vieningą politiką, ankstesnės Baltijos sąjungos kūrimo nesėkmės 1925–1926 m. sustabdė Baltijos valstybių vienijimosi pastangas. Anksčiau Baltijos sąjungos kūrimąsi aktyviai rėmė Prancūzija, būtina jos nare laikiusi Lenkiją ir svarsčiusi galimybę Baltijos sąjungą susieti su Mažąja Santarve. Prancūzija 1921–1925 m. nepalankiai vertino Lietuvos pastangas kartu su Latvija ir Estija susiburti į trišalę Baltijos sąjungą, kliudė jos formavimuisi. 1934 m. Prancūzijos vyriausybė palankiai vertino Baltijos Santarvės kaip už atsakomybę už regiono saugumą saugumą prisiimančios institucijos kūrimą, nors vėliau apsiribojo tik politinėje retorikoje įvardijama moraline parama jai. Prancūzijos vyriausybė noriai pasitelkdavo latvių bei estų politikus tarpininkavimui tarp Lietuvos ir Lenkijos, greičiau kenkusiam Baltijos valstybių santykiams, negu skatinusiam konflikto sprendimo paieškas.

10. Lietuvos vyriausybei nepavyko pasiremti Prancūzija, įsijungiant į tarptautines organizacijas arba sudarant daugiašales sutartis, kurių partnere būtų ši didžioji valstybė. Tautų Sąjungoje Prancūzija Vilniaus klausimu vienareikšmiai rėmė Lenkiją, kiek pasyviau laikydamosi tik 1920 m. rudenį. Lietuva, kaip ir Prancūzija, vengė Klaipėdos klausimo svarstymo šioje tarptautinėje institucijoje. 1934–1935 m. Lietuva siekė sustiprinti bendradarbiavimą su Prancūzija, įsijungdama į daugiašalę tarpusavio pagalbos sutartį – Rytų paktą. Prancūzija neketino tiesiogiai išipareigoti Lietuvai, Latvijai ir Estijai, nors žinojo apie grėsmę Baltijos valstybėms, jei jų saugumą garantuoti turėjusi SSRS įvestų kariuomenę į Latviją ar Estiją. Prancūzija šiuo paktu stengėsi sustiprinti įtaką Vokietijai ir Lenkijai. Joms atsakius prisijungti, pakto projektas žlugo. 1939 m. Lietuvos užsienio reikalų ministerija atsargiai vertino SSRS siūlymą prisijungti prie trišalės SSRS, Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos sutarties, kurioje demokratinių valstybių garantijų mažesnėms šalims nebuvo numatyta.

11. Lietuvos vyriausybės santykiai su Prancūzijos diplomatiniais atstovais sunkiai mezgėsi 1919–1920 m., vėliau 1926 m. atvykus pirmajam pasiuntinybės vadovui G. Puaux. Neprofesionalūs prancūzų diplomatai Kaune veikė aktyviau, nei profesionalūs, kurie pageidavo, kad Kaunas taptų tik nedideliu jų tarnybos epizodu, palengvinančiu aukštesnės diplomatinės kategorijos įgijimą.

12. Lietuvos atstovybė, vėliau pasiuntinybė Paryžiuje buvo viena iš svarbiausių šios šalies diplomatinio atstovavimo institucijų. Lietuvių diplomatų santykiai su Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnais ir prancūzų politikais, netgi didžiausios įtampos laikotarpiu, 1920–1924 m., buvo korektiški. G. Padovani pastangos suprasti Lietuvos politinius interesus, daugeliu atvejų – nuostata pozityviai interpretuoti jos politinę laikyseną, taip pat O. Milašiaus gebėjimas įvilkti griežtą Lietuvos poziciją į subtilią diplomatinę retoriką švelnino dviejų valstybių politinių santykių įtampą 1920–1925 m. Pasiuntinys P. Klimas skatino abiejų valstybių kultūrinių, ekonominių santykių, akademinų ryšių stiprėjimą, bet nepaisant atkaklių pastangų nepajėgė Lietuvai užtikrinti Prancūzijos saugumo garantijų.

13. Tyrimas patvirtino hipotezę, kad Lietuva ir Prancūzija stokojo svarių argumentų glaudžių politinių santykių užmezgimui. Išimtimi laikytume 1934–1935 m. Lietuvos ir Vokietijos santykių paaštrėjimo laikotarpį, kai Lietuvos saugumo interesai skatino aktyviai ieškoti Prancūzijos paramos. Tos pačios potencialios agresorės keliamas pavojus skatino Prancūziją nuo 1936 m. pr. atsiriboti nuo Lietuvos saugumo problemų.

14. Prancūzija atsakomybę dėl Lietuvos politinės ateities paliko Baltijos Santarvei. 1938–1939 m. pr. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija nerimavo, kad Klaipėdos klausimas neišprovokuotų naujo pasaulinio karo. Lietuvos patekimas į SSRS įtakos sferą nesukėlė Prancūzijos nepasitenkinimo. Prancūzija neprieštaravo Vilniaus perdavimui Lietuvai, nors oficialiai jo nepripažino. Lietuvos okupacija sutapo su Prancūzijos Trečiosios respublikos žlugimu ir Viši režimo susiformavimu. Viši režimas oficialiai nepripažino Lietuvos okupacijos ir aneksijos, bet jai neprieštaravo. SSRS aneksuojant Lietuvą ir kitas dvi Baltijos valstybes, Viši režimas geranorišką bendradarbiavimą su sovietine valstybe bandė panaudoti dvišalių ryšių sustiprinimui.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Archyviniai šaltiniai

Čekijos respublikos užsienio reikalų ministerijos archyvas (Archiv Ministerstva zahraničních věcí České Republiky, AMZV ČR).

1. AMZV ČR, Pz–Kaunas.

Didžiosios Britanijos viešųjų aktų archyvas, Užsienio reikalų ministerijos fondas (Public Record Office of Great Britain, Foreign Office – PRO, FO)

2. PRO, FO, 371.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

3. LCVA, f. 383, ap. 2, 3, 7, 18.

4. LCVA, f. 648, ap. 1.

5. LCVA, f. 923, ap. 1.

6. LCVA, f. R–1019, ap. 1.

Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka, Rankraščių kolekcija

7. Marijos Urbšienės fondas f. 14.

8. Juozo Urbšio fondas f. 15.

9. Kazimiero Bizausko fondas f. 61.

10. Liudo Giros fondas f. 7.

11. Zenono Ivinskio fondas f. 29.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių sk.

12. Petro Klimo fondas f. 191, b. 70, 73, 74.

Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Diplomatinė archyvų centras (Le Centre des archives diplomatiques de Ministère des Affaires Étrangères de la France – AMAEF)

13. AMAEF, Guerre 1914–1918, Russie.

14. AMAEF, Correspondence politique et commerciale, Europe 1919–1940, Lituanie.

15. AMAEF, Correspondence politique et commerciale, Europe 1919–1940, Memel.

16. AMAEF, Correspondence politique et commerciale, Europe 1919–1940, Paix.

17. AMAEF, Correspondence politique et commerciale, Europe 1919–1940, URSS.

18. AMAEF, Société des Nations, Service Français de SDN.

19. AMAEF, Guerre 1939–1945, Vichy.

Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių sk.

20. VUB RS, f. 1, b. F331.

Publikuoti šaltiniai

Dokumentų rinkiniai

21. *Annuaire diplomatique et consulaire de la République Française*. Paris: Imprimerie nationale, 1919–1939.
22. *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 m.* Vilnius: LII leidykla, 2008, 882 p.;
23. *Conflit polono-lituanien: question de Vilna, 1918–1924*. Kaunas: Ministère des affaires étrangères, 1924, 443 p.
24. *Convention additionnelle concernant la prolongation de l'armistice, en date du 16 février 1919. Trêves, le 16 février 1919.* <http://mjp.univ-perp.fr/traites/1918armistice.htm> [žiūrėta 2011 12 07].
25. *Documents diplomatiques français, 1920, V. 1–3. 1921, V. 1–2, 1922, V. 1–2, 1923, V. 1*, Paris: Imprimerie nationale, 1997, 1999, Bruxelles: P. I. E. Peter Lang, 2002–2010.
26. *Documents diplomatiques français, 1e série (1932–1936)*. Paris: Imprimerie nationale, 1967–1984, V. 3, 5, 7, 9, 11–13.
27. *Documents diplomatiques français, 2e série (1936–1939)*. Paris: Imprimerie nationale, 1963–1986, V. 1–3, 7–14, 16–18.
28. *Documents diplomatiques français, 1939 (3 septembre–31 décembre), 1940, V. 1–2*. Bruxelles: P. I. E. Peter Lang, 2002–2009.
29. *Documents on Foreign British Policy 1919–1939, First series, V. 1: 1919*. London: His Majesty's Stationery Office, 1947.
30. *Documents on Foreign British Policy 1919–1939, Second series, V. 7: 1929–1934*. London: His Majesty's Stationery Office, 1958.
31. *Documents on Foreign British Policy 1919–1939, Third series, V. 4: 1939*. London: His Majesty's Stationery Office, 1951.
32. *La Lithuanie et la Seconde guerre mondiale: recueil des documents*. Paris: Maison neuve et Larose, 1981, 336 p.
33. *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais, 1915–1918*. Vilnius: LII leidykla, 2006, 596 p.
34. *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais: dokumentų rinkinys*. Vilnius: LII leidykla, 2013, 622 p.
35. *Lietuvos ir Lenkijos santykiai: nuo Pirmojo pasaulinio karo pabaigos iki L. Želigowskio įvykdyto Vilniaus užėmimo (1918 m. lapkritis–1920 m. spalį)*. Vilnius: LII leidykla, 2012, 703 p.
36. *Lietuvos okupacija ir aneksija*. Vilnius: Mintis, 1993, 408 p.
37. *Lietuvos statistikos metraštis 1927–1928, 1933, 1938*.
38. *Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis, t. 1 – 2*. Kaunas: Lietuvos užsienio reikalų ministerija, 1930, 1938.
39. *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai, 1917–1918*. Vilnius: Mokslas, 1991, 536 p.
40. *Question de Memel: documents diplomatiques*. Kaunas: Ministère des affaires étrangères, 1923, 1924, Vol. 1–2.
41. *Recueil des Actes de la Conférence. Partie I. Actes du Conseil Suprême. Recueil des résolutions*. Paris: Imprimerie nationale, 1934.
42. *Recueil des Actes de la Conférence. Partie IV. Des Commissions de la Conférence. Questions territoriales. V. 2. Commission des Affaires Polonaises*. Paris: Imprimerie nationale, 1924.

43. *Recueil des Actes de la Conférence. Partie IV. Des Commissions de la Conférence. Questions territoriales. V. 7. Commission des Affaires Baltiques.* Paris: Imprimerie Nationale, 1923.

44. *Seimo stenogramos.* Kaunas: Seimo kanceliarija, 1922–1927.

45. *Steigiamojo Seimo darbai.* Kaunas: [Seimo kanceliarija], 1920–1922.

46. *Traité de Versailles 1919.* Nancy, Paris, Strasbourg, 1919, p. 66, <http://www.herodote.net/Textes/tVersailles1919.PDF> [žiūrėta 2010 08 25].

47. *Год кризиса 1938–1939. Документы и материалы.* Москва: Политиздат, 1990, т. 1–2.

48. *Полпреды сообщают... Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией (август 1939 г.– август 1940 г.).* Москва: Международные отношения, 1990, 540 с.

Dienoraščiai, laiškai, atsiminimai

49. *Cahiers de l'Association 'Les Amis de Milosz'.* Paris, 1967–2012, Vol. 1–51.

50. *Diplomate en Lettonie: Carnets de Jean de Beausse, premier secrétaire à l'Ambassade de France à Riga, décembre 1938–septembre 1940.* Paris: Mens sana, 2011, 280 p.

51. *Diplomat in Berlin, 1933–1939. Papers and Memoirs of Stanislaw Lipski, Ambassador of Poland.* New York, London: Columbia university Press, 1968, 679 p.

52. *Diplomat in Paris, 1936–1939. Papers and Memoirs of Juliusz Lukasiewicz Ambassador of Poland.* New York, London: Columbia university Press, 1970, 409 p.

53. Dulong G. Comment la Lituanie devint une république soviétique socialiste: notes d'un témoin. *Revue des deux mondes.* 1955, nr. 3–4, p. 521–527.

54. François-Poncet A. Souvenirs d'une ambassade à Berlin (Septembre 1931–Octobre 1939). Paris: Flammarion, 1946, 358 p.

55. Galva G. *Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija.* Chicago: 1982, 440 p.

56. Notice sur la vie et travaux de Gabriel Puaux (1883–1870) per M. Walline, Membre de l'Académie, lue dans séance du mardi 18 avril 1972. *Institut de France. Académie des sciences morales et politiques.* Paris: Institut de France, 1972, p. 5–14.

57. Klimas P. *Dienoraštis: 1915.XII.1–1919.I.19: pradedamas P. Bugailišio užrašais 1915.VIII.23(10)–X.13.* Čikaga: A. Mackaus knygų leidimo fondas, 1988, 457 p.

58. Klimas P. *Iš mano atsiminimų.* Vilnius: Lietuvos enciklopedijų redakcija, 1990, 412 p.

59. Klimas P. *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje 1919–1940 m.* Vilnius: Mintis, 1991, 186 p.

60. Laroche J. *La Pologne de Pilsudski. Souvenirs d'une ambassade.* Paris: Flammarion, 1953, 234 p.

61. *Lithuania in the 1920's: a diplomat's diary.* Amsterdam, New York: Rodopi, 2009, 279 p.

62. Maucière J. *Gens et Routes de Lithuanie.* Paris, *Libr. de la "Revue française", 1931, 253 p.*

63. Maucière J. *Sous le ciel pâle de Lithuanie.* Paris: Les petits-fils de Plon et Nourrit, 1926, 212 p.

64. Milosz O. V. de L. *Lettres inédites à Christian Gauss*. Paris: Éditions A. Silvaire, 1976, 90 p.
65. Milosz O. V. de L. *Lettres inédites et sept documents originaux*. Paris: Éditions A. Silvaire, 1969, 164 p.
66. Milosz O. V. de L. *Deux messianismes politiques*. Paris: Éditions A. Silvaire, 1990, 252 p.
67. Mitkiewicz L. *Kauno atsiminimai, 1938–1939*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, 327 p.
68. Niessel'is A. H. Vokiečių iškraustymas iš Baltijos kraštų, memuarai: inašas vokiečių galvosena tirti Kaunas: Sakalas, 1938, 190 p.
69. Noël L. *L'Agression allemande contre la Pologne*. Paris: Flammarion, 1946, 510 p.
70. O. Milašius P. Klimo dienoraštyje. *Metmenys*, 1977, nr. 34, p. 114–134.
71. O. V. de L. Milosz (1877–1939). Paris: Éditions A. Silvaire, 1959, 223 p.
72. O. V. de L. Milosz: *ténèbres et lumière*. Paris: Bibliothèque nationale française, 1977, 95 p.
73. Paul-Boncour J. *Entre deux guerres. Souvenirs sur la IIIe république. Les lendemains de la Victoire, 1919–1934*. Paris: Plon, 1945, 435 p.
74. Ristelhueber R. La survivance des États Baltes. *Revue des deux mondes*, 1957, N. 10, p. 483–494.
75. Schmittlein R. *Lithuanie*. Kaunas: Association de tourisme de Lithuanie 1937, 32 p.
76. Sidzikauskas V. *Lietuvos diplomatijos paraštėje*. Vilnius: Vaga, 1994, 356 p.
77. Škirpa K. *Lietuvos Nepriklausomybės sutemos (1938–1940): atsiminimai ir dokumentai*. Vilnius: Vilspa, 1996, 486 p.
78. Turauskas E. *Lietuvos nepriklausomybės netenkant*. Kaunas: Šviesa, 1990, 288 p.
79. Vanlande R. *Avec le Général Niessel en Prusse et en Lituanie. La dernière défaite allemande*. Paris: Charles Lavauzelle et Cie, 1922, 184 p.
80. Табуи Ж. *20 лет дипломатической борьбы*. Москва: Грифон, 2005, 320 с.

Spauda

Lietuvos spauda:

81. „Atspindžiai“
82. „Darbas“
83. „Darbo Lietuva“
84. „Karininkų žodis“
85. „Krašto balsas“
86. „Lietuvos ūkininkas“
87. „Laisvė“
88. „Lietuva“
89. „Lietuvos aidas“
90. „Lietuvos žinios“
91. „Naujoji Romuva“
92. „Rytas“
93. „Socialdemokratas“
94. „Tauta“

95. „Tautos vairas“
96. „Vienybė“
97. „Vyriausybės žinios“
98. „XX amžius“

Prancūzų spauda:

99. „L'Europe nouvelle“
100. „L'Humanité“,
101. „Le Matin“,
102. „Le Temps“
103. „Revue des deux mondes“
104. „Revue diplomatique“
105. „Revue de droit international“

Istoriografija

1. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis, Vol. IV: 1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje.* 1995, 93 p.
2. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis, Vol. IX: Klaipėdos kraštas 1920–1924 m. archyviniose dokumentuose.* 2003, 160 p.
3. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis, Vol. XVII: Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį.* 2008, 207 p.
4. Adamthwaite A. *Grandeur et Misery: France's bid for Power in Europe 1914–1940.* London, New York: Arnold, 1995, 276 p.
5. Aghuillon M. *La République de Jules Ferry à François Mitterand, 1880 à nos jours.* Paris: Hachette, 1990, 527 p.
6. Anderson E. The Baltic Entente 1914–1940: Its Strength and Weakness. *The Baltic in International Relations between the Two World Wars. Studia Baltica Stockholniensia, N. 3,* Upsala: Textgruppen i Uppsala, 1988, p. 79–100.
7. Anderson E. The Baltic Entente: Phantom or reality? *The Baltic States in Peace and War, 1917–1945.* University Park: Pennsylvania State University, 1978, p. 126–138.
8. Anderson E. Toward the Baltic Union, 1920–1927. *Lituanus.* 1966, Vol. 12, N. 2, p. 30–56.
9. Anderson E. Toward the Baltic Union, 1927–1934. 1967, Vol. 13, N. 1, p. 5–28.
10. Anderson E. Toward the Baltic Union, Initial Phase. *Lituanus.* 1968, Vol. 14, N. 1, p. 17–39.
11. Arumäe H. Der diplomatische Kampf um die Schaffung des Baltischen Bundes. *The Baltic in International Relations between the Two World Wars. Studia Baltica Stockholniensia, N. 3,* Upsala: Textgruppen i Uppsala, 1988, p. 25–42.
12. Barriéty J. Du projet d'alliance franco-britannique au projet de sécurité collective en Europe de Versailles à Locarno, 1919–1925. Sécurité et coopération militaire en Europe, 1919–1955. Paris: L'Harmattan, 2004, p. 31–43.
13. Barriéty J. Les partisans français de l'Entente franco-allemande et la „prise du pouvoir“ par Hitler, avril 1932–avril 1934. La France et l'Allemagne entre deux guerres mondiales: actes du colloque tenu au Sorbonne (Paris IV) 15–17 janvier 1987, p. 21–30.
14. Beauvois Y. Léon Noël: de Laval à de Gaulle via Pétain (1888–1987). Villeneuve-d'Ascq: Presses universitaires du Septentrion, 2001, 468 p.

15. Belousova Z. L'Union Sovietique et les problèmes européens: années 1933–1934. *La France et l'URSS dans l'Europe des années 30*. Paris: PUPS, 2005, p. 11–30.
16. Bezbakh P. *Histoire de la France contemporaine de 1914 à nos jours*. Paris: Bordas, 1995, 256 p.
17. Blažytė-Baužienė D, Tamošaitis M, Truska L. *Lietuvos Seimo istorija: XX–XXI a. pradžia*. Vilnius: Baltos lankos, 2009, 559 p.
18. Bukaitė V. Lietuvos ir Lenkijos konflikto paaštrėjimas 1927 m.: Józef Piłsudski kaip tautininkų autoritarinės santvarkos įtvirtinimo įrankis. *Lietuvos istorijos studijos*. 2012, nr. 30, p. 117–128.
19. Bukaitė V. Lietuvos politinių ir diplomatinių santykių su Prancūzija užmezgimas (1918–1920): nepasitikėjimo mainai. *Lietuvos istorijos studijos*. 2011, nr. 27, p. 61–80.
20. Bukaitė V. Veikti nedera ignoruoti: Prancūzijos reakcija į 1938–1939 m. Lietuvai įteiktus ultimatumus. *Lituanistica*. 2011. T. 57, p. 115–128.
21. Bukelevičiūtė D. *Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalių santykių dinamika 1918–1939 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, 344 p.
22. Bukelevičiūtė D. Vidurio Rytų Europos šalių požiūris į Keturių paktą ir jų konsolidacijos problemos 1933–1934 metais. *Istorija*. 2012, t. 86, d. 2, p. 25–36.
23. Butkus Z. Vokietijos ir sovietų politikos poveikis Baltijos Sąjungos kūrimui 1919–1940 metais. *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, N. 20, p. 21–40.
24. Butkus Z. Įvadas. *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008, p. 41–87.
25. Butkus Z. *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, 160 p.
26. Butkus Z. SSRS intrigos Baltijos šalyse (1920–1940). *Darbai ir dienos*, 1998, N. 7 (16), p. 141–159.
27. Butkus Z. Stasys Lozoraitis sovietų diplomatų akimis. *Lietuvos diplomatija XX amžiuje: Lietuvos diplomatinės tarnybos 80-mečiui ir Lietuvos užsienio reikalų ministro Stasio Lozoraičio vyresniojo 100-osioms gimimo metinėms skirtos konferencijos pranešimai*. Vilnius: Vaga, 1999, p. 83–91.
28. Carley M. J. Soviet Eye on France from the Rue de Grenelle in Paris, 1924–1940. *Diplomacy and Statecraft*, 2006, N. 17, p. 295–346.
29. Carley M. J. The Politics of Anti-Bolshevism: The French Government and The Russo-Polish War, December 1919 to May 1920. *The Historical Journal*, 1976, Vol. 19, N. 1, p. 163–189.
30. Castelbajac G de. *La France et la question polonaise (1914–1918). Recherches sur la France et la problème des Nationalités pendant la Première Guerre mondiale (Pologne, Ukraine, Lithuanie)*. Paris: PUPS, 1995, p. p. 39–10.
31. Ch. Alston. 'The Suggested Basis for a Russian Federal Republic': Britania, Anti-Bolshevik Russia and the Border States in the Paris Peace Conference, 1919. *History*. Vol. 91, N. 1, 2006, p. 24–44.
32. Chambon H. de. *La Lituanie pendant la Conférence de la Paix (1919)*. Lille, Paris: Le Mercure universel, 1931, 188 p.
33. Chambon H. de., *La Lithuanie moderne*. Raris: Éditions de la Revue parlementaire, 1933, 308 p.
34. Champonnois S, Schramm T. Francuska misja wojskowa na Litwie 1919–1921. *Litvano-Slavica Posnanensia Studia Historica*. 1990, Cz. 4, s. 223–254.
35. Champonnois S. The Baltic States as an Aspect of Franco-Soviet Relations, 1919–1934. A Policy or Several Policies? *Contact or Isolation? Soviet*

Western Relations in the Interwar Period. Stockholm: Center of the Baltic Studies, 1991, p. 405–413.

36. Chandavoine I. *Prancūzmetis Klaipėdoje ir kas po to (1920–1932)*. Vilnius: Žara, 2003, 191 p.

37. Cienciala A. M. La politique étrangère de la Pologne dans la période de l'apaisement et des révisions des traités. Les vues et la politique du maréchal Pilsudski et du colonel Beck, 1933–1939. *La Pologne et l'Europe du partage à l'élargissement (XVIIIe–XXIe siècles)*. Paris: PUPS, 2007, p. 119–146.

38. Cienciala A. M. Polish Foreign Policy, 1926–1939, „Equilibrium“, Stereotype and Reality. Poland between Germany and Russia, 1926–1939: The Theory of Two Enemies. New York: Pilsudski institute of America, 1976, 72 p.

39. Clerc L. Un médiateur lointain. La diplomatie française et des États nordiques (1900–1940). *Des horizons de la politique extérieure française. Stratégie diplomatique et militaire dans les régions périphériques et les espaces seconds (XVIe–XXe siècles)*. Bruxelles: Peter Lang, 2011, p. 313–325.

40. Crowe D. M. Great Britain and the Baltic States, 1938–1939. The Baltic States in Peace and War, 1917–1945. University park: Pennsylvania State University, 1978, p. 110–119.

41. Crowe D. M. *The Baltic States and the Great Powers 1938–1940*. Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press, 1993, 264 p.

42. Čičinienė D. Tautininkų ir krikščionių demokratų bendradarbiavimas, sprendžiant Klaipėdos prijungimo problemą. *Lietuvos istorijos metraštis 2001, t. 2*. 2002, p. 113–148.

43. Defrance C. La Commémoration franco-lituanienne de 1937 du passage de Napoleon en Lituanie: l'engagement de Raymond Schmittlein. *Darbai ir dienos*, 2011, nr. 55, p. 99–114.

44. Dessberg F. Éviter la guerre orientale à l'heure de la sécurité collective. *Des horizons de la politique extérieure française. Stratégie diplomatique et militaire dans les régions périphériques et les espaces seconds (XVIe–XXe siècles)*. Bruxelles: P. I. E. Peter Lang, 2011, p. 337–351.

45. Dessberg F. La coopération militaire franco-polonaise face à la Russie soviétique dans les années 1920. *Sécurité et coopération militaire en Europe, 1919–1955*. Paris: L'Harmattan, 2004, p. 139–152.

46. Dessberg F. La France et les frontières de l'Est européen dans les années 1920. *Sécurité Européenne: frontières, glacis et zones d'influence. De l'Europe des alliances à l'Europe des blocs (fin XIXe siècle–milieu XX e siècle)*. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2007, p. 23–34.

47. Dessberg F. *Le triangle impossible. Les relations franco-soviétiques et le facteur polonais dans les questions de sécurité en Europe (1924–1935)*. Bruxelles: P. I. E. Peter Lang, 2009, 440 p.

48. Dessberg F. Les relations politico-stratégiques entre la France, l'Union soviétique et la Pologne (1924–1935). *Histoire des rapports diplomatico-stratégiques II*, Bruxelles: P. I. E. Peter Lang, 2006, p. 29–41.

49. Dessberg F. Marches d'Empires: États-tampons et zones d'instabilité une approche française de la notion de périphérie aux XIX–XXe siècles. *La France face aux crises et aux conflits des périphéries européennes et atlantiques du XVII au XXe siècle.*, Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2010, p. 31–46.

50. Eidintas A. *Antanas Smetona ir jo aplinka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012, 512 p.

51. Feldmanis I., Stranga A. The destiny of Baltic Entente 1934–1940. Riga:

Latvian Institute of International Affairs, 1994, 105 p.

52. Gaigalaitė A. Ernesto Galvanausko politinė veikla dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos. *Lietuvos istorijos metraštis, 1996 metai*. 1997, p. 137–159.

53. Gaigalaitė A. Lietuva Paryžiuje 1919 metais. Kaunas: Šviesa, 1999, 167 p.

54. Garlicki A. *Józef Piłsudski, 1867–1935*. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2008, 1086 s.

55. Gauchon P. *Géopolitique de la France. Plaidoyer pour la puissance*. Paris: Presses universitaires de la France, 2012, 256 p.

56. Gerutis A. *Petras Klimas: valstybininkas, diplomatas, istorikas, kankinys*. Cleveland: Viltis, 1978, 318 p.

57. Gimžauskas E. Diplomatinės politikos ir sustabarėjusi mąstysena (Politikų peripetijos dėl „Vidurio Lietuvos“). *Darbai ir dienos*. 2004, N. 40, p. 237–251.

58. Gmurczyk-Wrońska M. *Polska – niepotrzebny aliant Francji? (Francja wobec Polski w latach 1938–1944)*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, 2003, 547 p.

59. Goetschel L. *Small States Outside and Inside the European Union: Interests and Policies*. Boston: Kluwer Academic Publishers, 1998, 295 p.

60. Goyet P. de. *France–Pologne 1919–1939. De l'amitié romantique à la méfiance réciproque*. Paris: Editions France-Empire, 1991, 396 p.

61. Graužinis C. *La question de Vilna*. Paris: Jouve et Cie, 1927, 206 p.

62. Grigaravičiūtė S. Lietuvos Seimas ir konsulinio tinklo kūrimas 1920–1927 metais. *Istorija*. 2008, nr. 71, p. 3–12.

63. Grinius J. *Milašius poetas*. Kaunas: VDU, 1930, 196 p.

64. Grodis A. Lietuvos politinių partijų užsienio politikos nuostatos 1918–1919 metais: orientacija į Didžiąją Britaniją. *Lietuvos istorijos studijos*, 2011, nr. 28, p. 69–73.

65. Gruzdienė E. Prancūzijos karinių misijų veikla Lietuvos 1919–1921 metais. *Darbai ir dienos*. 2010, N. 54, p. 55–71

66. Gruzdienė E. *Užsienio valstybių karinės misijos pirmojoje Lietuvos Respublikoje 1919–1940 m.: daktaro disertacija*. Kaunas: VDU leidykla, 2011, 189 p.

67. Gueslin J. „Entre deux mondes“: Oscar Milosz, croisades politiques et dilemmes d'un homme de lettres (1916–1925). *Les écrivains-diplomates. Pratiques, sociabilités, influences (XIXe-XXIe siècles), Actes du Colloque de Paris-La Courneuve (M.A.E.) des 12–14 mai 2011*. Paris: Armand Colin, 2012, p. 336–350.

68. Gueslin J. Genève ou la crépuscule des impérialismes. Naissance d'une nouvelle rhétorique de la vie internationale dans la France de l'entre-deux-guerres. *Hypothèses*. 2002, N. 1, p. 273–279, žr: www.cairn.info/revue-hypotheses-2002-1-page-273.htm [žiūrėta 2009 08 17].

69. Gueslin J. *La France et les Pays Baltes de 1918 à 1923. Mémoire de Maîtrise sous la direction de M. R. Frank*. Paris, Université de Paris I-Panthéon-Sorbonne, juin 1996, 202 p.

70. Gueslin J. *La France et les Petits États Baltes: réalités baltes, perceptions françaises et ordre européen (1920–1932). Thèse de doctorat dirigée et soutenue sous la direction de M. prof. R. Frank*. Paris, Université de Paris I-Panthéon-Sorbonne, 2004, 624 p.

71. Gueslin J. La France face aux indépendances baltes de Brest Litovsk à la Conférence de la Paix (1918–1919). *Relations internationales*. 1998, N. 93, p. 53–65.

72. Gueslin J. Le miroir de l'Histoire. Pourquoi la Lituanie a choisi la Francophonie? *Le courrier des Pays de l'Est*. 2001, N. 1011, p. 42

73. Gueslin J. Le mythe des États tampons. L'opinion française, les États baltes et la naissance d'une nouvelle frontière entre l'Europe et la Russie. *Frontières du communisme. Mythologies et division de l'Europe de la révolution d'Octobre au mur de Berlin*. Paris: La Découverte, 2007, p. 105–117.
74. Gueslin J. Prancūzija ir Lietuvos klausimas (1920–1923): tarp iliuzijų ir realios politikos. *Istorija*, 2002, nr. 51, p. 27–37.
75. Gueslin J. Que faire au „Memmelland“ après Versailles? La France entre nationalisme lituanien, particularisme allemand et Realpolitik (1920–1924). *Revue d'Allemagne et des pays de langue allemande*. 2009, V. 41, p. 59–74.
76. J. Gueslin. „Ruralies nordiques, éternelles et heureuses“? Les États baltes, miroir de la réflexion française sur la modernité (1920–1930). *Les relations culturelles internationales au XXe siècle. De la diplomatie culturelle à l'acculturation*. Bruxelles, 2010, p. 221–228.
77. Gueslin J. Sécurité baltique et sécurité européenne: une synthèse problématique? *Sécurité et coopération militaire en Europe, 1919–1955*. Paris: L'Harmattan, 2004, p. 128–137.
78. Gueslin J. Un premier pas vers l'Europe? L'opinion française et la question de l'européanisation“ des États baltes dans les années 1920. *Relations internationales*, 2006, N. 126, p. 56–65.
79. Guieu J. M. „L'insecurité collmective“: L'Europe et la Societé des Nations dans l'entre-deux-guerres. *Bulletin d'Institut Pierre Renouvin*. 2009, N. 30, p. 21–44.
80. Guieu J. M. „L'insecurité collmective“: L'Europe et la Societé des Nations dans l'entre-deux-guerres. *Bulletin d'Institut Pierre Renouvin*. 2009, N. 30, p. 21–44.
81. Hagen M. Frankreichs Politik in der „Baltischen Frage“ 1919. *Zeitschrift für Ostforschung*, 1984, N. 4, S. 578–591 p. 578–591.
82. Hey J. A. K. Introducing Small State Policy. *Small States in World Politics – Explaining Foreign Policy Behaviour*. Boulder, London: Lynne Rienner Publishers, 2003, p. 1–12.
83. Hiden J. From War to Peace: Britain, Germany and the Baltic States 1918–1921. *Journal of the Baltic Studies*. 1998, V. 19, N. 4, p. 371–382.
84. Hiden J. Weimar Revisionism and Baltic Security. *The Baltic in International Relations between the Two World Wars. Studia Baltica Stockholniensia*, N. 3, Upsala: Textgruppen i Uppsala, 1988, p. 145–156.
85. Hiden J., *The Baltic States and Weimar Ostpolitik*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 278 p.
86. Hill. Ch. *The Changing Politics of Foreign Policy*. New York, Basingstoke: Palgrave, 2003, 376 p.
87. Hovi K. *Alliance de revers: Stabilisation of France's Alliance policies in East Central Europe 1919–1921*. Turku: Turun Yliopisto, 1984, 135 p.
88. Hovi K. *Cordon Sanitaire ou Barriere de l'Est? The Emergence of the New French Eastern European Alliance Policy 1917–1919*. Turku: Turun Yliopisto, 1975, 244 p.
89. Hovi K., Die französische Baltikumpolitik in den Jahren 1918–1921. *The Baltic in International Relations between the Two World Wars. Studia Baltica Stockholniensia*, N. 3, Upsala: Textgruppen i Uppsala, 1988, p. 137–144.
90. Hudson V. M. *Foreign Policy Analysis: Classic and Contemporary Theory*. Plymouth: Rowman & Littlefield, 2007, 223 p.
91. Huth P. K. *Democratic Peace and Territorial Conflict in the Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 488 p.

92. Imlay T. Retreat or Resistance: Strategic Re-Appraisal and the Crisis of French Power in Eastern Europe, September 1938 to August 1939. *Crisis and Renewal of France, 1918–1962*. New York: Berghahn Books, 2002, p. 105–131.
93. Yčas M. Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai ir jos pirmieji žingsniai. *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*. Kaunas: Šviesa, 1990, p. 63–102.
94. Young R. J. The Aftermath of Munich: The Course of French Diplomacy, October 1938 to March 1939. *French Historical Studies*, 1973, Vol. 8, No. 2, p. 305–322.
95. Jankevičiūtė G. *Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos respublikoje 1918–1940*. Kaunas: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2003, 303 p.
96. Jeanny J. N. L'influence des milieux financiers sur la politique extérieure de la France des années 20. *Les relations financières: facteurs de solidarités ou de rivalités*. Bruxelles: Établissements Émile Bruylant, 1979, p. 55–77.
97. Jokubauskas V., Papečkys E. Lietuvos kariuomenės artilerijos pabūklai 1919–1940 m. *Karo archyvas*, 2012, nr. 27, p. 163–231.
98. Jonušauskas L. Lietuvos diplomatinis atstovavimas Prancūzijoje 1940–1960 m. *Genocidas ir rezistencija*, 2000, nr. 8, žr.: <http://www.genocid.lt/Leidyba/8/laurynas8.htm> [žiūrėta 2009 07 05].
99. Jonušauskas L. *Likimo vedami: Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla, 1940–1991*, Vilnius: LGGRTC, 2003, 414 p.
100. Jonušauskas L. Lūžio ir iššūkio mėnesiai: Lietuvos diplomatinė tarnyba 1940–1941 metais. *Darbai ir dienos*. 2002, nr. 30, p. 167–196.
101. Jusserand B. Des Français à Memel/Klaipėda. *Cahiers lituaniens*, 2007, N. 8, p. 7–12.
102. Kasparavičius A. 1926 m. rugsėjo 28 d. Lietuvos–SSRS nepuolimo sutarties atgarsiai diplomatinuose Europos sluoksniuose. *Lituanistica*. 1993, nr. 4, p. 9–20.
103. Kasparavičius A. 1939 metų tarptautinė krizė Europoje ir Lietuvos politinės alternatyvos. *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2007, p. 19–36.
104. Kasparavičius A. Augustino Voldemaro ir Stasio Lozoraičio saugumo koncepcijos tarpukario Lietuvoje. *Lietuvos nacionalinis saugumas: teorija ir realijos*. Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, 1994, p. 23–40.
105. Kasparavičius A. *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje: 1926 metu Lietuvos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties analizė*. Vilnius: LII, 1996, 400 p.
106. Kasparavičius A. Don Kichotas prieš Prometėją: tarpukario lietuvių-lenkų iracionalioji diplomatija. *Darbai ir dienos*, 2002, nr. 30, p. 49–72.
107. Kasparavičius A. Katastrofos nuojautos: Lietuvos karinė diplomatija Antrojo pasaulinio karo išvakarėse. *Karo archyvas*, 2012, t. 27, p. 232–274.
108. Kasparavičius A. Kauno ir Maskvos „džentelmeniškas polonezas“ Varšuvai (1926–1936). *Lietuvos diplomatija XX amžiuje: Lietuvos diplomatinės tarnybos 80-mečiui ir Lietuvos užsienio reikalų ministro Stasio Lozoraičio vyresniojo 100-osioms gimimo metinėms skirtos konferencijos pranešimai*. Vilnius: Vaga, 1999, p. 92–118.
109. Kasparavičius A. *Lietuva 1938–1939 m.: neutraliteto iliuzijos*. Vilnius: Baltos lankos, 2010, 392 p.
110. Kasparavičius A. Lietuvos geopolitika ir diplomatija 1918–1940: nesėkmių priežastys. *Lietuva ir pasaulis: bendradarbiavimas ir konfliktas*. Vilnius: Vaga, 2000, p. 45–64.
111. Kasparavičius A. Paneuropos idėjų raiškos ir kontūrų Lietuvoje

klausimu. *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*. Vilnius: LII, 2002, p. 121–148.

112. Kasparavičius A. *Tarp politikos ir diplomatijos: Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika*. Vilnius: LII, 2008, 762 p.

113. Kasparavičius A. P. 1925–1929 m. tarptautinės ir Lietuvos politikos klausimai: skaitant Petro Klimo diplomatinis pranešimus iš Paryžiaus. *Lietuvos istorijos studijos*, 1996, nr. 3, p. 90–99.

114. Keohane R. O. Lilliputians' Dilemmas: Small States in International Politics. *Small States in International Relations*. Washington: University of Washington Press, 2006, p. 55–76.

115. Kertenis D. Lietuvos okupantų parankinė: Lietuvos TSR Užsienio reikalų ministerija. *Darbai ir dienos*, 2002, nr. 30, p. 227–248 p.

116. Kissinger H. *Diplomatija*. Vilnius: Pradai, 2003. p. 206–358.

117. Kohrs M. H. Der „Propaganda-Krieg“ zwischen Deutschland und Litauen 1934–1936 in Spiegel der Akten des Auswärtigen Amtes. *Lietuva ir pasaulis: bendradarbiavimas ir konfliktas*. Vilnius: Vaga, 2000, p. 102–119.

118. Kornat M., Schramm T. La politique étrangère de la Pologne 1918–1939en débats. Des dilemmes et des réalités. *Revue d'histoire diplomatique*. 2010, N. 4, p. 343–368.

119. Kriauciūnienė Ž. Contacts politiques et culturels franco-lituanais en 1918–1920. *Journal of Baltic Studies*, 1995, V. 26, N. 12, p. 57–66.

120. Kriauciūnienė Ž. Lietuvos studentai Europos aukštosiose mokyklose 1919–1940 metais. *Lietuvos istorijos metraštis 1992*. 1994, p. 91–107.

121. P. Krüger P. La politique extérieure allemande et les relations franco-polonaises (1918–1932). *Revue d'histoire diplomatique*. 1981, N. 2–4, p. 264–294.

122. Kupčiūnas D. When Mediation Fails: Britain, France, and Settlement of the Vilnius Conflict, 1920–1923. *Diplomacy and Statecraft*, 2011, N. 22, p. 181–199.

123. Lacoste Y. Géopolitique des frontières de l'Europe. *Europe: quelles frontières*. Paris: Cultures France, 2007, p. 23–35.

124. Laurinavičius Č. Baltijos valstybių paradoksai. *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*. Vilnius: LII, 2007, p. 9–18.

125. Laurinavičius Č. Dėl Lietuvos sąsajų su Europa XX a. raidoje. *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*. Vilnius: LII, 2002, p. 115–120.

126. Laurinavičius Č. Dėl saugumo komplekso formavimosi Rytų Pabaltijyje. *Lietuvos diplomatija XX amžiuje: Lietuvos diplomatinės tarnybos 80-mečiui ir Lietuvos užsienio reikalų ministro Stasio Lozoraičio vyresniojo 100-osioms gimimo metinėms skirtos konferencijos pranešimai*. Vilnius: Vaga, 1999, p. 119–125.

127. Laurinavičius Č. Lemties ir garantijų apviltos (Baltijos valstybių dalia). *Darbai ir dienos*. 2002, N. 30, p. 7–15.

128. Laurinavičius Č. *Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartis: 1920 m. liepos 12 d. sutarties problema*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992, 214 p.

129. Laurinavičius Č. *Politika ir diplomatija: Lietuvos tautinės politikos tapimo ir raidos fragmentai*. Kaunas: Naujasis lankas, 1997, 303 p.

130. Laurinavičius Č. Probleminiai Lietuvos ir Lenkijos santykių 1920 m. aspektai. *Suvalkų sutartis: faktai ir interpretacijos*. Vilnius: Versus aureus, 2012, p. 41–71;

131. Laurinavičius Č., Motieka E., Statkus N. *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai: XX amžius*. Vilnius: LII, 2005, 412 p.

132. Lehti M. *A Baltic League as a Construct of the New Europe: envisioning a Baltic Region and Small State Sovereignty in the Aftermath of the*

- First World War*. Frankfurt an Main: Peter Lang, 1998, 550 p.
133. Lietuvos Respublikos Ministrų Pirmininkai (1918–1940). Vilnius: Alma littera, 1997, 480 p.
 134. Lietuvos užsienio reikalų ministrai (1918–1940). Kaunas: Šviesa, 1999, 428 p.
 135. Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 m. Vilnius: Mintis, 1996, 224 p.
 136. Łossowski P. Francuska penetracja kulturalna nad Bałtykiem (1919–1940). *Kwartalnik Historyczny*, 1973, Vol. 79, N. 4, p. 843–849.
 137. Łossowski P. *Kłajpeda kontra Memel: Problem Kłajpedy w latach 1918–1939–1945*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2007, 231 p.
 138. Łossowski P. *Konflikt Polsko-Litewski 1918–1920*, Warszawa: Książka i Wiedza, 1996, 253 p.
 139. Łossowski P. *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie 1883–1939*. Warszawa, 1985, s.
 140. Łossowski P. *Stosunki Polsko-Litewskie 1921–1939*. Warszawa: Instytut Historii PAN, 1997, 387 s.
 141. Łossowski P. *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918–1920*, Warszawa: Książka i Wiedza, 1966, 415 p.
 142. Łossowski P. *Ultimatum polskie do Litwy 17 marca 1938 roku. Studium z dziejów dyplomacji*. Warszawa: Trio, 2010, 171 s.
 143. Lundgreen-Nielsen K. *The Polish Problem at the Paris Peace Conference. A study of the policies of the Great Powers and the Poles, 1918–1919*. Odense: Odense University press, 1979, 605 p.
 144. Merkeliš A. *Antanas Smetona: jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*. Niujorkas: Amerikos lietuvių tautinė sąjunga, 1964, 740 p.
 145. Meuveret J. *La Teritoire de Memel et la politique européenne*. Paris: Centre des études de politique étrangère, 1936, 210 p.
 146. Mikulicz S. *Kłajpeda w polityce europejskiej 1918–1939*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1976, 362 p.
 147. Misiunas R. The Role of the Baltic States in the Soviet Relations with the West during the Interwar Period. *The Baltic in International Relations between the Two World Wars. Studia Baltica Stockholniensia*, N. 3, Upsala: Textgruppen i Uppsala, 1988, p. 171–186.
 148. Misiunas R. Versailles and Memel. *Lituanus*, 1968, Vol. 14, N. 1, p. 65–93.
 149. *Mokslinės konferencijos „Iš Lietuvos diplomatijos istorijos“ medžiaga*. Kaunas, d. 1, 1994, d. 2, 1999, d. 3, 2000.
 150. Møller W. C. Some Thoughts on the Scientific Applicability of the Small State Concept: A Research History and The Discussion. *Small states in Europe and the dependance*. Wien: W. Braumüller, 1983, p. 35–53.
 151. Mouton M. R. *La Société des Nations et les intérêts de la France (1920–1924)*. Bern, 1995, 598 p.
 152. Müller K. J. Frankreich in der Sicht der Auswärtigen Amtes und der militärischen Führung. *La France et l'Allemagne entre deux guerres mondiales: actes du colloque tenu au Sorbonne (Paris IV) 15–17 janvier 1987*. Nancy: Presses universitaires de Nancy, 1987, p. 31–47.
 153. Natkevičius L. *Aspect politique et juridique du différend polono-lituanien*. Paris, Kaunas: Spaudos fondas, 1930, 355 p.
 154. Navickas K. SSRS vaidmuo, ginant Lietuvą nuo imperialistinės

- agresijos 1920–1940 metais. Vilnius: Mintis, 1966, 336 p.
155. Oberdörfer L. Die Großmächte und die Zukunft des Memellandes 1919–1924/1925. *Memel als Brücke zu den Baltischen Ländern. Kulturgeschichte Klaipėdas vom Mittelalter bis in 20. Jahrhundert*. Osnabrück: Fibre Verlag, 2011, p. 163–204.
156. Otte K. Lager Soltau: das Kriegsgefangenen- und Interniertenlager des Ersten Weltkriegs (1914–1921): Geschichte und Geschichten. Soltau: Mundschenk, 1999, 320 p.
157. E. Ožalinskaitė. *Lietuvių–prancūzų draugija 1923–1940 m. Magistro darbas*. Vilniaus universitetas, 2011, 51 p.
158. Padych C. La frontière entre la Lituanie et la Pologne pendant l'entre-deux-guerres. *Guerres mondiales et conflits contemporains*. 2001, N. 1, p. 7–22; žr.: www.cairn.info/revue-guerres-mondiales-et-conflits-contemporains-2001-1-page-7.htm [žiūrėta 2009 09 12].
159. Payre. M. L'Europe: des anciens et les nouveaux États, étudiés dans les limites territoriales fixées par les traités et conventions de 1919 à 1925. Paris: Librairie classique Eugène Belin, 1926, 178 p.
160. A. Paura. *Lietuva Veimaro Respublikos ir Trečiojo Reicho užsienio politikoje*. Vilnius: Versus aureus, 2006, 79 p.
161. Paris „capitale culturelle“ de l'Europe centrale?: les échanges intellectuelles entre la France et les pays de l'Europe médiane 1918–1939. Paris: Institut d'études slaves: Centre d'études slaves, 1997, 240 p.
162. Petraitytė A. Politika per kultūrą (Užsienio valstybių diplomatinis korpusas Kaune). *Darbai ir dienos*. 2002, N. 30, p. 25–38.
163. Petraitytė A. Užsienio valstybių diplomatinis korpusas Kauno kultūriniam gyvenime 1923–1940 metais. *Kauno istorijos metraštis*, 2002, nr. 3, p. 143–156.
164. Petraitytė-Briedienė A. Kultūriniai ryšiai: Lietuvių ir prancūzų draugija. *Darbai ir dienos*, 2011, nr. 55, p. 225–234.
165. Petraitytė-Briedienė A. Lietuvos diplomatai Prancūzijoje (1918–1991). *Prancūzijos lietuvių bendruomenė: istorija ir dabartis*. Vilnius: Versus aureus, 2009, p. 24–37.
166. Pistohlkors G. von. Germany and the Baltic Region in the Short Twentieth Century. *Germany and the European East in the Twentieth Century*. New York, 2003.
167. Radziwonowicz. T Lenkijos ir Lietuvos derybos Suvalkuose 1920 metų rugsėjo 30–spalio 8 dienomis. Suvalkų sutartis: faktai ir interpretacijos = Umowa Suwalkska: fakty i interpretacje. Vilnius: Versus aureus, 2012, p. 13–40.
168. Raišytė-Daukantiėnė A. Klaipėdos krašto konvencija kaip Lietuvos teisės šaltinis. *Jurisprudencija*, 2003, t. 39, p. 42–52.
169. Réau E. du. Edouard Daladier. The Conduct of the War and the Beginnings of the Defeat. The French Defeat of 1940. New York: Berghahn Books, 1997, p. 100–127.
170. Réau E. du. La France et la Grande Bretagne devant la politique d'expansion du Troisième Reich en Europe 1937–1939: apaisement ou résistance. *La France et l'URSS dans l'Europe des années 30*. Paris: PUPS, 2005, P. 155–169.
171. Rippsmann N. M., Levy J. S. The Preventive War that never Happened: Britain, France and the Rise of Germany in the 30's. *Security Studies*, 2007, V. 16, N. 1, p. 32–67.
172. Rothstein R. L. *Alliances and Small Powers*. New York: Columbia

University Press, 1968, 331 p.

173. Rotstein R. L. *Planning, Prediction and Policy Making in Foreign Affairs: Theory and Practice*. Boston: Little, Brown and Company, 1972, 215 p.

174. Satkauskas R. *Tarptautinis teisingumas ir Lietuva: Lietuvos bylos Hagos Nuolatiniam tarptautinio teisingumo teisme*. Vilnius: VĮ registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008, 280 p.

175. Sauvy A. *Histoire économique de la France entre les deux guerres*. Paris: Economica, 1984, Vol. 3, 467 p.

176. Schor R. *L'Opinion française et les étrangers en France, 1919–1939*. Paris: Publications de la Sorbonne, 1985, 761 p.

177. Schramm T. *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej 1918–1938*. Poznań: UAM, 1987, 315 p.

178. Senn A. E. *A Research Seminar in Black and White*. Kaunas: VDU leidykla, 2004, 226 p.

179. Senn A. E. *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*. Vilnius: Lietuvos mokslo ir enciklopedijų leidykla. 1992, 192 p.

180. Senn A. E. *The Great Powers, Lithuania and the Vilna Question 1920–1928*. Leiden: J. E. Brill, 1966, 238 p.

181. Senn A. E. The Polish-Lithuanian War Scare, 1927. *Journal of Central European Affairs*. 1961, V. 21, p. 267-284;

182. Sierpowski S. *Piłsudski w Genewie. Dyplomatyczne spory o Wilno w roku 1927*. Poznań: Instytut Zachodni, 1990, 201 s.

183. Slavenas J. P. Stresemann and Lithuania in the Nineteen Twenties. *Lituanus*, 1972, Vol. 18, N. 4, p. 5–25.

184. Soutou G. H. Jean Pélissier et l'Office Central des Nationalités, 1911–1918: un agent du Gouvernement français auprès des Nationalités. *Recherches sur la France et la problême des Nationalités pendant la Première Guerre mondiale (Pologne, Ukraine, Lithuanie)*. Paris: PUPS, 1995, p. 11–38.

185. Soutou G. H. L'Allemagne dans les projets de la sécurité collective de l'entre-deux-guerres. *Sécurité et coopération militaire en Europe, 1919–1955*. Paris: L'Harmattan, 2004, p. 65–83.

186. Soutou G. H. L'Alliance Franco-Polonaise ou comment s'en débarrasser (1925–1933). *Revue d'histoire diplomatique*, 1981, N. 2–4, p. 295–347.

187. Soutou G. H. L'impérialisme du pauvre. La politique économique du gouvernement français en Europe centrale et orientale 1918–1929. *Relations internationales*, 1976, N. 7, p. 219–239.

188. Soutou G. H. La France et l'Allemagne en 1919. *La France et l'Allemagne entre deux guerres mondiales: actes du colloque tenu au Sorbonne (Paris IV) 15–17 janvier 1987*. Nancy: Presses universitaires de Nancy, 1987, p. 9–20.

189. Soutou G. H. La France face aux crises des périphéries européennes aux XIXe et XXe siècles: la grande puissance en retrait? *La France face aux crises et aux conflits des périphéries européennes et atlantiques du XVII au XXe siècle*. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2010, p. 47–56.

190. G. H. Soutou. La notion de sécurité collective des accords de Locarno au pacte Atlantique. *Sécurité et coopération militaire en Europe, 1919–1955*. Paris: L'Harmattan, 2004, p. 15–30.

191. Soutou G. H. Les relations franco-soviétiques de 1932 à 1939. *La France et l'URSS dans l'Europe des années 30*. Paris: PUPS, 2005, p. 31–60.

192. Soutou G. H. Ordre européen et construction européenne XIX–XXe siècles. *Revue diplomatique*. 1997, N. 90, p. 127–143.

193. Soutou G. H. Vichy, l'URSS, l'Allemagne de 1940 à 1941. *La France et l'Allemagne face à la Russie = Deutschland, Frankreich, Russland: Begegnungen und Konfrontationen*. München, 2000.
194. Steiner Z. *The lights that failed: European international history, 1919–1933*. Oxford: Oxford university Press, 2007, 938 p.
195. Steiner Z. *The Triumph of the Dark: European International history, 1933–1939*. Oxford: Oxford University Press, 2011, 1222 p.
196. Stevenson D. *French War Aims and Peace Planning. The Treaty of Versailles: A Reassessment after 75 Years*. Washington, Cambridge, 1998, 74 p.
197. Streikus A. *Diplomatas Stasys Antanas Bačkis*. Vilnius: LGGRTC, 2007, 291 p.
198. Śleszyński W. Abipus demarkacinės linijos: pasienio zona ir neutralumo ruožas. *Darbai ir dienos*, 2004, nr. 40, p. 47–63.
199. Tapinas L. *Oskaras Milašius, arba Septynios vienatvės Paryžiuje*. Kaunas: UAB Spindulys, 1993, 473 p.
200. Tauber J. Das Dritte Reich und Litauen 1933–1940. *Zwischen Lübeck und Novgorod. Wirtschaft, Politik und Kultur im Ostseeraum vo frühen Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert*. Lüneburg: Institut Norddeutsches Kulturwerk, 1996, p. 477–496.
201. Tauber J. Die Memelfrage in Rahmen der litauisch-deutschen Beziehungen. *Deutschland und Litauen. Bestandaufnahmen und Aufgaben der historischen Forschung*. Lüneburg: Institut Norddeutsches Kulturwerk, 1995, p. 107–118.
202. Truska L., Kancevičius V. *Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose*. Vilnius: Mintis, 1990, 255 p.
203. Truska L. Kas traukė į Rusijos glėbį? Geopolitinė Lietuvos orientacija 1918–1940 metais. *Darbai ir dienos*. 2002, nr. 30, p. 39–48.
204. Truska L. *Lietuva 1938–1953 metais*. Kaunas: Šviesa, 1995, 212 p.
205. Valsonokas R. *Klaipėdos problema*. Klaipėda: „Ryto“ akc. B-vė., 1932, 426 p.
206. Vareikis V. Politiniai ir kariniai Klaipėdos krašto praradimo aspektai. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis XXI: Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai*. 2010, p. 67–84.
207. Varslavāns A. Baltic Alliance ant the International Politics in the first part of 1920ts. *The Baltic in International Relations between the Two World Wars. Studia Baltica Stockholniensia, N. 3*, Upsala: Textgruppen i Uppsala, 1988, p. 43–58.
208. Veilentienė A. *Lietuvos Respublikos Seimų įtaka užsienio politikai 1920–1927 m.: daktaro disertacija*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010, 304 p.
209. Vidal G. Défense de l'Union soviétique et communisme français: à l'interface du politique, du culturel et du militaire (1924–1934). Sécurité Européenne: frontières, glacis et zones d'influence. *De l'Europe des alliances à l'Europe des blocs (fin XIXe siècle–milieu XXe siècle)*. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2007, p. 141–153.
210. Vilkelis G. *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje*. Vilnius: Versus aureus, 2006, 232 p.
211. Vilkelis G. Tautų Sąjungos pastabos plebiscitu išspręsti Lietuvos ir Lenkijos konfliktą (1920 spalio 28–1921 kovo 3). *Lituanistica*, 1994, nr. 1 (17), p. 3–17.
212. Wała J. Une Pologne forte dans la nouvelle Europe vue par la France: unité nationale et protection des minorités. *La Pologne et Europe: du partage à l'élargissement (XVIIIe–XXIe siècles)*. Paris: PUPS, 2007, p. 111–118.

213. Wandycz P. S. Avant-propos. *La Pologne et l'Europe du partage à l'élargissement (XVIIIe-XXIe siècles)*. Paris: Presse de l'Université Paris-Sorbonne, 2007. p. 11–19.
214. Wandycz P. S. *France and Her Eastern Allies. French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno*. Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1962, 455 p.
215. Wandycz P. S. La Pologne face à Politique Locarnienne de Briand. *Revue d'histoire diplomatique*, 1981, N. 2–4, p. 236–263;
216. Wandycz P. S. *The Twilight of French Eastern Alliances 1926-1936. French-Czechoslovak-Polish Relations from Locarno to the Remilitarisation of the Rhineland*. Princeton University press, 1988, 537 p.
217. Willoweit D. Staatliche Souveränität und parlamentarische Prinzip in der memelländischen Verfassungskrise von 1931–1932. *Memel als Brücke zu den Baltischen Ländern. Kulturgeschichte Klaipėdas vom Mittelalter bis in 20. Jahrhundert*. Osnabrück: Fibre Verlag, 2011, p. 227–246.
218. Watson D. R. Jean Pélissier and the Office Central des Nationalités, 1912–1919. *The English Historical Review*, 1995, Vol. 110, No. 439, p. 1197, <http://www.jstor.org/stable/577256?seq=7&Search=yes&term=Central&term=des&term=Nationalit%C3%A9s&term=Office&list=hide&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3DOffice%2BCentral%2Bdes%2BNationalit%25C3%25A9s%26wc%3Don%26acc%3Don&item=1&ttl=125&returnArticleService=showFullText&resultsServiceName=null> [žiūrėta 2010 07 03]
219. Whomersley C. The International Legal Status of Gdansk, Klaipėda and the Former East Prussia. *The International and Comparative Law Quarterly*. 1993, V. 42, N. 4, p. 919–928, <http://www.jstor.org/stable/761139> [žiūrėta 2010 03 12].
220. Wojciechowski S. *La France face au conflit polono-lituanien (1918–1921): Mémoire de Maîtrise rédigé sous la direction du Professeur Daniel Beauvois et soutenu en Sorbonne le 3 juin 1997*. Paris, 192 p.
221. Wolos M. Le point de vue français sur la coopération de la France dans la guerre polono-bolchevique. *Des horizons de la politique extérieure française. Stratégie diplomatique et militaire dans les régions périphériques et les espaces seconds (XVIe–XXe siècles)*. Bruxelles: Peter Lang, 2011, p. 327–335.
222. Zaunius D. Du Lietuvos užsienio politikos dešimtmečiai. *Lietuva 1918–1938: leidinys 20 metų Lietuvos Nepriklausomybės sukakčiai paminėti*. Kaunas: Šviesa, 1990, 368 p.
223. Žalys V. *Lietuva Baltijos Antantės sistemoje 1934–1940 metais: disertacija istorijos mokslo kandidato laipsniui įsigyti*. Vilnius, 1989, 244 l.
224. Žalys V. Lietuvos diplomatijos istorija 1925–1940 metais. Vilnius: Versus aureus, 2007, t. 1, 583 p.; Ibid., Vilnius: Edukologija, 2012, t. 2, d. 1, 2, 378+374 p.
225. Žalys V. Lietuvos neutralumas ir jos saugumo problemos 1938–1939 m. *Lituanistica*. 1990, nr. 1, p. 49–51.
226. Žalys V. Raktas į Vilnių – Paryžiuje? (Gabrielio Puaux diplomatinė misija 1927 metais). *Darbai ir dienos*. 2002, N. 30, p. 73–90.
227. Žalys V. *Ringens um Identität = Kova dėl identiteto : Warum Litauen zwischen 1923 und 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte*. Lüneburg: Verl. Nordostdeutsches Kulturwerk, 1993, 104 p.
228. Žalys V. Stasys Lozoraitis – Lietuvos užsienio reikalų ministras. *Lietuvos diplomatija XX amžiuje: Lietuvos diplomatinės tarnybos 80-mečiui ir*

Lietuvos užsienio reikalų ministro Stasio Lozoraičio vyresniojo 100-osioms gimimo metinėms skirtos konferencijos pranešimai. Vilnius: Vaga, 1999, p. 25–70.

229. Žepkaitė R. Dėl Pabaltijo valstybių sąjungos (Baltijos Antantės) kūrimo 1919–1925. *Lietuvos istorijos metraštis 1984*. 1985, p. 38–51.

230. Žepkaitė R. *Diplomatija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939 m.* Vilnius: Mokslas, 1980, 314 p.

231. Žepkaitė R. Konflikto tarp Lietuvos ir Lenkijos paaštrėjimas 1927 m. ir Tarybų Sąjungos pozicija. *Lietuvos istorijos metraštis 1972*. 1973, p. 87–103.

232. Žepkaitė R. *Lietuva ir didžiosios valstybės 1918–1939*. Kaunas: Šviesa, 1986, 190 p.

233. Žepkaitė R. *Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918–1922)*. Vilnius: Mintis, 1973, 193 p.

234. R. Žepkaitė. Lietuvos ir Lenkijos vadovų slaptų derybų epizodas (1930). *Lietuvos istorijos metraštis 1981*. Vilnius, 1982.

235. Žiugžda R. Klaipėdos klausimas 1919 m. Paryžiaus taikos konferencijoje. *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Serija A. Istorija*. 1976, nr. 11, p. 87–98.

236. Žiugžda R. *Lietuva imperialistinių valstybių planuose 1917–1940*. Vilnius: Mokslas, 1983, 180 p.

237. R. Žiugžda. Vokietijos ir Lietuvos santykiai 1929–1933 m. *Istorija*, t. 18, d. 2, p. 13–24.

238. Žiugžda R. Lithuania in International Relations in the 1920s. *The Baltic in International Relations between the Two World Wars. Studia Baltica Stockholniensia*, N. 3, Upsala: Textgruppen i Uppsala, 1988, p. 59–78.

239. Žiugžda R. *Po diplomatijos skraiste: Klaipėdos kraštas imperialistinių valstybių planuose 1919–1924 metais*. Vilnius: Mintis, 1973, 240 p.

240. Žostautaitė P. Klaipėdos kraštas 1923–1939. Vilnius: Mokslas, 1992, 405 p.

241. Дюллен С. *Сталин и его дипломаты: Советский Союз и Европа 1930–1939 гг.* Москва: Росспэн, 2009, 320 с.

242. Ильмярв М. *Безмолвная капитуляция. Внешняя политика Эстонии, Латвии и Литвы между двумя войнами и утрата независимости (с середины 1920-х годов до аннексии в 1940)*. Москва: Росспэн, 2012, 807 с.

243. Лебедева Н. Вводная статья. *СССР и Литва в годы второй мировой войны: сборник документов. Т. 1: СССР и Литовская Республика (март 1939–август 1940)*. Вильнюс: ЛИИ, 2006, с. 23–68.

244. Навицкас К. *Литва и Антанта (1918–1920 гг.)*. Вильнюс: Минтис, 1970, 139 p.

245. Рубцов А. Ф. *Литва в политике французского империализма 1918–1924 м.* Под редакцией проф. В. С. Флерова. Томск, 1988, 229 с.